

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ VE ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YENİ ASUR EYALET SİSTEMİ

DOKTORA TEZİ

CEBRAİL YEŞİLÇAY

DANIŞMAN
DOÇ. DR. EBRU MANDACI

AĞUSTOS 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ VE ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YENİ ASUR EYALET SİSTEMİ

DOKTORA TEZİ

CEBRAİL YEŞİLÇAY

ORCID: 0000-0002-7091-6423

DANIŞMAN
DOÇ. DR. EBRU MANDACI

AĞUSTOS 2025

BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Yeni Asur Eyalet Sistemi” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 13/08/2025

Cebrail YEŞİLÇAY

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Yeni Asur Eyalet Sistemi” başlıklı doktora tezi Bitlis Eren Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.
13/08/2025

Tezi Hazırlayan

Cebrail YEŞİLÇAY

Danışman

Doç. Dr. Ebru MANDACI

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

İmza

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı öğrencisi Cebail YEŞİLÇAY tarafından hazırlanan “Yeni Asur Eyalet Sistemi” adlı Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 13/08/2025 tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Ebru MANDACI
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Prof. Dr. Ercüment YILDIRIM
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

.....

Üye: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
(Pamukkale Üniversitesi)

.....

Üye: Prof. Dr. Şeyma AY ARÇIN
(Pamukkale Üniversitesi)

.....

Üye: Doç. Dr. Yunus ÇİFTÇİ
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

..../...../2025

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL
Enstitü Müdür V.

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

YENİ ASUR EYALET SİSTEMİ

Doktora Tezi

Cebrail YEŞİLÇAY

Danışman: Doç. Dr. Ebru MANDACI

Ağustos 2025

ÖZET

Tarih boyunca Mezopotamya bölgesinde birçok devlet kurulmuştur. Bu devletler içerisinde Asur da yer almıştır. Yeni Asur Devleti, kurulduktan sonra bölgedeki egemen güç olmaya başlamış ve sınırlarını genişletmiştir. Mezopotamya bölgesinde kaynakların sınırlı olması Asur krallarını farklı bölgelere sevk etmiştir. Asur kralları ele geçirdiği bölgelerde hakimiyetlerini devam ettirebilmek için eyaletler kurmuşlardır. Eyaletlerin kurulmasındaki en önemli neden ekonomik ihtiyaçlardı. Yeni Asur Devleti eyaletlerden ekonomik olarak daha çok faydalanmak ve ele geçirilen bölgelerdeki hakimiyetin sürdürülmesi için eyalet sistemlerinde yenilikler yapmıştır. Eyalet sistemi yapılan reformlarla gelişmiş ve bu bölgelerdeki Asur hakimiyeti pekiştirilmiştir. Asur kralları oluşturdukları eyaletlere valiler ve yöneticiler atayarak yönetimlerini sağlamıştır. Eyaletlerde görevlendirilen yöneticiler, bölgelerindeki Asur kralının vekili olmuşlardır. Gerçekleştirdikleri faaliyetleri Asur kralı adına yapmış olmaktadır. Asur kralları eyalet görevlilerinin denetlenmesini sağlayarak Asur çıkarlarının korunmasını sağlamışlardır. Asur kralları farklı bölgelerde kurulan eyalet yönetimlerinde gerekli gördüklerinde esneklik sağlayarak eyalet yönetimlerinde bölgesel farklılıkların olmasına izin vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Asur, Eyalet, Vali, Yönetim, Eyalet Sistemi.

Republic of Türkiye
Bitlis Eren University Graduate School
NEO-ASSYRIAN PROVINCIAL SYSTEM

PhD. Dissertation

Cebrail YEŞİLÇAY

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ebru MANDACI

August 2025

ABSTRACT

Throughout history, many states were established in the Mesopotamian region. Assyria took part among these states. The Neo-Assyrian State, after its establishment, began to be the dominant power in the region and expanded its borders. The limited resources in the Mesopotamian area sent the Assyrian kings to different regions. The Assyrian kings established provinces in order to continue their domination in the regions that they captured. The most important reason for the establishment of the provinces was economic needs. The Neo-Assyrian State, in order to benefit more economically from the provinces and to maintain their dominance in the regions which are they conquer, made innovations in the provincial systems. With the reforms, the provincial system was developed and Assyrian domination in these areas was strengthened. The Assyrian kings, by appointing governors and administrators to the provinces they established provided their administration. The administrators whom appointed to the provinces, became the representatives of the Assyrian king in their region. They carried out their activities on behalf of the Assyrian king. Assyrian kings ensured the protection of Assyrian interests by maintaining control of provincial authorities. The Assyrian kings, when deemed necessary in the provincial administrations established in different regions, by allowing regional differences in provincial administrations permitted flexibility.

Keywords: Neo-Assyria, Province, Governor, Administration, Provincial System.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
HARİTALAR DİZİNİ	VI
ÇİZELGELER DİZİNİ	VII
KISALTMALAR	VIII
ÖN SÖZ.....	IX
GİRİŞ	1
A.Amaç ve Kapsam	1
B.Yöntem.....	2
C.Kaynaklar	2
D.Asur'un Ortaya Çıkışı ve Yeni Asur Dönemi.....	3
D.1.Orta Asur Dönemi.....	3
D.2.Yeni Asur Dönemi	15

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ ASUR DÖNEMİ'NDE EYALETLER

1.1.Yeni Asur Devleti'nde Eyalet.....	28
1.2.Eyalet Reformları.....	32
1.3.Kuzey Eyaletleri	36
1.3.1.Amedi	40
1.3.2.Tuſhan	42
1.3.3.Marqasi	47
1.3.4.Karkamıſ.....	51
1.3.5.Tabal.....	54
1.3.6.Kummuh	62
1.3.7.Unqi	65
1.3.8.Melid.....	69
1.3.9.Que.....	72
1.3.10.Hilakku.....	78
1.3.11.Guzana	80
1.3.12.Turtānu	83
1.4.Doğu Eyaletleri.....	87

1.4.1.Mazamua.....	93
1.4.2.Parsua ve Bit-Hamban.....	101
1.4.3.Kār-Šarrukīn ve Kār-Nergal	105
1.5.Batı Eyaletleri.....	115
1.5.1.Rašappa.....	123
1.5.2.Levant Bölgesi'nde Kurulan Eyaletler.....	125
1.5.2.1.Samaria	130
1.5.2.2.Ašdod.....	133
1.5.3.Mısır	139
1.6.Güney Eyaletleri.....	145
1.6.1.Babil.....	153
1.6.2.Suhu	183

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ ASUR DEVLETİ'NDE EYALET YÖNETİM SİSTEMİ

2.1.Šaknu.....	190
2.2.Šaniu	204
2.3.Qēpu	210
2.4.Hazannu	221
2.5.Ša-muhhi-āli.....	226
2.6.Turtānu	232
2.7.Masennu	238
2.8.Nāgir ēkalli.....	243
2.9.Ša rēši	251
2.10.Rab ālāni	254
2.11.Rab bēti	258
2.12.Kâtip	261
2.13.Mākisu.....	263
2.14.Rab karmāni.....	265

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EYALETLERDEKİ ASKERİ FAALİYETLER VE HABERLEŞME SİSTEMİ

3.1.Eyaletlerdeki Askeri Birlikler.....	269
3.1.1.Šab šurri.....	274
3.1.2.Rab kišri.....	277
3.1.3.Rab pethalli-Tašlišu	278

3.1.4.Kabile Birlikleri.....	279
3.1.5.Kale ve Garnizon Askerleri.....	279
3.2.Eyaletlerin Askeri Seferlerdeki Yeri	281
3.3.Eyaletlerdeki Kaleler ve Garnizonlar	287
3.4.Eyaletlerdeki Haberleşme Sistemi	295
3.4.1.Eyaletlerdeki Yol İstasyonları (bēt mardēti)	298
3.4.2.Yol İstasyonlarının Bakımı.....	305
3.5.Eyaletlerdeki İstihbarat Sistemi	310
3.5.1.Eyaletlerdeki İstihbarat Görevlileri	316
3.5.1.1.Daiālu	316
3.5.1.2.Bātiqū	319

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EYALETLERDEKİ SOSYO-EKONOMİK FAALİYETLER

4.1.Eyaletlerin Asur Ekonomisindeki Yeri	322
4.2.Eyaletlerden Alınan Vergiler	328
4.2.1.Hamusu Vergisi	331
4.2.2.Miksu Vergisi.....	333
4.2.3.Nusahe Vergisi.....	334
4.2.4.Šibšu Vergisi	335
4.2.5.İlku Vergisi	337
4.3.Eyaletlerdeki Vergilerin Toplanması ve Kullanılması	338
4.4.Eyaletlerdeki Nüfusun Yeniden Düzenlenmesi ve Kullanılması: Sürgün Politikası.....	341
4.5.Eyaletlerdeki Kaçakların Yakalanması ve Cezalandırılması	354
4.6.Eyaletlere Gönderilen Hayvanlar	362
BULGULAR	365
SONUÇ.....	371
KAYNAKLAR	375
EKLER.....	417

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 4.1: Asur Merkezine Vergileri ve Hediyeleyeri G6ndermesi Beklenen B6lgeler..339



ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1: Yeni Asur Dönemi Eyalet Valileri ve Eponim Yılları.....417

Çizelge 1.2: Zagros Bölgesi'ndeki Eyaletlerde *bēl-āli*'lere Ait Bilgiler.....419



KISALTMALAR

ABL	:Assyrian and Babylonian Letters
AfO	:Archiv für Orientforschung
ARAB	:Ancient Records of Assyria and Babylonia
Ar/An	:Archivum Anatolicum
ARI	:Assyrian Royal Inscriptions
Bkz.	:Bakınız
CAD	:Chicago Assyrian Dictionary
CTN	:Cuneiform Texts from Nimrud
Çev	:Çeviren
Ed.	:Editör
Haz	:Hazırlayan
ND	:Nimrud'da Kazılarında Ele Geçirilen Belge Numaraları
NL	:Nimrud Letters
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra
PNA	:Prosopography of the Neo-Assyria
RIMA	:Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Period
RINAP	:Royal Inscription of the Neo-Assyrian Period
SAA	:State Archives of the Neo-Assyria
SAAB	:State Archives of the Neo-Assyria Bullettin
TB	:Til Barsip
TH	:Tel Halaf
vd.	:ve devamı
Vol.	:Volume
ZT	:Ziyaret Tepe

ÖN SÖZ

Asur Devleti, güçlü olduğu dönemlerde genişleyerek Mezopotamya'nın siyasi tarihini şekillendirmede önemli rol almıştır. Özellikle Yeni Asur Dönemi'nde siyasi gücünü zirveye çıkartarak bölgedeki egemen güç olmuştur. Yeni Asur Devleti'nin başarısı, iyi organize edilen bir idari sisteminden kaynaklanmaktadır. Asur idari sisteminin önemli bir parçası olan eyalet sistemi genişleyen sınırların korunmasında ve yönetilmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak Asur eyalet sistemi ve yönetimi üzerine yapılan gerek yerli gerek yabancı çalışmaların eksik olması ve bir bütün halinde ele alınmaması tez konusu olarak “Yeni Asur Eyalet Sistemi” konusunu çalışmaya sevk etmiştir. Çalışmada Asur krallarının eyalet görevlileriyle olan mektuplaşmaları, yıllıkları ve yazıtlar gibi çivi yazılı belgeler temel kaynaklar olarak ele alınmış olup, büyük çoğunluğunu yabancı eserlerin oluşturduğu literatür kaynakları incelenerek konumuzu yeni bakış açılarıyla bir bütün halinde ortaya koymayı amaçladık.

Ele alınan bu çalışma giriş, dört bölüm, bulgular ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışmamızın giriş bölümünde tezimizin amacı, kapsamı, yöntemi ve önemi ele alındıktan sonra Eski ve Orta Asur dönemlerine değinilerek Yeni Asur Devleti'nin kuruluşu ve sınırları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Yeni Asur Devleti'nin seleflerinden miras aldığı eyalet sistemini, yaptığı eyalet reformlarıyla birlikte nasıl oluşturduğu ve geliştirdiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Asur krallarının kuzey, güney, doğu ve batı bölgelerine hangi amaçlarla gittikleri ve oluşturdukları eyaletlerin kontrol altında kalması için geliştirdikleri farklı eyalet yönetimleri de bu bölümde ele alınmıştır.

İkinci bölümde Yeni Asur Devleti'nin oluşturduğu eyaletlerin yönetimlerini sağlamak için görevlendirdikleri eyalet memurları incelenerek, söz konusu memurların görev tanımları açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan merkezden uzaktaki bölgelerin Asur kralları tarafından bu memurlar vasıtasıyla yönetildikleri ve düzenli bir eyalet sistemiyle yönetildiğini ortaya koymaya çalıştık.

Üçüncü bölümde eyalet yöneticileri tarafından organize edilen eyaletlerdeki haberleşme ve istihbarat sistemi ile birlikte eyaletlerde oluşturulan kalelerin ve askeri birliklerin Asur topraklarını korumadaki önemi ele alınarak sınırları korumadaki yerini ele aldık.

Dördüncü bölümde eyaletlerin Asur ekonomisindeki önemi anlatılarak eyaletlerde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin Asur kralları tarafından kontrolü, alınan vergiler ve elde edilen kazançların nasıl ve neye göre şekillendiğini belirledik.

Çalışmamızın bulgular ve sonuç bölümlerinde gerçekleştirdiğimiz çalışmada vardığımız bulgulardan ve sonuçlardan bahsederek eyalet sisteminin Yeni Asur Devleti'ndeki yeri, önemi ve devletten imparatorluğa dönüşündeki etkisini ortaya koymaya çalıştık.

Bu tezin oluşmasında daima bana yol gösteren, bilgisini eksik etmeyen ve verdiği destekle motive eden kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Ebru MANDACI'ya teşekkürü borç bilirim. Çalışma sürecinde her zaman değerli önerileriyle beni yönlendiren ve tezime katkı sunan Prof. Dr. Ercüment YILDIRIM, Prof. Dr. Yusuf KILIÇ, Prof. Dr. Şeyma AY ARÇIN ve Doç. Dr. Yunus ÇİFTÇİ hocalarıma ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca maddi ve manevi anlamda her zaman yanımda olan, beni destekleyen değerli aileme şükranlarımı sunuyorum.

Cebrail YEŞİLÇAY

Bitlis, 2025

GİRİŞ

A.Amaç ve Kapsam

Asur siyasi tarihinde en önemli aşamayı oluşturan Yeni Asur Dönemi'nde Asur geniş coğrafyalara yayılmaya başlamıştır. Yeni Asur Dönemi genellikle II. Asur-dan ile başlatılmaktadır. Ancak III. Tiglat-pileser ile birlikte sistematik olarak eyaletler kurmaya başlayan Asur kralları görevlendirdikleri yöneticiler ile kontrollerini devam ettirmişlerdir. Bu dönemden itibaren Asur eyalet merkezlerinden ve görevlilerinden Asur krallarına gönderilen ya da Asur krallarının eyalet görevlilerine gönderdikleri mektuplar bu çerçevede oldukça önemlidir. Asur krallarının eyalet yöneticileri ile haberleşmeleri bu dönemden itibaren organize bir şekilde olduğu için çalışmamızın kapsamı bu dönemden itibaren başlamakta ve yıkılışa son bulmaktadır. Ancak gerekli görülen yerlerde önceki Yeni Asur Devleti kralları dönemlerinde eyaletlerin kurulma çalışmaları, kraliyet yazışmaları da ele alınarak bir bütün halinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Orta Asur Dönemi'nden itibaren eyaletleri oluşturdukları bilinen Asur, mevcut eyalet sisteminin yetersiz veya eksik olmasından dolayı eyalet reformları yapmaya başlamışlardır. Yeni Asur Dönemi'nde Asur kralları ele geçirdikleri ve eyalet olarak düzenledikleri bölgeleri yönetmek için çalışmalar yürütmüştür. Asur kralları gerçekleştirdikleri eyalet reformlarıyla eski eyalet sistemini değiştirmiş olup, daha kapsamlı ve etkili bir şekilde uygulamışlardır. Bu kapsamda çalışmamızın amacı, aşağıdaki sorulara cevaplar arayarak, Yeni Asur Dönemi'nde eyalet sisteminin nasıl oluşturulduğunu mümkün olduğunca kapsamlı şekilde ortaya koymaktır.

- 1-) Yeni Asur Dönemi eyalet sisteminin kökeni nereye dayanmaktadır?
- 2-) Yeni Asur kralları hangi bölgelerde eyaletler kurmuşlardır?
- 3-) Asur kralları eyaletleri kurarken nelere dikkat etmişlerdir?
- 4-) Asur krallarının eyalet oluşturmalarındaki amaçları nelerdir?
- 5-) Asur kralları ne zaman ve neden eyalet reformları gerçekleştirmişlerdir?
- 6-) Eyalet yönetimleri oluşturulurken hangi yönetim biçimleri tercih edilmiştir?
- 7-) Asur kralları oluşturdukları eyaletlerde kontrolü ve düzeni nasıl sağlamışlardır?
- 8-) Eyaletlere hangi görevlileri atamışlar ve atanan görevlilerin görev tanımları nelerdir?

9-) Asur kralları eyalet görevlilerini hangi memurlardan seçmiş ve nelere dikkat etmişlerdir?

10-) Eyalet yönetimindeki hiyerarşik düzen nasıldı?

11-) Eyaletlerdeki haberleşme ve istihbarat sistemi nasıl oluşturulmuştur?

12-) Eyaletlerde güvenlik nasıl sağlanmıştır?

13-) Eyaletlerin Asur ekonomisine katkısı nedir?

14-) Yeni Asur Dönemi'nde eyaletlerin oluşturulmasında monarşik yapı Asur kralları tarafından nasıl uygulanmıştır?

15-) Genişleyen sınırlara paralel olarak artan nüfus eyaletlerde nasıl iskân edilmiştir?

B.Yöntem

Çalışmamıza başlamadan önce çalışma konusu ve sınırlandırılması belirlendikten sonra Asur kraliyet mektuplaşmalarının yayımlandığı *State Archives of the Neo-Assyria (SAA)* ciltlerindeki mektuplaşmalar, kral yıllıkları ve yerli-yabancı araştırmacılara ait kaynakların ayrıntılı literatür çalışması yapılmış olup, konumuzla ilgili kaynakların transkripsiyon çalışmaları yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar tezimizin içerisinde yer alan konulara göre tasnif edilmiştir. Elde edilen veriler çalışma konusuna göre mukayese edilerek değerlendirilmiştir.

C.Kaynaklar

Yeni Asur Devleti'nin siyasi ve sosyal düzeni ile ilgili yabancı ve yerli bilim insanları tarafından çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar çerçevesinde Yeni Asur Devleti ile ilgili birinci elden kaynakları kral yıllıkları, idari ve sosyal mektuplar gibi Akadca metinler ve arkeolojik buluntulardan oluşan çiviyazılı belgeler oluşturmaktadır. Söz konusu eserler kısaltmalarıyla *SAA*, *RIMA*, *RINAP*, *ARAB* ve *ARI* olarak bilinen birinci elden kaynaklardır. *State Archives of the Neo-Assyria (SAA)* olarak yayımlanan ve 21 ciltten oluşan Asur idari mektuplaşmaları külliyatı, Asur kralı ve idarecileri arasında geçen mektuplaşmaları kapsamakta olup, eyalet yönetimlerinde gerçekleşen idari, askeri, sosyal ve ekonomik konuları içermektedir. *Ancient Records of Assyria and Babylonia (ARAB; I-II)*, *Assyrian Royal Inscriptions (ARI; I-II)*, *Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Period (RIMA; I-III)* ve *Royal Inscription of the Neo-Assyrian Period (RINAP; I-V)* olarak yayımlanan seriler de Asur krallarının gerçekleştirdikleri yıllık seferleri,

seferler sonucunda elde ettikleri kazanımları, siyasi, idari, sosyal ve ekonomik konularda yaptıkları düzenlemeleri, inşa ve bayındırlık çalışmaları gibi konuları içermektedir. Bu kapsamda, yukarıda bahsi geçen çalışmalar tezimiz için birinci elden kaynakları oluşturmaktadır.

D.Asur'un Ortaya Çıkışı ve Yeni Asur Dönemi

D.1.Orta Asur Dönemi

Milattan Önce (MÖ) 2000'de tarih sahnesine Mezopotamya bölgesinin kuzeyinde ortaya çıkan Asur, Geç, Orta ve Yeni Asur olarak üç ana evreye ayrılmaktadır.¹ Eski Asur Dönemi MÖ 2000 ile 1600 dönemleri arasına tarihlenmekte olup, III. Ur Sülalesi'nin yıkılması sonucu Mezopotamya tarihinde önemli olmuştur.² Yaptığı fetihlerle Asur'u önemli bir devlet haline getiren I. Şamsi-Adad'ın (MÖ 1811-1776) ölümü sonrasında Asur bu önemini kaybetmiştir. Eski Babil kralı Hammurabi Mezopotamya'da en önemli siyasi figür olmuş ve Asur bu dönemde oldukça zayıflamıştır. MÖ 1500 yılları sonrasında Asur kenti Mitanni Devleti'nin kontrolünde olmuş ve bu dönem yaklaşık 1.5 asır devam etmiştir.³ Bu da Eski Asur Dönemi'nin sona erdiği dönem olmuştur.

Asur tarihinde Orta Asur Dönemi ise MÖ 1400-1000 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır.⁴ Asur, MÖ 14. yüzyıldan itibaren bölgesel bir güce dönüşmüştür.⁵ Bu dönemde Asur kralı olan I. Aşşur-uballit (MÖ 1353–1318) ile birlikte Orta Asur Devleti Mezopotamya'da güçlü bir devlet konumuna gelmiştir. Bu bağlamda, I. Aşşur-uballit Asur kralı olduktan sonra Asur Devleti, Babil ve Yukarı Mezopotamya bölgelerine doğru genişlemeye başlamıştır. Yukarı Mezopotamya, doğuda Zağros Dağları, batıda Suriye ve Lübnan Dağları, kuzeyde Doğu Anadolu dağlık bölgeleri ve güneydeki alüvyal ovaları kapsamaktadır.⁶ Mitanni Devleti'nin de Hitit Devleti karşısında güç kaybetmesi Asur için

¹ Albert T. Olmstead, *History of Assyria* (USA: The University of Chicago Press, 1968), 45; Bradley J. Parker, *The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics* (Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001), 4-5; J. N. Postgate, "Middle Assyrian to Neo-Assyrian: The Nature of the Shift". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 229.

² Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-300)*, C. I, çev. Dilek Şendil (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 106.

³ Gürkan L. Gökçek, *Asurlular* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015), 9.

⁴ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 131.

⁵ Karen Radner, "The Neo-Assyrian Empire", *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte: Epochenübergreifende und Globalhistorische Vergleiche*, ed. M. Gehler-R. Rollinger (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014), 101-102.

⁶ Benjamin R. Foster-Karen Polinger Foster, *Civilizations of Ancient Iraq* (Princeton: Oxford University Press, 2009), 106-107.

avantaj sağlamıştır. Asur, Mitanni iç karışıklıklarından faydalananak dönemin güçlü devletleri ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır.⁷ Orta Asur Dönemi başlarında I. Aşşur-nadin-ahhe (MÖ 1452-1430) ve I. Aşşur-uballit dönemlerinde Mısır ile ilişkiler kurulmuştur.⁸ MÖ 14. yüzyılda Asur yöneticileri bağımsız olmaya başlamış ve Amarna döneminde I. Aşşur-uballit'tin Mısır Firavununa gönderdiği mektuplar da bu bağımsızlığı göstermektedir.⁹ Mitanni Devleti'nde yaşanan iç karışıklıklardan faydalananak Asur'da iktidarını kuran I. Aşşur-uballit, Mitanni Devleti'nin kuzeydoğusunda yer alan Alše Ülkesi ile Tuşratta'ya karşı ittifak kurarak Asur'un Mitanni vasalığını sona erdirmiştir. Bağımsız bir kral olarak tanınmak için Mısır'a gönderdiği mektuplarda kendisinden Asur kralı olarak söz etmiş ve Mısır firavunu IV. Amenofis'e kardeşim diyerek hitap etmiştir.¹⁰ I. Aşşur-uballit'in çabaları kuzey Mezopotamya'da güç dengesinin Asur lehine değiştiğini göstermektedir.

Mitanni Devleti'nin batı Fırat bölgesini kaybetmesi ve Tuşratta'nın oğlu tarafından öldürülmesi sonucu Mitanni Devleti'ndeki taht kavgaları, Asur kralının güçlenmesine imkân vermiş ve Arapha Krallığı'nı alarak sınırlarını genişletmiştir. Ancak Babil'in de bu bölgede olmasından dolayı Asur kralı, Arapha'nın doğu kısmını Babil'e bırakarak Aşağı Zab içine geri çekilmiştir. Bundan sonraki süreçte Dicle'nin doğu bölgesindeki hâkimiyet için her mücadele Asur'u güney komşusu olan Babil ile karşı karşıya getirmiştir. Asur kralının kızı Muballit-şeru'nun Babil kralı II. Burnaburiaş ile evlenmesi, Asur'un Babil ile anlaşmaya vardığını ve ortak sınır oluşturdıklarını gösterir. Birkaç yıl sonra Asur karşıtı güçler Babil'de başa geçmiş ve II. Burnaburiaş'ın oğlu Karaindaş'ı tahttan indirmişlerdir. Bunun üzerine Asur kralı II. Burnaburiaş'ın diğer oğlu II. Kurigalzu'yu Babil tahtına geçirmek için Babil'e hareket etmiştir. I. Aşşur-uballit'ten sonra Asur kralı olan Enlil-nirari (MÖ 1317-1308) döneminde II. Kurigalzu Asur ile ittifakı bozmuş ve savaşmışlardır. Babil P Kroniği'ne göre Babil kazanmıştır. Ancak Sinkronistik Tarih'e göre Asur kazanmış ve sınırlar tekrar belirlenmiştir.¹¹ Enlil-

⁷ Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-300)*, C. I, 459.

⁸ Aurélie Paci, "Travelers in Upper Mesopotamia during the Middle and Early Neo-Assyrian Periods: Itineraries and Objectives, from East to West", *Literary Change in Mesopotamia and Beyond and Routes and Travellers between East and West. Proceedings of the 2nd and 3rd Melammu Workshops. Melammu Workshops and Monographs 2*, ed. Rocio da Riva et al. (Münster: Zaphon, 2019), 203.

⁹ Dominique Collon, *First Impressions Cylinder Seals in The Ancient Near East* (London: British Museum Publications, 1987), 65.

¹⁰ Stefan Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm (Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, 2017), 117.

¹¹ Peter Machinist, "Provincial Governance in Middle Assyria and Some New Texts from Yale", *Assur 3/2* (1982), 18; Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 118.

nirari'den sonra Asur kralı olan Arik-den-ili (MÖ 1307-1296) döneminde Babil'den bahsedilmez. Ninive ve Zağros Dağları arasında olan bölgelere askeri sefer düzenlediği mevcut birkaç yazıttan anlaşılmaktadır.¹²

Asur I. Adad-nirari (MÖ 1295-1264) döneminde güneyde Babil ve Kuzey Suriye'de Karkamış'a kadar hâkimiyet sağlayarak sınırlarını genişletmiştir. Bu dönemde Hitit Devleti'nin iç karışıklıklar yaşaması ve Mitanni Devleti'ne destek olamaması Asur kralı için avantaj sağlamıştır.¹³ I. Adad-nirari Hanigalbat kralı I. Şattura ile savaştığını yıllıklarında kaydetmiştir. Askeri seferlerinin anlatılarını yazıtlarına dâhil eden ilk Asur kralıdır.¹⁴ Bu da merkezi bir devlet yapısının oluştuğunu göstermektedir.

Asur kralı I. Şattura'yı ele geçirip Asur'a getirdiğini, bağlılık yemini ettirdiğini ve yıllık haraç aldığını kaydetmiştir.¹⁵ Daha sonra Şattura'nın oğlu Wasaşatta haracı vermeyi bıraktığı için Asur kralı Mitanni üzerine sefere çıkmış ve galip gelmiştir. Asur kralı Mitanni'nin birkaç önemli kentini Asur'a eklemiş ve Taidu'da bir saray inşa etmiştir.¹⁶ Bu gelişmeler Mitanni Devleti'ne Asur kralı tarafından son verildiğini ve Orta Fırat bölgesinin Asur kontrolüne girdiğini göstermektedir.

Güneyde ise Asur kralı Babil'e sınır olan Lubdi ve Rapiqu kasabalarına sefer düzenleyerek bütün Mezopotamya bölgesinde egemenlik kurmak için Babil'i en büyük rakip olarak görmüştür. Babil kralı Naz-Maruttaş ile yapılan savaştan galip çıkmış ve Babil kampı yağmalanmıştır. Bunun sonucunda sınırlar Asur lehine tekrar düzenlenmiştir. Ancak I. Salmanassar (MÖ 1263-1234), Aşağı Zab'ın güneyindeki bölgeleri Babillilere bırakmak zorunda kalmış olabilir. Ne dönemin kraliyet yazıtları ne de kronikler, Asur ve Babil arasındaki çatışmalar hakkında herhangi bir bilgi ortaya koymaktadır. Yine de çağdaş idari belgeler, Aşağı Zab'ın doğusundaki çeşitli şehirlerin o sırada Orta Asur Devleti'ne ait olduğunu göstermektedir.¹⁷

MÖ 13. yüzyılda Levant'taki krallıklar ve Hitit Devleti ile karşılıklı haberleşmeler de başlamıştır.¹⁸ I. Adad-nirari döneminde Asur ile Hitit Devleti düşman devletler olmuş

¹² RIMA I, A.0.75.8.

¹³ Gökçek, *Asurlular*, 84.

¹⁴ Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 119-121.

¹⁵ RIMA I, A.0.76.3 9-14; Stefan Jakob, "Daily Life in the Wild West of Assyria", *Understanding Hegemonic Practices of Early Assyrian Empire: Essays Dedicated to Frans Wiggermann*, ed. Bleda S. Düring (Leiden: Nederland Instituut voor het Nabije Osten, 2015), 179.

¹⁶ RIMA I, A.0.76.22; 55-60.

¹⁷ Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 121.

¹⁸ Paci, "Travelers in Upper Mesopotamia during the Middle and Early Neo-Assyrian Periods: Itineraries and Objectives, from East to West", 203.

ve Hitit sarayına gönderilen Asur elçilerine kötü davranılmıştır. Ancak III. Hattuşili döneminde Hitit Mısır ile olan savaşlardan dolayı Asur ile ittifak kurmak istemişse de I. Salmanassar bunu kabul etmemiştir.¹⁹

I. Adad-nirari'den sonra Asur kralı olan I. Salmanassar (MÖ 1263–1244) döneminde Asur, Yukarı Habur bölgesinin bir kısmını almıştır.²⁰ Orta Asur Devleti, Hitit ile Mısır'ın Asur karşısı ittifak yapacak kadar güçlenmiştir. Bu dönemde sınırlarını genişleten Asur, aynı zamanda sınırlarını korumak, göçebeleri kontrol altında tutmak ve tarım alanlarından faydalanmak için de garnizonlar oluşturmuştur.²¹ Asur seferleri bu dönemde Toroslar, Kuzey Suriye, Fırat Nehri bölgesi, Karkamış, Yukarı Dicle ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Uruatri'ye kadar ulaşmıştır.²² Böylece Orta Asur Devleti I. Salmanassar döneminde ele geçirdiği bölgelerden madenler, orman ve tarım ürünleri gibi vergiler almaya başlamıştır.

Asur kralları için Asur dışındaki dünyayla barış, sadece antlaşma veya Asur yönetimine bağlı olarak mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, Asur'un daha önceden Babil ile yaptığı anlaşmanın devamlılığı Asur için önemliydi. Ancak Babil'in II. Kurigalzu zamanında bunu bozması ile savaşmaları kaçınılmaz olmuştur. I. Salmanassar'ın ölümünden sonra Asur kralı olan I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1233-1197) ilk yılında Babil ile savaşmış ve Babil kralı Kaştiliaş'ı esir alarak Asur'a getirmiştir. Asur topraklarını yağmalama, sınır dışı etme ve kutsal alanların ihlali de dâhil olmak üzere Kaştiliaş'nın saldırıları da söz konusuydu. Asur kralı bunun üzerine Sümer ve Akad kralı olduğunu; Hana, Rapiqu ve Mari gibi yerleri ele geçirdiğini ve haraç aldığını kaydetmiştir.²³ Asur kralı Babil'e saldırısını tanrıların emri olarak görmüş ve ona göre hareket etmiştir. Babil'in yenilmesiyle Asur bölgedeki tek güç olmuştur. Bu başarı Asur'un yeni seferler düzenlemesini sağlamıştır. Asur Devleti'nin Babil hâkimiyeti 32 yıl devam etmişse de Adad-şuma-uşur'un isyanıyla sonlanmıştır. Babil'de kendisini Kaştiliaş'ın oğlu olarak adlandıran Adad-şuma-usur başa geçmiş ve Asur'a karşı çıkmıştır.²⁴

I. Tukulti-Ninurta döneminde Babil'e karşı savaşların temelinde ekonomik etkenler bulunmaktaydı. I. Tukulti-Ninurta'nın Babil seferlerinden sonra, Asur yönetimi

¹⁹ Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 122.

²⁰ Jakob, "Daily Life in the Wild West of Assyria", 179.

²¹ Gökçek, *Asurlular*, 94.

²² ARAB I, 112-117.

²³ RIMA I, A.0.78.23.

²⁴ Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*, C. II, çev. Dilek Şendil (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 467.

tarafından Kassit olarak adlandırılan güney Mezopotamya'dan sürgün edilenler Asur'a getirilmiştir. Asur Devleti'nin ekonomik olarak henüz istediği seviyede olmadığı sefer sonucunda ele geçirdiği Babilli sürgünler için erzak sıkıntısı olduğu idari belgelerde görülmektedir. Bu yüzden Asur kralı ordusuyla Hanigalbat'ta arpa toplamıştır.²⁵ Ayrıca bu dönemde batı ve kuzey bölgelerindeki kuraklık da Asur Devleti'nin bu bölgelerde hâkimiyet kurmasını olumsuz yönde etkilemiştir.²⁶

I. Tukulti-Ninurta döneminde tarımsal üretim, kuzey Suriye'deki saldırılar gibi göçebe problemleri, güvenlik, ticaret kervanlarına olan saldırılar, Asur sınırlarına yapılan tacizler ve idari yönetim gibi sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁷ Bundan dolayı Babil ile olan ilişkilerini bir an önce düzeltmek istemiştir. I. Tukulti-Ninurta güneye doğru başka bir sefer başlattı. Cezalandırıcı eylem yalnızca sadakatsiz vasalın kendisine değil, aynı zamanda Babil sakinlerine de yönelikti. Bu seferde şehir yağmalanmış ve tanrı Marduk'un heykeli Asur'a götürülmüştür.²⁸ Hitit Devleti de Asur'un Babil üzerindeki hâkimiyetini tanımıştır. Böylece Asur karşıtı bir koalisyon oluşursa Hitit'in yardımı artık olmayacaktı. Mısır ile ilişkiler kurulmuş ancak Mısır buna çok önem vermemiştir. Bu arada Güney, sistematik olarak sömürülmüş gibi görünüyor. Muhtemelen ertesi yıl inşa edilen gemiler, Babil seferinden büyük miktarda arpa taşımak için Asur merkezine gönderilmiştir. Asur sınırları Yukarı Deniz'den Aşağı Deniz'e kadar genişlemiş ve I. Tukulti-Ninurta gücünün zirvesine ulaşmış ve dört bir yandan haraç almıştır.²⁹

Mitanni Devleti'nin merkezi olan Hanigalbat'ın alınması I. Tukulti-Ninurta döneminde mümkün olmuştur. Asur kralı I. Tukulti-Ninurta döneminde ve sonrasında Hanigalbat bölgesi içerisinde yer alan Harran ve Huzirina Asur sınırları içerisinde yer almıştır.³⁰ Mitanni Devleti'nin ömrü bittikten sonra bölgede Asur'a karşı direnebilecek sadece Hititler ve Nairi kabileleri kalmıştır. Asur kralları bu kabilelere karşı sürekli askeri

²⁵ Stefan Jakob, "Economy, Society, and Daily Life in the Middle Assyrian Period", *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm (Hoboken NJ: Wiley Blackwell, 2017), 158; Jakob, "Daily Life in the Wild West of Assyria", 183-184.

²⁶ D. Kaniewski-et al. "Late Second-Early First Millenium BC Abrupt Climate Changes in Coastal Syria and their Possible Significance for the Eastern Mediterranean", *Quaternary Research* 74 (2010), 212-214.

²⁷ BATSH 4/1, 3-4,6,8.

²⁸ Shigeo Yamada, "Tukulti-Ninurta I's Rule over Babylonia and its Aftermath: A Historical Reconstruction", *ORIENT* 38 (2003), 162.

²⁹ Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 130.

³⁰ A.M.F. Wiggerman-P.M.M.G. Akkermans, "West of Aşşur: The Life and Times of the Middle Assyrian Dunnu at Tell Sabi Abyad, Syria", *Understanding Hegemonic Practices of Early Assyrian Empire: Essays Dedicated to Frans Wiggermann*, ed. Bleda S. Düring (Leiden: Nederland Instituut voor het Nabije Osten, 2015), 120.

seferler düzenlediklerini yıllıklarında anlatmışlardır. Nairi üzerine de seferler düzenleyen Asur kralı Nairi krallarından hediyeler aldığını kaydetmiştir.³¹

Mitanni Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesinden sonra Orta Asur Devleti ile Hitit Devleti karşı karşıya gelmiştir. İki devlet arasında Nihriya bölgesinde meydana gelen savaşı Asur kralı I. Tukulti-Ninurta kazanmıştır.³² Böylece Mitanni Devleti sınırları üzerinde Asur hâkimiyeti başlamıştır. Bunu sürdürmek için de askeri garnizonlar kurmuşlardır. Çünkü bölgedeki Hurriiler Asur merkezilerine saldırılarını devam ettirmekteydi.³³ Bu savaş Hititlerin yukarı Mezopotamya'daki etkisinin sonlanmasını başlatmıştır.

I. Tukulti-Ninurta krallığının ilk yıllarında Fırat Nehri'nin ötesinden 28.000 Hititliyi Asur'a sürdüğünü kaydetmiştir.³⁴ Ancak bu kralın önceki yazıtlarında bu konuda bilgi olmadığından tartışmalı bir konu olmuştur. Kuzeye doğru seferler yaparak genişleyen Asur, Karkamış'a kadar ulaşmıştır. Böylece Asur bu dönemde Basra'dan Akdeniz'e kadar ulaşan güçlü bir devlet kimliğini kazanmıştır.³⁵

Ancak bu dönemde başlayan Arami akınları karanlık bir dönemi beraberinde getirmiştir.³⁶ I. Tukulti-ninurta MÖ 13. yüzyılın sonlarında Kuzey Mezopotamya'nın bütün dağlık bölgelerini Asur kontrolüne almaya çalışmıştır. Asur, bu amaçla kontrol sağladığı bölgeler üzerindeki hâkimiyeti, MÖ 12. yüzyılın başlarında gerçekleşen göçler neticesinde bölgeyi işgal eden halklar yüzünden kaybetmiştir. Buna karşılık, MÖ 11. yüzyılın kriz yıllarında, kuzey dağları, ovaları tahrip eden Arami baskınlarından kaçmaya çalışan Asurlar için sığınacak kadar sakin olmuştur. Tarihlerinin çoğu için, Asurlular dağlık komşu bölgeleri dolaylı olarak kontrol etmişlerdir. Sadece MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında, kuzeyden gelen Urartu genişlemesine karşı hareket olarak, III. Tiglat-pileser bu alanlarda Asur kaleleri ve idari merkezler kurmuştur.³⁷

MÖ 13. yüzyılın sonunda, Suhu'da faaliyet gösteren Aramiler ile ilgili tehlikeli durum devam etmiştir. Aramiler, I. Tukulti-Ninurta'nın başka bir yerde, belki de devletin

³¹ ARAB I, 171.

³² Frederick Mario Fales, "Transition: The Assyrian at the Euphrates between the 13th and 12th Century BC", *Empires after the Empire Anatolia, Syria and Assyria after Suppiluliuma II (ca. 1200-800/700 B.C.)*, ed. Karl Strobel (Firenze: Logisma, 2011), 25.

³³ Jakob, "Daily Life in the Wild West of Assyria", 179-182.

³⁴ RIMA I, A.0.78.23; 27-30; 24.

³⁵ Gökçek, *Asurlular*, 101.

³⁶ Collon, *First Impressions Cylinder Seals in The Ancient Near East*, 65.

³⁷ Andreas Fuchs, "Assyria and the North: Anatolia", *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm (Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, 2017), 250.

kuzeydoğu sınırında bir seferde olmasından faydalanmış olabilirler.³⁸ MÖ 12. ve 11. yüzyıldaki Asur kralları, özellikle I. Tiglat-pileser Arami kabilelerinin hareketlerini gözetlemek, Babil ile sınırı oluşturmak ve bölgeyi savunmak için Suhu bölgesinde kaleler inşa etmişti.³⁹ Batıda ise Aramiler son yıllarda sorunlar oluşturmaya devam etmiş ve Asur ordusu başarı sağlamıştır.⁴⁰ Ancak bu başarı uzun ömürlü olmamış ve savaşları kazanmasına rağmen güvenlik sağlanamamıştır.

Babil üzerinde kaybolan Asur hâkimiyeti, I. Tukulti-ninurta'nın güç kaybetmesi ve oğlu tarafından tahttan indirilip katledilmesi art arda olmuştur.⁴¹ Asur kralı olarak başa geçen Aşşur-nadin-apli altı yıl krallık tahtında kalmıştır. Asur güç kaybetmeye devam ederek zayıflamıştır. III. Asur-nirari'den (MÖ 1192-1187) sonra Asur kralı olan Enlil-kudurri-usur (MÖ 1186-1182) Asur kralı olmuştur. Bu dönemde Babil bağımsız olmuştur. Asur tahtına geçen son üç kral I. Tukulti-Ninurta'nın oğullarıydı. I. Tukulti-ninurta'nın tahttan indirilmesinde etkili olan Ninurta-apil-ekur (MÖ 1181-1169) Babil'e gitmiş daha sonra Babil kralı Adad-şuma-usur'un desteğini sağlayan Ninurta-apil-ekur Babil'den dönerek Asur tahtını ele geçirmiştir.⁴²

Asur, I. Tukult-Ninurta'nın öldürüldüğü dönemden sonra kendi iç sorunlarıyla uğraşmaktan hem zayıflamış hem de bölgede etkili bir güç olmaktan çıkmıştır. Bu dönemde başlayan Deniz Kavimleri'nin göç hareketleri de Babil ve diğer bölgesel devletler gibi Asur'un zayıflamasında etkili olmuştur. Ninurta-apil-ekur'un ölümünden sonra Asur kralı olan I. Asur-dan (MÖ 1168-1133) döneminde Asur tekrar güçlenmeye başlamış ve sınırlarını genişletmiştir. Babil'e karşı üstün olan taraf olmuş ve Güney sınırlarına olan ilgisini sürdürmüştür. Orta Asur Devleti'nin sınırları Habur'dan Dicle Nehri'nin doğusunda Zağros Dağları'na kadar genişlemiştir. I. Aşşur-dan'ın ölümünden sonra oğulları olan Ninurta-tukulti-Aşşur ve Mutakkil-Nusku taht için savaşmış Ninurta-tukulti-Aşşur Babil'e sürgün edilirken Mutakkil-Nusku Asur tahtına geçmiştir. Bu dönemde Babil ile olan sınır Aşağı Zab boyunca olmaya devam etmiştir. Asur kralı olan Aşşur-reša-işi (MÖ 1132-1115) döneminde Asur ile Babil arasındaki savaşlarda Asur galip olan taraf olmuştur. Asur kralı Babil kralı I. Nebukadnezar'ı yenerek kampını ele

³⁸ Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 126.

³⁹ Paci, "Travelers in Upper Mesopotamia during the Middle and Early Neo-Assyrian Periods: Itineraries and Objectives, from East to West", 195.

⁴⁰ Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 130.

⁴¹ A. Kirk Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles: Texts from Cuneiform Sources*. Vol. 5. (Locust Valley NY: J.J. Augustin, 1975), 176.

⁴² Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 132.

geçirmiştir. I. Nebukadnezar'dan sonra Babil kralı olan Ninurta-nadin-şumi döneminde Asur'a karşı Arbail'e saldırı yapmışsa da geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴³ Fakat Arami göçleri Asur'un güçlenmesine mâni olmuş ve zayıflatmıştır. Göçebe kabileler halinde yaşadıkları için kontrol altına alınmaları zor olmuştur. Kontrol altına alınamayan Aramiler zamanla Kuzey Suriye ve Fırat havzası bölgelerine hareket etmiş, Asur kontrolündeki şehirlere yerleşmişlerdir. Devam eden yıllarda da şehir devletlerini kurmuşlardır.⁴⁴ Bu gelişmeler sonraki dönemlerde Asur krallarının önüne çıkmaya devam etmiştir.

Aşşur-reşa-işi'den sonra Asur kralı olan I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) döneminde Asur tekrar güçlenmiş ve sınırlarını genişletmiştir. Muşku olarak ilk defa Asur yazıtlarında geçen ve Alzu, Purulumzu ve Katmuhu bölgesini kontrol eden bu halkı krallığının ilk yılında yenmiş ve ordusundan 6000 kişi Asur kralına katılmıştır.⁴⁵ Daha sonra Katmuhu haraç vermeyi bırakınca Asur kralı cezalandırmak için sefer düzenlemiş ve kralı Kili-Teşşub'u yenerek ailesiyle birlikte sürgün etmiş, sarayını yağmalamış ve yıkmıştır.⁴⁶ Katmuhu'yu tamamen alan Asur üçüncü bir sefer daha düzenleyerek ülkeyi yağmalamış ve yıkmıştır. Kuzey Suriye'yi tekrar ele geçirme bağlamında Alzu ve Purulumzu haraç vermeye devam etmiştir. Suriye (Hatti) bölgesinden Kaşka ve Urumu savaşçıları 4000 kişilik birlikle Asur kralına gönüllü katılmışlardır. Ayrıca Asur kralı bütün düşmanlarına karşı zafer elde ettiğini belirtmiştir. Asur kralı Asur ordusunu ele geçirdiği bölgelerdeki insanlarla güçlendirmiştir. Yazıtında orduya daha önceden olmadığı kadar savaş arabası ve atları dâhil ettiğini kaydetmiştir.⁴⁷

Asur kralı I. Tiglat-pileser Nairi'ye karşı sefer düzenleyerek haraç olarak ordunun ihtiyacını karşılamak için at almıştır. Asur kralı yazıtında Asur sınırlarını eski sınırların ötesine ulaştırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Asur ordusu Kuzeydoğu Suriye, Zağros Dağları, Aşağı Zab bölgesinde Babil sınırında yer alan toplam 42 bölgeyi ele geçirdiğini şu şekilde kaydetmiştir;

“Toplamda, Aşağı Zab’ın diğer yakasından Fırat Nehri’nin diğer yakasına, batıdaki Yukarı Deniz’e kadar 42 ülkeyi ve yöneticilerini fethettim - tahta çıkış yılımdan

⁴³ Gökçek, *Asurlular*, 106; Jakob, “The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)”, 133.

⁴⁴ Gökçek, *Asurlular*, 110.

⁴⁵ RIMA II, A.0.87.1; i62-88.

⁴⁶ RIMA II, A.0.87.1; i89-ii35.

⁴⁷ RIMA II, A.0.87.1; ii89-iii1; RIMA II, A.0.87.4; 20-21; RIMA II, A.0.87.1; vii28-35.

beşinci saltanat yılıma kadar. Onları tek bir otoriteye tabi tuttum, onlardan rehineler aldım, (ve) onlara haraç ve vergi yükledim."⁴⁸

Orta Asur Dönemi'nde Asurluların Anadolu'da ulaşmaya çalıştığı yerlerden birisi Melid'dir (Malitiya). Hem I. Adad-nirari hem de I. Salmanassar Yukarı Mezopotamya ile yakından ilgilenmiştir. Asur kralları Harran'ı fethedip Karkamış'a kadar ilerlemişlerdir. Asur kaynaklarında Malitiya'dan bu dönemde bahsedilmemiştir. Ancak Hitit kralları Asurluların Malitiya'ya kadar genişlemesinden endişelenmişlerdir. Bu dönemde III. Hattusili ya da IV. Tudhaliya tarafından I. Salmanassar'a gönderilen bir mektupta Asur kralının Hitit kralından Malitiya'da bir isyanın olup olmadığını araştırmak için güvenilir bir adamını göndermeyi önerdiği anlaşılmaktadır.⁴⁹

Asur tarihinin çoğu için, siyasi ve ekonomik olarak Doğu Anadolu, Asur'un siyasi ufkunun ötesindeydi. Torosların arkasındaki topraklara zaman zaman askeri seferlerle ulaşılmıştır. I. Tiglat-pileser MÖ 1112'de bütün bölgeyi doğudan batıya Milidia şehrine (modern Malatya'nın yakınında) geçmiştir. Ancak bu sefer özel de olsa, tek bir olaydı. Kralın yazıtlarında Doğu Anadolu "Nairi toprakları" olarak adlandırılmış ve Asur kralı Dayeni Krallığı ile birlikte yirmi üç krallığı yenmekten övünmektedir.⁵⁰ I. Tiglat-pileser Nairi seferi dönüşünde Hanigalbat'taki Milidia'yı ele geçirdiğini ve yıllık haraç ödemesi düzenlediğini yıllıklarında kaydetmiştir.⁵¹ Aynı Asur kralı Akdeniz'e seferler yaptığında "Büyük Hatti ülkesindeki" Milidia kralı Allumari'den haraç aldığını kaydetmiştir.⁵² Marcella Frangipane ve Mario Liverani Assur-bel-kala'nın Melid'in merkezine kadar giderek (MÖ 1072) tahribatta bulunduğunu düşünmektedirler.⁵³

Asur kralı I. Tiglat-pileser Levant Bölgesi'ne sefer düzenleyip Arwad, Sidon ve Biblos'tan haraç alan ilk kral olmuştur.⁵⁴ Ayrıca Fırat Nehri'nin geçildiği önceki yazıtlarda yer almamıştır. Asur kralı 28 kez nehri geçtiğini belirtmektedir.⁵⁵ Asur bu dönemde güçlenmiş, yeni bölgeler almış ve sınırları genişletmiş olmasına rağmen, batıdaki önemli Asur topraklarını Aramilerden dolayı kaybettiği anlaşılmaktadır. Kralın

⁴⁸ RIMA II, A.0.87.1; vi39-48.

⁴⁹ David Jonh Hawkins, "Hittites and Assyrians at Melid (Malatya)", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi 6-10/VII*, ed. Hayat Erkanal et al. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 64-65.

⁵⁰ Fuchs, "Assyria and the North: Anatolia", 250.

⁵¹ RIMA II, A.0.87.1; v.34.

⁵² RIMA II, A.0.87.4; 31.

⁵³ Marcella Frangipane-Mario Liverani, "Neo-Hittite Melid: Continuity or Discontinuity?", *Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations between Syria and Anatolia*, ed. Aslihan K. Yener (Leuven: Peeters Press, 2013), 358.

⁵⁴ RIMA II, A.0.87.3; 16-25, RIMA II, A.0.87.10; 28-35.

⁵⁵ RIMA II, A.0.87.4; 24-36.

Fırat Nehri'ni art arda yıllarda geçmesi de söz konusu bölgede tam hâkimiyet kuramadığını göstermektedir. I. Tiglat-pileser'in ölümü aynı zamanda Orta Asur Devleti'nin sonunu getirmeye başlamıştır diyebiliriz.

Asur I. Tiglat-pileser döneminde Babil'in kuzeydeki Dur-Kurigalzu ve Sippar gibi merkezlerine saldırmıştır. Babil kralı Marduk-nadin-ahhe ile savaştan Asur kralı galip gelmiş ve Babil saraylarına ve şehirlerine saldırmıştır. İkinci bir saldırıyı da tanrı Ninurta emriyle düzenlemiş yine Babil sarayları ve şehirlerine girmiştir. Asur kralı savaş arabalarından oluşturduğu hat ile Marduk-nadin-ahhe'yi yendiğini yıllıklarında kaydetmiştir.⁵⁶

MÖ 1200 ve 900 arasındaki dönemde diğer bölgeler gibi Mezopotamya bölgesinde de sıcaklıklar artmıştır. Fırat ve Dicle Nehirlerinin debileri de artan sıcaklıktan etkilenmiş ve azalmıştır. Sıcaklık ve kuraklık etkileri Suriye, Hanigalbat, Asur ve Babil bölgelerinde görülmüştür. MÖ 1200 ve 900 arasındaki dönemde Asur ve Babil'den gelen yazılı belgelerde kuraklık, kıtlık, hasatların olmaması ve dolayısıyla erzak sorunları, yüksek fiyatlar gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Bu sorunların ortaya çıkması ile birlikte Orta Asur Devleti'nin genişleme politikasını olumsuz yönde etkilemiştir. Genişlemek yerine daha çok göçebelerin özellikle Aramilerin saldırılarından korunmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Orta Asur Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Yukarı Dicle Bölgesi Aramiler tarafından istila edilmiştir. I. Tiglat-pileser dönemi sonlarında Aramiler Asur merkezi ve Dicle'nin doğu bölgelerini yağmalamıştır.⁵⁸ Aşşur-bel-kala döneminde Aramiler yenilgiye uğrasa da Orta Asur Devleti Arami tehlikesinden kurtulamamış ve toprak kaybetmeye başlamıştır.⁵⁹

Asur tahtına geçen I. Tiglat-pileser'in oğlu Aşared-apil-Ekur döneminde (MÖ 1075-1074) Orta Asur Devleti'nin durumu değişmemiş ve yerine Asur kralı olan kardeşi Asur-bel-kala (MÖ 1073-1056) döneminde kısa bir dönem olsa da Asur eski gücüne kavuşmuştur. Tahta çıktığı yılda kuzeydoğuya sefer düzenlemiştir.⁶⁰ Levant Bölgesi'ne düzenlediği askeri sefer esnasında Mısır'dan hediye olarak dişi maymun ve timsah

⁵⁶ RIMA II, A.0.87.4;37-51; RIMA II, A.0.87.10; 45-53.

⁵⁷ Jehuda Neumann-Simo Parola, "Climatic Change and the Eleventh-Tenth Century Eclipse of Assyria and Babylonia", *Journal of Near Eastern Studies* 46/3 (1987), 168-181.

⁵⁸ RIMA II, A.0.87.10; 36-37.

⁵⁹ RIMA II, A.0.89.7; iii:20-25.

⁶⁰ RIMA II, A.0.89; i8-18.

aldığını kaydetmiştir.⁶¹ Ancak bu dönemde en önemli sorun Aramiler olmuştur. Asur-bel-kala'nın "*Kırık Obelisk*" yazıtında göçebe kabilelere karşı olan savaşlar anlatılmıştır. En erken seferi Aşşur-rem-nišeşu eponim yılında olmuş ve birkaç ay sonra Asur ordusu Fırat Nehri'ni geçerek Karkamış'a ulaşmıştır. Kaşiyari Dağları güneyinde de Aramilere karşı savaşan Asur kralı 8. ayda Harran'da savaşmış ancak kesin zafer kazanmamıştır.⁶² Aramiler doğrudan savaşmak yerine küçük çatışmalarla Asurlulara karşı gelmişlerdir. Asur ordusu böylece teknik olarak avantaj sağlayamamıştır. Göçebe Aramilerle olan savaşlar devam etmiştir. Asur ordusu göçebeleri takip ederek saldırılara karşılık vermek istemiştir. Bu savaşlar genellikle Habur bölgesinde gerçekleşmiştir.⁶³ Asur-bel-kala ayrıca Mari üzerine de iki sefer düzenlemiştir. Ancak sonuç olarak, Arami kabileleriyle devam eden askeri çatışmalar kimseyi muzaffer bırakmadı. Kralın, Rapiqu'daki Babil sınırından Suhu, Tadmar ve Lübnan'a kadar Asurluların onlara karşı kazandığı zaferlere ilişkin atıfları⁶⁴ Asur ordusunun sürdürülebilir başarılarından ziyade, Aramiler'in yayıldığı ve onlar tarafından tehdit edilen geniş alanlar hakkında daha fazla bilgi vermektedir.

Asur-bel-kala Babil politikasını değiştirerek savaşmak yerine diplomatik ilişkiler kurmuştur. Sinkronistik Tarih'e göre Asur kralı Babil kralı olan Marduk-şapik-zeri ile anlaşma yapmış ve Marduk-şapik-zeri öldükten sonra bile bu anlaşma devam etmiştir.⁶⁵ Asur-bel-kala Babil'den Akdeniz'e ve Van Gölü'ne kadar düzenlediği seferlerle hepsinin efendisi olduğunu kaydetmiştir.⁶⁶ Ancak Asur-bel-kala'nın bu başarısı Asur için sağlam temelli ve sürdürülebilir olmamıştır. Yerine geçen oğlu II. Eriba-Adad (MÖ 1055-1054) ve IV. Şamsi-Adad (MÖ 1053-1050) bu kazanımları sürdürmeyi başaramamıştır. Devamında Asur kralı olan I. Asurnasirpal (MÖ 1049-1031) döneminde Yukarı Mezopotamya bölgesi Asur kontrolünden çıkmıştır. Sınırları oldukça küçülen Asur için karanlık bir dönemin ve uzun süreli bir çöküşün başlangıcı olmuştur.⁶⁷ Orta Asur kralları yazıtlarında kendilerini "*Asur ülkesinin kralı*"⁶⁸, "*Güçlü Kral*"⁶⁹, "*Tanrıların atadığı*", "*Kutsal prens*", "*Kassit, Qutû, Lullumu ve Şubarû'nun öfkeli ordularını yenen*"⁷⁰, "*Asur*

⁶¹ RIMA II, A.0.89.6; 4-5.

⁶² Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 137.

⁶³ RIMA II, A.0.89.7; iii20b-22.

⁶⁴ Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 38.

⁶⁵ Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles: Texts from Cuneiform Sources*, 165;31-32.

⁶⁶ RIMA II, A.0.89.4; 14.

⁶⁷ Gökçek, *Asurlular*, 119; Jakob, "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)", 139.

⁶⁸ RIMA I, A.0.73.6.

⁶⁹ RIMA I, A.0.75.1.

⁷⁰ RIMA I, A.0.76.1; 1-4.

ve Karduniaş Ülkelerinin kralı”, “Sümer ve Akad kralı”, “yukarı ve aşağı denizin kralı”⁷¹ şeklinde tanıtılarak Kuzey Mezopotamya’da üstün olduklarını, tanrı Aşşur’un düşmanlarına karşı, özellikle Babil ile savaştıklarını ve sınırlarını genişlettiklerini dolaylı olarak belirtmişlerdir. Bu gelişmeler I. Salmanassar döneminde de devam etmiş ve I. Tukulti-Ninurta ile zirveye ulaşmıştır. Asur kralının kullandığı unvanlar, mevcut siyasi duruma göre şekillenmiştir. Orta Asur Dönemi kraliyet yazıtlarında sadece başarılı faaliyetler kaydedilirken, yenilgiler ve kötü durumlar kaydedilmemiştir. Bu nedenle, MÖ 1197’de I. Tukulti-Ninurta’nın suikastından sonra uzun zayıflama dönemi, kaynaklarda yaygın olarak belgelendirilmemiştir.⁷² Özetle, bu dönemden sonra kral listelerinden, Asur tahtına oturan kralların isimleri bilinmesine rağmen faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, Arami baskılarının çöküş döneminde de devam ettiği anlaşılmakta olup, Asur’un tekrar güçlenmesi ancak Yeni Asur Dönemi’nde mümkün olacaktır. Orta Asur Dönemi’nden uzun bir süre sonra Asur, siyasi gücünü geri kazanacak ve birçok bölgeyi sınırlarına dâhil ettikten sonra gerçek bir imparatorluğa dönüşebilecektir.

Orta Asur Dönemi’nde Asur’un batı sınırları üzerine ortak bir görüş sağlanamamıştır. Devletin sınırları Balih Nehri ve Fırat Nehri’ne kadar uzandığı hakkında görüşler vardır. Ancak her iki görüşe göre Harran ve Huzirina bölgesinde yerleşimler mevcuttur.⁷³ Bu bilgilerden yola çıkarak batıda Asur izlerinin Harran ve Huzirina bölgelerine kadar uzandığını söyleyebiliriz.

Asur’un doğal sınırlarla ilgili bilgi eksikliği nedeniyle, muhtemelen Asur kralları Asur merkezi çevresinde, esas olarak kuzeybatıdan kuzeydoğuya çevreleyen dağ bölgelerinin sakinlerine karşı bir koruyucu bariyer kurmayı düşünmüşlerdir diyebiliriz. Batı’daki genişlemenin kaynaklara, ekilebilir arazilere ve ticaret yollarına erişimi sağlama amacı güttüğü açıktır. Ancak Asur ordularının Fırat Nehri’ni geçip Akdeniz’e ulaşması I. Tiglat-pileser döneminde olmuştur. Fırat Nehri’nin doğu kıyısında ise Asur Devleti’nin sınırını kurmaya çalışmak için prestijin güçlü bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Asur’un güneyde, I. Tukulti-Ninurta ve I. Tiglat-pileser döneminde birkaç kez avantaj elde ettiği ve rakibine hâkim olmayı başardığı görülmektedir. Ancak Asur baskısı azalır azalmaz, Babilliler Dicle Nehri’nin doğusundaki bölgelere hâkim

⁷¹ RIMA I, A.0.78.24.

⁷² Jakob, “Economy, Society, and Daily Life in the Middle Assyrian Period”, 144.

⁷³ Wiggerman-Akkermans, “West of Aşşur: The Life and Times of the Middle Assyrian Dunnu at Tell Sabi Abyad, Syria”, 118.

olmak için ellerinden geleni yaptıklarını söyleyebiliriz. Bu savaşlar sonunda iki devleti de çıkmaza sokmuş ne Asur ne de Babil galip olmuştur. Birbirlerini aşağı çekmiş ve başka yerlerde ihtiyaç duyulan kaynaklarını boşa harçmışlardır diyebiliriz.

D.2.Yeni Asur Dönemi

MÖ I. binyılda ise Asur Önasya'daki en güçlü devletlerden biri olmuştur. MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluk halini alarak bölgedeki en güçlü devlet halini almıştır.⁷⁴ Yeni Asur Dönemi'nin genellikle II. Aşşur-dan'nın (MÖ 934-912) kral olmasıyla başladığı kabul edilmektedir.⁷⁵ Ancak farklı görüşler de bulunmaktadır. Bu bağlamda; Larsen, Yeni Asur Dönemi'ni iki aşamalı olarak değerlendirmenin doğru olduğunu önermiştir. İlk aşaması MÖ 9. yüzyılı kapsamaktadır. İkinci aşamayı ise III. Tiglat-pileser dönemi ile başlatarak MÖ 609'a kadar devam ettiğini belirtmiş ve Klasik Dönem olarak adlandırmıştır.⁷⁶

Bedford ise Yeni Asur Dönemi'ni üç aşamalı olarak değerlendirmiştir. Buna göre ilk aşama MÖ 934-745 yılları arasını kapsamakta ve Orta Asur Dönemi'ndeki bölgeler tekrar alınmıştır. İkinci aşama ise MÖ 744-630 yıllarını kapsamakta ve Asur'un imparatorluk kimliğini kazandığını belirtmiştir. Son aşama ise MÖ 630-609 yıllarını kapsamakta ve Asur'un bu dönemde yıkıldığını belirtmektedir.⁷⁷

Khurt da Yeni Asur Dönemi'ni ikiye ayırmakta ve ilk dönemi Bedford gibi değerlendirmektedir. İkinci dönemini de MÖ 745-610 arasına tarihlendirmekte ve Asur'un Basra'dan Komagene'ye kadar olan topraklarda hâkimiyet sağladığını belirtmiştir.⁷⁸

Sevin ise Asur'da MÖ 10. yüzyılın başlarında yeni bir sülalenin başa geçerek Yeni Asur Dönemi'nin bu sülaleden gelenlerin yönetimi altında şekillenerek II. Aşşur-dan ve oğlu II. Adad-nirari dönemlerinde imparatorluğun temellerinin atıldığını belirtmiştir.⁷⁹

⁷⁴ J. N. Postgate, "The Land of Assur and the Yoke of Assur", *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 199.

⁷⁵ Peter R. Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", *The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium*, ed. Ian Morris-Walter Scheidel (New York: Oxford University Press, 2009), 30; Gökçek, *Asurlular*, 122.

⁷⁶ M. T. Larsen, "The Tradition of Empire in Mesopotamia", *Mesopotamia Power and Propaganda*, ed. M. Trolle Larsen (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), 75.

⁷⁷ Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", 40-51.

⁷⁸ Khurt, *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-300)*, C. I, 123-124.

⁷⁹ Veli Sevin, *Yeni Asur Sanatı I Mimarlık* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 7-8.

Postgate göre de Yeni Asur Devleti dönemi iki evreye ayrılmaktadır. Postgate, ilk evreyi II. Asurnasirpal'ın (MÖ 883-859) ve III. Salmanassar (MÖ 858-824)'in dönemlerinde artmaya başlayan fetihlerden dolayı “fetih evresi” olarak değerlendirmektedir. İkinci evre olan “İmparatorluk Dönemi” ise III. Tiglat-pileser (MÖ 744-727) döneminden itibaren başlamakta ve Asur'un yıkılışına kadar devam etmektedir.⁸⁰ E. Frahm ise, ilk evreyi kendi içerisinde iki bölüme ayırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre; ilk evrenin ilk bölümü, II. Aşşur-dan ile II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884)'nın krallık yılları arasına denk gelmektedir. İlk evrenin ikinci bölümü ise II. Asurnasirpal (MÖ 883-859) ile III. Salmanassar (MÖ 858-824)'in Asur kralı oldukları dönemi kapsamaktadır.⁸¹ Ancak her iki sınıflandırmaya göre; birinci evrede Yeni Asur Devleti, Orta Asur Dönemi'nde alınmış ve kaybedilen Yukarı Mezopotamya'daki toprakları tekrar kazanmış ve yanındaki bölgeleri etki altına almıştır.⁸² Bu ilk evrede yakın bölgelerdeki devletler ve krallıklar Yeni Asur Devleti'nin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalarak, hem siyasi hem de ticarî ittifaklar kurmuşlardır.⁸³

Yeni Asur Devleti'ne büyük güç ve saygınlık kazandıran MÖ 745'ten yaklaşık 609'a kadar süren ikinci evre olmuştur.⁸⁴ Yeni Asur Devleti bu dönemde sistematik bir şekilde genişlemeye devam ederek Önasya'daki en güçlü ve en geniş sınırlara sahip devlet olmuştur.⁸⁵ Sınırları oldukça genişleyen Yeni Asur Devleti, bu dönemde güneyden kuzeye Basra Körfezi'nden Anadolu'ya, batıdan doğuya ise Doğu Akdeniz ve Mısır'dan İran'a kadar uzanan toprakları ele geçirmiştir.⁸⁶ İmparatorluk döneminde oldukça geniş

⁸⁰ J. Nicolas Postgate, “The Economic Structure of the Assyrian Empire”, *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 72; İsmail Coşkun-Erdal Polat, “Yeni Asur Krallığı'nda ‘Çadır’”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 20/77 (2021), 482.

⁸¹ Eckart Frahm, “The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE)”, *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm (West Sussex: Wiley Blackwell, 2017), 167.

⁸² Karen Radner, “Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period”, *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm (West Sussex: Wiley Blackwell, 2017), 209; Shigeo Yamada, “Chronographic Styles and the Sense of Chronology in the Neo-Assyrian Royal Inscriptions”, *State Archives of Assyria Studies* XXIX (2019), 163.

⁸³ Postgate, “The Land of Assur and the Yoke of Assur”, 199; Karen Radner, “Assur Kenti ve Assur Krallığı Tarihine Genel Bakış”, *Assurlular Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*, ed. Kemalettin Köroğlu-S. F. Adalı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 12.

⁸⁴ Larsen, “The Tradition of Empire in Mesopotamia”, 75.

⁸⁵ Bradley J. Parker, “At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria's Anatolian Frontier ca. 700 BC”, *Journal of Anthropological Archeology* 21 (2002), 375; Karen Radner, “The Assyrian King and His Scholars: The Syro-Anatolian and the Egyptian Schools”, *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, ed. Mikko Lukko et al. (Helsinki: The Finnish Oriental Society, 2009), 221.

⁸⁶ Karen Radner, “Neo-Assyrian Period”, *A History of Ancient Near Eastern Law*, Vol. 2, ed. Ramond Westbrook (Leiden: Brill, 2003), 885; Susan Frankenstein, “The Phoenicians in the Far West: A Function of Neo-Assyrian Imperialism”, *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*, ed. M. Trolle Larsen (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), 269.

coğrafyalara ulaşan Yeni Asur Devleti, yeni fethedilen bölgeleri elinde tutmak ve yönetmek için yeni eyaletler kurmuştur.⁸⁷ Radner'e göre, bu dönemde Yeni Asur Devleti yaklaşık olarak 70 eyalete bölünmüştür. Her bir eyalet Asur kralı tarafından atanan vali tarafından yönetilmiştir.⁸⁸ Bu yüzden Yeni Asur Devleti bu döneme kadar var olan devletler içerisinde dünyanın ilk gerçek imparatorluğu olarak kabul edilmiştir.⁸⁹ Ayrıca Yeni Asur Devleti, yıkılmadan önce o döneme kadar en geniş sınırlara ulaşan imparatorluk hüviyetini kazanmıştı.⁹⁰

Bu farklı görüşler sonucunda özetle, Yeni Asur Devleti MÖ 934'te II. Aşşur-dan ile birlikte yeniden toparlanmış ve kaybedilen eski toprakları ele geçirmiştir. Büyük bir devlet olarak varlığını sürdürme çabaları ise II. Adad-nirari dönemiyle birlikte başlamış ve III. Tiglat-pileser ile birlikte imparatorluk kimliğini kazanmaya başlamıştır. Şehir devletinden imparatorluğa kadar yükselen Asur, Mezopotamya siyasi tarihini anlamamız için oldukça önemli bir yere sahip olmuştur.

Asurların fethettikleri bölgeleri tutmaları, kontrol etmesi, geliştirmesi ve savunması gerekiyordu. Bu şekilde bu bölgelerden ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Asur kontrolü altındaki bölgelerde, sınırlarda ya da önemli noktalarda askeri garnizonlar oluşturulmuştur. Garnizonlar sayesinde önemli noktalar ve geçiş bölgeleri kontrol edilmiştir.⁹¹ Yeni Asur Devleti, ele geçirdikleri bölgeleri ya vassal devlet olarak kontrol altına almış ya da eyaletlere dâhil ederek kontrol etmiştir.⁹² Asur'un hâkimiyeti esas olarak Asur'un eyalet bölümüne dayanan idari bir çerçevede tasarlanmıştır. Asur imparatorluğunun hegemonik uygulamaları tek bir tahakküm ve sömürü ile sınırlı değildir. Yerel ve bölgesel duruma uyum sağlamak için değişen farklı stratejiler

⁸⁷ Tina Greenfield-Melissa Rosenzweig, "Assyrian Provincial Life: A Comparison of Botanical and Faunal Remains from Tuşhan (Ziyaret Tepe), Southeastern Turkey", *Proceedings of the 9th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Vol. 2, ed. Rolf Stucky et al. (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016), 306; Pierre Bordreuil-et al. *Tarihin Başlangıçları*, çev. Levent Başaran (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 217.

⁸⁸ Karen Radner, "The Trials of Esarhaddon: The Conspiracy of 670 BC", *ISIMU*, Vol. VI, ed. Peter A. Miglus-Joaquin M Cordoba (Madrid: UAM Ediciones 2003), 165.

⁸⁹ Karen Radner, "Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)", *Official Epistolography and the Language(s) Power Papyrologica Vindobonensis 8*, ed. S. Procházka et al. (Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015), 61; Radner, "Neo-Assyrian Period", 885.

⁹⁰ Eva Miller, "Drawing Distinctions: Assyrians and Others in the Art of the Neo-Assyrian Empire", *Studia Orientalia Electronica* 9/2 (2021), 83.

⁹¹ Bradley J. Parker, "Hegemony, Power and the Use of Force in the Neo Assyrian Empire", *Understanding Hegemonic Practices of the Early Assyrian Empire*, ed. Bleda Düring (Leiden: Peeters, 2014), 283.

⁹² Jason Ur-James Osborne, "The Rural Landscape of the Assyrian Heartland: Recent Results from Arbail and Kilizi Provinces", *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*, ed. John MacGinnis et al. (Cambridge: McDonald Institute for archaeological Research, 2016), 164.

kullanılmıştır. Bu dönemde Yeni Asur Devleti'nin yönetim sistemi, vassal devletler ve eyaletler olarak açıkça ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

MÖ I. binyıldan itibaren Mezopotamya tarihinde önemli bir güç olan⁹³ Yeni Asur Devleti'nin dış politikasındaki genişleme misyonu Asur krallarını Batı'ya, Kuzey'e yönlendirmiştir. Kuzey Suriye bölgesi bu bağlamda oldukça önemli bir coğrafya olmuştur.⁹⁴ MÖ I. binyılda Yeni Asur Devleti kralları ilk olarak Kuzey Suriye, Güney Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgeleri ile ilgilenmeye başlamışlardır.⁹⁵ II. Asurnasirpal döneminden itibaren bu bölgelere düzenli olarak seferler düzenlenmiş ve fethedilen bölgeler Asur eyaletleri yapılarak devletin sınırları genişletilmiştir.⁹⁶

Yeni Asur Devleti, II. Assurnasirpal'in kral olmasıyla birlikte güçlenmiş ve krallığı döneminde çok sayıda askeri seferler düzenlemiştir. Yeni Asur Devleti krallarının, gelenek haline getirdiği seferlerin en önemli nedenleri ticaret yollarına sahip olmak, devletin, ordunun ve kentlerin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri elde etmektir. Büyük ve görkemli başkentlerin kurulmaya başlandığı bu dönemde, inşa faaliyetlerinin devam etmesi için gerekli olan hammaddelerin aksamadan sağlanması gerekmektedir. Bu da ancak askeri seferlerle mümkündür.⁹⁷ Asur kralları düzenledikleri sefer sonucunda ele geçirdikleri bölgeler üzerinde hâkimiyetini kalıcı kılabilmek için bölge halkını sürerek yerlerine Asurluları yerleştirmişlerdir.⁹⁸ Yerli halkın Asur'a sürülmesi ve bölgeye yerli Asur halkının iskân edilmesi sonucunda ülke sınırları içerisinde bütünlük sağlanmakta ve Asurlaştırma politikası uygulanmaktaydı.⁹⁹

⁹³ Bradley J. Parker, "The Assyrians Abroad", *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, ed. D. T. Potts (New Jersey: Blackwell Publishing, 2012), 867.

⁹⁴ Richard Harrison, "Ashurnasirpal II and Ninth-Century Assyria", *History Today* 27/12 (1977), 774; Nurgül Yıldırım, "Eski Doğu Akdeniz'de Krali Bir Liman "Al-Mina", *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 13/2 (2019), 190.

⁹⁵ Serhan Gündüz, "M.Ö. I. Binyılın İlk Yarısında Önasya Krallıklarında Araba Tekerleklerinin Özellikleri ve Yapım Teknikleri" *Belleten* 66/247 (2002), 789.

⁹⁶ Grayson, "Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (744-650)", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, 6-10 Temmuz 1987 İstanbul* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 134; Karen Radner, "Diglossia and the Neo-Assyrian Empire's Akkadian and Aramaic Text Production", *Multilingualism in ancient Contexts: Perspectives from Ancient Near Eastern and Early Christian Contexts*, ed. Louis C. Jonker et al. (Stellenbosch: African Sun Media, 2021), 147-149.

⁹⁷ Julian Reade, "Ideology and Propaganda in Assyrian Art", *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*, ed. M. Trolle Larsen (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), 329; Koray Toptaş, *Yeni Asur İmparatorluğu'nda İdeoloji, Propaganda ve İsyanlar* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 70.

⁹⁸ Faruk Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 244.

⁹⁹ Hilary Gopnik, "Death and Taxes in the Neo-Assyrian Reliefs", *Death and Taxes in the Ancient Near East*, ed. Sara E. Orel (New York: The Edwin Mellen Press, 1992), 67; Suzan Akkuş Mutlu, *Asur ile Urartu Arasında Tampon Bir Ülke Şubria Ülkesi* (Ankara: Çizgi Kitabevi, 2019), 35.

Yeni Asur Devleti, Kuzey Suriye bölgesinde bulunan krallıkları hâkimiyet altına almak istemesinin nedeni bölgedeki ticaret yollarını ele geçirmek ve Akdeniz'e ulaşmaktı. Bu yüzden MÖ 9. yüzyıldan itibaren Urartu ile mücadele etmiştir.¹⁰⁰ Yeni Asur Devleti ile Urartu Devleti arasında başlayan ve temelinde Güney Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarını almak olan mücadeleler, yaklaşık iki asır boyunca devam etmiştir. Dönemin bu iki büyük devleti arasında kalan Güney Anadolu ve Kuzey Suriye krallıkları da bu üstünlük mücadelelerinde kaçınılmaz olarak yer almışlardır.¹⁰¹ Kuzeybatı İran'da yer alan dağlık bölgeler de Asur ile Urartu arasındaki çekişmede yer almıştır.¹⁰² Ayrıca Yeni Asur Devleti kralları, Akdeniz ticaretini ele geçirmeyi bir amaç haline getirmişlerdi.¹⁰³ Asur kralları Yakındoğu'da var olabilmek için Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarını, ticaret yollarını hâkimiyetleri altına almak istemişlerdi.¹⁰⁴ Bu bölgeler, Yeni Asur Devleti'nin ihtiyaç duyduğu hammaddeler bakımından oldukça zengindi. Asur kralları aldıkları vergi ve haraçlarda demir, bakır gibi madenlere yer vermişlerdir.¹⁰⁵ Çünkü Mezopotamya bölgesi doğal kaynaklar, madenler, kereste ve taş bakımından fakir bir bölgeydi.¹⁰⁶ Dolayısıyla farklı coğrafyalarda ihtiyaçlarını gidermek zorundaydılar.¹⁰⁷ Bu bölgelerde gerçekleşecek hâkimiyet sonucunda bölgenin bütün zenginliği kraliyet merkezine aktarılabilirdi.

Asur kralları, tanrı Aşşur'un buyruğuyla hareket ettiklerini ifade etmişlerdir.¹⁰⁸ Bu yüzden, Asur kralları tanrıların ihtiyaçlarını karşıladıklarında, tanrıların onayını ve kutsamalarını kazanacaklarını, dolayısıyla dünyayı kurtaracakları düşüncesiyle

¹⁰⁰ Frankenstein, "The Phoenicians in the Far West: A Function of Neo-Assyrian Imperialism", 271; Sırrı Tiryaki, "Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Politik Güçler", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/9 (2015), 106; İsmail Ayman, "M.Ö. I. Binyılda Hubuşkia Ülkesi'nin Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojik Veriler Hakkında Bir Değerlendirme", *Tarih Dergisi* 61 (2015), 8.

¹⁰¹ G.B. Lanfranchi-Simo Parpola, *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces (SAA 5)* (Helsinki: Helsinki University Press, 1990), 21; Tiryaki, "Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Politik Güçler", 113.

¹⁰² Karen Radner, "Between A Rock and A Hard Place: Muşasır, Kumme, Ukku, And Şubria-The Buffer States Between Assyria and Urartu", *Bianili-Urartu The Proceedings of the Symposium Held in Munich 12-14 October 2007*, ed. S. Kroll et al. (Leuven: Peeters, 2012), 243.

¹⁰³ Mehmet Kurt, "Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları* 8/1 (2009), 1.

¹⁰⁴ Kurt, "Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası" 9.

¹⁰⁵ Parker, "At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria's Anatolian Frontier ca. 700 BC", 379.

¹⁰⁶ Friedhelm Pedde, "The Assyrian Heartland", *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, ed. D. T. Potts (New Jersey: Blackwell Publishing, 2012), 852.

¹⁰⁷ Bradley J. Parker, "The Northern Frontier of Assyria: An Archeological Perspective", *Assyria 1995*, ed. S. Parpola and R.M. Whiting (Helsinki: Helsinki University Press, 1997), 220.

¹⁰⁸ Radner, "The Assyrian King and His Scholars: The Syro-Anatolian and the Egyptian Schools", 221.

emperyalist yayılmalarına var güçleriyle devam etmişlerdir.¹⁰⁹ Yeni Asur Devleti krallarının yayılmacı bir politika izlemesindeki ana etkenin ekonomik çıkarlar olduğu kabul edilmektedir.¹¹⁰ Bu bağlamda, Asur kralları, din olgusunu ön plana çıkararak genişleme politikalarını meşrulaştırmak ve ekonomik kazanç sağlamak istemişlerdir.¹¹¹ Böylece fethedilen bölgeden alınan ganimetler, vergiler ve haraçlar merkeze aktarılmakta ve büyüyen ordunun sefer ihtiyaçları karşılanmaktaydı.¹¹² Ayrıca ele geçirilen esir nüfus içerisinde becerikli zanaatkâr diyebileceğimiz kesim de merkeze götürülmekte ve gerekli işgücü kaynağı temin edilmekteydi.¹¹³ Dolayısıyla Yeni Asur Dönemi eyalet sistemi, vergilerin-haraçların merkeze akmasını sağlamasıyla devletin yönetimdeki maliyet yükünü azaltmıştır.

Yeni Asur Devleti'nde II. Asurnasirpal ve III. Salmanassar (MÖ 858-824) dönemlerinde uygulanan yayılmacı politika sonucunda devletin sınırları oldukça geniş coğrafyalara yayılmıştı.¹¹⁴ III. Tiglat-pileser saltanatının çoğunu Kuzey Suriye, Güney Anadolu ve Filistin bölgelerine seferler düzenleyerek geçirmiştir. Bu politika II. Sargon (MÖ 721-705) tarafından da devam ettirilmiştir.¹¹⁵ II. Sargon'un Asur kralı olmasıyla birlikte Yeni Asur Devleti'nin dış politikasında değişiklikler olmuştur. Çünkü Asur kralı II. Sargon, efsanevi Akad kralı Sargon'u örnek almıştır.¹¹⁶ Yeni Asur Devleti kralları II. Sargon dönemine kadar askeri seferlerle fethettikleri bölgelerde kalıcı olmaktan ziyade ticaret yollarını ele geçirmek ve ganimet elde etmek amacını taşımışlardır. Ancak II. Sargon büyük bir Asur imparatorluğu kurma gayesi ile Kuzey Mezopotamya, Suriye, Mısır, Filistin ve Anadolu topraklarını ele geçirip bu toprakları Yeni Asur Devleti'nin sınırlarına dâhil etmek istemiştir. Bunun için fethettiği toprakları yeniden düzenleyip

¹⁰⁹ Maria Grazia Masetti-Rouault, "Globalization and Imperialism: Political and Ideological Reactions to the Assyrian Presence in Syria (IXth-VIIIth Century BC)", *Melammu: The Ancient World in an Age of Globalization*, ed. Markham J. Galler (Berlin: Neopubli GmbH, 2014), 51.

¹¹⁰ Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", 48; Natalie Naomi May, "The Imitators of the King and Empire", *The King as a Nodal Point of Neo-Assyrian Identity*, ed. Johannes Bach-Sebastian Fink (Münster: Publications on Eastern Mediterranean Antiquity, 2022), 190.

¹¹¹ Hannes D. Galter, "Warrior Kings: The Changing Facets of Heroic Kingship in Assyria", *The King as a Nodal Point of Neo-Assyrian Identity*, ed. Johannes Bach-Sebastian Fink (Münster: Publications on Eastern Mediterranean Antiquity, 2022), 110-111.

¹¹² Tina Greenfield, "Feeding Empires: Provisioning Strategies at a Neo-Assyrian Provincial Capital at Ziyaret Tepe (Tuşhan)", *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*, ed. John MacGinnis et al. (Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2016), 295.

¹¹³ Mario Liverani "The Ideology of the Assyrian Empire", *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*, ed. M. Trolle Larsen (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), 299; Karen Radner, "Hired Labour in the Neo-Assyrian Empire", *State Archives of Assyria Bulletin* XVI (2007), 196.

¹¹⁴ Gökçek, *Asurlular*, 150.

¹¹⁵ Grayson, "Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (744-650)", 134.

¹¹⁶ Galter, "Warrior Kings: The Changing Facets of Heroic Kingship in Assyria", 117.

Asur eyaletine dönüştürmekteydi. Bu bakımdan Güney Anadolu, Kuzey Suriye ve Toroslar bölgesi coğrafi olarak önemli bir konumda bulunmaktaydı. Çünkü bu bölgeler maden yatakları ve orman bakımından oldukça zengindir.¹¹⁷ Sanherib (MÖ 705-680) de aynı politikayı devam ettirmek istemişse de Babil problemleri buna izin vermemiştir. Asarhaddon (MÖ 980-669) daha çok Mısır üzerine seferler düzenlemiştir. Asurbanipal (MÖ 668-626) döneminde, Sanherib döneminde olduğu gibi Babil’de oluşan problemler, isyanlar ve Asarhaddon gibi Mısır ile ilgilenmesi Yeni Asur Devleti’nin Güney Anadolu ve Suriye bölgelerinden kopmasına neden olmuştur.¹¹⁸

Yeni Asur Devleti’nin oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmasının faydaları oldukça fazla olmasına rağmen bazı dezavantajları da beraberinde getirmiştir. En büyük dezavantajı ise merkezi yönetimin zayıflamasıydı. Bunun sonucunda merkezi yönetimdeki eksiklikleri gidermek için bazı düzenlemeler yapılmıştır. Güçlü bir merkezi yönetimin oluşturulması ve Asur krallarının fethettiği bölgelerde kalıcı olabilmeleri için devlete sadık yöneticilerin olması zorunlu hale gelmiştir. Bundan dolayı, Yeni Asur Devleti fethettiği bölgelerde eyaletler oluşturmuşlardır. Yeni Asur Devleti kralları, oluşturdukları eyaletleri de görevlendirdikleri eyalet valileri ile yöneterek kalıcı olmak istemişlerdir. Yeni Asur Devleti’nin sahip olduğu topraklarında mutlak hâkimiyetinin devam etmesi için valilere verdikleri yetkiler, sınırların genişlemesine paralel olarak artmaktaydı. Bu yüzden eyalet valileri genişleyen yetkilerine dayanarak yerel krallar gibi hareket etmekteydiler. Ancak Yeni Asur Devleti’nin devletten imparatorluğa doğru evrilmesi, mevcut merkezi yönetim organizasyonunun yetersiz olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹¹⁹ Asur kralları da bu eksiklikleri ortadan kaldırmak için yeni düzenlemeler yapmaya başlamışlardır. Başlangıç olarak da eyaletleri yeniden yapılandırıp düzenledikleri anlaşılmaktadır.

¹¹⁷ Joan Goodnick Westenholz, “Relations Between Mesopotamia and Anatolia in the Age of the Sargonic Kings”, *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi 6-10 Temmuz 1987*, (İstanbul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 13; Suzan Akkuş Mutlu, “Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu’ya Hükmetme Çabaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, 51 (2015), 541.

¹¹⁸ Grayson, “Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (744-650)”, 134.

¹¹⁹ Gökçek, *Asurlular*, 150-151; Akkuş Mutlu, *Asur ile Urartu Arasında Tampon Bir Ülke Şubria Ülkesi*, 60-61.

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ ASUR DÖNEMİ'NDE EYALETLER

Asur kenti MÖ 3. binyılda ilk olarak Akad İmparatorluğu daha sonra da III. Ur Hanedanlığı egemenliğinde olmuştur. Asur kenti, III. Ur Hanedanlığı'nın MÖ 2002 yılında sona ermesiyle bağımsızlığını kazanmıştır. Eski Asur Dönemi'nde eyalet valisi gibi bir bölgeyi Asur kralı adına yöneten herhangi bir unvan belgelerde yer almamıştır.¹²⁰ I. Şamsi-Adad'ın ölümünden sonra Asur MÖ 1700-1400 yılları arasında Mitanni yönetimi altında olmuş ve bu dönemde Asur ile ilgili kral listesinden başka bilgi bulunmamaktadır.¹²¹ Orta Asur Dönemi'nde I. Aşşur-nadin-ahhe'nin Mısır firavını III. Tutmose'den 20 talent altın hediye aldığı I. Aşşur-uballit mektubunda geçmektedir. Bu bilgi doğrultusunda Asur'un Mitanni kontrolünde olmadığı ortaya çıkmaktadır. Sinkronistik Tarih'e göre ise III. Puzur-Asur (MÖ 1500) döneminde Asur, Babil kralı I. Burnaburiaş ile sınır belirleyecek kadar güçlüydü. Dolayısıyla Asur'un bağımsız olduğu görülmektedir. Ancak Sinkronistik Tarih'in MÖ 8. yüzyılda yazıldığını düşündüğümüzde bu gerçekliğin çarpıtıldığı düşünülebilir. Fakat Tell Farha'da bulunan ve III. Puzur-Aşur'a atfedilen kraliyet yazıtlarına göre Asur'un Orta Asur Dönemi'nde güneyde doğal sınırları olan Aşağı Zab bölgesine kadar olan bölgeleri kontrol ettiğini ortaya koymaktadır.¹²² Eyaletlerin kurulduğunu doğrulamasa da Asur'un, Asur dışında idari yönetimi oluşturacak kadar güçlü olduğunu gösterebilir.

Orta Asur eyaletlerinin aşamalı olarak ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Çoğu bilim insanı ilk eyaletlerin I. Aşşur-uballit döneminde oluşturulduğu görüşünü kabul etmektedir.¹²³ Bu bağlamda, Peter Machinist Orta Asur eyaletlerinin başlangıcını, MÖ 14. yüzyılın ortalarında I. Aşşur-uballit dönemine yerleştirmektedir. Ayrıca MÖ 13. yüzyıldan önce Asur merkezi bölgelerindeki idari metinlerde eyalet valisinin olmadığını farkındadır.¹²⁴ Stefan Jakob da I. Aşşur-uballit'in Orta Asur eyalet kurucusu olduğunu

¹²⁰ Jaume Llop, "The Creation of the Middle Assyrian Provinces", *Journal of the American Oriental Society* 131/4 (2011), 594.

¹²¹ J. N. Postgate, "Die Stadt Assur und das Land Assur", *Assur-Gott, Stadt und Land, CDOG 5*, ed. Johannes Renger (Wiesbaden: Harrassowitz, 2011), 91-93.

¹²² Llop, "The Creation of the Middle Assyrian Provinces", 602.

¹²³ Llop, "The Creation of the Middle Assyrian Provinces", 594.

¹²⁴ Machinist, "Provincial Governance in Middle Assyria and Some New Texts from Yale", 18.

önermiştir. Ayrıca Eva Cancik-Kirschbaum da eyalet teriminin ilk olarak I. Aşşur-uballit döneminde bulunduğunu belirtmiştir.¹²⁵

I. Aşşur-uballit Mitannilerden bağımsızlığını kazandıktan sonra Mısır firavununa mektup göndererek Mitanni yöneticisi ile eşit olduğunu belirtmiştir. Asur Ülkesi (mat aššur) ilk kez bu dönemde görülmüştür. Bu başarılarından dolayı Orta Asur eyaletlerinin kuruluşu I. Aşşur-uballit'e atfedilmektedir. I. Aşşur-uballit dönemine tarihlendirilebilecek eyalet valisi unvanının kullanıldığı sadece Aşşur-šeziḫanni'nin steli bulunmaktadır. Bu stelden dolayı eyalet kurucusu olarak I. Aşşur-uballit kabul edilmektedir. Fakat Aşşur-šeziḫanni'nin bu dönemde yaşadığı şüphelidir. I. Aşşur-uballit dönemi Orta Asur krallığının bölgesel kapsamı hakkında somut bilgiye sahip olmamakla birlikte, eyalet valisi unvanlarının bu dönemde neden belgelerde yer almadığı soru işareti olarak kalmaktadır. Ayrıca Asur kentinden sonra en önemli kentler olan Arbail, Ninua, Kalhu ve Kilizu'nun Asur eyaleti olarak geçtiği en erken tarihli belge MÖ 13. yüzyıla dayanmaktadır. Bundan dolayı vali unvanının I. Aşşur-uballit döneminde kullanıldığı ve eyaletlerin oluşturulduğu kesin olmamaktadır. Bu yüzden Jaume Llop Orta Asur eyaletlerinin I. Adad-nirari ya da I. Salmanassar döneminde oluşturulduğunu düşünmektedir.¹²⁶ Forrer de Orta Asur Dönemi'nde Asur eyaletlerinin MÖ 13. yüzyılda I. Adad-nirari'nin Mitanni'yi almasıyla oluşturulduğunu belirtmiştir.¹²⁷ Amir Harrak da Hanigalbat'ta Asur eyalet yönetiminin I. Adad-nirari tarafından oluşturulduğunu ve I. Tukulti-Ninurta'nın dönemine kadar devam ettiğini belirtmiştir.¹²⁸ L. Gürkan Gökçek de I. Salmanassar döneminde Asur'un merkezi dışındaki bölgelere vali atayacak kadar güçlendiğini belirtmiştir.¹²⁹ Bu görüşler neticesinde, Orta Asur eyaletlerinin ne zaman oluşturulduğu hakkında farklı değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, I. Aşşur-uballit'in ilk eyaletleri kurduğu önerilmişse de yeterli kaynağa sahip olmadığımız ve söz konusu kraldan sonra kurulduğunu gösteren fikirler de olduğundan buna karar verebilmemiz için yeni bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, yeni çalışmalarla birlikte belgelerde daha erken tarihli valiler ortaya çıkmadıkça, Orta Asur eyaletlerinin I. Adad-nirari ya da I. Salmanassar dönemlerinde kurulduğunu söyleyebiliriz.

¹²⁵ Llop, "The Creation of the Middle Assyrian Provinces", 592.

¹²⁶ Llop, "The Creation of the Middle Assyrian Provinces", 597-598, 601-603.

¹²⁷ Emil Forrer, *Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches* (Leipzig: Hinrich, 1920), 9.

¹²⁸ Amir Harrak, *Assyria and Hanigalbat: A Historical Reconstruction of Bilateral Relations from the Middle of the Fourteenth to the end of the Twelfth Centuries B.C.*, (Hildesheim: G. Olms Verlag, 1987), 131, 191-200.

¹²⁹ Gökçek, *Asurlular*, 94.

Asur doğrudan kontrolü altındaki bölgelerde eyalet yönetimi kurarak Yukarı Mezopotamya’da var olmaya başlamıştır.¹³⁰ Orta Asur Dönemi’nde eyalet valisi anlamındaki unvan *bel pāhāte*, *šaknu* ve *hassihlu/halzu* olmuştur. Bölgesel idari birimler olarak *halzu* idari bölge, *pāhutu* da eyalet anlamında olmuştur.¹³¹ En erken *halzu* ve *hassihlu* ya da *halzu* atıfları muhtemelen Şibanibe (Tell Billa)’den gelen belgelerden ve I. Adad-nirari ya da en geç I. Salmanassar dönemine tarihlendirilmiştir.¹³² *Pāhutu* ve *bel pāhāte*’ye dair ilk atıflar muhtemelen Abilate, Amasakku, Dur-Katlimmu, Hişşutu, Nahur, Nemed-İstar, Taidu, Šuduhu ve Uššukannu’dan olanlardır. Bunlar da I. Salmanassar dönemine tarihlenmektedir. En erken kanıtlanan *šakin matī* (Asur kentinin valisi) I. Adad-nirari ya da I. Salmanassar dönemlerinde faaliyet gösteren Aššur-šumu-lešir’dir.¹³³

Bölgesel bir devlet olarak kurulan Asur, Orta Asur Dönemi’nde güçlenmiş ve yeni bölgeleri alarak genişlemiştir. Bu yeni bölgeler *pāhutu* olarak eyaletlere bölünerek yönetilmiştir. Her bir eyaletin yönetimi Asur yönetimi tarafından atanan *bēl pāhāte* adındaki valiler tarafından sağlanmıştır.¹³⁴ Orta Asur’da topraklar eyaletler aracılığıyla yönetilse de MÖ II. binyılın sonlarında eyalet sistemine dahil edilmeyen ve Asur Devleti’ne bağlı olan yerel yöneticiler de olmuştur. Yerel yöneticiler Asur kralını efendileri olarak görmüş ve Asur kralının yetkisini tanımışlardır. Örneğin Habur Nehri’nin doğu kıyısında yer alan Tabetu (Tell Taban) yöneticilerinden II. Aššur-ketta-lešir “*Mari ülkesinin kralı*” unvanını kullanmış ve Asur kralı I. Tiglat-pileser’i efendisi olarak görmüş ve ona bağlılığını devam ettirmiştir. Tabetu yöneticileri Orta Asur Dönemi boyunca Asur’a bağlılıklarını devam ettirmiştir.¹³⁵ Bu bağlılığa benzer olarak Yeni Asur Dönemi’nde vasal devletler uygulaması Asur kralları tarafından uygulanmıştır.

Asurlular Kuzey Mezopotamya’yı ele geçirdiklerinde bölgede önceden var olan Mitanni Devleti’nin yerleşim sistemini devralarak uygulamışlardır. Bu sistemi ne kadar

¹³⁰ Paci, “Travelers in Upper Mesopotamia during the Middle and Early Neo-Assyrian Periods: Itineraries and Objectives, from East to West”, 190.

¹³¹ Llop, “The Creation of the Middle Assyrian Provinces”, 593.

¹³² A. Leo Oppenheim-et al. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: CAD H*, 5. Baskı (Chicago: The Oriental Institute, 1995), 52, 57.

¹³³ Llop, “The Creation of the Middle Assyrian Provinces”, 603.

¹³⁴ Daisuke Shibata, “Local Power in the Middle Assyrian Period: The ‘Kings of the Land of Māri’ in the Middle Habur Region”, *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East. Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008*, ed. Gernot Wilhelm (Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2012), 489.

¹³⁵ Shibata, “Local Power in the Middle Assyrian Period: The ‘Kings of the Land of Māri’ in the Middle Habur Region”, 490-500.

aldıkları ya da ne kadarını değiştirdiklerini belirlemek henüz oldukça zordur. İlk olarak arkeolojik belgeler az ve düzensizdir. Asur'un MÖ 14. yüzyılın sonu ve 13. yüzyılın ilk yarısı büyük ölçüde bilinmemektedir. Mitanni ve Orta Asur arasındaki geçiş tabakaları genellikle fark edilebilir değildir. Ayrıca, çoğu alan sadece oldukça sınırlı bir alan üzerinden kazılmıştır ve buna göre, bu tür sınırlı arkeolojik sonuçlardan çok fazla şey çıkarmak mümkün değildir. Bu nedenle, Asurluların Mitanni mirasını nasıl özümseme veya dönüştürme şeklini daha iyi anlamaya çalışmak için yazılı verileri de dikkate almalıyız. Ancak Mitanni Devleti'nin merkezi kayıtlarının şimdiye kadar bulunamaması nedeniyle bu tür çabalar sonuçsuz kalmaktadır. Mitanni Devleti'nin yönetimi ve bölgesel organizasyonu bu nedenle çok az ve esas olarak dolaylı kaynaklar aracılığıyla bilinmektedir.¹³⁶ I. Šamsi-Adad'ın ölümünden sonra Asur'un MÖ 1700-1400 yılları arasında Mitanni yönetimi altında olmasından dolayı Postgate¹³⁷ Orta Asur krallarının idari yönetimi Mitannilerden aldıklarını belirtmiştir. Mitannilerin bölgesel yönetim yapısı daha sonraki Orta Asur kralları tarafından benimsenmiş ve kullanılmaya devam edilmiştir.

Mitanni şehirlerinin Asur fethinden sonra kullanılmaya devam edilip edilmedikleri veya terk edildikleri ve bu kentsel yerleşimlerin yeni idari sistemde eski ayrıcalıklı statülerini sürdürüp sürdürmedikleri gibi sorunlar mevcuttur. Ancak belirlenebilen Taidu (Tell Hamidiye, Üçtepe), Waşuganni'nin (Tell Fekheriye) büyük şehirlerinden ve I. Adad-nirari'nin yıllıklarında belirtilen Nahur¹³⁸, Nabula (Gınavaz), Kahat (Tel Barri), Amaşaki, Šuru gibi şehirlerin ve Hurra ve Šuduhu'daki diğer kasabalardan¹³⁹ Mitanni mirasının en azından bir kısmının Asur kentsel ağına dahil edildiğini göstermektedir. Söz konusu bölgelerin Asur fethinden sonra kullanılmaya devam edilmesi ve ağır yıkım izlerinin bulunmaması Asur'un Mitanni mirasını devam ettirdiğini göstermektedir.

Asur'da bulunan metinler, Taidu ve Waşuganni'nin Asur eyalet başkentleri yapılarak Asur'un eyalet sistemine dahil edildiğini göstermektedir. Amaşaki, Nabula ve Šuduhu kentleri de Enlil-kuduri-usur, I. Tiglat-pileser ve I. Tukulti-ninurta döneminde

¹³⁶ Aline Tenu, "Building the Empire Settlement Patterns in the Middle Assyrian Empire", *Understanding Hegemonic Practices of the Early Assyrian Empire*, ed. Bleda S. Düring (Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 2015), 75-76.

¹³⁷ Postgate, "Die Stadt Assur und das Land Assur", 91-93.

¹³⁸ RIMA I, A.0.76.25.

¹³⁹ RIMA I, A.0.76.3; 26-30.

Asur tapınağına düzenli sunu (*gina'u*) listelerinde yer almıştır.¹⁴⁰ Orta Assur Dönemi'ne her yıl bütün eyalet valilerinin Assur tapınağına göndermesi gereken *gina'u* devletin bütünlüğünü simgelemiştir. Bu gelenek daha sonraki Yeni Asur eyalet sisteminde de devam ettirilmiş ve eyaletlerin baş tanrı Aşşur'un tapınağına düzenli sunular yapması zorunlu olmuştur.

Hanigalbat'ın MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında alınmasından sonra “*büyük vezir*” makamı oluşturulmuş ve devletin batıdaki idari görevlerinde bulunmasından “*Hanigalbat kralı*” olarak da adlandırılmıştır. Büyük vezir bölgesel organizasyonun düzenlenmesinden sorumlu en yüksek görevliydi. Bunlar kraliyet ailesi arasından seçilmişler ve babadan oğula geçmiştir. Diğer makamlarda da babadan oğula geçme durumu vardı.¹⁴¹

Mitanni döneminde yerleşime sahip olan Dur-Katlimmu I. Salmanassar tarafından Hanigalbat kralı Büyük Vezir'in ikametgahı olarak seçilmesinden sonra daha önemli bir kent olmuştur. Asur'un batı bölgesini kontrol ettiğinden idari sistemdeki yeri oldukça önemli olmuştur. Kent bir *bēl pāhāte* tarafından yönetilmiştir.¹⁴² Bu bağlamda Asur Mitanni kraliyet şehirlerini aldıktan sonra eyalet başkentlerine dönüştürme politikasını uygulayarak Mitanni mirasını almıştır. Asur'un eyalet oluşturma sisteminin temelini Mitanni'den alarak uygulamış ve zaman içerisinde geliştirmiştir. Orta Asur eyalet başkentleri, önceki Mittani idari sistemiyle güçlü bir devamlılığa sahiptir ve daha eski idari bölümlere göre modellenmiş olabilir.

Büyük şehirlerin yanı sıra köyler ve daha küçük yerleşim yerleri de kuruldu - bazen müstahkem - ve idari yapıda belki çok daha az önemli olsalar bile, yine de bölgenin kontrolünde önemli bir rol oynadılar. Bu yerleşimler şekillerinde, konumlarında ve ayrıca işlevlerinde farklılıklar gösterir. Yeni müstahkem alanların rolü muhtemelen bölgesel organizasyonda büyük önem taşıyorlardı. Bu önemli Mittani şehirlerinin eyalet başkentlerine dönüştürülmesi ile olmuştur.¹⁴³ Var olan Mittani kentsel yapının dönüşümü, bölgesel organizasyonun uygulanmasında zaman alsa da Asur yönetimini yeni bölgeler üzerinde mümkün olduğu kadar hızlı ve etkili olmasını amaçlayan bir plan olmuştur.

¹⁴⁰ Tenu, “Building the Empire Settlement Patterns in the Middle Assyrian Empire”, 77.

¹⁴¹ Jakob, “Economy, Society, and Daily Life in the Middle Assyrian Period”, 147.

¹⁴² Tenu, “Building the Empire Settlement Patterns in the Middle Assyrian Empire”, 79.

¹⁴³ Tenu, “Building the Empire Settlement Patterns in the Middle Assyrian Empire”, 82.

Orta Asur Dönemi'nde, MÖ II. binyılın üçüncü çeyreğinde, Asur kralları çevre bölgelere seferler düzenlemiş ve önemli şehirleri ele geçirerek eyaletler kurmaya başlamıştır. Ancak Orta Asur Dönemi eyalet sistemi batıya doğru Belih Nehri'ni geçememiştir. MÖ II. binyılın sonuna doğru ise zayıflayan Orta Asur Devleti merkeze yakın bölgeler dışındaki topraklardan çekilerek bu toprakları kaybetmiştir.¹⁴⁴

Orta Asur Dönemi'nde Yukarı Dicle Bölgesi, Harran Ovası ve Yukarı Habur Bölgesi'nde Asur yerleşimleri oluşturulmuştur. Orta Asur Dönemi'nde ilk başta krallar eyalet oluşturmamış, vergi alarak yerel güçleri Asur vassalı yapmayı tercih etmişlerdir. Bunu tercih etmelerinde askeri ve ekonomik nedenler temelde yatmaktaydı. Yukarı Dicle Bölgesi'nin verimli ovalara sahip olması ve Asur merkezinde Ninive ovasından başka verimli bölgelerin yukarı Habur ve Yukarı Dicle bölgelerinde olması Asur krallarını bu bölgelere sevk etmiştir. Ancak Asur merkezine uzak olması kontrolden çıkmasına etkili olmuştur. Bu bağlamda, Orta Asur Dönemi'nde Yukarı Dicle Bölgesi muhtemelen MÖ 13. yy'da fethedilse de MÖ 12. yy'ın ortalarından Asur idari sisteminden çıkmıştır. Metinlerde Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki merkezlerin geçmemesi ve yıllık olarak tanrı Aşşur tapınağına sunular yapan eyaletler içerisinde yer almamaları da Asurlu görevlilerin bağımsız davrandıklarını göstermektedir.¹⁴⁵ Orta ve Yeni Asur Devleti için Yukarı Dicle Bölgesi'nin kolay bir ulaşımı olması ve verimli topraklara sahip olması nedeniyle oldukça önemli olmuştur.¹⁴⁶

Orta Asur Dönemi'nde Asur krallarının temel planı güneyde Babil sınırını korumak, kuzey ve kuzeydoğudaki dağlarda yaşayan kabilelere baskınlar düzenleyerek onları cezalandırmak ve sınırlarını genişletmek olmuştur. Asur kralları batı ve kuzeydeki tarımsal ve ticari açıdan zengin bölgeleri hakimiyeti altına almak istemişlerdir. Hakimiyet altına alınan bölgelerin kalıcı olması için ise askeri garnizonlar kurmuşlardır. Çünkü bu bölgeler Asur merkezine uzaktı ve gerektiğinde müdahale etmek zaman alacaktı. İleri karakol kimliğinde olan garnizonlar sayesinde Orta Asur Devleti MÖ 12. yy'a gelindiğinde Karkamış'a kadar ilerlemiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Foster-Polinger Foster, *Civilizations of Ancient Iraq*, 106-107.

¹⁴⁵ Brian Brown, "The Structure and Decline of the Middle Assyrian State: The Role of Autonomous Nonstate Actors", *Journal of Cuneiform Studies* 65 (2013), 110-114.

¹⁴⁶ Timothy Matney, "The Iron Age of Southeastern Anatolia", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10.000-323 B.C.E.*, ed. S. R. Seadman-G. McMahon (New York: Oxford University Press, 2011), 454.

¹⁴⁷ Foster-Polinger Foster, *Civilizations of Ancient Iraq*, 109.

Orta Asur yerleşim bölgeleri genellikle Mitanni temellerinde kurulmuştur. Ancak yerleşim bölgelerinin azlığı, Asur krallarının batı bölgesinde Mitanni Devleti gibi etkili bir yerleşim sistemi kuramadığını da akla getirmektedir.¹⁴⁸ Yukarı Habur bölgesinde, Orta Asur eyalet merkezlerinin eksikliği de bunu göstermektedir. Ancak eyalet isimlerinin olmaması belki de bu bölge Asur kralları tarafından eyalet sistemine dahil edilmemiştir. Hurrilerin saldırılarının devam etmesi de bunu etkilemiş olabilir.

Orta Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nin idari sistemi Fırat Nehri'ne kadar olmuştur. Bu bölgede *turtānu* eyaleti oluşturulmuştur. Ancak Yeni Asur Dönemi'yle birlikte sınırlar genişlemiş ve Asur idari sistemi Fırat Nehri'nin batısına kadar ulaşmıştır. Toroslar bölgesinde yer alan Geç Hitit krallıkları Asur kralları tarafından mağlup edilmiştir. Kummuh eyalet yapılarak sol *turtānu* eyaleti olmuştur. Gurgum krallığı da eyalet yapılarak ismi Marqasi şeklinde değiştirilmiştir. Marqasi'de bulunan tablet arşivi de Asur idari sisteminin oluşturulduğunu göstermektedir. Arslantepe'de bulunan saray ve kral yazıtı da eyalet sisteminin oluşturulduğuna işaret etmektedir. Ancak bu çok kısa süreli bir dönemi kapsamıştır.

1.1.Yeni Asur Devleti'nde Eyalet

Yeni Asur Devleti'nde Asur topraklarına dâhil edilen bölgeler, eyalet olarak düzenlenmiş ve eyalet valileri tarafından yönetilmiştir.¹⁴⁹ Eyalet, Arapça olan “*iyâle*” kelimesinden gelmekte olup, “*idare etme*” ve “*icra*” anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁰ Bu bağlamda, Yeni Asur Devleti'nde eyalet, devletin sahip olduğu toprakları doğrudan ya da dolaylı şekilde kontrol etmesi ve bu toprakları elinde tutarak yönetmesi şeklinde tanımlanabilir.

Yeni Asur Devleti, eyalet sistemini oluştururken belirli bir hiyerarşik düzen içerisinde düzenlemiştir.¹⁵¹ Atanan yöneticiler ve bu yöneticilerin hiyerarşik statülerine bakıldığında başkentteki gibi merkezi bir anlayış temsil edilmiştir.¹⁵² Yeni Asur

¹⁴⁸ Brian Brown, “Settlement Patterns of the Middle Assyrian State: Notes Toward an Investigation of State Apparatuses”, *The Archaeology of Political Spaces The Upper Mesopotamian Piedmont in the Second Millenium BCE*, ed. Dominik Bonats (Berlin: De Gruyter, 2014), 91.

¹⁴⁹ Karen Radner, “Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars”, *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, ed. Karen Radner-Eleanor Robson (Oxford: University of Oxford Press, 2011), 359.

¹⁵⁰ Halil İnalcık, “Eyalet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11 (1995), 548.

¹⁵¹ Mario Liverani, *Assyria: The Imperial Mission*, ing. çev. Andrea Trameri-Jonathan Valk (Winona Lake-Indiana: Eisenbrauns, 2017), 181; Parker, “At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria's Anatolian Frontier ca. 700 BC”, 382.

¹⁵² Timothy Harrison, “The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)”, *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*, ed. John MacGinnis et al. (Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2016), 254.

Devleti'nin imparatorluk döneminde eyaletler bir mozaik gibi organize edilmiştir.¹⁵³ Dolayısıyla eyaletlerdeki yönetim sistemi kraliyet merkezindeki yönetim sisteminin aynadaki yansıması gibi olmuştur.

Yeni Asur Devleti eyalet sistemini oluştururken iki farklı yöntem kullanmıştır. Bunlar; Yeni Asur Devleti'nin çekirdek bölgesini (*mat Aššur*) oluşturan eyaletler ve taşrada (*matu*) yer alan eyaletlerdir.¹⁵⁴ Ancak eyaletleri yönetmek için görevlendirdikleri Asur yöneticilerinin eyaletlerdeki görev tanımlamaları aynıydı.¹⁵⁵ İlk dönemlerde çekirdek bölgeleri oluşturan eyalet yöneticileri, özellikle valiler, taşra eyalet görevlilerinden hiyerarşik olarak daha üst bir konuma sahiptilerdi. Çekirdek bölgede yer alan eyaletler, yani ülke sınırları içerisinde bulunan eyaletler, doğrudan kontrol edilirken, taşrada yer alan eyaletler dolaylı şekilde kontrol edilmekteydi.¹⁵⁶ Yeni Asur Devleti, daha çok dolaylı yoldan kontrol edilen eyalet sistemini uygulamıştır.¹⁵⁷ Çünkü merkezi konumdaki eyalet uygulaması yani doğrudan kontrol yöntemi Yeni Asur Devleti için ekonomik olarak oldukça maliyetli olmaktaydı. Ancak taşra eyalet yöntemi devlet için hem daha az masraflı hem de zorlukları daha az olmaktaydı. Bu da Asur kralları için daha çok kârlıydı.¹⁵⁸

Yeni Asur Devleti, yeni eyaletleri kurarken bunların bulundukları yerlere önem vermiştir. Eyaletlerin önemli geçiş noktalarında, yol güzergâhları üzerinde olmalarına dikkat edilmiştir. Ele geçirilen bölgeler ya var olan eyalet sınırlarına eklenmekteydi ya da yeni bir eyalet kurularak yönetilmekteydi. Bölgenin sahip olduğu coğrafi konum ve çevresinde eyalet merkezinin olup olmaması yeni eyaletlerin kurulmasında etkili olmuştur. Yeni Asur Devleti eyaletleri, en büyük şehir isimlerinin adlarıyla anılmaktaydı. Dolayısıyla eyalet sisteminde kurulan eyaletlerin isimleri eyalet merkezi isminden gelmiştir. Bu bağlamda eyalet isimleri çalışmamızda bu şekilde kullanılacaktır.

¹⁵³ Liverani, *Assyria: The Imperial Mission*, 179; Parker, "Hegemony, Power and the Use of Force in the Neo Assyrian Empire", 284.

¹⁵⁴ A. Kirk Grayson, "Assyrian Civilization", *Cambridge Ancient History*, Vol. III/2, ed. John Boardman et al. (Cambridge: The Cambridge University Press, 2008), 200.

¹⁵⁵ Atakan Akçay-Serdar Özbilen, "Yeni Asur Dönemi'nde Yukarı Dicle Bölgesi ve Tarihi Coğrafya İçin Bazı Öneriler", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2018), 545.

¹⁵⁶ Larsen, "The Tradition of Empire in Mesopotamia", 92.

¹⁵⁷ Parker, "Hegemony, Power and the Use of Force in the Neo Assyrian Empire", 283.

¹⁵⁸ Larsen, "The Tradition of Empire in Mesopotamia", 92.

Yeni Asur Devleti sınırları içerisinde büyük ve küçük birçok eyalet bulunmaktaydı.¹⁵⁹ Çünkü Yeni Asur Devleti kralları ele geçirdiği, ilhak ettiği bölgeleri en az iki kısma ayırarak eyalet valilerince yönetmiştir. Örneğin; Bit-Agusi MÖ 740 da ele geçirildikten sonra Arpad ve Tu'ammu eyaletlerine ayrılmıştır. Hamat ise MÖ 738 ve 732 yıllarında ele geçirildikten sonra Hatarikka, Manşuate, Şimirma ve Şubutu eyaletlerine bölünmüştür. Şubria da MÖ 673 yılında Kullimeri ve Uppumu eyaletlerine bölünerek yönetilmiştir.¹⁶⁰ Yeni Asur Devleti kralları ele geçirdikleri bölgeleri Asur eyaletine dönüştürdüklerini yıllıklarında belirtmektedirler. Asur kralları askeri seferlere çıktıklarında eyaletlerden erzak temin etmişlerdir. Bunların sefere çıkan orduya zamanında yetişmesi önemli olduğu için eyaletlerin bulundukları yerler önem arz etmiştir diyebiliriz.

Asur kralları, eyaletlere atadıkları yöneticilere verdiği yetkilerle sahip olduğu topraklar üzerindeki tasarruf hakkını bir nevi paylaşmış olmaktaydı.¹⁶¹ Ancak bu yöneticilerin zorunda oldukları mecburi hizmetleri de bulunmaktaydı. Bunlar; eyalet bölgelerindeki halkı yönetmek, askeri seferlere emirleri altında bulunan askeri birliklerini göndermekti.¹⁶² Yeni Asur Devleti'nin eyaletlere dönüştürdüğü bölgelerin zorunlu hizmetleri içerisinde sefere çıkan orduya lojistik destek sağlamak ve yolların bakımını yapmak da bulunmaktaydı.¹⁶³ Sefer güzergâhında bulunan eyaletlerin kale ve garnizonları depo olarak kullanılmaktaydı.¹⁶⁴ Ordunun ihtiyaç duyduğu erzak ve samanlar bu garnizonlarda depolanmakta ve ihtiyaç durumunda kullanılmaktaydı. Böylece hem mevcut ihtiyaç kısa zamanda giderilmekteydi hem de merkezden taşıma külfeti oluşmamaktaydı.

¹⁵⁹ Hayim Tadmor and Shigeo Yamada, *The Royal Inscriptions of Neo-Assyrian Period (RINAP)*, Vol. 1, (Indiana: Eisenbrauns, 2011), 92; Hanım Hande Duymuş, *Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 174.

¹⁶⁰ Karen Radner, "Assyrian and Non-Assyrian Kingship in the First Millennium BC", *Concepts of Kingship in Antiquity, History of the Ancient Near East / Monographs*, Vol. XI, ed. Giovanni B. Lanfranchi-Robert Rollinger, (Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2010), 29; Nadav Na'aman, "Borders and Districts in Descriptions of the Conquest of the West in Tiglath-Pileser III's Inscriptions and in Biblical Historiography", *State Archives of Assyria Bulletin* XVI (2007), 42.

¹⁶¹ J. N. Postgate, "Royal Exercise of Justice Under the Assyrian Empire", *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 49.

¹⁶² H. Hande Duymuş Florioti, "Yeni Asur Metinlerinde Geçen 'Maşennu' Unvanlı Bazı Memurlar", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XXXI/52 (2012), 2-3; Akçay-Özbilen, "Yeni Asur Dönemi'nde Yukarı Dicle Bölgesi ve Tarihi Coğrafya İçin Bazı Öneriler", 546.

¹⁶³ Yiğit, *Eski Mezopotamya Tarihi* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020), 217.

¹⁶⁴ Duymuş, *Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)*, 174.

Yeni Asur Devleti'ndeki eyalet kavramı ile modern eyalet kavramı arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla Yeni Asur Dönemi ile modern dönem arasındaki eyalet düzeni arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları vermek yerinde olacaktır. Bu bağlamda, Yeni Asur Devleti'nde eyaletler Asur merkezine bağlı olarak kurulmuştur. Eyaletler Asur kralı tarafından atanan valiler tarafından yönetilmekteydi. Günümüzde de birçok ülkede merkezi hükümet tarafından atanan valiler veya seçimle gelen yöneticiler eyalet yönetimlerini yürütmektedirler. Yeni Asur Devleti'nde eyalet valileri aynı zamanda eyaletlerindeki yerel askeri gücün başında bulunmaktaydı. Yeni Asur Devleti'nde eyaletlerden elde edilen vergiler merkeze gönderilmekteydi. Günümüzde de eyaletler topladıkları vergilerin bir kısmını merkezi bütçeye aktarmaktadır. Yeni Asur Devleti, eyaletleri arasında iletişimi sağlamak için gelişmiş bir yol ağı ve haberleşme sistemi kurmuştur. Modern eyalet sistemlerinde de iletişim, karayolları ve ulaşım merkezden yönetilmektedir. Söz konusu konularda Yeni Asur Devleti eyalet sistemi ile modern eyalet sistemleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Ancak benzerliklerin olduğu gibi farklılıkların da olduğunu unutmamalıyız. Bu bağlamda temel farklılıkları da açıklamak yerinde olacaktır.

Yeni Asur Devleti monarşik bir yapıya sahipti. Asur kralının eyaletler üzerinde mutlak yetkisi bulunmaktaydı. Fakat günümüzde birçok ülkede eyalet yönetimi demokrasiye dayalı olup, halk temsilcilerini seçmektedir. Yeni Asur Devleti'nde valiler kral tarafından atanmakta olup, krala mutlak sadakatle bağlı olma zorunlulukları vardı. Günümüzde ise bazı ülkelerde valiler seçimle iş başına gelirken bazı ülkelerde ise merkezi hükümet atamasıyla göreve başlamaktadır. Yeni Asur Devleti'nde halkın hakları sınırlıydı. Bu kapsamda, özellikle fethedilen bölgelerdeki insanlar köleleştirilmekte ve zorunlu göçe tabi tutulmaktaydı. Modern eyalet sisteminde ise vatandaşların temel hak ve özgürlükleri yasalar ile güvence altına alınmıştır. Yeni Asur Devleti'ndeki eyaletler daha çok merkeze bağımlıydı, özerklikleri çok sınırlıydı. Günümüzde ise eyaletlerin birçok alanda özerklikleri bulunmaktadır.

Bu kapsamda, Yeni Asur Devleti eyalet sistemi, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve fethedilen toprakları kontrol altında tutmak için geliştirilmiş idari ve askeri temele dayalı bir yönetim sistemi idi. Günümüz eyalet sistemleri ise çoğunlukla demokratik ve hukuki çerçevede, halkın ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş olup, sivil bir yönetim yapısı olarak görülmektedir.

1.2.Eyalet Reformları

Yeni Asur Devleti'nin sınırlarının genişlemesi sonucunda eyalet ve eyalet valilerinin sayıları oldukça artmıştır. II. Asurnasirpal ve III. Salmanassar dönemlerinden itibaren eyalet görevlilerinin yetkileri ve dolayısıyla etki alanları oldukça genişlemiştir. Asur krallarının uzun yıllar tahtta kalmasına paralel olarak eyalet valileri de görevlerine devam etmişlerdir. Bu yüzden valilerin güç kazanması kaçınılmaz olmuştur. Bu dönemde Asur krallarının bir düzenleme yapmaması, devletin idari mekanizmasında çatlaklar oluşturmuştur. III. Salmanassar döneminin sonlarında (MÖ 827) büyük bir isyan meydana gelmiş ve bu isyanda birçok eyalet de yer almıştır. Yeni Asur Devleti'nin iç karışıklık yaşamaması, devletin gücünü azaltmış ve III. Tiglat-pileser dönemine kadar gerilemesine sebep olmuştur.¹⁶⁵

Liverani'ye göre, Yeni Asur Devleti'nin MÖ 8. yüzyılının ilk yarısı feodal dönemdi. Bu dönemde bazı eyalet valileri eş zamanlı olarak birkaç eyalet üzerinde kontrolü sağlamaktaydı. Kendileri için saraylar inşa eden valiler, askeri seferler düzenlemiş ve Asur kralı adına düzenledikleri sefer kayıtlarından krallardan söz etmemeye başlamışlardı. Ayrıca valiler kendi stellerini dikmekte, vergilerini ödememekteydiler.¹⁶⁶ Nüfuzlu olan eyalet valilerinden bazıları krallardan bile daha etkin rol oynamışlardır. Bu valilerin en güçlüsü, Til-Barsip ve Harran'ın askeri komutanı olan baş vezir Şamşı-ilu'ydu. Şamşı-ilu, Til-Barsip'ten Fırat Nehri'nin batısına sefer düzenlemiş ve Kuzey Suriye'deki yerel krallıklar arasında hakemlik etmiştir.¹⁶⁷ Bu yüzden eyalet valileri fiilen kral gibi hareket etmekteydiler. Dolayısıyla durum bu haldeyken Asur kralları eyaletleri yeniden düzenlemeye başlamışlardır.

Yeni Asur Devleti'nde III. Salmanassar döneminden itibaren yaşanan iç problemlerden dolayı Asur güç kaybetmeye başlamıştır. III. Adad-nirari tahta geçtikten sonra da isyanlar devam etmiştir.¹⁶⁸ Bu gelişmelere bakıldığında III. Adad-nirari eyaletlerde meydana gelen bu yozlaşmayı ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ F.M. Fales-J.N. Postgate, *İmperial Administrative Records Part-2; Provincial and Military Administration, (SAA 7)* (Helsinki: University of Helsinki Press, 1995), 12; Larsen, "The Tradition of Empire in Mesopotamia", 85.

¹⁶⁶ Liverani, *Assyria: The Imperial Mission*, 184; Yamada, "Chronographic Styles and the Sense of Chronology in the Neo-Assyrian Royal Inscriptions", 171; Frahm, *The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE)*, 177.

¹⁶⁷ Marc Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, çev. Sinem Gül (İstanbul: Homer Kitabevi, 2018), 215.

¹⁶⁸ Grayson, "Assyrian Civilization", 203.

¹⁶⁹ Hartmut Kühne, "The Assyrians on the Middle Euphrates and the Habur", *Neo-Assyrian Geography*, ed. Mario Liverani (Rome: University of Rome, 1995), 77.

Böylece eyaletlerin düzenlemesine dair ilk örnekler III. Adad-nirari döneminde gerçekleşmiştir.¹⁷⁰ Çünkü Ninive’de bulunan bir kudurru taşında, III. Tiglat-pileser tahta çıkmadan önce, MÖ 8. yüzyıl başlarında, Nergal/Palil-ereş’in Raşappa eyaletinin valisi olduğu ve günümüz Suriye-Irak sınır bölgesine yakın olan Hindana/u bölgesinin Raşappa eyaletine eklendiği anlaşılmaktadır. III. Adad-nirari dönemi MÖ 788 tarihli bir arazi hibesi belgesinde birkaç eyalet bölgesinden bahsedilmektedir.¹⁷¹ Ayrıca MÖ 8. yüzyılın başlarında bütün Aşağı Habur bölgesi Raşappa eyaleti içerisinde birleştirilmiştir. Bu da muhtemelen III. Adad-nirari dönemi eyalet sisteminde yapılan değişikliğe denk gelmektedir.¹⁷²

III. Adad-nirari döneminde eyaletlerin sınırları ve isimleri değişmiştir. Eponim listelerine ve haritalara bakıldığında, bunlar açıkça görülmektedir. III. Adad-nirari dönemi Limmu listesinde yeni eyaletlerin oluşmasında ani bir büyümenin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷³ Eyaletlerin bu hızlı artışı fetihlerden dolayı olmamış, daha erken bir eyalet sistemi değişikliğinin sonucunda olmuştur.¹⁷⁴ Bu bilgilere bakıldığında, eyalet sistemindeki ilk değişikliklerin III. Tiglat-pileser döneminde değil de, III. Adad-nirari döneminde zaten uygulanmaya başladığını göstermektedir. III. Tiglat-pileser zamanında ise eyalet sisteminde temel bir reform olmuştur. Yapılan bu reform ile *şaknu* olarak adlandırılan valiler *bel pahiti/pihati* olarak adlandırılmış ve eyaletleri bölünmüştür.¹⁷⁵ Raşappa gibi geniş sınırları olan eyaletler MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birkaç eyalete bölünmüştür.¹⁷⁶ Bu bilgiler ışığında, III. Adad-nirari’nin başlattığı eyalet sistemi değişikliği III. Tiglat-pileser zamanında geliştirilerek uygulanmaya devam edilmiş ve reform şeklinde nitelendirilmiştir.

Yapılan bu eyalet reformu ile eyalet bölgeleri küçültülmüş, alt birimler olarak yeniden düzenlenmiştir. Bunlara ek olarak, eyalet valilerinin yetkileri sınırlandırılmış ve

¹⁷⁰ Harrison, “The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)”, 253.

¹⁷¹ J. Nicholas Postgate, “Assyria: the Home Provinces, *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 245; J. Nicholas Postgate, “Some Latter-Day Merchants of Aşşur”, *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 241.

¹⁷² Kühne, “The Assyrians on the Middle Euphrates and the Habur”, 84.

¹⁷³ Postgate, “Assyria: Home Provinces, 245.

¹⁷⁴ Postgate, “Assyria: Home Provinces, 247; Harrison, “The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)”, 253.

¹⁷⁵ Postgate, “Assyria: Home Provinces, 244; Microop, *Eski Yakınoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 214.

¹⁷⁶ Karen Radner, “The Neo-Assyrian Empire”, *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte: Epochenübergreifende und Globalhistorische Vergleiche*, ed. M. Gehler-R. Rollinger (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014), 103.

statüleri düşürülmüştür.¹⁷⁷ Çünkü MÖ 9. yüzyıldaki eyalet valileri Orta Asur'daki gibi geniş yetkilere sahip olarak eyaletleri yönetmekteydiler. Ayrıca Asur kralları eyalet valilerinin kendi saflarında kalmalarına karşılık büyük topraklar vermekteydi. Böylece valiler, sınırları oldukça geniş olan eyaletleri yönetmekteydiler.¹⁷⁸ Bazı durumlarda yerlerine oğulları geçerek yerel bir hanedanlık kurmuş olmaktaydılar.¹⁷⁹ En önemli nedeni ise, bu dönemde eyalet valileri, Asurlu yönetici aileler olan soylular arasından seçilmekteydi.¹⁸⁰ Belki de bu dönemde soyluların eyalet valiliklerine ve diğer idari görevlere atanmasıyla krallık bağları güçlendirilmek istenmiştir. Ancak istenilen sonuçlar elde edilememiştir ki Asur kralları yeni düzenlemeler uygulamışlardır.

III. Tiglat-pileser döneminden itibaren eyalet valisi olarak soyluların yerine hadımlar görevlendirilmiş, hatta hadımların vali olmaları kurumsallaşacak kadar ilerlemiştir. III. Tiglat-pileser, bu değişimi yazıtlarında “*Hadım(lar)ımı onlar üzerinde yönetici olarak yerleştirdim*”¹⁸¹ şeklinde ifade etmiştir. Böylece önceki dönemlerde soylu kişilerin eyalet valisi olarak güç kazanmaları ve hanedanlık kurmaları kontrol altına alınmıştır. Bu uygulamalarla eyaletlerdeki Asur otoritesi güçlendirilmek istenmiştir.

III Tiglat-pileser Asur kralı olduğunda, fethettiği toprakları eyaletlere dönüştürerek Asur yayılmacılığında yeni bir dönem başlatmıştır.¹⁸² III. Tiglat-pileser gerçekleştirdiği reformda eyalet sistemi ile birlikte hem ordu yönetiminde hem de toprak-mülk yönetiminde yenilikler yapmıştır.¹⁸³ III. Tiglat-pileser, orduda yaptığı değişiklik sonucunda askeri seferler için yıllık olarak toplanan ordudan bağımsız olarak daimi profesyonel bir ordu kurmuştur.¹⁸⁴ Fethedilen bölgelerden alınan esirler de orduya alınmaya başlanmıştır.¹⁸⁵ Böylece Asurluların yanında farklı halk gruplarından olanlar da Yeni Asur Devleti ordusunda yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla Yeni Asur Devleti'nin siyasi ve idari konularında önemli değişiklikler yapılmıştır. Belki de bu yüzden yaptığı

¹⁷⁷ Liverani, *Assyria: The Imperial Mission*, 183.

¹⁷⁸ Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 215.

¹⁷⁹ Larsen, “The Tradition of Empire in Mesopotamia”, 83.

¹⁸⁰ Jack A. Goldstone-John F. Haldon, “Ancient States, Empires, and Exploitation: Problems and Perspectives”, *The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium*, ed. Ian Morris-Walter Scheidel (New York: Oxford University Press, 2009), 7-8.

¹⁸¹ Postgate, “Assyria: Home Provinces, 247; Mikko Luukko, *The Correspondence of Tiglath-pileser III and Sargon II from Calah/Nimrud (SAA 19)*, (Helsinki: Helsinki University Press, 2012), 16; Barthel Hrouda, *Mezopotamya*, çev. Zehra Aksu Yılmaz (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 49, 52.

¹⁸² Shigeo Yamada, “Karus on the Frontiers of the Neo-Assyrian Empire”, *ORIENT XL* (2005), 66.

¹⁸³ Postgate, “The Economic Structure of the Assyrian Empire”, 72.

¹⁸⁴ Karen Radner, “Fame and Prizes: Competition and War in the Neo-Assyrian Empire”, *Competition in the Ancient World*, ed. Nick Fisher-Hans van Wees (Swansea: The Classical Press of Wales, 2011), 39; Akkuş Mutlu, *Asur ile Urartu Arasında Tampon Bir Ülke Şubria Ülkesi*, 65.

¹⁸⁵ Yiğit, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 196.

yenilikler reform olarak nitelendirilmiştir.¹⁸⁶ Haraç almaya dayalı politika terk edilmiş ve Asur hâkimiyetini bu topraklar üzerinde kalıcı kılmak için eyalet sistemini uygulamıştır. Yerli halkın gücünü zayıflatmak için sürgün politikası uygulamış ve yerlerine Asurlular yerleştirilmiştir.¹⁸⁷

Yeni Asur Dönemi'nde III. Tiglat-pileser'in eyalet reformunun temelinde toprakları fethetme ve Asur egemenliğini sağlama yer almaktaydı. II. Sargon ile devam eden bu yeni sistem çok fazla değişmeden devam etmiştir.¹⁸⁸ *Turtānu* sayısı birden ikiye çıkarılmış ve görevleri paylaşılarak güçleri azaltılmıştır. Böylece sağ ve sol *turtānu*'luk ortaya çıkmıştır.¹⁸⁹ Asur kralı III. Tiglat-pileser yaptığı reformlar ile Yeni Asur Devleti'ni güçlü bir devlet haline getirmek istemiştir. Asur kralının yaptığı reformlar üç başlık altında toplanabilir. Birincisi; ilk düzenlemelerin III. Adad-nirari döneminde olan eski eyalet sistemi, yeniden düzenlenmiştir. Böylece önceden geniş sınırları olan eyaletler küçük eyaletlere bölünmüştür. Bunun yapılmasındaki amaç ise aşırı güçlenmiş valilerin ayaklanma tehlikesini azalmaktı. İkincisi; kralın merkezi bürokrasi yönetimi, ordu ve yönetim sisteminde yaptığı reformlarla güçlenmiştir. Üçüncüsü ise, eyalet yönetimi altındaki alanlar, yani fethedilen topraklarda yeni eyaletler oluşturulmuştur.¹⁹⁰ Yeni Asur Devleti'nin sınırlarının ötesinde yer alan topraklarda yeni eyaletler oluşturulmuştur. Böylece Yeni Asur Devleti, önceki dönemlere göre daha küçük olan eyalet ağları tarafından çevrelenmiştir.

Bu yapılanmalar vasıtasıyla Asur kralı yönetim sisteminde daha çok güçlenmiştir. Çünkü daha küçük eyaletlere daha fazla yönetici atama olanağına sahip olmuş ve soylulardan gelebilecek potansiyel tehlikeleri de zayıflatmıştır. Dolayısıyla soyluların gücü eskisine göre azalmıştır.¹⁹¹ Ayrıca eyalet sınırlarının küçültülmesi, mevcut eyaletin hem ekonomik hem de siyasi gücünü de kırmaktaydı.¹⁹² Kurulan yeni eyaletlerde Yeni

¹⁸⁶ Postgate, "Middle Assyrian to Neo-Assyrian: The Nature of the Shift", 229.

¹⁸⁷ Luukko, *The Correspondence of Tiglath-pileser III and Sargon II from Calah/Nimrud (SAA 19)*, 36; Paul Garelli, "L'Etat et La Legitimite Royale Sous L'empire Assyrien", *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*, ed. M. Trolle Larsen (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), 319.

¹⁸⁸ Toptaş, *Yeni Asur İmparatorluğu'nda İdeoloji, Propaganda ve İsyanlar*, 106.

¹⁸⁹ Saana Svård, "Changes in Neo-Assyrian Queenship", *State Archives of Assyria Bulletin* XXI (2015), 163.

¹⁹⁰ Larsen, "The Tradition of Empire in Mesopotamia", 86.

¹⁹¹ Larsen, "The Tradition of Empire in Mesopotamia", 86; Frahm, "The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE)", 177.

¹⁹² Karen Radner, "The Assur-Nineveh-Arbela Triangle: Central Assyria in the Neo-Assyrian Period", *Between the Cultures: The Central Tigris Region in Mesopotamia from the 3rd to the 1st Millennium BC*, ed. Peter A. Miglus-Simone Mühl (Heidelberg: Heidelberger Studien zum Alten Orient 14, 2011), 326.

Asur Devleti'nin kalıcı olması hedeflenmiştir.¹⁹³ Çünkü gelişen sınırları, fethedilen bölgeleri elde tutabilmek coğrafi bilgiye dayanmaktadır. Fethedilen bölgeleri elde tutabilmek de teknik kapasiteye bağlıdır.¹⁹⁴ Eyaletler, çevredeki düşmanların etkinliğini azaltacak ve kontrolü en üst seviyeye çıkaracak şekilde stratejik olarak önemli yerlerde planlanarak kurulmuştur. Eyaletlerin düzenlenmesi ile Asur hâkimiyeti artırılmak istenmiştir.

Yeni Asur Dönemi'nde oluşturulan eyaletler neticesinde kralların devlet yönetimi daha etkili olmuştur. Çünkü imparatorluğun yönetimi eyalet sistemine dayanmaktaydı. Ancak bu yönetimi uygularken, kralın yönetimi altındaki Asur merkeziyle iş birliği içerisinde olmuştur.¹⁹⁵ Eyalet yönetimi Asur merkezi ve çevresindeki bölgelerin yönetiminde ara bağlantı ve birleştirmede aktarma merkezi şeklindeydi.¹⁹⁶ Eyaletler şehir yönetimlerine ayrılmış ve en önemli kent eyalet ismi olmuştur. Eyalet yöneticileri Asur kralları tarafından sürekli olarak denetlenmiştir. Eyalet denetlemeleri için küçük bir denetleme kurulu kurulmuştur. Yaptıkları denetlemeleri krallara raporlar halinde sunmuşlardır. Asur kralı III. Tiglat-pileser, eyalet reformu ile birlikte kurduğu posta teşkilatı devletin hâkim olduğu bölgeler üzerindeki olayları kontrol etmesini sağlamış ve vergiler daha hızlı başkentlere aktarılmıştır.¹⁹⁷ Asur kralının kurduğu bu yeni sistem krallığının sonlarına doğru Mısır'ın kuzey sınırından Yeni Asur Devleti'nin doğu sınırına ve güney sınırlarından Anadolu'daki kuzey sınırlarına kadar geniş bir alana yayılmıştır.

1.3.Kuzey Eyaletleri

Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Karkamış, Melid, Kummuh, Gurgum, Pattin ve Que gibi Geç Hitit Krallıkları kurulmuştur. Bunlar ilk başta büyük ihtimalle Karkamış kralına bağlı olsalar da sonraki dönemlerde bağımsız krallıklar olarak varlığını sürdürmüşlerdir. Bu krallıkların hiçbirinde Orta Asur Dönemi'nde eyalet kurulmamıştır. Asur kralları bu bölgelere askeri seferler düzenlemiştir. Bu krallıkların Asur eyaletine dönüştürülmesi ise Yeni Asur Devleti zamanında mümkün olmuştur.

¹⁹³ Postgate, "The Land of Assur and the Yoke of Assur", 204.

¹⁹⁴ Liverani, *Assyria: The Imperial Mission*, 179.

¹⁹⁵ Postgate, "The Economic Structure of the Assyrian Empire ", 71.

¹⁹⁶ Simonetta Ponchia, "Administrators and Administrated in Neo-Assyrian Times", *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, ed. Gernot Wilhelm (Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2012), 215.

¹⁹⁷ Karen Radner "An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire", *State Correspondence in the Ancient World: From New Kingdom Egypt to the Roman Empire*, ed. Karen Radner (New York: Oxford University Press, 2014), 93; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2015), 242.

Yeni Asur Devleti MÖ 9. yüzyılda Orta Toroslar ve Yukarı Dicle Bölgesi'nde önemli bir güç olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak Yeni Asur Devleti'nin zayıflaması ve iç karışıklıklar yaşaması MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında bölgedeki krallıklar Yeni Asur Devleti'nden ayrılmaya başlamış, bazıları da Urartu Devleti ile ittifak kurmaya başlamıştır. Bu durum çok sürmemiş ve III. Tiglat-pileser tahta geçtiğinde Asur lehine değişmeye başlamıştır. Urartu ile ittifak kuran Gurgum, Kummuh ve Melid krallıkları MÖ 743'te mağlup edilmiş ve Kummuh ve Gurgum tekrar Asur egemenliğine girmiştir. MÖ 738'de Melid, Kummuh, Gurgum, Tabal, Tu'ana, Sam'al, Kaska ve Que de III. Tiglat-pileser'e vergi ödemiştir.¹⁹⁸

Asur krallarının sınırlarını genişletmesinin temelinde ekonomik nedenler yatmaktaydı. Hammade olarak Mezopotamya'da bulunmayan altın, gümüş ve demir gibi madenler; kereste gibi orman ürünleri ve at, katır, sığır, koyun gibi hayvanları elde etmek için kuzeye askeri seferler düzenlemişlerdir.

Askeri seferlerin düzenlendiği bölgeler içerisinde tarım ürünlerinin bulunduğu bölgeler de yer almıştır. Yukarı Dicle Bölgesi'nin tarımsal üretim bakımından zengin olması Asur için önemli bir bölge haline gelmiştir. Bu bağlamda, Asur kralları Aramiler üzerine seferler gerçekleştirmiştir. II. Adad-nirari ile başlayan Arami seferleri sonraki dönemlerde de devam etmiş ve Arami krallıklarından Bit-Zamani Asur eyaletine dönüştürülmüştür.¹⁹⁹

Yeni Asur Dönemi'nde Asur kralları maden bölgelerini kontrolleri altına almak istemiştir. Asur krallarının sınırlarının kuzeyinde Anadolu'da temin etmeye çalıştığı kaynaklar demir ve demir madenleriydi. Yeni Assur Dönemi'ndeki demir kaynaklarının tam olarak nereden geldiği bilinmese de genel olarak Anadolu ve Kuzey Suriye'den geldiği anlaşılmaktadır. Asur krallarının hem askeri teçhizat hem de tarım aletleri için demir madenini elde etmeleri oldukça önemliydi.²⁰⁰

Yeni Asur Devleti'nin kuzeyinde yer alan Anadolu'nun değerli madenleri özellikle demir bakımından oldukça zengindir. Toros ve Amanos Dağları bölgesinin madenler bakımından zengin olması Asur krallarının bu bölgeleri kontrol altına alma

¹⁹⁸ A. Kirk Grayson, "Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (c. 744–650)", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, 6-10 Temmuz 1987 İstanbul* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 132.

¹⁹⁹ Cemre Aslan-Okay Pekşen, "Yeni Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nin Batı Seferlerinin İktisadi Kazanımları ve Bu Kazanımların Korunmasına Yönelik Faaliyetler", *Near East Historical Review* 11/1 (2021), 3.

²⁰⁰ Grayson, "Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (c. 744–650)", 135.

iştahlarını daimî kılmıştır. Örneğin Dur-şarrukin’de Asur kralı II. Sargon’a ait sarayın depo kısmında çok sayıda (150 ton) demir nesne bulunmuştur.²⁰¹ Bu miktar azımsanamayacak kadar çoktur. Yeni Asur Devleti’nin demir ihtiyacını göstermesi ve bunu karşılamaya çalışmasını göstermesi bakımından önemlidir.

Askeri seferler ve ordu için demir madeni oldukça önemliydi. Yeni Asur kralları kuzey bölgelerine düzenledikleri askeri seferler sonucunda bölgedeki krallıklardan haraç olarak yüksek miktarda demir almıştır. Örneğin; II. Tukulti-Ninurta Laqe’den haraç olarak 2 ton demir aldığını kaydetmiştir.²⁰² II. Assurnasirpal de Bit-Zamani’den başka metaller ile birlikte 300 talent demir²⁰³, Karkamış kralı Sangara’dan 250 ton demir²⁰⁴ sonra Pattina kralı Lubarna’dan 100 talant demir aldığını kaydetmiştir.²⁰⁵ III. Salmanassar da haraç olarak Karkamış’tan 1000 talent ve Pattina’dan 300 talant demir aldığını kaydetmiştir.²⁰⁶

Torosların metaller ve özellikle demir cevheri bakımından zengin olması Asur krallarının ilgisini cezbetmiştir. Toroslar ve Amanos’taki, Gurgum, Tabal, Sam’al, Que ve Melid bölgeleri demir madeni bakımından oldukça zengindir. Bu yüzden Asur kralları kontrol altına almak istemiştir. Bu kontrol düzenini de bu bölgelerde eyaletler kurarak sağlamak istemişlerdir.²⁰⁷ Marqasi, Kummuh, Tabal ve Melid’de eyaletlerin kurulması ve söz konusu bölgelerde kalelerin de yapılması bu kontrolün devamlılığını istediklerini göstermektedir.

Asurlar için Anadolu değerli metaller ve taşlar için zengin bir kaynak olmanın yanında at yetiştiriciliği bakımından da önemli bir bölgeyi oluşturmaktadır. Tabal kralı Wasusarmas M 730’da Asur kralına ödemelerini durdurduğunda Asur kralı tarafından tahttan indirilmiş ve yerine Hulli geçirilmiştir. Hulli tahta geçtiğinde 10 talent altın, 1000 talent gümüş ve 2000 at haraç olarak ödemesi düzenlenmiştir.²⁰⁸

²⁰¹ John Curtis, *An Examination of Late Assyrian Metalwork with Special Reference to Nimrud* (Oxford: Oxbow Books, 2013), 17.

²⁰² RIMA II, A.0.100.5; 100.

²⁰³ RIMA II, A.0.101.1; 122.

²⁰⁴ RIMA II, A.0.101.1; iii 66.

²⁰⁵ RIMA II, A.0.101.1; iii 74.

²⁰⁶ RIMA III, A.0.102.2.

²⁰⁷ Maxwell-Hyslop, “Assyrian Sources of Iron A Preliminary Survey of the Historical and Geographical Evidence”, *Iraq* 36/1 (1974), 149-150.

²⁰⁸ Andreas Fuchs, “Assyria and the North: Anatolia”, *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm (West Sussex: Wiley Blackwell, 2017), 254.

Asur ordularının Batı Torosları geçmek için kullandığı iki ana yol vardı: Birincisi Kilikya kapıları aracılığıyla Que'den (Kilikya ovaları) modern Ereğli bölgesine ve Niğde'ye uzanırken; ikinci yol ise Melid'den (modern Malatya yakınında) Til-Garimmu (Gürün) modern Kayseri alanına yönelmektedir. Batı Toros Dağları'nın ötesindeki Orta Anadolu söz konusu olduğunda, Tabal adı Asur kaynaklarında belirgindir. Tabal iki farklı anlamla kullanılmaktadır; coğrafi anlamda, tüm merkezi Anadolu'yu özetlerken, siyasi güç olarak da Tabal kralları tüm komşuları üzerinde üstünlük iddia eden modern Kayseri bölgesinde belirli bir krallığı belirler.²⁰⁹ Ancak Asur kral yıllıklarında Tabal'ın 24 krallıktan oluştuğu görülmektedir. Bu bağlamda III. Salmanassar yıllıklarında şu şekilde kaydetmiştir:

*“Saltanatımın 22. yılında Fırat'ı 22. kez geçtim. Tabal topraklarına indim. O sırada 24 Tabal kralının hediyelerini aldım. Gümüş dağı Tunni'ye (Taurus) ve Mermer dağı Muli'ye ilerledim.”*²¹⁰

II. Sargon döneminde Toroslar bölgesine tekrar giren Asur, buradaki krallıkları kontrol altına alıp sonra eyalete dönüştürmek istemiştir. Anadolu içlerine, Tabal'a giden yolları Que ve Melid üzerinden kontrol etmeye çalışmışlardır. Ancak Asur kralı II. Sargon'un ani ölümünden sonra bu kontrol azalmıştır. MÖ 696'da Hilakku kralı isyan ettiğinde ve Tarsus da ona katıldığında Anadolu'ya giden yollar ve Bolkar Dağları'ndan gelen maden ulaşımı da kesilmiştir. Yeni Asur Devleti Que valisiyle müdahale etmek ve isyanı bastırmak zorunda kalmıştır.²¹¹

II. Sargon döneminde Frig ve Urartu devletleri bölgedeki güçleri Asur'a karşı kıskırtmış ve ittifak kurarak isyan etmelerini sağlamıştır. Bunun üzerine II. Sargon MÖ 712'de Frig, Urartu, Melid ve Gurgum'un oluşturduğu ittifakı mağlup etmiş devamında Melid'i bölüp topraklarının bir kısmında eyalet kurmuş, diğer bir kısmını ise Kummuh'a vermiştir. Ancak Kummuh'un tekrar Urartu'dan yana saf tutması ile MÖ 708'de yenilip Asur sınırlarına eklenmiştir. II. Sargon Tabal'ı da yenmeye çalışmış ancak o savaşta ölmüştür. Bunun üzerine Tabal, Que, Hilakku ve Melid isyan etmiştir. Bu isyanlar Assurların Anadolu'daki kontrolünün sona erdiğini göstermektedir. Asur kralı olan Sanherib daha sonra bölgeye seferler düzenlemiştir. Bu dönemde Urartu ve Kimmerlerin varlığı Asur krallarının politikalarını etkilemiştir. Anadolu bölgesine giren söz konusu

²⁰⁹ Fuchs, “Assyria and the North: Anatolia”, 253.

²¹⁰ ARAB I, 579.

²¹¹ Grayson, “Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (c. 744–650)”, 135.

düşmanların Asur karşıtı koalisyonlar oluşturmalarını engellemek ve bölgedeki ticaretin aksamaması için seferler düzenlemişlerdir.²¹²

Asur kralları hemen hemen her yıl askeri seferlere çıkmalarından dolayı ihtiyaçları da buna paralel olarak artmıştır. Üretimle ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için askeri seferler sonucunda alınan ganimet, vergi ve haraçlar önemli bir yere sahip olmuştur. Hakimiyet sağladıkları kuzey bölgelerinde ihtiyaçlarını karşılamayı da bu temele dayandırmışlardır. Ancak ihtiyaçların karşılanması, hakimiyetin devamlı olmasına bağlıydı. Hakimiyetlerini devam ettirebilmek için de söz konusu bölgelerde kaleler, askeri garnizonlar oluşturmuş olup, bölge halkını da sürgün ederek oluşacak direnci kırmak istemişlerdir. Yükledikleri ağır vergi ve haraçlarla da ekonomik olarak maksimum seviyede sömürü politikası uygulamışlardır. Ancak ağır şartların olması yerel krallıkları Asur karşıtı ittifaklara yönlendirmiş ve isyanlar meydana gelmiştir. Kısır bir döngü halini alan bu isyan ve boyun eğdirme çabaları bazı bölgelerin Asur eyaletine dönüştürülmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak bu kısır döngü son bulmamış, eyalet yapılan bölgelerde Asur karşıtı isyanlar ve ittifaklar devam ederek Asur kontrolünün bazı bölgelerde kısa sürmesine neden olduğu anlaşılmaktadır.

Eyaletlerin kurulmasındaki bir diğer önemli etkende Asur'daki gerekli işgücünün sağlanmasıydı. Bu bağlamda eyalet yapılan bölgelerdeki halkın sürgünle yerlerinden edilmesi sadece Asur karşıtı direnci kırmak değildi. Bu aynı zamanda gerekli işgücünün sağlanmasını da içermekteydi. Bu bağlamda eyalet yapılan bölgelerden sürgün sayılarındaki artış, Asur merkezindeki çalışmaların artmasına paralel olarak artmıştır diyebiliriz.

1.3.1.Amedi

Arami göçlerinden sonra Anadolu, Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Akdeniz'in doğu bölgelerine yayılan Aramilerden Bit-Zamani kabilesi Diyarbakır bölgesine yerleşmiştir.²¹³ Yeni Asur Dönemi'nde Amedi olarak geçen bölge, Diyarbakır il merkezinde olan İçkale höyüğü olarak kabul edilmektedir.²¹⁴ İçkale höyüğünde,

²¹² Grayson, "Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (c. 744–650)", 133-134.

²¹³ İsmail Coşkun-et al. *MÖ I. Binde Anadolu ve Mezopotamya Arasındaki Ticari İlişkiler* (Ankara: İksad Publishing House, 2021), 80; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, 225; H. Hande Duymuş Florioti, "Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı", *Tarih Okulu* XII (2012), 24.

²¹⁴ Karen Radner, "High Visibility Punishment and Deterrent: Implement in Assyria Warfare and Legal Practice", *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte*, ed. Reinhard Achenbach et al. (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015), 105; Nurgül Yıldırım, "Yeni Asurca Belgelerde Geçen Amedi Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi* 52/2 (2019), 2.

Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İrfan YILDIZ'ın bilimsel danışmanlığında 2018 yılında kazı çalışmaları başlatılmış olup, halen devam etmektedir.²¹⁵

Yeni Asur Devleti krallarının yazılı belgelerine göre Bit-Zamani Arami kabilesinin sınırları Tur Abdin (Mazıdağı), Diyarbakır ve çevresini kapsamaktadır. Yeni Asur Devleti'nde ilk olarak II. Tukulti-ninurta döneminde Bit-Zamani kabilesinden bahsedilmektedir. II. Tukulti-ninurta döneminde Bit-Zamani krallığında Amme-baal yer almaktaydı. Bu kral Asur'a karşı oluşturulan koalisyonda yer almıştır. II. Tukulti-ninurta, MÖ 886 yılında Bit-Zamani kabilesine karşı düzenlediği askeri seferde başarılı olmuş ve bu kabile Yeni Asur Devleti'ne bağlanmıştır.²¹⁶ II. Tukulti-Ninurta döneminde Bit-Zamani kabilesinin Yeni Asur Devleti'ne bağlanması, hem bölgedeki hammaddelerden faydalanmasını sağlamış hem de Anadolu bölgesine doğru uzanan yolları Yeni Asur Devleti'ne açmıştır.²¹⁷ II. Asurnasirpal döneminde Bit-Zamani'nin isyan etmesi sonucu Asur kralı sefere çıkmış ve Bit-Zamani'nin merkezi şehri olan Amedi'ye girilerek isyancılar öldürülmüştür.²¹⁸ Yeni Asur Devleti'nin kralı II. Asurnasirpal döneminde hala Bit-Zamani krallık tahtında bulunan Amme-baal, Tuşhan'da kendisine haraç veren krallıklar arasında yer almıştır.²¹⁹ Ancak MÖ 879 yılında meydana gelen isyan sonucunda Amme-baal öldürülmüştür. Amme-baal'in yerine kardeşi İlani Bit-Zamani krallığının başına geçmiş ve vergi ödeyerek Asur'a bağlılığını sürdürmüştür.²²⁰

MÖ 866 yılına bakıldığında II. Asurnasirpal Amedi kentinin kuşatması hakkında yıllıklarında şöyle belirtmektedir:

“Amadānu Dağı geçidinin dışına geçtim (ve) Bar/Parzanistun kentine ulaştım. Bît-Zamāni'li adam İlāni'nin güçlendirilmiş kenti Damdammusa'ya yaklaştım. Kenti kuşattım. Askerlerim onların üzerine kuşlar gibi uçtular. Askerlerinin 600 tanesini kılıçla yere serdim. Kafalarını kestim. 400 askerini yakaladım. Onlardan 300'ünü esir aldım.

²¹⁵ İrfan Yıldız, “Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı 2020 Yılı Kazısı”, *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler*, ed. İrfan Yıldız-Salih Batal (Ankara: Serüven Yayınevi, 2024), 676.

²¹⁶ Gökçek, *Asurlular*, 125; Yıldırım, “Yeni Asurca Belgelerde geçen Amedi Şehri”, 3.

²¹⁷ Yiğit, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 187.

²¹⁸ J. N. Postgate, “Some Remarks on Conditions in the Assyrian Countryside”, *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 36; Gökçek, *Asurlular*, 132; Ahmet Selim Baysal, “Yeni Asur İmparatorluğu Propagandasının Hedefleri ve Yöntemleri”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2021), 10.

²¹⁹ Tiryaki, “Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Politik Güçler”, 121.

²²⁰ Tuba Ökse, “Diyarbakır Kentinin En Eski Yerleşimi: İçkale'deki Amida Höyük” *Olba* 23 (2015), 76; Yıldırım, “Yeni Asurca Belgelerde geçen Amedi Şehri”, 3.

Kenti kendim için aldım. Canlı askerleri ve kafaları kralî kenti Amedi'ye götürdüm ve kapılarının önünde kafalardan bir yığın yaptım. Canlı askerleri kentinin etrafında kazıklara diktim. Kapısında kendi yöntemimle savaştım ve meyve bahçelerini dağıttım."²²¹

III. Salmanassar yıllıklarında Anadolu'ya düzenlediği ilk askeri seferinde Bit-Zamani krallığını ele geçirdiğini anlatmaktadır.²²² Amedi III. Salmanassar döneminde MÖ 856'da ele geçirildikten sonra eyalet valisi MÖ 849'da *limmu* unvanı almıştır. Ancak Amedi'nin bu dönemde *rab šaqê*'ye bağlı olduğu Ninurta-kıbsi-usur'un Assur'daki stelinden bilinmektedir. Böylece Amedi Yeni Asur Devleti eyaletine dönüştürülmüştür.²²³ Yeni Asur Devleti kral yıllıklarında V. Şamşi-Adad (MÖ 823-811) dönemine kadar Bit-Zamani krallığı hakkında bilgiler bulunmaktadır.²²⁴ III. Salmanassar'ın saltanatının sonlarında isyan eden ve MÖ 823 yılında V. Şamsi-Adad tarafından itaat altına alınan 27 şehir arasında Amedi de yer almıştır.²²⁵ Bundan sonraki dönemlerde Amedi ismi yalnızca eponim listelerinde geçmektedir.²²⁶ Bu listelere göre Amedi'ye eyalet valisi olarak gönderilen eyalet valilerinin isimleri ve hangi kral döneminde vali olduklarına dair bilgiler ekler kısmında yer alan çizelge 1.1'de yer almaktadır.

1.3.2. Tuşhan

Yeni Asur Devleti, kuzey sınırını oluşturan ve Mezopotamya'nın kuzeydoğusunda yer alan Yukarı Dicle Bölgesi'nde iki eyalet merkezi kurmuştur.²²⁷

²²¹ A. Kirk Grayson, Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859), *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods (RIMA II)*. Vol. 2 (Toronto: University of Toronto Press, 1991), 198, 224.

²²² Yıldırım, "Yeni Asurca Belgelerde geçen Amedi Şehri", 5.

²²³ Ökse, "Diyarbakır Kentinin En Eski Yerleşimi: İçkale'deki Amida Höyük", 77.

²²⁴ Nurgül Yıldırım-Şeyma Erenkul, "Yazılı Kaynaklara göre Erken Demir Çağı'nda Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Anadolu'nun Değişen Siyasi Yapısı", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/46 (2020), 490.

²²⁵ Karen Radner-Andreas Schacner, "Tuşhan'dan Amedi'ye: Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular", *Ilısı ve Karkamış Baraj Gölleri altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, ed. Numan Tuna et al. (Ankara: ODTÜ, 2001), 735.

²²⁶ ARAB II, 1198; Luukko, *The Correspondence of Tiglath-pileser III and Sargon II from Calah/Nimrud (SAA 19)*, 52; Kemalettin Köroğlu, *Üçtepe I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 24; Radner-Schacner, "Tuşhan'dan Amedi'ye: Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular", 742; Nurgül Yıldırım, "Anadolu'da Bulunan Yeni Asurca Belgeler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/48 (2010), 125.

²²⁷ Radner-Schacner, "Tuşhan'dan Amedi'ye: Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular", 729; Radner, "High Visibility Punishment and Deterrent: Implement in Assyria Warfare and Legal Practice", 106.

Bunlar; Amedi ve Tuşhan eyaletleridir.²²⁸ Bu eyaletlerin bazı kentlerine Asurlu nüfus yerleştirerek yeniden düzenlemişlerdir.²²⁹ Tuşhan'ın Ziyaret Tepe olduğu kabul edilmektedir.²³⁰ Kessler de Tuşhan eyalet merkezinin Ziyaret Tepe olduğunu düşünmektedir.²³¹ Bir diğer görüş ise Tuşhan eyaletinin Üçtepe'nin doğusunda yer aldığıdır.²³²

II. Asurnasirpal'in kral olmasıyla birlikte Yeni Asur Devleti, kuzeye yönelmiş ve Yukarı Dicle Bölgesi Asur etkisi altına girmeye başlamıştır.²³³ II. Asurnasirpal döneminde Bit-Zamani krallığının isyan etmesi sonucu Asur kralı sefere çıkmış ve Bit-Zamani'nin merkezi şehri olan Amedi'ye girilerek isyancılar öldürülmüştür.²³⁴ Akabinde Asur kralı II. Asurnasirpal Tuşhan'a ulaşarak burada askeri seferlerindeki başarılarını anlatan yazılı Kurkh Monolit heykelini diktirmiştir.²³⁵ II. Asurnasirpal MÖ 882, MÖ 879 ile MÖ 866 yıllarında Yukarı Dicle Bölgesi'ne askeri seferler düzenlemiştir. MÖ 879 yılına kadar olan ilk beş yılının kayıtlarını anlattığı Kurk Monoliti'nde askeri seferini şu şekilde anlatmaktadır:

“...Kaşiyari Dağı'nı geçtikten sonra ikinci kez Nairi ülkesine girdim. Sigişu kentinde kamp kurdum ve geceyi geçirdim. Sigişu kentinden Tupusu oğlu Lapturu'nun güçlendirilmiş kenti Madara'ya yaklaştım. Kent iyice güçlendirilmiş, dört duvarla çevrilmişti. Kenti kuşattım. Güçlü silahlarımın görünüşünden korkuya kapıldılar. Onlardan mallarını, mülklerini ve hizmetim için oğullarını esir olarak aldım. Vergi ve haraç vermeleri koşuluyla hayatlarını bağışladım. Kenti yaktım, yıktım harabeye çevirdim... Madara kentinden hareketle Tuşhan kentine girdim Tuşhan'da bir saray

²²⁸ Serdar Özbilen, “Tavşantepe Höyükten Bir Grup Asur Seramiği”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 6/12 (2016), 359.

²²⁹ Akçay-Özbilen, “Yeni Asur Dönemi'nde Yukarı Dicle Bölgesi ve Tarihi Coğrafya İçin Bazı Öneriler”, 548.

²³⁰ Parker, “At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria's Anatolian Frontier ca. 700 BC”, 385; Halil Tekin, “Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Assur Dönemi Mezarları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (2009), 195; Andrea Squitieri, “The Iron Age (c. 1200-539 BC) in the Levant and Mesopotamia”, *Encyclopedia of Archaeology (Second Edition)*, ed. Nikita Efthymia-Rehren Thilo (London: Elsevier, 2023), 6.

²³¹ Karlheinz Kessler, ““Royal Roads” and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System”, *Assyria 1995 Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki (September 7–11, 1995)*, ed. S Parpola-R. M. Whiting (Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1997), 119.

²³² Tiryaki, “Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Politik Güçler”, 118.

²³³ Tekin, “Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Assur Dönemi Mezarları”, 205.

²³⁴ John MacGinnis-Timothy Matney, “Archaeology at the Frontiers: Excavating a Provincial Capital of the Assyrian Empire”, *Journal of Assyrian Academic Studies* 23/1 (2009), 4.

²³⁵ Gökçek, *Asurlular*, 132; Baysal, “Yeni Asur İmparatorluğu Propagandasının Hedefleri ve Yöntemleri”, 10; Nurgül Yıldırım, “Inscribed Triumphal Columns of Assyrian Kings in Anatolia as a Symbol of Sovereignty”, *International Journal of Social Sciences and Education Research* 3/4 (2017), 1113.

kurdum. Tuşhan'da Nirdun ülkesinden vergi, haraç, atlar, katırlar, bronz kâseler, bronz zırh, öküz, koyun ve şarap aldım. Tupusu oğlu Lapturu'nun yönettiği Kaşiyari Dağı eteğindeki 60 kenti ve güçlü garnizonları yaktım, yıktım, harabeye çevirdim ... Benden önceki Asur kralı prens Salmanassar'ın Nairi ülkeleri sınırında yaptırdığı garnizonlar olan Sinabu ve Tidu kentleri Aramiler tarafından zorla ele geçirilmişlerdi. Ben tekrar aldım. Nairi ülkesinde Asur kalelerini ellerinde tutan Asurluları huzur içirisinde oturulur kıldım. Bit-Zamanili Amme-baala'ya ait olan Ahlamu Aramilerinden 1500 kişiyi aldım ve Asur'a götürdüm. Nairi ülkelerinin hasadını topladım ve ülkemin geçimi için Tuşhan, Damdammusa, Sinabu ve Tidu kentlerinde depoladım.”²³⁶

Asur kralı II. Asurnasirpal MÖ 882 yılındaki seferden sonra Tuşhan'da eyalet merkezi kurmuştur.²³⁷ Tuşhan eyaletinin kurulmasındaki en önemli neden devletin kuzey sınırlarının yönetilmesi idi.²³⁸ Koroğlu, söz konusu dönemde bütün Yukarı Dicle bölgesinin Asurlar açısından Nairi'nin bir parçası olarak algılandığını belirtmiştir. Burada kurulacak eyaletin de bir süre bu adı taşımasına sebep olmuştur.²³⁹ II. Asurnasirpal, Tuşhan'da eyalet merkezini kurduğunu yıllıklarında şu şekilde ifade etmiştir:

“Açlık ve kıtlıktan dolayı zayıf düşmüş Şubru bölgesinin diğer bölgelerine gitmiş Asurluları geri getirdim. Onları Tuşha şehrine yerleştirdim. Bu şehri kendim için devraldım (ve) içine Nirbu diyarından arpa ve saman depoladım.”²⁴⁰

Kurulan bu eyalet merkezi sayesinde kuzeye yani Anadolu'ya ulaşan yollar kontrol edilirken diğer yandan Amedi çevresini kontrol eden Aramiler'in bölgedeki gücü azaltılmıştır.²⁴¹ Asur kralı, Kurkh Monoliti'nde düzenlediği seferi şöyle anlatmaktadır:

“...Kaşiaru dağı üzerinden Hulaya'nın güçlendirilmiş kenti Kinabu'ya geçtim. Ordum ve korkunç savaş gücümle kenti kuşattım ve aldım ... Şehir yöneticisi Hulaya'nın derisini Damdammusa kenti duvarlarına astım. Şehri yaktım yıktım. Yakınında yer alan Mariru kentini kuşattım. 50 savaşçı askerini kestim, 200 esirini yaktım ve Nirbu

²³⁶ RIMA II, A.0.101.19; 63b-77a; Radner-Schacner, “Tuşhan'dan Amedi'ye: Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular”, 732.

²³⁷ Parker, “At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria's Anatolian Frontier ca. 700 BC”, 380.

²³⁸ Greenfield, “Feeding Empires: Provisioning Strategies at a Neo-Assyrian Provincial Capital at Ziyaret Tepe (Tuşhan)”, 296.

²³⁹ Kemalettin Koroğlu, “Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations”, *European Journal of Archaeology* 18 (2017), 114.

²⁴⁰ RIMA II A.0. 101.17; ii 5b-36.

²⁴¹ Bradley J. Parker, “Archaeological Manifestations of Empire: Assyria's Imprint on Southeastern Anatolia”, *American Journal of Archaeology* 107 (2003), 535; Akçay ve Özbilen, “Yeni Asur Dönemi'nde Yukarı Dicle Bölgesi ve Tarihi Coğrafya İçin Bazı Öneriler”, 549.

askerlerinin 332'sini savaşta bozguna uğrattım. Onlardan esirler, öküzler ve koyunlar aldım. Uhira dağı civarındaki Nirbu ülkesi yerlileri birleştiler ve güçlendirilmiş kentleri Tela'ya girdiler. Kinabu kentinden Tela'ya yaklaştım. Şehir iyice güçlendirilmişti. 3 duvarla çevrilmişti... Şehri kuşattım ve aldım... Nirbu kentini ve güçlü duvarlarını yıktım, yıktım. Nirbu ülkesinden Tuşha kentine geçtim. Tuşha'yı yenileştirdim. Eski duvarlarını temizledim, yerlerini belirledim, temel çukurlarına ulaştım ve yeni bir duvarı muhteşem bir biçimde temelinden tepesine kadar yaptım ve tamamladım. İçine krali ikametgâhım için bir saray kurdum.”²⁴²

II. Asurnasirpal'in yazıtından anlaşılacağı üzere Asur Devleti'nin kuzey sınırlarını güvence altına almak temel gaye olmuştur. Seferin devamında ele geçirdiği hasadı bölgede yer alan Asur yerleşmelerinde depolayarak Asur nüfusunun ekonomik ihtiyaçlarını gidermek istemiştir.

Asur kralı II. Asurnasirpal'in gerçekleştirdiği bu seferler sayesinde Aramiler'in Mezopotamya'nın iç kısımlarına doğru ilerlemelerini durdurmuştur.²⁴³ III. Salmanassar saltanatının 15. yılında bölgeye düzenlediği sefer sonucunda Dicle Nehri'nin çıkış noktasında resmini yaptığını yıllıklarında belirtmektedir. Bu sefer sonucunda, Tuşhan eyaleti Asarhaddon'un Şubria'yı alıp Uppumu ve Kullimeri olarak iki eyalete böldüğü MÖ 673 yılına kadar Yeni Asur Devleti'nin kuzey sınırını oluşturmuştur.²⁴⁴ Tuşhan eyaleti, Yeni Asur Devleti'nin Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki yönetim merkezi konumundaydı.²⁴⁵ Tuşhan sahip olduğu konum itibarıyla Yeni Asur Devleti için oldukça önemli bir eyalet olmuştur. Tuşhan eyaleti Yeni Asur Devleti'nin bölgede düzenleyeceği askeri seferlerde merkez üssü olmuştur.²⁴⁶ Çünkü Tuşhan Asur eyaleti yapıldıktan sonra ileri karakol ve Nairi bölgesinden ganimet toplama merkezi haline gelmiştir.²⁴⁷ Bu sebeple Tuşhan, askeri olarak devamlı desteklenmiştir.

²⁴² ARI II, 549, 550.

²⁴³ George S. Goodspeed, “A Sketch of Assyrian History, with Special Reference to Palestine, from the Division of the Kingdom”, *The Biblical World* 9/6 (1897), 403; Gökçek, *Asurlular*, 134.

²⁴⁴ MacGinnis-Matney, “Archaeology at the Frontiers: Excavating a Provincial Capital of the Assyrian Empire”, 4.

²⁴⁵ Radner, “Between A Rock and A Hard Place: Muşasir, Kumme, Ukku, And Şubria-The Buffer States Between Assyria and Urartu”, 262; Akkuş Mutlu, *Asur ile Urartu Arasında Tampon Bir Ülke Şubria Ülkesi*, 47.

²⁴⁶ Melissa Rosenzweig, “Cultivating Subjects in the Neo-Assyrian Empire”, *Journal of Social Archaeology* 16/3 (2016), 316.

²⁴⁷ Maxwell-Hyslop, “Assyrian Sources of Iron A Preliminary Survey of the Historical and Geographical Evidence”, 154.

Asur kralı II. Asurnasirpal Tuşhan'ı ele geçirip yeniden inşa etmiştir. Ayrıca Tuşhan'ın çevresinde köyler ve mezralar kurulmuştur. Çünkü Yeni Asur krallarından II. Adad-nirari, II. Tukulti-ninurta ve II. Asurnasirpal yıllıklarında Habur Nehri boyunca kuzeye doğru yaptıkları seferlerde buralarda köyleri ve kasabaları yağmalamaktan ya da bunların itaat altına alındıklarından söz etmemişlerdir. Bu dönemlerde Kuzey Mezopotamya'nın büyük bölümünde köy kasaba yerleşimleri bulunmamaktaydı. Sadece göçebe kabileler ve nehir kenarlarındaki anklav yerleşimleri yer almaktaydı.²⁴⁸ Bu yüzden bölgenin tarım potansiyelinden yararlanabilmek için köy ve kasaba yerleşimlerine önem verilmiştir.²⁴⁹ Bu gelişmelerin devamında tarımsal faaliyetler gerçekleştirilmiş olup, yeterli iş gücü sağlanması için de bölgeye zorunlu göç uygulanmıştır.²⁵⁰ Örneğin, III. Tiglat-pileser Hamat çevresinden Tuşhan eyaletine 83.000 kişiyi yerleştirdiğini yıllıklarında belirtmektedir.²⁵¹ Zorunlu göç uygulaması sonucu bölgedeki halkın devlete bağımlı hale getirilmesi düşünülmekteydi. Ayrıca zorunlu göç uygulaması ile Yeni Asur Devleti ele geçirdiği bölge üzerinden ekonomik olarak faydalanmaktaydı.

Tuşhan, Yeni Asur Devleti'nin sonlarına kadar eyalet başkenti olarak kalmaya devam etmiştir.²⁵² Tuşhan eyaleti *masennu*'su olan Mannu-ki-Liballi MÖ 611 yılında Yeni Asur Devleti'nin yıkılışında gerçekleşen Babil saldırısının arifesinde yardım çığlıkları atmaktadır.²⁵³ Bu da onun Tuşhan'nın belki de son valisi olduğunu göstermektedir. Ziyaret Tepe'de bulunan ZTT 22 nolu belgenin ilgili kısımları şu şekildedir: “... Şimdi onlardan kimse orada değil. ... Ölüm ondan ortaya çıkacak! Kimse [kaçamayacak] Mahvoldum!”²⁵⁴

Yeni Asur Devleti döneminde Tuşhan eyaletine tayin edilen mektuplarda ve eponim listelerinde isimleri bilinen eyalet valileri bulunmaktadır.²⁵⁵ Bu bilgilere göre

²⁴⁸ Postgate, “Some Remarks on Conditions in the Assyrian Countryside”, 39.

²⁴⁹ Bedford, “The Neo-Assyrian Empire”, 33; Parker, “Archaeological Manifestations of Empire: Assyria's Imprint on Southeastern Anatolia”, 536.

²⁵⁰ Parker, “At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria's Anatolian Frontier ca. 700 BC”, 386.

²⁵¹ MacGinnis-Matney, “Archaeology at the Frontiers: Excavating a Provincial Capital of the Assyrian Empire”, 11.

²⁵² Radner-Schacner, “Tuşhan'dan Amedi'ye: Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular”, 733-734; Tekin, “Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Assur Dönemi Mezarları”, 207.

²⁵³ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 83.

²⁵⁴ SAAB 17, 87=ZTT 22.

²⁵⁵ ARAB II, 1198; Köroğlu, *Üçtepe I*, 15; Radner-Schacner, “Tuşhan'dan Amedi'ye: Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular”, 742.

isimleri ve hangi Asur kralı döneminde Tuşhan valisi olduklarına dair bilgiler Ek 1'deki tabloda yer almaktadır.

Yeni Asur Dönemi mektuplaşmalarından Parker, Aşıpa'nın II. Sargon'un 8. seferi öncesinde Tuşhan valisi olduğunu ve sefer sonrasında Şa-Aşşur-dubbu'nun Tuşhan eyalet valisi olduğunu belirtmiştir.²⁵⁶ Radner ve Schachner Bel-iqbi'nin hem Tuşhan hem de Amedi valisi olmasından dolayı MÖ 7. yüzyılın sonunda Tuşhan ve Amedi eyaletlerinin Tuşhan merkeziyle birleştirildiğini gösterdiğini belirtmişlerdir.²⁵⁷ Ancak söz konusu şahsın aynı isme sahip farklı kişiler olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Ayrıca Yeni Asur Dönemi'ndeki eyaletlerin Orta Asur Dönemi'ne göre sınırları küçültülerek oluşturulduğu eyalet reformlarından bilinmektedir. Böyle bir birleşmenin olması bu düzenlemenin tam tersi bir durumu göstermesinden dolayı yanıltıcı olabilir.

Yeni Asur Devleti, Yukarı Dicle Bölgesi'nin sahip olduğu coğrafi konumu ve ekonomik avantajlarından faydalanmak için bölgede kalıcı olmak istemiştir. Amedi ve Tuşhan eyaletleri bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır.²⁵⁸ Yukarı Dicle Bölgesi'nde kurulan eyaletlerde verimli toprakların yer alması, Dicle Nehri'nin taşımacılık için elverişli ve stratejik bir bölge olması, Asur krallarının bu bölgede devamlı kontrol mekanizmasını oluşturmalarına neden olmuştur. Bu bölgede Yeni Asur Devleti döneminde kurulan Amedi ve Tuşhan eyaletlerine baktığımızda bölgenin uzun bir zaman dilimi boyunca Yeni Asur Devleti'nin kontrolünde kaldığı yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Böylece, söz konusu bölgede Yeni Asur Devleti'nin emellerine ulaştığını söyleyebiliriz.

1.3.3.Marqasi

Yeni Asur Devleti döneminde önemli bir eyalet merkezine dönüştürülen Gurgum, günümüzde Kahramanmaraş ilinde yer almaktadır. Hitit hiyeroglif yazıtlarında Gurgum krallığı olarak bilinirken, Asur yazıtlarında Marqasi olarak geçmektedir.²⁵⁹ Gurgum

²⁵⁶ Bradley J. Parker, Aşıpâ Again: A Microhistory of an Assyrian Provincial Administrator", *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, ed. Mikko Luukko et al. (Helsinki: The Finnish Oriental Society, 2009), 184.

²⁵⁷ Radner-Schachner, "Tuşhan'dan Amedi'ye: Assur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular", 729-776.

²⁵⁸ Bradley J. Parker, "Geographies of Power: Territoriality and Empire during the Mesopotamian Iron Age", *Archeological Papers of the American Anthropological Association* 22/1 (2013), 131; S. Yücel Şenyurt-et al. "Yukarı Dicle Havzası'nda Bir Yeni Asur Yerleşimi: Aşağı Salat" *Seleucia* 8 (2008), 236-237.

²⁵⁹ A. T. Olmstead, "Shalmaneser III and the Establishment of the Assyrian Power", *Journal of the American Oriental Society* 41 (1921), 350; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi* (Bursa: Ekin Yayınları,

krallığının doğusunda Kummuh krallığı yer alırken, Güneyinde de Sam'al bulunmaktaydı.²⁶⁰ Yeni Asur Devleti kral yazıtlarında Gurgum adına ilk kez II. Asurnasirpal döneminde rastlanılmaktadır.²⁶¹ Asur kralı inşa ettiği yeni sarayının açılış töreninde Gurgum kralının elçilerini zikretmektedir.²⁶² II. Asurnasirpal'den sonra Asur kralı olan III. Salmanassar döneminde Gurgum yöneticisi Mutalli Asur kaynaklarında vergi getiren olarak yer almıştır.²⁶³ MÖ 853 yılında ise Gurgum krallığı, Yeni Asur Devleti'ne bağlanmış ve Asur'a haraç ödemiştir. III. Salmanassar, yıllıklarında Gurgum krallığından vergi olarak altın, gümüş ve kalay gibi değerli madenleri aldığını ifade etmektedir.²⁶⁴ III. Salmanassar'ın ölmesi ile Yeni Asur Devleti'nde meydana gelen çalkantılı dönem III. Adad-nirari ile kısmen son bulmuştur. Yeni Asur Devleti'ne karşı MÖ 805 yılında patlak veren isyan sonucunda Asur kralı bölgeye sefer düzenleyerek isyanı bastırmıştı. İsyan eden krallar arasında Gurgum krallığının da olduğu düşünülmektedir.²⁶⁵ Ayrıca Gurgum ile Kummuh arasında düzenlenen barış anlaşmasında III. Adad-nirari yer alarak barış anlaşmasını sağlamıştı.²⁶⁶

III. Tiglat-pileser dönemine gelinen sürece kadar Yeni Asur Devleti birtakım iç karışıklıklarla boğuşmaktaydı. Bu süreç içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi'nde güçlenen Urartu Devleti ise II. Sarduri döneminde etkin bir konuma gelmişti. II. Sarduri, Yeni Asur Devleti'ne karşı koalisyon oluşturmuş ve Gurgum krallığı da koalisyon içerisinde yer almıştı. Ancak III. Tiglat-pileser'in Asur kralı olması ile birlikte krallığının 3. senesinde mevcut koalisyon güçlerine karşı sefere çıkmıştır. Asur kralı III. Tiglat-pileser, MÖ 743 yılında Halpa (Adıyaman/Gölbaşı)'da bu koalisyonu bozguna uğratarak önemli bir zafer kazanmıştır.²⁶⁷ Savaşın Yeni Asur Devleti lehine sonuçlanmasıyla birlikte koalisyonda

2015), 188; Mario Fales, "An Aramaic Docket on Clay from Kahramanmaraş", *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 3/1 (2019), 50.

²⁶⁰ Kamil Doğancı, "Geç Hitit Devletleriyle Yeni Asur İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkiler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Çalışmaları*, ed. Bekir Çınar et al. (Ankara: Çizgi Kitabevi, 2018), 10.

²⁶¹ Gürkan Gökçek, "Yeni Asur Devletinin Marqasi Örgütlenmesi", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, ed. L. Gürkan Gökçek et al. (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019), 372; Mehmet Kurt, *Yazılı Kaynaklara Göre MÖ I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri* (Ankara: Murat Kitap ve Yayınevi, 2007), 83.

²⁶² RIMA II, A.O.101.30.

²⁶³ David John Hawkins, "Marqas", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, ed. Ernst Weidner et al. (Berlin: Walter de Gruyter, 1987-1990), 432.

²⁶⁴ RIMA III, A.O.102.1.

²⁶⁵ Özden Ürkmez, "Mezopotamya-Anadolu-Levant Kavşağında Gurgum/Maraş: Askeri Rotalar, Ticaret Yolları ve Sınır Taşları", *Eski Yakındoğu'da Ulaşım Üzerine Yazılar*, ed. Bilcan Gökçe-Pınar Pınarcık (Ankara: Akademişyen Kitabevi, 2018), 341.

²⁶⁶ Gökçek, "Yeni Asur Devletinin Marqasi Örgütlenmesi", 372.

²⁶⁷ RINAP 1, 35; i.21-27a; Hüseyin Sever, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi* 31/1-2 (1987), 426; Mehmet Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21 (2009), 330.

yer alan diğer krallıklarla birlikte Gurgum krallığı da Asur'a vergi vermeye başlamıştır.²⁶⁸

III. Tiglat-pileser Gurgum krallığında bulunan Tarhulara ile ilişkilerini geliştirerek vergiden muaf kılmıştır.

Yeni Asur Devleti'nin Gurgum krallığı ile olan ilişkileri II. Sargon döneminde de devam etmiştir. Asur kralı saltanatının 11. yılı olaylarını anlatırken Gurgum ile ilgili de bilgiler vermektedir:

*“Hâkimiyetimin 11.yılında... Gurgum kralı Tarhulara, oğlu Mutalli tarafından öldürüldü. Tahtı ele geçirildi. ... ondan intikam almak için üzerine yürüdüm. Tarhulara, onun güçlü oğlu Mutalli, tanrının huzurunda... Onun ellerini bağladım, onu kirlettim ve onu halka teşhir ettim. Oğlu Mutalli, kabilesi Bit-Pa'alla ile birlikte hepsi oradaydı ve onların yanında altın, gümüş ve sayısız saray eşyası vardı. Onların hepsini ganimet olarak aldım. En uzak sınırlarına kadar Gurgum halkını bir kere daha affettim. Onlar üzerine kendi resmi memurumu yönetici olarak atadım. Onları Asurlu yaptım.”*²⁶⁹

II. Sargon'un ifadelerinden anlaşıldığı üzere; Gurgum kralı Tarhulara'nın oğlu Mutallu²⁷⁰ babasına karşı isyan etmiş ve onu öldürerek Gurgum krallığının başına geçmişti. Bunun üzerine Asur kralı II. Sargon MÖ 711'de Gurgum'a sefer düzenlemiştir. Asur kralının *“Yöneticimi onların üzerine vali olarak atadım ve Onları Asurlu yaptım”* ifadesinden Gurgum'un Asur eyaleti yapıldığı anlaşılmaktadır. II. Sargon, Gurgum'u eyalete dönüştürmesini başka bir belgede şöyle anlatmaktadır:

*“Oğlu Mutallu, Gurgumlu Tarhulara'yı kılıçla öldürüp, benim iznim olmadan tahta kendisi geçti ve ülkesini yönetti... Mutallu'yu onun oğlu, ailesi, ülkesindeki her şey, altın, gümüş ve saraydaki tüm varlığı ile birlikte ganimet olarak aldım. Gurgum halkını en uzak sınırına kadar bağışladım, onların başına yöneticimi vali olarak yerleştirdim; Asur halkı ile bir tuttum.”*²⁷¹

II. Sargon'dan sonra Yeni Asur Devleti'nde başa geçen diğer krallar döneminde de Marqasi'nin Asur hâkimiyetinde kaldığı ve bu hâkimiyetin devletin yıkılışına kadar

²⁶⁸ Grayson, “Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (744-650)”, 132.

²⁶⁹ ARAB II, 29.

²⁷⁰ Gurgum kral listesi için bkz. Hasan Peker, “A Bull Statue with Hieroglyphic Luwian Inscription (MARAŞ 16) in Kahramanmaraş Museum and The Chronology of the Late Hittite Kingdom of Gurgum”, *GEPHYRA* 24 (2022), 4-5; Ahmet Denizhanogulları-et al. “Kahramanmaraş'tan Hieroglif Luvice Yeni Bir Stel: Maraş 17”, *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 22 (2018), 61.

²⁷¹ ARAB II, 61.

devam ettiği bulunan belgelerden anlaşılmaktadır.²⁷² II. Sargon, yıllıklarında Gurgum krallığından bahsederken artık *Marqasi* adını kullanmış ve Maraş isminin de buradan türediği düşünülmektedir.²⁷³ Gurgum'un MÖ 711 yılındaki seferden sonra Asur kaynaklarında isminin değiştirilerek Marqasi olarak geçmesi, söz konusu bölgenin Asur eyaletine dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Bu kapsamda, ekilen 3 hektarlık bir tarlanın satış belgesi olan Marqasi 28 nolu belgede şahitler kısmında eyalet memuru olarak *hazannu* da yer almaktadır. Belgenin ilgili kısımları şu şekildedir:

“... *Marqasi* şehrinde oturan tanrı Nergal'in kucağına koyacak. 10 katı gümüş onun sahiplerine ödenecektir. Onun davasında itiraz dikkate alınmayacaktır. Şahitler: *hazannu* Şurşi, *Nabû-ahu-uşur*, *hazannu*'nun oğlu *Nabû-şēzib*, *Nabû-nādin-şumi*, *kâtip Nabû-şumu-iddina*. *Nisannu* ayının 26. günü; *Dūr-Şarrukēn* valisi *Nabû-bēlu-uşur*'dan sonraki yıl. Aramice satır: *Erība-ilu*'ya, 3 hektarlık bir tarlanın satın alınması.”²⁷⁴

Marqasi valisi Palil-şallim (MÖ 672-669) döneminde yazılan belgede şahitler kısmında *hazannu* memurunun olması, Marqasi eyalet yönetiminin devam ettiğini göstermektedir. Çünkü eyalet yapılan bölgelere atanan eyalet yöneticileri arasında *hazannu*'lar yer almıştır. Ayrıca *hazannu* ile birlikte oğlunun da şahit olarak yer alması, buradaki eyalet yönetiminde *hazannu*'luk görevinin kalıtsal olabileceğini ya da söz konusu kişinin de önemli bir göreve sahip olup, eyalet yönetiminde yer aldığını göstermektedir.

Günbattı, Çeçen, Gökçek ve de Nabû-şarru-uşur (MÖ 682), Palil-şallim (MÖ 672-669), Dādi-nūrī (MÖ 662), Aşşur-şarru-uşur ve Marduk-zēru-ibni (MÖ 629)'yi Marqasi valileri listesi içerisinde vermişlerdir.²⁷⁵ Bu bağlamda, eyalet yapılan Marqasi'deki Asur kontrolünün son dönemlere kadar devam ettiği söylenebilir.

²⁷² Cahit Günbattı-et al. *Kahramanmaraş'ta Bulunmuş Yeni Asurca Tabletler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 4.

²⁷³ Gürkan Gökçek, “Kahramanmaraş'ta Bulunmuş İki Yeni Asurca Tablet”, *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 8/1 (2005), 51; Gürkan Gökçek, “Bir Yeni Asurca Tablet Işığında Marqaşti/Marqaltı Yer Adı”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (25-31 Ağustos)*, C. I, haz. Aygül Süel (Çorum: Çorum Valiliği, 2008), 342; Gökçek, “Yeni Asur Devletinin Marqasi Örgütlenmesi”, 374-375.

²⁷⁴ Günbattı-et al. *Kahramanmaraş'ta Bulunmuş Yeni Asurca Tabletler*, 74-76.

²⁷⁵ Günbattı-et al. *Kahramanmaraş'ta Bulunmuş Yeni Asurca Tabletler*, 4.

1.3.4.Karkamış

Karkamış krallığı, günümüz Türkiye-Suriye sınırında bulunan Gaziantep'in Nizip ilçesi ve Kuzey Suriye'deki Cerablus bölgelerini kapsamaktaydı.²⁷⁶ Karkamış, Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Anadolu arasındaki ticaret yollarının kavşak noktasında yer almaktaydı. Karkamış, sahip olduğu jeopolitik konumundan dolayı Anadolu ve Akdeniz arasındaki ticarete oldukça önemli bir yere sahipti. Ayrıca demir madenciliğinde etkin olan Maraş bölgesine yönelen yolu da kontrol etmekteydi. Bu yüzden Karkamış Krallığı Yeni Asur Devleti için oldukça önemli bir bölge olmuştur.²⁷⁷ Yeni Asur Dönemi'nde Karkamış ile ilgilenen ilk kral II. Asurnasirpal'dir.²⁷⁸ Asur kralı MÖ 870 yılında Kuzey Suriye bölgesine yapmış olduğu seferini anlattığı yıllıklarında Karkamış kralı Sangara'nın kendisine haraç olarak altın, gümüş ve bronz eşyalar verdiğini ifade etmektedir.²⁷⁹ Karkamış, Asur kralı III. Salmanassar dönemine kadar haraç ödeyerek bağımsızlığını korumuştur.²⁸⁰ II. Asurnasirpal'den sonra Asur kralı olan III. Salmanassar da aynı Karkamış kralını haraca bağladığını ve yüklü bir haraç aldığını yıllıklarında belirtmektedir.²⁸¹ III. Salmanassar, saltanatının ilk yılında (MÖ 858) Kuzey Suriye'deki krallıkların Asur'a karşı birleşip ayaklanması üzerine Kuzey Suriye'ye sefer düzenlemiştir. III. Salmanassar, düzenlediği seferde Sam'al, Karkamış, Hattina ve Bit-adini krallıklarını yenmiştir.²⁸² Siyah Obelisk'te krallığının onuncu yılı gelişmelerini anlatırken Karkamış'a düzenlediği seferi şu şekilde anlatmaktadır:

*"Saltanatımın onuncu yılında Fırat'ı sekizinci kez geçtim. Karkamış kralı Sangara'nın şehirlerini aldım. Arame'nin yakın şehirlerine kadar yürüdüm. Krala ait şehirlerle birlikte yüz önemli şehri aldım."*²⁸³

III. Salmanassar'ın batı seferlerinin sebebi Karkamış'ı geçip Kummuh ve Gurgum'u yenerek Kilikya'ya giden yolu güvence altına almaktı. III. Salmanassar'ın Kilikya bölgesi üzerine askeri seferlere başlaması sonucunda Karkamış komple Asur

²⁷⁶ Yıldırım-Erenkul, "Yazılı Kaynaklara göre Erken Demir Çağı'nda Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Anadolu'nun Değişen Siyasi Yapısı", 488.

²⁷⁷ Hasan Ali Şahin, "Geç Hitit Beylikleri", *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2019), 145.

²⁷⁸ Coşkun-et al. *MÖ I. Binde Anadolu ve Mezopotamya Arasındaki Ticari İlişkiler*, 65.

²⁷⁹ H. Hande Duymuş Florioti, "M.Ö. I. Binyıl'da Mezopotamya'da Nehir Ulaşımı: Asur Örneği", *History Studies* 4/4 (2012), 150; J. N. Postgate, "Rings, Torcs and Bracelets", *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 225.

²⁸⁰ ARAB I, 476.

²⁸¹ ARAB I, 601.

²⁸² Olmstead, "Shalmaneser III and the Establishment of the Assyrian Power", 351; Doğancı, "Geç Hitit Devletleriyle Yeni Asur İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkiler", 9.

²⁸³ Şahin, "Geç Hitit Beylikleri", 146.

egemenliğine girmiştir. Karkamış'ın Asur egemenliğine girmesi Yeni Asur Devleti'nin Anadolu seferlerini yürütmesi için önemli bir noktada yer almaktaydı. Çünkü Karkamış, bulunduğu konum itibarıyla Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'ı birbirine bağlamaktaydı.

III. Salmanassar'ın ölmesinden sonra Yeni Asur Devleti'nin yaşadığı kargaşalar ve Urartu Devleti'nin güçlenmesiyle Kuzey Suriye'de Urartu etkili bir konuma gelmiştir.²⁸⁴ Urartu kralı II. Sarduri'nin Yeni Asur Devleti'ne karşı oluşturduğu koalisyonda Karkamış da yer almıştır. Urartu Devleti'nin gücü III. Tiglat-pileser döneminde kırılmış ve MÖ 743/42'de yapılan savaşta Urartu Devleti ve müttefikleri ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu koalisyonda yer alan Karkamış kralı Pisiris, Asur kralına vergi ödeyerek krallığını korumuştur. Karkamış stratejik konumundan dolayı varlığını sürdürmüştür. Çünkü Karkamış, Asur'un Anadolu ticaretine ulaşmasını sağlamaktaydı. Bu dönemde bölgede kurulan ittifakların farkında olan Yeni Asur Devleti, Karkamış'a bu ayrıcalığı vererek kendi safında tutmak istemiştir. Ancak Pisiris'in Muşkili Mita ile birlikte ittifak kurup, II. Sargon'a karşı isyan etmesi sonunu getirmiştir.²⁸⁵ II. Sargon yıllıklarında Karkamış kralının Muşkili Mita ile yaptığı ittifakı ve Karkamış'ı ele geçirmesini şu şekilde anlatmaktadır:

*“Saltanatımın 5. Yılında Kargamış'lı Pisiris yüce tanrılara verdiği yemine karşı günah işledi ve Muški ülkesinden Mita'ya Asur'a karşı düşmanca davranması için haberler gönderdi. Ellerimi efendim Aşşur'a kaldırdım, onu ve ailesini zincire vurarak şehrinde çıkardım. Altın, gümüş ve sarayının zenginliklerini ve onunla birlik olan isyankâr Kargamış halkını malları ile birlikte aldım ve Asur'a getirdim. Onların arasından 50 arabacı, 200 at, 300 piyade seçtim ve krali orduma kattım. Kargamış'a Asur halkını yerleştirdim ve onları efendim Aşşur'un boyunduruğuna soktum.”*²⁸⁶

Karkamış MÖ 717/716 yılında Asur kralı II. Sargon tarafından düzenlenen sefer sonucunda ele geçirilmiştir.²⁸⁷ II. Sargon bu sefer sonucunda Karkamış yönetimine Asur

²⁸⁴ Alina Ayvazian, “The Urartian Empire”, *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, ed. D. T. Potts (New Jersey: Blackwell Publishing, 2012), 882.

²⁸⁵ J. G. Macqueen, *Hititler*, çev. Esra Davutoğlu (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2001), 172; Frankenstein, “The Phoenicians in the Far West: A Function of Neo-Assyrian Imperialism”, 271; Akkuş Mutlu, Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu'ya Hükmetme Çabaları”, 541.

²⁸⁶ ARAB II, 8; J. N. Postgate, “The Assyrian Army in Zamua”, *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 96.

²⁸⁷ Oscar White Muscarella, “Relations Between Phrygia and Assyria in the 8th Century B.C.” XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, 6-10 Temmuz 1987 İstanbul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 149; Mehmet Kurt, “II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29/48 (2010), 74; Karen Radner, “A Neo-Assyrian Slave Sale Contract of 725 BC from the Peshdar Plain and the Location of the Palace Herald's Province”, *Zeitschrift für Assyriologie* 105/2 (2015), 193.

valisi atayarak Karkamış'ı Asur eyaletine dönüştürerek askeri bir garnizon inşa etmiştir.²⁸⁸ II. Sargon Karkamış'ın yerel halkını ve kraliyet ailesini Asur'a sürmüş, Asurluları buraya yerleştirerek Asur eyaletine dönüştürmüştür.²⁸⁹

Karkamış ele geçirildikten sonra yeniden düzenlenmiş, kraliyet ailesi ve halkı sürülerek yerine Asur hâkimiyetinde olanlar yerleştirilmiştir. Karkamış'ta II. Sargon'a ait bulunan bir yazıttan (Karkamış Silindiri) Karkamış'ın alınması ve yeniden düzenlenmesi ayrıntılı bir şekilde anlaşılmaktadır.²⁹⁰ Söz konusu yazıtta; Karkamış kralı Pisiri'nin Asur'a ihaneti ve Asur kralı tarafından cezalandırılarak Pisiri ve destekçilerinin sürgün edilmesi, kentin yağmalanması ve ganimet alınması açıkça anlatılmaktadır. Ayrıca ordusu Asur ordusuna dâhil edilmiştir. Halkı ise Tabal bölgesinde Bit-Purutaş'a sürgün edilmiş, yerlerine Asur boyunduruğundaki insanların getirilerek kentin yeniden düzenlenmesi, yabancı krallardan haraç alınması, inşa çalışmaları, kraliyet sarayının inşası, sulama sisteminin yok edilerek Pisiri'nin artık ekilebilir arazisini sulayamaması kayıtlıdır. Devamında kuraklığın meydana gelmesi ile sulama sisteminin tekrar yapılması, tarım ve hayvancılık faaliyetleri, botanik bahçe yapılması, kent halkı için bolluğun oluşması anlatılmaktadır. Saray açılışının gerçekleşmesinden sonra vassal yöneticiler ve eyalet valilerinden haracın alınması, Karkamış ganimetinden Asur tanrılarına sunuların yapılması konuları işlenmiştir.

Burada eyalet valisi için yapılan saray daha çok kraliyet sarayına benzemektedir. Asur kralının bahçe yapması, burada bir süre kalarak haraçlarını alması ve saray açılışını düzenlemesi başkentlerdeki saray açılışlarına benzemesi bakımından Karkamış'ın önemini ortaya koymaktadır. Marchesi de²⁹¹ konumu ve geçmişinden dolayı Karkamış'ın Asur imparatorluğunun batıdaki başkenti olarak düzenlendiğini belirtmiştir. Ancak Asur kralının Tabal'da ölmesi bu düzenlemeyi engellemiş, hayata geçmeden son bulmuş ve sonraki Asur krallarının da planlamasında yer almamıştır.

Karkamış'ın fethedilişi II. Sargon dönemi belgelerde geçmektedir.²⁹² Bu bağlamda, Karkamış eyaleti ismi II. Sargon döneminde eyaletlerin gönderdiği yün ve

²⁸⁸ David Ussishkin, "Observations on Some Monuments from Carchemish", *Journal of Near Eastern Studies* 26/2 (1967), 89.

²⁸⁹ Abdulhamit Kavak, *Yeni Asur Dönemi'nde Askeri Organizasyon* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2017), 25; Doğancı, "Geç Hitit Devletleriyle Yeni Asur İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkiler", 9.

²⁹⁰ Gianni Marchesi, "A New Historical Inscription of Sargon II from Karkemish", *Journal of Near Eastern Studies* 78 (2019), 11.

²⁹¹ Marchesi, "A New Historical Inscription of Sargon II from Karkemish", 16.

²⁹² SAA I, 183.

kökboya ile ilgili olan SAA VII; 116 nolu mektupta yer almıştır.²⁹³ Marchesi, Karkamış eyaletinin sonraki kralların yazıtlarında adının hiç geçmediğini belirtmiştir.²⁹⁴ Ancak Asur tapınağına eyaletlerin gönderdiği hayvan ve gıdalardan oluşan tapınak sunusu ilgili olan SAA VII; 136 ve SAA VII; 207 nolu mektuplarda Karkamış'tan gelen sunular da listelenmiştir. Söz konusu SAA VII; 136 mektupta Karkamış valisinin sisalhu cinsinden bir sığır ve iki koç gönderdiği anlaşılmaktadır.²⁹⁵ Ancak mektubun hangi kral döneminde gönderildiği belli değildir. Sürgünlerle ilgili olan ve sürgün edilen kişiler hakkında bilgiler bulunan SAA XI; 170 nolu mektupta da Karkamış şehrinden de sürgünlerin olduğu görülmektedir.²⁹⁶ Fakat mektup kırık olduğundan içeriğine tam hakim olamıyoruz. Ancak Karkamış'ta Asur kontrolünün devam ettiğini göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir. Çünkü Asur kralları genellikle hakimiyetinde bulundurdıkları ya da ele geçirdiği bölgelerde sürgünler gerçekleştirmişlerdir.

Asur eponimlerinin listelendiği belgede de MÖ 691 yılında Bêl-êmuranni Karkamış valisi olarak geçmektedir.²⁹⁷ Asur krallarının Babil'i tekrar inşa kapsamında gerçekleştirdikleri Esagila tapınağı çalışması ile ilgili olan SAA XIII; 162 nolu mektupta Karkamış depolarından kerestelerin getirildiği anlaşılmaktadır.²⁹⁸ Ancak mektubun hangi kral dönemine tarihlendirildiği bilinmemektedir. Sanherib sonrası Asur krallarının daha çok Babil inşasına önem verdiklerini de düşünürsek bu döneme tarihlenmesi daha olası olmaktadır. Dolayısıyla Asur kontrolünün hala devam ettiğini söylemek bir bakıma mümkün olmaktadır. Ayrıca Asurbanipal döneminde eyalet isimlerinin listelendiği belgede Karkamış ismi de yer almaktadır.²⁹⁹ Özetle Asur kontrolünün Karkamış'ta son dönemlere kadar devam ettiğini söyleyebiliriz.

1.3.5.Tabal

Tabal krallığı, klasik çağda Kapadokya olarak adlandırılan bölgeyi kapsamaktaydı.³⁰⁰ Bu bölge günümüz Kayseri, Nevşehir, Aksaray ve Niğde illerini kapsamaktadır.³⁰¹ Bulunduğu coğrafi konumdan dolayı Orta Anadolu'nun doğu-batı ve

²⁹³ SAA VII, 116.

²⁹⁴ Marchesi, "A New Historical Inscription of Sargon II from Karkemish", 16, 21-24.

²⁹⁵ SAA VII, 136, 207.

²⁹⁶ SAA XI, 170.

²⁹⁷ SAAS 2, 3.

²⁹⁸ SAA XIII, 162.

²⁹⁹ SAA XI, 1.

³⁰⁰ Coşkun-et al. *MÖ I. Binde Anadolu ve Mezopotamya Arasındaki Ticari İlişkiler*, 74.

³⁰¹ Atakan Akçay, "Tabal Heykeltraşlık Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2020), 11; Bilcan Gökçe-Pınar Pınarcık, "Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi Dini Yapısı Üzerine Gözlemler", *Cedrus* 8 (2020), 148.

kuzey-güney yollarının geçiş noktasında yer almaktadır.³⁰² Tabal, Asur kaynaklarına göre doğudan Melid ve güneyden ise Hilakku bölgeleriyle komşuydu.³⁰³ Ancak Tabal krallığının kesin sınırları tam olarak belirlenememektedir. Çünkü krallığın sınırları sık sık değişmekteydi ve konfederasyon şeklinde bir yapıya sahipti.³⁰⁴ Asur kral yıllıklarından Tabal'ın 24 krallıktan müteşekkil bir konfederasyon halinde olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁵ Yeni Asur Devleti'nin Tabal ile olan münasebetleri III. Salmanassar döneminden itibaren bilinmektedir.³⁰⁶ III. Salmanassar Siyah Obelisk'te saltanatının 22. ve 31. hâkimiyet yıllarında Tabal üzerine seferler düzenleyerek birçok şehrini yakıp yıktığını anlatmaktadır. Asur kralı bu seferleri şu şekilde ifade etmektedir:

*“Saltanatımın 22. Yılında 22 defa Tabal topraklarına indim. O zaman 24 Tabal kralının hediyelerini kabul ettim.”*³⁰⁷

*“ Saltanatımın 31. yılında.....Tabal topraklarına indim... komşularıyla birlikte 22 şehri ateşe verdim, yaktım, yıktım. Onların üstüne dehşet verici terör estirdim ”*³⁰⁸

Çukurova ve İç Anadolu'nun Yeni Asur Devleti için bu kadar önemli olmasında ekonomik çıkarlar ve bu bölgelerde bulunan demir madenlerinin kontrol edilmesi yer almaktaydı.³⁰⁹ Anadolu'dan elde edilen gümüş madeninin bir bölümü Tabal bölgesi içerisinde bulunmaktaydı. Tabal'a sefer düzenleyen III. Salmanassar Bolkar Dağı'nın kuzeyindeki Bolkar gümüş madeni ocakları olarak düşünülen Gümüş Dağı ve Kaymaktaş Dağı'na ulaşmıştır.³¹⁰ Asur krallarının yıllıklarında Tunni Dağı (Gümüş Dağları) şeklinde ifade edilen bu topraklar, Yeni Asur Devleti'nin bölge üzerindeki iştahını kabartmaktaydı. Ayrıca Tabal ülkesinin at yetiştiriciliği bakımından önemli bir yere sahip olması ve Yeni Asur Devleti krallarının ordu ve seferler için atlara sürekli ihtiyaç duyması da önemli olmuştur. Yeni Asur Devleti kralları, Tabal'dan vergi olarak

³⁰² H. Hande Duymuş, “Asur Kaynaklarına Göre Demir Çağında Tabal Krallığı”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2011), 37.

³⁰³ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 184.

³⁰⁴ Mehmet Kurt, “Tabal Ülkesi'nin Politik ve İdari Yapısı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2010), 128; Oktay Alkuş, “Tyana Yöresinde Kent-Devlet Yönetimi”, *Kent Akademisi* 12/4 (2019), 804.

³⁰⁵ Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, çev. Ender Varinlioğlu (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2000), 67; Kurt, “Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, 329.

³⁰⁶ Turgut Yiğit, “Tabal”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 40/3-4 (2000), 178.

³⁰⁷ ARAB I, 579.

³⁰⁸ ARAB I, 588.

³⁰⁹ Sırrı Tiryaki, “Orta Demir Çağı'nda Anadolu Mezopotamya İlişkileri Bağlamında İç Anadolu Bölgesinin Tarihi ve Politik Coğrafyası”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/17 (2019), 465; Gökçek, *Asurlular*, 148.

³¹⁰ D. John Hawkins, “The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period”, *Neo-Assyrian Geography*, ed. Mario Liverani (Rome: University of Rome, 1995), 99.

aldıkları ürünler içerisinde atları da belirtmeleri, bölgenin iyi cins atlara sahip olduğunu göstermektedir.³¹¹

III. Tiglat-pileser'in Asur kralı olmasıyla birlikte Tabal üzerinde bozulan Asur otoritesi yeniden sağlanmıştır. III. Tiglat-pileser dönemine ait MÖ 738 tarihli bir vergi listesinde Tabal kralının da Asur kralına vergi ödediği anlaşılmaktadır.³¹² Tabal kralı Uassurme (Wasusarmas), II. Sarduri önderliğinde Asur'a karşı oluşturulan koalisyonda yer almıştır. Böylece III. Tiglat-pileser'e sadık olmaması tahttan indirilmesine neden olmuştur.³¹³ III. Tiglat-pileser Tabal'a gitmemişse de haraç aldığı bilinmektedir. Fakat daha sonra Wasusarmas Asur'a vergi ödemeyince III. Tiglat-pileser MÖ 730 yılında onu tahttan indirmiş ve Hulli'yi başa geçirmiştir.³¹⁴ Asur kralı yazıtında "*Taballı Wasusarme Asur'a eşit bir şekilde hareket ettiğinde*" şeklinde kaydetmiştir. III. Tiglat-pileser'in hadımlarından biri tarafından yakalanmış ve yerine "*hiç kimsenin oğlu*" olarak belirtilen Hulli getirilmiştir. Hulli tahta geçtiğinde 10 talent altın, 1000 talent gümüş ve 2000 at haraç olarak ödemesi düzenlenmiştir.³¹⁵

Hulli, V. Salmanassar zamanında tahttan indirilse de II. Sargon döneminde yeniden tahta geçirilmiştir.³¹⁶ II. Sargon'un anallerinde anlattığına göre; Tabal kralı Hulli V. Salmanassar tarafından tahttan indirilerek Asur'a sürülmüştür.³¹⁷ Ancak metin tam okunamadığından bu olayın nasıl cereyan ettiği anlaşılmamaktadır.

Metinlere bakılarak Hulli'nin V. Salmanassar'a karşı isyan ettiği düşünülmektedir.³¹⁸ Çivi yazılı kaynaklardan Tabal ülkesinin ilk olarak V. Salmanassar

³¹¹ Duymuş, "Asur Kaynaklarına Göre Demir Çağında Tabal Krallığı", 37; Oktay Belli, "Van Gölü'nün Güneyindeki Maden Yataklarının Mezopotamya İçin Önemi", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6-10 Temmuz 1987 İstanbul* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 309.

³¹² Şahin, "Geç Hitit Beylikleri", 135.

³¹³ Yiğit, "Tabal", 181; Suzan Akkuş Mutlu, "Tabal Krallığı", *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri (16-19 Kasım)*, Cilt. 7, ed. Adem Öger (Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları, 2011), 261, 264; Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", 330.

³¹⁴ Sarah C. Melville, "Kings of Tabal: Politics, Competition, and Conflict in a Contested Periphery", *Rebellions and Peripheries in the Cuneiform World*, ed. Seth Richardson (New Haven: American Oriental Society, 2010), 95.

³¹⁵ ARAB I, 802; Fuchs, "Assyria and the North: Anatolia", 254.

³¹⁶ ARAB II, 24.

³¹⁷ Keiko Yamada-Shigeo Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", *Now It Happened in Those Days: Studies in Biblical, Assyrian, and Other Ancient Near Eastern Historiography Presented to Mordechai Cogan on His 75th Birthday*, Vol. 2, ed. Amitai Baruchi-Unna et al. (Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2017), 413.

³¹⁸ Akkuş Mutlu, "Tabal Krallığı", 262.

tarafından Asur eyaletine dönüştürüldüğü kabul edilmektedir.³¹⁹ II. Sargon döneminde Tabal ile olan ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. Çünkü Tabal kralı Kiakki Asur'a vergi vermeyi bırakmış, Muşkili Mita ve Karkamış kralı Pisiris ile ittifak kurmuştur. Bunun üzerine II. Sargon yaptığı sefer sonucunda Kiakki'nin yerine Hulli'yi tekrar Tabal tahtına oturtmuştur. II. Sargon tarafından affedilen Hulli'ye bütün hakları geri verilmiştir.³²⁰ Hulli öldükten sonra yerine oğlu Ambaris geçmiştir.³²¹ Ayrıca II. Sargon, anallerinde Tabal ülkesi için Bit-Burutaş adını da kullanmıştır.³²² II Sargon, Tabal kralı Ambaris'e kızı Ahlat/Ahat-abişa'yı vererek akrabalık bağı da oluşturmuştur.³²³ Hatta MÖ 715 ve 713 askeri seferleri sonucunda Hilakku ve Que'yi hâkimiyet altına almış ve Hilakku bölgesini de kızının çeyizi olarak Ambaris'e vermiştir.³²⁴ Ancak, MÖ 713 yılında Tabal kralı Ambaris, Urartu kralı I. Rusa'ya güvenerek Asur kralı II. Sargon'a ihanet etmiş ve Asur topraklarına saldırmıştır.³²⁵ Bunun üzerine Asur'un Batı eyaletleri birlikleri gönderilmiştir. II. Sargon tarafından Ambaris ailesiyle birlikte Asur'a sürülmüş ve Tabal'a vali atanarak Asur eyaletine dönüştürülerek vergi alınmıştır.³²⁶ II. Sargon yıllıklarında Tabal ile olan mücadelesini ve eyalete dönüştürülmesini şu şekilde anlatmaktadır:

*"Manna'lı Ullusunu'dan, Ellipi'li Taltâ'dan, Allabria'lı Bel-apal-îddina'dan, güçlü Medya'nın 45 kabile reisinden 4609 at (ve) katır, sayısız sığır ve koyunu haraç olarak aldım. Tabal'lı Ambaris Bit-Burutus kralı, Bit-Akukania'lı Hullî.... ülkesinin mallarıyla [birlikte] onu Asur'a Götürdüm onların şehirlerini benim hanedanlığımın istikrarı için, benim gücümle....oldu. Hullî'yi onun kralî tahtına [yerleştirdim]. [Bit]-Burutas [halkını] bir araya topladım ve onun hakimiyeti altına koydum."*³²⁷

³¹⁹ Suzan Akkuş Mutlu, "Asur ve Urartu Devleti'nin Anadolu'ya Hükmetme Mücadelesinde Tabal Krallığı'nın Rolü", *Atlas I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (19-21 Ekim 2018)*, ed. M. Salih Mercan-Zhanuzak Alimgerey (Kapadokya-Nevşehir: İksad Yayınevi, 2018), 110.

³²⁰ ARAB II, 24; Şahin, "Geç Hitit Beylikleri", 135.

³²¹ Akkuş Mutlu, "Tabal Krallığı", 262; Kurt, "Tabal Ülkesi'nin Politik ve İdari Yapısı", 132.

³²² Atakan Akçay, "Tabal Ülkesinin Tarihî süreci Üzerine Bir Değerlendirme" *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXIX/1 (2014), 38.

³²³ Karen Radner, "Afer Eltekeh: Royal Hostages from Egypt at the Assyrian Court", *Stories of Long Ago: Festschrift für Michael D. Roaf*, ed. H. D. Baker et al. (Münster: Alter Orient und Altes Testament 397, 2012), 473; Radner, "Assyrian and Non-Assyrian Kingship in the First Millennium BC", 31.

³²⁴ Yamada and Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", 413; Kurt, "II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi", 79.

³²⁵ Muscarella, "Relations Between Phrygia and Assyria in the 8th Century B.C.", 149; Akkuş Mutlu, Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu'ya Hükmetme Çabaları", 541; Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", 330-331.

³²⁶ ARAB II, 55.

³²⁷ ARAB II, 24.

*"Aynı zamanda, ben... Hullî.....ona bir kız evlâdı Hilakku şehriyle birlikte ona verdim ve onun sınırını büyüttüm (onun ülkesini genişlettim) fakat bu vaadinde durmayan ahmak adam Urartu kralı Ursa'ya (ve) [Muski kralı Mitâ'ya]benim... bazı sınırlarıma tecavüz eden Tabal ülkesi krallarına gönderdi. Asur'un ordularını topladım ve Tabal'ı en uzak sınırlarına kadar tamamen tahrip ettim. Bit-Burutas kralı Ambaris'i, baba ocağının soyu, ülkesinin en önde gelenleriyle birlikte zincirlere vurarak savaş arabalarından 100 tanesiyle Asur'a getirdim. Bit-Burutas (ve) Hilakku ülkelerinin barış içinde yaşamalarını sağladı... Orada güzel şeyler yaptım. Efendim Assur'un fethettiği ülkelerin halkını oralara [yerleştirdim]. Kendi yöneticimi onların başına yönetici yaptım ve Asur'un vasallığını onlara mecbur kıldım."*³²⁸

II. Sargon bir diğer yazıtın ilgili kısmında Ambaris'in Asur'a sürülmesini şöyle anlatmaktadır:

*"...Krallığının başlangıç yılından 15. yılına kadar... Assur boyunduruğunu reddeden ve tributunu vermeyen Sinuhtu şehrinde Kiakkiyi 30 savaş arabası ve 7350 askeri ile birlikte ganimet olarak aldım. (Kiakki'nin) krali şehri Sinuhtu'yu Tunni ülkesinden Mattî'ye verdim ve önceki tributa at ve katır ekledim ve bunları ödemekle onu yükümlü kıldım. Hullî'nin tahtına getirdiğim, kızımı babasına verdiğim Tabal'lı Ambaris, babasının sınırları dışında olan ve sınırlarını genişleten Hilakku ülkesi ile birlikte, - Urartu'lu Ursa ve Muski'li Mitâya benim topraklarımı ele geçirmek (teklifini ileten) bir haberci gönderdi. Ambaris'i, ailesi akrabaları, baba ocağının soyu ve ülkesinin soyluları ve 100 savaş arabası ile birlikte Asur'a taşıdım. Oraya benim yönetimimden korkan Asurluları yerleştirdim, onların başına benim memurlarımı ve yöneticilerimi getirdim ve onlara haraç ve vergiyi yükümlü kıldım..."*³²⁹

Bit-Purutaş olarak da yıllıklarda yazılan Tabal eyaleti II. Sargon'un MÖ 713'teki seferinden sonra kurulmuştur. Tabal kralı Ambaris'in Frig ve Urartu Devletleri ile hareket etmesi sonucu Asur kralı II. Sargon sefer düzenlemiş ve sefer sonucunda Ambaris'i Asur'a sürgün ederek Asur eyaleti kurmuştur.³³⁰ Ancak büyük ihtimalle MÖ 711'de yeniden bağımsız olmuştur. Ayrıca eyalet yapıldığına dair bilgiler yok denecek kadar

³²⁸ ARAB II, 25.

³²⁹ ARAB II, 55.

³³⁰ Andreas Fuchs, *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 1994), 201-204.

azdır ki II. Sargon'un Tabal seferinde ölmesinden sonra Asur Devleti'nin hâkimiyeti de sona ermiştir.

Ertesi yıl, Mita sadece II. Sargon'un Tabal'ı bir Asur eyaleti olarak yeniden kurma planını engellemekle kalmayıp, Melid kralını da kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Melid'den Tabal'a giden yol boyunca, daha fazla Frig ilerlemelerini engellemek için Til-Garimmu'yu (modern Gürün) güçlendiren II. Sargon, Anadolu merkezindeki eski pozisyonlarını tamamen kaybettiğini kabul etmişti. Mita ancak doğrudan bir tehdit oluşturmadı. Askeri gücünün zayıf olduğunun farkında olan Mita, sadece Asur ordusunun başka bir yerde olduğunda saldırı yapmış ve bu askeri zayıflık nedeniyle Asur'un karşı saldırılarında kazançlarını elinde tutamamıştı. Asur ve Frig arasındaki saldırıları sona erdiren Que eyaletinin valisi olmuştu. Vali MÖ 710'da Muški topraklarının içlerine yıkıcı bir baskın düzenlemiş ve sonunda Mita, MÖ 709'da Sargon tarafından kabul edilen bir barış teklifi yapmıştır.³³¹ II. Sargon'dan sonra Tabal eskiden olduğu gibi Urartu ile ittifak kurmaya devam etmiş ve Asur'a bağlı olmaktan çıkmıştır. Çünkü Sanherib Tabal'a saltanatının 5, 6 ve 8.yıllarında askeri seferler düzenlemiştir.³³²

Bu arada, Kurtis (Asur kaynaklarında Kurti veya Gurdi) adında Anadolu yöneticisi olan yeni bir düşman ortaya çıkmıştı. MÖ 718'de Sargon, (A)tuna ve Şinuhtu krallığını Kurtis'e bırakmıştı. Kısa bir süre sonra Kurtis, Mita'nın tarafına geçmiş, ancak MÖ 713'te şüphesiz Taballı Ambaris'in sonunu görünce tekrar Asur tarafında yer almıştır. Batı İran'da sefere çıkan II. Sargon'un peşinden acele etmesi için habercisini gönderdi. Kurtis'in diplomatı, Asur kampında Sargon'u pek de sadık olmayan efendisiyle uzlaştırmayı başardı. Ancak MÖ 709'da Kurtis'in Tabal'ı ele geçirmek için savaştığı belirtilmektedir. Anadolu'da rakiplerine karşı galip gelmiş olmalı, çünkü kısa bir süre sonra muhtemelen sınır kaleleri Til-Garimmu'yu alarak Asurlulara karşı olmaya başlamıştır. MÖ 705'te ona karşı bir cezalandırıcı sefer başlatıldı, ancak tüm beklentilerin aksine, sefer sonucunda II. Sargon'un sonu gelmişti. Kurtis'e lehine olan bu şaşırtıcı sonuç, belki de sadece II. Sargon'un şanssızlığı değildi. Ertesi yıl Sanherib tarafından gönderilen başka bir ordu da hiçbir şey başaramadığından, Kurtis'in becerileri ve askeri gücü de önemli faktörler olmalıydı. Til-Garimmu çok daha sonra MÖ 695'te Asurlular tarafından alındı. Ancak Kurtis'in ne öldürüldüğü ne de yakalandığına dair bilgi

³³¹ Fuchs, "Assyria and the North: Anatolia", 255.

³³² Yiğit, "Tabal", 185; Duymuş, "Asur Kaynaklarına Göre Demir Çağında Tabal Krallığı", 42; Şen, M.Ö. I. Bin Yılda Anadolu-Mezopotamya İlişkileri", 9.

bulunmamaktadır. Bildiğimiz kadarıyla, Sanherib ona bir daha asla saldırmadı. MÖ 670’lerde Asarhaddon’un Orta Anadolu’da askeri sefer politikasını yeniden başlattığında hem Kurtis hem de Muški Krallığı sahneden kaybolmuştu.³³³ Asarhaddon’un bu bölgedeki kendi konumunu güçlendirmek için pek bir şey yapmadı. “Tabal civarındaki Hilakku’ya”³³⁴ yönelik bir sefer, en iyi ihtimalle geçici bir başarıydı, oysa Tabal kralı İškallu, Asarhaddon’a hiç boyun eğmedi. MÖ 670’lerde Asurlular için en büyük endişe kaynağı Mugallu’ydu. Asarhaddon’un Kimmerler’e karşı kazandığı son zaferden etkilenmeyen Mugallu, Asur’un kuzeybatı sınır savunmasının temel taşı olan Melid şehrini zorla aldı. O zamanlar, artık *Melidli Mugallu*³³⁵ olarak anılan kişi, Asur imparatorluğundan önemli bir kaleyi ele geçirmekle kalmayıp, sonrasında da topraklarını korumayı başaran tek Asur düşmanıydı. Melide’e yönelik Asur kuşatmasına direndi ve sonraki yıllarda onu bu şehirden kovmak için yapılan tüm girişimleri engellemiştir.³³⁶ Asarhaddon’un tamamen başarısız olması göz önüne alındığında, kraliyet yazıtlarının Mugallu hakkında sessiz kalması şaşırtıcı değildir. Bunun yerine, kehanetlerde, astrolojik raporlarda ve büyü ritüellerinde önemli bir yer tutmuştur.³³⁷ Mugallu’nun yakın doğal ölümünü tahmin ediyor gibi görünen bir tutulma ve tanrıça İştâr’ın Melid’i yok edeceğine dair bir vaadi de içeren uzun bir kehanet, Asarhaddon ve sarayının hem hayal kırıklığını hem de hayalperest düşüncelerini belgelemektedir.

Asarhaddon dönemi sonunda ve Asurbanipal döneminin ilk yıllarında Sur kralı Ba’lu, Arwad kralı İakin-lu, Tabal kralı Mugallu ve Hilakku kralı Sandasarme arasında Asur’a karşı koalisyon kurulmuştur. Bu isyanı bastıran Asur özellikle Tabal kralından vergi olarak daha fazla at almıştır.³³⁸ Asarhaddon dönemi sonlarında Mugallu hem Tabal hem de Melid kralı olarak geçmeye başlamıştır. Asurbanipal döneminde de aynı durum söz konusudur.³³⁹ Dolayısıyla söz konusu bölgelerde Asur kontrolünün sona erdiği ve eyalet sistemi dışında kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kimmer akınlarının olması da Asur krallarının politikalarını etkilemiştir.

³³³ Fuchs, “Assyria and the North: Anatolia”, 255.

³³⁴ RINAP 4, 1; iii 47f.

³³⁵ SAA IV, 7.

³³⁶ Fuchs, “Assyria and the North: Anatolia”, 256.

³³⁷ SAA IV, 7, 9, 14, vd.

³³⁸ Guy Kestemont, “Les Phéniciens en Syrie du Nord”, *Phoenicia and its Neighbours*, ed. Edward Lipiński and Eric Gubel (Leuven: Uitgeverij Peeters, 1985), 144.

³³⁹ Heather D. Baker, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire Part II: L-N*, Vol. 2 (Helsinki: The Neo-Assyrian Texts Corpus Project, 2001), 761-762.

Mugallu'nun Asur kralına karşı Melid'i kendi kontrolünde tutmak istediği anlaşılmaktadır. Kimmer tehlikesi Mugallu'nun politikasını da etkilemiş ki MÖ 668-665 yılları arasında Asur hâkimiyetine geçerek vergi vermeyi kabul etmiştir. Mugallu sonrasında Tabal krallığına geçen oğlu da Asur'a vergi ödemeye devam etmiştir. Asurbanipal döneminde Asur kralının yıllıklarında anlattığına göre Mugallu, seleflerine boyun eğmemiş, fakat kendisine boyun eğmiştir. Asurbanipal Tabal kralı Mugallu'nun ödeyeceği yıllık vergiye çok sayıda at dâhil etmiştir.³⁴⁰

Anadolu'dan batı İran'ın derinliklerine kadar uzanan geniş bir alana dağılmış olan Kimmerler güçlerini Orta Anadolu'da birleştirmişti. Zor durumda olan Anadolu yöneticileri, yeni Kimmer saldırısını durdurabilecek tek güç olarak yardım için Asur'a yönelmişlerdir. Kimmerler, Asur'a karşı baskın yapmaktan kaçındıkları için Anadolu'daki korkutucu varlıkları, Assurbanipal için avantajlı olmuştur. Asurbanipal Anadolu yöneticilerinin boyun eğmesini kabul etmiş ve haraçlarını tahsil etmişti. Ancak onlara yardım etmek için hiçbir şey yapmadı. Assurbanipal'in bu hareketsizlik politikası yirmi yıldan fazla bir süre boyunca devam etmiştir. İlk çatlaklar 650'lerin başlarında, Lidya kralı Gyges'in Asur ile olan ilişkilerini kesmesi ve hatta Mısır firavunu Psammeticus'un Asurluları Mısır'dan atma çabalarını desteklemesiyle ortaya çıktı. Ancak Lidya, Asur için büyük bir öneme sahip değildi. Tabal'lı Mugallu çok daha önemliydi ve Asur'un yakın komşusu olarak iki cephede savaştan kaçınmak için itaatkâr kalmaktan başka seçeneği yoktu. MÖ 651'de hala haraç ödüyordu ve öldüğünde halefi ve oğlu [M]ussi(?)'nin krallığı Assurbanipal tarafından onaylanmıştır. Ancak MÖ 640'larda, Dugdamme'nin liderliğinde, Kimmerler faaliyetlerini tekrar yoğunlaştırdılar. MÖ 645 civarında, Asur'un kuzeybatı sınırındaki barış ve istikrar dönemi, [M]ussi'nin Kimmer baskısına boyun eğip Dugdamme'ye sığınmasıyla sona erdi. Bu zamana kadar Kimmer tehdidine karşı etkili bir kalkan görevi gören Tabal, aniden Asur'un kuzeybatı eyaletlerine yönelik Kimmer akınları için bir konuşlanma alanı haline gelmiştir.³⁴¹

³⁴⁰ Yiğit, "Tabal", 186; Akkuş Mutlu, "Asur ve Urartu Devleti'nin Anadolu'ya Hükmetme Mücadelesinde Tabal Krallığı'nın Rolü", 114.

³⁴¹ Fuchs, "Assyria and the North: Anatolia", 256-257.

1.3.6.Kummuh

Asur kaynaklarında Kutmuhu/Kummuhu³⁴² şeklinde geçen Kummuh, modern Adıyaman ili çevresinde yer almaktadır.³⁴³ Klasik çağlarda Komagene olarak adlandırılan bölgenin içinde bulunmaktaydı.³⁴⁴ Krallığın kuzeyinde Melid, batı ve güneybatı bölgelerinde Gurgum (Marqasi), Sam'al yer alırken, güney kısmında da Karkamış yer almaktaydı.³⁴⁵ Yeni Asur Devleti kralları Akdeniz ticaretini kontrol etmek istemişlerdir. Ticaret yollarının tamamen kontrol altına alınabilmesi için Kummuh Krallığı'nın Asur egemenliği altına alınmasını gerekli kılmaktaydı. Bundan dolayı II. Adad-nirari, Urartular üzerine askeri seferler düzenledikten sonra Kummuh Krallığı'nı da ele geçirmiştir.³⁴⁶ Kummuh Krallığı, Yeni Asur kaynaklarında ilk kez MÖ 866 yılında geçmektedir. Bu bağlamda, II. Asurnasirpal vergi veren krallıklar arasında Kummuh ismini de vermektedir. II. Asurnasirpal Kummuh'tan altın, gümüş ve sedir ağacını vergi olarak aldığını yazıtlarının ilgili kısmında şu şekilde anlatmaktadır:

*“...O dönemde Kummuh'lu Qatazili'den sedir ağacı, gümüş (ve) altından (oluşan) haracı aldım. Huzirina kentinden hareket ederek Fırat'ın kıyılarına akıntıya karşı ilerledim...”*³⁴⁷

Yeni Asur Devleti, III. Salmanassar devrinde de Kummuh üzerine seferler yapmaya devam etmiştir. III. Salmanassar, yıllıklarında Yeni Asur Devleti'ne vergi veren krallıklar arasında Kummuh kralı Qatazilu'nun ismini belirtmektedir. III. Salmanassar Kummuh'tan altı vergileri altın, gümüş, öküz, koyun ve şarap olarak saymaktadır. Asur krallarının yıllıklarından anlaşıldığı üzere Kummuh haraç ödeyerek ülkesini Asur Devleti'nden korumaya çalışmıştır. Bunun yanında zikredilen Asur kralları da aldıkları bu haraçlarla ekonomilerini güçlendirmişlerdir.

III. Adad-nirari dönemine baktığımızda Yeni Asur Devleti ile Kummuh arasındaki ilişkiler olumlu şekilde devam etmiş ve Asur'a sadık kalmışlardır. MÖ 805

³⁴² Kummuh(u) ile Kutmuhu isimlerinin aynı olup olmadığı hakkında farklı görüşler olsa da D. D. Luckenbill, Asurnasirpal döneminden itibaren Kutmuhu isminin Kummuh olarak kullanıldığını düşünmektedir. Bkz. ARAB I, 480, 601, 769, 772, vd; ARAB II, 45, 64, 69, 79, 82, 92.

³⁴³ Gökçe-Pınarcık, “Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi Dini Yapısı Üzerine Gözlemler”, 148.

³⁴⁴ Karen Radner, “How Did the Neo-Assyrian King Perceive His Land and its Resources?”, *Rainfall and Agriculture in Northern Mesopotamia*, ed. R.M. Jas (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 2000), 238; Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 187.

³⁴⁵ Suzan Akkuş Mutlu, “Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2/7 (2015), 100.

³⁴⁶ Hüseyin Sever, *Asur Tarihi*, 3. Baskı (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008), 79.

³⁴⁷ ARAB I, 480.

yılında III. Adad-nirari'ye karşı ayaklanan ve vergi vermeyi reddeden 8 krallık arasında yer almamış, aksine oluşturulan bu ittifaka karşı Asur kralına haber vermiştir. III. Adad-nirari kendisine karşı oluşturulan bu ittifakı yenmiştir. Bunun üzerine, Asur kralı Kummuh kralı Uşpililume ile Gurgum kralı Palalam'ın oğlu Qalparuda arasındaki sınır anlaşmazlığını Uşpililume lehine düzenleyerek ödüllendirmiştir.³⁴⁸

III. Tiglat-pileser döneminde Urartu kralı II. Sarduri öncülüğünde Arpad kralı Agusi'nin oğlu Mati'ilu, Gurgum kralı Tarhulara, Melid kralı Sulumeli, Kummuh kralı Kuştaspi, Que kralı Urukki, Kargamış kralı Pisiris ve Sam'al kralı Panammu'nun içinde yer aldıkları bir koalisyon kurulmuştu.³⁴⁹ Bunun üzerine Asur kralı III. Tiglat-pileser MÖ 743 yılında koalisyon güçlerine karşı sefere çıkmıştır.³⁵⁰ Kıştan ve Halpi yakınlarında yapılan savaşta koalisyon güçleri Asur ordusu tarafından yenilgiye uğramıştır.³⁵¹ Asur kralı bu savaşı yıllıklarında şu şekilde anlatmaktadır:

*“Saltanatımın 3. yılında, Urartulu Sarduri bana karşı ayaklandı...birlikte Matilu...Melidli Sulumal, Gurgumlu Tarhulara, Kummuhlu Kuştaspi birbirlerinin kuvvetine güvenerek ayaklandılar, ben onlarla savaştım,.....onların büyük bir bölümünü öldürdüm. Dağların dar geçitlerini ve uçurumları onların cesetleriyle doldurdum. Onların savaş arabalarını, onların sayısız... o katliamdan alıp götürdü ve Sarduri'nin... kendi ellerimle yakaladım. Eşyaları ile birlikte 72.690 insanı.... Sarduri hayatını kurtarmak için gece kaçtı ve bir daha görülmedi... Fırat üzerindeki köprüye kadar, ülkesinin sınırlarına kadar onu aradım...”*³⁵²

Savaş sonunda Arpad, Melid, Kummuh gibi devletler tekrar Asur'un hâkimiyetini kabul ederek vergi ödemeye başlamışlardı.³⁵³ Ayrıca Akdeniz kıyısında yer alan Tyr (Sur) gibi kentlerde Asur'a heyetler göndererek bağılıklarını bildirerek vergi vermişlerdir.³⁵⁴

³⁴⁸ RIMA III, A.0.104.3.

³⁴⁹ ARAB I, 769; Jonas C. Greenfield, “Arameans and Aramaic in Anatolia”, XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi, 6-10 Temmuz 1987 İstanbul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 200; Mehmet Kurt, “Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2009), 4.

³⁵⁰ Karen Radner, “Assyrians and Urartians”, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, ed. S. R. Steadman-G. McMahon (Oxford: University of Oxford Press, 2011), 739.

³⁵¹ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 34.

³⁵² ARAB I, 769.

³⁵³ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 164.

³⁵⁴ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 244; Akkuş Mutlu, “Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi”, 103.

Kummuh kralı Kuştaspi, Asur'a karşı oluşturulan koalisyonda yer almasına rağmen, III. Tiglat-pileser tarafından affedilerek MÖ 738 ve 732 yıllarında haraç veren krallar arasında zikredilmiştir.³⁵⁵

II. Sargon MÖ 712 yılında Melid kralı Tarhunazi'nin ayaklanması sonucu Melid üzerine harekete geçmiş ve Tarhunazi de dâhil olmak üzere çok sayıda esir alarak Asur'a göndermiştir. Melid bölgesini de kendisine bağlı olan Kummuh kralı Mutallu'ya bırakmıştır. Ancak Kummuh kralının Urartu kralı II. Argiştı ile ittifak oluşturması, vergi ödememesi, Asur kralını harekete geçirmiştir.³⁵⁶

II. Sargon MÖ 708 yılında Kummuh üzerine sefere çıkmıştır.³⁵⁷ Kummuh Krallığı yapılan bu askeri sefer sonucunda Asur eyaletine dönüştürülmüştür. Asur kralı *turtānu* makamını iyiye böldükten sonra Kummuh eyaletini sol *turtānu* eyaleti olarak düzenlemiştir. II. Sargon Kummuh'a sol *turtānu* olarak hadımını atamıştır.³⁵⁸ Kummuh'un sol *turtānu* olarak düzenlenmesinin amacı Yukarı Fırat ve Toroslar bölgesini kontrol altında tutmak olmuştur. Kummuh kraliyet ailesi sürgün edilmiş ve bölgeye Asur valisi atanmıştı. Eyalet askeri birliği olarak 150 atlı araba, 1500 süvari, 20.000 okçu ve 10.000 kalkan ve mızraklı asker gönderilmiştir. Asur kralı yıllıklarında ilgili kısımda şöyle anlatmaktadır:

*“Kummuh ülkesi kralı Mutallu, hain Hititli... Urartu kralı Argiştı'ye ve onu kurtaramayacak müttefiklerine güvendi, yıllık vergisini, haracını ödemeyi durdurdu... ona karşı yola çıktım, seferimin yaklaştığını gördü, şehrini terketti ve artık görülmedi. O şehir, ülkesinin geri kalan 62 şehriyle beraber, kuşattım ele geçirdim. Eşi, çocukları, hazinesi, malları, sarayının tüm değerli eşyalarını, ülkesinin insanlarıyla beraber, yırttım (parçaladım)- kimse kaçmadı. O bölgeyi tekrar inşa ettim.”*³⁵⁹

“Şehri tekrar inşa ettim, fethettiğim Bit-yakin'den insanları içine yerleştirdim, yöneticimi onların üstüne vali olarak yerleştirdim... Tahtı, 150 savaş arabası, 1500

³⁵⁵ Şen, M.Ö. I. Bin Yılda Anadolu-Mezopotamya İlişkileri, 8.

³⁵⁶ Radner, “The Assyrian King and His Scholars: The Syro-Anatolian and the Egyptian Schools”, 234; Akkuş Mutlu, “Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi”, 104.

³⁵⁷ Nadav Na'aman, “Province System and Settlement Pattern in Southern Syria and Palestine in the Neo-Assyrian Period”, *Neo-Assyrian Geography*, ed. Mario Liverani (Rome: Università di Roma, 1995), 107.

³⁵⁸ Grayson, “Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (744-650)”, 133; Tiryaki, “Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Politik Güçler”, 107.

³⁵⁹ ARAB II, 64.

*süvari, 20.000 okçu, 10.000 kalkan ve mızraklı asker, onların içinden seçtim ve onun emrine verdim. Ülkemin yöneticileri ile onu saydım ...”*³⁶⁰

Kummuh’un sahip olduğu coğrafi konum bu düzenlemede etkili olmuştur. II. Sargon, MÖ 705 yılında Anadolu’da Kimmerler ile yapılan bir savaşta ölmüştür.³⁶¹ II. Sargon’un ölmesi sonucu, Kummuh Asur hâkimiyetinden çıkmış ve tekrar bağımsız olmuştur.³⁶² Ancak SAA XIV; 1 nolu mektupta MÖ 668 yılında Mar-larim Kummuh *turtānu*’su olarak geçmektedir. Ayrıca SAA VI; 327 nolu mektupta da Bel-na’id de Kummuh *turtānu*’su olarak geçmektedir. MÖ 630 yılında ise Salam-şar-iqbi de SAA XIV; 34 ve 36 nolu mektuplarda sol *turtānu* ve Kummuh *turtānu*’su olarak geçmiştir.

Söz konusu belgelerden de anlaşıldığı üzere Kummuh’un Asur hâkimiyetinde sol *turtānu* eyaleti olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Kraliyet ailesinin sürgün edilmesi, yerlerine Aramilerin yerleştirilmesi ve Kummuh valisinin emrine askeri birliklerin tahsis edilmesi de önemli bir eyalet merkezi olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Asur kralları Orta Assur döneminde Belih ya da Fırat Nehri’ne kadar yayılabilmıştır. Bu dönemde Asurlar Fırat’ın ötesine bile seferler düzenlemişlerdir. Ancak Fırat Nehri’ne kadar olan bölgede idari sistemini oluşturarak bölgeye Asur nüfusunu yerleştirebilmişlerdir. Ancak Yeni Asur Dönemi’nde Fırat Nehri’nin batısında Kummuh diğer eyaletlerden farklı özelliklere sahip olmuştur. Hem Kummuh’un sol *turtānu* eyaleti olarak düzenlenmesi hem de nüfusunun sürgünle yerinden edilmesi bu farklılıkların oluşmasında etkili olmuştur. Yeni Asur Devleti’nin Kummuh’a dair bu farklı yaklaşımı bulunduğu konumdan kaynaklı olmuştur. Bölgedeki Frig ve Urartu Devletlerinin varlığı Kummuh’u stratejik bölge olarak algılamalarına neden olmuştur.

1.3.7.Unqi

Yeni Asur Devleti kaynaklarında ilk önce Patina/Pattin olarak bahsedilen krallık, daha sonraki dönemlerde Unqi adıyla zikredilmiştir.³⁶³ Pattin/Hatenna krallığı, Antakya

³⁶⁰ ARAB II, 46.

³⁶¹ Bradley J. Parker, “The Neo-Assyrian Kings in Nineveh”, *Nineveh The Great City Symbol of Beauty and Power, Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities 13*, ed. L.P. Petit-D. Morandi Bonacossi (Leiden: Sidestone Press, 2017), 142; Galter, “Warrior Kings: The Changing Facets of Heroic Kingship in Assyria”, 117.

³⁶² Kurt, “Tabal Ülkesi’nin Politik ve İdari Yapısı”, 133; Akkuş Mutlu, “Kummuh Ülkesi’nin Asur Devleti Açısından Önemi”, 105.

³⁶³ Nurgül Yıldırım, “Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı’ndan Unqi Krallığı’na Antakya ve Amik Ovası’nın Tarihî Süreci”, *Belleten* 80/289 (2016), 702; Yıldırım, “Eski Doğu Akdeniz’de Krali Bir Liman “Al-Mina”, 190.

ve Amik Ovası'nı kapsamaktaydı. Antakya sınırlarında yer alan ve Amuk Gölü kıyısında bulunan Tel Tayinat (Kunulua), Pattin Krallığı'nın merkezi olarak kabul edilmektedir.³⁶⁴ Pattin ülkesinin sahip olduğu doğal kaynaklar, Mezopotamya bölgesinde bulunmadığı için Yeni Asur Devleti için oldukça önemli bir bölgeyi kapsamaktaydı. Bulunduğu konum, Mezopotamya, Anadolu ve Doğu Akdeniz'i birleştiren bir köprü niteliğindeydi. Yeni Asur Devleti kralları Pattin krallığını ele geçirmenin sonucunda hem Akdeniz'e ulaşımı olacak hem de Anadolu'ya geçerek bu bölgedeki hammaddeleri kullanabilecekti. Bunun farkında olan Asur kralları düzenli askeri seferler gerçekleştirerek hâkimiyet sağlamak istemişlerdir.³⁶⁵ Pattin Krallığı ile ilgili Yeni Asur Devleti döneminde ilk bilgilere II. Asurnasirpal döneminde rastlamaktayız. II. Asurnasirpal, MÖ 870'te düzenlediği 8. seferinde Pattin ülkesine girmiş ve kralı Lubarna'yı haraca bağlamıştır.³⁶⁶ Asur kralı yıllıklarında haraç olarak aldığı altın, gümüş, demir, kalay, kumaş ve büyükbaş-küçükbaş hayvanlardan bahsetmektedir. II. Asurnasirpal askeri seferin sonucunda Pattin Krallığı'nın birçok şehrini ele geçirmiştir. Daha sonra, Doğu Akdeniz sahilinde yer alan Tyr, Sidon ve Biblos gibi Fenike şehir ülkelerini ele geçirerek bölgedeki ticarete etkili olmak istemiştir. Pattin ülkesinden Doğu Akdeniz sahil bölgesine ulaşması, bu bölgenin sahip olduğu jeopolitik önemi ortaya çıkarmaktadır.³⁶⁷

II. Asurnasirpal'den sonra Asur kralı olan III. Salmanassar da Pattin krallığı ile saltanatının ilk senesinden itibaren ilgilenmeye başlamıştır. Asur kralı, MÖ 858 yılındaki askeri seferde Asi Nehri'ni geçerek Patina kralı Sapalulme'nin Alimuş kentine ulaştığını ifade etmektedir. III. Salmanassar yıllıklarında kendisine karşı bir koalisyon oluşturulduğunu belirtmektedir. Bu koalisyon içerisinde Patina, Karkamış, Que, Samal, Bit-Adini ve Yahan krallıklarından oluşan birliklere karşı mücadele ettiğini ve onları yenerek Alimuş/Alışir kentini fethettiğini şu şekilde anlatmaktadır:

“...Patina yöneticisi Sapalulme, Adini'nin oğlu Ahuni, ve Karkamış kralı Sangara bana karşı birleşmiş ve birbirlerine yardım etmişlerdir ...(Amanos dağından ayrıldım.) Asi Nehrini geçtim, Sapalulme'nin kale kenti olan Alışir'in karşısına yaklaştım.

³⁶⁴ Nadav Na'aman, “Aribua and the Patina-Hamath Border”, *ORIENTALIA* 71/3 (2002), 291-292; Nurgül Yıldırım, “Arşivler ve Arkeolojik Bulgular Işığında Antakya ve Yakın Çevresinin Demografik Yapısı (İ.Ö. 2000-600)” *Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar-1 Dr. Mehmet Tekin Armağanı*, ed. Sacit Uğuz-Bülent Arı (Hatay: Color Ofset Matbaacılık İskenderun, 2016), 58.

³⁶⁵ Yıldırım, “Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci”, 702; Doğancı, “Geç Hitit Devletleriyle Yeni Asur İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkiler”, 8.

³⁶⁶ Harrison, “The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)”, 254.

³⁶⁷ Yıldırım, “Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci”, 703-705.

Patina'da yaşayan Sapalulme, Adini'nin oğlu Ahuni, Karkamış kralı Sangara'yı, Sam'al kralı Hayyanu'yu, Que kralı Kate'yi yardıma çağırmıştı. Onların toplanan güçlerini dağıttım. Şehri kuşattım ve aldım..."³⁶⁸

III. Salmanassar, saltanatının ikinci senesinde düzenlediği Akdeniz seferi sonucunda Patina'dan aldığı yüklü ganimetin yanında Patin kralı Qalparunda'nın kızını da çeyiziyle beraber almıştır.³⁶⁹ Patina Krallığı tahtına Qalparunda'dan sonra çıktığı düşünülen II. Lubarna döneminde Asur ve Patin ilişkilerinde sorun olmadığı düşünülmektedir. Çünkü bu süreçte III. Salmanassar herhangi bir askeri sefer düzenlememiştir. MÖ 831 yılında III. Salmanassar'ın Urartu ve Aramilere karşı olan mücadelesinde Asur tarafında yer almıştır. Bunu fırsat bilen Tabal ve Melid krallıkları tarafından saldırıya uğramış ve MÖ 829 yılında II. Lubarna kendi komutanı olan Surri tarafından öldürülmüştür. Patina Krallığı'na geçmek isteyen Surri III. Salmanassar tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine III. Salmanassar Pattin Krallığı başına öldürülen kral Lubarna'nın soyundan olan ve Asur yanlısı olan Sasi'yi geçirmiştir.³⁷⁰ Asur kralı yıllıklarında bu gelişmeleri şu şekilde anlatmaktadır:

*"Lubarna'nın kralı olduğu Patina Ülkesin'de kraliyet soyundan olmayan Surri tahta geçmişti. Efendim Tanrı Aşşur'un görkeminden aldığım güçle, kralî kent Kunulua'da Surri'yi boğarak öldürdüm. Patina halkı benim silahlarımın ihtişamından korktular (ve) ben isyan edenlerle birlikte Surri'nin oğlunu da ele geçirdim. Onları kazığa asarak öldürdüm."*³⁷¹

III. Salmanassar'ın Asur kralı olduğu döneme kadar Pattin/Patina olarak kaydedilen krallık için III. Adad-nirari krallığıyla beraber Unqi adı kullanılmaya başlanmıştır. Bölgede giderek artan Aramili nüfusun bu isim değişikliğinin olmasında etkisi yüksektir.³⁷²

³⁶⁸ RIMA III, A.0.102.1; 64'b-80.

³⁶⁹ Yıldırım, "Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci", 707.

³⁷⁰ Greenfield, "Arameans and Aramaic in Anatolia", 199; Harrison, "The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)", 254; Yıldırım, "Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci", 708; Karen Radner, "High Visibility Punishment and Deterrent: Implement in Assyria Warfare and Legal Practice", *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte*, ed. Reinhard Achenbach et al. (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015), 109.

³⁷¹ RIMA III, A.0.102.14; 146b-156a.

³⁷² Olmstead, "Shalmaneser III and the Establishment of the Assyrian Power", 355; Nurgül Yıldırım, "Asi Nehri'nin Adı Üzerine Bir İnceleme", *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 11/2 (2017), 81.

Unqi Krallığı, Urartu öncülüğünde oluşturulan Kuzey Suriye ittifakına katılmayarak Asur tarafında yer almıştır. Ancak daha sonra Asur kralına vergi vermeyi reddederek isyan etmiştir. III. Tiglat-pileser Unqi kralı Tutammu'nun sadakat yeminini ihlal etmesi üzerine sefer düzenlemiştir. Böylece Unqi Krallığı MÖ 738 yılında Asur kralı III. Tiglat-pileser tarafından tamamen ele geçirilmiştir.³⁷³ Unqi Krallığı, Unqi, Santal, Patin ve Yaudi şeklinde dörde bölünmüştür.³⁷⁴ Asur kralı, bu hamle ile birlikte bölgede olası bir isyanın oluşmasını engellemeye çalışmıştır.³⁷⁵ III. Tiglat-pileser, Unqi Krallığı'nı yağmaladıktan sonra eski kralı kenti Kunalia'yı eyalete çevirmiş ve vali atayarak Asur eyaletine dönüştürmüştür. Kral yıllıklarında bu olayı şöyle ifade etmektedir:

Kinalīa (Kunalīa) [şehrini] yeniden düzenledim, Ungi topraklarının tamamının itfaat etmesini sağladım], [...], (ve) onların üzerine eyalet yöneticim [...hadımı] yerleştirdim."³⁷⁶

Böylece Unqi, MÖ 738 yılında tamamen Asur hâkimiyetine girmiştir. Unqi'nin Asur eyaleti olmasıyla birlikte bölgedeki ticaret de Yeni Asur Devleti'nin eline geçmiştir. Ayrıca ilk dönemlerde Asur kaynaklarında Pattin olarak geçen ve devamında Unqi adını alan krallığın Asur eyaletine dönüşmesinden sonra Kinalīa (Kunalīa) şeklinde Asur kaynaklarında yer almıştır.

II. Sargon döneminde Kunalīa'nın Yeni Asur Devleti'ne bağlılığı devam etmekteydi. II. Sargon'a karşı Kinalīa'nın güney kısmında yer alan Arpad, Şam, Hamat ve Şimarra gibi küçük krallıkların oluşturduğu koalisyonda yer almamıştır. Asur kralı koalisyon güçlerini yenmiş ve Tel Tayinat bölgesinde bulunan steli Unqi kralı Kunulua'ya diktirmiştir.³⁷⁷

Sanherib ve Asarhaddon dönemlerinde Amik Ovası ve Suriye bölgelerine yapılan seferlerin amacı sınırlarını korumak ve güçlendirmektir. Sanherib yaptığı sefer sonucunda Asur'a götürdüğü gemi işçilerini "*Hattili insanlar*" olarak belirtmiştir. Asarhaddon ile Kinalīa arasında bağıllık anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma ile Kunalīa üzerindeki Asur

³⁷³ Yamada, "Karus on the Frontiers of the Neo-Assyrian Empire", 66.

³⁷⁴ Yıldırım, "Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci", 710; Yıldırım-Erenkul, "Yazılı Kaynaklara göre Erken Demir Çağı'nda Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Anadolu'nun Değişen Siyasi Yapısı", 490.

³⁷⁵ Nurgül Yıldırım, "Demir Çağında Göçün ve Ticaretin Şekillendirdiği Coğrafya 'Kuzey Levant'", *History Studies* 12/4 (2020), 2229.

³⁷⁶ RINAP 1, 12.

³⁷⁷ Yıldırım, "Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci", 712.

etkinliği devam ettirilmek istenmiştir. Yapılan bağlılık anlaşmasına bakıldığında Yeni Asur Devleti'nin Doğu Akdeniz Bölgesi üzerindeki amacına ulaştığını göstermektedir. Nitekim Asarhaddon'dan sonra Asur kralı olan Asurbanipal döneminde Kunalia'da kendisine karşı bir isyan olmamıştır.³⁷⁸ Kunalia ve Karkamış'ta kurulan Yeni Asur eyaletlerinde yönetici sınıfları bulunmuştur. Söz konusu eyaletlerde kurulan yönetici sarayları ve stellerin oluşturulması Asur egemenliğini açıkça ortaya koymaktadır.

II. Sargon zamanında Kunalia eyaleti SAA VII; 80, 116 ve CTN 3, 78 nolu belgelerde ve Asarhaddon döneminde SAA XIII; 86 nolu mektupta geçmiştir. Ayrıca Assurbanipal döneminde SAA X; 96 nolu mektupta Barhalzi, Raşappa, Kilizi, Isana, Tillê ve Arpad valileri ile birlikte Kullania valisinin de Tanrı Asur tapınağı için düzenli koyun sunularını vermediği kaydedilmiştir. Dolayısıyla Kunalia'nın Asurbanipal dönemine kadar Asur eyaleti olarak kaldığını söyleyebiliriz. Yeni Asur Devleti'nin, Doğu Akdeniz Bölgesine bu kadar değer vermesinde bölgenin sahip olduğu coğrafi konum, hammadde bakımından zengin olması ve bölgenin yüksek ticaret potansiyelinin olması etkili olduğu bir gerçektir.

1.3.8.Melid

Melid Krallığı'nın merkezi günümüz Malatya merkezinin 6 km kuzeydoğusunda bulunan Arslantepe olarak kabul edilmektedir.³⁷⁹ MÖ I. bin Asur kaynaklarında *Melid*, Urartu yazıtlarında *Meliteia* ve bir Aramice yazıtta *mlz* olarak geçmiştir.³⁸⁰ Melid Krallığı dönemin önemli devletleri olan Asur, Urartu ve Friglerin sınırlarının kesişme noktasında yer almasından dolayı oldukça önemli bir krallık olmuştur. Sahip olduğu konumdan dolayı Asur ile Urartu arasında devam eden rekabette önemli bir yer tutmuştur. Çünkü bazı dönemlerde Asur'a vergi verirken, bazı dönemlerde de Urartu ile yakın ilişkilere sahip olmuştur. II. Asurnasirpal döneminde Asur topraklarına dâhil edilen Melid Krallığı, III. Salmanassar döneminde haraç ödeyen ülkeler arasında geçmektedir.³⁸¹ Asur kralı II. Asurnasirpal MÖ 865'te Kalhu sarayının açılışında düzenlediği ziyafete Melid'den elçileri de davet etmiştir.³⁸² III. Salmanassar döneminde ise Melid kralı Lalli MÖ 853'te

³⁷⁸ Harrison, "The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)", 255; Yıldırım, "Eski Doğu Akdeniz'de Krali Bir Liman "Al-Mina", 193.

³⁷⁹ Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, 73; Tiryaki, "Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Politik Güçler", 125; Doğancı, "Geç Hitit Devletleriyle Yeni Asur İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkiler", 10.

³⁸⁰ John D. Hawkins, "Hittites and Assyrians at Melid (Malatya)", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, 6-10 Temmuz 1987 İstanbul* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998) 66-67.

³⁸¹ Hawkins, "Hittites and Assyrians at Melid (Malatya)", 67; Coşkun-et al. *MÖ I. Binde Anadolu ve Mezopotamya Arasındaki Ticari İlişkiler*, 78.

³⁸² RIMA II, A.0.101.30; 146.

Asur kralına haraç vermiştir.³⁸³ Melid, III. Salmanassar'ın ölmesi ile bir asra yakın Urartu hâkimiyetine geçmiştir. Melid kralı Sulumal, III. Tiglat-pileser tarafından mağlup edilerek haraç vermiştir. Melid kralı Sulumal, Urartu kralı II. Sarduri ve Arpad kralı Mati'ilu'nun öncülük ettiği koalisyonda yer almıştır. Bu Asur karşıtı ittifakta yer almıştır. Kummuh kralı Kuştaspi ve Gurgum kralı Tarhulara da bulunmuşlardır. Koalisyon güçlerinin yenilmesinden sonra tekrar Asur'a vergi vermeye başlamış, ancak bu kontrol uzun sürmemiştir.³⁸⁴

II. Sargon'un ilk dönemlerinde Melid Krallığı'nda Gunzianu bulunmaktaydı. Gunzianu döneminde de Melid Asur'a vergi ödemekteydi.³⁸⁵ Ancak MÖ 711'de Melid kralı Tarhunazi'nin isyan etmesi sonunu hazırlamıştır.³⁸⁶ Asur kralı II. Sargon yıllıklarında Melid kralı Tarhunazi'ye karşı askeri sefere çıktığını belirtmektedir. Asur kralı yıllıklarının ilgili kısmında şöyle anlatmaktadır:

*“...Melid kralı Tarhunazi isyan etmeyi planladı, haracını göndermedi ve tanrılara ettiği yemini unuttu. Kraliyet şehri Meliddu 'yi yakıp yıktım. Ülkesinin diğer şehirlerini de yağmaladım. Eşini, Çocuklarını ve 500 askerini esir aldım, bütün hazinesine el koydum. Hâkimiyetim altındaki bu topraklardan ağır vergiler aldım... Til-Garimmu'yu yeniden inşa ettim; ele geçirdiğim insanları içine yerleştirdim. Kammanu ülkesini tamamen ele geçirdim ve resmi görevlimin emrine verdim. Gunzianu gibi onlara hizmet ve vasallığı koydum. 10 güçlü kale etrafında inşa ettim ve insanların içinde huzurla yaşamalarını sağladım.”*³⁸⁷

II. Sargon sefer sonrasında Tarhunazi, ailesini ve çok sayıda esiri Asur'a sürmüş ve Melid Krallığı'nı Kummuh kralı Mutallu'ya devretmiştir.³⁸⁸ Kammanu Krallığı ile Til Garimmu kenti Asur eyaleti yapılmıştır. Melid ve bazı bölgeler Kummuh kralı Mugallu'nun kontrolüne bırakılmıştır.³⁸⁹ Asur kralı yıllıklarında Til-Garimmu'yu yeniden inşa ettiğini, içine okçuları ve sürgünleri yerleştirdiğini, Kammanu sınırlarını genişleterek yöneticisinin emrine verdiğini ve onlara vergi yüklediğini kaydetmiştir.³⁹⁰

³⁸³ RIMA III, A.0.102.2; ii 83.

³⁸⁴ Hawkins, “Hittites and Assyrians at Melid (Malatya)”, 67.

³⁸⁵ Şahin, “Geç Hitit Beylikleri”, 143.

³⁸⁶ Andreas Fuchs, “Assyria and the North: Anatolia”, 255.

³⁸⁷ ARAB II, 26.

³⁸⁸ Grayson, “Assyrian Expansion into Anatolia in the Sagonid Age (744-650)”, 133; Hawkins, “Hittites and Assyrians at Melid (Malatya)”, 68; Bilcan Gökçe, “Yeni Asur Krallığı'nda Savaş Esirleri Üzerine Notlar”, *MASOP E-Dergi* 13/2 (2019), 27.

³⁸⁹ Hawkins, “Hittites and Assyrians at Melid (Malatya)”, 68.

³⁹⁰ ARAB II, 60.

Melid eyaletinin yazılı kaynaklarda eyalet valisi bilinmemektedir. Ancak kısa bir süre olsa da Asur eyalet merkezinin varlığını işaret etmektedir.³⁹¹ Melid'in bütününde olmasa da bir bölgesinde Asur kralı tarafından eyalet kurulmuştur. Eyalet yöneticisi olarak II. Sargon'un bir hadımı atanmıştır. Bölgenin düşman olan Urartu ve Friglerden savunması için 10 tane de kale inşa edilmiştir.

Melid ve çevresi de Kummuh kralı Mutallu'ya bırakılmıştır. Ancak Mutallu II. Sargon'a vergileri vermeyi reddetmiş ve Urartu ile ittifak kurmuştur. Bunun üzerinde MÖ 708'de Asur ordusu Kummuh'a saldırmıştır. Mutallu kaçabilse de ailesi ve halkı ele geçirilmiştir. Böylece Kummuh eyalet olarak düzenlenmiştir. Melid de Asurlular tarafından ele geçirilmiş ve kurulmuş eyalete eklenmiştir. Melid de eyalet sınırları içerisinde yer almaya başlamıştır. Fakat Sargon'un MÖ 705 yılında ölmesi sonucu birçok bölge gibi Melid de Asur kontrolünden çıkarak bağımsız olmuştur.³⁹² II. Sargon'un ölümü ile Asur kralı olan Sanherib döneminde ise Asur'un Melid üzerindeki hâkimiyeti kaybolmuştur. MÖ 695 yılında Asur kralı Sanherib Melid üzerine askeri sefer düzenlemiş ve sefer sonucunda ganimetler alsa da Melid üzerindeki kontrolünü sağlamayı başaramamıştır.³⁹³

Asarhaddon döneminde ise Melid Krallığı'nda Mugallu bulunmaktaydı. Mugallu'nun Melid'i ele geçirdiği Assur kaynaklarında adının Melid'deki Mugallu olarak geçmesinden anlaşılmaktadır. MÖ 675'te Asarhaddon ordusunun Melid'deki Mugallu'ya karşı sefere çıkması Mugallu'nun kenti ele geçirdiğini göstermektedir.³⁹⁴ Bu bilginin kral yazıtında değil Limmu Kroniği'nde geçmesinden dolayı Asurluların başarısız olduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁵ Ancak Asurbanipal döneminde Mugallu'nun Asur'dan Kimmerlere karşı yardım almak ve vergi olarak at vermeyi kabul ettiği Asurbanipal dönemi kaynaklarından anlaşılmaktadır.³⁹⁶ Fakat Hawkins, Asur mektupları ve idari belgelerinde Melid'in isminin geçmesi Asur eyaleti olduğunu kanıtlamadığını

³⁹¹ ARAB II, 26; Fuchs, *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*, 204.

³⁹² Grant Frame, "A "New" Cylinder Inscription of Sargon II of Assyria from Melid", *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars. Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, ed. Mikko Luukko et al. (Helsinki: Finnish Oriental Society, 2009), 65-82; Hawkins, "Hittites and Assyrians at Melid (Malatya)", 68.

³⁹³ Kurt, *Yazılı Kaynaklara Göre MÖ I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*, 83; Şahin, "Geç Hitit Beylikleri", 143.

³⁹⁴ Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles: Texts from Cuneiform Sources*, 126: 15.

³⁹⁵ Baker, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire Part II: L-N*, Vol. 2, 761.

³⁹⁶ Hawkins, "Hittites and Assyrians at Melid (Malatya)", 68.

belirtmiştir.³⁹⁷ Asarhaddon'un Tanrı Šamaš'a sorduğu kehanet fallarına göre de Mugallu'nun Melid'i ele geçirdiği ve Asur kralının Melid'i tekrar almak istediği anlaşılmaktadır.³⁹⁸ Dolayısıyla Melid'in bu dönemde Asur kontrolünden çıktığı görülmektedir.

Yazılı kaynaklara bakıldığında Yeni Asur Dönemi'nde Melid'de Asur eyaletinin oluşturulduğunu II. Sargon'un kral yazıtı göstermektedir. Bunun haricinde ne Melid valisi ne de Melid eyaletinin adı yazılı kaynaklarda yer almıştır. Dolayısıyla Yeni Asur Dönemi'nde Melid eyaletinin uzun süreli olmadığı anlaşılmaktadır. Belki de bu düzenleme çok kısa süreli olmuştur. Arslantepe'de Asur dönemine ait sarayın ve kral yazıtının olması, burada uzun bir dönem olmasa bile Asur egemenliğini ortaya koymaktadır. Tabal eyaleti de II. Sargon yazıtından bilinmektedir. Melid'in kontrolünün Tabal kralına verilmesi ve II. Sargon'un ölümüyle Asur kontrolünden çıkmaları da Asur kontrolünün uzun bir zaman diliminden yoksun olduğunu göstermektedir. Tabal ve Melid'in bu dönemde birleştirilmek istenmesi ve Asur sarayının Arslantepe'de oluşturulması, Asur kralının söz konusu iki bölgeyi sonraki dönemlerde de tek çatı altında yönetme düşüncesinde olabileceğine ışık tutmaktadır. II. Sargon'un ani ölümü bölgedeki Yeni Asur eyalet yönetiminin ve hâkimiyet politikasının kısa sürmesine neden olmuştur. Bu durum gerçekleşmemiş olsaydı, dönemin en güçlü devleti olan Yeni Asur söz konusu bölgede belki de farklı ve uzun süreli bir yönetim mekanizması oluşturabilecekti.

1.3.9.Que

Yeni Asur Devleti kaynaklarında Kilikya bölgesinden Que ve Hilakku şeklinde bahsedilmektedir. Kilikya'nın doğu kısmını oluşturan Çukurova'ya Que adını vermişlerdir.³⁹⁹ Kaynaklarda Que bölgesi olarak birkaç farklı isim yer almaktadır. Bunlar; Que, Hiyawa, Adanawa ve Danuni'dir.⁴⁰⁰ Yeni Asur Dönemi'nde ise Asur kralları kaynaklarda Que adını kullanmıştır. İlk olarak III. Salmanassar döneminde Asur belgelerinde yer almıştır. Que ismi bundan sonraki dönemlerde de sürekli olarak Asur kaynaklarında geçmiş ve bu devletin yıkılışına kadar devam etmiştir.⁴⁰¹ Diğer taraftan Asur yıllıklarında Tarsus'un batı ve kuzey bölgelerinde olması gereken Hilakku'dan

³⁹⁷ David John Hawkins, "Melid. A.", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, ed. Ernst Weidner et al. (Berlin: Walter de Gruyter, 1993-1997), 39.

³⁹⁸ SAA IV, 4, 7.

³⁹⁹ Mehmet Kurt, "Sanherib Dönemi Kilikya İsyanları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (2009), 190.

⁴⁰⁰ Edward Lipinski, *Itineraria Phoenicia Studia Phoenicia 18 (Orientalia Lovaniensia Analecta 127)* (Leuven: Peeters Publishers, 2004), 123.

⁴⁰¹ Albrecht Goetze, "Cilicians", *Journal of Cuneiform Studies* 16/2 (1962), 52.

genelde Que ile birlikte zikredilmektedir. Hilakku, Aramice olarak HLK/KLK olarak yazılmış ve Hellen diline Kilikya olarak çevrilmiştir. Bu ismin Hilakku bölgesini ifade ettiği düşünülmektedir.⁴⁰² Bu da Que ve Hilakku bölgelerinin coğrafya olarak aynı oldukları düşüncesini oluşturmaktadır.⁴⁰³ Başkenti Adana (Pahri) olan Que'nin, birçok şehir krallığından oluştuğu Asur belgelerinden bilinmektedir.⁴⁰⁴

Yeni Asur Devleti, Kilikya Bölgesi ile III. Salmanassar döneminden itibaren ilgilenmiştir. Asur kralı Que ve Hilakku üzerine krallığının ilk senesinde sefer düzenlemiş ve Amanos Dağları eteklerine zafer anıtı diktirdiğinden söz etmektedir.⁴⁰⁵ Fakat Asur kralının Queli Kate ve Hilakku'lu Pihirim'in oluşturdukları koalisyona yenildiği düşünülmektedir.⁴⁰⁶ Diğer bir görüş ise, MÖ 858 yılında oluşturulan Kuzey Suriye ittifakında Que kralı Kate ile Hilakku kralı Pihirim de yer almış ve koalisyondaki diğer krallıklar yenilmesine rağmen Que ve Hilakku'nun Asur hâkimiyeti altına girdiklerini gösteren bir belge bulunmamıştır.⁴⁰⁷ Ancak III. Salmanassar, MÖ 839 ve 837'de düzenlediği seferler sonucunda Que kralı Kate'yi yenerek önemli şehirlerini yakıp yıkmıştır. Karatepe yazıtlarından III. Salmanassar'ın Pahri kentini yıktığı anlaşılmaktadır. Böylece Asur kralı Que'yi hâkimiyet altına almış ve batıya yönelen ticaret yollarının kontrolünü sağlamıştır. Buna paralel olarak Toroslarda yer alan gümüş ve mermer maden yataklarını da ele geçirmiş olmaktadır.⁴⁰⁸ III. Salmanassar MÖ 834 ve 833 yıllarında tekrar Que üzerine seferler düzenlemiş ve son sefer sonrasında Que başına Kate'nin oğlu Kirri'yi geçirerek bölge üzerindeki kontrolünü devam ettirmek istemiştir. Asur kralı, III. Salmanassar MÖ 833'de Que'ye karşı düzenlediği askeri seferde Tarsus'a kadar ilerleyerek haraç olarak altın ve gümüş almıştır. Dolayısıyla Yeni Asur Devleti için Kilikya kapılarına ulaşımı sağlayan Tarsus'un vasal krallık olduğunu göstermektedir.⁴⁰⁹ Que'nin sahip olduğu konum ve maden yataklarına sahip olması Asur krallarının devamlı

⁴⁰² Mehmet Kurt, "Demir Çağı'nda Kilikya'da Politik Yapı", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2009), 120; Kurt, "Sanherib Dönemi Kilikya İsyanları", 191.

⁴⁰³ Mehmet Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/3 (2008), 119.

⁴⁰⁴ Kurt, "Sanherib Dönemi Kilikya İsyanları", 190; Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 185.

⁴⁰⁵ Mehmet Kurt, "M.Ö. 1. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi", *Belleten Dergisi* LXX/257 (2006), 6; Yıldırım, "Inscribed Triumphal Columns of Assyrian Kings in Anatolia as a Symbol of Sovereignty", 1114.

⁴⁰⁶ Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", 329.

⁴⁰⁷ Olmstead, "Shalmaneser III and the Establishment of the Assyrian Power", 351.

⁴⁰⁸ Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", 329; Kürşat Bardakçı, "İki Dil, İki Halk, Tek Coğrafya: Luvi-Arami İlişkileri MÖ 1050-750", *Universal Journal of History and Culture* 2/1 (2020), 82.

⁴⁰⁹ Andre Lemaire, "Tarshish-Tarsisi: Problème de Topographie Historique Biblique et Assyrienne", *Studies in Historical Geography and Biblical Historiography Presented to Zecharia Kallai* ed. Gershon Galil-Moshe Weinfeld (Leiden: Brill, 2000), 57.

askeri seferler düzenlemesine neden olmuştur. III. Salmamassar düzenlediği askeri seferi yıllıklarında şu şekilde kaydetmiştir:

“Hâkimiyetimin yirmi altıncı yılında Amanos Dağı’nı yedinci defa aştım ve Que kralı Kate’nin kentlerine karşı dördüncü defa yürüdüm. Tulli’nin krali kenti Tanakum’u kuşattım. Efendim Aşşur’un dehşet verici ihtişamı Onu yendi. Onlar dışarı çıktılar ve ayaklarıma kapandılar. Onu rehin aldım; haracı olarak ondan gümüş, altın, demir, sığır, koyun aldım. Tanakum’dan ayrıldım ve Lamenaş’a karşı ilerledim. (Ülkenin) insanları kaçtılar ve yüksek bir dağa tırmandılar. Dağın zirvesine hücum ettim ve yakaladım. Onların savaşçıları öldürdüm. Onların ganimetini, sığırlarını, koyunlarını dağdan aşağıya indirdim. Kentlerini tahrip ettim, yıktım, yaktım. Tarzi (Tarsus)’ye doğru ilerledim. Onlar ayaklarıma kapandılar. Vergi olarak gümüş ve altın aldım. Kate’nin kardeşi Kirrî’yi onların üzerine kral olarak atadım. Dönüşümde Amanos Dağı’na çıktım, sedir kerestelerini kestim, (onları) taşıdım ve kentim, Asur’a getirdim.”⁴¹⁰

Que Yeni Asur Dönemi seferlerinde önemli bir merkez olmuştur. Asur’a karşı ayaklanmalarda askeri üs olarak kullanılmıştır. Söz konusu bölgeden Tabal, Hilakku ve Kilikya’ya seferler düzenlenmiştir. Ayrıca Toroslarda yer alan madenlere ulaşımı sağlaması açısından da önemli bir bölge olmuştur. Diğer yandan, III. Salmanassar’ın Que üzerine hemen hemen her yıl sefer düzenlediğine bakacak olursak Yeni Asur Devleti’nin bölge üzerindeki hâkimiyetinin devamlı olmadığı fikrini akla getirmektedir.

III. Tiglat-pileser dönemine baktığımızda, III. Tiglat-pileser’in MÖ 743 yılında II. Sarduri önderliğindeki koalisyonu yenmesi ile Asur kralı Que’de bozulmuş olan Asur hâkimiyetini yeniden sağlamak istemiştir. MÖ 738 yılına gelindiğinde III. Tiglat-pileser’in başarılı olduğu görülmektedir.⁴¹¹ Çünkü Asur kralı yendiği ve haraca bağladığı devletlerin kralları arasında Que kralı Urikki’nin adını da saymaktadır.⁴¹²

İncirli Yazıtı III. Tiglat-pileser’e karşı kurulan Urartu ittifakı ve Arpad’a karşı yürüttüğü seferleri ile ilgilidir. III. Tiglat-pileser’in ilk seferinde Mati’-il’in hala yenilmemiş olmasına bakılırsa yazıt MÖ 742–741 civarında yazdırılmıştır.⁴¹³ Asur

⁴¹⁰ ARAB I, 583.

⁴¹¹ Coşkun-et al. *MÖ I. Binde Anadolu ve Mezopotamya Arasındaki Ticari İlişkiler*, 60.

⁴¹² Muscarella, “Relations Between Phrygia and Assyria in the 8th Century B.C.”, 150; Kurt, “Demir Çağı’nda Kilikya’da Politik Yapı”, 121; Nurgül Yıldırım, “Demir Çağı Kent Devletleri Döneminde Sam’al ve Yakın Çevresinde Kullanılan Luvce ve Sam’alca Kayıtlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 10 (2018), 167.

⁴¹³ Nadav Na’aman, “The Incirli Stela and Tiglath-pileser III’s Operations on the Gurgum-Que Border”, *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires (N.A.B.U.)* 2/48 (2019), 79-81.

kralının bu askeri seferleri ilk olarak Gurgum ve Arpad krallıklarına düzenlenmiştir.⁴¹⁴ Que kralı Warikuş Asur kralına verdiği destekten dolayı ödüllendirilmiştir. Que kralına Gurgum Krallığı'nın bir kısmı Asur kralı tarafından verilmiştir. Böylece Que kralı ülkesinin sınırlarını Amanos Dağı'nın doğusuna doğru genişletmiştir.⁴¹⁵

Urikki ile Karatepe kitabelerinde geçen Awarikus'un aynı kişi olduğu düşünülmektedir.⁴¹⁶ Yamada'ya göre Que, Asur kralı III. Tiglat-pileser ya da V. Salmanassar döneminde yeniden organize edilerek Asur eyaleti yapılmıştır.⁴¹⁷

Lipinski de II. Sargon Asur kralı olduktan sonra Que'nin tekrar bağımsız olduğunu belirtmiştir. Ancak Asur kralı Que'nin doğusunu ele geçirip Asur eyaleti yapmıştır. Eyalet kurulduktan sonra MÖ 709'da yine Warkiya'nın ismi yer almıştır. Fenike dilinde yazılmış bir yazıttan da Asur eyaleti kurulmasından sonraki dönemlerde Warkiya'nın etkinliğini göstermektedir.⁴¹⁸

II. Sargon'un bütün yakını doğuyu Yeni Asur Devleti'nin egemenliği altına alma gayesi Que ve Hilakku bölgelerinin önemini daha da artırmıştır. K. Radner, Que'nin Asur kralı II. Sargon'un krallığından hemen önce ya da krallığının ilk yıllarında Asur eyaleti yapıldığını ifade etmektedir. Çünkü Que, bulunduğu konum itibarıyla, Asur kralının Anadolu seferlerinin merkezinde yer almaktaydı. Que'nin Urartu'dan yardım alma çabası ve gönderilen elçilerin yerine ulaşamaması da bunu zorunlu hale getirmiştir.⁴¹⁹

Çineköy Yazıtı'na baktığımızda Yeni Asur Dönemi'nde Que'de Assur eyaleti kurulduktan sonra yerel hanedan da Que'nin yöneticisi olarak varlığını sürdürmüştür. Söz konusu yazıtta göre Que kralı Warkiya sınırlarını genişletmiş, ordusunu güçlendirmiş ve Danuni ile Asurların birleştiğini belirtmiştir.⁴²⁰

Muşkili Mita'nın bazı Que şehirlerini ele geçirmesi sonucunda MÖ 715 yılında II. Sargon askeri sefer düzenleyerek bu şehirleri tekrar almış ve bölgedeki doğal kaynakları da ele geçirmiştir. Mita'nın Asur valisine gönderdiği mektupta Asur kralı ile barış yapmak istediği anlaşılmaktadır.⁴²¹ Hasan-Beyli yazıtı II. Sargon döneminde MÖ

⁴¹⁴ RINAP I, 35.

⁴¹⁵ Lynn Swartz Dodd, "Squeezing Blood from a Stone: The Archaeological Context of the İncirli Inscription", *Puzzling Out the Past Studies in Northwest Semitic Languages and Literatures in Honor of Bruce Zuckerman*, ed. Marilyn J. Lundberg et al. (Leiden: Brill, 2012), 226-230.

⁴¹⁶ Şen, M.Ö. I. Bin Yılda Anadolu-Mezopotamya İlişkileri, 9; Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 186.

⁴¹⁷ Yamada, "Karus on the Frontiers of the Neo-Assyrian Empire", 72.

⁴¹⁸ Lipinski, *Itineraria Phoenicia Studia Phoenicia 18 (Orientalia Lovaniensia Analecta 127)*, 129.

⁴¹⁹ Radner, "Assyrians and Urartians", 740.

⁴²⁰ Lipinski, *Itineraria Phoenicia Studia Phoenicia 18 (Orientalia Lovaniensia Analecta 127)*, 127.

⁴²¹ Yamada and Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", 415.

715 yılında Que'nin Yeni Asur Devleti'ne geçişini anlatmaktadır.⁴²² MÖ 715 ve 713 yıllarındaki seferler sonucunda Que ve Hilakku tekrar Asur kontrolüne girmiştir. Asur kralı II. Sargon, Hilakku'yu Tabal kralı Ambaris'e vermiştir.⁴²³ MÖ 710-709 yıllarına tarihlenen ve Kalhu'da ele geçirilen mektuptan anlaşıldığı üzere Que yönetimi II. Sargon tarafından vali olarak atanan Aššur-šarru-usur'a verilmiştir.⁴²⁴

Que eyaleti valisi, eyalet valilerinin gerçekleştirmekle yükümlü oldukları askeri seferlerde yer almıştır. Söz konusu vali, Muşki kralı Mita (Frig kralı Midas)'ya karşı askeri seferler düzenlemiştir. II. Sargon döneminde idari metinlerde de eyaletin adı geçmiştir. Assurbanipal döneminde vergi toplayan görevli⁴²⁵ de idari metinlerde geçmektedir.

Eyalet valisi olan Aššur-šarru-usur SAA I; 1 nolu mektupta II. Sargon'a Frig kralı Midas'ın 14 Que adamını getirdiği ve Friglerle barış yapıldığı bilgileri yer almaktadır.⁴²⁶ Aššur-šarru-usur başka bir mektupta ise vali unvanını kullanmıştır.⁴²⁷ Assur eyaleti kurulduktan sonra Que kralının Dağlık Kilikya'da yazıtının bulunması, Yeni Asur Devleti'nin belki de hem yerel kral hem de eyalet valisi atayarak Que'yi kontrol altında tuttuğunu gösterebilir. Ayrıca Que eyalet valisinin gümüş alımıyla ilgili belgede⁴²⁸ yer alması önemli bir bölge olduğunu göstermektedir. Söz konusu eyaletin çevresinde o dönemde Friglerin olması da bunu etkilemiş olabilir. Eyaletlerin kurulmasındaki temellerden biri de Asur topraklarını düşmanlardan korumak ve ön cephe hatlarını oluşturmaktır. Dolayısıyla düşman bölgelerle sınırdaş olması böyle eyaletleri Asur kralları için daha önemli hale getirmiştir.

II. Sargon Tabal üzerine askeri seferler düzenlediğinde Que'yi askeri üs bölgesi olarak kullanmıştır. Bu da Que'nin Yeni Asur Devleti'nin hâkimiyeti altında olduğuna işaret etmektedir.⁴²⁹ MÖ 705 yılında II. Sargon'un ölmesiyle beraber Anadolu'da Asur'a karşı ayaklanmalar başlamıştır. Que ve Hilakku'da da ayaklanmalar başlamış ve MÖ 699-96 yılları arasında bu isyanlar yoğunluk kazanmıştır. Kirua isyanı da bu dönemde

⁴²² Andre Lemaire, "L'inscription phénicienne de Hassan-Beyli Reconsidérée", *Rivista di Studi Fenici* 11/1 (1983), 10-17.

⁴²³ Kurt, "M.Ö. 1. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi, 4; Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", 330.

⁴²⁴ Kürşat Bardakçı, "Çiviyazılı Metinlere Göre Eski Önasya'da Alıkonulan Elçiler", *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 16/1 (2022), 45; Yamada and Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", 415.

⁴²⁵ SAA VII, 118.

⁴²⁶ SAA I, 1.

⁴²⁷ SAA I, 251.

⁴²⁸ SAA VII, 57.

⁴²⁹ Şahin, "Geç Hitit Beylikleri", 139.

meydana gelmiş ve en önemli ayaklanmayı oluşturmuştur. Asur kralı Sanherib'in Kirua ayaklanmasını bastırmasıyla birlikte Kilikya'daki Asur egemenliği tekrar sağlanmıştır.⁴³⁰ Asur kralı Sanherib, Kirua isyanını bastırmasını ve onları cezalandırmasını yıllıklarında şu şekilde ifade etmiştir;

“...Kirua, Illubru'un yöneticisi, bana tabi olan bir köle, tanrılarının ondan vazgeçtiği, Hilakku (Kilikya) adamlarının isyan etmesine sebep olmuş ve savaşıya hazırlanmıştır. İngirra ve Tarzi'de (Tarsus) ikamet eden adamlar, onun yardımına gelmişler ve Que Yolu'nu (Kilikya) zapt edeek trafiği durdurmuşlar. Okçuları, kalkanlı ve mızraklı adamları, iki tekerlekli savaş arabalarını, atları, kraliyet ordumu, onlara karşı gönderdim. Hilakku adamlarının yardımına gelen adamların zorlu bir dağın ortasında yenilmesine sebep oldular. İngirra ve Tarzi'yi aldılar ve ganimetleri taşıdılar. Onun kalesi, Illubru'da onu kuşattılar ve kaçmasını önlediler. Kuşatma tertibatları ve 'büyük duvar kanatlarının' (bazı kuşatma tertibatları) saldırısıyla akabinde geldiklerinden hızlı bir şekilde geçerek (?) (ve) piyadelerin saldırısıyla (idareyi) devirmeyi başardılar ve şehri aldılar. Yönetici Kirua'yı, şehirlerinin ganimetleriyle birlikte yardıma gelen Hilakku halkıyla, eşekleri, sığırları ve davarlarıyla Ninova'ya huzuruma getirdiler. Kirua'nın derisini yüzdürdüm. Illubru'yu yeniden restore ettim; fethettiğim bölgelerin halkını içine yerleştirdim. Efendim Asur'un silahını (sembolünü) ortasına kurdum...”⁴³¹

Asur kralı Sanherib'in Kilikya bölgesindeki imar çalışmaları da bunu göstermektedir. Asur kralı döneminde bu bölgelerde savaşların devam etmesi Que eyaletini önemli derecede etkilemiştir.

Kilikya bölgesinde yer alan Que ve Hilakku'nun Asur için bu kadar önemli olmasında bölgeden geçen yolların geçiş noktasında yer alması, bölgenin demir gibi doğal kaynaklar bakımından zengin olması ve Yeni Asur Devleti'nin bu kaynaklara sürekli ihtiyacı olması etkili olmuştur.⁴³²

Asurbanipal döneminde 665 yılından itibaren Que eyaletine üç valinin atanması⁴³³, Que eyaletinin Yeni Asur Devleti'nin son dönemlerine kadar Asur hâkimiyetinde kaldığı ve Asur eyaleti olarak yönetildiğini düşündürmektedir. Ayrıca MÖ

⁴³⁰ Coşkun-et al. *MÖ I. Binde Anadolu ve Mezopotamya Arasındaki Ticari İlişkiler*, 62.

⁴³¹ ARAB II, 286, 287, 288, 289.

⁴³² Kurt, “Sanherib Dönemi Kilikya İsyanları”, 192.

⁴³³ Kurt, “Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, 333.

661 yılı Arbailayu'nun limusunda Que eyaleti vergi memurunun olması⁴³⁴ ve eyalet bölgelerinden alınan vergiler için vergi tahsildarlarının görevlendirilmesi Que'nin bu döneme kadar Asur hakimiyetinde kaldığını göstermektedir.

1.3.10.Hilakku

III. Salmanassar ve II. Sargon döneminde Yeni Asur Devleti Tarsus'a kadar ulaşmıştır. MÖ 715 ve 713 yıllarındaki seferler sonucunda Hilakku tekrar Asur kontrolüne girmiştir.⁴³⁵ Asur kralı II. Sargon Tabal kralı ile kızını evlendirdikten sonra Hilakku'yu da söz konusu krala vermiştir. Dolayısıyla Hilakku'nun da Asur'un kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak Ambaris buna rağmen Asur karşıtı olmuş ve Frig ve Urartu Devleti ile ittifak kurmuştur. II. Sargon'un ölümüyle bağımsız olan Hilakku üzerine tahta geçen Sanherib MÖ 696 yılında sefere çıkmıştır. Ancak bu seferden sonra tam hâkimiyet kurulamamış ve bölgede isyanlar devam etmiştir. Bunun üzerine Sanherib MÖ 679 yılında sefer düzenleyerek Hilakku'yu Asur kontrolüne geçirmiştir. Asurbanipal döneminde ise MÖ 666 yılında Hilakkulu Sandaşerme'den vergi alması da Asur egemenliğini ortaya koymaktadır.⁴³⁶ Ancak Asur eyaleti olmasından daha çok Asur egemenliği altında belki de vassal olarak ya da Asur egemenliğini kabul eden yerel yönetici kontrolünde varlığını sürdürmesi de olasıdır.

Asarhaddon'un MÖ 677 yılında Kilikya'yı geçip Hubuşna'yı alması bölgedeki bazı yerel krallıkların ayaklanmasına neden olmuştur.⁴³⁷ Bunun üzerine Asarhaddon MÖ 676 yılında, yani bir yıl sonrasında isyanı bastırmış ve 21 Hilakku şehrini almıştır.⁴³⁸ Asarhaddon'un bu hamlesi bölgenin doğrudan ele geçirilmek istenmesini göstermektedir. Çünkü Hilakku bölgesi demir, gümüş ve diğer madenler bakımından zengindir.

Asurbanipal döneminde ordunun toplanması ile ilgili olan belgede⁴³⁹ askeri birliklerden bahsedilmektedir. Söz konusu belgede Hilakkulu askerlerin de yer alması Yeni Asur Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini göstermesine ışık tutmaktadır.

⁴³⁴ SAA VII, 118.

⁴³⁵ Kurt, "M.Ö. 1. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi, 4; Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", 330.

⁴³⁶ Lemaire, "Tarshish-Tarsisi: Problème de Topographie Historique Biblique et Assyrienne", 57-61.

⁴³⁷ Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", 332.

⁴³⁸ ARAB II, 516.

⁴³⁹ SAA XXI, 136.

Orta Anadolu'nun Asur'un güç siyasetine dâhil olması III. Salmanassar döneminde olmuştur. Ancak Yeni Asur krallarının en güçlüleri bile aşılmaz sorunlarla karşı karşıya kaldı. Batı Toroslar içinde veya ötesinde, Yeni Asur eyalet sistemi hiçbir zaman kurulmamıştır ve dolaylı kuralın en temel biçimlerinin bile önemli çabalarla sürdürülmesi gerekiyordu. Ayrıca, yerel durumdaki herhangi bir değişiklik düzenli olarak Asur'un etkisinin tamamen kaybedilmesine neden oldu. Çoğunlukla, bu zorluklar elbette, Batı Toros dağlarından ve bunların erişilemezliğinden kaynaklanmıştır. Bu dağlarda, adı Asur kaynaklarında Batı Toros ile eşanlamlı olarak kullanılan Hilakku ülkesi vardı. Politik olarak, Hilakku Asur için ulaşılması zor ve kontrol edilmesi daha zordu. Birkaç kral, Hilakku halkını yendiğini iddia etti, ancak bu zaferler kısa sürdü ve Asur ile kalıcı bir ilişki kurulamadı.⁴⁴⁰

Kilikya bölgesinde savaşların sürekli devam etmesi, diğer devletlerle Asur karşıtı iş birliği yapılması ve bölgenin Asur merkezine uzak kalmasından dolayı Asur krallarının oluşturmak istedikleri eyalet yönetiminin devamlılığını engellemiştir. Hilakku valisi ya da eyaletinden bahseden Asur kaynakları bugüne kadar elimizde ulaşmamıştır. Ancak en geç II. Sargon döneminde kısa bir süre olsa da Hilakku'nun eyalet olarak Assur sınırlarına eklendiğini düşünmekteyiz. II. Sargon'un ölmesi ile de Hilakku tekrar bağımsız olmuştur. Sanherib ve Asurbanipal döneminde ise bölgede tekrar Asur varlığı görülmektedir. Yeni Asur Devleti'nin son dönemlerinde Que'de İyon, Frig ve Tabal ile önemli çatışmalar yaşanmıştır. Que'de son dönemlere kadar Asur varlığından söz edilebilirken Hilakku'daki olaylar ile ilgili bilgiler eksik kalmaktadır. Eyalet yönetimini belirli dönemlerde başarmış olsalar bile, bölgenin sıcak çatışma bölgesi olmasından kaynaklı olarak bu başarıları uzun soluklu olmamıştır.

Asur yazıtlarında Que, Hilakku ve Tabal Asur eyaleti olarak kaydedilmelerine rağmen arkeolojik olarak bunu destekleyen bilgiler eksik kalmıştır. Tabal, Hilakku ve Que için Asur kralları belki de eyalet merkezinde yönetici sarayı oluşturmamışlardır.⁴⁴¹ Söz konusu bölgelerde Asur kontrolünün devamlı olduğu da söylenemez ki kontrolden çıkmaları ya da saf değiştirmeleri bölgesel konjonktürden dolayı ince bir ipliğe bağlıydı desek yeridir. Dolayısıyla böyle bir durumun olması da mantıklı gelmektedir.

⁴⁴⁰ Fuchs, "Assyria and the North: Anatolia", 253.

⁴⁴¹ Kemalettin Köroğlu, "Archaeological Evidence for the Provincial System of the Neo-Assyrian Empire in Anatolia", *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*, ed. John Macginnis et al. (Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2016), 313.

Toroslar bölgesinde yer alan Geç Hitit krallıkları Yeni Asur Dönemi'nde kontrol altına alınmak istenmiştir. Asur kralları bu emellerine tamamıyla olamasa da ulaşmıştır. Söz konusu bölgede Kummuh, Marqasi, Melid, Que ve Hilakku bölgeleri hâkimiyet altına alınmıştır. Kummuh ve Marqasi'nin Asur eyaleti olarak düzenlendiği eldeki kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ancak Tabal, Melid, Que, Hilakku gibi bölgeler tamamen ve uzun süreli olmasa da belli zamanlarda eyalet yapılarak kontrol altına alınmıştır. Torosların dağlık bir bölge olması ve Asur merkezine uzak olması eyalet sisteminin uzun süreli olmasına engel olmuştur.

Dağlık Kilikya bölgesinde oluşturulan eyalet sisteminde eyalet valileri ile birlikte yerel güçlerde yönetimde önemli rol aldıkları düşünülerek Asur krallarının bölgede ikili yönetim tarzını oluşturdukları akla gelmektedir. Yeni Asur Dönemi sonlarında bile Que valilerinin hala varlıklarını sürdürmesi de bunu desteklemektedir.

1.3.11.Guzana

Guzana (Tel Halaf), Türkiye-Suriye sınırının Suriye tarafında ve Nusaybin'e yakın bir konumda yer almaktadır.⁴⁴² Guzana, Bit-Bahiyani Arami krallığının başkenti konumundaydı.⁴⁴³ Bit Bahiyani Yukarı Habur bölgesinde olan bir Arami kavminin ismiydi.⁴⁴⁴ Yukarı Habur Nehri boyunca Bit Bahiyani Arami krallığı, MÖ 10. yüzyılın sonları ve MÖ 9. yüzyılın başlarında Tel Halaf-Guzana merkezli kurulmuştur.⁴⁴⁵ Bu krallık aynı zamanda Asur merkezine en yakın Arami krallığıydı.⁴⁴⁶ Yeni Asur Devleti kral yıllıklarından Bit Bahiyani Arami krallığı hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bu krallık hakkında bilgi veren kaynaklar; II. Adad-nirari, II. Asurnasirpal, III. Salmanassar ve II. Sargon krallık dönemlerinden gelmektedir.⁴⁴⁷ Bu bağlamda, Asur kralı II. Adad-nirari MÖ 894'te Guzana'ya karşı sefer düzenlemiştir. Ancak Guzana kralı Abi-Salamu Asur kralına haraç vermeyi kabul ederek Asur kuşatmasını sonlandırmıştır.⁴⁴⁸ Böylece,

⁴⁴² Karen Radner, "Revolts in the Assyrian Empire: Succession Wars, Rebellions Against a False King and Independence Movements", *Revolt and Resistance in the ancient Classical World and the Near East*, ed. John J. Collins-J.G. Manning (Leiden: Brill, 2016), 52.

⁴⁴³ Ercüment Yıldırım-Okay Pekşen, "Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 4/13 (2013), 43; Mehmet Önal, "Tel Halaf'ın Öyküsü", *Şanlıurfa Kültür Sanat ve Turizm Dergisi* 4/9 (2011), 3.

⁴⁴⁴ Eckhard Unger, "Bit-Bahiani", *Reallexikon der Assyriologie*, ed. Erich Ebeling et al. (Berlin: De Gruyter, 1938), 37.

⁴⁴⁵ Kühne, "The Assyrians on the Middle Euphrates and the Habur", 77; Bordreuil-et al. *Tarihin Başlangıçları*, 430.

⁴⁴⁶ Hacı Çoban, "Arami Göçleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 29 (2011), 97.

⁴⁴⁷ Florioti, "Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı", 27.

⁴⁴⁸ Grayson, RIMA III, A.0.99.2.

Abi-salamu tarafından yönetilen Guzana, Asur hâkimiyetine alınmıştır.⁴⁴⁹ Asur kralı MÖ 894'te düzenlediği seferle Abi-salamu tarafından yönetilen kentleri ele geçirdiğini ve Bit-Bahiani Krallığı'nı haraca bağladığını şu şekilde kaydetmiştir:

*“...Habur Nehri'ni geçtim (ve) Bit-Bahiyani adam Abi-Salamu'nun Guzana kentine yürüdüm. Habur Nehri'nin kaynağında olan Sikani kentine girdim Sarığımın efendisi, rahipliğimden hoşnut olan tanrı Şamaş'ın büyük gücüyle, ondan sayısız savaş arabalarını, at takımlarını, sarayının gümüş, altın eşyalarını aldım. Ona vergi yükledim.”*⁴⁵⁰

II. Asurnasirpal döneminde Bit Bahiyani Krallığı Yeni Asur Devleti'ne haraç ödemıştır. Asur kralı MÖ 882/1 yılında Karkamış'a düzenlediği seferde Bit Bahiyani kralı Sassu-nuri'nin kendisine haraç ödediğini yıllıklarında anlatmaktadır.⁴⁵¹ III. Salmanassar döneminde Bit Bahiyani Krallığı Asur'a haraç vermeye devam etmiştir. Asur kralı III. Salmanassar, yıllıklarında Urartu üzerine düzenlediği seferden dönerken Bit Bahiyani kralı Asu'yu mağlup ettiğini ve haraç aldığını anallerinde şu şekilde anlatmaktadır:

*“Nairi Ülkesinin Denizi'ne indim. Denizde silahlarımı yıkadım. Tanrılarım kurbanlar sundum. O zamanda kendimin bir tasvirini yaptım. Bunun üzerine yüce efendim, kudretli Asur'un görkemini ve kudretimin gücünü yazdım; Onu denizin kenarına diktim. Denizden dönüşümde Guzanalı Asu'nun at, sığır, koyun, şarap, iki hörgüçlü iki deveden oluşan haracını kabul ettim, (onları) şehrim Asur'a taşıdım.”*⁴⁵²

Guzana II. Assurnasirpal zamanında Asur'a bağlıydı. Tel Feheriye'de bulunan ve MÖ 9. yüzyıl ortalarına tarihlenen yazıt Guzana ile Yeni Asur Devleti arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır.⁴⁵³ Söz konusu yazıttan bir yerel hanedan olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 9. yüzyıl ortalarında Guzana kralı olan Adda-yit'inin (Hadad-yithi) heykeli üzerinde bulunan yazıt, Akadca ve Aramice dillerinde olmak üzere iki dilde kaydedilmiştir. Adda-yit'i ve babası Şamaş-nuri yazıtın Aramice olan kısmında kral olarak geçerken Akadca kısmında Guzana valisi olarak geçmektedir.⁴⁵⁴ Akadca olarak yazılan yazıtın ilgili kısmı şu şekildedir:

⁴⁴⁹ Postgate, “Some Remarks on Conditions in the Assyrian Countryside”, 37.

⁴⁵⁰ ARI II, 433.

⁴⁵¹ Florioti, “Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı”, 30.

⁴⁵² ARAB I, 598.

⁴⁵³ Bordreuil-et al. *Tarihin Başlangıçları*, 312.

⁴⁵⁴ RIMA II, A.0.101.1006, A.0.101.2004.

*“Guzana topraklarının valisi olan Sassu-nuri’nin oğlu, Guzana topraklarının valisi Hadad-yithi (bu heykeli) büyük efendiye, efendisine, iyi sağlığı ve uzun ömrü için, yıllarının çok olması için, evinin, soyundan gelenlerin ve halkının iyiliği için, bedeninin hastalıkları alması için ve dualarımın duyulması ve sözcüklerimin olumlu karşılanması için adadı ve verdi.”*⁴⁵⁵

Yeni Asur Devleti, eyalet olarak topraklarına kattığı bölgeleri eyalet valileri ile yönetmiştir. Guzana eyaletinde yönetici sınıf yerli halktan seçilmiştir. Ele alınan yazıtın Akadca kısmında eyalet valisi olarak Guzanalı Hadad-yithi açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla Guzana’da hem yerel kral hem de Asur eyalet valisinin birlikte yönetimde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dornauer, Adad-remanni ve Adda-yit’i’nin adlarının Aramice ve Akadca hemen hemen aynı anlama geldiklerini ve limmu listesinde aynı sırada olmalarından dolayı aynı kişi olarak Guzana valisi olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁶ Ancak Asur krallarının eyalet yapmak istedikleri bölgelerde ikili yönetim şeklini de uyguladıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Guzana’da ikili bir eyalet yönetim anlayışının bu dönemde uygulandığı, söz konusu kişilerin aynı kişiler olmasından daha ağır bastığı kanaatindeyiz.

Asur kraliyet belgelerinde Guzana kentinin eyalete dönüştürülmesine dair bilgiler yer almamaktadır. Ancak büyük ihtimalle Šamaš-nuri döneminden önce eyalet yapıldığı yazıttan dolayı söylenebilir. Fakat bir yandan en azından iki kişilik hanedan diğer yandan aynı kişilerden oluşan eyalet valileri ile barışçıl bir şekilde eyalet yapıldığı düşünülebilir. Bu ikili sistem MÖ 808’de Asur kralı III. Adad-nirari’nin kenti tekrar almasıyla sonlanmıştır. Belki de yerel kral Asur yönetimine karşı geldiği için bu ikili sistem sonlandırılmıştır.

Asur kralı III. Adad-nirari MÖ 808 yılında Guzana’ya sefer düzenleyerek Arami hanedanlığına son vermiştir. Askeri sefer sonucunda muhtemelen Arami hanedanlığının Asur’a olan bağlılığından emin olmadığı için ilk daimi valiliği bu tarihte oluşturmuştur. MÖ 793 yılında Guzana valisi olarak eponim listesinde Mannu-ki(mat)Aşşur geçmektedir. Tel Halaf’ta Max von Oppenheim tarafından 1912 yılında yapılan kazılarda 100’e yakın tablet bulunmuştur. Bu tabletlerde Mannu-ki(mat)Aşşur’un III. Adad-

⁴⁵⁵ Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 200.

⁴⁵⁶ Aron Dornauer, “Die Geschichte von Guzana im Lichte der Schriftlichen Quellen”, *Tell Halaf V. Im Krieg Zerstörte Denkmäler und ihre Restaurierung*, ed. Nadja Cholidis-Luts Martin (Berlin: De Gruyter, 2010), 57.

nirari'nin savaş faaliyetlerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bulunan bu tabletler Yeni Asur Devleti'nin eyalet valisine ait ilk saray arşivi niteliğini taşımaktadır.⁴⁵⁷

Yeni Asur Devleti döneminde Guzana'dan gelen son bilgiler II. Sargon dönemine tarihlenmektedir. Asur yöneticisi olan Aşıpa, II. Sargon'a gönderdiği mektubunda Guzana'dan söz etmektedir.⁴⁵⁸ Mektup şu şekildedir:

*“Efendim, kralıma, hizmetçin Aşıpa'dan... Kralımın sağlığı iyi olsun. Kralımın kaleleri, toprakları iyidir..... Pulua'da 3 ve Danibani'de başka bir 3 yönetici, hayvanları ile birlikte bize karşı toplandı. Onları karşıdan izliyoruz. Herkes, tahkim edilmiş mevkiilerin içinde; koyun ve öküzler (ise) nehrin bu kenarındadır. Biz hazır bekliyoruz ve izlemeye devam ediyoruz. ... Bizimle olması gereken 500 adam Guzana'ya neden gitti? Onların serbest bırakılıp bana katılsın.”*⁴⁵⁹

II. Sargon dönemine ait diğer bir belgede ise Babil'den Guzana'ya toplu nüfus nakli gerçekleştirildiğini göstermektedir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

*“Babil.....onu (oradaki halkı) buraya getirmeliler. (Kralım), efendim, bana (şöyle) yazdı: Onu... ile Guzana şehrine gönder! ... Çobanları, çiftçileri orada yerleştir...Guzana'ya”*⁴⁶⁰

II. Sargon dönemine tarihlenen bu bilgilere bakıldığında, Bit-Bahiani krallığının Asur eyaletine dönüştürüldüğünü göstermektedir. Asurlu yönetici Aşıpa'nın gönderdiği mektup ile toplu nüfus aktarımını gösteren belge bu fikrin oluşmasını sağlamaktadır. MÖ 706 yılında Muttakil-Asur'un Guzana valisi olarak eponim listelerinde yer alması, Guzana'nın uzun bir dönem boyunca Yeni Asur Devleti'nin bir eyaleti olduğunu ortaya koymaktadır.

1.3.12.Turtānu

Turtānu eyaletinin merkezi Harran ve günümüz Tel Ahmar olan Til Barsip bölgeleriydi. ND 2798 nolu belgede *turtānu* eyaletinin doğusunda *masennu* eyaleti

⁴⁵⁷ F. Mario Fales, “The Eight-Century Governors of Kalhu: a Reappraisal in Context”, *Stories of Long Ago: Festschrift für Michael D. Roaf*, ed. H. D. Baker et al. (Münster: Alter Orient und Altes Testament 397, 2012), 124.

⁴⁵⁸ Florioti, “Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı”, 32; Yıldırım-Erenkul, “Yazılı Kaynaklara göre Erken Demir Çağı'nda Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Anadolu'nun Değişen Siyasi Yapısı”, 490.

⁴⁵⁹ SAA V, 21.

⁴⁶⁰ SAA XV, 257.

bulunmaktaydı.⁴⁶¹ *Turtānu* eyaletinin Yukarı Fırat Vadisi'ne kadar sınırları uzanmaktaydı. Harran, Akdeniz ile Dicle ovaları arasında bulunan önemli bir garnizon ve ticaret merkezidir. Bu bölgenin Asur sınırlarına dâhil edilmesi hakkında çok ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır.⁴⁶² *Turtānu* eyaleti ilk başta geniş bölgeleri kapsamaktaydı. Ancak bölgedeki krallıklar yok edildikten sonra *turtānu* eyaletinin sınırları küçültülmüştür.

III. Salmanassar döneminde kraldan sonra *turtānu*, *rab šaqê*, *nāgir êkalli limmu* olarak yer almıştır.⁴⁶³ III. Salmanassar döneminden III. Tiglat-pileser dönemine kadar *turtānu* merkezi Til-Barsip'te olmuştur.⁴⁶⁴ *Turtānu* eyaleti hakkında, eyalet kurulduktan sonra Bêl-lūballit'in kitabesi bilgi vermektedir. V. Šamši-Adad döneminde farklı görevlere sahip olan Bêl-lūballit aynı zamanda *turtānu*uydu. Asur'da bulunan MÖ 9 yy' ait Bêl-lūballit stelinde kendisinin Harran'da *turtānu* ve *šakin mati* olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶⁵ MÖ 814 yılının limusu olan Bêl-lūballit, *turtānu* unvanı yanı sıra Tabitu, Harran, Huzirina, Duru, Qipani, Zallu ve Balihi valisi olarak geçmektedir.⁴⁶⁶

Belgede geçen bölge isimlerinin hemen hemen hepsinin Harran'da yer almasından dolayı Postgate, MÖ 7. yüzyılda *turtānu* merkezinin Harran'a alındığını belirtmiştir.⁴⁶⁷ II. Sargon döneminde Harran eyaletinin kurulması, Til-Barsip valisinin de mektuplarda yer alması Til-Barsip merkezli *turtānu* eyaletinin sona ermesi şeklinde düşünülmüştür.⁴⁶⁸ Dolayısıyla bu dönemden itibaren *turtānu* eyaleti ile Harran eyaletinin birleştirildiği, Harran eyaleti olarak geçmeye başladığı ve ayrı olarak Til-Barsip eyaletinin oluşturulduğu düşünülebilir. II. Sargon'a Nabu-pašir tarafından gönderilen SAA I; 188-203 nolu mektuplardan onun Harran valisi olduğunu göstermektedir. Söz konusu mektuplarda Nabu-pašir bir tartışmayı çözdüğü⁴⁶⁹; II. Sargon'un emrine binaen Dur

⁴⁶¹ J. V. Kinnier Wilson, *The Nimrud Wine Lists: A study of Men and Administration at the Assyrian Capital in the Eighth Century, B.C. (CTN I)* (London: British School of Archaeology in Iraq, 1972), 14.

⁴⁶² Shin'ichi Nishiyama, "Provincial Control in the Eastern Reaches of the Assyrian Empire", *The Reach of the Assyrian and Babylonian Empires: Case Studies in Eastern and Western Peripheries*, ed. Shuici Hasegawa-Karen Radner (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020), 56.

⁴⁶³ Alan Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC State Archives of Assyria Studies II* (Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1994), 56-57.

⁴⁶⁴ RIMA III, A.0.102.17: 10-13.

⁴⁶⁵ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 14.

⁴⁶⁶ RIMA III, A.0.102.2001-2002.

⁴⁶⁷ Postgate, "Assyria: The Home Provinces", 6.

⁴⁶⁸ Miklos Kerekes, *Anadolu'daki Yeni Asur Eyalet Sistemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 107.

⁴⁶⁹ SAA I, 190.

Šarruken valisi Kişir-Aşşur için 200 homer yağ ayırdığı⁴⁷⁰; askerlere palto dağıttığı⁴⁷¹; kraliyet birliklerinin ve sürgünlerin Harran’da olduğu⁴⁷²; esirlerin ve kaçakların kendisine gönderildiği⁴⁷³; bir görevliyi Asur kralına gönderdiği⁴⁷⁴; Duru kentini tamamladığı⁴⁷⁵ ve kapılar için hazırladığı kirişler⁴⁷⁶ hakkında Asur kralına bilgi verdiği görülmektedir.

Asur Devleti’nin yıkılışına kadar Harran Yeni Asur Devleti için önemli bir merkez olmuştur. MÖ 7. yüzyıl civarında Gambulalı sürgünler buraya yerleştirilmiştir.⁴⁷⁷ II. Sargon Harran’ın vergi ve angarya zorunluluklarını kaldırmıştır. Harran nüfus sayımı da muhtemelen bundan dolayı düzenlenmiştir. II. Sargon’un Asur kralı olmasında Harran halkı yardımda bulunmuşlardır. Asur kralı da onları bu şekilde ödüllendirmiştir.⁴⁷⁸ II. Sargon kardeşini de Harran’daki Sin Tapınağı rahibi olarak görevlendirmiş ve tanrılar için sunular yapmıştır. Yeni Asur Devleti’nin yıkılışında Harran, Med ve Babil ordusuna karşı son savunma yeri olmuştur.⁴⁷⁹

Yukarı Fırat’ta ve Fırat Nehri’nin doğu yakasında bulunan Bit-Adini, Asur kralı II. Asurnasirpal döneminde Habur ve Orta Fırat bölgesinde sürekli olarak sorunlar çıkarmaktaydı. II. Asurbanipal’in Bit-Adini kralı Ahuni’ye Asur hâkimiyetini kabul ettirmesi ve Asur vasalı yapması birkaç yılı bulmuştur. Bit-Adini Asur vasalı olduktan sonra II. Asurnasirpal 9. seferinde Akdeniz’e doğru ilerlemiştir. Asur kralı Karkamış, Patina, Tır, Sur ve Biblos gibi Fenike şehirleri ve Arwad’dan büyük miktarlarda haraç olarak gümüş ve diğer değerli metalleri almıştır. Bu krallıklar da Asur ordusunun kendilerine saldırmasını önlemek için vergi vermeyi kabul etmişleridir.⁴⁸⁰ Ancak daha sonraki dönemlerde Ahuni, Asur’a karşı isyan etmiştir. III. Salmanassar döneminde Ahuni Yeni Asur Devleti’ne karşı gelerek isyan etmiştir. MÖ 857/56 yılında başkent Til Barsip ele geçirilmiştir. III. Salmanassar Asurluları buraya yerleştirerek adını Kar-Salmanassar (Salmanassar limanı) olarak değiştirmiştir.⁴⁸¹ Til Barsip bundan böyle artık

⁴⁷⁰ SAA I, 192.

⁴⁷¹ SAA I, 193.

⁴⁷² SAA I, 194.

⁴⁷³ SAA I, 196-197.

⁴⁷⁴ SAA I, 199.

⁴⁷⁵ SAA I, 201.

⁴⁷⁶ SAA I, 202.

⁴⁷⁷ Postgate, “Some Remarks on Conditions in the Assyrian Countryside”, 41.

⁴⁷⁸ Jamie Novotny, “Royal Assyrian Building Activities in the Northwestern Provincial Center of Harran”, *The Reach of the Assyrian and Babylonian Empires: Case Studies in Eastern and Western Peripheries*, ed. Shuici Hasegawa-Karen Radner (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020), 73-75.

⁴⁷⁹ Steven W. Holloway, *Aššur is king! Aššur is king! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire* (Brill, Leiden 2002), 412.

⁴⁸⁰ Frahm, “The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE)”, 169.

⁴⁸¹ J. Reade, “Shalmanasser or Ashurnasirpal in Ararat?”, *State Archives of Assyria Bulletin* 3/2 (1989), 96.

Salmanassar'ın ticaret merkezi olmuştur. III. Salmanassar'ın Bit-Adini'yi yenmesi ile bölge Asur hakimiyetine girmiş ve Yeni Asur Devleti'nin sınırlarına dâhil edilmiştir. Böylece Harran ve Til Barsip *turtānu* eyaletinin bir parçası olmuştur.⁴⁸² III. Salmanassar Bit-Adini'yi ele geçirip Til Barsip'i yaktığını, *turtānu* olan Aşşur-belu-ka"ın'e kalelerini verdiğini SAA III; 17 nolu mektubun ilgili kısımlarında şu şekilde kaydetmiştir:

*“[O] kibirli köle, Bit Adini'nin insanları, (ve) arkadaşları [...tı]. Til Barsip'in büyük şehrini yangına [verdim] ... Başkomutan Aşşur-belu-ka"ın'e sert bir şekilde şöyle konuştu: kaleler sana verilsin; uyanıklığın devamlı olsun, ve düzenlemen güçlü olsun! Onların haracını al! Hitit hükümdarını ayaklarımına kapadım ...”*⁴⁸³

IV. Salmanassar döneminde Şamşı-ilu'nun Til-Barsip'te bulunan yazıtında Til-Barsip onun görkemli kenti olarak geçmektedir.⁴⁸⁴ Şamşı-ilu III. Adad-nirari, IV. Shalmaneser, III. Aşşūr-dan ve V. Aşşur-nerari'nin *turtānu*'su olarak görev yapmıştır. III. Adad-nirari ve IV. Salmanassar dönemlerinde Til-Barsip ve Harran'ın *turtānu*su olan Şamşı-ilu, Til-Barsip'ten Fırat Nehri'nin batısına sefer düzenlemiş ve Kuzey Suriye'deki bölge krallıkları arasında hakemlik yapmıştır. III. Adad-nirari döneminde Şamşı-ilu Urartu kralı Argiştı'ye karşı sefere çıkmış ve onu yenerek kraliyet hazinesini kamp yerinde ele geçirmiştir. IV. Salmanassar döneminde de Damaskus'a sefer düzenlemiş ve gümüş, altın bakır gibi değerli madenleri haraç olarak almıştır.⁴⁸⁵

Radner, II. Sargon döneminde eski *turtānu* eyaletinin başkenti olan Til Barsip'in *turtānu* veya eyalet valisi yerine doğrudan krala bağlı olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca II. Sargon dönemi sırasında, Til-Barsip valisinin de bir limmu memuru olmadığını belirtmiştir.⁴⁸⁶ Ancak Til-Barsip eyalet olarak II. Sargon dönemine ait mektupta eyalet valisinin yer aldığı görülmektedir.⁴⁸⁷ Başka mektupta da saraya gönderilen verginin Til-Barsipten geçtiği⁴⁸⁸, eyalet listelerinin verildiği mektupta⁴⁸⁹ da yer aldığı görülmektedir. SAA XIX; 8 nolu mektupta da Komagene, Karkamış, Marqasi, Sam'al Aşdod ve Moab

⁴⁸² Postgate, “Some Remarks on Conditions in the Assyrian Countryside”, 41; Squitieri, “The Iron Age (c. 1200-539 BC) in the Levant and Mesopotamia”, 5; Frahm, “The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE)”, 170.

⁴⁸³ SAA III, 17.

⁴⁸⁴ RIMA III, A.0.104.2010; 20.

⁴⁸⁵ RIMA III, A.0. 104.2010, 105.1.

⁴⁸⁶ Karen Radner, “Aşşur-dūr-pāniya, Statthalter von Til-Barsip unter Sargon II. von Assyrien”, *Baghdader Mitteilungen* 37 (2006), 189.

⁴⁸⁷ SAA I, 4.

⁴⁸⁸ SAA I, 187.

⁴⁸⁹ SAA XI, 3.

elçilerinin Til-Barsip'ten geçtikleri görülmektedir.⁴⁹⁰ Asurbanipal döneminde de MÖ 658 yılında Til-Barsip'e ait bir tablette eyalet valisi vekilinden bahsedilmektedir. Bu belge Til-Barsip'in eyalet valisi tarafından yönetildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tablet'in çevirisi şu şekildedir:

*“Tarbusiba (vali) vekili Šulmu-ahhe'nin mührü, katip Iqbi-Aššur'un mührü. Hanni (ve) Hašana Tarbusia'ya gittikleri gün, (ne?) Tarbusia'nın (vali) yardımcısı [...] (ne?) Tarbusia hazannu'su, (ne de?) ša-muhhi-āli'si saraydan mühürlü bir emir gelip doğrulayana kadar onlarla konuşmamalı. Kimse onlarla konuşmayacak. ...”*⁴⁹¹

Ayrıca Asurbanipal dönemine ait eyalet isimlerinin verildiği mektuplarda da Til-barsip eyaleti de yer almıştır.⁴⁹² Söz konusu mektuplardan Til-Barsip'in bu döneme kadar eyalet olarak Asur kontrolünde olduğunu söylemek mümkündür.

1.4.Doğu Eyaletleri

MÖ 9. yüzyıla kadar Asurlular ordu için elzem olan at ihtiyaçlarını İç Anadolu'dan karşılamışlardır. Ancak Urartu Devleti'nin ortaya çıkması ve batıya doğru genişlemesi bu kaynağı sonlandırmıştır. III. Adad-nirari döneminde kuzeyden at tedariki imkânsız hale gelmiştir. Böylece Asur doğu ile yani İran bölgesi ile daha çok ilgilenmeye, seferler düzenlemeye başlamıştır. İran bölgesi Asur tarafından at ihtiyacını gidermek için en önemli bölge olmaya başlamıştır. Kraliyet belgelerinde yer alan ve Nabû-šumu-iddina (Nadinu) tarafından 680-669/668-631 yılları arasına tarihlenmiş olup, gönderilen SAA XIII; 85-123 nolu mektuplarda yer alan at listeleri ve Asur krallarına getirilen haraçlar bunu doğrulamaktadır. Mısır'ın alınmasına kadar İran, at ihtiyacı bakımından Asur için en önemli coğrafya olmuştur. Daha sonra Mısır'ın alınmasıyla Mısır bölgesi de gerekli at kaynakları için aynı şekilde önemli olmuştur. Asur belgelerinde Mısır, Kuş/Nubia ve İran'daki Messu at türleri yer almıştır.⁴⁹³

Asur'un doğuya, Zagros bölgesine doğru ilerlemesi ve kontrolü sağlamasında Urartu tehdidi bulunmaktaydı. Güçlü bir rakip olarak ortaya çıkan Urartu Devleti, Asur Devleti'nin zayıfladığı dönemde sınırlarını genişletmeye başlamıştır. Kuzeybatı İran bölgesinde kontrolü sağlaması ve ittifaklar kurması Asur'a göre daha kolaydı. Bölgenin hem Urartu'ya yakın olması hem de Asur kadar doğal zorluklarla karşılaşmaması ve

⁴⁹⁰ SAA XIX, 8.

⁴⁹¹ Stephanie Dalley, “Neo-Assyrian Tablets from Til Barsib (TB 14,1)”, *Abr-Nahrain* 34, (1996–97), 1.

⁴⁹² SAA XI, 1-7.

⁴⁹³ SAA XIII, 85-123.

yaşayacağı bir zorlukta destek kuvvetlerinin daha yakında olması gibi etmenler Asur için dezavantaj olmuştur. Urartu'nun güneye doğru ilerlemesini engellemek için Yeni Asur Devleti, Kuzeybatı İran'ın güneyinde yer alan bölgede doğal bir bariyer oluşturmaya çalışmıştır. Bu bölgede Zagros bölgesi yani batı Med bölgesi ve Sanandaj'ın güney bölgeleri yer almıştır. Bu geniş alanlar yüksek sıra dağlar ve Urmiye bölgesinden güneye doğru Urartu için önemli bir engel olan devasa Alvand tarafından korunmuştur.⁴⁹⁴ Bu yüzden Asur'un bu bölgelerde yapacağı idari ve siyasi kontroller gelecek saldırıları önleyen savunma hattı niteliğinde olacaktı. Ayrıca Med bölgesinin Asur kontrolünde olması Urartu'nun bölgedeki Asur ittifaklarını bozmayı da engelleyecekti. Olası savaş durumunda ise Asur kolayca Med bölgesine geri çekilme imkânına sahip olacak ve Urartu'nun avantaj sağlamasını önleyecekti. Bu aşamalar III. Tiglat-pileser ve II. Sargon dönemlerinde Med bölgesinde gerçekleşen istikrarlı kontrolle sağlanmıştır.

Med bölgesi Urartu'ya karşı etkili bir doğal bariyer bölgesi olmuştur. Manna bölgesi ise Asur tarafından birkaç kez alınmasına rağmen bağımsız bırakılmış ve ağır anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalarla Manna kralları Asur'a yüklü haraç vermenin yanında ordu için Manna askerleri de göndermek zorunda bırakılmıştır. Bu yüzden Manna'nın ordu için gerekli insanların sağlandığı kaynak olarak düşünüldüğünü söylemek mümkündür. Yeni Asur Devleti'nin doğusunda yer alan İran coğrafyasına, Zagros bölgesine olan ilgi giderek artmaya başlamıştır. Asur krallarının doğuya doğru yayılmasında Medlerin bölgedeki ticaret yollarını elinde bulundurması da etkili olmuştur. Ayrıca Lapislazuli'nin de bu bölgedeki ticaret üzerinden sağlanması ve Medlerin elinde olması etkili olmuştur. Bu tablo ve Urartu tehlikesi, Asur'un bölgede devamlı kontrolü sağlamasını gerekli kılmış ve yağma seferleri yerine kalıcı olmaya başlamıştır. Böylece bölgede eyaletler kurulmaya başlanmıştır. Bunun üzerine Asur'un doğuya doğru yayılmasında siyasi ve ekonomik nedenlerin birarada bulunduğunu söyleyebiliriz.

Yazılı belgelerden Asur krallarının doğu bölgesinden aldıkları haraçların ve vergilerin çoğunluğu at, katır, eşek, sığır, koyun ve çift hörgüçlü deve gibi hayvanlar; altın, gümüş, bakır, lapislazuli gibi değerli madenler; parlak renkli giysiler ve şarap oluşturmuştur. Bunlar içerisinde en önemli olan şüphesiz atlardır. Bu bağlamda, II. Tukulti-ninurta Gilzanu ve Nairi'den haraç olarak 2702 at ve savaş arabası aldığını

⁴⁹⁴ Giovanni Battista Lanfranchi-Robert Rolinger, "Some General Considerations on Assyria and North-Western Iran from a Historical Perspective", *Befund und Historisierung Dokumentation und Ihre Interpretationsspielräume, ARAXES I*, ed. Sandra Heinsch et al. (Turnhout: Brepols Publisher, 2021), 64.

belirtmiştir.⁴⁹⁵ II. Asurnasirpal Zamua (Mazamua)'dan haraç ve vergi olarak altın, bakır, bakır vazolar, gümüş, kurşun gibi madenlerin yanında at, sığır, koyun, parlak renkli giysiler ve şarap aldığını kaydetmiştir. Ayrıca Mazamua'da bulunurken Huduni, Hartişi, Hubuşkia ve Gilzanu'yu yenip onların kendisine haraç ve vergi olarak at, sığır, koyun, altın, gümüş, parlak renkli giysiler ve şarap getirdiğini kaydetmiştir.⁴⁹⁶ III. Salmanassar da birçok yazıtında haraç ve vergi olarak genellikle at, sığır, koyun, deve ve şarap aldığını kaydetmiştir.⁴⁹⁷ Asur ve Medler arasında en erken kayıt III. Salmanassar döneminde olmuştur.⁴⁹⁸ V. Şamsi-adad da Parsua, Med ve Manna üzerine seferler gerçekleştirmiş ve bölgedeki yüzlerce kenti yıktığını; at, sığır, eşek ve çift hörgüçlü develeri ganimet olarak aldığını kaydetmiştir.⁴⁹⁹

III. Tiglat-pileser de Med bölgesinin doğusundan 5000 at aldığını kaydetmiştir.⁵⁰⁰ II. Sargon Parsua'ya geldiğinde Namri, Bit-Abdani, Sangibuti ve Medlerden at, katır ve develerden oluşan vergileri aldığını belirtmiştir.⁵⁰¹ Asur kralı savaşta Urartu kralı I. Rusa ve Zikirtu kralı Metatti'yi yendikten sonra ilerleyişine devam ederek at bakımından zengin olan Uskaia, Dalaia bölgelerini ele geçirmiştir. Devamında Nairi bölgesinde Hubuşkia'dan vergi olarak at, katır, sığır ve koyun almıştır.⁵⁰² Dolayısıyla bölge, at bakımından oldukça zengindir. Asur ve Urartu devletleri Urmiye Gölü bölgesinin bereketli olması ve at bakımından zengin olmasından dolayı bölge üzerinde mücadele etmişlerdir.

II. Asurnasirpal ve III. Salmanassar Zagros bölgelerine gerçekleştirdikleri askeri seferler sonucunda III. Salmanassar Urartu, Manna, Gilzanu ve Urmiye Gölü'ne kadar ilerlemesine ve Gilzanu gibi diğer yerel yöneticilerden haraç topladığını belirtmesine rağmen, bu bölgelerde Asur sınırına ekleme yapmamıştır. Yalnızca II. Asurnasirpal Mazamua'yı Asur sınırlarına eklemiştir.⁵⁰³ V. Şamsi-Adad da Manna'ya sefer yapmasına rağmen Asur sınırına ekleme yaptığını yıllıklarında belirtmemiştir.⁵⁰⁴ III. Adad-nirari ile birlikte Yeni Asur Devleti'nin doğu bölgesi ile olan politikası değişmiş ve baskınlar

⁴⁹⁵ ARAP I, 360, 414.

⁴⁹⁶ ARAP I, 457.

⁴⁹⁷ ARAP I, 61, 581, 587-588, 607, 613, 641, 686.

⁴⁹⁸ RIMA III, A.0.102.14; 119-121.

⁴⁹⁹ ARAP I, 581, 718.

⁵⁰⁰ ARAP I, 812.

⁵⁰¹ ARAP II, 146.

⁵⁰² ARAP II, 168.

⁵⁰³ Lanfranchi-Rolinger, "Some General Considerations on Assyria and North-Western Iran from a Historical Perspective", 61.

⁵⁰⁴ RIMA III, A.0.103.1.

yerini kalıcı kontrole bırakmaya başlamıştır.⁵⁰⁵ Bu politika sonraki Asur kralları tarafından da devam ettirilmiş ve eyaletler kurulmaya başlanmıştır.⁵⁰⁶ III. Adad-nirari doğuya sefer düzenleyerek Med, Parsua, Mesu ve Harhar gibi ülkeleri yendiğini kaydetmiştir.⁵⁰⁷ III. Adad-nirari bir yazıtında Namri, Harhar, Araziaş, Gizilbunda, Manna, Messu, Med, Parsua ve Allabria gibi doğu bölgelerini yendiğini belirtmektedir.⁵⁰⁸ Reade, III. Adad-nirari'nin Med, Manna ve Namri üzerine 10-11 sefer düzenlediğini belirtmiştir.⁵⁰⁹ Asur Eponim Kroniklerine göre III. Adad-nirari Kuzey İran bölgesine seferler düzenlemiştir. Hubuşkia üzerine üç, Manna'ya dört, Med bölgesine de altı sefer gerçekleştirmiştir. Ancak bu seferleri anlatan Asur kralının herhangi bir yazıtı bulunmamaktadır.⁵¹⁰ Dolayısıyla Asur sınırına eklemeler yaptığını söylemek oldukça zordur.

Bundan sonraki dönemlerde Medler hakkında bilgi veren Asur kaynakları durmuş ve III. Tiglat-pileser ile birlikte tekrar bilgiler yer almaya başlamıştır. MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında Asur batıya genişlemekle birlikte doğuya da sefer düzenleyerek Zagros Bölgesi'nde 4 eyalet kurmuştur. III. Tiglat-pileser doğuya MÖ 744 ve 737 yıllarında iki sefer düzenlemiştir. III. Tiglat-pileser MÖ 744'te Bit-Sangibuti ve Namri'ye karşı sefere çıkmıştır. Bu sefer Parsua ve Bit-Hamban eyaletlerinin oluşturulmasıyla sonlanmıştır.⁵¹¹

Asur kralı söz konusu eyaletlerde bulunduğu sırada komşu yöneticilerden de haraç olarak çok sayıda at, katır, iki hörgüçlü deve, koyun, sığır aldığını kaydetmiştir. MÖ 737 yılındaki seferde Asur kralı ordusu ile Medlere karşı sefer düzenlemiş, şehirleri ele geçirmiş, ganimet almış, stelinin Tikrakka ve Bit-İştar gibi şehirlere diktirdiğini kaydettikten sonra birçok şehir yöneticisinden çok sayıda atları haraç olarak aldığını yazmıştır.⁵¹² III. Tiglat-pileser Parsua, Bit-Kapsi, ve Medlerin başkenti Zikirtu gibi şehirlerini yendiğini ve hadımlarını yönetici olarak atadığını kaydetmiştir.⁵¹³ Parsua ve

⁵⁰⁵ A. Kirk Grayson, "Assyria: Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (954–745 B.C.)", *The Cambridge Ancient History*, ed. J. Boardman et al. (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 272.

⁵⁰⁶ Robert Rollinger, Med Krallığı Hayalet İmparatorluk", *Son Tunç Çağından Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeolojik Atlası, ArkeoAtlas*, ed. Necmi Karul (İstanbul: Doğan Kitap, 2012), 181.

⁵⁰⁷ ARAP I, 739.

⁵⁰⁸ RIMA III, A.0.104.8.

⁵⁰⁹ J. E. Reade, "Hasanlu, Gilzanu and Related Considerations", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran* 12 (1979), 175-179.

⁵¹⁰ Karen Radner, "Between Rock and a Hard Place: Muşasir, Ukku and Šubria – The Buffer States between Assyria and Urartu", *Biainili-Urartu: The Proceedings of the Symposium held in Munich 12–14 October 2007 (Acta Iranica 51)*, ed. Stephan Krol et al. (Leuven: Peeters, 2012), 442-456.

⁵¹¹ RINAP I, 6,7,8,9,35.

⁵¹² RINAP I, 15, 16, 35.

⁵¹³ ARAP I, 784.

Med kentlerini Asur sınırlarına ekledikten sonra yeniden inşa edip, vali olarak atadığı Aššur-dani’anni’nin onlardan at, sığır, koyun ve esirler getirdiğini belirtmiştir.⁵¹⁴ Harhar ve Kišessim şehirleri en önemli bölgeler olması ve II. Sargon tarafından eyalet merkezleri yapılmasına rağmen III. Tiglat-pileser’in bu şehirleri almaması ve onlarla savaşmaması bütün bölgeyi alma niyetinde olmadığını göstermektedir.

II. Sargon MÖ 716⁵¹⁵ ve 715 yıllarında Zagros içlerine ve Mezopotamya ile İran’ı birbirine bağlayan Büyük Horasan Yolu vadilerine seferler düzenlemiş ve Kišessim ve Harhar eyaletlerini oluşturmuştur. Bu seferler esnasında Asurlular bu eyaletlerde şehirleri yeniden inşa ederek yeni isimler vermiştir. Böylece Asur, Büyük Horasan Yolu ticaret yolunda 6 yeni *kāru* (ticaret merkezi/liman) oluşturmuştur.⁵¹⁶

Asur kralları batıya yayılırken krallıkları bölerek Asur eyaletleri oluşturmuştur. Zagros bölgesindeki eyalet oluşumu farklı olmuştur. Bu bölgede oluşturulan eyaletler birçok küçük beylik ya da bölgeden (*nagû*) oluşmuş, önceki yerel beyleri (*bēl āli*) güçlerini elinde bulundurarak Asur yönetimi olan eyalet valilerinin emri altında olmuşlardır. III. Tiglat-pileser ile birlikte bölge yöneticileri *Bēl āli* “şehir beyleri” olarak tanımlanmıştır.⁵¹⁷ Bu tanımlama aslında bölgenin tek bir çatı altında olmadığı, Asur’a karşı birleşmediklerini de göstermektedir. Dolayısıyla Asur’un bölge içlerine ilerlemesi çok büyük engellerle karşılaşmamıştır. Bu dönemden itibaren Asur, Zagros’ta bu bölgeleri kontrol etmeye başlamış ve at ihtiyaçlarının karşılanması için ticaret de yapılmıştır. Böylece Med kişi adları Asur’da Madayu olarak kaydedilmiştir.⁵¹⁸ Medler III. Tiglat-pileser döneminden itibaren ticarete develeri kullanmış ve II. Sargon onları “Doğu’nun Arapları” olarak tanımlamıştır.⁵¹⁹ Bu yüzden Asur Zagros’taki ticaret kontrolünü devam ettirmek için de eyaletler oluşturmuştur.

Zagros bölgesindeki krallıklar, şehirler ve devletler tarım arazilerine, bahçelere ve büyük sayıda hayvanlara, özellikle atlara sahip oldukları için Asur için önemli olmuştur.

⁵¹⁴ ARAP I, 811.

⁵¹⁵ RINAP 2, 1; 104-117a; Louis D. Levine, *Two Neo-Assyrian Stelae from Iran* (The Royal Ontario Museum: Thorn Press, 1972), 37-45

⁵¹⁶ Ádám Vér, “The Local Elite and the Assyrian Administration in the Neo-Assyrian Provinces in the Zagros”, *Imperial Connections. Interactions and Expansion from Assyria to the Roman Period, West & East Monografie 3*, Vol. 2., ed. Katia Gavagnin-Rocco Palermo (Trieste: EUT Press, 2020), 218.

⁵¹⁷ Vér, “The Local Elite and the Assyrian Administration in the Neo-Assyrian Provinces in the Zagros”, 219.

⁵¹⁸ SAA VI, 10, 29, 86; SAA XV, 182.

⁵¹⁹ RINAP 2, 7; 67b-70a.

Manna atları Asur, Urartu ya da Babil'e satmak için yetiştirmekteydi.⁵²⁰ Ordu için elzem olan atların Asur için sürekli olarak önemli olmuştur. Asur'un hem ihtiyacını gidermek hem de düşman devletlerin at ihtiyacını kesmek ya da kontrol etmek için seferler düzenlediğini söylemek mümkündür.

Asur kralları savaş esirlerini orduya dahil ederek ordularını güçlendirmiştir. Yerel yöneticilerle yapılan anlaşmalar sonucu da onların Asur ordusuna asker ve savaş teçhizatı vermesi gerekmektedir. Ayrıca yerel yöneticilerin orduları sefer esnasında diğer Asur ittifakı olan ordularla birlikte Asur kralına eşlik etmek zorundaydı.⁵²¹ Bu yüzden İran bölgesi ve doğudaki dağlık alanlar Asur ordusuna asker kaynağı sağlamak için oldukça elverişli bir bölge olmuştur.

Asur'da at yetiştirmek mümkün olsa da bunun için yeterli alan ve şartlar olmamaktaydı. Asur döneminde İran'dan at ticareti de yapılmıştır. Asurlar süvari ve savaş arabası için büyük sayıda atlara ihtiyaç duymuştur. Gelenekselleşen yıllık seferlerde Asur krallarının ordularının en önemli parçası süvari ve savaş arabalarından oluşmaktaydı.

Bu ihtiyacının büyük bir kısmını da Zagros bölgesinde Urmiye Gölü etrafından yaptığı ticaretle karşılamıştır. Ancak Asur bölgenin kontrolü için Urartu ile karşı karşıya gelmiştir. Zagros Dağları ve Urmiye Gölü geniş mera alanları sayesinde koyun ve sığır kaynakları bakımından oldukça zengin bir bölge olmuştur. Sahip olduğu iyi cins atlar ve kaynaklardan dolayı Asur ve Urartu Devletlerinin birbiriyle karşılaştığı bölge olmuştur.⁵²² Bölgede kontrolü sağlamak için de askeri seferler düzenlemeye başlamıştır. Bu seferlerle birlikte Asur daha çok doğuya doğru ilerleyerek Medlerin yaşadığı Godin Tepe gibi bölgelerden at ihtiyacını büyük sayıda Medlerden karşılamaya başlamıştır. Bunun üzerine Asurlular Medler üzerine seferler baskınlar düzenleyerek ve ticaret yaparak ihtiyaçlarını gidermek istemiştir. Bu etkileşimler sonucunda MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren Medler Asur merkezinde görülmeye başlamıştır. Bunlardan bazıları tüccar, diplomat ve haraç-vergi getirenler olurken bazıları da orduda yer alan askerler, sürgünler, kaçaklar ve Med bölgesindeki iç savaşlardan kaçanlar olmuştur. III. Tiglat-

⁵²⁰ Julian Reade, "Why did the Medes Invade Assyria", *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia*, ed. Giovanni B. Lanfranchi et al. (Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2003), 150.

⁵²¹ Giovanni B. Lanfranchi, "The Assyrian Expansion in the Zagros and the Local Ruling Elites", *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia*, ed. Giovanni B. Lanfranchi et al. (Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2003), 79-118; Lanfranchi-Rolinger, "Some General Considerations on Assyria and North-Western Iran from a Historical Perspective", 62.

⁵²² Okay Pekşen-Yasin Topaloğlu, "A Theocratic Approach to Governance in Ancient Times: Assyrians" *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/1 (2024), 24.

pileser ve II. Sargon Horasan Yolu boyunca olan bölgeyi kontrol etmek için eyaletler oluşturmaya başlamıştır. Ancak MÖ 615-610 boyunca Medler Asur'un yıkılmasında yer almıştır.

Asur'un doğusunda yer alan Zagros bölgesi aldığı yıllık yağmur miktarı ve birçok nehrin olmasından dolayı tarım ve hayvancılık için uygun ve verimli bir alan olmuştur.⁵²³ Bölgenin zengin kaynaklara sahip olması ve tarımsal hacim bakımından geniş olması da Asur'un doğu politikasında etkili olmuştur.

1.4.1.Mazamua

Mazamua eyaleti bulunduğu coğrafi konum itibariyle Yeni Asur Devleti'nin Zagros içlerine ulaşmasını sağlamaktaydı.⁵²⁴ Zagros'un batısında yer alan Mazamua, günümüz Irak'ın Süleymaniye bölgesinde yer almaktadır. Bulunduğu stratejik bölgeden dolayı Asur için Babil ve Zagros bölgelerine ulaşımı sağlayan önemli bir bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Yeni Asur Devleti'nin eyaleti yapılan Mazamua eyaleti, Yeni Asur Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür. Mazamua, Manna, Parsua, Namri ve Med bölgelerine ulaşımı sağlayan bir giriş kapısı niteliğinde olmuştur.⁵²⁵

Yeni Asur Devleti'nin Mazamua ile ilgili ilk kaynakları II. Adad-nirari dönemine tarihlenmektedir. Asur kralının yıllıklarında Mazamua'ya askeri sefer düzenlediği ve bölgenin dağlık, engebeli olduğu bilgileri bulunmaktadır.⁵²⁶ II. Tukulti-ninurta, Mazamua topraklarının hepsini fethettiğini iddia etmektedir.⁵²⁷

II. Asurnasirpal Mazamua'yı Asur sınırlarına eklemiştir.⁵²⁸ Asur kralı Mazamua ve Gilzanu'yu Asur sınırına eklediğini şu şekilde kaydetmiştir: “*Zamua ülkesindeki bütün insanları diğerleriyle birlikte kendime bağladım.*”⁵²⁹ “*Kirruri dağı geçidinden Gilzanu bölgesine kadar; Aşağı Zap'ın ötesinden Tilbari kentine; Til-sha Abtani kentinden Til-*

⁵²³ Alessandro Greco, “Zagros Pastoralism and Assyrian Imperial Expansion: A Methodological Approach”, *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia*, ed. Giovanni B. Lanfranchi et al. (Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2003), 69.

⁵²⁴ M. Altaweel-et al. “New Investigations in the Environment, History, and Archaeology of the Iraqi Hilly Flanks: Shahrizor Survey Project 2009-2011”, *Iraq* 74 (2012), 14.

⁵²⁵ Shigeo Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, *The Reach of the Assyrian and Babylonian Empires: Case Studies in Eastern and Western Peripheries*, ed. Shuici Hasegawa-Karen Radner (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020), 167.

⁵²⁶ Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, 168.

⁵²⁷ RIMA II, A.0.100.6: 1-10.

⁵²⁸ Lanfranchi-Rolinger, “Some General Considerations on Assyria and North-Western Iran from a Historical Perspective”, 61.

⁵²⁹ ARAP I, 448.

*zha-Zabdani kentine kadar; Hirimu ve Harutu kentlerini ve Karduniaş bölgesinin kalelerini, ülkemin sınırları içine dahil ettim.”*⁵³⁰

Mazamua doğuya açılan bir güzergâh olması ve Gilzanu’nun at bakımından zengin olması Asur için önemli olmuştur. II. Asurnasirpal döneminde Mazamua ve Gilzanu Asur sınırlarına dâhil edilmesi sonucu, Asur kralı Mazamua’nın Atlila kentini de Dur-Aşşur olarak adlandırmış ve bir saray inşa etmiştir.⁵³¹ Süleymaniye’de yer alan Yasin Tepe’nin Dur-Aşşur’un merkezi olduğu kabul edilmektedir.⁵³²

Doğuya ve İran bölgesine ulaşmak için Asur merkezinden hareket eden ordu önce Mazamua bölgesine ulaşmaktaydı.⁵³³ Bu yüzden Mazamua’nın kontrol altında tutulması oldukça önemli olmuştur. Diğer bölgelerden gelen birliklerde Mazamua’da merkezi orduya katılmaktaydı. Bu yönden Mazamua, ordunun toplanma merkezi hüviyetindeydi.

Mazamua eyaleti Asur kralları için Parsua ve Med bölgesine geçişi sağlayan önemli bir güzergâh olmuştur. Mazamua bölgesi önemli merkez olarak Babite geçidi ve Şehrizer Ovası etrafındadır. Babite geçidi Mezopotamya’dan Zagros’a geçiş için stratejik olarak önemli bir geçiş noktasında yer almaktadır. II. Asurnasirpal döneminde Babite geçidinde Zamru kralı Ameka tarafından Asur’a karşı duvar yapılması bölgenin kontrolü açısından önemliydi. Şehrizer Ovası ise bütün yıl boyu sulanabildiği için oldukça verimli bir alandır. Asur, Babil ve Zagros’un doğu bölgeleri arasında yer aldığından bölgedeki ticaret merkezi bakımından ve coğrafi olarak da önemlidir.⁵³⁴ II. Asurnasirpal ise düzenlediği seferlerle Mazamua’da Yeni Asur Devleti’nin kalıcı olmasını sağlamıştır. Dagara kralı Nur-Adad’ın Asur’a karşı isyan etmesi sonucu Asur kralı II. Asurnasirpal üçüncü yılında ilk seferine çıkmıştır. Diğer Mazamua liderlerinin de Nur-Adad’ı desteklemesi, Mazamua’da birçok yerel kabile lideri olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Birçok şehirden oluşan Dagara, ana yönetim birimi şeklindeydi. Sefer sonucunda şehirleri ele geçirilmiş, düşman askerleri öldürülmüş, 1200 askerin de içinde olduğu insanlar ve

⁵³⁰ ARAP I, 467, 506, 508, vd.

⁵³¹ ARAP I, 458.

⁵³² John MacGinnis-et al. “Excavations of the Assyrian Fort at Usu Aska in Iraqi Kurdistan”, *The Archaeology of The Raparin Region of Kurdistan: A Review of Results from the Field and Directions of Further Research*, ed. Tamás Dezső-Gábor Kalla (Budapest: Eötvös University Press, 2021), 94.

⁵³³ J.E. Reade, “Iran in the Neo-Assyrian Period”, *Neo-Assyrian Geography*, ed. M. Liverani (Rome: Università di Roma, 1995), 38.

⁵³⁴ Greco, “Zagros Pastoralism and Assyrian Imperial Expansion: A Methodological Approach”, 72.

sığırlar alınmıştır.⁵³⁵ Asur kralı, Mazamua'ya karşı düzenlediği askeri seferlerden yıllıklarında şu şekilde bahsetmektedir:

*“Dagara ülkesi şehyi Nur-Adad isyan etti; bütün Zamua ülkesinin (insanları) bir araya toplandı; Babitu şehri geçişinde onlar bir duvar inşa etti. Savaş başlatmak ve savaşmak için bana karşı ayaklandılar.”*⁵³⁶

Asur kralı üçüncü yılındaki ilk seferinde Babite geçidini almış ve duvarı yıkmıştır. Asur kralı ilk seferi sonucunda verimli vadileri ele geçirmiş ve hayvancılık için kullandırmıştır.⁵³⁷ Asur seferleri genellikle yaz dönemlerinde olduğundan ve yaylacılığın yaygın olmasından dolayı Zagros bölgesindeki çobanlar sürüleriyle birlikte dağlık bölgelerdeki otlaklarda olmaktaydı. Bu yüzden Asur ordusunun sürülere ulaşması oldukça zordu. Uzun bir zaman dilimi gerekliydi ve ulaşmak için ancak sonbahara doğru yolların yağmur ile kardan dolayı kapanması buna engel olmuştur. Ele geçirdikleri bölgeler de genellikle çobanların kışın yaşadığı kasaba bölgeleriydi. Babite geçidinin alınması burada önemli olmuştur. Çobanların sürüleriyle beraber buradan geçmesi Asur'un onlara vergi koymasına imkân sağlamıştır. Dolayısıyla geçit hem askeri hem de ekonomik olarak önemli bir merkezdir. Geçitte garnizon oluşturulması yerel çobanların vergiye tabi tutulmasının devamlılığı için önemliydi. Geçiş bölgelerindeki köylerin kasabaların alınması, çobanların geçişinin engellenmesi vergilendirme için hem daha az masraflı hem de daha faydalı olacaktır ki II. Asurnasirpal Mazamua'da bu yöntemi uygulamıştır. Oluşturulan eyalet yönetimi ve yerel yöneticiler arasında yapılan ve garantörlüğü sağlanan anlaşmalarla kontrol sağlanmak istenmiştir. Asur'un Mazamua'da savaştan sonra siyasi kontrolünü sürdürmesi ve eyalet ekonomisini güçlendirmesi için yerel yöneticilerle anlaşması gerekliydi. Bölgeden daha az sürgün faaliyetlerinin gerçekleşmesi ve yerel yöneticilere daha çok vergi koyması bunu göstermektedir.

Kral, üçüncü yılındaki ikinci seferinde ise, Limus Dağı şehirlerine saldırmıştır. Bu dağ da Gılgamış Destanı'nda tufan hikâyesindeki geminin durduğu yer olarak bilinen Pir-a Magrun olarak ifade edilen dağdır.⁵³⁸ Nisir Dağı etrafındaki Bunasi, Larbusa, Durlullumu ve Bara şehirleri ele geçirilmiştir. Asur ordusunun kuzeyden gelen

⁵³⁵ Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, 170.

⁵³⁶ RIMA II A.0.101.1: ii 23b-31a.

⁵³⁷ RIMA II, A.0.101.1.

⁵³⁸ Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, 171.

düşmanlardan korunmasını sağlamıştır. Bunasi lideri Muşaşına, Larbusa lideri Kirteara savaş sonucunda “*Zamua bölgesinin tüm kralları*” teslim olarak gümüş, altın ve at şeklinde haraç ödemişlerdir. Devamında ise düzenli olarak at, gümüş, altın, tahıl, saman ve angarya hizmeti vermeyi vergi olarak kabul etmişlerdir. Konuyla ilgili yazıtlarda yer alan bilgiler şöyledir:

“*Muşaşına (tarafından yönetilen), onların tahkimatlı şehri, Bunasi şehrini (ve) çevresindeki 30 şehri fethettim.*”⁵³⁹

“*O zamanlar, efendim, Asur’un görkemli korkusu Zamua ülkesinin bütün krallarını bastırdı (ve) onlar bana teslim edildi. At, gümüş, (ve) altın aldım. Bütün ülkeyi tek bir yetkili kişinin emrine koydum (ve) onlara at, gümüş, altın, tahıl, saman ve angarya vergilerini yükledim.*”⁵⁴⁰

Bu bölge sefer güzergâhı için geleneksel bağlantı noktasını oluşturmaktaydı. II. Asurnasirpal dördüncü yılındaki üçüncü ve son seferi diğer seferlerin devamı niteliğinde olmuş ve Dagara’nın alınmasıyla fetih tamamlanmıştır. Bu seferin amacı ise vergilere el koyan Ameka ve Araştua’ya ceza vermektir. Ceza vermek için çıkılan sefer, bütün bölge üzerine yayılmıştır. Sefer sonucunda Atlila şehri alınmış, tekrar inşa edilmiş ve etrafı duvarla çevrilerek Dur-Aşşur olarak yeniden adlandırılmıştır.⁵⁴¹ Asur kralının bu seferi yıllıklarında şu şekilde geçmektedir:

“*Miqtı-adur eponiminde Ninive’deydim (ve) bir rapor bana geldi. Ameka (ve) Araştua efendim Asur’un vergisine el koymuşlardı. ... Zamua ülkesine karşı ordularımı 3. kez topladım.*”⁵⁴²

Mazamua eyaleti, Yeni Asur Devleti’nin doğu sınırlarındaki eyaletler arasındaki çekirdek bölge olmuştur. Mazamua’nın Şehrizor’da olduğu, Dur-Aşşur (Atlila) ve Arrakdi’nin eyaletin iki ana şehri olduğu düşünülmektedir.⁵⁴³ Mazamua eyaletinin başkenti neresi olduğu tam bilinmemektedir. Yamada’ya göre Mazamua valisi Aplayu’nun stelinde Arrakdi ve Dur-Aşşur şehirlerinden söz edilmesinden dolayı, Mazamua eyaletinin başkenti, Arrakdi ya da Dur-Aşşur şehirlerinden biri olmalıdır.⁵⁴⁴

⁵³⁹ RIMA II, A.0.101.1; ii 33b-38.

⁵⁴⁰ RIMA II, A.0.101.1; ii 44-47.

⁵⁴¹ RIMA II, 205-208, A.0.101.1; Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, 172.

⁵⁴² RIMA II, A.0.101.1; ii 49b-60a.

⁵⁴³ Nishiyama, “Provincial Control in the Eastern Reaches of the Assyrian Empire”, 49.

⁵⁴⁴ Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, 180.

Dur-Aşşur'un Bakr Awa ve Yasin Tepe höyükleri olduğu ileri sürülse de, Yasin Tepe'de çıkan Yeni Asur Dönemi buluntuları Yasin Tepe'yi öne çıkarmaktadır.⁵⁴⁵ Yasin Tepe, Şehrizor Ovası'nın batısında, Süleymaniye'nin 30 km güneydoğusunda yer almaktadır. Şehrizor Ovası da MÖ 9. yüzyılın sonlarında Yeni Asur Devleti'nin kontrolü altına girmiş ve Mazamua eyaletinin çekirdek bölgesini oluşturmuştur.⁵⁴⁶

Radner, Mazamua eyaletinin III. Salmanassar tarafından MÖ 842 yılında gerçekleştirilen ikinci sefer sonucunda kurulduğunu söylemektedir.⁵⁴⁷ Yamada ise Mazamua eyalet yönetiminin II. Asurnasirpal döneminde başladığını ifade etmektedir.⁵⁴⁸ II. Asurnasirpal'in yıllıklarında düzenlediği askeri seferlerden sonra bölge üzerinde kurduğu hâkimiyetten şöyle söz etmektedir:

*“Babitu şehri geçişinden Haşmar dağına kadar insanları kendi halkım olarak saydım. Hakimiyet kazandığım topraklar üzerinde her zaman valilerimi atadım. Onlar köleliğe (hizmete) girdiler (yani gerçekleştirdiler (ve) onlara angarya yükledim.”*⁵⁴⁹

Yeni Asur Devleti krallarının bir bölgeyi Asur topraklarına kattıklarında ve hâkimiyet kurduklarında *“kendi halkım olarak saydım”* ifadesini kullandıkları yıllıkardan bilinmektedir. Mazamua hakkında da Asur kralının bu ifadeleri ve *“valilerimi atadım”* ifadesini kullanması, Mazamua eyalet yönetiminin II. Asurnasirpal döneminde kurulduğunu öne çıkarmaktadır.

II. Asurnasirpal tarafından alınan ve Dur-Aşşur olarak yeniden adlandırılan Atlila, Yeni Asur Devleti'nin Doğu'ya açılan en önemli giriş kapısını oluşturmuştur. Asur ordusu II. Asurbanipal dönemine kadar Zagros içlerine sefere çıkmadan önce toplanma yeri Dur-Aşşur şehriydi.⁵⁵⁰ II. Asurnasirpal döneminde Yeni Asur Devleti'nin bölgedeki kalıcılığı sağlanmış ve düzenli olarak vergi alınmaya başlanmıştır. III. Salmanassar ise 1. ve 16. krallık yıllarında olmak üzere Mazamua'ya iki sefer düzenlemiştir.⁵⁵¹ İlk seferi Kurkh Monoliti'nde şu şekilde geçmektedir:

⁵⁴⁵ Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, 172.

⁵⁴⁶ Nishiyama, “Provincial Control in the Eastern Reaches of the Assyrian Empire”, 46-48.

⁵⁴⁷ Karen Radner, “Assyria and Medes”, *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, ed. Daniel Potts (Oxford: Oxford University Press, 2013), 443.

⁵⁴⁸ Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, 179.

⁵⁴⁹ RIMA II, A.0.101.1:iii 118b-126a.

⁵⁵⁰ Radner, “Assyria and Medes”, 443.

⁵⁵¹ Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, 174.

*“Aynı yıl (tahta çıkış yılı) Ben Mazamua bölgesine ilerledim. Bunais bölgesinin geçişine girdim (ve) Nikdeme (ve) Nikdera şehirlerine yaklaştım.”*⁵⁵²

İkinci seferini yıllıklarında ise şu şekilde anlatmaktadır:

*“Aynı yıl (4. krallık yılı), iç Şehirden (Asur) hareket ettim, Kullar dağına geçtim, (ve) İç Zamua (Mazamua) topraklarına ilerledim, ve İdeanlı Nikdera’nın şehirlerini fethettim. Ordusundan geriye kalanlar Papirüsten yapılan kayıklara bindi ve denizden kaçtılar. Ben şişirilmiş deriden kayıklara bindim ve onları takip ettim. Onları denizin ortasında yendim (ve) yağmaladım.”*⁵⁵³

III. Salmanassar MÖ 855 yılında Mazamua’nın doğusundan hareket ederek “Zamua Denizi” kıyısında yer alan Idu Krallığı’na saldırmıştır.⁵⁵⁴ III. Salmanassar ikinci seferinden sonra Mazamua bölgesindeki Asur kontrolü daha çok artmıştır. Asur kralı sefer sonucunda Mazamua’da bir kale inşa ettiğini bildirmektedir.⁵⁵⁵ Asur kontrolünün sağlanması ile Zagros içlerine doğru daha çok sefer düzenleme imkânı olmuştur.

Zagros’taki III. Salmanassar döneminde kurulan Mazamua’nın bölgedeki en eski Asur eyaleti olduğu görülmektedir.⁵⁵⁶ İdari mektuplara bakıldığında, Mazamua valisi Şarru-emuranni Asur merkezi ile Zagros eyaletleri arasında bağlantıyı sağlamaktaydı.⁵⁵⁷ V. Şamsi-Adad, yıllıklarında üçüncü seferi sonucunda (MÖ 818) haraç aldığı ülkeleri sayarken Parsua ülkesini de yazmaktadır. Asur kralı ayrıca Kullar Dağı’nı da geçtiğini belirtmektedir. Bu ifadelerden yola çıkıldığında Asur kralının Mazamua bölgesinden geçtiğini ve herhangi bir engelle karşılaşmadığını, dolayısıyla Mazamua’nın Asur eyaleti olarak kontrol altında olduğu anlaşılmaktadır. III. Adad-nirari dönemi, MÖ 810 eponim yılında Mazamua eyalet valisi olarak Bel-qate-şabat geçmektedir. Bel-qate-şabat’tan sonra Mazamua eyalet valileri III. Aşşur-dan, III. Tiglat-pileser, II. Sargon ve Asurbanipal dönemlerindeki metinlerde geçmektedir.⁵⁵⁸

Yeni Asur Devleti krallarının Mazamua bölgesi ile olan münasebetleri nüfus yapısında da değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Farklı halk gruplarını yeni kurulan

⁵⁵² RIMA III, A. 0.102.2; ii 75-78.

⁵⁵³ RIMA III, A.0.102.6; ii 10-15.

⁵⁵⁴ RIMA II, A.0.102.6; A.0.102.8.

⁵⁵⁵ Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, 176.

⁵⁵⁶ Radner, “An Assyrian View on the Medes”, 57.

⁵⁵⁷ SAA V, 199, 207, 226; SAA XV, 100.

⁵⁵⁸ Yamada, “The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire”, 177.

eyaletlere sürgün ya da işçi olarak yerleştirme geleneği burada da devam etmiştir. III. Tiglat-pileser MÖ 745 yılında Babil'den Aramileri Yeni Asur Devleti'nin kuzey sınırlarına yerleştirmiştir. Mazamua eyaletine de 5.000 Arami'yi sürgün ederek yerleştirmiştir.⁵⁵⁹ III. Tiglat-pileser dönemi MÖ 733 tarihinde Mazamua valisi olan Aşşur-da'nanni yeni kurulan Parsua ve Bit-Hamban eyaletlerini desteklemek ve Doğu'daki yeni komşuları olan Medler'i gözetlemek ve kontrol etmek için yetkilendirilmişti.

II. Sargon döneminde Karalla şehri MÖ 716 yılında isyan etmesi sonucu Karalla lideri Aşşur-le'i cezalandırılmış ve halkı da Suriye'de yer alan Hamat'a sürülmüştür. Karalla şehri ise Mazamua eyaletine dâhil edilmiştir.⁵⁶⁰ Ancak MÖ 713 yılında Aşşur-le'i'nin kardeşi Amitaşşı tekrar isyan etmiştir. Meydana gelen isyan bastırılarak Karalla tekrar Asur kralı tarafından alınmıştır. Karalla'nın modern Sanandaj şehrinin 50 km güneybatısında bulunan Tang-i Var bölgesinde olduğu düşünülmektedir.⁵⁶¹ Modern Tang-i Var köyü yakınında bulunan kaya yazıtında II. Sargon Karalla'ya karşı komutanlarının gerçekleştirdiği seferi kutlamaktadır. Karalla krallığı çevre bölgeleri ve dağları kontrol etmekte ve Asur yazıtlarında Allabria ile sınır komşusu olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶²

Doğuya ve İran bölgesine ulaşmak için Asur merkezinden hareket eden ordu önce Mazamua bölgesine ulaşmaktaydı. Mazamua bu bölgede Asur'a en yakın bölgeyi oluşturmaktaydı.⁵⁶³ Mazamua eyaleti Zagros içlerine ulaşımı sağlamak için geçiş noktasında olduğu için ordunun hareket noktasını oluşturmada uygun bir bölgeydi.⁵⁶⁴ II. Sargon MÖ 714 yılında 8. seferine çıktığında Asur ordusu Mazamua eyaletinde toplanmıştı. Mazamua eyaletine doğru giderek orada toplanan orduyu teftiş etmiştir. Mazamua eyaleti Zagros Dağları'nın kuzeybatı yamacında Şehrizor Ovası'nda yer almaktadır.⁵⁶⁵ Diğer bölgelerden gelen birliklerde Mazamua'da merkezi orduya katılmaktaydı. Bu yönden Mazamua, ordunun toplanma merkezi hüviyetindeydi.

⁵⁵⁹ Altaweel-et al. "New Investigations in the Environment, History, and Archaeology of the Iraqi Hilly Flanks: Shahrizor Survey Project 2009-2011", 14.

⁵⁶⁰ RINAP 2, 117.

⁵⁶¹ Radner, "An Assyrian View on the Medes", 55; Yamada, "The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire", 182.

⁵⁶² Lanfranchi-Rolinger, "Some General Considerations on Assyria and North-Western Iran from a Historical Perspective", 58.

⁵⁶³ Reade, "Iran in the Neo-Assyrian Period", 38.

⁵⁶⁴ John Marriott-Karen Radner, "Sustaining the Assyrian Army Among Friends and Enemies in 714 BCE", *Journal of Cuneiform Studies* 67 (2015), 129.

⁵⁶⁵ Marriott-Radner, "Sustaining the Assyrian Army Among Friends and Enemies in 714 BCE", 128.

Ordunun toplanma yeri olarak seçilen Mazamua eyaletinin altyapı bakımından oldukça güçlü olması gerekmektedir. Toplanan ordu iaşesinin sağlanması orduda bulunan hayvanların yeminin temin edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden Mazamua'nın kontrol altında tutulması oldukça önemli olmuştur.

Mazamua'nın Yeni Asur Devleti'nin eyaletine dönüşmesi ile birlikte sınırları da genişlemeye başlamıştır. Eyalet sınırlarına dâhil edilen şehirler yeniden adlandırılmış ve bu şehirlerde kaleler oluşturularak güvenliği sağlanmıştır.⁵⁶⁶ II. Sargon döneminde MÖ 710 eponim yılında Arzuhina valisi Şamaş-belü-uşur birlikleri ile birlikte Asur ordusu içinde İran'a sefere gönderilmiştir. Mazamua'nın güneybatısında yer alan Arzuhina, daha sonra Mazamua eyaletine dâhil edilmiştir.⁵⁶⁷

II. Sargon dönemine ait mektuplar Mazamua eyaleti ve çevresi ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu mektuplara bakıldığında askeri organizasyon, komşu bölgelerle diplomatik ilişkiler, at, şarap ve metal nesnelerin ticareti ve geçişi hakkında bilgiler yer almaktadır. Ancak bu dönemden itibaren, sınırların genişlemesi ile birlikte Mazamua eyaletinin doğu sınırı her zaman güvenli bir bölge olmamıştır.⁵⁶⁸ Asarhaddon ve Asurbanipal dönemlerinde doğu sınırı Manna istilalarına maruz kalmıştır. Hatta Asarhaddon döneminde bazı bölgeler kaybedilmiştir. Asurbanipal döneminde ise Asur kralı Mannalarla mücadele etmiş ve kaybedilen toprakları tekrar Asur kontrolüne almıştır.⁵⁶⁹

Mazamua ülkesi şehir beyleri ya da şeyhler tarafından temsil edilen küçük yönetimlerden oluşmaktaydı. Mazamua'nın Yeni Asur Devleti'nin eyaletine dönüşmesinden sonra yerel halk ve askerler Yeni Asur Devleti'nin merkezine ve farklı şehirlerine getirilmiştir. II. Asurnasirpal döneminden itibaren Mazamua'nın Yeni Asur Devleti'nin bir eyaleti olarak kontrol altına alınması, Yeni Asur Devleti'nin doğuya doğru yayılmasına olanak sağlamıştır. Asurbanipal dönemi sonlarına kadar Mazamua eyalet valilerinin varlıklarını sürdürmesi, Mazamua eyaletinin Yeni Asur Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Mazamua şehir beyleri Asur'a siyasi bağımlılık sözü veren sadakat yemini ederek bağılıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Asur'a vergi ve haraç ödemenin yanı sıra işçi ve asker sağlayarak siyasi ve sosyal özerkliklerini

⁵⁶⁶ Yamada, "The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire", 180-181.

⁵⁶⁷ Radner, "Assyria and Medes", 450.

⁵⁶⁸ SAA V, 199-227; SAA XV, 54, 74-75.

⁵⁶⁹ SAA IV, 29-34, 267-269.

korumuştur. Yeni Asur Devleti bölgede kurduğu ve doğrudan yönettiği şehirler ve kaleler ile Mazamua eyalet yönetimini sürdürmüştür.

1.4.2.Parsua ve Bit-Hamban

Asur krallarının Batı İran Bölgesi ile ilgilenmelerindeki en önemli sebep ihtiyaç duydukları atlar için zengin bir bölge olmasıdır. Çünkü Asur ordusunun bel kemiğini oluşturan savaş arabalarının aktif bir şekilde kullanılması tamamen atlara bağlı olmaktaydı. Ayrıca Yeni Asur Devleti, Parsua'nın da içinde yer aldığı, İran'ı Mezopotamya ile bağlayan Büyük Horasan Yolu ticaretini de ele geçirmek istemiştir. Parsua eyaletinin günümüzde İran'ın Sanandaj bölgesinde yer aldığı kabul edilmektedir.⁵⁷⁰ Fakat Batı İran'daki Asur eyaletlerinin yeri ve kapsadıkları alan hala tam net değildir. Örneğin; Parsua eyaletinin doğudan Sanandaj'dan (Diyala Nehri'nin çıkış noktası) batıdan Zeribor Gölü arasına kadar olan alanda mı yer aldığı ya da Kirmanşah'ın güneyinde mi olduğu hala tam netleşmemiştir.⁵⁷¹ Eyaletin başkenti Nikkur kentiydi, ancak yeri bilinmemektedir. Parsua eyaleti Mazamua eyaleti ile bitişik bir konumdadır ve iki eyalet arasındaki sınır günümüz İran-Irak sınırlarıyla hemen hemen örtüşmektedir. Parsua eyaletinin kuzey sınırında Manna yer almaktaydı. Bit-Hamban eyaletinin ise Kirmanşah bölgesinde, Büyük Horasan Yolu boyunca, Parsua eyaletinin güneyinde bulunduğu düşünülmektedir. Eyaletin başkenti ise aynı ismi taşımaktadır.⁵⁷²

Yeni Asur Devleti'nin Parsua ile ilgilenmeleri MÖ 9. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Asur kralı III. Salmanassar 24. krallık yılında düzenlediği askeri seferi anlattığı Siyah Obelisk yazıtında Medler'den bahsetmektedir. Bu yazıt, Medler'in Asur yazıtlarında geçtiği en erken yazıtı oluşturmaktadır. III. Salmanassar Siyah Obelisk yazıtında Parsua ülkesine hareket ettiğini ve Parsua ülkesinin 27 kralından haraç aldığını belirtmektedir. Yazıtın ilgili kısmı şu şekildedir:

“Parsua ülkesinin 27 kralından haraç aldım. Parsua ülkesinden hareket ederek Mesu, Media (Amadaiia), Araziaş, (ve) Harhar ülkelerine girdim (ve) Kuakinda,

⁵⁷⁰ Andrea Squitieri, “Towards an Understanding of the Assyrian Empire’s Defence Strategies in the East”, *The Reach of the Assyrian and Babylonian Empires: Case Studies in Eastern and Western Peripheries, Studia Chaburensia*, Vol. 8. ed. Shuici Hasegawa-Karen Radner (Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2020), 114.

⁵⁷¹ Karen Radner-et al. “A First Radiocarbon Date for the Iran Age Cemetery of Sanandaj: Dating an Elite Burial in the Assyrian Province of Parsua”, *The Reach of the Assyrian and Babylonian Empires: Case Studies in Eastern and Western Peripheries*, ed. Shuici Hasegawa-Karen Radner (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020), 106.

⁵⁷² Radner, “Assyria and Medes”, 443.

Hazzanabi, Esamul, (ve) Kinablia şehirleriyle birlikte çevrelerindeki şehirleri aldım. Harhar şehrinde kraliyet heykelimi diktim."⁵⁷³

V. Şamsi-adad da Parsua, Med ve Manna üzerine seferler gerçekleştirmiştir. V. Şamsi-Adad üçüncü seferinde Med ülkesine sefer düzenlediğini, kraliyet şehri Sagbita'yı ve 1200 yerleşimi yakıp yıktığını, Med yöneticisi Hanasiruka'nın 2300 askerini öldürdüğünü ve 140 süvarisini aldığını aktarmaktadır.⁵⁷⁴ Asur kralı, bölgedeki yüzlerce kenti yıktığını ve at, sığır, eşek ve çift hörgüçlü develeri ganimet olarak almıştır.⁵⁷⁵ Asur kralı III. Adad-Nirari de Kalhu'da bulunan bir taş levha üzerindeki yazıtında Medlerden bahsetmektedir. Asur kralı bu yazıtta yendiği ülkeleri sayarken Parsua ülkesini de saymaktadır.⁵⁷⁶ III. Adad-nirari de doğuya sefer düzenleyerek Med, Parsua, Mesu ve Harhar gibi ülkeleri yendiğini kaydetmiştir.⁵⁷⁷

Yeni Asur Devleti'nin Zagros merkezindeki MÖ 9. yüzyıldan MÖ 7. yüzyıla kadar olan varlığı, kraliyet yazıtlarından ve diğer metinlerden bilinmektedir. Kirmanşah, İlam ve Hamadan'daki kaya yazıtları Asur krallarının seferlerini doğrulamaktadır. Asur krallarının bu seferleri Büyük Horasan Yolu'nu kontrol etme çalışmaları olduğu kapsamında değerlendirilmiştir. Asur kralları olan III. Salmanassar, III. Adad-nirari ve V. Salmanassar Zagros'u geçip İran içlerine geçmek için Med bölgesine baskınlar yapmalarına rağmen bölgedeki Asur daimî varlığını oluşturmamıştır.⁵⁷⁸

Asur krallarının yazıtlarında Parsua'dan bahsetmeleri Parsua'nın coğrafi olarak önemli bir geçiş bölgesinde yer aldığını göstermektedir. Medler üzerine sefer düzenlediklerinde, Med bölgesine ulaşmak için Namri-Parsua rotasını kullanmışlardır. Bu rota ise Büyük Horasan Yolu'dur. Büyük Horasan Yolu, Mezopotamya ovalarından Diyala ve Zagros Dağları'nı takip ederek İran Platosu içinden geçen İpek Yolu'nun bir parçasıdır.⁵⁷⁹

Yeni Asur Devleti'nin kralları Urartu Devleti'nin ortaya çıkmasından önce at ihtiyaçlarını Anadolu'dan karşılamaktaydılar. Ancak Urartu Devleti'nin ortaya çıkması, Yeni Asur Devleti'nin gerekli at kaynağını oluşturan Anadolu bölgesi ile iletişimini

⁵⁷³ RIMA III, A.0.102.14; 120-124.

⁵⁷⁴ RIMA III, A.0.103.1; iii27-36.

⁵⁷⁵ ARAP I, 581, 718.

⁵⁷⁶ RIMA III, A.0.104.8; 5b-14.

⁵⁷⁷ ARAP I, 739; RIMA III, A.0.104.8; 5-7.

⁵⁷⁸ Sajjad Alibabai-John MacGinnis, "Clues to the Presence of an Assyrian Administration in the Mahidasht Plain, Kermanshah, Iran", *Journal of the American Oriental Society* 142/4 (2022), 773.

⁵⁷⁹ Radner, "An Assyrian View on the Medes", 40.

tehlikeye sokmaya başlamıştır. Dolayısıyla Asur kralları yeni bölgeler keşfetmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden Yeni Asur Devleti doğuya yönelerek Batı İran ile ilişkiler kurmaya başlamıştır. İlk olarak at toplamak için baskınlar düzenlenmiş ve daimî kalıcılık hedeflenmemiştir. Ancak MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren III. Tiglat-pileser'in tahta geçmesi ile Yeni Asur Devleti Zagros Bölgesi'nde eyaletler kurarak kalıcı olmaya başlamıştır. İpek Yolu'nun bir parçası olan Büyük Horasan Yolu da Yeni Asur Devleti'nin kalıcı olma isteğinde etkili olmuştur. Çünkü Asur kralları bölgedeki ticaretten geri kalmak istememişlerdir.

Zagros bölgesi ile siyasi ve kültürel olarak kapsamlı ilişkiler III. Tiglat-pileser ile önem kazanmıştır. III. Tiglat-pileser doğuya Zagros bölgesine MÖ 744 ve 737 yıllarında iki sefer düzenlemiştir. Asur kralının her iki seferi de İran Steli'nde yer almıştır. MÖ 744'te Büyük Horasan Yolu'nu kullanarak İran içlerine giren Asur kralı⁵⁸⁰, Bit-Sangibuti ve Namri'ye karşı sefere çıkmıştır. Bu sefer Parsua ve Bit-Hamban eyaletlerinin oluşturulmasıyla sonlanmış ve hadımını eyalet valisi olarak atamıştır.⁵⁸¹ III. Tiglat-pileser ele geçirdiği bölgelerden 60.500 kişiyi atları develeri, sığırları ve koyunlarıyla birlikte aldığını şu şekilde kaydetmiştir;

“... Onları ağır bir yenilgiye maruz bıraktım. Mal varlıklarıyla, sayısız atlarını, katırlarını, Bactrian develerini sığırlarını (ve) koyun ve keçilerini 60.500 kişiyi aldım. Şehirlerini yaktım, yıktım ve ateşe verdim. Onları harabe tepelere çevirdim. Namri, Bit-Sangibuti, Bit-Hamban, Sumurzu, Bit-Barrua, Bit-Zualzaš, (ve) Bit-Matti, Tupliaš ülkesinin Niqqu şehrini, Bit-Taranzaya, Parsua, Bit-Zatti, Bit-Abdadani, Bit-Kapsi, Bit-Sangi, (ve) Bit-Urzakki, (ve) görkemli Medlerin şehirleri Bit-İštar (ve) Zakruti şehirlerini Asur'a ekledim. (O ülkelerde), şehirler inşa ettim, efendim Tanrı Aššur'un silahını yerleştirdim, (ve) fethettiğim (yabancı) ülkelerin insanlarını getirip yerleştirdim. Üzerlerine hadımlarımı eyalet valileri olarak yerleştirdim.”⁵⁸²

Asur kralı söz konusu eyaletlerde bulunduğu sırada komşu yöneticilerden de haraç olarak çok sayıda at, katır, iki hörgüçlü deve, koyun, sığır aldığını kaydetmiştir. MÖ 737 yılındaki seferde Asur kralı ordusu ile Medlere karşı sefer düzenlemiş, şehirleri ele geçirmiş, ganimet almış, stelinin Tikrakka ve Bit-İštar gibi şehirlere diktirdiğini kaydettikten sonra birçok şehir yöneticisinden çok sayıda atları haraç olarak aldığını

⁵⁸⁰ Radner, “Assyria and Medes”, 443.

⁵⁸¹ RINAP 1, 6,7,8,9,35.

⁵⁸² RINAP 1, 47.

yazmıştır.⁵⁸³ III. Tiglat-pileser Parsua, Bit-Kapsi, ve Medlerin başkenti Zikirtu gibi şehirlerini yendiğini ve hadımlarını eyalet valisi, yönetici olarak atadığını kaydetmiştir.⁵⁸⁴ Parsua ve Med kentlerini Asur sınırlarına ekledikten sonra yeniden inşa edip, vali olarak atadığı Aşşur-dani'anni'nin onlardan at, sığır, koyun ve esirler getirdiğini kaydetmiştir.⁵⁸⁵

Ancak eyalet valisi olarak görevlendirilen hadımların sayıları ve isimleri kırık olduğu için bilinmemektedir. Bu eyaletlerin kurulması ile Yeni Asur Devleti ile Zagros arasındaki ilişkilerde yeni bir perde açmıştır. Yeni Asur Devleti ilk defa İpek Yolu'nun İran kısmında yer alan bölgeyi kontrol etmeye başlamıştır. Bölgenin sahip olduğu ticaret potansiyeli ve ihtiyaç duyulan atların temin edilebilmesi bu politikanın şekillenmesinde etkili olmuştur.

II. Sargon sekinci seferinde Mamua, Allabria, Karakalla ve Parsua gibi bölgelerden geçmiştir. Asur kralı Parsua'ya geldiğinde Namri, Bit-Abdani, Sangibuti ve Medlerden at, katır ve develerden oluşan vergileri aldığını kaydetmiştir.⁵⁸⁶ II. Sargon, Apatar ve Kitpattia şehirlerinden daha önce kimsenin vergi almadığını belirtmektedir. Kitpattia şehri III. Tiglat-pileser'in MÖ 744 yılı seferinde alınarak Parsua eyaletine dâhil edilmiştir. Ancak MÖ 714 yılında bağımsız bir şehir beyi tarafından yönetilmekte olup, II. Sargon'a teslim edilmiştir. II. Sargon bu iki şehri alarak Parsua eyaleti içine almıştır. Asur kralı, Buzî adında bir *qēpu* memurunu onları gözetlemek için görevlendirmiştir.⁵⁸⁷

MÖ 714 yılında toplam 26 şehir beyi vergisini Asur kralına getirmiştir. Bu yılda Parsua III. Tiglat-pileser tarafından eyalet yapılmasına rağmen, bağımsız bir şehir beyi tarafından yönetilmekteydi ancak Sargon'a bağlanmıştır.⁵⁸⁸ II. Sargon da 8. Seferini anlattığı kayıta bölge hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Asur kralı bu belgesinde ele geçirdiği yerleşimleri, bölgeleri listelemekte ve Parsua'dayken onların yöneticilerinden vergi aldığını kaydetmiştir. Vergi olarak da atlar, develer, Backtria cinsi develer, sığırlar, koyunlar, keçiler almıştır.⁵⁸⁹

⁵⁸³ RINAP 1, 15, 16, 35.

⁵⁸⁴ ARAP I, 784.

⁵⁸⁵ ARAP I, 811.

⁵⁸⁶ ARAP II, 146.

⁵⁸⁷ SAA XI, 31; Peter Dubosky, "King's Direct Control: Neo Assyrian Qēpu Officials", *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East, Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008*, ed. Gernot Wilhelm (Winona Lake Indiana: Eisenbrauns 2012), 455.

⁵⁸⁸ Radner, An Assyrian View on the Medes, 54.

⁵⁸⁹ RINAP 2, 65; 42-52.

Parsua'nın Yeni Asur Devleti'nin sınırlarına dâhil edilmesiyle bölge üzerine yapılan seferlerde geçiş noktası niteliğini taşımıştır. II. Sargon MÖ 714 yılındaki Urartu seferinde İran'a geri dönmüştür. Asur kralı II. Sargon döneminde MÖ 714 yılında Mazamua'dan hareket eden Asur ordusu Zagros Dağı'nı aştıktan sonra Parsua eyaletine ulaşmıştır.⁵⁹⁰ Parsua'ya geldiğinde bir önceki yılda isyan etmenin sonucunu hatırlayan şehir beyleri vergilerini at, katır, deve, sığır ve küçük sığırlar olarak vermişlerdir. Eyaletlere ordunun ihtiyacı için yüklenilen külfet bir bakıma hafifletilmiş olmaktadır. Kār-Šarrukīn ve Kār-Nergal eyaletlerinde gösterilen bazı şehirlerin beyleri hala başta yer almaktaydılar. Ancak Bit-Kapsi, Bit-Zualzaş ve Bit-İštar gibi şehirler Asur yönetim sistemi içine III. Tiglat-pileser döneminden itibaren dâhil edilmiştir. Bu yüzden söz konusu şehirler Parsua ya da Bit-Hamban eyaletlerine ait şehirlerdi.⁵⁹¹

1.4.3.Kār-Šarrukīn ve Kār-Nergal

II. Sargon dönemiyle birlikte Medler ile olan ilişkilere dair kaynaklar artmaya başlamıştır. Asur kralının özellikle Kār-Šarrukīn ve Kār-Nergal'i yeni eyaletler olarak kurmasından sonra bölgedeki valileri ile olan mektuplaşmaları ve kraliyet yazıtları bölgeyi anlamamız için oldukça değerlidir.

II. Sargon Zagros içlerine ve Mezopotamya ile İran'ı birbirine bağlayan Büyük Horasan Yolu vadilerine seferler düzenlemiştir.⁵⁹² Harhar bölgedeki en önemli yerleşim olduğundan III. Salmanassar bir heykelini diktiğini kaydetmiştir.⁵⁹³ Bundan dolayı olmalıdır ki II. Sargon dönemi de bu özelliğini korumuş ve Asur kralı yıllıklarında⁵⁹⁴ Harhar'ı Asur eyalet başkenti yapmış ve adını Kār-Šarrukīn olarak değiştirdiğini kaydetmiştir.

Harhar'ın günümüz Hamadan'da Nehavand vadisinde bulunan Tepe Giyan olduğu düşünülmektedir. Söz konusu bölgede 1995 yılında J. Reade Asur'a ait bir kapı yuvası bulduktan sonra Tepe Giyan'ın bölgedeki Asur idari merkezi olduğunu öne sürmüştür.⁵⁹⁵ Bu görüş diğer bilim insanları tarafından Asur'un İran'daki yayılmasını gösteren kanıt olarak kabul edilmiştir. Asur kralının MÖ 715 yılında gerçekleştirdiği 7.

⁵⁹⁰ Marriott-Radner, "Sustaining the Assyrian Army Among Friends and Enemies in 714 BCE", 129.

⁵⁹¹ Radner, "An Assyrian View on the Medes", 53.

⁵⁹² Vēr, "The Local Elite and the Assyrian Administration in the Neo-Assyrian Provinces in the Zagros", 218.

⁵⁹³ Sorena Firouzi-Jamie Novotny, "Revising the Locations of Several Cities in the Western Region of the Iranian Plateau", *SAAB* XXIX (2023), 10.

⁵⁹⁴ RINAP 2, 1; 96b-100, 2, 82.

⁵⁹⁵ Reade, "Iran in the Neo-Assyrian Period", 39-40.

seferinde de Zagros bölgesindeki şehirlerin listesi bulunmaktadır. Bu seferinde Manna'ya girip başkentine heykelini diktirdiğini, şehir beyleri tarafından yönetilen Araziaş, Bit-Ramatua, Bit-Sangibuti, Uriqatu, Sikris, Şaparda ve Uriakku şehirlerini ekleyerek Kār-Şarrukīn eyaletini genişletmiştir.⁵⁹⁶

MÖ 715 yılında ise Kār-Şarrukīn eyaleti sakinleri Asur yönetimine karşı isyan çıkarmışlardır. İsyan, Asur görevlilerinin kontrol altına alamayacağı kadar büyük bir isyan olmuştur. Bu yüzden Asur ordusu bölgeye dönmek zorunda kalmış ve isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştır. İsyan sonucunda meydana gelen savaşta 4000 düşman öldürülmüş, 4820 kişi sürgün edilmiştir. Bunlardan bazıları Asur'a getirilen Kişessim iç bölgesinden Harhar ve Hundur/Hundir halkıydı. Bunlar eski ülkeleri ile ticaret yaptıkları için kısmen kendi kimliklerini korumuşlardır.⁵⁹⁷ Asur kralı isyan sonucunda önceden ele geçirdiği Kişeşlu, Qindāu, Anzaria ve Bīt-Gabaya kentlerini tekrar inşa ederek isimlerini sırasıyla Kār-Nabû, Kār-Sîn, Kār-Adad ve Kār-İştâr olarak değiştirmiştir. Çevredeki Medlere hâkimiyet kurmak için bu şehirleri sur duvarları ile güçlendirmiş ve Yeni Asur Devleti'nin müstahkem mevkilerine dönüştürmüştür. Kār-Şarrukīn'e gelen Asur kralı savunmasını güçlendirmiş ve 22 Med yöneticisinden vergi almıştır.⁵⁹⁸

Asur kralı Büyük Sergi Yazıtı'nda da Harhar ve Kişessim'i eyalet yaptığını kaydetmiştir. Bu bağlamda Harhar yöneticisi Kibaba'yı kuşatıp ele geçiren Asur kralı, şehir yönetimini yeniden düzenlemiş ve başka bölgelerde ele geçirdiği insanları yerleştirdiğini ve hadımını vali olarak atadığını kaydetmiştir. Harhar'ı Kār-Şarrukīn olarak tekrar adlandıran Asur kralı heykelini diktirmiş ve 6 yerleşimi de alarak eyalete eklemiştir. Kişeşlu, Qindāu, Anzaria ve Bīt-Bagaya kentlerini aldığını, yönetimlerini tekrar düzenlediğini ve sonra Kār-Nabû, Kār-Sîn, Kār-Adad, ve Kār-İştâr olarak isimlerini değiştirdiğini kaydetmiştir. Ayrıca Kār-Şarrukīn'deki garnizonu güçlendirdiğini ve Medlerin 34 bölgesini alarak eyalete eklediğini ve yıllık haraç olarak at ödemesi düzenlediğini aktarmaktadır.⁵⁹⁹ Asur kralının yıllıklarında bölgedeki kontrolü sağlamak için yaptığı seferler ve düzenlemeler söz konusu bölgenin idari ve ekonomik açıdan oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Bölgenin ihtiyaç duyulan hammadde bakımından zengin olması Asur ilgisini yoğunlaştırmıştır.

⁵⁹⁶ RINAP 2, 1; 109b-117a.

⁵⁹⁷ Radner, "Assyria and Medes", 448.

⁵⁹⁸ RINAP 2, 1;104-117a; RINAP 2, 117; ii 46-70a.

⁵⁹⁹ RINAP 2, 7; 61-67a.

MÖ 716 yılında Asur ordusu Med bölgesine ulaşır Allabria ve Karalla'yı geçmiştir. Niksama bölgesi şehirlerinden bazılarını alarak Parsua eyaletine eklemiştir II. Sargon Kišessim'i alarak Kār-Nergal adını vermiş ve eyaletin merkezi yapmıştır. Kār-Nergal eyaletinin sınırlarını genişletmiştir; Bit-Sagbat, Bit-Hirmami ve Bit-Umargi bölgeleri ile Harhubardan, Kilambati ve Armangu şehirlerini eklemiştir. II. Sargon bu başarısına ithafen Kišessim'de bir stel diktirmiştir. Stel sayesinde eyaletin Hamadan'da Asadabad vadisindeki Nafajehabad köyü olduğu anlaşılmaktadır. Asur kralı yazıtında Kišessim yöneticisi Bēl-šarru-uşur'u saray hazinesi ve ganimetiyle Asur'a getirdiğini, hadımlarından birini eyalet valisi olarak atayarak Kišessim'i Kār-Nergal olarak adlandırdığını, içine bir heykelini diktirdiğini belirtmektedir. Çevresindeki 6 yerleşimi de alarak eyalete eklemiştir.⁶⁰⁰ MÖ 716 yılından itibaren Sikris, Kār-Šarrukīn eyaletinin bir parçası olarak bilinmektedir. Sikris beyi ile birlikte Uqutti, Uppuria, Buştus, Kanzabkanu, Aratista, Harzianu, Kaitanu, Arnasia, Kar-Zinu, Barikanu ve Qarkasia gibi 28 şehir beyinden haraç aldığını Najafehabad Steli'ne kaydetmiştir. Ancak stelin kırık olmasından dolayı bu şehirlerin MÖ 716 seferinin akabinde Kišessim eyaletine dâhil edilip edilmediği bilinmemektedir.⁶⁰¹

Bu tarihten itibaren Asurlular ne zaman doğu bölgesinden ayrılırsalar, bölgeyi Med olarak tanımlamışlardır. Tarihi İpek Yolu'nun bir parçası olan Büyük Horasan Yolu, aslında Kar-Šarrukīn, Kar-Nergal eyaletleri ve Kār-Nabû, Kār-Sîn, Kār-Adad, ve Kār-İştâr ve Kār -Sin-ahhe-eriba şehirlerinin olduğu bölgelerden geçmekteydi.⁶⁰² Dolayısıyla Mezopotamya ve İran arasındaki ticarete önemli yere sahiplerdi. Asur krallarının kentleri yeniden adlandırması bölgedeki ticaret merkezlerini oluşturma mantığından kaynaklanmaktaydı. Şehirlerin başındaki “*Kār*” aslında ticaret merkezi anlamını taşımaktaydı.

Kār-Šarrukīn valisi gönderdiği mektuplarda⁶⁰³ çevresindeki Medler hakkında rapor vermiştir. Şehirlerin tekrar adlandırmada “*Kār*” liman ve ticaret merkezi olarak adlandırması Sanherib döneminde de devam etmiştir. SAA XV; 54 ve 58 nolu mektuplarda ticaret kervanının geçmesi ve at ticaretindeki önemin artması da önemli olmuştur.⁶⁰⁴ Buradaki amaç ticaret merkezleri olarak kullanılmasından gelmiştir.

⁶⁰⁰ RINAP 2, 7; 59-60; Radner, “Assyria and Medes”, 444.

⁶⁰¹ Radner, “An Assyrian View on the Medes”, 55.

⁶⁰² Radner, “An Assyrian View on the Medes”, 51.

⁶⁰³ SAA XV, 85, 98, 100.

⁶⁰⁴ SAA XV, 54, 58.

Bölgedeki ticaret yolunun bu şehirler çevresinden geçmesi Mezopotamya'ya doğru devam etmesi önemli bir etken olmuştur.

MÖ 715 yılındaki savaş sonrasında yeni eyaletlerdeki çatışmalar son bulmamıştır. Asur ordusu devamındaki iki yılda da kontrolü sağlamak için bölgeye gitmiştir. Oluşturulan ikili yönetim sistemi sayesinde MÖ 713 yılında çatışmalar kontrol altına alınmıştır.⁶⁰⁵ MÖ 713 yılında da II. Sargon bölgedeyken toplam 23 şehir beyi Asur kralına vergisini vermişlerdir. İran bölgesinde şehir beylerinden vergi alınması ile II. Sargon'un MÖ 713 yılındaki doğu seferi sonlanmıştır. Asur kralı eyaletleri kurduktan sonra bölgeye sefer düzenlediğinde kendisi katılmamıştır. Bu da eyaletlerin iyi organize edildiğini göstermiştir. Ayrıca daha sonra Ellipi ve Karalla'ya karşı MÖ 707 ve 706 yıllarında sefer düzenlemesine rağmen, Med Ülkesi'ne gittiği son sefer olduğu düşünülmektedir.⁶⁰⁶ Askeri yönden bakıldığında, yeni eyaletler düzene girmiş ve Asur kralının orada bulunmasına artık gerek kalmamıştır. Vergilerin toplanması ve yerel beylerle bir araya gelme bundan sonraki süreçte kraliyet yöneticileri olan eyalet valilerine kalmıştır. Bu durum mektuplaşmalardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. SAA V; 199-200, 210 ile SAA XV; 3,54, 94-95 numaralı mektuplara bakıldığında Kār-Šarrukīn, Parsua, Mazamua, Arapha ve Nasibina eyalet valilerinin Medlere karşı sefer düzenledikleri anlaşılmaktadır.⁶⁰⁷ Mazamua valisi Šarru-emuranni Asur merkezi ile Zagros eyaletleri arasındaki bağlantıyı sağlamıştır.

Asur kralı Sanherib, selefleri kadar Zagros bölgesinde aktif olmamıştır. MÖ 713 yılından sonra Yeni Asur Devleti'nin doğu bölgelerinde durumlar sorunsuzca devam etmekteydi. Bölgede oluşturulan ikili sistem bunda etkili olmuştur. Hem Asur eyalet valileri hem de yerel şehir beylerinin yönetimi dengeli bir şekilde devam etmiştir.

Sanherib MÖ 702 yılında Ellipi'ye karşı düzenlediği seferinde "Uzak Medler'den" vergi aldığını kaydetmiştir. Bu tanımlama Asur sınırları dışında yaşayanlarda kontrol altına alındığını göstermektedir ki aynı şekilde Asarhaddon da Asur yönetimi dışında yaşayan Medlere atıfta bulunmuştur. Asur kralı bu sefer sonucunda Ellipi Ülkesi'nin şehri olan Elenziaş'ı alıp Kār-Sin-ahhe-eriba olarak adlandırmış ve Kār-

⁶⁰⁵ Radner, "Assyria and Medes", 450.

⁶⁰⁶ Radner, "An Assyrian View on the Medes", 56.

⁶⁰⁷ SAA V, 199-200; SAA XV, 3, 54, 94-95.

Šarrukīn eyalet valisinin kontrolüne devretmiştir. Elenzaş'ın Asur eyaletine dâhil edilmesi, Yeni Asur Devleti'nin Zagros bölgesindeki zirve noktasını oluşturmuştur.⁶⁰⁸

III. Tiglat-pileser ve II. Sargon tarafından Zagros bölgesinde kurulan Asur eyaletlerinin Asarhaddon dönemine kadar Yeni Asur Devleti'nin bir parçası olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Asarhaddon döneminde Yeni Asur Devleti'nin Zagros'taki eyalet sınırları dışında bulunan “*Uzak Medler*” olarak adlandırılan Partakka beyi Uppis, Partukka beyi Zanasana ve Urakazabarna beyi Ramateia MÖ 676 ya da 672 yılında hediye olarak at ve lapislazuliyi Ninive'ye getirmişlerdir. Bunlar rakiplerine karşı Asur kralının desteğini almak istemişlerdir. Asarhaddon bunun sonucunda yardım ederek düşman olan Patuşarri ülkesinin iki şehir beyini Asur'a sürmüştür. Ancak Asur kralı, bölgedeki Asur topraklarını genişletmemiştir. Patuşarri ülkesinden Şidir-parna ve E-parna adındaki iki şehir beyi Asur'a sürülmüştür. Patuşarri Bikni Dağı'na yakın, tuz gölüne yakın olarak kaydedilmiştir. Bu da Asarhaddon'un Hazar Denizi kıyılarında aktif olduğunu göstermektedir. Ancak Asur sınırlarını selefleri gibi genişletmemiştir.⁶⁰⁹

Ancak Asarhaddon döneminde doğu tehlikeli olmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Asarhaddon döneminde doğudan olası bir tehlike Kar-Kaşşi şehir beyi Kaştaritu'nun kehanet sorgularında görülmektedir.⁶¹⁰ Asur kralı Onun diğer Med şehir beyleri ile yağma yapıp yapmayacağını, Asur'a karşı hareket edeceğini ve Asur eyaleti Kişessim'e saldıracağını düşündüğü için bu tarz konuları kehanetlerle öğrenmeye çalışmıştır. Bu dönemde Asur kalelerine saldırılar olmuş ve MÖ 716'da Harhar sınırlarına dâhil edilen Saparda artık Asur kontrolü altında da olmamıştır. Böylece doğudaki kontrol gerilemiş ve Asur doğuda toprak kaybetmeye başlamıştır. Asarhaddon döneminde Asur müstahkem mevkilerine karşı olan saldırılar Doğu'daki Asur kontrolünün kaybolduğunu göstermektedir. Kehanet fallarından eyaletlerin Asarhaddon dönemine kadar Asur kontrolü altında oldukları anlaşılmaktadır.

Asurbanipal döneminde Medlerle ilgili kaynaklar çok seyrekleşmiştir. Asur kaynaklarındaki son Med bahsi MÖ 656 yılına dayanmaktadır. Burada üç şehir beyinin Asurbanipal'e karşı olan isyanı anlatılmaktadır. Asur kralı savaştan sonra şehirlerini yağmalayıp onları Ninive'ye getirmiştir. Asurbanipal döneminde Zagros'taki eyaletler

⁶⁰⁸ Radner, “An Assyrian View on the Medes”, 58.

⁶⁰⁹ Radner, “An Assyrian View on the Medes”, 58-60

⁶¹⁰ SAA IV, 41, 42, 43, 51, 44-45, 56.

olan Parsua, Bit-Hamban, Kār-Nergal ve Kār-Šarrukīn'in Yeni Asur Devleti'nin parçası olup olmadıkları kesin değildir. Eponim listeleri de bu dönemde son bulmaktadır.⁶¹¹

Yeni Asur'un bölgedeki kontrolü kurulan eyaletlerle sağlamlaşmıştır. Yıllıklar, steller, mektuplar, eponimler, kehanet sorguları ve idari metinleri içeren yazılı kaynaklar bu gelişmeler hakkında bize zengin bilgiler sağlamaktadır. Kraliyet yazışmalarından önemli sayıda mektup, doğu eyaletlerinin valileri ile Asur kralı arasındaki iletişimi içermektedir. Bu yetkililerin, kendi yetki alanları altındaki bölgelerin siyasi ve askeri durumunu izleme ve raporlamanın yanı sıra, kontrolleri altındaki halklardan vergi toplayıp Asur merkezine gönderdiklerini göstermektedir.

Yeni Asur'un İran bölgesindeki hâkimiyeti farklı şekillerde olmuştur. Asur'a anlaşmalarla bağlı yerel şeflerden (*bēl āli*) oluşan bir yönetim ağı oluşturulmuştur.⁶¹² Bu bakımdan farklı bir eyalet yönetimi oluşturulmuştur. İran'daki Asur eyaletlerindeki Asur yönetim stratejisi yerel hanedanları güçlendirmek ve böylece iş birliğini garantiye almaya dayalıydı. Yeni Asur Devleti, Zagros'taki varlığını güçlendirmek için yerel krallarla özel anlaşmalar yapmışlardır. Yerel krallar sadakat yeminleri (*adē*) ile Yeni Asur Devleti'ne bağlı olmuşlardır. Bu sadakat yeminleri ile birlikte yerel krallar, Yeni Asur Devleti'ne itaat etmeyi kabul ederek bilgi ve vergi vermek zorundaydılar. Buna karşılık eyalet valileri de onların haklarını bölgedeki düşmanlarına karşı korumak zorundaydılar. Yerel krallar yemin etmek için Asur'a gelmek yerine, eyalet valileri onları yemin etmeleri için ziyaret etmeye gitmekteydi. Asur valileri onları ziyaret ettiklerinde vergi olarak ihtiyaç duyulan atları toplamışlardır. Bu yöntem batıdaki sistemden farklı olarak şehir beyleri güçlerini elinde bulundurmuşlardır. Böylece, Zagros eyaletlerinde iki yöneticinin aynı zamanda olduğu anlaşılmaktadır. Yerel beylerin sorumluluklarını yerine getirdikleri süre boyunca bu sistem sürmeye devam etmiştir. Yerel beylerin Asur kralları ile iş birliği yapmaları onlara hem ekonomik hem de siyasi olarak güç kazandırmıştır. En azından bazı yerel beylerin Yeni Asur Devleti ile iş birliği yapmanın aslında kötü bir şey olmadığını ve avantajlarının oldukça fazla olduğunu gördüklerini söyleyebiliriz. Bu bağlamda Godin Tepe'de 1965 ve 1973 yılları arasında yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda yerel bir yöneticiye ait bir köşk ortaya çıkarılmıştır. Ana binada görülen değişiklikler de Zagros

⁶¹¹ Radner, "Assyria and Medes", 451; Radner, "An Assyrian View on the Medes", 61-62.

⁶¹² Alibabai-MacGinnis, "Clues to the Presence of an Assyrian Administration in the Mahidasht Plain, Kermanshah, Iran", 783-784.

eyaletlerindeki *bēl-āli*'lerin Asur yönetimi esnasında güç ve zenginliklerinin arttığını öne çıkarmıştır.⁶¹³

Yapılan sadakat yeminleri kapsamında Asur eyalet valileri de yerel beyleri diğer yerel düşmanlara karşı korumak ve merkezde çıkarlarını gözetlemekle görevlendirilmişlerdir. Yerel beyler yemin için Asur merkezine gelmemiş, valiler onlara gitmiştir. Böylece batıdan farklı olarak yerel beyler güçlerini elinde tutmaya devam etmişlerdir. Bu politika ikili bir güç merkezini aynı anda oluşturmuştur. Yerel beylerin Asur ile iş birliği içerisinde olması onlara ekonomik ve siyasi fayda sağladığından dolayı bu düzeni sürdürmeye devam etmişlerdir.

Asurların sınırlarının doğusunda, Zagros'ta kurduğu eyaletlerin kesin konumu üzerine yapılan tartışmalar sonucunda bilim insanları Asur eyaletlerini Zagros merkezi alanına konumlandırmışlardır. Asurlar genellikle dağlık alanlarda eyaletleri kurmaktan kaçınmış ve batıya doğru yayılırken de böyle yüksek dağlık alanlarla karşılaşmamıştır. Örneğin Amedi eyaleti ovalık alanda yer almakta ve dağlar kentin kuzeyinde, Asur sınırı dışında kalmaktadır. Tidu ve Tuşhan da Dicle Nehri'nin güneyinde kalmakta ve Nehrin kuzeyinde yer alan dağlara göre daha alçakta yer almaktadır. Urartu ile sınır dağlık alanlarda eyalet kurmak yerine genellikle bağımlı devletler oluşturmuşlardır.⁶¹⁴ Asur'un ilk ve muhtemelen son yüksek dağlık alanda eyalet kurduğu bölge Zagros merkezi olmuş ve 4 eyalet oluşturmuşlardır. Bu alanı etkili kontrol etmek için Asur özel bir yönetim anlayışı oluşturmuşlardır. Eyaletleri kurduğu yerler genellikle vadi bölgeler olsa da konum olarak yüksek bir rakıma sahip olmuşlardır. Vadilerden geçen yollarda kış mevsiminde yağan kardan dolayı kapalı izole kalmıştır. Yüksek kar miktarında ordunun bölgeye gitmesi imkânsız olmaktadır. Kār-Šarrukīn valisi Nabû-bēlu-ka'in SAA XV; 83 nolu mektupta kardan dolayı Kalah'a gidemeyeceğini bildirmesi de bu durumu göstermektedir.⁶¹⁵

Zagros'un farklı bir coğrafya olması Asur'un geleneksel eyalet yönetimini uygulamasını engellemiştir. Asur kralları da tek bir yönetim sistemini uygulamak yerine esneklik sağlayarak bölgenin ihtiyacına göre yönetim sistemi uygulamıştır. Böylece yerel beyler olan *bēl-āli*'ler eyalet kurulumundan sonra da yönetimde olmaya devam etmiş ve

⁶¹³ Vēr, "The Local Elite and the Assyrian Administration in the Neo-Assyrian Provinces in the Zagros", 226.

⁶¹⁴ Vēr, "The Local Elite and the Assyrian Administration in the Neo-Assyrian Provinces in the Zagros", 220.

⁶¹⁵ SAA XV, 83=SAA XIX, 190.

bölgelerini hanedanlık şeklinde yönetmişlerdir. Asur bunu ortadan kaldırmak yerine eyalet valisi yönetimi ile birleştirmeye çalışmıştır. II. Sargon 714 seferinde Parsua'ya gelerek vergileri toplamıştır. Vergi ödeyenler arasında bölgeleri eyaletlere dâhil edilen yerel beyler yer almıştır. MÖ 708 yılında Kār-Šarrukīn valisi olan Mannu-ki-Ninua gönderdiği SAA XV; 90 nolu mektupta Zagros elitleri ile bir bağlılık anlaşması yaptığını yazmıştır. Anlaşmaya göre yerel beyler önceden olduğu gibi Medler hakkında raporlar vermeye ve onun yönetimi altında olmaya devam edecek, bunun karşılığında vali de onları korumaya devam edecektir.⁶¹⁶ Mektubun gösterdiği gibi ikili yönetim sistemi devam etmiş ve görünen o ki her iki tarafta bunun faydasını önceden gördüğü için buna devam etmişlerdir.

Asur'un Zagros bölgesindeki *bēl-āli*'lerin atamasına dâhil olduğu ve saltanat düzenini değiştirdiği SAA mektuplarında görülmektedir. Örneğin; SAA XV; 85 nolu mektupta Uriakka *bēl-āli*'si olan Karakku'nun oğlu Kār-Šarrukīn valisi Nabû-bēlu-ka'in tarafından hapsedilmiştir.⁶¹⁷ SAA XV; 90 nolu mektupta da Zagbaba Kār-Šarrukīn valisi Mannu-ki-Ninua'dan *bēl-āli*'lerinin iadesini istemiş, ancak vali kralın onu tutukladığını bildirmiştir.⁶¹⁸ SAA XV; 95 nolu mektupta ise Asur kralı eyalet valisinden *bēl-āli* olan Asrukanu'yu tutuklayıp kendisine göndermesini istemiştir.⁶¹⁹ SAA XV; 101 nolu mektupta da Uriakka'nın *bēl-āli*'si olan Uppite'yi oğlu ile beraber tutuklayıp Asur'a göndermiştir.⁶²⁰ SAA V; 203 nolu mektupta ise Mazamua valisi bir *bēl-āli*'yi tutuklayıp gönderdiğini bildirmiştir.⁶²¹ Yıllıklardan ve SAA mektuplarından Zagros bölgesindeki eyaletlerde *bēl-āli* olarak kendi bölgesini yönetenler, bölgeleri ve hangi Asur eyaletine bağlı oldukları hakkındaki bilgiler ekler kısmında yer alan çizelge 1.2'de gösterilmiştir.

Mektuplarda görüldüğü gibi yerel yöneticilerin güçlerini elinde bulundurmaları için Asur garantörlüğü oldukça önemli olmuştur. Bu yüzden yapılan değişikliklerde Asur kralı ve eyalet valisinin kararlarına genellikle uymuşlardır. Asur kralı da yerel yöneticilerin eyalet valisine bağlı kalmalarını emretmiştir. Eyalet valisi ile yapılan *adê* anlaşması da yerel yöneticilerin Asur kralına bağlı olarak bağlılık yemini ettiklerini göstermektedir. Asur kralına bağlılıkları, Asarhaddon'un Asurbanipal'in tahta geçişi için yaptığı bağlılık anlaşmasında da Zagros bölgesinden 8 *bēl-āli*'nin bu anlaşmaya dâhil

⁶¹⁶ SAA XV, 90.

⁶¹⁷ SAA XV, 85.

⁶¹⁸ SAA XV, 90.

⁶¹⁹ SAA XV, 95.

⁶²⁰ SAA XV, 101.

⁶²¹ SAA V, 203.

olmak için Kalhu'ya gelmeleri bunu göstermektedir.⁶²² Liverani⁶²³ Kalhu'da bulunan bu bağıllık anlaşmasında bunların bağıllık yemininde yer almalarını muhtemelen veliaht prens Asurbanipal'in bu 8 *bēl āli*'nin komutasında Zagros savaşçılarından yabancı bir koruma birliğine sahip olmasından olduğunu önermiştir. Ancak 2011 yılında Tel Tayinat'ta⁶²⁴ bulunan bağıllık anlaşmasında Kalhu'daki gibi Kunalia eyalet valisinin de bağıllık yemininde yer alması⁶²⁵ *bēl āli*'lerin bağıllık anlaşmasını yabancı koruma olarak değil de Asur yönetimine bağlı kişiler ile birlikte yaptığını göstermektedir. Yerel yöneticilerle yapılan bağıllık anlaşmaları (*adê*) ile onların Asur kralına vergi ödemeleri sağlanmaktaydı. Bu anlaşma yerel yöneticiler için yenilgiye uğramalarına rağmen aslında kazananın yanında yer aldıklarını da göstermektedir.

Zagros bölgesinden yapılan sürgünler genellikle yerel elitlerden oluşmuştur. Diğer bir durum ise Zagroslu savaşçıların Asur ordusuna alınması, zanaatkârlar ve diğer uzmanların sürgün edilmesidir. Büyük oranda yerel halkın sürgün edilmesi nadiren olmuştur.⁶²⁶ Dolayısıyla çoğunlukla elit sınıftan ya da meslek sahibi olanlar Zagros bölgesinden sürgün edilmiştir. Asur kralları Zagros bölgesinden sürgün faaliyetlerini genellikle tek yönlü uygulamıştır. III. Tiglat-pleser ve II. Sargon doğu seferi sonucunda kurduğu yeni eyaletlerin bazı şehirlerine farklı bölgelerden insanları tekrar yerleştirdiği hakkında bilgi sahibi olmaktayız.⁶²⁷ Zagros bölgesinde eyalet yönetimi altında olan bölgeler ve çevresi sürgün edilmiş ve yerel beylerin kontrol ettiği bölgelerden sürgün olmamıştır. Böylece oluşturulan ikili sistem bu alanda da etkisini göstermiştir.

Asur'a karşı Büyük Horasan Yolu'nu çevreleyen bölgede etkili bir direniş sunabilecek bir gücün olmaması Asur kontrolünü bir nevi kolaylaştırmıştır. Yeni Asur'un Batı İran ve Kuzeybatı İran bölgelerine ulaşımı oldukça zordu. Bu bölgeler hem Mezopotamya ovasına göre daha yüksekte yer almakta hem de sıra dağların olması etkili olmuştur. Bölgedeki kar yağışı, az sayıdaki dağ geçitlerinin olması da bunu zorlaştırmıştır. Bu coğrafi zorluklar Asur'un bölgede devamlı olmasına engel oluşturmuş ve aralıklı olarak ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır. Bundan dolayı ticaret de sınırlı

⁶²² SAA II, 6.

⁶²³ M. Liverani, "The Medes at Esarhaddon's Court", *Journal of Cuneiform Studies* 47 (1995), 57-62.

⁶²⁴ J. Lauinger, "Esarhaddon's Succession Treaty at Tell Tayinat: Text and Commentary", *Journal of Cuneiform Studies* 64 (2012), 87-123.

⁶²⁵ F. M. Fales, "After Ta'yinat: The New Status of Esarhaddon's Adê for Assyrian Political History", *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* 106 (2012), 146-148.

⁶²⁶ Vêr, "The Local Elite and the Assyrian Administration in the Neo-Assyrian Provinces in the Zagros", 221.

⁶²⁷ RINAP 1, 47; RINAP 2, 7.

olmuştur. Tüccarların, çobanların, işçilerin ve orduyla birlikte özellikle at ve koyun gibi hayvanların kullanacağı yollar hem engebeli olması hem de güvenliğin tam sağlanamamasından dolayı zor olmuştur.⁶²⁸ Bu yüzden Asur'un oluşturduğu eyalet sistemi stratejisi bu bölgede istediği gibi olmamış ve bölgenin istikrarlı bir şekilde kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. Fiziksel ve iklim farklılıkları Asur kontrolünün devamlılığı için önemli olan kalelerin, yönetim merkezlerinin, garnizonların yapılması için daha çok iş yükü ortaya çıkardığından zor olmuştur. Bu bağlamda İran'da yer alan Godin, Nuş-i Jan, Tepe Giyan ve Najafabad gibi yüksek tepelerde kaleler oluşturulmuştur.⁶²⁹ Bu etmenler aynı zamanda farklı bölgelerden sürgünlerin bu bölgeye yerleştirilmesini de zorlaştırmıştır. Çünkü onların devamlı olarak korunması gerekmektedir. Gerçekleştirilen seferler de kış mevsimi gelmeden sonlandırılmalıydı aksi takdirde geri dönmeleri imkânsız olacaktı.

II. Sargon döneminden itibaren, Yeni Asur Devleti'nin son yıllarına kadar Asur şehrinde *Hundurayu* olarak belirtilen insanlar bulunmuştur. Bu terim bilinmeyen bir uzmanlık için kullanılmış ve Asur kentindeki Asur tapınağında çalışmışlardır. Etimolojik bir kökeni olan terim, Zagros'taki Hundur'a dayanmaktadır. Hundur bölgesi de Kişessim eyaleti civarındadır. Bu terime bakılarak sadece Zagros bölgesi Asur etkisine alınmamış, aynı zamanda Yeni Asur Devleti de Zagros geleneklerini de benimsemiştir. *Hundurayu* halkı aslında Yeni Asur Devleti'ne Hundur ve Harhar'dan gelirken zanaatlarını da getirmişlerdir. II. Sargon'un Kar-Nergal ve Kār-Šarrukîn eyaletlerini kurması sonucunda Asurlaşmışlardır. Ancak Asur'da yaşayan Med aileleri her ne kadar Asur geleneklerine alışsa da bölge ile olan ticaretlerinden dolayı kendi kimliklerini korumuşlardır. Bu bakımdan Medler'in Asur geleneklerine alışması ve yönetim biçimlerini öğrenmesi, onların devlet kurmasında kolaylık sağladığı düşünülebilir. Dolayısıyla Medler'in MÖ 614'te Asur saldırısında kente girmelerinde muhtemelen etkili olmuşlardır. Nitekim Asur kentinde bulundukları yer kuzeybatı kent giriş kapısında yer almaktaydı.⁶³⁰

Zagros'un merkezindeki Yeni Asur varlığına ilişkin bugüne kadar yapılan çok sınırlı sayıdaki araştırma, bölge tarihindeki bu önemli döneme ilişkin anlayışımızı sınırlandırmaktadır. Aslında Zagros'un merkezinde Asur varlığını araştırmaya yönelik

⁶²⁸ Lanfranchi-Rolinger, "Some General Considerations on Assyria and North-Western Iran from a Historical Perspective", 59.

⁶²⁹ Alibabai-MacGinnis, "Clues to the Presence of an Assyrian Administration in the Mahidasht Plain, Kermanshah, Iran", 784.

⁶³⁰ Karen Radner, "Hired Labor in the Neo-Assyrian Empire", *Labor in the Ancient World*, ed. Piotr Steinkeller-Michael Hudson (Verlag: ISLET, 2015), 336; Radner, "An Assyrian View on the Medes", 63.

herhangi bir kazının yapılmaması, İran'daki Demir Çağı III dönemi arkeolojisiyle ilgili en büyük sorunlardan biridir. Metin analizleri ve tesadüfi buluntuların birleşimi Asur'un, Zagros'un doğu tarafında, Büyük Horasan Yolu boyunca ve Mahidaşt'a kadar uzanan bölgede daimî hâkimiyet kurduğunu ortaya koymaktadır. İran'ın modern Kirmanşah eyaletindeki Büyük Horasan Yolu boyunca uzanan bölgenin MÖ 8 ve 7. yüzyıllarda Asur tarafından kontrol edildiğini bilmekteyiz. Najafabad steli kaya kabartması ve Tepe Giyan kapı soketi gibi keşifler de bölgedeki Asur varlığını gösteren maddi kalıntıları oluşturmaktadır.

1.5.Batı Eyaletleri

Asurlular Mitanni 'den (Hurrilerden) bağımsızlığını kazandıktan sonra adım adım onların merkez bölgelerine doğru hâkimiyet sağlamışlardır. Orta Asur Dönemi'nde Asur kralları kuzey ve batıdaki bölgelerde hâkimiyetlerini devam ettirmek için idari sistemler oluşturmuşlardır. Ancak bölgedeki konjoktür bunu zorlaştırmıştır.

Bu kapsamda, Amarna Mektupları'nda geçen ve Filistin'e girmeye çalışan Aramilerin kabilelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Hitit Devleti'nin yıkılması ve Ege Göçleri sonrasında zayıflayan Mısır'ın Suriye ve Filistin'deki siyasi etkisinin azalması, söz konusu bölgelerin Arami kabilelerinin yerleşmesi için açık bir bölge haline gelmiştir. Asur krallarının da ülkelerine göç eden Aramilerle mücadele etmesi Filistin ve Suriye'de küçük krallıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Aramiler Filistin ve Suriye'nin kıyı bölgeleri ile Hama ile Şam arasındaki verimli topraklara yerleşmişlerdir.⁶³¹ MÖ I. binyılın başlarında Yeni Asur Devleti toparlandıktan sonra batıya doğru seferler yürütmeye başlamıştır. Yeni Asur Devleti merkezi idaresini kurup batıya doğru ilerlediğinde Aramilerle karşılaşmıştır. Göç hareketleri sonucunda yeni bölgelere, şehirlere yerleşen Aramiler öncelikle işçi ve paralı asker olarak çalışmış devamında da siyasi otoriteyi ele geçirerek yönetici olmaya başlamışlardır. Levant ve Suriye bölgesine 3. Sami göçüyle gelen Aramiler küçük krallıklar olarak siyasi otoriteler oluşturduğu için Asur krallarının hâkimiyet kurmalarına engel oluşturmuşlardır.

Asur kralları Aramiler üzerindeki kontrolünü sağlamak için onları vergiye bağlamışlardır. Yarı bağımsız şekilde, Asur krallarına vergi ödeyerek varlıklarını

⁶³¹ Yıldırım-Pekşen, "Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler", 40.

sürdürmüşlerdir.⁶³² Aramilerin kabile halinde yaşamaları Asur kontrolünün oluşmasını zorlaştırmıştır. Dolayısıyla Asur kontrolünde kalmaları uzun süreli olmamıştır. Bu da Aramilerin yaşadıkları Suriye ve Filistin’de Asur eyaletlerinin kurulmasını zorlaştırmış ve Asur krallarının devamlı seferler düzenlemesine neden olmuştur. Bu bağlamda, II. Adad-nirari, Bit-Bahiyani kralı Abu-Salamu’dan çok sayıda savaş arabası, at, gümüş ve altın alarak vergiye bağladığını kaydetmiştir.⁶³³ II. Asurnasirpal de Bit-Adini kralı Ahunu’dan altın, gümüş, altın bilezik, hançer ve kolyeler, koyun, öküz, fildişi tahtlar, elbise ve şarap aldığını belirtmiştir.⁶³⁴ Ancak Asur kralları ilk fırsatta eyalet yönetimlerini oluşturmak istemişlerdir. III. Salmanassar’ın ise Bit-Adani kralı Ahunu’nun merkezi Til-Barsip’i ele geçirerek adını değiştirdiğini ve Asur eyaleti yaptığı kayıtlarda geçmektedir.⁶³⁵

Yeni Asur Dönemi’nde Suriye’de Arami ya da Yeni Hitit yöneticileri adında şehir devletleri bulunmaktaydı. Güneyde ise İsrail ve Yahuda krallıkları yer almaktaydı. Bu siyasi kırılmalar olmasına rağmen bölgedeki ticaret gelişmiş ve bütün bölge zenginleşmiştir. Bu yüzden Asur bölgedeki karlı ticareti kontrol edip ihtiyaç duyduğu hammaddeleri sağlamak istemiştir. Ayrıca Mısır’a yönelen rotada bulunmasından dolayı Suriye ve Filistin’in hâkimiyet altına alınmasını gerekli kılmıştır.⁶³⁶ Kuzey Suriye ve Levant Bölgesi’nde Arami göçünden sonra nüfus yapısının değişmesi, Asur krallarının bu bölgelerde, özellikle Levant Bölgesi’nde eyalet kurmalarını zorlaştırmış ve hâkimiyet altına alınan bölgelerdeki egemenliğin kısa süreli olmasına neden olmuştur.

Akdeniz liman kentlerinde gerçekleşen ticaret, Doğu Akdeniz ve Anadolu’daki verimli topraklar, zengin maden yatakları, büyük ormanlardan elde edilen kaliteli keresteler ve tomruklar; Suriye-Filistin bölgesinden geçen ticaret yolları ve Anadolu’ya ulaşımı sağlamadaki jeopolitik konumu; Mısır ülkesinin sahip olduğu zenginlikler Asur krallarının söz konusu bölgelerde hâkimiyet kurmaya itmiştir. Bu hâkimiyet sonucunda elde edilecek ekonomik kazançlar ihtiyaçların karşılanmasını mümkün kılmanın ötesinde, güç ve prestiji de beraberinde getirmiş olacaktı. Bu yüzden Asur kralları merkezi otoritelerini sağladıktan sonra batıya doğru seferler gerçekleştirmiştir. II. Asurnasirpal batıya doğru gerçekleştirdiği seferde elde ettiği kazançları yıllıklarında kaydetmiştir. Bu

⁶³² Yıldırım-Pekşen, “Üçüncü Arami Göçü’nün Anadolu’nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler”, 43.

⁶³³ ARI II, 433.

⁶³⁴ ARI II, 583.

⁶³⁵ SAA III, 17.

⁶³⁶ Collon, *First Impressions Cylinder Seals in The Ancient Near East*, 83.

bağlamda Akdeniz bölgesinde yer alan Sidon, Tir, Biblos ve Arwad liman şehirleri Asur kralına karşı gelmemiş, onu hediyelerle karşılamışlardır. Asur kralı yıllıklarında seferini şu şekilde kaydetmiştir:

“... O zaman ben Lübnan Dağı’nın eteklerine yol aldım (ve) Amurru ülkesinin Büyük Denizi’ne çıktım. Silahlarımı Büyük Deniz’de temizledim (ve) tanrılara kurbanlar sundum. Ben deniz sahili krallarından, Tir, Sidon, Byblos, Mahallatu, Maizu, Kaizu, Amurru ve denizde (bir adada) Arvad halkının ülkelerinden, -gümüş, altın, kalay, bronz, bir bronz güveç, çok renkli süslemeli keten giysiler, büyük dişi maymun, bir küçük dişi maymun, abanoz, şimşir, deniz canlısı (olan) nāḫirus’un dişini haraç olarak aldım. Bana sundular. Amanus Dağı’na tırmandım (ve) sedir, selvi, daprānu-ardıç, (ve) burāšu - ardıç tomruklarını kestim. Tanrılarıma kurbanlar sundum... Sedir tomruklarını Amanos Dağı’ndan taşıdım ve (onları) tapınağım Esarra’ya getirdim.”⁶³⁷

Yeni Asur Devleti’nin batısında yer alan Akdeniz sahilindeki ticaret Asur krallarını bölgeye sevk etmiştir. Ancak bölgede yer alan geçiş yolları Arami kabilelerinin hâkimiyetinde bulunmaktaydı. Aramilere karşı düzenlenen seferler sonucunda sınırlar genişletilmiş ve Bit-Adini Arami kabilesi Asur egemenliğine girmiş ve eyalet yapılarak adı değiştirilmiştir. Böylelikle geçiş yolları da Asur kontrolüne girmeye başlamıştır.

MÖ 800 civarında Orta Suriye’deki bazı Arami devletleri Kuzey Suriye’nin istikrarsızlaşması ve Asurluların yaşadığı iç sorunlardan dolayı bölgede zayıflamasından faydalanmışlardır. Asur eyalet sisteminin III. Tiglat-pileser döneminde Fırat’ın batısına yayılması Levant Bölgesi’nin önemini arttırmıştır. Kuzey Suriye ve Levant Bölgesi’nde Asur eyaletlerinin oluşturulmasında Yeni Asur Devleti’nin en önemli amacı bölgedeki ticarete yer almak hatta tekeline almak olmuştur. Kunalīa eyaletinin kurulmasıyla birlikte Yeni Asur Devleti bölgede ticaret faaliyetlerine başlamıştır. Ticaret aracılığıyla bölgedeki zenginlikler Asur merkezine aktarılacak istenmiştir. Yeni Asur Devleti, Fenike’yi büyük ekonomik öneme sahip olarak görmekteydi. Yeni Asur Devleti Fenike’yi ele geçirdikten sonra kereste ticaretini tekeline almak istemiş ve Mısır’a satılmasını yasaklamıştır. Örneğin SAA XIX; 22 nolu mektupta Qurdi-Aşşur-lamur yerel halka keresteleri Mısırlılara ve Filistinlilere satmamaları için emir vermiştir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

⁶³⁷ RIMA II, A.0.101.1; iii 84b-92a.

*“Keresteyi aşağı indir, işini orada yap, ama onu Mısırlılara ya da Filistlilere satma. Aksi halde dağa çıkmaya izin vermeyeceğim.”*⁶³⁸

Asur nüfuzunun Levant’ın güney kısmına yöneldiği andan itibaren Mısır ile bir rekabet doğmuştur. III. Tiglat-pileser ve II. Sargon dönemlerinde Filistin’in güneyindeki Asur varlığı seyrek olsa da bölge halkları Asur’u Mısır’a karşı bir güç olarak görüyordu. Uzun bir süre boyunca güney Levant’ta otorite sahibi olan Mısır’ın sahip olduğu otorite giderek azalmıştır. MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında, Asur’un uluslararası prestiji Mısır’ı geride bırakmıştı. Bu bağlamda SAA XIX; 29 nolu mektupta Moab Qedarlılara karşı Mısır yerine daha uzak olan Asur’a yardım için mektup göndemeleri⁶³⁹ bölgedeki insanların Mısır’a karşı Asur’u bölgedeki güç olarak gördüklerini gösterebilir. Asur ile Mısır arasında askeri çatışma henüz gerçekleşmemiştir. O dönemde iki rakip arasındaki tek rekabet alanı ticaretti. Bu bağlamda Asur, Sidonluların Mısır ve Filistinlilerle ticaret yapmasını yasakladığı belgelerden bilinmektedir.

Levant bölgesinin, özellikle Fenike ve Mısır’ın ticari önemi ile zenginliği Asur krallarının dikkatini çekmiştir. Kuzeyde Urartu ve Kimmerlerin güçlü devletler olması ve Suriye’de yer alan krallıkların güçlü olmamaları iç savaştan zayıflamış Mısır’ın daha güçsüz olması Asur krallarını bu bölgelere yönlendirmiştir. Ayrıca coğrafi olarak Asur ordusu için Mısır’a kadar genellikle ovoidan ilerlemenin Anadolu’daki dağlarda savaşmaktan çok daha kolay olması da etkili olmuştur.⁶⁴⁰

Mısır’a geçişi sağlayan Levant Bölgesi, aynı zamanda Arabistan Yarımadası’ndan gelen ticaret yollarının kavşak noktasında yer almaktaydı. Bu yüzden Yeni Asur Devleti bölgede gerçekleşen ticareti kontrol etmek istemiştir. Belki de bu nedenle Asur, ilk fırsatta bu bölgeye bir yönetici atamak istemiştir. Ancak bölgede yaşayan Arap kabileler Asur krallarının politikalarını etkilemiş ve hâkimiyet kurmalarına mani olmuştur. Bu bağlamda bölgedeki Asur-Arap ilişkilerine değinmek yerinde olacaktır.

İlkçağlarda Arapların yaşadıkları coğrafyalar içerisinde Mezopotamya, Suriye, Levant ve Mısır bölgeleri de bulunmaktaydı. Asur kaynaklarında ilk olarak III. Salmanassar döneminde geçmeye başlamıştır.⁶⁴¹ III. Tiglat-pileser döneminde ise Arapların Asur kralına haraç ödediği görülmektedir. Asur kralı MÖ 738 yılında batıya

⁶³⁸ SAA XIX, 22.

⁶³⁹ SAA XIX, 29.

⁶⁴⁰ Grayson, “Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (c. 744–650)”, 135.

⁶⁴¹ Koray Toptaş, “Asur Kaynaklarında Araplar ve Arap Krallıkları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/3 (2020), 890-891.

gerçekleştirdiği sefer sonucunda mağlup ettiği krallıklardan altın, gümüş, demir, fildişi, renkli giysiler ve develeri haraç olarak aldığını kaydetmiştir.⁶⁴² MÖ 733 yılında da Arap kraliçesi Samsi ile savaşmış ve mağlup ederek büyük bir ganimet aldığını şu şekilde kaydetmiştir;

“... Saqurri Dağı’ndaki Arapların kraliçesi Samsi’ye gelince, (onun halkından) 9.400 kişiyi] boz[guna uğrattım]. (Ondan) 1,000 insanı, 30,000 deveyi, 20,000 öküzü, [...] ..., 5,000 (torba) her çeşit aromatiği, ..., onun tanrılarının tahtını, [askeri ekipman (ve) tanrıça(lar)ının asalarını], (ve) onun mülklerini alıp götürdüm. Dahası o yaşamını kurtarmak için, [...(ve)] bir dişi yaban eşeği gibi (her zaman) kurak olan [çö]le doğru [yola koyuldu. [Onun mallarının geri kalanını] (ve) onun [çad]ırlarını, onun kampının içindeki insanların teminatını [ateşe verdim]. [Samsi] güçlü [silahlarına bakarak] irkildi ve o develeri, dişi develeri, [yavrularıyla birlikte] [Asur’a benim huz]uruma getirdi. Onun üzerine bir temsilcimi ve [...10,000 askeri] yerleştirdim. ... [Onlar bana] altın, gümüş, [develer, dişi develer, (ve) her türlü aromatikleri] ödemeleri olarak getirdiler ve ayaklarımı [öptüler]. [İdibi’ilu’yu Mısır cephesinin bekçisi] olarak atadım. ...”⁶⁴³

Asur kralının İdiba’ilu kabile reisi İdibi’ilu’yu Mısır karşısında gözcü olarak yerleştirmesi söz konusu bölgenin Mısır sınırında olduğu anlaşılmaktadır. Asur ve Mısır arasındaki bölge hâkimiyet politikası neticesinde Mısır, Arap kabileleri Asur’a karşı kışkırtmıştır. Ancak Asur kralının Arap kabilelerden haraç alması ve onlara küçük bir ordu ile birlikte yönetici ataması bölgedeki dengelerin Asur lehine olduğunu göstermektedir. Ayrıca III. Tiglat-pileser’in yazdığı ve muhtemelen MÖ 732 yılına tarihlenen SAA XIX; 3 nolu mektupta *turtānu*’nun Arapları mağlup ettiği bilgilerinin yer alması⁶⁴⁴ Asur kralının başarılı olduğunu göstermektedir.

Asur kralı III. Tiglat-pileser, Samsi’nin kendisinden af dilemesi ve ayaklarına kapanması ile eski görevinde kalmasına müsaade etmiştir. Asur kralının Arap lideri olarak farklı kişilerden söz etmesi, kabileler şeklinde yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Asur bölgedeki hâkimiyetinin devamlı olması engellenmekteydi.⁶⁴⁵

⁶⁴² RINAP 1, 15; 1-5a, 35; iii1-iii23.

⁶⁴³ RINAP 1, 42; 19b-35.

⁶⁴⁴ SAA XIX, 3.

⁶⁴⁵ Toptaş, “Asur Kaynaklarında Araplar ve Arap Krallıkları”, 898.

III. Tiglat-pileser döneminde Yeni Asur Devleti ile Arap krallar ve kabile liderleri arasında direkt siyasi ve ekonomik ilişkiler başlamıştır. Arabistan'dan gelen ticaret kervanları Yeni Asur Devleti'nin Suriye ve Levant'taki eyaletlerinde ticaret faaliyetlerinde bulunmuştur.⁶⁴⁶ Yeni Asur Devleti'nin bölgedeki ticaretten geri kalmaması için Levant Bölgesi'nin Asur kontrolünde olması temel unsur olmuştur. Bu yüzden bu dönemden itibaren Asur kralları Levant Bölgesi ile aktif olarak ilgilenmiş vassal devletler ve eyaletler oluşturarak kontrolünü sürdürmüştür.

II. Sargon ise Arapların ticaret kervanlarını Akdeniz limanlarına yönlendirmek ve ticaret yapmak istemiştir. Ancak bazı Arap kabilelerin Asur kralına karşı oluşturulan isyanları desteklemesi Asur kralının sefer düzenlemesini gerekli kılmıştır.⁶⁴⁷ Asur kralı yıllıklarında Tamud, İbadidi, Haiapa ve Marsimanu Araplarını yendiğini ve geri kalanlarını Samaria'ya sürgün ettiğini kaydetmiştir.⁶⁴⁸ II. Sargon dönemi Şupat valisi Bel-liqbi'nin gönderdiği SAA I, 177-178 nolu mektuplarda Arapların hareketleri, nerede bulundukları ve ne yaptıklarına dair faaliyetlerinin sürekli olarak gözlemlendiği anlaşılmaktadır.⁶⁴⁹

Sanherib ve Asarhaddon ise Mısır sınırında yaşayan Arapları hâkimiyet altına almak ve ticaretin devam etmesini istemişlerdir. Bu bağlamda Sanherib Arap kraliçesi Te'elhunu üzerine sefer düzenlemiş ve Levant Bölgesi'ne yönelen ticaret yolunda yer alan Adummatu'yu ele geçirmiştir.⁶⁵⁰ Asarhaddon döneminde ise Asur kralının Mısır'ı fethetme düşüncesi ile Arapların desteğini almak istemiştir. Bu yüzden Arap kralı Hazael ile ilişkilerini barış içerisinde sürdürmek istemiştir. Hatta Hazael'in ölümü sonrası oğlu Yate'nin başa geçmesini sağlamıştır. Bu şekilde hem iyi ilişkilerin devam etmesini sürdürmek istemiş hem de haraçların devamlı ödenmesini sağlamak istemiştir.⁶⁵¹ Asarhaddon Arapların ödedikleri haracı yıllıklarında şu şekilde kaydetmiştir:

"... Eskiden belirlenmiş haraca 65 deve (ve) 10 eşek ekledim ve (onu) ona dayattım. Hazael öldü ve onun tahtına oğlu Iata'yı koydum. Babasının ödediği haraca 10 mana

⁶⁴⁶ Maria Grazia Masetti-Rouault and Olivier Rouault, "A View from the Bridge: Notes About the Assyrian Empire Economic System, as Seen from Tell Masaikh (Lower Syrian Middle Euphrates Valley)", *Alphabets, Texts and Artifacts in the Ancient Near East Studies Presented to Benjamin Sass*, ed. Israel Finkelstein et al. (Paris: Van Dieren Editeur, 2016), 414.

⁶⁴⁷ Toptaş, "Asur Kaynaklarında Araplar ve Arap Krallıkları", 902.

⁶⁴⁸ ARAB II, 17.

⁶⁴⁹ SAA I, 177-178.

⁶⁵⁰ RINAP 3/1, 35; 53.

⁶⁵¹ Toptaş, "Asur Kaynaklarında Araplar ve Arap Krallıkları", 907-910.

altını, 1,000 kaliteli taşı, 50 deveyi (ve) 100 torba aromatiği ekledim ve ona dayattım.
... ”⁶⁵²

Ancak Asurbanipal dönemi Asur-Arap ilişkileri bozulmuş ve savaşlar olmuştur. Hazael’in oğlu Yauta’nın Asurbanipal’e karşı kardeşi Šama-šuma-ukin’e destekte bulunması, Arapları Asur kralına karşı kışkırtması ve haracını ödememesi sonucu Asur kralı sefer düzenlemiştir. Asur kralı Arapları Edom, Bit-Ammon ve Moab gibi şehirlerde yendiğini ve Yauta’nın Nebatilere kaçtığını kaydetmiştir.⁶⁵³ Asur kralı Yauta’nın yerine Arapların kralı olarak Abi-Yate’yi yerleştirmiş ve yemin ettirerek bağlılığını sağlamak istemiştir.⁶⁵⁴ Ancak Abi-Yate Nebatiler ile anlaşmıştı. Nebatiler de Asur kralına karşı Šama-šuma-ukin’e destekte bulunmuştur. Bunun üzerine Asur kralı MÖ 645’te Araplar üzerine askeri sefer düzenlemiştir. Söz konusu bu seferde Asur birlikleri Damascus’u askeri üs bölgesi olarak kullanmış ve Abi-Yate ile Nebati kralı ele geçirilmiştir.⁶⁵⁵

MÖ 640-610 yılları arasında Batı eyaletleri ile ilgili çok az bilgi vardır. MÖ 7. yüzyılın son dönemlerinde Filistin ve Ürdün’de Mısır’ın olduğunu gösteren arkeolojik kanıtlar, Mısır’ın Asur hegemonyasını aldığından kaynaklı olduğu beklenmektedir. Ancak Mısır’ın Filistin’e gelişi Asur düşmanı mı ya da yardımcısı mı olduğu veya bölgede hak iddia eden ya da Herodot’un aktardığı fakat şüpheli İskit saldırısına karşı için mi olduğu üzerine tam bir fikir birliği yoktur.⁶⁵⁶ Ancak Mısır’ın bölgeye dâhil olması, Asur’un MÖ 620’lerde yaşadığı problemlerden kaynaklı olabilir.

MÖ II. binyılın sonu ve I. binyılın başlarında Levant Bölgesi’nde devletlerin, krallıkların yeniden oluşması ve Yeni Asur Devleti’nin tekrar güçlenmesiyle birlikte baharatlar için olan talepler artmıştır. Bunu sağlamak da ticaretle mümkün olmuştur.⁶⁵⁷ Yeni Asur Devleti’nin kurulduğu Mezopotamya coğrafyasının taş, kereste, maden, tarım ürünleri, büyük ve küçükbaş hayvan bakımından zengin olmaması, Asur krallarını bu ihtiyaçlarını farklı bölgelerden farklı şekillerde karşılamasına itmiştir. Vergi, haraç yoluyla sömürü ve ticaret en çok tercih edilen yöntem olmuştur. Asur krallarının ihtiyaç duydukları lüks mallar, baharatlar, tütsüler, mür ve ladin reçinesi gibi ürünler ticaretle

⁶⁵² RINAP 4/1; iv17-iv24.

⁶⁵³ RINAP 5/1, 11; vii82-vii124.

⁶⁵⁴ RINAP 5/1, 11; viii20-viii47.

⁶⁵⁵ Toptaş, “Asur Kaynaklarında Araplar ve Arap Krallıkları”, 914.

⁶⁵⁶ Reade, “Why did the Medes Invade Assyria”, 152.

⁶⁵⁷ Benjamin Sass, “From Maraş and Zincirli to es-Sawdā’: The Syro-Hittite roots of the South Arabian Table Scene”, *Images as Sources. Studies on Ancient Near Eastern Artefacts and the Bible Inspired by the Work of Othmar Keel*, ed. S. Bickel et al. (Göttingen: Fribourg, 2007), 309.

uğraşan Araplar'dan sağlanmaktaydı. Arabistan'dan Akdeniz sahili, Levant ve Suriye bölgesine doğru gelişen ticaret Asur krallarını bölgeye sevk etmiştir.⁶⁵⁸ Asur krallarının Araplar üzerine askeri seferler düzenlemesi sahip oldukları ticaret güzergâhı, develer ve aromatikler bakımından zengin kaynaklara sahip olmalarından kaynaklı olmuştur. Akdeniz sahilinde ve Suriye-Filistin bölgesinde eyaletler kurarak bölgeyi tekeline almak istemişlerdir. Ancak Aramilerin ve Araplar'ın kabileler halinde yaşamaları söz konusu bölgelerde eyaletlerin kurulmasını zorlaştırmış ve sağlanan Asur kontrolünün kısa süreli olmasına neden olmuştur.

Arabistan Yarımadası ile Levant Bölgesi arasındaki ticareti sağlayan Araplar, bölgeye lüks mallar getirmişlerdir. Ticareti yapılan lüks mallar içerisinde Yemen tütsüsü de yer almıştır. Böylece Yeni Asur Devleti kralları ihtiyaç duyduğu lüks malları yapılan ticaretle elde etmişlerdir.⁶⁵⁹ Vassal devletler olarak Yeni Asur Devleti'ne bağlı olan krallıklar da bu dönemlerde ekonomik olarak faydalanmışlardır.⁶⁶⁰ Gerçekleşen ticaretin içerisinde yer almaları, vassal devletlerin ihtiyaçlarını kolay bir şekilde karşılamalarına imkân sağlamıştır. Dolayısıyla her iki taraf için de karlı olmuştur. Yeni Asur Devleti vassal krallıklarla olan ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu ilişkilerin yürütülmesi Asur yöneticilerine kalmıştır.

Asur kralları ayrıca vahşi hayvanları ve Mezopotamya bölgesinde olmayan egzotik türdeki hayvanları da vergi, haraç ve hediye olarak almıştır. Doğu Akdeniz bölgesini oluşturan Levant bölgesine gerçekleştirilen seferler ve Mısır ile olan ilişkilerde bu tür egzotik hayvanlar alınmıştır. Bu türdeki hayvanlar arasında aslan yavrusu, kaplan, ayı ve leopar⁶⁶¹, maymun (dişi, kuyruksuz ve büyük türde),⁶⁶² çift hörgüçlü deve, manda, gergedan, antilop, dişi fil⁶⁶³, deve kuşu⁶⁶⁴, timsah ve deniz hayvanları yer almaktadır.⁶⁶⁵ Bu tür hayvanlara sahip olmak Asur kralları için hem güç hem de prestij bakımından önemli olduğundan değerli olmuştur.

Asur krallarının bölgedeki kontrolü sağlaması Aramiler, Araplar ve İyonyalılar gibi düşmanların baskın ve taciz saldırılarından dolayı zorlaşmıştır. Ayrıca birbirleriyle

⁶⁵⁸ Toptaş, “Asur Kaynaklarında Araplar ve Arap Krallıkları”, 895.

⁶⁵⁹ Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 198.

⁶⁶⁰ Andrea Squitieri, “The Iron Age (c. 1200-539 BC) in the Levant and Mesopotamia”, 6.

⁶⁶¹ RIMA II, A.0.101.2; 31b'-38a.

⁶⁶² RIMA II, A.0.99.2; RIMA III, A.0.102.89.

⁶⁶³ RIMA III, A.0.102.89.

⁶⁶⁴ Pauline Albenda, “Assyrian Royal Hunts: Antlered and Horned Animals from Distant Lands”, *BASOR* 349 (2008), 61.

⁶⁶⁵ RIMA II, A.0.89.7.

savaşan ve Asur otoritesini tanımayan bölgesel devletler de etkili olmuştur. Bu bağlamda, III. Tiglat-pileser Levant kıyılarında yağma yapan İyonyalılarla başa çıkmaya çalışırken⁶⁶⁶, II. Sargon da Damascus'tan Asur merkezine gönderilen bir ganimet koluna saldırmaya çalışan Araplarla⁶⁶⁷ savaşmıştır. Mektuplarda saldırı veya baskınların sürekli korkusu ve tehlikesi iyi ifade edilmiş ve birden fazla durumda eyalet muhafızlarına dikkatli olmaları yönünde uyarılar verilmiştir. Levant ve Orta Fırat'ta, kalelerden kuzeydeki kadar düzenli bir şekilde bahsedilmese de bölgenin denetiminde önemli bir unsur teşkil ettikleri söylenebilir. Bölgedeki Asur askeri birlikleri kale askerlerinden farklı olarak yalnızca hareketli birliklerden oluşuyordu. Batıda yer alan askeri birimlerin doğudakilere göre farklı bileşimi, iki bölge arasındaki önemli coğrafi farklılıklardan kaynaklı olabilir. Bu kapsamda önemli tepeler veya dağ sıraları gibi doğal engellerin bulunmadığı, bunun yerine düz çöl ovalarıyla karakterize edilen bir coğrafyanın olması, Levant'ın hareketli ve hızlı askerlerle kontrol edilmesi ve savunulması için daha elverişli olarak düşünülmüştür. Daha ağır piyadeler, özellikle savaş durumuna uygun olmasına rağmen, Arap kabilelerinin ana özelliklerinden birinin hareketlilikleri olduğu göz önüne alındığında, sürekli devriye gezmenin öncelikli olduğu durumlarda daha az kullanışlı olmaktaydı. Bu yüksek düzeydeki hareket kabiliyeti sayesinde Araplar bir yerden diğerine hızla hareket ederek ve kendilerine en uygun olan yere baskınlar düzenlemişlerdir. Onları durdurmanın ya da en azından etkilerini sınırlamanın tek yolu deve ya da atlı askerlerden oluşan hareketli birlikleri bölgede kullanmaktan geçmekteydi. Asur kralları bunun farkında olmalı ki böyle bir yöntemi kullanmışlardır. Ayrıca eyalet bölgelerinde farklı yönetim sistemleri ve yöntemleri uygulamaları, Asur krallarının bölgesel şartlara göre hareket ettiklerini de göstermektedir. Bu bağlamda Levant Bölgesi'nde hareketli askeri birliklerle güvenliği sağlamaya çalışmaları, ihtiyaç olan yöntemi uygulamaya çalıştıklarını ve tek bir kontrol mekanizması ile kontrollerini sürdürmediklerini ortaya koymaktadır.

1.5.1.Raşappa

Asur kralları II Adad-nirari (MÖ 911-891), II. Tukulti-ninurta (MÖ 890-884) ve II Assurnasirpal'in Aşağı Habur Bölgesi'ne düzenledikleri askeri seferler sonucunda, Aşağı Habur Bölgesi boyunca olan yerel krallıkların bağımsızlığı sona ermiştir. Bunlar fetihten çok, gücünü tekrar kazandıklarını gösteren seferler olmuştur. Yerel krallıkların

⁶⁶⁶ SAA XIX, 25.

⁶⁶⁷ SAA I, 175.

bağımsızlığını kaybetmesi ve Raşappa eyaletinin kurulması ile Yeni Asur Devleti bölgedeki gücünü tekrar kazanmıştır.⁶⁶⁸

Yukarı Habur Nehri boyunca Bit-Bahiani Arami krallığı MÖ 10. yy sonları ve MÖ 9. yy başlarında Tel Halaf-Guzana merkezli kurulmuştur. Böylece Aşağı Habur Bölgesi Aramiler tarafından kuşatılmıştır. Dolayısıyla Aşağı Habur Bölgesi Aramilere karşı bir sınır bölgesi olmuştur. Raşappa eyaletinin kurulması ile bölge batı ile ayrılmıştır. MÖ 8. yy başlarında bütün Aşağı Habur Bölgesi Raşappa eyaleti içerisinde birleştirilmiştir. Bu birleşme sonucunda Aşağı Habur Bölgesi, Asur siyasi ve kültürel etkisinde kalmıştır.⁶⁶⁹

III. Adad-nirari döneminde bölgedeki Asur nüfusunda artış olmuştur. Eyalet valisi Palil-ereş (Nergal-ēreš) Asur'un doğusunu, Singar/Sincar'ın güneyini ve Habur'un batısını Raşappa eyaleti olarak birleştirmiştir. Nergal-ēreš, III. Adad-nirari ve IV. Salmanassar'a hizmet etmiş ve MÖ 803 ile 775 limmu listelerinde yer almıştır.⁶⁷⁰ Dolayısıyla Nergal-ēreš'in MÖ 775 yılına kadar eyalet valisi olarak kaldığı söylenebilir. Rimah stelinde Eyalet valisi Nergal-ereš'in Asur kralı III. Adad-nirari'nin kararıyla (9'u merkezi olmak üzere) 331 bölge kurduğu ve bu bölgelere birçok köy eklediği görülmektedir.⁶⁷¹ Bölgedeki rotalar Yeni Asur Devleti'nin doğu-batı doğrultusunda birleştirilmiştir.⁶⁷² Dur-Katlimmu'da bulunan bir diğer yazıtta da Raşappa eyaleti valisi hakkında bilgiler mevcuttur. Dur-Katlimmu'daki tanrı Salmanu tapınağının III. Adad-nirari ve Nergal-ēreš tarafından tekrar yapılması ve yenilenmesinden bahsedilmektedir. Yazıtta Nergal- ēreš, Raşappa'nın valisi olarak geçmektedir.⁶⁷³

Aşağı Habur Bölgesi'nde yer alan bozkırın işgali, kolonileştirmeden şehirleşmeye doğru değişen politikayı göstermektedir. Bu muhtemelen III. Adad-nirari döneminde eyalet sisteminde yapılan yeniliklere denk gelmektedir. Yeni Asur Devleti kralının eyalet sisteminde yaptığı ilk çalışmalarda Aşağı Habur bölgesi önemli bir bölge olmuştur.

⁶⁶⁸ Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", 52; Kühne, "The Assyrians on the Middle Euphrates and the Habur", 76.

⁶⁶⁹ Kühne, "The Assyrians on the Middle Euphrates and the Habur", 77-79.

⁶⁷⁰ Frederick Mario Fales, "The Eighth-Century Governors of Kalhu: a Reappraisal in Context", *Stories of Long Ago: Festschrift für Michael D. Roaf*, ed. H. D. Baker et al. (Münster: Alter Orient und Altes Testament 397, 2012) 123-124; Kühne, "The Assyrians on the Middle Euphrates and the Habur", 81; Zoltán Niederreiter, "Cylinder Seals of Eleven Eunuchs (*Ša Rēši* Officials) A Study on Glyptics Dated to the Reign of Adad-Nērārī III", *State Archives of Assyria Bulletin* XXI (2015), 122.

⁶⁷¹ RIMA III, A.O.104.7; 13-20.

⁶⁷² Kühne, "The Assyrians on the Middle Euphrates and the Habur", 83.

⁶⁷³ Karen Radner, "The Stele of Adad-nerari III and Nergal-ereš from Dur-Katlimmu (Tell Şaiḥ Hamad)", *Altorientalische Forschungen* 39/2 (2012), 272.

Eyalet reformu bölümünde bahsedildiği gibi, ilk çalışmalar Raşappa eyaletinin kurulması ile başlamıştır. Bölgenin Raşappa eyaleti içerisinde birleştirilmesi ve eyalet sayılarındaki hızlı artış Yeni Asur Devleti'nin egemenliği altındaki bölgelerde etkin olmasını sağlamıştır. Eponim listelerinde Raşappa'da MÖ 718 yılında vali olarak Zer-ibni'nin görev yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla Yeni Asur Devleti'nin eyalet sisteminde ilk yenilik hareketlerinin gerçekleştirildiği Raşappa eyaleti, Asur'un bir eyaleti olarak yönetilmeye devam edilmiştir.⁶⁷⁴

1.5.2. Levant Bölgesi'nde Kurulan Eyaletler

Eskiçağlarda Mezopotamya ve Mısır arasındaki ticaret yolları Levant Bölgesi'nden geçmekteydi. Bu yüzden dönemin güçlü devletleri bu ticaret yollarını kontrol etmek istemişlerdir. Yeni Asur Devleti de bu devletler arasında yer almıştır.⁶⁷⁵ Yeni Asur Devleti'nin Akdeniz ticaretinin ekonomisine egemen olma isteği Asur krallarını Levant Bölgesi'ne yönlendirmiştir.⁶⁷⁶ Söz konusu bölgede küçük devletlerin olması ve tek bir yönetimin olmaması, Asur krallarının askeri seferler gerçekleştirmesi için uygun bir zemin oluşturmuştur.

Yeni Asur Devleti'nin Levant Bölgesi'ni fethetmesinin ilk aşaması, sınırlarının Fırat Nehri'nin batısına ulaşması ile olmuştur. Yeni Asur Devleti zamanında Levant Bölgesi ile ilgilenen ilk Asur kralları II. Asurnasirpal ile III. Salmanassar olmuştur. II. Asurnasirpal ile III. Salmanassar'ın Levant Bölgesi'ne düzenledikleri seferler birbirinden farklıydı. II. Asurnasirpal daha çok keşif araştırma şeklinde seferler düzenlemiştir. Seferleri esnasında askeri savaşlar olmamıştır. II. Asurnasirpal döneminde sınırlar I. Tukulti-Ninurta döneminde oluşturulan sınırlara tekrar ulaşmıştır. Sınır, Fırat Nehri idi. Asur kralı 9. seferinde Fırat'ı geçmiş, Pattin ve Karkamış bölgelerine girmiştir. Devamında Lübnan Dağı'na ilerlemiş ve Akdeniz'e ulaşarak tanrılara sunular yapmıştır. Ancak III. Salmanassar düzenlediği seferler ile bölgeyi Asur kontrolüne almak istemiş ve düşmanlara karşı savaşmıştır.⁶⁷⁷ MÖ 853 yılındaki Qargar Savaşı sonucunda Asur kralı Hamat'ın kuzeyinden öteye gidememiştir. MÖ 800 yılında III. Adad-Nirari Şam'ı yense

⁶⁷⁴ Frederick Mario Fales, "River Transport in Neo-Assyrian Letters", *Şulmu IV: Everyday Life in Ancient Near East*, ed. Julia Zablocka-Stefan Zawadzki (Poznan: UAM, 1993), 91; Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 210.

⁶⁷⁵ Benedikt Otzen, "Israel under the Assyrians", *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*, ed. M. Trolle Larsen (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), 251.

⁶⁷⁶ Morton Cogan, *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israel in the Eighth and Seventh Centuries B.C.E.* (Montana: Scholars Press, 1974), 97.

⁶⁷⁷ Ariel M. Bagg, "Assyria and the West: Syria and the Levant", *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm (West Sussex: Wiley Blackwell, 2017), 269.

de bölgedeki Asur başarısı geçici olmuştur. Ancak III. Tiglat-pileser döneminden itibaren Yeni Asur Devleti'nin bölgedeki egemenliği geçici olmaktan çıkıp kalıcı olmaya başlamıştır.⁶⁷⁸

III. Tiglat-pileser döneminde Yeni Asur Devleti'nin batıya doğru yayılmasının ilk aşaması Kuzey Suriye'de yer alan Bit-Agusi krallığının alınması olmuştur.⁶⁷⁹ Bit-Agusi'nin başkenti Arpad'ın alınması MÖ 742, 41 ve 40 yıllarında gerçekleşen seferler ile mümkün olmuştur. Arpad'ın MÖ 740 yılında alınması ile Asur'a karşı MÖ 743 yılında oluşturulan koalisyona katılan devletler ve bölgedeki Tir, Şam gibi küçük krallıklar da Asur kralına haraç vererek itaat etmişlerdir. Devamında Arpad eyaleti kurulmuştur. Eyaletin kurulmasıyla birlikte Bit-Agusi ismi Asur kaynaklarında artık yer almamıştır. MÖ 738 yılında ise Yahuda kralı Azriyau tarafından Yeni Asur Devleti'ne karşı bir ittifak oluşturulmuştur. Bunun üzerine sefer düzenleyen Asur kralı III. Tiglat-pileser, ittifak güçlerini yenmiştir. Devamında Suriye'nin kuzey sahil bölgesi ve iç bölgelerini içine alan Hamat'ın bazı bölgeleri ele geçirilmiştir. Ayrıca Pattin/Unqi krallığı da alınarak Yeni Asur Devleti'nin sınırlarına eklenmiştir. MÖ 738 yılında Pattin ve Hamat'ın alınmasıyla birlikte bölgede Kullania, Hattarika ve Şimirra adında üç yeni eyalet kurulmuştur. Asur eyalet listelerinin düzenlendiği ve eyaletlerden gönderilen hayvan ve gıdaların yer aldığı mektuplarda da söz konusu eyaletler de yer almaktadır.⁶⁸⁰

MÖ 738-730 yılları arasında Fenike Sahili'nde yaşayan Qurdi-Aşşur-lāmur, ilk olarak Şimirra eyaletinin valisi olarak görevlendirilmiştir. Suriye-Fenike Sahili onun kontrolündeydi. Şimirra eyaleti, MÖ 738 yılında Asi Nehri'nin güneyinde Suriye kıyısında oluşturulmuş ve MÖ 734-732 yılları arasında Kaşpuna ve Sur'un bir kısmını kapsayacak şekilde güneye doğru genişlemiştir.⁶⁸¹ Qurdi-Aşşur-lāmur MÖ 733/732'de Şam Krallığı'nın fethinden hemen sonra yeni kurulan eyalete gönderilmiştir. III. Tiglat-pileser'in son yıllarında ve muhtemelen V. Salmanassar'ın ilk yıllarında orada görevine devam etmiştir.⁶⁸² Qurdi-Aşşur-lāmur'un pozisyonuna ilişkin bu görüş bilim adamlarınca

⁶⁷⁸ Otzen, "Israel under the Assyrians", 251.

⁶⁷⁹ Shawn Zelig Aster, "Assyrian Control Points in the Domination of the Southern Levant in the Reign of Tiglath-Pileser III", *Aula Orientalis* 39/1 (2021), 48.

⁶⁸⁰ SAA XI, 1-7.

⁶⁸¹ Shigeo Yamada, "Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career", *Treasures on Camels' Humps. Historical and Literary Studies from the Ancient Near East to Israel Eph'al*, ed. M. Cogan-D. Kahn (Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 2008), 309; Robert Rollinger, "Assyria and the Far West: The Aegean World", *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm (West Sussex: Wiley Blackwell, 2017), 276.

⁶⁸² Nadav Na'aman, "Qurdi-Aşşur-Lamur as Governor in Phoenicia and South Syria", *NABU* 1 (2018), 45.

kabul edilmiştir.⁶⁸³ Ancak Qurdi-Aššur-lāmur'un coğrafi nüfuz alanı Şimorra eyaletinin, hatta Fenike kıyılarının çok ötesine kadar uzanmaktadır.

MÖ 738 yılındaki bir vergi listesinde Arpad ve Hatarrika eyaletleri de diğer eyaletler gibi Asur kralına vergi vermişlerdir. Aynı yılda vassal olanlar da Asur kralına haraç vermiştir.⁶⁸⁴ Kitab-ı Mukaddes'te de bunu destekleyen bilgiler vardır. Krallar 2, 15. Bap'ta Menahem'in Asur kralına haraç olarak 10.000 talent gümüş ödediği yer almaktadır.⁶⁸⁵

MÖ 734 yılında beşinci kez Levant Bölgesi'ne sefer düzenleyen Asur kralı III. Tiglat-pileser, Mısır Deresi'ne kadar ulaşmıştır. III. Tiglat-pileser Idibi'lu'yu Mısır Deresi'nin gözetmeni olarak atamıştır. Aynı yılın vergi listesine göre; Amon, Moab, Edom, Judah, Gaza ve Aşkelon şehirleri vergi vermişlerdir. Asur kralı III. Tiglat-pileser, sefer sonucunda bu devletlerin sadakatini kazanmış ve Levant Bölgesi doğrudan ya da dolaylı olarak Asur kontrolüne girmiştir.⁶⁸⁶ Asur kralı III. Tiglat-pileser Şam'a MÖ 733 ve 732 yıllarında olmak üzere iki sefer düzenlemiştir.⁶⁸⁷ Asur kralının karşısında Şam kralı Rezin, İsrail kralı Pekah, Tir kralı Hiram ve Aşkelon kralı Mitinti (?) bulunmaktaydı. MÖ 733 yılında Şam kuşatılmış ve etrafı yıkılmıştır. MÖ 732 yılında Şam'ın fethedilmesi ve Asur sınırlarına dâhil edilmesiyle de Şam ve Megiddo eyaletleri kurulmuştur. Asur kralının bu seferi, İsrail'de bazı bölgelerin alınmasıyla son bulmuştur. İsrail'in kuzey bölgeleri olan Galile ve Gilead Asur kontrolüne girmiştir. Ele geçirilen bölgeler yağmalanmış ve halkı da sürgün edilmiştir. İsrail'in güney kısmının, başkent Samaria civarı, vassal olarak varlığını devam ettirmesine izin verilmiştir.⁶⁸⁸ Samaria'da MÖ 732 yılında Pekah'ın yerine Hoşea kukla kral olarak başa getirilmiştir. Koalisyon içerisinde yer alan Tir Krallığı da cezalandırılmıştır. Hiram'ın ölmesiyle MÖ 731'den sonra Tir kralı olan Metenna, Asur kralına haraç vermiştir.⁶⁸⁹ Böylece Yeni Asur Devleti, Levant

⁶⁸³ Aster, "An Assyrian Loyalty-Oath Imposed on Ashdod in the Reign of Tiglath-pileser III?", *ORIENTALIA* 87 (2018), 281.

⁶⁸⁴ Yamada, "Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career", 298; Eckart Frahm, "Assyria and the Far South: The Arabian Peninsula and Persian Gulf", *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm (West Sussex: Wiley Blackwell, 2017), 300.

⁶⁸⁵ Kitabı Mukaddes. *Tevrat-Eski Ahit* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2010), Krallar 2; 15.

⁶⁸⁶ Bagg, "Assyria and the West: Syria and the Levant", 270; Frahm, "Assyria and the Far South: The Arabian Peninsula and Persian Gulf", 300; Aster, "Assyrian Control Points in the Domination of the Southern Levant in the Reign of Tiglath-Pileser III", 48.

⁶⁸⁷ Cogan, *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israel in the Eighth and Seventh Centuries B.C.E.*, 98.

⁶⁸⁸ Bagg, "Assyria and the West: Syria and the Levant", 271; Otzen, "Israel under the Assyrians", 254.

⁶⁸⁹ Otzen, "Israel under the Assyrians", 257; Yamada, "Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career", 299; Nadav Na'aman, "Qurdi-Aššur-Lamur as Governor in Phoenicia and South Syria", 45.

Bölgesi'nde vassal devletler, kukla devletler, eyaletler ve özel sınır kaleleri kurarak hâkimiyet sağlamaya çalışmıştır.

MÖ 734-732 yılları arasındaki olaylar hakkındaki ortak görüş şu şekildedir: Şam ve İsrail⁶⁹⁰ devletleri Asur'a haraç ödemeyi kabul etmeyerek bir koalisyon oluşturmuşlardır. Bölgedeki diğer küçük devletler de koalisyonda yer almış ancak Yahuda bu koalisyona katılmamıştır. Çünkü Yahuda henüz Asur vassalı değildi. Bu yüzden Şam ve İsrail Yahuda kralı Ahaz'a koalisyona katılması için savaş başlatmışlardır. Ancak Ahaz Asur kralına mektup göndererek yardım istemiştir. Bunun üzerine Asur kralı III. Tiglat-pileser bölgeye gelerek ilkin Gaza'ya giderek koalisyonu bozmuştur. MÖ 733 yılında ise İsrail topraklarını Dor, Megiddo ve Gilad olarak üç eyalete bölmüştür. Ancak son dönemlerde Asur kralının MÖ 734 yılında Gaza'ya gittiği ve koalisyonun MÖ 733 yılında oluşturulduğu kabul edilmektedir.⁶⁹¹ Eponim listeleri de bunu desteklemektedir. Dolayısıyla İsrail ve Şam'ın koalisyon oluşturmalarının nedeni Asur kralının onlara saldırmasıyla olmuştur.

Asur kralının MÖ 734 yılında Levant Bölgesi'ne sefer yapmasının amacı Akdeniz limanlarını ele geçirerek bölgedeki ticareti kontrol altına almaktır. Böylece Fenike ve Filistin şehirlerinde yapılan deniz ticareti kontrol edilecek ve bu şehirlerden vergi alınacaktı. MÖ 734 yılında Asur kralı Şimarra'dan Mısır sınırına kadar olan sahil şeridiyle ilgilenmiştir. MÖ 734'de Asur kralı Gaza'ya ilerlemiş ve Gaza'da hâkimiyet kurmuştur. Gaza'nın ticaret merkezini (*bit-karî*) almıştır. Fakat Gaza lideri Hanun tahtında kalmaya devam etmiş ve Asur vassalı olmuştur.⁶⁹² III. Tiglat-pileser MÖ 733 yılında İsrail Devleti'nin denize sınırı olan Dor bölgesini alarak Asur eyaleti yapmıştır.⁶⁹³ Böylece Yeni Asur Devleti'nin bütün sahil bölgesini kontrol etme amacıyla olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 733-32 yıllarında Asur kralının Şam ve İsrail'e saldırması, aslında yeni Asur eyaletleri oluşturularak bütün bölgede hâkimiyet sağlamak istediğini ortaya koymaktadır.

⁶⁹⁰ On iki kabile olan İsrailoğulları, Hz. Süleyman'ın ölümünden sonra ikiye ayrılmıştır. Kuzeydeki on kabile İsrailoğulları adını muhafaza ederek İsrail Devleti'ni kurmuşlardır. Diğer iki kabile ise güneyde Yahuda krallığını kurmuşlardır. Yahuda ismi Latinceye *Judaeus* şeklinde geçtiğinden dolayı bazı kaynaklarda Yahuda krallığından Judah krallığı olarak söz edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Angı, 5. Baskı (Ankara: Dost Kitabevi, 2018), 85.

⁶⁹¹ Otzen, "Israel under the Assyrians", 254.

⁶⁹² Yamada, "Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career", 298.

⁶⁹³ Nadav Na'aman, "Esarhaddon's Treaty with Baal and Assyrian Provinces Along the Phoenician Coast", *Rivista degli Studi Fenici* 22 (1994), 8.

III. Tiglat-pileser, Gaza'nın güneyinde Mısır Nehri'nde askeri garnizon kurmuştur. Askeri garnizon muhtemelen Rafia bölgesinde yer almaktaydı. Çünkü Rafia, Geç Demir Çağı'nda Mısır ve Filistin arasındaki sınır bölgesini oluşturmaktaydı. Kurulan askeri garnizon, diğer eyalet sınırlarında oluşturulan askeri garnizonlardan farklı olarak vassal devletin ya da eyaletin sınırlarının dışında kurulmuştur. İsrail Devleti'nin MÖ 733/732 yıllarında işgal edilmesinden sonra Yeni Asur Devleti'nin farklı bölgelerinden yabancı halk grupları buraya yerleştirilmiş ve yerel halk bölgeden sürgün edilmiştir.⁶⁹⁴ İsrail Devleti sınırlarının kuzeyinde Megiddo ve Ürdün'ün doğusunda Gilad eyaletleri olarak iki yeni Asur eyaleti kurulmuştur. Dor eyaletinin MÖ 733 yılında kurulduğunu düşündüğümüzde, bu dönemde İsrail Devleti topraklarında toplam üç Asur eyaleti oluşturulmuştur.

Levant Bölgesi'ndeki deniz ticaretini ele geçirmek ve haraç toplamak için sefer düzenleyen Asur kralları, Levant Bölgesi'ni komple eyaletlere dönüştürmek yerine vassal devletler de oluşturmuşlardır. Bu yöntem Asur kralı III. Tiglat-pileser döneminden itibaren uygulanmış ve diğer Asur kralları da bunu devam ettirmişlerdir. Çünkü bir isyan meydana geldiğinde, isyan bastırılır veya bir kukla kral başa geçirilir ya da yeni bir eyalet oluşturulurdu. Örneğin Gaza kralı Hanun Asur kralı III. Tiglat-pileser'den kaçıp Mısır'dan yardım istemesine rağmen, Mısır'dan döndükten sonra tekrar tahtına oturtulmuş ve Asur vasalı yapılmıştır. Asur kralı aslında hem Mısır'a karşı tampon devlet kurmak hem de Tir ve Sidon gibi Gaza'daki deniz ticaretinden yararlanmak istemiştir.

Asur kralları vasalları ile ilişkilerini geliştirmek istemişlerdir. Bunu sağlayabilmek için de ilişkilerin yürütülmesini Asurlu yöneticilere bırakılmıştır. Asurlu yöneticiler genellikle yeni fethedilen bölgelerde kurulan kalelerde ikamet etmişlerdir. Kalelerde yer alan yöneticilerin güvenlikleri sağlanmış, yerel ticarete yer almış ve vergileri almışlardır. Daha sonra kraliyet elçileri sorunlu olan vassal krallıkları denetlemek için görevlendirilmişlerdir. Vassal krallıklar komşu krallıklarla sorun yaşadıklarında Asurlu yöneticiler sorunlarını çözmekteydi. Qurdi-Aşşur-lāmur'un gönderdiği mektuplar buna örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla Yeni Asur Devleti'nin etkisinde kalmaları onların çıkarına olmaktaydı.

⁶⁹⁴ Otzen, "Israel under the Assyrians", 256.

1.5.2.1.Samaria

Asur kralı III. Tiglat-pileser'in MÖ 733/732 yılındaki sefer sonucunda, İsrail Devleti'nin kuzey bölgeleri Asur eyaletlerine dahil edilmiştir. İsrail Devleti'nin güneyi ise, başkent Samaria civarı, Asur vassalı olarak kalmıştır.

Yeni Asur Devleti'nin İsrail ve Şam bölgelerinde eyaletleri kurmasıyla birlikte Samaria sınır komşusu olmuştur. Fakat Yeni Asur Devleti'nin eyaletleri kurmasına rağmen bölgedeki gücü henüz yeterli değildi. Samaria'da MÖ 732 yılında Pekah'ın yerine Hoşea kukla kral olarak başa getirilmiştir.⁶⁹⁵ Hoşea Asur yanlısıydı, ancak Asur kralı III. Tiglat-pileser'in ölmesiyle haracını vermemeye başlamıştır. Nitekim MÖ 725 yılında Samaria kralı Hoşea isyan etmiştir. III. Tiglat-pileser yerine Asur tahtına geçen V. Salmanassar MÖ 725/724 yılında Samaria'yı kuşatmaya almıştır. Samaria, Asur kralı V. Salmanassar'ın kuşatmasına üç yıl dayanmış ve MÖ 722 yılında Asur ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Asur kralının aynı yılın kış mevsiminde ölmesiyle Asur ordusu geri dönmüş ve Samaria'nın eyalete dönüştürülmesi yarıda kalmıştır. Ancak Hoşea'nın tahttan indirilmesi ve Samaria krallığının yok edilmesi V. Salmanassar döneminde olmuştur.⁶⁹⁶ II. Sargon tahta geçtikten sonra MÖ 720 yılında Hamat kralı Yaubidi öncülüğünde Gaza, Şam ve Sumur şehirlerinin katıldığı bir koalisyon gücü oluşmuştu. II. Sargon, Yeni Asur Devleti'ne karşı gerçekleşen isyan sonucunda Levant Bölgesi'ne hareket etmiş ve yapılan savaşta koalisyon güçlerini yenmiştir.⁶⁹⁷ Bu savaş, İkinci Qarqar Savaşı olarak bilinmektedir. Asur kralı, bozulan düzeni tekrar sağlamış ve yıllıklarında şu şekilde kaydetmiştir:

“Pek çok Asur taburunu bir araya topladım. Qarqar'da, onun gözde şehrinde bizzat onu, savaşçıları ile birlikte kuşattım ve ele geçirdim. Qarqar'ı ateşe verdim, yaktım. Hamat'ı boydan boya bir tufan gibi bastım. Onların kralı Yaubidi'yi, onun kabilesini, savaşçılarını prangaya vurdum. Onları topraklarındaki malları ile birlikte Asur şehrine sürükledim ve bizzat onun derisini yüzdüm. Bu şehirlerin orta yerinde günahkarları kılıştan geçirdim ve düzeni sağladım. İki yüz savaş arabasını, altı yüz savaş atını, kalkan ve mızrak taşıyıcılarını Hamat'ın insanları arasından topladım ve onları

⁶⁹⁵ Yamada, “Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career”, 299; Nadav Na'aman, “Qurdi-Aššur-Lamur as Governor in Phoenicia and South Syria”, 45.

⁶⁹⁶ Avraham Faust, “The Interests of the Assyrian Empire in the West: Olive Oil Production as a Test-Case”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54 (2011), 71-73; Şeyma Ay Arçın, “Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları”, *Filistin Araştırmaları Dergisi* 2 (2018), 11.

⁶⁹⁷ Shawn Zelig Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction”, *Journal of the American Oriental Society* 193/3 (2019), 592.

*kraliyet ordusuna ekledim. 6300 itaatkar Asurlu buyruğumu Hamat'a yerleştirdim ve onları resmi yöneticilerim yaptım. Onları haraca ve vergiye bağladım.”*⁶⁹⁸

Bu isyana Asur eyaletleri olan Hamat, Arpad ve Şam gibi Samaria halkı da dahil olmuştur. Bu yüzden Asur kralı II. Sargon, yıllıklarında Samaria'nın kendisi tarafından Asur eyaleti yapıldığını belirtmektedir. Ancak II. Sargon'un yazıtlarında Samaria halkının da dahil olduğu isyanda Samaria kralı adının hiç geçmemesi, Samaria'nın zaten Yeni Asur Devleti'nin sınırlarına dahil edildiğini göstermektedir.⁶⁹⁹ Asur kralı II. Sargon, isyanı bastırdıktan sonra Samaria'dan yaklaşık 28.000 kişiyi sürgün etmiştir. II. Sargon Samaria'nın alınmasını ve halkını sürgün etmesini yazıtlarında şöyle kaydetmiştir:

*“Samiriye şehrini kuşatıp fethettim. Ben onun ortasından 27.290 kişiyi ganimet olarak aldım. Ortasında bulunan 50 savaş arabasını bir grup halinde organize ettim. Geriye kalanları el sanatları konusunda eğittim. Üzerlerine bir hizmetçimi görevlendirdim. Eski kralın (ödeyeceği) haracını belirledim.”*⁷⁰⁰

Hatta bazı bölgelerinde neredeyse yaşayan kimse kalmadığı için yerleşim son bulmuştur. Sürgün edilen halk, Yeni Asur Devleti'nin doğu bölgelerine yerleştirilmiştir. II. Sargon, MÖ 715 ve 710-709 yıllarında Babil'in güneyinden, muhtemelen Borsippa'dan Arapları ve Hamat halkını Samaria'ya yerleştirmiştir. Asur kralı Nimrud Prizma'sında şöyle anlatmaktadır;

*“Ben tekrar Samaria'ya, (eskisinden) daha fazla (yerleşime açtım). Ellerimle fethettiğim toprakların insanlarını buraya getirdim. Hadım'ımı onların üzerine vali olarak yerleştirdim. Onları Asur topraklarının halkı olarak saydım.”*⁷⁰¹

Asur kralı devamında Samaria eyaletinde tarımı geliştirmek için köyler oluşturmuş ve sınır bölgelerinde güvenlik için kale ve garnizonlar yapmıştır.⁷⁰² SAA I; 255 nolu mektupta Samaria'daki nehrin kuruduğu ve gerekli çalışmalar yapıldığının Asur kralına bildirilmesi, tarım için çalışmalar yapıldığını ortaya koymaktadır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

⁶⁹⁸ Gökçek, *Asurlular*, 170.

⁶⁹⁹ Bagg, “Assyria and the West: Syria and the Levant”, 271; Yamada and Yamada, “Shalmaneser V and His Era, Revisited”, 407-408.

⁷⁰⁰ Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction”, 602.

⁷⁰¹ Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction”, 595.

⁷⁰² SAA XVII; 82; Cogan, *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israel in the Eighth and Seventh Centuries B.C.E.*, 100-101.

*“Samar[ia'nın] yanından geçen nehir kurudu ve tüm bölgede sadece bir tane kuyu var [.....]. [Çalışmaya başladım...] ve suyunu filtrelediler, ancak henüz bitirmediler [.....].”*⁷⁰³

V. Salmanassar ve II. Sargon tarafından Samaria'nın ele geçirilip Asur eyaleti yapılmasından sonra yeniden düzenlenmiştir. Yeni Asur Devleti'nin Levant Bölgesi ile uzun yıllar boyunca ilgilenmesi Samaria eyaletinin de uzun yıllar Asur kontrolünde kalmasını sağlamıştır. MÖ 690 yılı eponim listesinde Nabû-kēnu-uşur Samaria valisi olarak geçmektedir. MÖ 646 yılı eponim listesinde de Samaria valisi Nabû-şar-aḫḫēšu yer almaktadır.⁷⁰⁴ Eponim listelerinin de gösterdiği gibi eyalet olarak düzenlenen Samaria Yeni Asur Devleti'nin son dönemlerine kadar Asur hâkimiyetinde kalmıştır.

MÖ 725 yılında Samaria'nın isyan etmesi, MÖ 722 yılında Asur eyaleti yapılması ve MÖ 720 yılında Hamat'ın kuşatılması ile Yeni Asur Devleti'nin batıdaki eyalet sistemi son şeklini almaya başlamıştır. Eyaletlerin güney sınırı Kudüs'ün kuzeyinde batı-doğu hattında olmuştur. Bu hattın güneyinde Yahuda tampon devlet olacak şekilde vassal olarak bırakılmıştır. Bölgede MÖ 720, 713-12, 705-701 ve Fenike'de 677-76 yıllarında olmak üzere isyanlar olmuştur. Fenike'de meydana gelen isyan Sidon'un yıkımıyla son bulmuştur. Bu isyanların çoğunda arka planda Mısır etkili olmuştur.⁷⁰⁵ Levant Bölgesi'ndeki en büyük isyan MÖ 705 yılındaki isyandır. II. Sargon'un ölmesiyle Babil'i tekrar ele geçirmek isteyen Merodah-Baladan bu isyana destek vermiştir. Bu isyana Yahuda, Mısırlılar, Fenikeliler ve Filistinliler katılmıştır. Yahuda kralı Hezeikel isyana öncülük etmiştir. Asur kralı Sanherib bunun üzerine Levant Bölgesi'ne hareket etmiş ve MÖ 701 yılında isyanı bastırmıştır. Bölgedeki Moab, Edom, Arvad, Biblos, Aşdod ve Bet-Ammon gibi şehirler Asur kontrolüne alınmıştır. Bu şehirlerden yaklaşık 200.000 kişi Asur'a sürgün edilmiştir. Kudüs'ü kuşatmaya alan Asur kralı, Yahuda kralı Hezeikel'i yenmiş ve 30 talent altın ile 300 talent gümüş karşılığında Hezeikel'i serbest bırakmıştır. Bu isyanın izleri Lakiş, Arad ve Ber Şeba gibi Yahuda şehirlerinde görülmüştür. Sanherib, Yahuda Devlet'ini Asur eyaletine dönüştürmemiştir. Bunun yerine Yahuda'nın sınırları küçültmüştür. Çünkü Yahuda'nın Sina ve Negeb bölgesinden Mısır'a sınırı bulunmaktaydı. Sınırları küçültülen Yahuda'nın batı bölgeleri Asur vasalı

⁷⁰³ SAA I, 255.

⁷⁰⁴ Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910–612 BC State Archives of Assyria Studies II*, 50.

⁷⁰⁵ Otzen, “Israel under the Assyrians”, 257; Ay Arçın, “Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları”, 10-13.

olan Aşdod, Ekron ve Gaza gibi vassal devletlere verilerek bölgedeki denge sağlanmaya çalışılmıştır.⁷⁰⁶

Yeni Asur Devleti kralları Levant Bölgesi'nde sınırlarda tampon devletler oluşturması ile Mısır'ın olası isyan çıkarma çabalarını engellemiş ve Mısır'ın Asur eyaletlerine saldırmasını önlemiştir. Ayrıca bölgede birçok isyan olmasına rağmen III. Tiglat-pileser'in oluşturduğu vassal devletler uygulamasına devam edilmiştir. İsyan sonucunda vassal devletlerin isyancı kralları yerine sadık krallar getirtilerek aynı sistem uygulanmıştır. Sadece Aşdod'da isyan olmasından sonra II. Sargon tarafından eyalete dönüştürülmüştür. Fakat MÖ 701 yılında Aşdod'da tekrar kral başta görülmektedir. Belki de Aşdod hiç eyalete dönüştürülmemiş ya da eyalet valisi ile birlikte ikili bir yönetim sistemi uygulanmıştır.

1.5.2.2.Aşdod

Yeni Asur Devleti, vassal devletler kurarak Levant Bölgesi'nde varlığını göstermeye başlamıştır. Ancak III. Tiglat-pileser döneminden itibaren Levant Bölgesi'nde eyaletler kurarak kalıcı olmaya başlamıştır. Yeni Asur Devleti'nin Aşdod ile ilişkileri III. Tiglat-pileser döneminden itibaren başlamıştır.

MÖ 733 yılında İsrail Devleti'nin kuzey bölgelerinin ele geçirilmesinden sonra Yeni Asur Devleti'nin Aşdod ile sınırı olmuştur.⁷⁰⁷ Yeni Asur Devleti'nin Aşdod'u vassal yaptığı tarih hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Aşdod'un Yeni Asur Devleti'nin vassalı oluşu daha erken tarihlerde belirtilmiş olsa da bu görüş çok kabul görmemiştir. Nitekim Na'aman, MÖ 738'de Yeni Asur Devleti'nin Aşdod'u vassal yapıp yapmadıklarının şüpheli olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁰⁸ Yamada ise Aşdod'un Yeni Asur Devleti tarafından vassal yapılmasını MÖ 737-734 tarihleri arasına koymaktadır.⁷⁰⁹ Aster de Aşdod'un ilk olarak MÖ 734 yılında III. Tiglat-pileser döneminde Asur vassalı olduğunu belirtmektedir.⁷¹⁰

SAA XIX; 28 nolu mektupta da Qurdi-Aşşur-lāmur Aşdod kralından bir mektup almıştır. Mektupta, Aşdod kralının üç şehir üzerindeki kontrolünün Asur kralıyla yapılan

⁷⁰⁶ ARAB II, 240; Otzen, "Israel under the Assyrians", 258; Faust, "The Interests of the Assyrian Empire in the West: Olive Oil Production as a Test-Case", 65; Gökçek, *Asurlular*, 180-181; Ay Arçın, "Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları", 12.

⁷⁰⁷ Shawn Zelig Aster, "Ashdod in the Assyrian Period: Territorial Extent and Political History", *Journal of Near Eastern Studies* 80/2 (2021), 323.

⁷⁰⁸ Nadav Na'aman, "Qurdi-Aşşur-Lamur as Governor in Phoenicia and South Syria", 43.

⁷⁰⁹ Yamada, "Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career", 303.

⁷¹⁰ Aster, "An Assyrian Loyalty-Oath Imposed on Ashdod in the Reign of Tiglath-pileser III?", 277.

bir anlaşmayla (*adê*) onaylandığını iddia eden bir belgeden bahsedilmektedir.⁷¹¹ Buna göre Aşdod'un bu dönemde Yeni Asur Devleti'nin vasalı olduğu anlaşılmaktadır.

SAA XIX; 28'deki Qurdi-Aşşur-lāmur tarafından Asur kralı III. Tiglat-pileser'e yazılan mektupta, Aşdod⁷¹² kralının bir şikâyet mektubu yazdığı anlaşılmaktadır. Aşdod kralının Asur kralı ile yaptığı vasallık anlaşmasına göre; Qadaru, Lidu ve Hadidu şehirlerinin bu anlaşmaya dahil edildiğini bildirmekte ve bunu Asur kralının doğrulamasını istemektedir.

Belgenin ilgili kısmının çevirisi şöyledir: “*Qadaru (şehri), Lidu (şehri) (ve) [H]adidu ile kralın imzaladığı anlaşmada. Ben gönderdim ... ve krala başvurdum.*”⁷¹³

SAA XIX; 8 nolu mektupta V. Salmanassar'ın (Ullulayu) III. Tiglat-pileser'e gönderdiği mektupta; Aşdod, Moab ve Suriye'deki diğer vassal krallıkların elçilerinin Guzana'dan geçtiğini bildirmektedir.⁷¹⁴ Bu elçiler Asur merkezine yıllık haraçlarını götürmekteydiler. Söz konusu belgenin de MÖ 734 yılında yazıldığı düşünülmektedir. Bu mektupların içeriğine bakıldığında Aşdod'un bu dönemde Yeni Asur Devleti'nin vasalı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Aşdod, MÖ 717-712 yılları arasında haraç vermeyi reddettiği için sürekli olarak isyan etmiştir.

II. Sargon'un MÖ 718'de Tabal ve MÖ 717'de Karkamış'a sefer düzenlemesi ve ordunun Levant Bölgesi'nde olmaması isyanların olmasında etkili olmuştur. II. Sargon MÖ 716/715'de sefere çıkmış ve isyan eden Aşdod kralı Azuri'yi tahttan indirerek yerine kardeşi Ahimti'yi Aşdod kralı yapmıştır.⁷¹⁵ II. Sargon yıllıklarında şöyle anlatmaktadır:

“*Kalbi haraç getirmemek için atan Aşdod kralı Azuri, bu yüzden etrafındaki krallıklara Asur hakkında düşmanca mesajlar gönderdi. İşlediği suçlardan dolayı, Onun ülkesi üzerindeki hükmünü değiştirdim. Onun sevgili kardeşi Ahimti'yi onların üzerine yerleştirdim.*”⁷¹⁶

⁷¹¹ SAA XIX, 28.

⁷¹² Bu belgede geçen Aşdod krallığı önceden Arvad olarak belirtilmiştir. Ancak belgede geçen diğer kasaba ve köylerin Arvad çevresinde olduğu öne sürülmemiştir. Aşdod etrafında yer aldığı düşünülmektedir. Bu yüzden Luukko, Aşdod olarak düzeltilmiş ve bu görüş kabul edilmiştir bkz. M. Luukko, SAA XIX, 28.

⁷¹³ SAA XIX, 28.

⁷¹⁴ SAA XIX, 8.

⁷¹⁵ Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction”, 597; Aster, “An Assyrian Loyalty-Oath Imposed on Ashdod in the Reign of Tiglath-pileser III?”, 287.

⁷¹⁶ RINAP 2, 7.

SAA I; 29 da Aşdod MÖ 714 yılında Asur'a haraç göndermiştir.⁷¹⁷ Bu dönemdeki diğer Aşdod kralları Asur karşısı olduğu için göndericinin Ahimti olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla Ahimti'nin MÖ 716 ya da 715 de Aşdod tahtında olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹⁸ MÖ 714 de II. Sargon'un Urartu Devleti'ne karşı seferde olması, Aşdod halkının isyan çıkarmasına fırsat vermiştir. Asur karşısı olan Aşdod halkı Ahimti'yi birkaç yıl sonra tahttan indirmişlerdir. Ahimti'nin tahttan indirilmesi MÖ 714-713 yıllarında olduğu düşünülmektedir.⁷¹⁹ Yerine Yamani Aşdod krallığına geçmiştir. Aşdod kralı olan Yamani, Asur karşısı koalisyon oluşturmak için Moab, Edom ve Judah krallarıyla iletişime geçmiştir. Bu krallıklar Mısır Firavunu Şabaka'ya hediyeler vererek desteğini almak istemişlerdir.⁷²⁰ Asur kralı bunun üzerine sefere çıkmış ve yıllıklarında şöyle anlatmıştır:

*“Kızgın kalbimden dolayı Ordumun büyük bir kısmını toplamadım ve kampımı çağırmadım. İster düşman ister dost bölgede olsun yanımdan ayrılmayan kahramanlarla Aşdod şehrine gittim. O Yamani uzaktan seferimin hareketini duydu. Meluhha [Nubia] sınırına yakın Mısır toprakları içine yeri belli olmayacak şekilde kaçtı. Ashdod'u, Gath'ı ve Aşdod-yam'ı kuşattım ve fethettim. Onun tanrılarını, karısını, oğullarını, kızlarını, mallarını, zenginliklerini, sarayını ve ülkesinin insanlarını ganimet olarak değerlendirdim. Bu şehirleri yeniden düzenledim. Doğu'da [yani, güneşin doğduğu topraklar] fethettiğim topraklardan insanları yerleştirdim. Onların üzerine memurumu bölge valisi olarak yerleştirdim. Onları Asur halkı olarak saydım.”*⁷²¹

Asur kralı II. Sargon Aşdod'un bu isyanını cezasız bırakmamış ve yıkarak Asur eyaletine dönüştürmüştür. Aşdod'un II. Sargon döneminde birkaç defa isyan etmesi aslında kendini güçlü bir krallık olarak gördüğünü göstermektedir. Bu isyanlar sonucunda MÖ 712 yılında Aşdod, Asur kralı II. Sargon tarafından yıkılmıştır.⁷²² Aşdod MÖ 712'de Asur eyaleti olmuştur. Aşdod'un tekrar isyan etmesini engellemek için Borsippa'daki sorunlu halk MÖ 710'da Aşdod'a yerleştirilmiştir. SAA XVII; 82'deki mektup Aşdod'a gönderilen sürgünleri doğrulamaktadır.⁷²³

⁷¹⁷ SAA I, 29.

⁷¹⁸ Aster, “An Assyrian Loyalty-Oath Imposed on Ashdod in the Reign of Tiglath-pileser III?”, 280; Aster, “Ashdod in the Assyrian Period: Territorial Extent and Political History”, 330.

⁷¹⁹ Aster, “Ashdod in the Assyrian Period: Territorial Extent and Political History”, 331.

⁷²⁰ Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction”, 597-598.

⁷²¹ RINAP 2, 7; 97-109.

⁷²² Dan'el Kahn, “Taharqa, King of Kush and the Assyrians”, *JSSEA* 31 (2004), 109.

⁷²³ SAA XVII, 82.

Ancak RINAP 3/1; 4'teki yazıtta MÖ 701 yılında tekrar Aşdod kralı olarak Mittinti'den söz edilmektedir. Bu da II. Sargon döneminin son yıllarında Aşdod krallığının tamamen ortadan kalkmadığını göstermektedir. Asur kralı II. Sargon'un ölümünden sonra birçok isyan olmuştur. Aşdod kralı Mittinti'de isyan edenler arasında yer almıştır. Asur kralı Sanherib, isyanı bastırmak için MÖ 701'de sefer düzenlemiştir. Ancak Asur kralı Mittinti'yi öldürmek yerine, II. Sargon'dan farklı olarak eyalet valisi ile birlikte Aşdod'da Mittinti'yi kral yapmıştır. İsyan edenler arasında yer alan Judah'a (Hezeikel/Hizkiya) ait bazı yerleri Aşdod, Gaza ve Ekron krallarına vermiştir. Aynı yazıtta, Ammon, Moab, Edom ve Levant Bölgesi'nin diğer krallarıyla birlikte Mittinti'de Fenike'de Asur kralına haraç vermiştir.⁷²⁴ Bu yazıt aynı zamanda Asur kralının Aşdod kralını resmen tanıdığını göstermektedir. Dolayısıyla Yeni Asur Devleti, Aşdod'da eyalet valisi ile birlikte ikili bir yönetim sistemi uygulamıştır. Sanherib'in bu politikayı izlemesinde muhtemelen Asur karşıtı isyanın geniş çaplı olmasından kaynaklanmaktaydı.

Asur kralları, denizcilik geçmişleri bulunmadığından eyalet valilerinin liman işletme tecrübelerinin olmadığına farkında olmuştur. Bu yüzden gelirlerini artırmak ve haraçlarını almak için liman işletmesini tecrübeli bir krala vermeyi tercih etmişlerdir. Yerel kral ve eyalet valisi Aşdod yönetiminde belli görevlere sahip olmuşlardır. Kral limanları yönetirken, eyalet valisi de vergileri toplamakta ve yol istasyonlarındaki ihtiyaçları gidermekteydi. Bu ikili sistemle, Yeni Asur Devleti Aşdod'dan ekonomik olarak maksimum seviyede faydalanmıştır.⁷²⁵ Limanların işletilmesi için yerel bir kralın; bölgeden geçen ordu ve habercilerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve vergilerin toplanması için de bir eyalet valisinin olması gerekmektedir. Bunları düşündüğümüzde ikili bir sistemin Aşdod'da oluşturulduğu mantıklı olmaktadır.

Ayrıca Mısır seferi için yol istasyonlarının açık ve işlek olması da eyalet valisine bağlıydı.⁷²⁶ Dolayısıyla ikili bir sistem Aşdod'da gerekli olmuştur. Böylece hem deniz ticaretinden maksimum fayda sağlanmış hem de Aşdod eyaleti sınırlarında bulunan yol güzergahında olası aksamalar ortadan kaldırılmıştır. Aşdod eyaletinin Yeni Asur Devleti eyalet sistemindeki muhtemelen en önemli rolü, Asur'un Gaza ve Mısır'a doğru güneye yayılmasında kaynak sağlamaktır.

⁷²⁴ RINAP 3/1, 4.

⁷²⁵ Aster, "Ashdod in the Assyrian Period: Territorial Extent and Political History", 335-336.

⁷²⁶ Aster, "Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction", 598.

Yeni Asur Devleti'nin denizcilikle olan geçmişi bulunmadığını hesaba kattığımızda neden bu yöntemi uyguladıkları anlaşılmaktadır. Yeni Asur Devleti eyalet sisteminde, yeni bir eyalet oluşturulduğunda, bölge halkı ve yönetici sınıf sürgün edilerek yerlerine başka halk grupları yerleştirilmekteydi. Asur kralları bu yöntemi uygulamış olsaydılar denizcilik geçmişleri olmadığından muhtemelen istedikleri ekonomik katkıyı alamayacaklardı. Bu da aslında Asur krallarının tek bir sisteme tabi kalmadıklarını, yeni yöntemler geliştirdiklerini ortaya koymaktadır.

Aşdod krallığının varlığı sonraki Asur kralları döneminde de devam etmiştir. Asarhaddon ve Asurbanipal dönemlerinde Aşdod Krallığı'nda Ahi-milki bulunmaktaydı. Ahi-Milki, Asur'a sadık krallar arasında yer almıştır. Asur'un Mısır'a düzenleyeceği seferde Levant Bölgesi'nde sadakatini istediği krallar arasında da görülmektedir.⁷²⁷ Aynı zamanda Asur eyaleti olarak da varlığını devam ettirmiştir. MÖ 669 yılındaki eponim listesinde Aşdod'da Asur yöneticisi vardır.⁷²⁸ Söz konusu Aşdod valisi Šamaš-kāšid-ayāb'dir.⁷²⁹ Hangi dönemin ne zaman bittiği ne zaman başladığını kestirmek oldukça zordur. Dolayısıyla aynı anda hem eyalet hem de vassal krallık olarak varlığını devam ettirdiği görünmektedir.

Yeni Asur Devleti'nin Aşdod'da oluşturduğu ikili yönetimin, eponim listesine göre MÖ 668'e kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Yeni Asur Devleti'nin Aşdod üzerindeki hakimiyetinin MÖ 636 yılında Psammetik'in Aşdod'a saldırdığı döneme kadar devam etmiştir. Psammetik Asur'a karşı isyan edip saldırdığında eyalet valisinin ikamet ettiği bölgeye saldırmıştır. Arkeolojik veriler de eyalet valisinin ikamet ettiği yerin Asur'un yıkılmasına kadar kullanıldığını göstermektedir.⁷³⁰

Yeni Asur Devleti kralları Levant Bölgesi'nde oluşturdukları eyaletler ve vassal devletlerden vergi almışlardır. Aldıkları vergiler değerli madenler, tekstil ürünleri ve hayvanları kapsamıştır. Asur krallarının aldığı vergiler; altın, gümüş, kurşun, kalay, renkli giysiler, at ve katırdır.⁷³¹ SAA I; 110 ve SAA XIX; 159 nolu mektuplarda Kalhu yöneticisi Marduk-remanni tarafından yazılan belgede Gaza, Yahuda, Moab, Ammon ve

⁷²⁷ Aster, "Ashdod in the Assyrian Period: Territorial Extent and Political History", 335.

⁷²⁸ RINAP 4, 1.

⁷²⁹ SAAB 2/2.

⁷³⁰ Aster, "Ashdod in the Assyrian Period: Territorial Extent and Political History", 336.

⁷³¹ Peter Zilberg, "The Assyrian Empire and Judah: Royal Assyrian Archives and Other Historical Documents", *From Sha'ar Hagolan to Shaaraim Essays in Honor of Prof. Yosef Garfinkel*, ed. Saar Ganor et al. (Jerusalem: Israel Exploration Society, 2016), 389-390.

Mısır'dan gelen elçilerin vergi olarak at getirdiklerini belirtmektedir.⁷³² RINAP I; 47 nolu belgede de Levant Bölgesindeki Yeni Asur Devleti vasallarının getirdikleri vergiler yer almaktadır. Belgenin ilgili kısımları şu şekildedir:

“Yahudalı Yeho-ahaz, Edomlu Qauş-malaka, Muş. . . , Gazalı Hanunu, altın, gümüş, kalay, demir, kurşun, rengarenk giysiler, keten, ülkelerinin giysileri, mor . . . değerli [her şey], deniz ve karadan elde edilen ürünler, mallar toprakları, kraliyet hazineleri, atlar, boyunduruğa vurulmuş katırlar [. . . Aldım].”⁷³³

Fenike şehirlerinin deniz ticaretinde uzman olmaları, onları Yeni Asur Devleti için daha önemli kılmıştır. Fenike şehirleri yarı otonom olarak bırakılmıştır. Yeni Asur Devleti için önemli olan vergilerini zamanında ödemeleri idi. Belki de Yeni Asur Devleti, bu yöntemin daha karlı olduğunun farkındaydı. Bu yüzden Fenike şehirlerini Asur sınırlarına dahil etmemişlerdir.⁷³⁴ Tir'de Yeni Asur Devleti'nin vergi toplayıcılarının da olması bunu desteklemektedir. Burada vergilerin değerlendirmesi yapılmış olup, gümüş olarak düzenlenmiştir. Haraç olarak ise altın, gümüş, bakır, fildişi, mor kumaşlar⁷³⁵, sedir ve iyi ahşap ürünleri alınmıştır. Ayrıca Yeni Asur Devleti'nin ihtiyaç duydukları demiri de ticaretle karşılamışlardır. Fenike şehirlerinin yarı otonom olarak bırakılmasında diğer önemli bir nokta ise Mısır ile ticaret yapmalarıdır. Levant Bölgesi bu bakımdan Mısır ile Asur arasındaki ticarete aracı olmuştur. Mısır'dan frit (mısır mavisini), keten ve çivi otu gibi ürünleri sağlamışlardır. Böylece Yeni Asur Devleti ihtiyaç duyduğu lüks malları Fenikeli denizcilerin denizaşırı ticaretlerinden sağlamış olmaktadır.⁷³⁶ Ancak Asur'un Mısır'a ticaret ambargosu koymaya çalıştığı da mektuplardan⁷³⁷ bilinmektedir. Bu kapsamda ihtiyaç duyduğu malları karşılama istekleri kadar, düşman bölgelerin de ihtiyaç duyduğu ürünleri sağlayarak güçlenmesini istemediklerini söyleyebiliriz.

Yeni Asur Devleti'nin ihtiyaç duyduğu zeytinyağı da Levant Bölgesi'nden karşılanmaktaydı.⁷³⁸ Ancak zeytinyağı üretiminin gelişmiş olduğu Samaria ve Galile gibi

⁷³² SAA I, 110; SAA XIX, 159.

⁷³³ RINAP I, 47.

⁷³⁴ Faust, “The Interests of the Assyrian Empire in the West: Olive Oil Production as a Test-Case”, 75.

⁷³⁵ Bağımsız Fenike şehirlerinin isimleri de bölgedeki yumuşakçalardan elde edilen kırmızı ve mor boyaların renginden geldiği düşünülmektedir. Bkz. Sabatino Moscati, *Fenikeliler*, çev. Sinem Gül (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2004), 27; Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, 88.

⁷³⁶ Frankenstein, “The Phoenicians in the Far West: A Function of Neo-Assyrian Imperialism”, 271-272; Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 204.

⁷³⁷ SAA XIX, 22.

⁷³⁸ Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 222; Squitieri, “The Iron Age (c. 1200-539 BC) in the Levant and Mesopotamia”, 6.

bölgelerin Asur sınırlarına eklenmesinden sonra bu faaliyetler sonlanmıştır.⁷³⁹ Yeni Asur Devleti ele geçirdiği bölgeleri geliştirmek yerine sömürmeyi tercih etmiştir. Asur kralları için önemli olan mümkün olan en kısa sürede ihtiyaçlarını gidermekti. Dolayısıyla Samaria ve Galile'deki üretimin sonlanması şaşırtıcı değildir.

1.5.3.Mısır

MÖ I. binyılda Önasya coğrafyasındaki en güçlü iki devlet konumunda olan Yeni Asur Devleti ile Mısır'ın karşılaştıkları dönem MÖ 8. yüzyıldan itibaren başlamaktadır. Yeni Asur Devleti, Akdeniz ve Levant Bölgesi'ndeki ticarete hâkim olmak istemiştir. Bu yüzden Asur kralları MÖ 8. yüzyıldan itibaren Levant Bölgesi'ne yönelmişlerdir. Asur, Levant Bölgesi'nde hem vassal krallıklar hem de eyaletler oluşturarak egemenlik kurmaya başlamıştır. Ancak Mısır da Levant ticaretindeki yerini kaybetmek istememiştir. Bundan dolayı Mısır, Levant Bölgesi'nde Asur'a karşı gerçekleşen isyanları desteklemiş ve Levant Bölgesi'ndeki şehir devletlerini Asur'a karşı kışkırtmaya devam etmiştir. Dönemin bu iki güçlü devletin karşılaşmaları kaçınılmaz olmuştur.

Yeni Asur Devleti ile Mısır'ın karşılaşmaları III. Tiglat-pileser'in Levant Bölgesi'ne sefer düzenlemesiyle başlamaktadır. Çünkü bu dönemde Mısır Levant Bölgesi'nde oldukça aktif olmuştur. Bu yüzden Mısır ile doğrudan savaş olmasa da bölgedeki ticaretten kaynaklı, dolaylı olarak da olsa karşılaştıklarını söylemek mümkündür. III. Tiglat-pileser İsrail'in kuzeyini ve Damaskus'u Asur eyaleti yapmış ve MÖ 734 yılında Gaza kralı Hanun'u yenmiş ve Gaza'yı Asur vasalı yapmıştır. Asur kralı Gaza'yı Mısır'a karşı tampon devlet yapmış ve Gaza'daki ticareti Asur kontrolüne almıştır. Asur kralı Levant Bölgesi'ndeki ticareti tekeline almak istemiş bu yüzden Levant Bölgesi'ndeki vassal krallıkların Mısır ile ticaret yapmalarını yasaklamıştır. Bu ticaret ambargosunu Qurdi-Aşşur-lâmur'un mektuplarından bilmekteyiz.

II. Sargon döneminde ise Yeni Asur Devleti'nin Levant Bölgesi'nde eyaletler kurmaya devam etmesi ve sınırlarını Mısır'a doğru genişletmesi bu iki devleti doğrudan karşı karşıya getirmiştir. Gaza kralı Hanunu'nun isyan etmesinde Mısır (Kuş) kralı Şabaka etkili olmuştur. Bu isyan Asur kralı II. Sargon tarafından MÖ 720'de bastırılmıştır.⁷⁴⁰ Asur kralı Mısır sınırını kontrol altına almak için MÖ 720/MÖ 716 yılında Mısır sınırına sefer düzenlemiştir. Asur kralı, Şilkanni/Şabaka'nın komutasındaki

⁷³⁹ Faust, "The Interests of the Assyrian Empire in the West: Olive Oil Production as a Test-Case", 77.

⁷⁴⁰ Aster, "Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction", 596.

Mısır ordusunu yenmiştir. Bu savaş, Rafia/Rapiah yakınlarında vuku bulmuştu.⁷⁴¹ Gerçekleştirilen seferde Asur kralı galip gelmiş ve sefer sonucunda Mısır kralı Šilkanni hediyeler vermiştir. Asur kralına haraç veren Mısır kralının IV Osorkon olduğu kabul edilmektedir. IV. Osorkon bu dönemde Delta Bölgesi'ndeki Tanis, Bubastis ve Ro-nefer kentlerini elinde bulundurmaktaydı. II. Sargon, yazıtında Mısır kralının hediye olarak on iki büyük at getirdiğini kaydetmiştir.⁷⁴² Ancak Asur kralının başka yazıtlarında bu isim genellikle Firavun'un çevirisi olarak görülen Pir'u şeklinde geçmektedir.⁷⁴³ Sonuç olarak Mısır kralı Asur kralına hediyeler göndererek dostane ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Firavun'un hediyeler göndermesi ve iki devlet arasındaki ilişkileri düzeltmedeki gayesi, Asur kralının Mısır'a sefer düzenlemesinin önüne geçmekti. Asur kralı II. Sargon da Mısır ve Asurluların ticaret yapması için Mısır sınırında bir ticaret merkezi (*karu*) ve askeri bir garnizon kurmuştur.⁷⁴⁴

Aşdod'un MÖ 712 yılında isyan etmesi ve Asur kralı tarafından yıkılarak Asur eyaleti yapılmasından sonra Aşdod kralı Yamani Mısır'a kaçmıştı. Ancak Asur kralı Yamani'yi cezalandırmak istemiştir. Bunun için Mısır'a kaçan Yamani'nin sınır dışı edilmesini istemiştir. Yamani MÖ 706 yılında Mısır'dan sınır dışı edilerek Asur kralına teslim edilmiştir. Bu dönemde Mısır tahtında olan Şabatka Asur ile ilişkilerini düzeltmek için Asur kralının isteğini yerine getirmiştir. Mısır'ın bunu kabul etmesi Asur kralından korkması ve kendilerine sefer düzenlemesini engellemek istemesinden kaynaklanmaktaydı.⁷⁴⁵ Yamani'nin Mısır tarafından kendisine teslim edilmesini, II. Sargon Tang-i Var Kaya yazıtında şöyle anlatmıştır:

*“Ben (Sargon), Aşdod şehrini yağmaladım. İamani, Aşdod kralı, (silahlarımdan) korktu ve ... Meluhha Ülkesi bölgesine kaçtı ve (orada) gizlice (yani bir hırsız gibi) yaşadı. Meluhha Ülkesi kralı Şapataku (Şabatka), tüm ülkelerde gösterdiğim Tanrı Asur, Nabu (ve) Marduk'un görkemini duydu, ... O (İamani'yi) kelepçeledi... O(Şabatka) onu esir olarak önüme getirdi.”*⁷⁴⁶

⁷⁴¹ Dan'el Kahn, “The Assyrian Invasions of Egypt (673-663 B.C.) and the Final Expulsion of the Kushites”, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 34 (2006), 251.

⁷⁴² Radner, “After Eltekeh: Royal Hostages from Egypt at the Assyrian Court”, 474.

⁷⁴³ Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction”, 597.

⁷⁴⁴ Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction”, 597; Kahn, “The Inscription of Sargon II at Tang-i Var and the Chronology of Dynasty 25*”, *ORIENTALIA* 70/1 (2001), 9.

⁷⁴⁵ Kahn, “Taharqa, King of Kush and the Assyrians”, 109; Aster, “Ashdod in the Assyrian Period: Territorial Extent and Political History”, 332.

⁷⁴⁶ Dan'el Kahn, “The Inscription of Sargon II at Tang-i Var and the Chronology of Dynasty 25*”, 2.

Ancak II. Sargon'un ölmesi ve Sanherib'in Asur kralı olmasıyla birlikte Levant Bölgesi'nde tekrar ayaklanmalar başlamış ve Mısır bu ayaklanmaları yine desteklemeye başlamıştır. MÖ 701 yılında Levant Bölgesi'ne sefer düzenleyen Asur kralı Sanherib isyanları bastırmış ve Asur hakimiyetini sağlayarak bölgedeki vassal krallıklardan harç almıştır.⁷⁴⁷ Sanherib, devamında Mısır sınırına doğru sefer düzenlemiştir. Sanherib, Eltekeh bölgesinde Şabatka/Şebitku'nun askeri komutanı Taharka liderliğindeki Mısır ordusuyla karşılaşmış ve galip gelmiştir. Ancak galip gelmesine rağmen Mısır'a doğru sefere devam etmeyerek Ninive'ye dönmüştür. Mısır seferi hazırlıklarına başlayan Asur kralı, komplo sonucu oğulları tarafından öldürülünce Mısır seferi başlamadan bitmiştir. Bu dönemden Taharka'nın (MÖ 690-664) Mısır kralı olduğu döneme kadar Asur ile Mısır arasındaki savaflara dair bilgi henüz bulunmamaktadır.⁷⁴⁸

Sanherib sonrası Asur kralı olan Asarhaddon döneminde, Mısır kralı Taharka olmuştur. Asarhaddon, MÖ 679 yılında Yeni Asur Devleti'nin Levant Bölgesi'ndeki otoritesini sağlamak ve Mısır'ın bölgedeki etkisini kırmak Mısır Deresi'ne sefer düzenlemiştir. Mısır Deresi, bu dönemde Yeni Asur Devleti'nin Levant Bölgesi'ndeki güney sınırını oluşturmaktaydı. Asarhaddon, Mısır Deresin'de yer alan Arza şehrini yağmalamış ve Arza kralı olan Asuhili'yi Ninive'ye sürgün etmiştir.⁷⁴⁹ Taharka, Levant Bölgesi'nde Fenike şehirlerini Asur'a karşı ayaklandırmıştır. Fenike şehri Sidon'da ortaya çıkan isyan bölgeye yayılarak büyümüştür. Bunun üzerine Asarhaddon Mısır'a sefer düzenlemeye karar vermiştir. Ancak Mısır seferinin gerçekleşmesi için ilk önce Fenike'deki Sidon isyanını bastırması gerekmektedir. MÖ 677 yılında Sidona'a sefer düzenleyerek Sidon kralı Abdi-Milkuti'yi öldürerek halkını Asur'a sürmüştür.⁷⁵⁰ Asur kralı Mısır seferi hazırlıklarına devam ederek Levant Bölgesi'nin güneyinde Mısır'a yakın olan bölgelerde vasallarin ve Arap bedevilerin desteğini alarak Mısır'a sefer düzenlemiştir. Zorlu Sina Çölü'nü su ve erzak sıkıntısı çekmeden geçmek için Arap bedevilerden aldığı develerle ihtiyaçları gidermek istemiştir. Asarhaddon, MÖ 674/673'deki ilk seferinde Mısır'a yenilerek geri çekilmiştir.⁷⁵¹ Asur kralı ve ordusun çöl

⁷⁴⁷ Dan'el Kahn, "Tirhakah, King of Kush and Sennacherib", *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* 6/1 (2014), 29.

⁷⁴⁸ Radner, "After Eltekeh: Royal Hostages from Egypt at the Assyrian Court", 475; Kahn, "The Assyrian Invasions of Egypt (673-663 B.C.) and the Final Expulsion of the Kushites", 251.

⁷⁴⁹ Kahn, "Tirhakah, King of Kush and Sennacherib", 29.

⁷⁵⁰ Na'aman, "Esarhaddon's Treaty with Baal and Assyrian Provinces Along the Phoenician Coast", 3-7; Gökçek, *Asurlular*, 193.

⁷⁵¹ Kahn, "Taharqa, King of Kush and the Assyrians", 110.

iklimine alışık olmadıklarını düşündüğümüzde, yenilmesi hiç de şaşırlacak bir durum değildir.

Asur kralı bunun üzerine tekrar Mısır seferi hazırlıklarına başlamıştır. Mısır seferi hazırlıkları kapsamında Tir kralı Ba'al ile vasallık anlaşması yapmıştır. Anlaşmaya göre Asur kralı Tir kralının deniz gücünden yararlanacaktı. Tir gemileri de Yeni Asur Devleti kontrolü altındaki Akdeniz limanlarına erişim hakkına sahip olacaktı. Fakat anlaşmaya rağmen, Tir kralı savaşta Taharka tarafında yer almıştır. Bu yüzden Asur kralı Tir şehrini kuşatmaya alsa da şehri alamamıştır.⁷⁵² MÖ 671'deki ikinci seferinde Asur kralı Asarhaddon, Mısır'a girmiş ve Delta Bölgesi'ndeki kentleri ele geçirerek Memfis'e doğru ilerlemiştir. Asur ordusunun gücünün farkında olan Taharka, Memfis'i savunmuşsa da başarılı olamamış ve kaçmıştır. Ancak Taharka'nın eşleri, veliaht prensi, erkek kardeşleri ganimet olarak Asur'a sürgün edilmiştir. Memfis'in Asur ordusu tarafından yağmalanması ile Mısır ele geçirilmiştir. Asur kralı, bu sefer sonucunda ele geçirdiği şehirleri yeniden adlandırmış, eyalet valisi gibi idareciler atamış ve yıllık vergi ödemelerini düzenlemiştir. Asur kralının atadığı yöneticilerin bazıları Mısırlı isimlere sahipken bazıları da Asurca adlara sahip olmuştur. Örneğin; Sais kralı olarak Necho geçerken, Şe'enu kralı (idarecisi) olarak Şarru-lu-dari ismi geçmektedir.⁷⁵³ Mısır'ın Yeni Asur Devleti'nin eline geçmesi, Mısır kaynaklarında da yer almıştır. Taharka, bir dua metninde Yeni Asur Devleti'nin ülkesine girdiğini ve onların tekrar Mısır'dan çıkarılması için tanrı Amon'dan yardım istemiştir. Metnin ilgili kısmı şu şekildedir;

*“Sen, onların bulmasına sebep oldun, sen onların (ülkeme) girmesine sebep oldun, onlar (Asurlular?) beni bilmiyorlardı (ve) bana ait değillerdi. Benim (hatırıma) için onları (Asurlular?) topraklarımdan kovacaksın (...) Senden başka onları topraklarımdan uzak tutacak kimse yok.”*⁷⁵⁴

Ancak Mısır'daki Yeni Asur Devleti egemenliği çok sağlam oluşmamıştı. Taharka MÖ 669 ya da MÖ 668 yılında Memfis'i geri alarak Mısır'ın kontrolünü ele

⁷⁵² Radner, “Hired Labor in the Neo-Assyrian Empire”, 331; Gökçek, *Asurlular*, 194.

⁷⁵³ Kahn, “Taharqa, King of Kush and the Assyrians”, 112; Kahn, “The Assyrian Invasions of Egypt (673-663 B.C.) and the Final Expulsion of the Kushites”, 254-255; Ercüment Yıldırım, “Eski Mısır'da Asur Hakimiyetinin Başlangıcı ve Sonrasında Oluşturulan İdari Organizasyon”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 4/1 (2023), 5.

⁷⁵⁴ Yıldırım, “Eski Mısır'da Asur Hakimiyetinin Başlangıcı ve Sonrasında Oluşturulan İdari Organizasyon”, 8.

geçirmiştir. Asarhaddon bunun üzerine üçüncü bir sefer düzenlemiş olsa da sefer yolundayken ölmüştür.⁷⁵⁵

Asarhaddon'dan sonra tahta geçen Asurbanipal, selefleri Asur kralları gibi Mısır'ı fethetmek istemiştir. Mısır'ın alınması Asur kralları için vazgeçilmez bir politikaya dönmüştür. Asurbanipal MÖ 667 ve MÖ 663 yıllarında olmak üzere Mısır'a iki sefer düzenlemiştir.

Asur kralı babası gibi seferlerinde Levant Bölgesi'ndeki vasalllarından destek almıştır. Asurbanipal'in MÖ 667 yılındaki ilk seferi sonucunda Memfis geri alınmış ve Taharka tekrar Teb'e kaçmıştır. Asarhaddon'un aksine Memfis'i aldıktan sonra Taharka'yı takip eden Asurbanipal, Teb'e kadar ilerlemiştir. Bu süreç hemen hemen kırk gün sürmüştür. Asurbanipal'in bu seferi, Yeni Asur Devleti'nin ulaştığı en geniş sınırlar olmuştur.⁷⁵⁶ Mısır'ı ele geçiren Asur kralı, önemli şehirlere tekrar yöneticiler atamıştır. Bunlar içerisinde en önemli kişi Memfis ve Sais kentlerinin yöneticisi olan I. Necho'dur. Ancak I. Necho'ya önemli kentlerin yönetimi verilmesine rağmen, bölgedeki diğer yöneticilerle birleşip Asur'a karşı isyan hazırlıklarına başlamıştır. Fakat ele geçirdiği bölgelerde istihbarat faaliyetlerini aksatmayan Yeni Asur Devleti, bu isyandan haberdar olmuştur. İsyan girişimi, Asurbanipal'in hadımına bildirilmiştir. Böylece isyan başlamadan bastırılmıştır. Sais, Pintiti ve Şe'nu gibi kentlerin sakinleri katledilmiş ve yöneticileri yakalanarak Ninive'ye götürülmüştür. Ancak I. Necho affedilerek Memfis ve Sais yönetimine tekrar getirilmiştir.⁷⁵⁷

Asurbanipal, Asur kontrolünün devamlılığı için de askeri bir garnizon kurarak Asur'a dönmüştür. Asur kralının oluşturduğu bu düzen çok sürmemiştir. MÖ 664 yılında Taharka'nın ölümünden sonra Mısır'da Taharka'nın yeğeni Tanutamun tahta çıkmış ve Asur'a karşı ayaklanmıştır. Tanutamun, Asur askeri garnizonundaki birlikleri mağlup ederek Memfis'i ele geçirmiştir. Mısır'daki Asur yöneticilerine ve askeri birliklere Asur merkezinden yardım gelmediği için Tanutamun'a karşı koymaları neredeyse imkânsızdı. Yapılan savaşta Memfis ve Sais yöneticisi I. Necho Tanutamun tarafından öldürülmüş ve oğlu I. Psamtik'te Asur'a sığınmıştır. Memfis'ten bir ulak başkent Ninive'ye gelerek Asur kralına Memfis'in kaybedildiğini bildirmiştir. Asurbanipal bunun üzerine sefer

⁷⁵⁵ Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 224; Gökçek, *Asurlular*, 196, 204.

⁷⁵⁶ Kahn, "The Assyrian Invasions of Egypt (673-663 B.C.) and the Final Expulsion of the Kushites", 258; Yıldırım, "Eski Mısır'da Asur Hakimiyetinin Başlangıcı ve Sonrasında Oluşturulan İdari Organizasyon", 6-7.

⁷⁵⁷ Kahn, "The Assyrian Invasions of Egypt (673-663 B.C.) and the Final Expulsion of the Kushites", 260.

hazırlıklarına başlamıştır. MÖ 663'teki ikinci seferde Teb'e giren Asur kralı, Teb'i yağmalamış; altın, gümüş, kumaş, değerli taş, at ve egzotik hayvanlardan oluşan büyük bir ganimet almıştır. Mısır'daki soylu ailelerden yöneticiler seçerek haraç almıştır. Asur kralının Mısır'da oluşturduğu vasallık sistemi yaklaşık 16 yıl sürmüştür. Asurbanipal dönemindeki Mısır'ın Asur hakimiyetinde kalması, Yeni Asur Dönemi'ndeki en uzun süreç olarak yerini almıştır.⁷⁵⁸

Yeni Asur Devleti, oluşturduğu yeni eyalet sisteminde, eyalet valilerinin güçlenmesini engellemek ve valilerin yerel kral gibi davranmalarının önüne geçmek için güçlerini kısıtlayarak sayılarını artırdığı bilmekteyiz. Bu sisteme paralel olarak, Asur kralları ele geçirdiği her bölgeyi Asur eyaleti yapmak yerine, vassal krallıklar oluşturmuş ve vassal kralla birlikte idari yönetimi sağlamak için farklı bir idareci de atamıştır. Yeni Asur Devleti için önemli olan, kontrolü altında bulunan topraklardan vergilerin ve haraçların sorunsuz Asur merkezine gelmesiydi. Bunun için bazı eyaletlerde ikili yönetim sistemlerini de benimsediklerini önceki eyaletlerde belirtmiştik.

Yeni Asur Devleti, Mısır'ı ele geçirdikten sonra, eyalete dönüştürmek yerine, önemli şehirlere Asur yöneticilerini atayarak kontrolü devam ettirmek istemiştir. Asurbanipal de Mısır idarecilerinin güçlenmesini engellemek için birçok idareci atamıştır. Mısır'ın kuzey ve güney kentlerine idareciler atayan Asur kralı, ödeyecekleri yıllık vergilerini düzenleyerek Asur egemenliğini devam ettirmiştir. Ancak Mısır gibi uzak bir coğrafyada birçok idarecinin aynı anda başta olması ve Mısır'ın Asur yönetimine karşı isyanlar başlatmasından dolayı Asurbanipal bu idarecilerin başına I. Psamtik'i yerel kral olarak görevlendirmiştir.⁷⁵⁹

Yeni Asur Devleti, Mısır'ı ele geçirdikten sonra yağmalamış ve hazinelerini Asur merkezine aktarmıştı. Yeni Asur Devleti kralları ele geçirdikleri bölgelerin zenginliklerini başkentlerine aktarmayı gelenek haline getirmişti. Dolayısıyla bu bölgelerin fakirleşmesine neden olmuştu. Mısır da bundan nasibini almıştı. Mısır'ın ekonomik gücünü kaybetmesi ve Yeni Asur Devleti krallarının farklı bölgelerdeki düşman hareketlerini engelleme çabaları, Mısır'ın bir bakıma savunmasız kalmasına neden olmuştur. Bu yüzden Yeni Asur Devleti tarafından göreve getirilmesiyle Mısır'daki Asur idaresini MÖ 663 yılından beri elinde bulunduran I. Psamtik, MÖ 656

⁷⁵⁸ Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 224; Gökçek, *Asurlular*, 196, 204; Yıldırım, "Eski Mısır'da Asur Hakimiyetinin Başlangıcı ve Sonrasında Oluşturulan İdari Organizasyon", 11.

⁷⁵⁹ Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, 89; Yıldırım, "Eski Mısır'da Asur Hakimiyetinin Başlangıcı ve Sonrasında Oluşturulan İdari Organizasyon", 13.

yılında Teb kentini de alarak Mısır kralı olmuştur.⁷⁶⁰ I. Psamtik'in Mısır kralı olmasıyla birlikte Yeni Asur Devleti'nin Mısır hakimiyeti sona ermiştir.

1.6.Güney Eyaletleri

Mezopotamya toplumlarında, tanrıların ilahi emirlerini yerine getirmeleri için kralları kutsayarak seçtiklerine inanılmaktaydı. Bu bağlamda, krallığın gökyüzünden yeryüzüne indiği ve kralın da tanrı tarafından seçildiği inancı hâkim olmuştur. Krallar da tanrılardan aldıkları güç ve yetkiyle insanları yönetmiştir.⁷⁶¹ Bu yüzden başa geçen kral bütün icraatlarını tanrıların emriyle yaptıklarını vurgulayarak kendilerine meşru bir ortam hazırlamışlardır. Bu meşruiyet modeli, sadece teolojik bir temel sunmakla kalmayıp aynı zamanda siyasal, sosyal ve hukuksal sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Mezopotamya toplumlarında siyasal otoritenin meşruiyeti, yalnızca dünyevi güç ilişkilerine değil, aynı zamanda güçlü bir ilahi referans sistemine dayandığı anlaşılmaktadır.

Mezopotamya'da Asur Devleti'nin siyasal ve kültürel gelişimi, özellikle Eski ve Orta Asur Dönemlerinde, Güney Mezopotamya'daki siyasi yapılanmalarla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, Asur'un tarihsel serüveni, söz konusu dönemlerde Mezopotamya'nın güneyinde etkili olan egemen güçlerin politikalarına bağlı olmuştur. Eski Asur Dönemi'nde Asur, başlangıçta III. Ur Devleti'ne bağlı olmuştur. Devamında da Babil kralı Hammurabi'nin atası Apil-Su'en'in kontrolüne girmiştir. Asur hem siyasi hem de ekonomik açıdan güneydeki merkezi yönetimlere bağlı kalmıştır. Ancak Asur'da yönetimi ele geçiren I. Şamsi-Adad ile birlikte Asur bir devlet haline gelmiş ve Mari'yi ele geçirmiştir. Bölgesel bir güç haline gelen Asur, garnizonlar kurarak yönetimini sağlamlaştırmış ve vergiler toplayarak da ekonomisini güçlendirmiştir. Bölgeden geçen ticaret yolları da Asur kontrolünde olmuştur. Ancak Asur kralının ölmesiyle birlikte Asur siyasi gücünü yitirmiş ve Eski Asur Dönemi'nin sonu gelmeye başlamıştır. Bu dönemde güçlenen Babil, Orta Mezopotamya'da kontrolü eline geçirmiştir. Hammurabi öncülüğünde siyasi birliğini sağlamlaştıran Babil, yalnızca askeri açıdan değil, aynı zamanda kültürel, hukuksal ve dini açılardan da Mezopotamya'nın yeni merkezi

⁷⁶⁰ Radner, "After Eltekeh: Royal Hostages from Egypt at the Assyrian Court", 477; Microop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 224; Gökçek, *Asurlular*, 196, 204; Yıldırım, "Eski Mısır'da Asur Hakimiyetinin Başlangıcı ve Sonrasında Oluşturulan İdari Organizasyon", 13.

⁷⁶¹ Ercüment Yıldırım, "İnsanlığın Yönetim Bilincinde Mezopotamya'daki Adalet Anlayışının Yeri" *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, ed. L. Gürkan Gökçek et al. (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019), 142-143, 154-155.

konumuna gelmiştir. Asur kenti de Mitanniler'in hâkimiyetine girerek normal bir kente dönüşmüştür.⁷⁶²

Bölgedeki egemen güç olan Babil, Asur'un yönetim anlayışını büyük ölçüde etkilemiştir. Sami bir kavim olan Asurlular, Babil kralı Hammurabi'nin oluşturduğu yönetim anlayışını benimseyerek dine dayalı bir yönetim sistemini oluşturmuşlardır.⁷⁶³ Babil'deki monarşik yapı, Asur kralları tarafından takip edilmiş ve benzer bir yönetim anlayışını benimseyerek kendi yönetim sistemlerini güçlendirmişlerdir. Bu durum, Asur'un yönetim anlayışının evriminde önemli bir rol oynamıştır. Bu etkileşim, aynı zamanda Asur'un sonraki dönemlerde imparatorluk kimliğini biçimlendirecek olan kurumsal temellerin atılmasına da zemin hazırlamıştır.

Babil'de krallar, meşruiyetlerini öncelikle baş tanrıları Marduk tarafından ilahi olarak atanmış olmalarından ve rahipler tarafından kutsanma yoluyla takdis edilmelerinden almışlardır. Kralın adaleti tesis etmek, barış ve güvenliği sağlamak ve dini geleneklere riayet etmek gibi çeşitli görevleri yerine getirmesi gerekmektedir. Kral, tanrılara olan cömertliğini onların tapınaklarını himaye ederek gösterir, tanrılar ise buna karşılık olarak ona hükmetme yetkisi bahşeder ve krallığını desteklerdi. Rahipler ise bu iki egemenlik düzeyi arasında aracılık işlevi görmekteydi. Bu kapsamda rahipler, düzenli tapınak ritüellerini kralın koruması altında yürüterek tanrılarının ihtiyaçlarını karşılar ve kralı tanrılar adına tahta çıkarırlardı.⁷⁶⁴

Eski Asur Dönemi'nde Asur kralları kendilerini baş tanrı Aşşur'un yeryüzündeki rahibi olarak belirtmişlerdir. Bu bağlamda, Asurlular, kralı Tanrı Aşşur'un temsilcisi olarak algılamış olup, Tanrı Aşşur'u da gerçek yönetici olarak tahayyül etmişlerdir.⁷⁶⁵ Mezopotamya'da hakimiyet kurmaya başlamasıyla da Asur kralları tanrılar tarafından seçildiklerini belirterek krallıklarını meşrulaştırmışlardır. Tanrının desteğini alarak hüküm sürdüklerini ifade eden Asur kralları, krallıklarını meşru bir zemine oturtmuşlardır. Böylece krallar, tanrının vekili olduklarını ve yaptıkları faaliyetleri tanrı adına gerçekleştirdiklerini belirterek ele geçirdikleri halklar üzerinde hakimiyetlerini

⁷⁶² Gökçek, *Asurlar*, 35-69; L. Gürkan Gökçek-Faruk Akyüz, "Asur Ordusu", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32/54 (2013), 43, dipnot 1.

⁷⁶³ Pekşen-Topaloğlu, "A Theocratic Approach to Governance in Ancient Times: Assyrians", 10.

⁷⁶⁴ C. Waerzeggers, "Babylonian Kingship in the Persian Period: Performance and Reception", *Exile and Return: The Babylonian Context*, ed. J. Stökl-C. Waerzeggers (Berlin/Boston: De Gruyter, 2015), 187-188.

⁷⁶⁵ Hasan Ali Şahin, "Eski Asur Toplumunda Baştanrı Aşşur Kültü", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, ed. L. Gürkan Gökçek et al. (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019), 350.

pekiştirmiş olmaktadır.⁷⁶⁶ Bu uygulama ile kendilerine karşı olan bir isyan ya da başkaldırının doğrudan tanrıya karşı olduğu ve cezasız kalmayacağı anlaşılmaktaydı. Yeni Asur Devleti'nde kralların tanrısal desteği almasıyla birlikte monarşiye dayalı devlet düzeni güçlü olmaya başlamıştır.

Orta Asur Dönemi'nde merkezi krallık yapısının güç kazanmaya başlamasıyla birlikte, Asur'un bölgesel etkinliği artmış olsa da Güney Mezopotamya'daki Babil (Kas) Hanedanlığı'nın yükselişi bu süreci ciddi biçimde etkilemiştir. Babil'in bu hegemonik pozisyonu, kuzeydeki Asur siyasi yapılanmasını sınırlandırmıştır. Babil'in siyasi gücü, Asur'un dış politikasını kısıtladığı gibi, iç dinamiklerini de etkilemiştir. Babil kökenli yönetsel modeller Asur'da benimsenmeye başlanmıştır. Bu durum, Asur'un kurumsal kimliğinin oluşumunda Babil medeniyetinin belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Babil Hanedanlığı'nın yükselişi de Asur'un siyasi özerkliğini sınırlamakla kalmayıp, kültürel ve idari yapısını da etkilemiştir.

Mezopotamya'da olduğu gibi, Asur'da da kralların temel görevleri arasında tanrıların isteğinin yorumlanması, Asur ülkesinin yönetiminin sağlanması ve Asur halkının tanrıların önünde temsil edilmesi bulunmaktaydı.⁷⁶⁷ Asur kralları kendilerini Asur Devleti'nden sorumlu “*çobanlar*” olarak göstermiş ve yazılı belgelerde “*çoban-krallık*” ifadeleri yer almıştır. Asur kralları saray rölyeflerinde tanrıların hizmetçisi olarak betimlenmiş olup, tanrısal korumanın altında olduklarını sahnelemişlerdir. Örneğin II. Asurnasirpal'in Nimrud'daki Kuzeybatı Saray rölyeflerinde kanatlı cinler tarafından korunarak gösterilmesi tanrısal korumanın sağlandığına işaret etmekteydi.⁷⁶⁸

Asurluların çevre bölgelerindeki krallıklar, kabileler üzerine seferler düzenlemesindeki geleneksel ideoloji, kendilerini Tanrı Aşşur'un medenileşmiş hizmetkârı olarak görmeleri ve bundan dolayı diğer halklar üzerinde cezalandırma hakkına sahip olduklarını düşünmelerinden gelmektedir. Bu kapsamda, Asur kralları askeri seferler sonucunda ele geçirdiği bölgelerde kendi eyalet yönetimlerini oluşturmuş, yerel direnci ortadan kaldırmak için özellikle güney bölgesinden büyük sürgünler gerçekleştirmiş; vergi ve haraç sistemini uygulayarak ekonomik ihtiyaçlarını gidermek

⁷⁶⁶ Pekşen-Topaloğlu, “A Theocratic Approach to Governance in Ancient Times: Assyrians”, 10.

⁷⁶⁷ Yusuf Kılıç-Şeyma Ay, “Eski Mezopotamya'da Siyasi Örgütlenmede Din Olgusu”, *Turkish Studies* 8/5 (2013), 394; Pekşen-Topaloğlu, “A Theocratic Approach to Governance in Ancient Times: Assyrians”, 11.

⁷⁶⁸ Koray Toptaş, “Yeni Asur İmparatorluğu'nda Saray Rölyeflerinin ve Anıtlarının Propaganda Aracı Olarak Kullanımı”, *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 16/1 (2022), 195-196.

istemiştir.⁷⁶⁹ Tanrısal desteği sağlayan Asur kralları kendilerini kahraman savaşçılar olarak belirterek tanrıların egemenliğini farklı bölgelere yaydıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Bu yüzden krallar için tanrısal desteğin sağlanması, siyasi faaliyetlerini ve emellerini gerçekleştirmek için en büyük meşrulaştırma aracı olmuştur.

Yeni Asur Dönemi'nde Asur kralları bölgedeki hâkim güç olmasıyla birlikte uyguladığı yayılcı politikalarını tanrıların emirlerine dayandırmışlardır. Bu kapsamda Asur, Babil'i ele geçirdiğinde Mezopotamya'nın en büyük tanrısı Marduk'un yerini Tanrı Aşşur almaya başlamıştır. Bu süreçte baş tanrı Aşşur'un öne çıkması ve Babil'deki Tanrı Marduk'un yerini alması, Babil geleneğini benimsediklerini göstermektedir.⁷⁷⁰ Asur krallarının Babil'i yağmalamaları ve Tanrı Marduk'un heykelini Asur'a taşımaları sonucu tanrı Marduk'a atfedilen sıfatlar da Tanrı Aşşur'a geçmiştir. Dolayısıyla Tanrı Aşşur'un ön planda olması, Asur krallarının sömürü politikasını kutsallaştırmıştır denilebilir.

Yeni Asur Devleti'nde Asur kontrolü dışında olan devletlere ve milletlere düzen sağlama görevi, Asur krallarının bütün hareketlerinin başta tanrı Aşşur ve diğer büyük tanrıların emirlerini yerine getirmesine dayanmaktaydı. Asur kralları yazıtlarında bütün faaliyetlerini tanrıların kendilerine emir vermesine dayandırarak hareket ettiklerini belirtmişleridir.⁷⁷¹ Krallar, tanrısal desteği olarak faaliyetlerini meşru bir zemine oturtmak istemişlerdir. Böylece tebaası olan halk, kralın tanrısal düzene göre hareket ettiklerini düşünmüş ve Asur krallarının emirlerine uymuşlardır.

Asur kralları Tanrı Aşşur'un emri ile seferler gerçekleştirdiklerini yıllıklarında belirterek sınırlarını genişletmiş olup, yeni bölgeleri Asur sınırlarına eklemişlerdir. Gerçekleştirdikleri seferleri anlattıkları yıllıkların giriş kısmında genellikle tanrıların kendilerini yetkilendirdiklerini ve onların emri ile hareket ettiklerini öncelikle ifade etmiş daha sonra yaptıkları fetihleri, ele geçirdikleri bölgeleri ve ekonomik kazanımlarını anlatmışlardır.⁷⁷² Krallar, tanrılardan aldıkları yetki ile hareket ettiklerini ifade ederek kararlarının sorgulanmadan kabul edilmesini ve meşru bir zemine oturtmayı amaçlamışlardır. Asur krallarının gerçekleştirdikleri seferlerde tanrıların desteğini aldıklarını belirtmeleri, hakimiyetlerini sağlamlaştırdıkları gibi ele geçirdikleri

⁷⁶⁹ Reade, "Why did the Medes Invade Assyria", 149.

⁷⁷⁰ Tuğçe Horunlu, "Yeni Asur Dönemi Devlet Politikalarında Din Faktörü", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, ed. L. Gürkan Gökçek et al. (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019), 384.

⁷⁷¹ Bedford, "The Assyrian Empire", 48.

⁷⁷² RIMA II, A.0.101.1; A.0.101.2; RIMA III, A.0.102.24; A.0.102.28; ARAB I, 769; 773; 781; ARAB II, 180, 188, 233, 236, 241, 256, vd.

bölgelerde de tanrının emrini uyguladıklarını ve dolayısıyla hakimiyetinin kalıcı olmasını istediklerini öne çıkarmıştır. Bu bağlamda, kurdukları eyaletlerde Asur tanrı kültürünün ülkede bütünlük sağlaması için de eyalet yönetimlerinin tanrılara sunular yapması zorunlu olmuştur. Bu şekilde hem Asur ülkesinde bir bütünlük sağlanmış olmakta hem de yeni bölgeler üzerinde ekonomik sömürü gerçekleşmiş olmaktadır. Asur kralları sömürgecilik politikalarını dinle destekleyerek maksimum verim almaya çalışmışlardır.

Asur kralları, yönetimleri altındaki toprakları birleştirmek amacıyla tek tip Asur kültürünü teşvik etmeye çaba göstermişlerdir. Bu, çok yönlü bir program aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu programın unsurları arasında Asur kralına bağlılık, baş tanrı Aşşur'un tanınması, vergi toplama, zorunlu askerlik, ortak takvim, ortak bir yargı sistemi ve standart ağırlık ve ölçü birimleri yer almaktaydı.⁷⁷³ Bu bütünleştirme çabaları aslında Asur krallarının ihtiyaç duyduğu askerleri, iş gücünü karşılamada kullanılacak insan gücü ve bunları beslemek için gerekli tarımsal ürünleri en kısa zamanda karşılama isteklerinden kaynaklanmaktaydı.

Asur mektuplaşmalarında Asur kralı tanrının vekili olarak yer almış ve tanrı adına yönetimini gerçekleştirdiği belirtilmiştir.⁷⁷⁴ Asur krallarının hemen hemen her yerde tanrı adına yönetimi sağladıklarını belirtmeleri, yönetme yetkisinin tanrı tarafından kendilerine verildiğini ispatlayarak tebaanın kendilerine sadık kalmalarını ve emirlerini yerine getirmede sorunla karşılaşmak istememelerinden kaynaklanmıştır.

Sürgün politikası, Asur yönetimine karşı olan ayaklanmaların cezalandırılması, rakip güçlerin tasfiye edilmesiyle merkezi güçlerini yok etmek, azınlık grupları sürgün ederek Asur'a sadık olmalarını sağlamak, zanaatkar ve gerekli iş gücünü sağlamak, Asur sınırlarındaki önemli yerleri nüfuslandırmak, terk edilen ya da harap-ıssız bölgeleri tekrar yerleşime açarak tarımsal üretime kazandırmak ve Asur ordusunu güçlendirmek gibi birçok farklı amaçla yapılmıştır. Asur ordusunu güçlendirmek için sürgünlerin askere alınması; bu yöntem alınan ya da vasal olan bölgenin Asur'a haraç ve vergi olarak asker vermesi, ele geçirilen bölgedeki ordunun Asur ordusuna dahil edilmesi olarak farklılık göstermiştir.⁷⁷⁵ Asur kralları Babil ve çevresinden gerçekleştirdiği sürgünlerden ordu için

⁷⁷³ John MacGinnis, "Population and Identity in the Assyrian Empire", *The Assyrian Heritage: Threads of Continuity and Influence. Studies in Religion and Society* 7, ed. Ö. A. Cetrez et al. (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis), 145.

⁷⁷⁴ Pekşen-Topaloğlu, "A Theocratic Approach to Governance in Ancient Times: Assyrians", 18.

⁷⁷⁵ Bustenay Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire* (Wiesbaden: Reichert 1979), 41-77.

ihtiyaç duyulan askerleri de toplamıştır. Asur kralı III. Tiglat-pileser Babil’de Kaldelilere ve diğer kabilelere karşı savaştığında Bit-Amukani, Bit-Şa’alli ve Ru’ua kabilelerinden esir aldığını ve bazılarını Asur ordusuna savaş arabacıları ve süvari olarak dahil ederek Guzana, Şam ve Aşdod’a gönderdiğini kaydetmiştir.⁷⁷⁶ II. Sargon döneminde yazılan SAA XV; 1 nolu mektupta da Ru’ualı hadımın Damascus’tan döndüğünü görmekteyiz.⁷⁷⁷ Bu bağlamda, önceden gönderilen sürgün kişilerin Asur’da önemli görevlere gelebildiği anlaşılmaktadır.

Sürgünlerin bir kısmı orduya dahil edilerek kullanılmıştır. Özellikle genç erkekler bu yönden Asur ordusuna dahil edilmiştir. Örneğin; Asur kralı II. Sargon yazdığı mektup sonucunda Şarru-emuranni’nin Dur-Ladini, Larak, Dur-Bilhai ve Bit-Awukani’nin askerlerini toplayarak kralın adamları birliğine dahil ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁷⁸ Sürgün sonucu Asur ordusuna katılanlar genellikle savaş arabacıları, süvari, piyade alayı, okçu ve kalkan taşıyıcı olarak hizmet etmişlerdir. Bazıları Asur kralının koruması da olarak Asur hizmetine alınırken, sitadel ve kalelere gönderilenler de olmuştur. Ancak orduya dahil edilen çoğu sürgün savaşçı asker yerine ordu kampları ve kalelerde hizmet birliklerine dahil edilmiştir.⁷⁷⁹ Bölgedeki askerleri kendi ordusuna katan Asur kralları, askeri seferler için ordusunu insan gücü bakımından sürekli beslemiştir. Asur kralları, isyan eden veya potansiyel tehdit oluşturan halkları kontrol altına almak amacıyla büyük sürgünler gerçekleştirmiştir. Bu sürgünler, yerel halkların sosyal ve kültürel yapısını bozmayı ve Asur’un egemenliğini sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda, Babil ve çevresindeki bölgelerden büyük miktarda esir ve asker toplanmış, Asur’un merkez bölgelerine ve orduya yerleştirilmiştir. Bu uygulama, yerel halkların direncini kırmayı ve Asur’un kontrolünü güçlendirmeyi hedeflemiştir.

Yeni Asur Dönemi’nde, Asur krallarının, özellikle imparatorluk döneminde, Babil ve çevresindeki güney eyaletlerine yönelik uyguladıkları sürgünler, vergilendirme ve haraç sistemleri, Asur’un bölgedeki egemenliğini pekiştirmede etkili araçlar olmuştur. Bu politikalar, Asur’un askeri ve idari yöntemlerinin merkezinde yer almış ve bölgesel hegemonyasını güçlendirmiştir. Bu kapsamda, Asur, güney eyaletlerinden düzenli olarak vergi ve haraç almıştır. Bu vergiler, Asur’un askeri ve idari faaliyetlerini finanse etmek için kullanılmıştır. Babil ve çevresindeki eyaletlerden alınan vergiler, Asur’un ekonomik

⁷⁷⁶ ARAB I, 789-790; Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 52.

⁷⁷⁷ SAA XV, 1.

⁷⁷⁸ SAA I, 18.

⁷⁷⁹ Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 53.

gücünü artırmış ve bölgedeki egemenliğini pekiştirmiştir. Bu bağlamda, Asur kralına Sippar bölgesinden Aşıpa tarafından gönderilen ND 2452 nolu belgede rab *ālāni* Silli-Bel tarafından 6000 homer tahılın toplandığı ve bir kısmının Sippar’da bir kısmının da gönderildiği bilgileri bulunmaktadır.⁷⁸⁰ SAA XV; 33 nolu mektupta II. Sargon döneminde Borsippa ve Sippar’da hasadın toplanması istenmiştir.⁷⁸¹ SAA XV; 26 nolu mektupta da Dur-Bel-ila’i ve Lubda bölgelerinde hasadın yapıldığı görülmektedir. Ancak mektup kırık olduğundan dolayı içeriği tam olarak anlaşılmamaktadır.⁷⁸² SAA XV; 37 nolu mektupta ise II. Sargon döneminde Der’den vergi olarak sığır ve koyunlar alınmıştır.⁷⁸³ SAA XV; 166 nolu mektupta ise bir kalenin inşa edildiği ve içine hasadı yapılan 1000 homer arpa, 26 homer tuz, 30 küp yağ, ok ve ok uçları gibi askeri ekipmanların stoklandığı ve kale koruması için 100 İtualı ile Gurrulu askerinin bir yönetici ile yerleştirildiği görülmektedir.⁷⁸⁴ Bu bağlamda, bölgede yetişen tarımsal ürünlerin ve hayvanların vergi kapsamında toplanarak Asur’a gönderildiği, bölgedeki ihtiyaçların karşılanması da mevcut ürünlerle karşılandığı ve bunların devamlılığının sağlanması için de kalelerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

III. Salmanassar döneminde Babil kralı Marduk-zakir-şumi kardeşinin isyanı sonucunda Asur kralından yardım istemiştir. Asur kralı da yardım sonucunda Babil kralının kardeşini yendikten sonra tarlalarının tahıllarını aldığını kaydetmiştir.⁷⁸⁵ II. Sargon’a gönderilen SAA XVII; 84 nolu mektupta Asur kralı Babil’e girdikten sonra Bīt-Dakuri halkının kaçtığı ve geride bolca tahıl bıraktıkları görülmektedir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... *Bütün Bit-Dakuri halkı şehirleri terk etti ve bataklığa gitti. Arkasında sayısız tahıl ve hurma bıraktı. ...*”⁷⁸⁶

Belgelerden anlaşılabileceği üzere Babil bölgesi tahıl ürünleri bakımından zengin bir bölge olmuştur. Asur kralları da bunun farkında olmalı ki Babil bölgesinde Asur hakimiyetini tesis ederek bölgedeki kaynaklardan faydalanmak istemişlerdir.

⁷⁸⁰ Saggs, *The Nimrud Letters, 1952*(CTN 5) (Great Britain: British School of Archaeology in Iraq, 2001), 33.

⁷⁸¹ SAA XV, 33.

⁷⁸² SAA XV, 26.

⁷⁸³ SAA XV, 37.

⁷⁸⁴ SAA XV, 166.

⁷⁸⁵ ARAB I, 622; Faruk Akyüz, “Yazılı Kaynaklar Işığında Yeni Asur Ordusunun Sefer Sürecinde Erzak Temin Yöntemleri”, *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 10/2 (2017), 9.

⁷⁸⁶ SAA XVII, 84.

Yeni Asur Devleti için ele geçirdiği bölgelerden gerçekleştirdiği kapsamlı sürgün faaliyetleri MÖ 8. yüzyıldan itibaren yayılcı politikasının genel bir özelliği şeklini almıştır. Bu uygulama ele geçirilen bölgelerde Asur hakimiyetinin devamlılığı için temel etmenlerden biri olmuştur.⁷⁸⁷ Asur kralları ihtiyaç duydukları işgücünü karşılamak için Asur merkezine ve diğer bölgelere uyguladıkları sürgün politikası ile ayaklanan veya yeni fethedilen bölgelerdeki toplumların direncini de kırmak istemişlerdir.⁷⁸⁸ Asur krallarının gerçekleştirdiği kapsamlı sürgünlerin çoğunluğunun Babil ve çevre bölgelerden olması, bölgedeki gücü kırmaya yönelik olmuştur. Sürgün politikaları sonucunda genelde Aramili halklar yerlerinden edilerek başka bölgelere yerleştirilmiştir. Aramilerin kabileler halinde yaşaması sürekli olarak kontrol altına alınmalarını zorlaştırması etkili olmuştur. Bu nedenle çözüm olarak özellikle imparatorluk döneminde güney bölgelerinden büyük sayıda sürgünler gerçekleştirmişlerdir. Örneğin Gambulalı halk sürgün edilerek Harran bölgesine yerleştirilmiştir.⁷⁸⁹ II. Sargon döneminde Bit-Yakin bölgesindeki Aramiler de Kummuh'a sürgün edilmiştir.⁷⁹⁰ Bu bağlamda, Asur kralı saltanatının 13. yılında Babil seferi sonucunda 90.580 insanı sürgün ettiğini ve beraberinde 2.500 at, 854 deve, 610 katır, ve saymadığı kadar koyunun ordusu tarafından alındığını kaydetmiştir.⁷⁹¹ Sürgün ettiği Aramilerin yerine de Kummuh halkını yerleştirmiştir.⁷⁹² II. Sargon Babil, Borsippa, Kiş, Nippur, Uruk ve Der şehirlerinden sürgün ettiği insanları Hilakku bölgesine de yerleştirmiştir.⁷⁹³ Bit-Yakin şehri olan Dur Yakin ve diğer kabilelerden Sanherib de *"boyunduruğum altına girmeyen Kaldeliler ve Aramileri ülkelerinden sınır dışı ettim"* şeklinde belirterek kendisine karşı gelenleri sürgün etmiştir.⁷⁹⁴ Sanherib Nippur kentinden Arapları, Aramileri ve Kaldelileri sürgün etmiştir.⁷⁹⁵ İllil-Bani'nin Asurbanipal'e gönderdiği SAA XVIII; 192 nolu mektupta da Nippur kentinde birçok farklı dilin konuşulduğu görülmektedir.⁷⁹⁶ Dolayısıyla gerçekleşen sürgün faaliyetleri kapsamında farklı insanların Nippur'a yerleştirildiğini söylemek mümkündür.

⁷⁸⁷ Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 33.

⁷⁸⁸ Yıldırım-Pekşen, "Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler", 32.

⁷⁸⁹ Postgate, "Some Remarks on Conditions in the Assyrian Countryside", 41.

⁷⁹⁰ Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 410-411.

⁷⁹¹ ARAB II, 39.

⁷⁹² ARAB II, 41.

⁷⁹³ SAA I, 1.

⁷⁹⁴ ARAP II, 364, 383.

⁷⁹⁵ Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 66.

⁷⁹⁶ SAA XVIII, 192.

Bustenay Oded, sınır dışı etme sisteminde Asur krallarının Babil'in güneyini şehir yerleşimleri ve farklı kabilelerle birlikte daha çok kullandığını aktarmaktadır. Hem sayı olarak hem de kabile olarak çoğunlukla Kalde ve Arami kabilelerini daha fazla sürgüne tabi tuttuğunu belirtmiştir. Ayrıca gerçekleşen sürgün faaliyetleri sonucunda Asur krallarının Babil'in güney bölgesinden toplam 36 defa sürgün gerçekleştirerek diğer bölgelerden daha çok sınır dışı uygulamasına tabi tuttuğunu kaydetmiştir.⁷⁹⁷ Belki de güney bölgesindeki nüfusun daha çok olmasından dolayı bu sonuca varmıştır. Asur'un uyguladığı sürgünler ve vergi politikaları, güney eyaletlerinin ekonomik ve sosyal yapısını derinden etkilemiştir. Yerinden edilen halklar yeni bölgelerde iş gücü olarak kullanılmış olup, gerekli işgücü sağlanmıştır. Bu durum, Asur'un merkez bölgelerinin ekonomik kalkınmasına katkı sağlamış, ancak güney eyaletlerinde yerel halkların sosyal ve ekonomik yapısını etkilemiş ve ekonomik gerilemeye yol açmıştır.

Yeni Asur Dönemi, Asur Devleti'nin Mezopotamya'nın güney bölgelerinde egemenliğini pekiştirdiği ve bölgesel hegemonyasını kurduğu bir dönem olmuştur. Bu süreçte, Babil ve çevresindeki eyaletler, Asur'un askeri ve idari stratejileri için önemli olmuştur. Özellikle Babil'in monarşik yapısı, Asur'un yönetim anlayışını etkilemiş ve benzer bir yönetim modelinin benimsenmesine yol açmıştır. Asur kralları, Tanrı adına savaşmak anlayışını benimsemiş ve bu ideoloji doğrultusunda yayılmacı bir politika izlemişlerdir. Bu yaklaşım, Asur krallarının askeri seferlerini meşrulaştırmış ve fetihleri dini bir temele dayandırmıştır. Bu yayılmacı politika, Asur'un güney eyaletlerine yönelik egemenliğini pekiştirmesinde oldukça etkili olmuştur.

1.6.1.Babil

Asur Devleti'nin Babil'e yönelik hakimiyet politikası, yalnızca dini ve politik nedenlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sınırların genişletilmesi yönündeki stratejik hedefler ve kralların bireysel arzuları da bu süreci belirlemiştir. Bu genişleme politikasında özellikle güney sınırlarının güvence altına alınması ön plana çıkmıştır. Çünkü Babil'in coğrafi konumu, onu hem askeri hem de ekonomik yönlerden cazip kılmaktaydı. Babil üzerinden geçen önemli ticaret yolları; Basra Körfezi çevresi, Zağros Dağları boyunca uzanan hat, yukarı Fırat Nehri aracılığıyla Suriye içlerine ve oradan Akdeniz'e ulaşan rota ile Arap Yarımadası'na yönelen yolları kapsamaktaydı.⁷⁹⁸ Bu

⁷⁹⁷ Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 26.

⁷⁹⁸ J. A. Brinkman, "Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.", *Mesopotamia Power and Propaganda*, ed. M. Trolle Larsen (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), 229.

yolların kontrolü, Asur ekonomisine ciddi katkılar sunarken, aynı zamanda devletin stratejik hâkimiyet alanını genişletme amacına da hizmet etmiştir.

Ayrıca Asur'un Anadolu'ya yönelik genişleme politikaları, güneyde istikrarlı bir sınır hattını zorunlu kılmaktaydı. Babil'in, eski dönemlerden itibaren bir kültür merkezi olması, Asur'u yalnızca kültürel anlamda etkilemekle kalmamış, aynı zamanda onun siyasi gücünden duyulan tedirginliği de artırmıştır.⁷⁹⁹ Bu durum, Asur'un Babil'e yönelik müdahalelerini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu sebeplerden dolayı Asur Devleti MÖ 2. binyılın sonlarından itibaren Babil sınırlarını sürekli olarak güvence altında tutmayı amaçlayan bir politika benimsemiştir. Bu politikanın temelinde, yalnızca askeri ve stratejik kaygılar değil, aynı zamanda Babil ile olan tarihsel ve kültürel rekabet de yatmaktadır. Bu bağlamda, Asur kralı I. Adad-nirari Babil ile sınır güvenliğini tesis etmeye yönelik bir anlaşma yapmış ve bu anlaşmanın geçerliliği, I. Tukulti-Ninurta'nın dönemine kadar sürmüştür.⁸⁰⁰

I. Adad-nirari fethettiği bölgeleri tanımlarken Lubdi kasabası ve Rapiqu bölgesinden Eluhath'a kadar olan bölgeler de yer almaktadır. Lubdi, modern Kerkük'e yakın bir konumda yer almakta olup, Asur ile Babil arasındaki sınır hattında bir kale işlevi görmüştür. Bu fetihler Asur kralının bölgesel stratejisinin bir parçası olarak sınır bölgelerinde kalıcı hâkimiyet oluşturma amacını açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁰¹

I. Tukulti-Ninurta dönemine gelindiğinde Asur ile Babil arasındaki barış, önceki anlaşmaların etkisiyle bir süre daha devam etmiştir. Ancak Asur kaynaklarına göre bu barışı ihlal eden ilk olarak Babil kralı IV. Kaştiliaş olmuştur. Kaştiliaş'ın Asur sınırlarına yönelik saldırıları, Asur kralını savaşa itmiştir. Asur kralı savaş öncesinde tekrar barışı tesis etmeye çalışmışsa da Babil kralının kibirli ve uzlaşmaz tutumu, Asur kralına savaş dışında bir çözüm yolu bırakmamıştır. Sonuç olarak Asur Devleti savaştan galip çıkmış, Babil kenti ve tapınakları yağmalanmış; Babil kralı IV. Kaştiliaş zincirlenerek Asur'a götürülmüştür. Asur'un bu zaferi, Babil üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmiş ve kent yedi yıl boyunca Asurlu yöneticiler tarafından yönetilmiştir.⁸⁰² I. Tukulti-Ninurta kazanmış olduğu zaferi yıllıklarında şu şekilde kaydetmiştir:

⁷⁹⁹ Gökçek, *Asurlular*, 102.

⁸⁰⁰ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, 466.

⁸⁰¹ H. W. F. Saggs, *The Might That was Assyria* (London: Sidgwick&Jackson, 1984), 46.

⁸⁰² Saggs, *The Might That was Assyria*, 52.

“Efendim, büyük tanrılar Asur, Enlil ve Şamaş ve ordumun başında yürüyen cennet ve yeraltı dünyasının kraliçesi, İştâr’ın yardımıyla Kardunyaş (Babil) kralı Kaştilyaş’ı savaşa yanaştırdım. Ordularını yenilgiye uğrattım ve savaşçıları yok ettim. Savaşın ortasında Kassit kralı Kaştilyaş’ı yakaladım ve ayaklarımla onun kibirli boynunun üzerine ayak iskemlesi olarak bastım. Beyim Asur’un huzuruna onu bir esir gibi getirdim. (Böylece) bütün Sümer ve Akad topraklarının beyi oldum (ve) ülkemin sınırlarını doğudaki Aşağı Deniz’e kadar yaptım.”⁸⁰³

Savaşın etkileri Babil kroniklerinde de kayıt altına alınmıştır.⁸⁰⁴ Bu bağlamda, ganimet olarak Babil’den alınıp Asur’a götürülen mallar arasında Tanrı Marduk’un heykeli de bulunmaktadır.⁸⁰⁵ Asur kralı tarafından Babil’in baş tanrısı Marduk’un heykelinin Asur’a götürülmesi Babil üzerinde hem siyasi hem de sembolik bir üstünlük göstergesi olarak kullanılmıştır denilebilir.

Ayrıca Asur kralının Kar-Tukulti-Ninurta kenti ile ilgili olarak işlediği metinlerde Babil zaferine de yer vermiştir. Kral bu zaferini şöyle anlatmaktadır:

“O zaman, Kardunyaş (Babil) kralı Kaştilyaş’ı savaşa zorladım. Ordularının dağılmasına sebep oldum. Bu savaş sırasında ellerimle Kassit kralı Kaştilyaş’ı yakaladım. Yalın ve bağlı bir şekilde onu efendim Asur’un önüne getirdim. Tüm Sümer ve Akad’ı egemenliğim altına aldım. Gönlümün keyfi ve gücüne göre onları yönettim.”⁸⁰⁶

Asur kralının anlattığı zafer yazıtlarından da anlaşılacağı üzere Babil ilk kez I. Tukulti-Ninurta döneminde doğrudan Asur egemenliği altına girmiştir. Bunun yanında Babil’in kraliyet unvanlarını da I. Tukulti-Ninurta almıştır. Bu gelişme, Asur krallarının yalnızca askerî değil, aynı zamanda sembolik ve siyasi düzeyde de üstünlük kurma gayesini yansıtmaktadır.

Ancak bu egemenlik uzun ömürlü olmamıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, Babil yedi yıl boyunca Asurlu yöneticiler tarafından idare edilmiştir. Ayrıca bu yönetim biçimi, doğrudan merkezi idareye bağlı olmasından ziyade, Asur menfaatlerini gözetken yerel kukla yöneticiler aracılığıyla olmuştur. Bu yöntem, Babil hâkimiyetinin kısa sürmesinde etkili olmuştur. Nitekim, Babil üzerindeki bu ilk Asur egemenliğinin süresinin başlangıçta yedi yıl olarak kabul edilen bu dönemin, gerçekte yaklaşık 32 yıl sürdüğü

⁸⁰³ ARI I, 716, 108.

⁸⁰⁴ Gökçek, *Asurlular*, 102.

⁸⁰⁵ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 135; Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, 157.

⁸⁰⁶ ARAB I, 172.

kabul edilmektedir. Ancak bu hâkimiyet, MÖ 1216–1187 yılları arasında hüküm süren Babil kralı Adad-şuma-uşur'un önderliğinde başlatılan güçlü bir isyan ile son bulmuştur. Bu isyan neticesinde yeni Asur kralı Enlil-kudurri-uşur yenilgiye uğratılmış ve esir edilmiştir.⁸⁰⁷ Böylece Asur'un Babil üzerindeki egemenliği, ciddi bir askeri ve siyasi başarısızlıkla sona ermiştir.

I. Aşşur-dân'ın uzun süren saltanatı, Asur tarihinde barışçıl bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Her ne kadar Asur tahtında en uzun süre kalan kral olsa da bu dönemde kapsamlı askeri seferler düzenlenmemiştir. Babil ile olan ilişkiler ise yalnızca küçük çaplı bir sınır çatışması ile sınırlı kalmış ve bu olay, her iki devletin kaynaklarında da kayda değer bir savaş olarak değerlendirilmemiştir.⁸⁰⁸

Orta Asur Dönemi'nin son güçlü kralı olan I. Tiglat-pileser, Tukulti-Ninurta'dan sonra Asur'u yeniden yükselişe geçiren en önemli kral olarak kabul edilmektedir. Onun döneminde Asur, Anadolu ve Kuzey Suriye'ye yönelik düzenlenen seferler sonucunda bölgede belirleyici bir güç haline gelmiş ve yeni bir yükseliş dönemine girmiştir. Ancak aynı başarıyı güneyde, Babil'e karşı gösterememiştir. Özellikle Babil Kralı I. Nebukadnezzar'a (MÖ 1126–1105) karşı yapılan savaşta Asur ordusu mağlup olmuştur.⁸⁰⁹ Bu yenilgiye rağmen, I. Tiglat-pileser, daha sonra Babil Kralı Marduk-nādin-ahhē döneminde üstünlüğü ele geçirmeyi başarmıştır. Bu dönemde Babil, Opis ve Dur-Kurigalzu gibi stratejik öneme sahip yerleşimlerin Asur tarafından ele geçirilmesi, güney sınırlarının güvence altına alınmasını sağlamıştır.⁸¹⁰ Ancak bu başarılar uzun vadeli olmamış, özellikle Suriye'den gelen Arami akınları Asur Devleti'ni ciddi şekilde sarsmıştır. Bu akınlar hem askeri gücü hem de siyasi istikrarı zayıflatmış, I. Tiglat-pileser'in ölümünün ardından Orta Asur Dönemi'nin çöküş süreci hızlanmıştır. Onun halefi Aşşur-bel-kala, doğrudan savaş yoluna gitmektense, diplomatik yöntemleri tercih etmiş ve Babil ile ilişkilerini bir evlilik ittifakı aracılığıyla sağlamlaştırmıştır. Aşşur-bel-kala, Babil tahtına Ada-apla-iddina'yı atayarak güney sınırlarını sağlamlaştırmayı amaçlamış ve bu ittifakı kızını Babil kralına vererek resmileştirmiştir. Bu diplomatik yaklaşım, geçici de olsa Babil ile barışçıl ilişkilerin sürdürülmesine olanak tanımıştır.⁸¹¹

⁸⁰⁷ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. I, 467.

⁸⁰⁸ Saggs, *The Might That was Assyria*, 56.

⁸⁰⁹ Gökçek, *Asurlular*, 117.

⁸¹⁰ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. I, 473.

⁸¹¹ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. I, 474.

II. Adad-nirari döneminde Yeni Asur Devleti, yeniden yapılanma ve genişleme stratejileri doğrultusunda güney bölgelerine önem vermiştir. Bu bağlamda, Dicle Nehri'nin doğusunda ve Fırat kıyılarında bir dizi sınır karakolu inşa edilerek, güneydeki sınır güvenliği artırılmıştır. Aynı zamanda Babil'in kuzeybatısında yer alan Hindanu ve Lake beylikleriyle de diplomatik ittifaklar kurulmuştur. Bu hazırlıkların ardından Babil üzerine düzenlenen akınlar, Yeni Asur Devleti için beklenen başarıyı getirmemiştir. Yaklaşık MÖ 895 yılında hüküm süren Babil Kralı I. Nabu-şuma-ukin, Asur'un bu girişimlerine karşılık vererek sınırlarını Dicle Nehri'nin doğusuna kadar genişletmiştir. Bu gelişmelerin ardından, iki taraf arasında süregelen gerginliğin yerini diplomatik çözümler almıştır. MÖ 891 yılında Asur ile Babil arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Barışın kalıcılığını sağlamak amacıyla evlilikler gerçekleştirilmiştir. Bu diplomatik yaklaşımlar, iki devlet arasındaki ilişkilerin devam eden 70-80 yıl boyunca dostane biçimde sürmesini sağlamıştır.⁸¹² II. Tukulti-Ninurta'nın kısa fakat diplomatik açıdan istikrarlı döneminde Asur ile Babil arasındaki ittifak devam etmiştir. Bu dönemde iki devlet arasında herhangi bir çatışma ya da anlaşmazlık yaşanmamıştır. Aksine, Asur kralı MÖ 885 yılında gerçekleştirdiği zafer yürüyüşü kapsamında Babil topraklarına girmiş, Dur-Kurigalzu ve Sippar gibi önemli merkezleri ziyaret etmiştir.⁸¹³

III. Salmanassar'ın döneminde ise Asur-Babil ilişkilerinin daha somut biçimde güçlendiği bir dönem olarak dikkat çeker. Babil Kralı Marduk-zakir-şumi'nin tahta çıkışı sırasında, kardeşi tarafından başlatılan isyan hareketine karşı III. Salmanassar, ittifak yükümlülükleri doğrultusunda müdahalede bulunmuş ve Babil kralına destek vermiştir. Asur'un bu askeri desteğiyle ayaklanma kısa sürede bastırılmış ve Babil yönetimi istikrara kavuşmuştur.⁸¹⁴ Bu olayın ardından III. Salmanassar hem Babil kentini hem de Borsippa ve Kutha'daki önemli tapınakları da ziyaret etmiş ve halk tarafından törenlerle karşılanmıştır. Bu tür ziyaretler, Asur kralının Babil kültürüne ve dini geleneklerine duyduğu saygının diplomatik bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık, Asur kralı da Babil'in güvenliğini sağlamak amacıyla bölgedeki bazı Arami ve Kaldê kabilelerini yağmalayarak Babil'e olan saygısını göstermiştir. Bu karşılıklı iyi niyet ortamı, Asur ve Babil arasında yeni bir anlaşmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dostluk, III. Salmanassar tarafından tahtının kaidesine yaptırdığı kabartmada simgesel

⁸¹² Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, 135.

⁸¹³ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, 136., Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 155.

⁸¹⁴ Eva Cancik-Kirschbaum, *Asurlular*, çev. Aslı Yarbaşı (İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2004), 81; Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, 238.

olarak betimlenmiştir.⁸¹⁵ Asur kralının Babil seferi bir boğa üzerindeki yazıtta da şu şekilde yer almıştır:

*“Babil’e sefer ettim, Babil, Borsippa ve Kutha’da kurban kestim. Sonra aşağıya Kalde memleketine indim. Onların şehirlerini zapt ettim. Acısu’ya (Basra Körfezi) kadar indim. Dakuri oğullarından Adini’den ve Ukani oğlu Muşallim-Marduk’tan haraç aldım.”*⁸¹⁶

III. Salmanassar’dan sonra Asur kralı olan V. Şamşı-Adad döneminde Asur’da çalkantılı bir dönem olmuştur. Bu bağlamda, V. Şamşı-Adad’ın kral olmasına karşı çıkanlar olmuştur. Bu iç karışıklık dönemi 4 yıl boyunca devam etmiştir. Bu iç savaş sürecinde Babil kralı Marduk-zākir-šumi, Asur’daki karışıklığa müdahil olmuş ve V. Şamşı-Adad’ı destekleyerek onun tahta geçişini sağlamıştır.⁸¹⁷ Bu desteğin arka planında yalnızca siyasi menfaatler değil, aynı zamanda daha önce III. Salmanassar’ın Babil’e sağladığı yardımın karşılıklı bir şekilde iade edilmesi düşüncesi de bulunmaktadır.

Marduk-zākir-šumi, Asur’un önceki dostane tutumuna sadık kalarak mevcut ittifak anlaşmalarına bağlı kalmış ve böylece Asur tahtındaki istikrarı sağlamaya katkıda bulunmuştur. Ancak MÖ 814 yılına gelindiğinde bu karşılıklı destek ilişkisi yeni bir boyut kazanmıştır. Babil’de meydana gelen iç karışıklıklar ve taht üzerindeki anlaşmazlıklar, Asur’un yeniden müdahil olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda V. Şamşı-Adad, ittifak anlaşması çerçevesinde kendisine düşen sorumluluğu yerine getirerek Babil’deki duruma müdahil olmuştur.⁸¹⁸ Bu olay, Asur-Babil ilişkilerinde karşılıklı yükümlülüklerin yalnızca diplomatik seviyede değil, fiili müdahale düzeyinde de işlediğini göstermektedir.

Ancak bu karşılıklı yardım ilişkisi, kısa sürede yeni bir diplomatik krize dönüşmüştür. Babil kralı, sağladığı bu desteğin ardından Asur-Babil ilişkilerini düzenleyen ittifak maddelerinin Babil lehine yeniden yapılandırılmasını talep etmiştir. Bu talepler arasında en dikkat çeken, Asur kralından kral olarak bahsedilmemesi olmuştur. Bu durum Asur tarafından bir aşağılanma ve itibarsızlaştırma olarak algılanmıştır. Böylece, Asur ile Babil arasında kurulan dostane ilişkiler sarsılmıştır. Ancak Yeni Asur Devleti’nin Babil’e saldırmasının kesin nedeni metinlerde açık bir

⁸¹⁵ Khurt, *Eski Çağ’da Yakındoğu*, C. II, 145.

⁸¹⁶ Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, 160.

⁸¹⁷ Cancik-Kirschbaum, *Asurlular*, 80.

⁸¹⁸ Khurt, *Eski Çağ’da Yakındoğu*, C. II, 147, 261.

biçimde belirtilmemiştir. Yine de söz konusu durumun, saldırıya zemin hazırlayan unsurlar arasında yer aldığı düşünülmektedir. Asur'un müdahalesi sırasında Babil Kralı Marduk-balātu-iqbi ölmüş ve yerine Marduk-balāssu-iqbi geçmiştir.⁸¹⁹ Asur kralı Babil'e karşı kazandığı zaferi kayıtlarda şöyle anlatmaktadır:

*“13.000 askerini kılıçtan geçirdim. Kanlarını, kentlerinin meydanlarından nehir suyu gibi akıttım. Askerlerin cesetlerini üst üste yığdım. 3.000 (askerini) canlı ele geçirdim. O şehirden krallık yatağını, koltuğunu, saraylarındaki hazinelerini, saray kadınlarını, mallarını, tanrılarını ve saraylarındaki her şeyi ve sayamadığım birçok şeyi götürdüm. Tutsak aldığım askerlerini yurdumun askerlerine çekirge gibi dağıttım. Kenti yakıp yıktım, harabeye çevirdim.”*⁸²⁰

Asur kralı metnin devamında da 5.000 kişiyi öldürdüğünü, 2.000 kişiyi canlı ele geçirdiğini; 100 savaş arabası, 200 süvari, kraliyet çadırını ve kamp yatağını ele geçirerek galip geldiğini aktarmaktadır.⁸²¹

Yeni Asur Devleti'nin Babil'e yönelik saldırısı sonucunda Asur kralı, stratejik öneme sahip Dur Papsukkal ve Der kentlerini ele geçirmiştir. Der kentinin kutsal tanrılarının da Asur'a götürülmesi ve Babil kralını esir alması Asur'un kurmak istediği hâkimiyeti göstermektedir.⁸²² Bu saldırının ardından Babil, yaklaşık on iki yıl süren karanlık bir döneme girmiştir. Bu dönemde Asur kralı V. Şamşi-Adad, “*Sümer ve Akad Kralı*” unvanını kullanarak tüm Mezopotamya üzerinde hak iddia etmiştir. Ancak saltanatı uzun sürmemiş ve kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir.⁸²³ Yerine Asur kralı olan III. Adad-nirari döneminde ise Asur-Babil ilişkilerinde belirgin bir normalleşme süreci başlamıştır. III. Adad-nirari, Babil'den sürgün edilen halkı geri çağırarak ve savaş sırasında harap olmuş Babil kentinde kült yapılarının yeniden inşasını destekleyerek bölgenin yeniden imarına öncülük etmiştir. Asur kralının Babil kralı olarak kabul edilmesiyle birlikte Babil, Borsippa ve Kutha kentlerindeki tanrılara sunulan kutsal yemeklerden sadece Babil krallarına ait olan kırıntılar Asur kralına gönderilmiştir. Ayrıca yerli halktan, Asur'da uygulanan düzenli vergilendirme sistemine benzer biçimde vergi

⁸¹⁹ Gökçek, *Asurlular*, 152; Cancik-Kirschbaum, *Asurlular*, 82.

⁸²⁰ RIMA III, A.0.103.1; 22b-36; Joan Oates, *Babil*, çev. Fatma Çizmeli (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2005), 117.

⁸²¹ RIMA III, A.0.103.1; iv37-45.

⁸²² Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, 261.

⁸²³ Gökçek, *Asurlular*, 152.

toplanması sağlanmıştır. Bu da Asur'un bölgedeki idari kontrolünü güçlendirmiştir. Asur kralı bu faaliyetlerini şu şekilde anlatmaktadır:

*“Kaçırılan insanları [geri] getirdi ve [ve?] onlara gelir, düzenli bağış (ve) arpa tayını bağladı. Assur (ve) Karduniaş (yani Babil) halkları birleşmişlerdi.”*⁸²⁴

III. Adad-nirari, Babil tapınaklarına yaptığı ziyaretleri Babil kralı olarak gerçekleştirmiş ve tanrılara adaklar sunmuştur. Söz konusu hâkimiyet *Eşzamanlı Tarih*'te Babil nazarında doğru ve adil bir yönetim olarak şu şekilde belirlenmiştir:

*“İleride Akkad'da (yani Babil) ün kazanmak isteyen bir prens [kendi] zaferlerini yazsın. Sürekli bu stele [dönsün?] ve [ona baksın?] ki unutulmasın. Bırakın... vezir (oraya) [kazılmış?] ne varsa kulak kabartsın. Asur'a düzülen övgüler [sonsuz] dek sürsün. Sümer ile Akkad'ın suçu dört bir yandaki (yani dünyanın) yabancı topraklarda dillensin.”*⁸²⁵

MÖ 744'de III. Tiglat-pileser Asur kralı olduğunda Asur'un batıdan Suriye içlerine uzanan ticaret yolları Urartular tarafından, güneyde ise Babil çevresindeki ticaret yolları Aramiler ve Kaldeliler tarafından engellenmişti. III. Tiglat-pileser ilk olarak güneye yönelerek Aramiler ile Kaldeliler'e askeri sefer düzenlemiştir. Ancak Babil'i doğrudan ilhak etmek yerine, Babil kralı Nabu-nâşir'i tahtında bırakmış ve bölge üzerinde sadece sembolik bir egemenlik kurmuştur.⁸²⁶ Böylece Babil'in iç sorunlarıyla doğrudan ilgilenmekten kaçınmış, merkezi hükümetinin güçlendirilmesine öncelik vermiştir.

Bu yönetim sistemi yaklaşık 13 yıl boyunca devam etmiş, ancak Babil kralı Nabu-nâşir'in ölümüyle yerine geçen veliaht oğlu Nadin-şum-ukîn sadece bir ay tahtta kalabilmiş ve ardından bölgede isyanlar patlak vermiştir. Bu karışıklıklar sonucunda Nadin-şum-ukîn öldürülmüş, Kaldeli kabilelerin desteğiyle Mukîn-zēri Babil tahtına oturmuştur. Kaldeli diğer kabilelerin yardımları ile Mukîn-zēri Asur ordusuna karşı 3 yıl boyunca tahtta kalmıştır. Fakat Mukîn-zēri'nin III. Tiglat-pileser tarafından yenilmesinden sonra III. Tiglat-pileser sembolik krallıktan vazgeçip MÖ 729'da kendisini Babil kralı olarak tanıtmıştır.⁸²⁷ Asur kralı, “*Sümer ve Akad Kralı*” unvanını

⁸²⁴ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, 148.

⁸²⁵ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, 263.

⁸²⁶ Brinkman, “Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.”, 229; Cancik-Kirschbaum, *Asurlular*, 85.

⁸²⁷ Brinkman, “Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.”, 229; Collon, *First Impressions Cylinder Seals in The Ancient Near East*, 75.

benimseyerek Babil üzerindeki hakimiyetini göstermiştir.⁸²⁸ III. Tiglat-pileser'in Babil kralı olarak kendisini ilan etmesi, Tevrat'ta da yer almış olup, Asur kralına “*Pul*” adı verilerek Babil kralı olduğu ifade edilmektedir.⁸²⁹ Bu dönemde, MÖ 729-727 yılları arasında Babil'de önemli dini ve kültürel bir etkinlik olan Yeni Yıl Şenlikleri yeniden canlandırılmıştır.⁸³⁰ Böylece Asur kralı hem Asur hem de Babil'i tek bir siyasi yapı altında birleştirerek Babil tahtını kontrol altına almıştır.

Ancak II. Sargon'un ilk yıllarında yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle Babil, Asur'dan ayrılarak yaklaşık on iki yıl sürecek bağımsızlık sürecine girmiştir. Bu dönemde II. Sargon çok sayıda iç ve dış sorunla karşılaşmış ve farklı cephelerde savaşlar yürütmüştür. Bunlardan biri de Babil olmuştur. Babil'deki isyanlar, Asur'un bölgedeki hâkimiyetinin uzun vadeli olmasını engellemiştir.⁸³¹ Elamlılar ile Babilliler arasında Asur'a karşı kurulan ittifak, MÖ 721-710 yılları arasında hüküm süren Merodah-Baladan'ın Elamlıların desteğiyle Babil'i ele geçirmesiyle birlikte güçlü bir koalisyona dönüşmüştür. Merodah-Baladan, Yeni Asur Devleti'nde taht değişimini fırsat bilerek Babil'in bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bağlamda, Yeni Asur Devleti'nin sonraki Babil seferi Asur Kralı II. Sargon tarafından MÖ 720 yılında gerçekleştirilmiştir. Merodah-Baladan Yeni Asur Devleti'ne daha büyük zarar vermek amacıyla Elam kralı Ummanigaş ile iş birliği yapmış ve MÖ 720 yılında Der kentinde Yeni Asur Devleti'ne karşı bir savunma saldırısı düzenlemiştir.⁸³²

Söz konusu askeri müdahalenin temel nedeni, Asur'un Basra Körfezi ticaret yollarına açılan kapısı olarak gördüğü Babil bölgesi üzerindeki hegemonyasını sürdürme isteği idi. Bununla birlikte, Basra Körfezi ticareti açısından önemli olan Uruk kentinin Merodah-Baladan tarafından ele geçirilmesi, Asur'un ekonomik çıkarlarını olumsuz etkilemiştir. Babilli ileri gelenler, Merodah-Baladan'ın uygulamalarından şikâyetçi olmuş ve Asur kralı II. Sargon'dan yardım talep etmişlerdir. Diğer yandan Elamlı krallar da bölgede kendi otoritelerini tesis etmek istemişlerdir. Bu doğrultuda, Elam ile Asur arasında tampon bir bölge oluşturmak amacıyla Babil tahtına etkileri altında tutabilecekleri bir kral yerleştirmek için Merodah-Baladan'ı açıkça desteklemişlerdir. Sonuç olarak Asur ile Elam orduları, Merodah-Baladan'ın Asur karşısı faaliyetleri

⁸²⁸ Gökçek, *Asurlular*, 164; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 66.

⁸²⁹ II. Krallar, 15;19.

⁸³⁰ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, 266.

⁸³¹ Okay Pekşen, “Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXVI/2 (2021), 624.

⁸³² Saggs, *The Might That was Assyria*, 92.

kapsamında karşı karşıya gelmişlerdir. Bu askeri sefer sırasında, Der kenti yakınlarında gerçekleşen savaşta Asur ordusu, Elamlıların desteklediği Babil ordusu tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Der kentinin hedef alınmasının nedeni, bu kentin Babil ile Susa arasında stratejik bir konumda bulunmasıydı. Ayrıca Der, hem Elam'dan Asur'a gelebilecek saldırılara karşı bir tampon bölge işlevi görmekteydi hem de Asur'un Babil'e düzenlediği seferler için bir askeri üs niteliği taşımaktaydı.⁸³³

Bu savaşın sonucunda II. Sargon, yıllıklarında Elam kralı Ummanigaş'ın ordularını yenilgiye uğrattığını iddia etse de Babil kronikleri ise savaşın seyrini farklı vermektedir. Babil kronikleri Asur'un mağlup olduğunu açıkça belirtmektedir. Merodah-Baladan'nın MÖ 710 yılına kadar bölgenin hâkimi olması, Asur ordusunun gerçekte mağlup olduğunu göstermektedir.⁸³⁴ Merodah-baladan'nın kendi yazıtlarında büyük bir zafer kazandığını iddia etmesine karşın, daha tarafsız olan Babil kronikleri incelendiğinde, onun savaş alanına geç ulaştığı ve asıl zaferin Elamlı birlikler tarafından kazanıldığı anlaşılmaktadır. Babil kronikleri bu olayı şu şekilde aktarmaktadır:

“II. Merodah-baladan'ın ikinci yılında: Elam kralı I. Humban-nikaş, Asur kralı II. Sargon ile Dêr bölgesinde savaş yaptı, Asurları geri püskürttü ve onlara büyük bir yenilgi yaşattı. Elam kralına yardım etmek için yola çıkan II. Merodah-baladan ve ordusu, savaşa zamanında yetişemediler ve geri çekildiler.”⁸³⁵

Bu gelişmelerin ardından, II. Sargon güney bölgelerdeki askeri seferlerini bir süreliğine durdurmak zorunda kalmıştır. II. Sargon, akıllıca bir politika izleyerek MÖ 720 yılında Merodah-Baladan ile bir anlaşma yapmış ve böylece devlet içindeki düzeni sağlamak için gerekli zamanı kazanmıştır. Bu dönem boyunca yaklaşık on yıl Elam ve Babil meselelerinden uzak kalmıştır. Ancak MÖ 710 yılında bu antlaşmanın ihlali üzerine, II. Sargon yeniden güney bölgelerine sefer düzenlemiştir. Bu süreçte Elam kralı Ummanigaş'ın ölümü ve yerine deneyimsiz hükümdar II. Sutruk-Nahhunte'nin (MÖ 717–699) tahta çıkması, II. Sargon için bir fırsat olmuştur. II. Sargon Babil-Elam ittifakını bölmek amacıyla Asur ordusunu Babil ile Elam sınırı arasına yerleştirmiştir. Böylece ittifakı ikiye bölerek intikamını almayı ve Babil'e gelecek olan Elam desteğini

⁸³³ Pekşen, “Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance”, 625.

⁸³⁴ Saggs, *The Might That was Assyria*, 92; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 170.

⁸³⁵ J. A. Brinkman, “Elamite Military Aid to Merodach-Baladan”, *Journal of Near Eastern Studies: Erich F. Schmidt Memorial Issue*, Part One 24/3 (1965), 161; Pekşen, *Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance*, 626.

engellemeyi hedeflemiştir.⁸³⁶ Söz konusu yeni kral, Asur saldırıları karşısında dağlık bölgelere çekilmiş ve böylece Merodah-Baladan Elam desteğinden mahrum kalmıştır. Bu gelişmenin ardından Asur orduları, Babil bölgesine yönelerek Dur-Ladinu kentini ele geçirmiş, birkaç askeri sefer sonucunda Babil yeniden Asur'un egemenliğine girmiştir. Babil halkının önde gelenleri II. Sargon'u büyük bir sevinçle karşılamıştır. Merodah-Baladan ise önce güneye kaçmış, ardından Elam'a sığınma talebinde bulunmuştur.⁸³⁷ Ancak Asur yıllıklarına göre Elam kralı, bu sığınma talebini Asur ordusundan duyduğu korku nedeniyle reddettiği görülmektedir:

*“(Marduk-apla-iddina), gece karanlığında sarayından kaçtı; müttefikleri ve savaş birlikleriyle birlikte Elam topraklarına bağlı Yadburu bölgesine ulaştı. Elamlı Şutur-Nahhundi'ye intikam alma ümidiyle tahtını, yatağını, tahtını, kraliyet leğenini ve boyun süsünü hediye etti. Ancak bu Elamlı hain, hediyeleri kabul ettiyse de silahımdan korktu, yardım etmeyeceğini söyleyerek geri çekildi.”*⁸³⁸

*“Merodah Baladan [...] Babil'de Asur'un zaferini duyduğunda [...] savaşın ortasında onu can korkusu bastı. O, kendisini destekleyen savaşçılarıyla birlikte gece vakti Elam yolunu tuttu. Elamlı Şutruk-Nahunte'den destek alabilmek için, kendi kraliyet mobilyalarını armağan olarak gönderdi: Gümüş bir yatak, taht, masa, yıkanma testisi, kendi gerdanlığı. Elamlı alçak, rüşvet kabul etti, ama benim askeri gücümün korktu; bu yüzden Merodah-Baladan'ın yolunu kesti ve Elama girmesini engelledi.”*⁸³⁹

Bu zaferin ardından II. Sargon, Asur'un Basra Körfezi'ne açılan ticaret yolları üzerindeki egemenliğini yeniden tesis etmiş ve İran platosundan Mezopotamya'ya uzanan ticaret güzergâhlarını kontrol altına almıştır. Ancak bu zafer uzun vadeli bir başarıdan ziyade geçici bir üstünlük olmuştur. Çünkü sonraki yıllarda Asur kralları, Babil'i kontrol altında tutabilmek için güneye yönelik politikalar izlemeye devam etmişlerdir.⁸⁴⁰ Asur kralı, bölgede kargaşa çıkaran Arami ve Kalde kabilelerini dağıtmak için Babil'de bir süre kalmıştır. Komşu devletler de II. Sargon Babil'deyken elçilerle hediyeler göndererek Asur kralını tebrik etmişlerdir. Bu süreçte Arami kabilelerine karşı da seferler düzenleyerek güneydeki Asur egemenliğini pekiştirmeye çalışmıştır. Böylece

⁸³⁶ Brinkman, “Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.”, 230; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 171.

⁸³⁷ Pekşen, Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance”, 626.

⁸³⁸ RINAP 2, 1; 365-370.

⁸³⁹ Susan Wise Bauer, *Antik Dünya*, çev. Mehmet Moralı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 406.

⁸⁴⁰ Pekşen, Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance”, 627.

devletin sınırlarını Basra Körfezi'ne kadar emniyete almayı başarmıştır.⁸⁴¹ Asur kralı II. Sargon, Babil'de sembolik bir kral atamak yerine kendisini doğrudan Babil kralı olarak ilan etmiştir.⁸⁴² MÖ 710 yılındaki zaferinin ardından, Babil'de şehir planlaması ve dini ritüellerle halkın desteğini kazanmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu kapsamda tanrılar tarafından seçilmiş meşru bir kral olduğunu kanıtlamaya çalışmış, yerel dini geleneklere saygı göstermiş ve tapınaklarda düzenlenen adak törenlerine katılmıştır.⁸⁴³ Ancak tüm bu çabalara rağmen, MÖ 710 yılından sonra Babil ileri gelenleri Asur'a karşı isyan girişimlerinde bulunmuşlardır.

Asur krallığına Sanherib geçtiğinde babasından güçlü ve geniş bir imparatorluk devralmıştır. Sanherib'in, babasının döneminde devlet işlerine aktif şekilde katılması, onun yönetim süreçlerine aşina olmasını sağlamıştır. Ancak babasının MÖ 705 yılında Tabal'da bir savaş sırasında hayatını kaybetmesi üzerine Asur sınırları içinde çeşitli ayaklanmalar başlamıştır. Bu bağlamda MÖ 703 yılında Doğu Akdeniz kıyısındaki bazı şehir devletleri ve Filistin ile Suriye'deki bazı Asur'a bağlı krallıklar, Sanherib'in tahta geçiş sürecinde oluşan siyasi istikrarsızlıktan faydalanmak istemiş, Mısır'ın da desteğiyle isyan girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu gelişmelerden cesaret alan Merodah-Baladan da Elam desteğiyle yeniden Babil'i ele geçirme girişiminde bulunmuştur. MÖ 705 yılında, Asur yazıtlarında "Arad'ın oğlu" olarak anılan II. Marduk-zākir-šumi, Babil'de bir isyan başlatarak tahta geçmiştir. Ancak saltanatı yalnızca bir ay sürmüş, Merodah-Baladan onu devirerek yerine geçmiştir. Buna rağmen, Babil tahtında sadece dokuz ay kalabilmiştir. Merodah-baladan, Babil'i Elam kralı Kudur-Nahundu'nun desteğiyle kontrol altına aldıktan sonra, MÖ 702 yılında Sanherib Babil'e karşı askerî seferler başlatmış ve bu seferler sonucunda kentin yeniden Asur egemenliğine girmesini sağlamıştır.⁸⁴⁴ Merodah-Baladan'ın en büyük destekçisi ise Elam Devleti olmuştur. Sanherib, bu kargaşaya karşı güney yönünde sefer düzenlemiş ve Kiş Ovası'nda gerçekleşen çatışmada Babil-Elam ittifakını yenilgiye uğratmıştır. Yenilginin ardından Merodah-Baladan, Basra Körfezi'ne doğru geri çekilmiştir.⁸⁴⁵ Sanherib söz konusu askeri seferini yıllıklarında şu şekilde kaydetmiştir:

⁸⁴¹ Gökçek, *Asurlular*, 177; Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, 158.

⁸⁴² Brinkman, "Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.", 230.

⁸⁴³ Pekşen, "Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance", 627.

⁸⁴⁴ Pekşen, "Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance", 628.

⁸⁴⁵ Gökçek, *Asurlular*, 179-180.

“İlk seferimde Babil kralı Merodah-Baladan’ı müttefiki Elam ordusu ile birlikte Kiş Ovasında yenmeyi başardım. Savaşın ortasında O (Merodah-Baladan) karargâhından vazgeçti ve tek başına kaçtı (böylece) hayatını kurtardı. Savaşın başlaması ile geride bıraktığı Savaş arabaları, atlar, dört tekerlekli atlı yük arabaları, katırları ele geçirdim. Babil’deki sarayına sevinçle girdim. Hazine odasını açtım: altın, gümüş, altın ve gümüş kapları, her çeşit değerli taşlar, limitsiz (sayısız) mal ve mülk, ağır vergi, haremi, (onun) saray adamları ve görevlileri, şarkıcıları, erkek ve kadın, bütün zanaatkârları, orada olduğu kadar, sarayının hizmetçileri, getirdim, yağma olarak saydım. Efendim, Assur’un kudretiyle, Kaldenin duvarlı 75 güçlü kentini ve çevresindeki 420 küçük kenti, kuşattım, fethettim, ganimetlerini taşıdım. Erek, Nippur, Kiş, Harsagkalamma, Kutha ve Sippar’daki Araplar, Aramiler ve Kaldelileri nüfusu ile birlikte, isyancılar (yani günahkârlar), çıkarttım, ganimet olarak saydım. (Martta) döndüğümde, Tu’muna, Rihihu, Idakku, Ubulu, Kibrê, Malahu, Gurumu, Ubulu, Damunu, Gambulu, Hindaru, Ru’ûa, Pukudu, Hamrânu, Hagarânu, Nabutu, Li’tâu, (itaatkar olmayan) Aramiler’i, hepsini, fethettim, 208.000 insanı, büyük ve küçük, erkek ve kadın, atlar, katırlar, eşekler, develer, sığır ve koyunlar, sayısız, ağır bir ganimet, Assur’a götürdüm.”⁸⁴⁶

Sanherib askeri seferler sonucunda bölgeden 208.000 kişiyi Asur topraklarının iç bölgelerine sürgün ettiğini ve ele geçirdiği yüksek sayıdaki hayvanları başka bir belgede şu şekilde kaydetmiştir:

“...208.000 değerli esir, 7200 at ve katır, 11.073 eşek, 5230 deve, 80.050 sığır ve 800.100 koyun ile keçiyle birlikte sağ salim Asur’a döndüm. Bunlar, tüm askerlerimin yanlarında götürdüğü ve kendilerine mal ettikleri insan, eşek, deve, sığır ile koyun ve keçilere ek olarak verilmiştir...”⁸⁴⁷

Sanherib, Babil-Elam ittifakını mağlup ettikten sonra Babil’in yönetimini sağlamak üzere Bel-ibni’yi Babil kralı olarak görevlendirmiştir. Asur kralı bu düzenlemeyi yıllıklarında şu şekilde kaydetmiştir:

“... Ordumun bahçelerinde, işledikleri tarlalarda depolanan tahıl ve hurmaları ve kırsal alanlarında yaşamları için gerekli olan mısırları yemesine izi verdim küçük bir köpek yavrusu (mîrânu) gibi sarayımda büyüyen bir rab âlâni’nin oğlu (ve) Şaunna

⁸⁴⁶ ARAB II, 234.

⁸⁴⁷ RINAP 3/1, 1; 60.

(Babil)'ın çocuğu olan Bel-ibni'yi Sümer ve Akad'ın kralı olarak üzerlerine atadım.

...⁸⁴⁸

Asur, muhtemelen yerel bir Babilli kralın güney bölgesi üzerinde daha başarılı olacağına inandıkları için Sanherib Babilli olan Bel-ibni'yi atamıştır. Aslen Babilli olan Bel-ibni'nin Asur'da büyümesi ile Asurlaşması da sağlanmıştır. Asur kralının bu yöntemi uygulaması ile Babillilerin kabul etmesi ve Asur'a sadık olmalarını sağlamak istemesinden kaynaklanmıştır. Ancak bu yöntem başarılı olmamış ve Bel-ibni üç yıl sonra Sanherib tarafından görevinden alınmıştır. Bel-ibni, beklenen kontrolü sağlayamamış, Babil'de yeni isyanlar çıkmış ve Babil tekrar Asur denetiminden çıkmıştır. Bu durum, Sanherib'in bölgeye tekrar dönmesine neden olmuştur. Sonuç olarak, Bel-ibni'nin Babil üzerindeki kontrolü yalnızca üç yıl sürmüştür.⁸⁴⁹ Bunun üzerine Sanherib ikinci bir Babil seferi düzenlemek zorunda kalmış ve bu seferin sonunda Merodah-Baladan hayatını kaybetmiştir. Asur kralı Sanherib, kısa sürede gerçekleştirdiği askerî müdahale ile Babil'i yeniden kontrol altına almıştır.⁸⁵⁰ Seferin ardından Asur hâkimiyetini sürdürmek amacıyla oğlu Aşşur-nâdin-şumi'yi (MÖ 699-694) Babil kralı olarak atamıştır.⁸⁵¹ Bu yeni düzenleme yaklaşık altı yıl boyunca sorunsuz bir şekilde işlemiştir.⁸⁵² Asur kralı Sanherib, Babil'e karşı düzenlediği ikinci seferini yıllıklarında ayrıntılı şekilde anlatmakta ve seferini zorlu coğrafi koşullar altında gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda, stratejik öneme sahip Bit-Kilamzah bölgesini bir kaleye dönüştürmüş ve buradaki savunma duvarlarını güçlendirmiştir. Yıllıklarında bu seferini şu şekilde kaydetmiştir:

“İkamet ettikleri yerde yıktım ve büyük yangın alevleri ile çevresinde döndüm, ve Bit-Kilamzah'ı bir kaleye dönüştürdüm. Surlarını daha önceden olmadığı kadar güçlü yaptım, ve oraya ellerimle fethettiğim bölgenin insanlarını yerleştirdim. Sisirtu ve Kummahlum, güçlü şehirler ve çevrelerindeki küçük şehirler Bit-Barrû bölgesi (lokasyonu) toplamını bölgelerinden kesitim ve onu Asur bölgesine (sınırına) ekledim. Elenzash kraliyet şehrine ve o bölgeyi kaleye dönüştürdüm. Eski adını değiştirdim, (yeni)

⁸⁴⁸ RINAP 3/1, 1; 54.

⁸⁴⁹ Shana Zaia, “Going Native: Šamaš-Šuma-Ukīn, Assyrian King of Babylon”, *IRAQ* 81 (2019), 250; Pekşen, “Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance”, 629.

⁸⁵⁰ Olmstead, *History of Assyria*, 290.

⁸⁵¹ Jamie Novotny, “Texts, Scribes and Literary Traditions: A General Introduction”, *SAAS* XXIX (2019), 111.

⁸⁵² Olmstead, *History of Assyria*, 290.

*adını Kar-Sanherib koydum. Fethettiğim bölgenin insanlarını içine yerleştirdim. Görevlim, Harher valisine teslim ettim. Böylece ülkemi genişlettim.”*⁸⁵³

Babil olaylarının temel sebebinin, önceki dönemlerde de görüldüğü üzere, Elam Devleti olduğu aşıkardır. Elam, fırsat buldukça Babil ile ittifaklar kurmakta ve Asur’a karşı iş birliği yapmaktaydı. Sanherib, bu durumu dikkate alarak doğrudan Elam üzerine sefere çıkmaya karar vermiş ve bu amaçla önemli hazırlıklara başlamıştır. O dönemde hem Asur hem de Babil’in donanma gücü bulunmadığından, Sanherib Fenike’den deneyimli gemiciler getirmiştir. Fenikeli ustalar, Ninive ve Til Basrip’te, Dicle ve Fırat nehirlerinin gemi için elverişli olduğu noktalarda büyük gemiler inşa etmişlerdir. Bu gemi ustalarının yanı sıra, mürettebatlar da Tır, Sur ve İyonyalılar’dan oluşmaktaydı.⁸⁵⁴ Yapılan gemiler Dicle Nehri üzerinden Opis’e indirilmiş, daha sonra makaralar kullanılarak Opis’ten karadan Fırat Nehri’ne indirilmiştir. Bu gemilere süvariler bindirilerek seferde kullanılmıştır. Sefer için düzenlenen kamp yeri nehirden iki saatlik mesafede bulunmasına rağmen, gelgitlerin etkisiyle kamp yeri sular altında kalmıştır.⁸⁵⁵ Sanherib bunu yıllıklarında şöyle anlatmaktadır: “*Denizin dev dalgaları yükselip çadırıma girdi. Ve onlar (dalgalar) kampımda beni tamamen sardılar, adamlarımın beş gün beş gece büyük gemilerde kafeste gibi kalmasına neden oldular.*”⁸⁵⁶

Elamlılar Sanherib’in bu hamlesine karşılık olarak, Sippar’da Asur’a saldırmışlardır. Sanherib’in oğlu Aşşur-nadin-şumi MÖ 694 yılında Elamlılar tarafından esir alınarak öldürülmüştür.⁸⁵⁷ Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Elam kralı, Nergal-uşezib’i (MÖ 692–689) Babil tahtına çıkarmıştır. Sanherib, Babil’deki bir isyan sonucunda oğlunun öldüğünü öğrendiğinde, büyük bir orduyla Elam ve Babil’e saldırmıştır. O sırada, Elamlılar tarafından da desteklenen Nergal-uşezib, Babil tahtında oturmaktaydı. Ancak Sanherib’in düzenlediği askerî sefer sırasında tahttan indirilmiş, esir alınarak Asur’a götürülmüştür. Babil tahtına da Muşezib-Marduk çıkmıştır.⁸⁵⁸ Esir alınan Nergal-uşezib’in de Ninive’nin girişine bağlanarak ayılar tarafından öldürüldüğü kaydedilmiştir.⁸⁵⁹ Muşezib-Marduk, geniş bir ittifak kurarak MÖ 690 yılında günümüz

⁸⁵³ D. D. Luckenbill, *The Annals of Sanherib* (Chicago: The University of Chicago Press, 1924), 26-29.

⁸⁵⁴ Stephanie Dalley, *The Mystery of the Hanging Garden of Babylon* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 95-96.

⁸⁵⁵ Olmstead, *History of Assyria*, 290; Saggs, *The Might That was Assyria*, 102.

⁸⁵⁶ ARAB II, 319.

⁸⁵⁷ Saggs, *The Might That was Assyria*, 102; Collon, *First Impressions Cylinder Seals in The Ancient Near East*, 130.

⁸⁵⁸ Pekşen, “Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance”, 629.

⁸⁵⁹ RINAP 3/1, 1; 13b-15; RINAP 4, 1; iii 42.

Samarra kenti yakınlarında, Dicle Nehri kıyısında yer alan Ḥalulê'de Yeni Asur Devleti ile savaşıdır.⁸⁶⁰ Sanherib'in yıllıklarında anlattığına göre savaşta 150.000 düşman askeri öldürülmüş ve bunlara Elam ordu komutanı da dâhildir. Bu anlatı yıllıklarda şu şekilde kaydedilmiştir:

“Ayaklarının tozu muazzam bir fırtına gibi gökyüzünü kaplayarak [...] Dicle kıyılarında [...] benim karşımda savaş nizamına girdiler. Geçişimi engellediler ve savaşa davet ettiler. [...] zırhlı elbisemi giydim. Zafer alameti olan miğferimi başıma yerleştirdim. Kalbimde kızgınlıkla, düşmanı aşağıya indiren büyük savaş arabama seğirttim. Asur'un bana bahşetmiş olduğu büyük yayı elime aldım; yaşamı delip geçen mızrağımı kavradım. [...] onları çevirmeyi başararak, ilerleyişlerini durdurdum. Düşman grubunu ok ve mızraklarla biçtim. Hepsinin bedenlerini deldim. [...] gırtlaklarını kestim, ip kesercesine değerli yaşamlarını kestim. Bir fırtınadaki sular gibi bağırsaklarındaki ve gırtlaklarındaki geniş topraklara boşalttım, zıplayan küheylanlarım bir nehre dalar gibi akan kanlarına daldılar. Kötüleri ve hınzırları aşağıya indiren savaş arabamın tekerlekleri pislik ve kanla kirlendi. Ovayı, savaşçıların cesetleriyle çimen gibi doldurdum. Husyelerini kestim ve penislerini hazirandaki hıyar tohumları gibi koparttım.”⁸⁶¹

Asur kralı başka bir metinde de bu savaşı şu şekilde kaydetmiştir:

“...Gemilerin yanaşması, atların çıkması ve insanların ayak basması için elverişsiz ve son derece zor olan, kuduran denizin kıyısında; Nagîtu ve Nagîtu-di'bina şehirlerinde yaşayan Kaldî halkı ile Ḥilmu, Pillatu ve Ḥupapanu topraklarının insanları, savaşçılarımdan gemilerini görünce, sayısız okçu, savaş arabası, at ve katırdan oluşan büyük bir kuvvet topladılar. Savaşçılarımdan henüz ulaşmadan önce, Ulāya Nehri kıyısında –ki bu nehir düzgün kıyılara sahipti– savaş düzenine geçerek yüksek bir arazide askeri birliklerim için konuşlanma noktalarını tuttular ve silahlarını bilemeye başladılar. Savaşçılarımdan limanın iskelesine ulaştı ve çekirgeler gibi gemilerden kıyıya çıkarak onların (Kaldîler ve Elamlıların) üzerine hücum etti ve onları mağlup etti. Elam kralına ait olan Nagîtu, Nagîtu-di'bina, Ḥilmu, Pillatu ve Ḥupapanu şehirlerini fethettiler. Bu şehirlerin garnizonlarını, Kaldî halkını, Bît-Yakîn ülkesinin tüm tanrılarını, mallarıyla birlikte Elam kralının halkını, savaş arabalarını, atları, katırları ve eşekleri alıp götürdüler. Bunları gemilere yüklediler ve denizin öte yakasından, Bāb-salimeti şehrine

⁸⁶⁰ Khurt, *Eski Çağ'da Yaıdoğu*, C. II, 271.

⁸⁶¹ Gökçek, *Asurlular*, 182-183.

—benim önüme— getirdiler. Bu şehirleri yıktılar, yerle bir ettiler ve ateşe vererek yaktılar. Elam'ın geniş topraklarına ölümcül bir sessizlik yaydılar... ”⁸⁶²

Asur krallarının yıllıklarında sıkça rastlanan abartılı anlatım geleneği, Sanherib döneminde de devam etmiştir. Sanherib, yıllıklarında zaferlerini büyük bir ihtişamla tasvir etmiş olmakla birlikte, bu anlatımların aksine istenilen kalıcı başarının elde edilemediği ve kısa süre sonra Babil'in tekrar Asur tarafından kuşatıldığı anlaşılmaktadır. Asur kralı Sanherib söz konusu kuşatmayı Urartu sınırında yer alan ve eski adını değiştirilerek “*Sanherib Kanalı*” adını verdiği kanalda yer alan Bavian yazıtında detaylı bir şekilde aktarmıştır. Bu kuşatma sonucunda Babil, MÖ 689 yılında Asur tarafından alınmıştır.⁸⁶³ Asur kralı söz konusu yazıtta Babil seferini şöyle anlatmaktadır:

“*Ummanmenanu'ya karşı kazdığım, O kanalın açıldığı yılda (yani akabinde), Elam ve Babil kralları ile birlikte ittifak kurdukları birçok dağ ve deniz kralları, Halule kentinin ovasında savaş hattını belirledim. Büyük efendi, efendim, Assur'un emri ile hızlı bir mızrak gibi ortalarına gittim ve ordularının yenilmesini tamamladım. Ordularını paramparça ettim, düzenlerini bozdum. Elam kralı liderlerini, Merodah-Baladan'ın oğlu, Nabu-şum-işkun, Babil kralı ile birlikte o savaşta onları canlı yakaladım. Elam kralı ve Babil kralına gelince, şiddetli saldırımın korkusu üstelerinden geldi, savaş arabalarından vaz geçtiler, ve canlarını kurtarmak için topraklarından (ülkelerinden) kaçtılar. Ve geri gelmediler. Bunun sonucu olarak Sanherib şiddetli şekilde kızdı ve (ordusuna) Elam'a doğru dönmelerini emrettiği için, korku ve dehşet tüm Elam üzerine yayıldı, ve onlar toraklarını (ülkelerini) bıraktı, hayatlarını kurtarmak için, kendilerini kartal gibi ulaşılmaz dağlara vermişler, ve, biri onu takip eden kuşlar gibi, kalpleri yırtılmıştı. Ölüm günlerine gelince ortaya çıkmadılar (yani herhangi bir açıklık yok) ne de savaştilar. İkinci seferimde Babil'e karşı, fethetmeye karar verdiğim, hızlıca ilerledim, yaklaşan fırtına gibi koptum, ve onu (Babil'i) kasırga gibi ezdim, o kentin etrafını tamamen tünellerle ve (kenti alan) elimdeki araçlarla çevirdim, yağma... onun güçlü... küçük ya da büyük olmaksızın ardında bir şey bırakmadım. Kent meydanlarını (geniş yerler) cesetleriyle doldurdum. Babil kralı Şuzubu'yu, ailesiyle ve onun (soyluları) ile birlikte ülkeme canlı getirdim. O kentin servetini,- gümüş, altın, değerli taşlar, mal ve mülkü halkıma azar azar dağıttım (ellerine saydım) ve onların sahibi onlar (halkım) oldu. İçinde*

⁸⁶² RINAP 3/2, 46; 81b-99b.

⁸⁶³ Olmstead, *History of Assyria*, 332; Marc Van De Mieroop, “A Tale of Two Cities: Nineveh and Babylon”, *Iraq* 66 (2004), 1.

ikamet eden tanrılar, halkımın elleri onları aldı ve onları parçaladılar. Onların (tanrıların) mal ve mülküne el koydular. Babil kralı Marduk-nadin-ahhe, Asur kralı Tiglat-pileser döneminde ele geçirdiği ve Babil'e götürdüğü Ekallate (şehir) tanrıları Adad ve Şala'yı 418 yıl sonra Babil'den çıkarttım (getirdim) ve onları Ekallate'de kendi yerlerine geri getirdim. Kent ve (onun) evleri,- temel ve duvarları (yani temellerinden duvarlarına kadar) yıktım ve mahvettim, ateşe verdim. Surlar ve dış surlar, tapınaklar ve tanrılar, tuğla ve topraktan tapınak kulesi, geriye kaldığı kadarıyla, yıktım ve onları Arahtu Kanalına attım. O kentin (Babil'in) ortasında kanallar kazdım, her yerini (zeminini) su ile bastırdım, ve bu yüzden hatta temellerini (temellerinin yapısını) yerle bir ettim. Kentin yıkımına bir selden daha çok hasar verdim. Gelecek günlerde, o kentin alanını, ve (onun) tapınakları ve tanrıları, hatırlanmayabilir, onu komple su (selleri) ile gömdüm ve çayır gibi görünmesine neden oldum.”⁸⁶⁴

Sanherib'in Babil kuşatması, MÖ 690 yılının yaz mevsiminde başlamış ve yaklaşık 15 ay süren kuşatmanın ardından MÖ 689 yılında Babil şehri Asur kontrolüne geçmiştir. Sanherib'in yıllıklarında belirttiği üzere, Babil'in ordu tarafından yağmalanmasına izin vermiştir. Babil kralı olan Muşēzib-Marduk'u da mağlup etmiş ve ailesini esir almıştır. Ayrıca, oğlunun intikamını almak amacıyla Babil'deki askerlerine şehrin ve çok sayıdaki tapınağın yağmalanması emrini vermiş, kentteki bazı tanrı heykellerini tahrip ettirmiş ve sonunda Babil'in koruyucu tanrısı olan Marduk'un heykelini Asur'a götürmüştür. Bununla da yetinmeyen Sanherib, Dicle Nehri'nin yatağını değiştirerek nehrin yıkılmış şehir surlarından geçirilmesini sağlamış ve böylece Babil'i harabeye çevirmiştir.⁸⁶⁵ Özellikle Sanherib'in oğlunun Elamlılar tarafından öldürülmüş olması göz önüne alındığında, zaten acımasız yapısıyla bilinen Asur ordusunun, kuşatma sonrası gerçekleştirdiği istila ve yağmanın sonucunda Babil kenti neredeyse yerle bir edilmiştir.

Sanherib gerçekleştirdiği Babil yıkımını, Bavian yazıtının yanı sıra Asur'daki Akitu Tapınağı'nda yer alan yazıtında da kaydetmiş ve olayı şöyle aktarmıştır: “*Şehrin molozlarını ortadan kaldırdım ve Fırat nehri ile denize ulaşmasını sağladım. Toprak (moloz) Dilmun'a ulaştı ve Dilmunlular onu gördüğünde Tanrı Asur'un korkusu onları sardı ve onlar hazinelerini bana getirdiler.*”⁸⁶⁶

⁸⁶⁴ Luckenbill, *The Annals of Sanherib*, 82-84; RINAP 3/1, 18; RINAP 3/2, 145.

⁸⁶⁵ A.T. Olmstead, “The Fall and Rise of Babylon”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 38/2 (1922), 83; Pekşen, “Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance”, 631.

⁸⁶⁶ Microop, “A Tale of Two Cities”, 2.

Yeni Asur Devleti'nin Sanherib dönemindeki Babil istilas1 ve Babil kralının Asur'a götürölmesi olay1, Babil Kronikleri'nde açık bir şekilde yer almamakla birlikte, kısmen şu şekilde aktarılmaktadır: “*Kislev (Kasım/Aralık) ayının birinci gününde kent (yani Babil) zapt edilmişti. Muşezib-Marduk esir alınmış ve Asur'a nakledilmişti. Babil dört yıldır Muşezib-Marduk'un hâkimiyetindeydi*”.⁸⁶⁷

Sanherib Ninive'de yaptırdığı sarayda yaklaşık 6 m uzunluktaki cephesinde Babil seferini betimleyen kabartmalarla bu zaferini anıtsal biçimde tasvir etmiştir.⁸⁶⁸ Sanherib döneminde, Asur ordusu Babil'e karşı dört ayrı sefer düzenlemiş ve en nihayetinde MÖ 689 yılında Babil'i istila ederek önemli bir zafer kazanmıştır. Ancak Sanherib'den sonraki dönemlerde, özellikle Asarhaddon ve Asurbanipal'in saltanatları sırasında, MÖ 660'tan önce başlayan ve sonu gelmeyen huzursuzluklar Asur güçleri tarafından bastırılmaya devam edilmiştir.⁸⁶⁹

Sanherib'ten sonra Asur kralı olan Asarhaddon'un Babil üzerindeki politikalarını şekillendiren en önemli faktörlerden biri annesinin Babilli olması ve kendisinin de Babilli bir prensesle evlenmesidir. Bu bağlar, Asarhaddon'un Babil ile olan ilişkilerinde daha yapıcı ve barışçıl bir tutum izlemesinde belirleyici olmuştur.⁸⁷⁰

Ancak bu ailevi bağlara rağmen, Babil kentinde Asur yönetimine karşı ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu isyan hareketlerine yalnızca yerel halk değil, Babil'in kent yönetiminde görevli memurlar da zaman zaman dâhil olmuştur. Asarhaddon'un babası Sanherib'in daha önceki sert Babil politikaları —özellikle kentin MÖ 689 yılında yıkılması ve yağmalanması— Babil halkında nefret oluşturmıştır. Bu kapsamda, Babil'de Asur yönetimine karşı bir cephe oluşmuş ve Elam ile ittifak arayışlarına girmiştir. Ancak Asur istihbaratı bu bilgilere ulaşmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda Yeni Asur Devleti'ne karşı oluşan cephe dağıtılmış ve söz konusu kişiler ev hapsi gibi cezalara tabi tutularak Babil'deki Asur karşıtı ittifakın dağılmasına yol açmış ve merkezi otoritenin yeniden tesisini mümkün kılmıştır.⁸⁷¹

Bu bağlamda, Elam tahtında Güney Babil'i kontrol altında tutan II. Huban-Haltas (MÖ 681–675) bulunmaktaydı. Aynı dönemde gerçekleşen bir Deniz Ülkesi seferi sırasında Elam Devleti'nin ilk kez kayıtlarda yer aldığı görölmektedir. Asarhaddon'un bu

⁸⁶⁷ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, 274.

⁸⁶⁸ Olmstead, *History of Assyria*, 323.

⁸⁶⁹ Brinkman, “Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.”, 230.

⁸⁷⁰ Gökçek, *Asurlular*, 191.

⁸⁷¹ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, 275.

sefere ilişkin yıllıklarına göre, Babil sorunu henüz çözülememişti. Elamlılar, Asur hâkimiyetini zayıflatmak amacıyla Babillilerle ittifak kurarak Merodah-Baladan'ın oğlu ve Deniz Ülkesi görevlisi olan Nabû-zêr-kitti-lîşir'i Babil tahtına çıkarmaya çalışmışlardır. Ancak bu siyasi gelişme Asarhaddon'un düzenlediği askerî seferle engellenmiş ve bunun sonucunda Nabû-zêr-kitti-lîşir Elam'a kaçmıştır. Burada ise, destekçisi olan Elamlılar tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Elamlıların Asurlulara karşı destekledikleri Nabû-zêr-kitti-lîşir'i öldürmesi, Elamlıların Asur kralıyla dostane ilişkiler kurmak istemeleri ve Elam'a yönelik olası bir Asur askerî seferini önlemek amacını taşımış olmalıdır. Bu olayın ardından, Nabû-zêr-kitti-lîşir'in kardeşi olan Bît-Yakînli Na'id-Marduk, Asarhaddon tarafından Deniz Ülkesi valisi olarak atanmıştır. Na'id-Marduk, kral olmadan önce Elamlılar tarafından esir alınmışsa da kaçmayı başarmış ve Asur'a sığınmıştır.⁸⁷²

Dolayısıyla, Na'id-Marduk'un Babil sorununa çözüm noktasında Asurlular için önemli bir müttefik olduğu söylenebilir. Asur ile Babil arasında muhtemel bir ittifakı engellemek isteyen Elamlılar, Babil topraklarına saldırma kararı almışlardır. Çünkü Bît-Yakîn'den Asur yanlısı bir kralın Babil tahtında oturması, Elamlıların bölgedeki etkisini büyük ölçüde azaltmıştır. Bu gelişme üzerine, Na'id-Marduk Asarhaddon'a bir mektup göndererek yardım talebinde bulunmuştur.⁸⁷³ Bu sırada Elamlılar, Na'id-Marduk'un Elam yanlısı kardeşi Nabû-uşallim'i Babil tahtına çıkararak bölgede yeniden hâkimiyet kurmayı planlamışlardır. Bu amaçla, halk arasında Na'id-Marduk'un öldüğü yönünde asılsız haberler yayarak tahta geçiş sürecini kolaylaştırmak istemişlerdir. Ancak, Babil yetkilileri bu yalan haberlere inanmamış ve bu durum Elamlıların planlarını bir süreliğine sekteye uğratmıştır. Yine de Na'id-Marduk'un kısa süre içinde öldüğü söylenebilir; zira Asur kralına gönderilen bir mektupta, Elam askerlerinin Babil'e girdikleri ve Nabû-uşallim'i yeni kral ilan ettikleri bildirilmektedir.⁸⁷⁴ Elam etkisi Babil'den uzaklaştırıldıktan sonra, Asur kralı da Elam saldırılarına karşı Gambulu sınırında yer alan

⁸⁷² RINAP 4, 1; 50b-64; Pekşen, "Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance", 631; Susan Wise Bauer, *Antik Dünya İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına Kadar*, çev. M. Morali (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013), 427-428.

⁸⁷³ Pekşen, "Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance", 632.

⁸⁷⁴ Grant Frame, *Babylonia 689-627 B.C. A Political History* (Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2007), 87-90.

Şa-pī-Bēl şehrini karşı güçlendirmek için Gambulu kralı Bēl-iqīša ile bir anlaşma düzenlemiştir.⁸⁷⁵

Tahta geçiş sürecinde yaşanan iç karışıklıkları ve tahtına yönelik tehditleri bertaraf ettikten sonra Asarhaddon, babası Sanherib'in MÖ 689 yılında yerle bir ettiği Babil kentinin yeniden inşasına yönelik kapsamlı bir imar programı başlatmıştır. Bu program aynı zamanda toplumsal barışın tesisini de hedeflemiştir. Bu doğrultuda, daha önce sürgüne gönderilmiş olan Babil halkının geri dönmesine izin verilmiştir. Ayrıca vergilerini kaldırarak ticaret yapmalarına imkân sağlamış ve bölgedeki ekonomik faaliyeti canlandırmayı da hedeflemiştir.⁸⁷⁶ Asur kralının özellikle bazı vergileri kaldırması, Babil halkına ticaret yapma ve ekonomik yaşamda yeniden aktif rol alma imkânı tanınması hem halkın memnuniyetini sağlamak hem de Yeni Asur Devleti'nin Babil üzerindeki siyasi ve idari hâkimiyetini uzun vadede sürdürmek isteğini gösterebilir.

Asarhaddon ölmeden önce Yeni Asur Devleti'nin geleceğini güvence altına almak amacıyla yeni bir siyasi düzenleme yaparak aynı devlette iki farklı krallık sistemini oluşturmuştur. Bu kapsamda, Asur tahtını küçük oğlu Asurbanipal'e, Babil yönetimini ise Babilli bir prensesten doğan büyük oğlu Šamaš-šuma-ukîn'e bırakmıştır. Böylece tek bir imparatorluk çatısı altında, iki farklı merkezde hüküm süren krallık modeli oluşturulmuştur. Ancak bu sistemde Babil kralı Šamaš-šuma-ukîn'in yetkileri belirli ölçüde sınırlı tutulmuş; bazı stratejik bölgelerin doğrudan Asurbanipal'in denetiminde kalacak şekilde düzenlenmiştir. Asarhaddon'un büyük oğlu Šamaš-šuma-ukîn'i Babil kralı olarak ataması, kuşkusuz siyasî bir hamleydi. Ayrıca bu kararı dinî bir zemine oturtma amacı da bulunmaktaydı. Çünkü Babil valileri, ancak Babil'in tanrısı Marduk tarafından yetkilendirilen Babilliler arasından seçilebilirdi. Bu nedenle, Šamaš-šuma-ukîn'in tahta çıkışı sırasında gerçekleştirilen kutsama töreninde Asarhaddon yeni bir gelenek başlatmış ve oğlunu Marduk ile Zarpanītu'ya bir adak olarak sunmuştur.⁸⁷⁷ Asur kralı yıllıklarında şu şekilde belirtmiştir:

⁸⁷⁵ Matthew W. Waters, "Elam, Assyria, and Babylonia in the Early First Millennium BC", *Oxford Handbook of Ancient Iran*, ed. D. T. Potts (Oxford: Oxford University Press, 2013), 484; Pekşen, "Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance", 632.

⁸⁷⁶ RINAP 4, 104; Saggs, *The Might That was Assyria*, 106; Gökçek, *Asurlular*, 192.

⁸⁷⁷ J. A. Brinkman, "Foreign Relations of Babylonia from 1600 to 625 B.C.: The Documentary Evidence", *American Journal of Archaeology* 76 (1972), 279; Zaia, "Going Native: Šamaš-Šuma-Ukîn, Assyrian King of Babylon", 251; Pekşen, "Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance", 633.

*“Oğlum [Šamaš]-šuma-ukîn'i bir hediye olarak tanrı Marduk ve tanrıça Zarpanītu'ya verdim.”*⁸⁷⁸

Asur kralı böylece oğlunun Babil tahtına geçişini dinî meşruiyete dayandırarak, Šamaš-šuma-ukîn'in Babil üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmiş ve gelecekte çıkabilecek isyanları önlemeyi hedeflemiştir.

Asur kralları için Babil üzerinde hâkimiyet sağlama ve sürdürme siyasi, ideoloji, dini, askeri, strateji ve ekonomik zenginlik gibi nedenlerden dolayı önemli bir amaç olmuştur.⁸⁷⁹ Asarhaddon, bu ikili yönetim yapısının olası güç mücadelelerine ve dış tehditlere karşı bozulmaması için diplomatik ve idari tedbirler almıştır. Bu kapsamda, Yeni Asur Devleti'ne tabi olan eyalet yöneticileri, vasal krallarla ve sınır bölgelerinde yer alan yerel yöneticilerle çeşitli antlaşmalar yapılmıştır. Zagros Dağları çevresindeki yerel krallıklar ve İran'ın daha uzak bölgelerinde hüküm süren yöneticilerle de antlaşmalar imzalanmış; bu yöneticilere, Asarhaddon'un ölümünden sonra oğullarına sadakatle hizmet edeceklerine dair yemin ettirilmiştir. Bu yöneticilerin Asarhaddon'un oğullarının tahta geçişini desteklemeleri için bağlayıcı taahhütler alınmıştır. Söz konusu ikili krallık sistemi, Babil'de Šamaš-šuma-ukîn'in liderliğinde patlak veren büyük isyana kadar yaklaşık 16 yıl boyunca devam etmiştir.⁸⁸⁰ Asarhaddon'un kendisine tabi olanlarla düzenlediği anlaşma metninde ilgili kısım şöyle belirtilmektedir:

“[Bu] Asur kralı, Asarhaddon'un, aday olan ve veliaht prens olarak atanan Asurbanipal ile ilgilenen cennet ve yeryüzündeki büyük tanrıların huzurunda sizle imzalanan anlaşmadır. Asur kralı Asarhaddon öldüğünde, veliaht prens Asurbanipal'i kraliyet tahtına oturtacaksınız; O (Asurbanipal) Asur'un krallığını ve hükümdarlığını üzerinizde uygulayacaktır. Siz onu köyde ve ülkede korumalısınız: siz onun için savaşıp ölmelisiniz. Kalbinizin dürüstlüğü ile onunla konuşmalısınız. Sadık ruhunuz ile ona akıl vermelisiniz. Onun için iyi bir yol çizmelisiniz. Ona düşman olmayacağınıza ne de küçük ya da büyük kardeşlerinden birini Asur tahtına yerine geçirmeyeceğinize; Asur kralı, Asarhaddon'un sözünü hiçbir şekilde değiştirmeyeceğinize; [burada] efendiniz, Asur kralı, Asarhaddon'un belirttiği sadece Veliaht Prens, Asurbanipal'e hizmet edeceğinize

⁸⁷⁸ RINAP 4, 53; 10-13.

⁸⁷⁹ Zaia, “Going Native: Šamaš-Šuma-Ukîn, Assyrian King of Babylon”, 249.

⁸⁸⁰ Jørgen Læssøe, *People of Ancient Assyria*, ing. çev. F.S. Leigh-Browne (London: Routledge & Kegan Paul, 1963), 117.

[yemin edin]... böylece O (Asurbanipal) sizin üzerinizde krallık ve egemenlik uygulayabilir.”⁸⁸¹

Bu önleyici diploması örneklerinden biri de Medler ile yapılan antlaşmadır. MÖ 672 yılında Asur Kralı Asarhaddon ile Med kralı Ramataia arasında yapılan bu antlaşma, günümüzde Nimrud’da bulunan Nabu Tapınağı’ndaki bir metin aracılığıyla bilinmektedir. Anlaşma metninde, düzenlemenin yalnızca Asarhaddon’un sağlığında değil, ölümünden sonraki dönemlerde de geçerliliğini koruyacağı açıkça belirtilmiştir.⁸⁸²

Elam kralı II. Huban-Haltas’ın ölümü ve yerine Urtaku’nun kral olmasıyla (MÖ 674), Asur ile Elam arasında bir dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının imzalanmasına imkân sağlamış ve böylece güney bölgede siyasî olarak istikrarlı ve barışçıl bir dönemin başlangıcı olmuştur. Asarhaddon döneminde başlayan Elamlılarla barışçıl ilişkiler, Asurbanipal’in imparatorluğun güney bölgelerinde askerî faaliyetlerini rahatça yürütmesini sağlamıştır. Asur ve Elam arasındaki diplomatik ilişkiler, Asurbanipal’in ilk yıllarında da sürmüştür. Bu bağlamda, Elam’da yaşanan büyük bir kuraklık sonucunda ürünlerin çoğu zarar görünce Asurbanipal Elamlılara buğday göndermiş, açlık çeken Elamlı köylülerin Asur topraklarına yerleşmesine de izin vermiştir.⁸⁸³ Asarhaddon döneminde Asur ile Elam arasında kurulan geçici dostane ilişkiler, kısa süre içinde bozulmuş; Elam, Babil üzerindeki tarihsel emellerinden vazgeçmeyerek Babil’de Asur’a karşı ayaklanmaları desteklemiştir. Asur’un Mısır seferi sırasında askeri varlığının doğu sınırlarından çekilmesini fırsat bilen Elam kralı Urtaku, MÖ 665 yılında Babil’e saldırmıştır. Bu sırada, Elam kralı Urtaku, Asur karşıtı faaliyetlere giriştiğinde kendi ülkesinde bir isyanla karşı karşıya kalmış, kendisi ve oğulları bir gaspçı olan Teumman tarafından mağlup edilmiş ve tahtından indirilmiştir. Elam tahtına da Teumman geçmiştir. Taht değişikliğine rağmen Elam’ın Asur karşıtı politikaları değişmemiştir. Bu durum, MÖ 653 yılında Asur ordusunun Elam üzerine sefer düzenlemesine yol açmıştır. Til Tuba savaşı olarak bilinen bu sefer sonucunda yapılan savaşta Teumman öldürülerek başı Asur kralına götürülmüştür. Bu zafer, Asur’un doğu sınırlarında yeniden hâkimiyet kurmasını sağladığı ve Elam tehdidinin geçici olarak bertaraf edilmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Teumman Asur tarafından öldürüldükten sonra, Ashurbanipal Elam’ı kontrol altına almayı başarmış ve Elam topraklarını Susiyana ve Anzan olarak ikiye bölmüştür.

⁸⁸¹ Læssøe, *People of Ancient Assyria*, 118.

⁸⁸² SAA II, 6; Læssøe, *People of Ancient Assyria*, 116-117.

⁸⁸³ Pekşen, “Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance”, 633.

Her iki devleti yönetmek için II. Ummanigaş ve Ummanigaş II'nin kardeşi Tammaritu'yu atamıştır.⁸⁸⁴ Asur kralı yıllıklarında bu durumu şu şekilde kaydetmiştir:

*“Teumman'ın kesik başını, halkın tanrım Aşşur ve tanrıçam İstar'ın kudretini görmesi için bir ibret vesilesi olarak Ninive'nin Kale Kapısı karşısında sergiledim.”*⁸⁸⁵

Asurbanipal, Babil'de herhangi bir problemle karşılaşmamıştır, çünkü kardeşi Šamaš-šuma-ukîn uzun süre Babil tahtında oturuyordu. Ancak Asurbanipal'ın bu müdahalesi, Babil kralı ve kardeşi Šamaš-šuma-ukîn ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Babil'in savunulmasında doğrudan Asur'un yer alması, Babil kralının otoritesini gölgede bırakmıştır. Bu durum, Šamaš-šuma-ukîn döneminin sonlarına doğru Elam tarafından desteklenen büyük bir isyanın yolunu açmıştır. Bu isyan aynı zamanda Asurbanipal'ın Babil'in kutsal şehirlerine erişimini yasaklamıştır.⁸⁸⁶

Asurbanipal döneminde, kardeşi ve Babilli prens Šamaš-šuma-ukîn'in Babil kralı olarak atanmasıyla birlikte Babil'deki yönetsel sorunlar derinleşmiştir. Asurbanipal, Babil'deki yerel yöneticilerin ortaya çıkan sorunları doğrudan kardeşi Šamaš-šuma-ukîn ile çözmelerini ve Ninive'ye elçiler göndererek durumu bildirmelerini istemiştir. Ancak, Babil kralı Šamaš-šuma-ukîn, yaşanan problemleri doğrudan Asur merkezine yazılı olarak iletme zorundaydı. Babil'de ayrıca, Asur yönetiminde benzer bir konumda bulunan resmi bir görevlinin, Babil yönetimi içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Bu kişinin, Babil kralı hakkında Asur yönetimine bilgi aktaran bir casus olduğu düşünülmektedir. Asur merkezinin böylesine müdahaleci ve denetleyici yaklaşımı, yerel otorite üzerinde ciddi bir baskı yaratmıştır. Bundan dolayı Šamaš-šuma-ukîn'in Asur'a karşı organize ettiği büyük isyanın başlıca nedenlerinden biri olarak görülmektedir.⁸⁸⁷

Šamaš-šuma-ukîn'in Asur egemenliğine karşı başlattığı isyana, Elam'dan Arap bölgesine kadar geniş bir coğrafyada bulunan yerel yöneticiler de katılmıştır. Bu isyan, MÖ 652-648 yılları arasında dört yıl sürmüş ve özellikle ilk iki yıl boyunca yoğun çatışmalar yaşanmıştır. MÖ 650 yılında Babil ve Borsippa kentleri kuşatılarak dış dünya ile bağlantıları kesilmiştir. Kuşatma süresince Babil'de ciddi açlık ve salgın hastalıklar ortaya çıkmış; bu durum Šamaš-šuma-ukîn'in kuşatmadan kurtulma umudunu

⁸⁸⁴ Saggs, *The Might That was Assyria*, 112; Gökçek, *Asurlular*, 209; Pekşen, “Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance”, 633.

⁸⁸⁵ RINAP 5/1,3; vi57-60.

⁸⁸⁶ Saggs, *The Might That was Assyria*, 112; Pekşen, “Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance”, 634.

⁸⁸⁷ Brinkman, “Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.”, 233.

yitirmesine neden olmuştur. Sonuç olarak, MÖ 648 yılında Šamaš-šuma-ukîn, sarayında kendisini ateşe vererek intihar etmiş ve böylece Babil yeniden Asur Devleti'nin kontrolüne girmiştir. Asurbanipal Šamaš-šuma-ukîn'den sonra Babil'in yönetimini de Kandalanu'ya (MÖ 647-627) vermiştir. Bu büyük isyanın yarattığı tehdit karşısında Asurbanipal, Babil'i ele geçirmeden önce Ninive'de Sanherib döneminde inşa edilen devasa surların onarımına başlamış ve kenti olası saldırılara karşı güçlendirmeye çalışmıştır.⁸⁸⁸ Asurbanipal bu isyan sürecini dönemin kayıtlarında şu şekilde kaydetmiştir;

“Bana karşı kötü planlar yapanlara gelince... dillerini kopardım ve onları tamamen alt ettim. Hayatta kalanları da –büyükbabam Sanherib'in ruhuna gömü kurbanı olarak– büyükbabamı yok eden koruyucu tanrılarının heykelleri ile birlikte canlı canlı parçaladım. Cesetlerini ufak parçalara bölerek köpeklere, domuzlara, zibu kuşlarına, akbabalara, göğün kuşlarına ve okyanusun balıklarına yedirdim.”⁸⁸⁹

Šamaš-šuma-ukîn ve ittifak sağladığı Elam'dan Arap bölgesine kadarki bölge yöneticilerinin Asur tarafından kontrol altına alınma süreci 10 yıllık bir zaman dilimini kapsamış ve Yeni Asur Devleti'nin askeri gücünü tüketme noktasına getirmiştir. Šamaš-šuma-ukîn ve destekçilerinin isyanının bastırılmasının ardından geçen yaklaşık 30 yıllık dönemde, Asur kraliyet yazıtlarında herhangi önemli bir askeri saldırı ya da büyük çaplı savaş kaydı yer almamıştır.⁸⁹⁰ Asur, özellikle Babil'deki yerel sorunları ve isyanları bastırmak için hızlı müdahalelerde bulunmuş ancak Elam'ın ve yerel nüfusun direnci nedeniyle tam bir kontrol sağlayamamıştır. Asur'un Babil üzerindeki hâkimiyeti hem siyasi hem de askerî açıdan zorlayıcı olmuş; uygulanan politikalar bölgenin dinamik yapısına tam uyum sağlayamamış ve bu da uzun vadede Asur'un bölgedeki otoritesini zayıflatmıştır. Bu durum, isyanın Yeni Asur Devleti'nin askeri ve politik gücünde yarattığı kalıcı etkilerin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Asarhaddon, Asur ve Babil kimliklerini birleştirmek için Šamaš-šuma-ukîn Babil kralı olarak atamıştır. Šamaš-šuma-ukîn yalnızca Babil üzerinde hüküm sürmüştür ve orada yaşamıştır. Onun saltanatına tarihlenen ekonomik belgelerle tutarlı olan çoğu kraliyet yazıtında, ona uygun şekilde “*Babil Kralı*” (*šar Babilî*) unvanı verilir. Ur valisi

⁸⁸⁸ Saggs, *The Might That was Assyria*, 113; Olmstead, *History of Assyria*, 496; Gökçek, *Asurlular*, 211; Oates, *Babil*, 128; Pekşen, *Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance*, 634.

⁸⁸⁹ Oates, *Babil*, 130.

⁸⁹⁰ Brinkman, “Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.”, 233.

(šakkanakku) Sîn-šarru-uşur da kral adına İştâr ve Nanāya’ya yaptığı bir adakta onu bu şekilde tanımıştır. Yazıtlarına bakıldığında Šamaš-šuma-ukīn’in görevine Asur valisi olan Bēl-ibni’den çok daha iyi uyum sağladığı görülmektedir. Kraliyet yazıtlarında Babil geleneğine uygun unvanlar benimsemiştir. Örneğin “*Sümer ve Akkad Ülkesi’nin Kralı*” gibi oldukça geleneksel Babil unvanlarının yanı sıra, belki de daha da anlamlı olan “*Amnānu’nun Kralı*” unvanını da taşımaktadır. “*Amnānu’nun Kralı*” unvanı yalnızca Eski Babil dönemindeki krallar tarafından kullanılmış olup, Šamaš-šuma-ukīn’in Babil kimliğini tam benimsediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Šamaš-šuma-ukīn, Babil kralı olarak etnik açıdan Babil kökenli olmamasına rağmen, görevini yerine getirebilmiştir. Asur kökeni, yazıtlarındaki soyağaçlarında açıkça belirtilmiş olup, Asarhaddon, Sanherib ve II. Sargon gibi Asur krallarına dayandırılmıştır. Bu, onun meşruiyetini güçlendirmeye yönelik bir strateji olabilir. Ancak, geleneksel Asur krallık ideolojisinin önemli bir unsuru olan tanrı Aššur’un temsilcisi olma vurgusu yazıtlarında yer almaz. Bu durum, onun Babil kimliğini öne çıkarırken Asur unsurlarını arka planda tutmaya çalıştığını göstermiştir. Šamaš-šuma-ukīn, Babil’deki krallığını meşrulaştırmak için Babil tanrılarını ve geleneklerini benimseyerek kendine Babil’e özgü bir siyasi kimlik inşa etmiştir. Gerçek Asur kökenini tamamen gizlemese de özellikle Asur krallığına özgü dini unsurlardan uzak durarak Babil halkına kendisini yerli bir kral gibi tanıtmıştır. Bu kimlik stratejisi başarılı olmuştur. Çünkü Asurbanipal’e karşı isyanında Babillilerin desteğini almıştır. Asurbanipal ise Babil halkına yazdığı bir mektupta kardeşini Marduk’un nefret ettiği biri olarak tanımlamış, bir başka mektupta ise tanrı Aššur, kardeşini reddedip ölümle lanetlemiştir şeklinde kaydederek ona hem Babil hem de Asur kimliği üzerinden saldırarak isyanı bastırmıştır.⁸⁹¹

II. Sargon Mezopotamya’nın güney bölgesinin önemli yerlerini fethettikten sonra Babil için yeni bir yönetim modeli uygulamış ve Babil’i ikiye ayırmıştır. Bu yeni modele göre kuzeyde Babil ve güneyde Gambulu olarak iki eyalet oluşturmuş ve her iki eyalet de Asur valileri tarafından yönetilmiştir. II. Sargon, selefi III. Tiglat-pileser’in politikalarını takip ederek, MÖ 710-709 yıllarında Arami ve Kalde kabilelerini ele geçirmiştir. Bunlardan bir kısmını Gambulu yönetimine, diğerlerini ise Babil yönetimine dâhil etmiştir. Ayrıca önemli şehirlere ve tapınaklara yeni yöneticiler atamıştır. Hem Babil hem de önemli kült merkezleri vergi ve angarya işlerinden muaf tutularak önemli ayrıcalıklara

⁸⁹¹ Zaia, “Going Native: Šamaš-Šuma-Ukīn, Assyrian King of Babylon”, 250- 264.

sahip olmuştur. Kaldeli ve Aramilere karşı olan şehirlerin desteğini almak için muhtemelen bu yöntemi uygulamıştır. Ancak bu yönetim altına alma girişimleri kısa sürede başarısız olmuş ve yaklaşık on yıl dolmadan bu kabileler Sanherib'e karşı ayaklanmıştır.⁸⁹² Frahm, Asur kralının MÖ 705 yılında Tabal'da ölmesiyle birlikte oluşturduğu yeni düzenin bozulduğunu belirtmiştir.⁸⁹³ Ancak II. Sargon tarafından uygulanmaya başlanan eyalet kurma düzeni sonraki Asur kralları döneminde devam edilmiştir. Bu kapsamda; Šamaš-belu-uşur'un gönderdiği mektuplara baktığımızda Šamaš-belu-uşur Der valisi-yöneticisi olarak Asur kralına mektuplar göndermiştir. Mektuplarda Elam kralının hareketleri; Elam askerlerinin faaliyetleri; Der şehrinin ve kalesinin durumu; Babillilerin Der'de Šamaš-belu-uşur'un arkasından iş çevirmeleri ve öldürülmeleri; askeri birliklerin toplanması; kalenin erzak ve hayvan yemi ihtiyacının sağlanması; Elam kralının bir mektubunun Der'e getirilmesi-ancak belge kırık olduğundan mektubun içeriği bilinmemektedir; Labdudalıların işlerine geri dönmesi; inşa çalışmaları için kütüklerin-kerestelerin ve taşların hazırlanması; mühürlü bir belgedeki mührün krala ait olmadığından duyulan şüphe ile kral tarafından gönderilen kişinin geri döndürülmesi ve tekrar kralın mührü ile istediği yere gidebileceği ve bir dava hakkında krala danışması konuları hakkında bilgiler bulunmaktadır.⁸⁹⁴ Parpola söz konusu mektupları MÖ 693 yılına tarihlemektedir.⁸⁹⁵ Ancak gönderdiği mektupların tarihleri tam net olmasa da MÖ 717-706 yılları arasına tarihlenmiştir. Dobovsky de mektupları MÖ 707-706 arasına tarihlemektedir. Dolayısıyla Šamaš-belu-uşur'un ya farklı bir kişi olarak ve Der qēpusu olduğunu ya da Der valisi olup qēpu olarak bölgedeki olayları gözlemlediğini ileri sürmüştür.⁸⁹⁶ Ancak bir bölge Asur kontrolüne geçtiğinde Asur kralları yöneticilerini o bölgenin kontrolünü sağlaması için gönderdikleri bilinmektedir. Söz konusu Asur görevlisi de bu kapsamda Der'de bu görevini yerine getirmektedir. Bu bilgiler sonucunda Asur görevlisinin gönderdiği mektupların tarihi kesin olmasa da Der'in o dönemde Asur kontrolünde olduğu ve Šamaš-belu-uşur tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Nabû-duru-uşur'un Šamaš-belu-uşur'a gönderdiği mektuplardan onun yardımcısı olduğu ve Šamaš-belu-uşur'a Der valisi-yöneticisi olarak hitap etmesi de bunu

⁸⁹² Eckart Frahm, "Assyria and the South: Babylonia", *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm, (Wiley Blackwell, West Sussex 2017), 293; Brinkman, "Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.", 232.

⁸⁹³ Frahm, "Assyria and the South: Babylonia", 293.

⁸⁹⁴ SAA XV, 111-128.

⁸⁹⁵ Simo Parpola, "A Letter to Sennacherib Referring to the Conquest of Bit-Ha'iri and Other Events of the Year 693", *Ex Mesopotamia et Syria Lux: Alter Orient und Altes Testament*, Band 281, ed. Oswald Loretz et al. (Münster: Ugarit-Verlag, 2002), 573-576.

⁸⁹⁶ Dobovsky, "King's Direct Control: Neo-Assyrian Qēpu Officials", 454, dipnot 14.

göstermektedir. Söz konusu mektuplardan da Elam kralının hareketleri, askeri birliklerini toplaması, Šamaš-bel-uşur'un Asur merkezine gittiği sırada Elamlıların Bit-Hair şehrini aldıkları için Bit-Hair kentini tekrar almaları durumunda kente kimi atayacaklarını sorması ve habercinin oyalanmadan kendisine emirlerini getirmesi konuları işlenmiştir.⁸⁹⁷ Asarhaddon döneminde Der'in yöneticisinden iki Asur görevlisine kaçak olarak nitelendirilen 15 kişinin gönderilmesi⁸⁹⁸ Asur kontrolünün devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Yeni Asur Dönemi'nde Babil gibi bazı bölgelerin siyasi ve ideolojik nedenlerden dolayı geleneksel kurumlarını ve idari altyapılarını devam ettirmesine izin verilmiştir. Babil III. Salmanassar ve III. Adad-nirari tarafından belirlenen modeli takip ederek aslında III. Tiglat-pileser dönemi MÖ 731'de fiilen Asur'un bir parçası haline gelmiştir. Marduk din adamlarının daveti üzerine ülkeyi işgal eden Asur kralı, Babil'in krallığını üstlenmiştir. Birçok isyana rağmen ülkenin imparatorluğun sonuna kadar sözde bağımsız kalmasına müsaade edilmiştir. Bununla birlikte, bir kısmı MÖ 8. yüzyılda eyalet olarak Asur'a eklenmiş ve tüm ülke en geç MÖ 656 yılında eyalet sistemine dahil edilmiştir. Babil'in Asurlu bir valisinin tüm Akad Ülkesi üzerinde kontrol sahibi olduğu MÖ 710'da uygulanmış ve muhtemelen Sanherib'in son yılına kadar görevde kalmıştı.⁸⁹⁹ Söz konusu görevlinin gönderdiği SAA XV; 217-239 nolu mektuplarda Babil ile birlikte diğer şehirler hakkında da Asur kralını bilgilendirmesi bunu göstermektedir. Bu kapsamda, Šarru-emuranni'nin mektuplarında Babil, Borsippa, Sippar, Larak, Uruk ve Bit-Yakin gibi bölgelerdeki kaleler, askerlerin birlik komutanına gönderilmesi, haberciler, sürgünlerin yerleştirilmesi ve düzenlenmesi, hasadın yapılması, iş yüklerinin ağırlığı, kaçakların yakalanması, yük hayvanları ve atlar gibi hayvanlar hakkında Asur kralını bilgilendirmesi; Elam kralı ve Merodah-Baladan, hakkında bilgi vermesi; Bit-Dakkuri yönetiminin sağlanması, Bit-Amukani'de kanunların uygulanması gibi sosyal idari ve askeri konularda Asur kralını bilgilendirmesi de bütün bölge üzerinde yönetici olarak bulunduğunu göstermektedir.⁹⁰⁰ Bu dönemden sonra güneyde Akad, Babil, Borsippa, Kutha, Der, Dilbat, Dur-Šarrukku, Kiş, Lahiru, Marad, Nippur, Deniz Ülkesi, Sippar, Ur ve Uruk kentlerinin eponim memurları olan Asur yöneticileri *šaknu*, *šākin tēmi*, *bel pihati*, *šandabakku*, *šakkanakku*, *šatammu*, unvanını taşımışlardır. Asarhaddon

⁸⁹⁷ SAA XV, 129-135.

⁸⁹⁸ Rollinger, "Assyria and the Far West: The Aegean World", 277.

⁸⁹⁹ Parpola, "National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times", 8.

⁹⁰⁰ SAA XV, 217-239.

yönetimindeki Babil valisi, geleneksel Babil unvanı olan *šākin tēmi*’yi taşıymaktaydı.⁹⁰¹ Tekrar Babil unvanının kullanılması belki de Asarhaddon’un uzlaşmacı Babil politikasını göstermek istemesinden kaynaklı olmuş ve Babil halkına bunu somut olarak göstermek istemiştir. Bu ihtimali doğru kabul edersek; Babil’de Asurbanipal döneminde MÖ 656’da Asur yöneticisinin tekrar *pāhutu-šaknu* olarak tanıtılması Šamaš-šumu-ukin isyanını tetiklemiş olabilir.⁹⁰² Babil’in sahip olduğu kültür Asur krallarını etkilemiş ve hakimiyet kurmak istemelerine neden olmuştur. Ancak Babil, Yeni Asur Devleti için sorun olmaya devam etmiş, Yeni Asur Devleti’nin ikiye bölünmesine ve daha sonra yıkılmasına neden olmuştur.

Yeni Asur Devleti’nin Babil üzerinde tam hâkimiyet sağlaması zor bir süreç olmuştur; zira Babil, güçlü bir merkezileşmiş devlet yapısına sahipti. Asur, bu zorluğun üstesinden gelmek amacıyla üç temel yöntem geliştirmiştir. Birincisi, Asur krallarının kendilerini hem Asur hem de Babil kralı olarak ilan ederek ikili bir krallık yönetimi kurmalarıdır. İkinci yöntem, Babil’in yönetimini Asur kraliyet ailesinden bir veliaht prens ya da kralın kardeşi gibi yakın bir aile üyesine vermek suretiyle siyasi kontrol sağlamaktır. Üçüncü yöntem ise, kraliyet ailesinden olmayan bir kişinin Babil tahtına atanarak hâkimiyetin pekiştirilmesi yoludur. Ancak bu yöntemler, bölgenin sosyo-politik yapısının karmaşıklığı, yerel direnişler ve Asur’un iç siyasi çekişmeleri gibi nedenlerden dolayı genellikle başarısız olmuştur.⁹⁰³ Asur krallarının Babil’de uyguladığı üçlü hâkimiyet modeli —ikili krallık düzeni, veliaht prenslerin yönetimi ve kraliyet dışı adayların tahta getirilmesi— ise istikrarı sağlamakta genellikle başarısız olmuştur.

Yeni Asur Devleti’nin Babil üzerindeki kontrolünü sürdürme stratejisi üç temel politika çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kapsamda; birincisi, muhalif veya isyan eğiliminde olan unsurların sınır dışı edilmesiyle yerel direncin kırılması olmuştur. İkincisi, askeri güçlerin bölgeye yerleştirilerek hem güvenliğin sağlanması hem de Asur’un doğrudan baskısının artırılması yöntemi. Üçüncü olarak ise, yerel nüfus arasında Asur yanlısı grupların teşvik edilmesi ve desteklenmesi yoluyla içerden bir denetim mekanizması oluşturulmasıdır. Bu üçlü yönetim stratejisi, Asur’un Babil üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmeyi hedeflemiştir.

⁹⁰¹ Frame *Babylonia 689-627 B.C. A Political History*, 271-281.

⁹⁰² Parpola, “National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times”, 8, dipnot 17.

⁹⁰³ Brinkman, “Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.”, 232.

Yeni Asur Devleti'nin Babil üzerindeki kontrol stratejilerinden biri olan sınır dışı etme politikası iki kısımdan oluşmaktadır: birincisi, sorunlu veya isyan eğiliminde olan nüfusun Babil'den çıkarılması ve yerinden edilmiş kesimi yerleştirmek. İkincisi ise sürgün edilen bu nüfusun başka bölgelere yerleştirilmesidir. Bu kapsamda Asur, MÖ 745 ile 703 yılları arasında Babil'den yaklaşık 450.000 kişiyi sınır dışı ettiğini kraliyet yazıtlarında belirtmektedir. Bu nüfusun büyük bir kısmını Aramiler, Kaldeliler ve Babilliler oluşturmaktadır. Söz konusu kesimler Asur toprakları içinde Asur, Küçük Asya ile Suriye-Filistin bölgelerine sürgün edilmiştir. Boşalan nüfusun yerine Asur Kummuh gibi bölgelerden sürgün ettiği insanları getirerek bataklığa yakın olan Bit-Yakin bölgesine yerleştirilmiş ve böylece bölgedeki demografik yapı değiştirilerek Asur'un kontrolü güçlendirilmiştir. Yeni Asur Dönemi, Asur'un hem askeri hem de idari açıdan güçlenerek bölgesel bir hegemonya kurduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde Asur kralları, özellikle güney sınırlarını güvence altına almak ve Babil üzerinde etkin kontrol sağlamak amacıyla sistematik sürgün politikalarını uygulamışlardır. Sürgünler, yalnızca isyan eden halkların etkisiz hale getirilmesi değil, aynı zamanda Asur merkezinde iş gücü ve askerî destek sağlamak amacıyla da kullanılmıştır. Bu uygulama, bölgedeki etnik ve politik yapının yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Uygulanan sınır dışı etme politikasından en fazla etkilenen bölgelerden biri Bit-Yakin olmuştur. Bit-Yakin'in Elam sınırına yakın konumu, zaman zaman Elamlılarla Yeni Asur Devleti'ne karşı birleşmelerine zemin hazırlamıştır. III. Salmanassar ve III. Tiglat-Pileser dönemlerine ait kayıtlarda, Bit-Yakin yöneticilerinin "*Deniz Bölgesi Kralı*" unvanını kullandıkları görülmektedir. MÖ 8. yüzyılda Babil tahtını ele geçiren iki önemli figür Bit-Yakin kökenli olup, bunlar Eriba-Marduk ve II. Merodah-Baladan'dır. MÖ 709 yılında II. Sargon'un Bit-Yakin'i ele geçirmesiyle bölgedeki Kaldeliler sınır dışı edilmiş; Merodah-Baladan ile yapılan savaşın ardından bölge nüfusu daha da azalmıştır. Bunun ardından Sanherib tarafından kalan nüfus da sınır dışı edilmiştir. Sanherib düzenlediği yaklaşık altı yıllık sefer sonucunda Bit-Yakin nüfusunun tamamını ele geçirip Asur'a götürdüğünü iddia etmiştir. Her ne kadar bu anlatım abartılı olsa da, MÖ 709-694 yılları arasında devam eden Asur saldırıları ve büyük sürgünler Bit-Yakin'i ciddi şekilde zayıflatmıştır. MÖ 694 yılından sonra Bit-Yakin güçleri artık Asur kaynaklarında önemli bir güç olarak yer almamıştır. Ancak sonraki yarım yüzyıl içinde Bit-Yakin'in Babil politikaları üzerindeki etkisi devam etmiş ve Nabu-zer-kitti-lishir, Na'id-Marduk ve Nabu-bel-şumati gibi önemli figürler ortaya çıkmış; bu isimler dönemin Asur kayıtlarında

yer almıştır.⁹⁰⁴ Sınır dışı etme politikaları özellikle Bit-Yakin gibi stratejik bölgelerde nüfus yapısını değiştirmiş, ancak bu uygulamalar bölgedeki sosyal yapıyı zayıflatırken Elam gibi dış güçlerle iş birliklerini de beraberinde getirmiştir.

Yeni Asur Devleti'nin Babil üzerindeki hâkimiyet politikası, bölgenin karmaşık sosyo-politik yapısı ve güçlü merkezi yapısı nedeniyle oldukça zorluydu. Asur ordusunun Babil'de uyguladığı politika, bölgede geniş çaplı kalıcı askerî birliklerin bırakılmadığını göstermektedir. Büyük garnizonlar oluşturulmamış; yalnızca Der garnizonu ve Elam sınırındaki gözcü karakolları gibi sınırlı askeri garnizonlar kurulmuştur. Yerel sorunlarla başa çıkmak için, birkaç yüz kişiden oluşan küçük birlikler Babil yöneticileri tarafından toplanmış, ancak daha ciddi tehditler karşısında Asur'dan destek amacıyla ordu gönderilmiştir. Bu yaklaşım, Asur'un temel stratejisinin isyanları önlemekten çok, ortaya çıkan isyan ve sorunları bastırmaya yönelik olduğunu göstermektedir. Asur kralı bu bağlamda sık sık özel bilgiler istemiştir. Asur kralı Asurbanipal'in Babil yöneticisine yazdığı mektuplar, Babil hakkında düzenli olarak özel bilgiler talep ettiğinin önemli bir göstergesidir. Ancak bu askeri düzenin bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Babil'de yerel yöneticilerin hazır, yeterli askerî güç bulundurmaması nedeniyle, oluşan sorunları sonradan toplanan küçük ordularla çözmeye çalışmaları etkili olmasına engel olmuştur. Ayrıca Asur şehir ayaklanmalarını bastırmada etkili olmasına rağmen bu taktiği geçici birliklerle Babil'de tam anlamıyla uygulamada başarılı olamamıştır. Öte yandan, Babil'in daimi müttefiki olan Elam ordusunun, Asur kuvvetleri bölgeye geldiğinde geri çekilmesi, Asur'un bölgedeki askeri etkinliğini olumsuz etkilemiştir.⁹⁰⁵ Sonuç olarak, Asur-Babil ilişkileri bölgedeki siyasi, askeri ve diplomatik dengeleri belirleyen kritik bir unsur olmuştur. Bu ilişkiler, karşılıklı güç mücadeleleri, ittifaklar, evlilik politikaları ve kültürel etkileşimlerle şekillenmiş; bölgenin siyasi yapısını etkilemiştir. Asur'un güney sınırlarını güvence altına alma çabaları, Babil üzerindeki egemenlik mücadeleleri ve Elam'ın bu süreçte oynadığı rol, bölgenin siyasi tarihini belirlemede önemli nüanslar olarak ortaya çıkmaktadır.

1.6.2.Suhu

Fırat Nehri kıyısında ve Suhu Bölgesi'nin başkenti olan Anat'ta 30'a yakın tablet ortaya çıkarılmıştır. Tabletler, 1978-1983 yıllarında Orta Fırat'ta Haditha bölgesinde

⁹⁰⁴ ARAB II, 45-46, 69; Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 29-30; Brinkman, "Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.", 234.

⁹⁰⁵ Brinkman, "Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.", 235-236.

gerçekleştirilen kazılar sonucunda bulunmuştur. Söz konusu tabletler, Suhu valileri olan Şamaş-reša-uşur ve oğlu Ninurta-kudurri-uşur tarafından yazdırılmıştır.⁹⁰⁶ Bu tabletlerin bulunması sonucunda MÖ 8. yüzyılda Orta Fırat Bölgesi'nin yönetimi, şehirleşmesi, toplumu ve dini hakkında bilgiler ortaya çıkmıştır.⁹⁰⁷ Suhu Bölgesi, Mezopotamya'da hem siyasi hem de kültürel olarak iki merkezi oluşturan Asur ve Babil toprakları arasında yer almıştır.⁹⁰⁸

Suhu Bölgesi'nin Yeni Asur Dönemi'nde önemli olmasının sebebi, bölgeden geçen ticaret yollarıydı. Orta Fırat Bölgesi'ndeki ticaret yollarının Akdeniz ve Kızıl Deniz'deki ticaret rotalarıyla birleşmesi, Yeni Asur Devleti krallarının dikkatini çekmiştir.⁹⁰⁹ Suhu Bölgesi, MÖ I. binyılın başlarında II. Adad-nirari tarafından fethedilene kadar Babil korumasında olmuştur. Ancak Babil kralı Nabu-şuma-ukin ile anlaşma yapan Asur kralı, krallığının ilk yıllarında Suhu'ya sefer düzenlemiş ve haraç olarak Asur kontrolüne almıştır. Asur kralı, Ilu-bāni/-ibni'yi Suhu valisi olarak atamıştır.⁹¹⁰ Suhu Bölgesi, II. Tukulti-Ninurta ve II. Asurnasirpal döneminde de Yeni Asur Devleti'nin kontrolünde olmuştur. Bu iki Asur kralı döneminde de Ilu-bāni/-ibni vali olarak Suhu Bölgesi'ni yönetmeye devam etmiştir.⁹¹¹ Ilu-bāni/-ibni, Nimrud'da bulunan ördek biçimli ağırlık taşında kendisini II. Tukulti-Ninurta'nın “*sınır bölgesindeki valisi*” olarak tanıtmaktadır. Bu da Suhu'nun bir bakıma Asur eyalet sistemine dahil edildiğini göstermektedir.⁹¹² Ilu-bāni/-ibni'den sonra Suhu'da Kudurru başa geçmiştir. II. Asurnasirpal yıllıklarında Kudurru'yu “*Suhu Valisi*” olarak adlandırmıştır. MÖ 878'de II. Asurnasirpal'e karşı isyan etse de başarılı olamamıştır. Asur kralı isyanı bastırmış, ancak Kudurru kaçmayı başarmıştır. Suhu Bölgesi II. Asurnasirpal döneminin sonlarına kadar Asur yönetiminde kalmaya devam etmiştir. III. Salmanassar döneminde Suhu valisi Marduk-apla-uşur'un olduğu ve Asur kralına haraç verdiği Siyah Obelisk'ten

⁹⁰⁶ Nadav Na'aman, “The Contribution of the Suhu Inscriptions to the Historical Research of the Kingdoms to Israel and Judah”, *Journal of Near Eastern Studies*, 66 (2007), 107.

⁹⁰⁷ Nadav Na'aman, “The Suhu Governors' Inscriptions in the Context of Mesopotamian Royal Inscriptions”, *Treasures on Camels' Humps*, ed. Mordechai Cogan-Dan'el Kahn (Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 2008), 221.

⁹⁰⁸ Alexander Johannes Edmonds, “New Light on the Land of Sūḫu”, *Zeitschrift für Assyriologie* 114/1 (2024), 58; Na'aman, “The Suhu Governors' Inscriptions in the Context of Mesopotamian Royal Inscriptions”, 223.

⁹⁰⁹ Edmonds, “New Light on the Land of Sūḫu”, 73.

⁹¹⁰ RIMA II, 0.99.2; Edmonds, “New Light on the Land of Sūḫu”, 74.

⁹¹¹ Peter Dubovsky, “Studies in Culture and Language of the Kingdom of Suhu”, *Power and Identity at the Margins of the ancient Near East*, ed. Sara Mohr-Shane M. Thompson (Denver: University Press of Colorado, 2023), 65.

⁹¹² I. L. Finkel-J. E. Reade, “A Duck-Weight from the Reign of Tukulti-Ninurta (890-884 BC), *NABU* 1 (2019), 45-47.

anlaşılmaktadır. Suhu Bölgesi V. Šamsi-Adad'ın MÖ 820 yılındaki Babil zaferinden sonra sınır bölgesi olarak yıllıklarda yer almıştır.⁹¹³ Marduk-apla-uşur'dan sonra Suhu Bölgesi'ni Iqīša-Marduk ve Nashir-Adad yaklaşık elli yıl boyunca yönetmişlerdir. Iqīša-Marduk ve Nashir-Adad'ın uzun süre Suhu yönetiminde olmaları aslında barışçıl bir dönem olduğunu göstermektedir. Suhu çobanlarına Asur'a hizmet etmeleri için araziler verilmiş ve halkı da *ilku* hizmetlerini gerçekleştirmekteydi.⁹¹⁴ Ancak MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında Yeni Asur Devleti'nin merkezi gücü zayıflamıştır. Yeni Asur Devleti'ne bağlı yerel memurların ve valilerin kendi adlarına stel diktikleri ve yazıtlar yazdırdıkları bilinmektedir. Bu dönemde, bu tür faaliyetlerin en çok olduğu bölge Suhu Bölgesi olmuştur.⁹¹⁵ Yeni Asur Devleti'nin MÖ 8. yüzyılın ortalarında iç karışıklık yaşadığı dönemlerde, Suhu valileri Asur boyunduruğundan çıkmış ve Orta Fırat bölgesini kontrol etmeye başlamışlardır. Suhu valileri olan Šamaš-reša-uşur ve oğlu Ninurta-kudurri-uşur, Yeni Asur Devleti'nin bölgedeki yokluğunu fırsat bilerek kendi yönetimlerini oluşturmuşlardır. Yazıtlara bakıldığında, Šamaš-reša-uşur ve oğlu Ninurta-kudurri-uşur'un yönetimlerini MÖ 770 yılından sonra kurdukları kabul edilmektedir. Çünkü Rašappa valisi olan Nergal-ereš'in Asur Eponimlerine göre MÖ 803 ve 775 yıllarında vali olduğu görülmektedir. Bu dönemde Nergal-ereš'in Anat, Suhu, Hindanu ve Laqu bölgelerinin valisi olduğu ve bu bölgeleri yönettiği kabul edilmektedir.⁹¹⁶

Šamaš-reša-uşur MÖ 750-746 yılları arasında Suhu Bölgesi'ni yönetirken Ninurta-kudurri-uşur ise MÖ 746'da babasının ölümünden sonra Suhu tahtına geçmiştir. Suhu valilerinin Orta Fırat Bölgesi'nde kontrol altına aldığı topraklar oldukça geniş alana yayılmıştır. Šamaš-reša-uşur ve oğlu Ninurta-kudurri-uşur dönemlerinde Suhu Bölgesi'nin en parlak dönemlerini yaşadığı yazıtlardan anlaşılmaktadır. Šamaš-reša-uşur ve Ninurta-kudurri-uşur diğer Asur ve Babil kralları gibi faaliyetlerde bulunduklarını belirtmişlerdir. Yazıtlarında düşmanlarını yendikleri, inşa faaliyetlerinde bulundukları, tapınak ve kaleler inşa ettikleri, su kanalı açtıkları yeni şehirler kurup adlandırdıkları ve yerel halkı buralara yerleştirdikleri hakkında bilgiler yer almaktadır.⁹¹⁷

Suhu valileri kendi yönetimlerini güçlendirmiş, adlarına stel dikip yazıt yazmışlardır. Söz konusu yazıtların birkaçı Šamaš-reša-uşur tarafından yazılırken,

⁹¹³ Edmonds, "New Light on the Land of Sūhu", 75-76.

⁹¹⁴ Edmonds, "New Light on the Land of Sūhu", 78.

⁹¹⁵ Na'aman, "The Suhu Governors' Inscriptions in the Context of Mesopotamian Royal Inscriptions", 223.

⁹¹⁶ Dubovsky, "Studies in Culture and Language of the Kingdom of Suhu", 132-133.

⁹¹⁷ Na'aman, "The Contribution of the Suhu Inscriptions to the Historical Research of the Kingdoms to Israel and Judah", 113-114.

çoğunluğu oğlu Ninurta-kudurri-uşur tarafından yazılmıştır. Ancak her ikisi de, Mari yönettikleri bölge içerisinde olmamasına rağmen, "*Suhu ve Mari topraklarının valisi*" unvanını kullanmışlardır.⁹¹⁸ Ninurta-kudurri-uşur tarafından yazılan bazı yazıtlar, Suhu Bölgesi'nin başkenti Anat'taki Yeni Asur Devleti'nin egemenliğinin sonlanması ve valilerin Suhu yönetimine geri gelmesi hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁹¹⁹ Bu gelişmelere örnek olarak aşağıdaki yazıtı göstermek yerinde olacaktır:

"Suhu ülkesinin valisi Tabnea bir haber için haraçla Asur'a gitti, fakat O (Asurlu) Onu Asur'da öldürdü. Daha sonra Anat şehri halkı Suhu ülkesine karşı isyan etti. Asurlu ile el ele tutuştular ve Asurluyu Anat şehrine getirdiler. Asurlu Anat şehrini ne zorla ne de savaşla aldı; erkekler – şehrin kendi vatandaşları– (onu) Asurluya verdiler. Daha sonra Asurlular onları sürgüne gönderdi ve onları ülkelere dağıttı. Anat şehrinin (hem) bahçe tarafındaki evlerini, hem de yamaç tarafındaki evlerini harabe yığınlarına çevirdi. Daha sonra Asurlular kendi adamlarını Anat şehrine yerleştirdiler.

Anat şehrinde yaşayan Anat halkı, Suhu ülkesine karşı ayaklandı. Asurlularla el ele verip Asurluyu Anat şehrine getirdiler. O (Asurlu) Anat kentine ve tanrılarına saygısızlık etti. O (Asurlu) (tanrıça) Anat'ın güzel giysisini, ince altın (ve) değerli taşları, yani, onun tanrılığına yakışan her şeyin kutsallığını bozdu. Onunla ilgili olarak onun (Tanrıçanın) (heykelini) gizli bir yerde bir kutuda sakladı.

Ben, Ninurta-kudurri-uşur, Suhu ve Mari topraklarının valisi, Anat'ın büyük tanrılığına saygı duyan hizmetkârı, Anat'ı (o) gizli yerden çıkardım ve güzel giysiler, kaliteli altın ve değerli taşları [geri getirdim/hazırladım?]. Ben onun tanrılığını tamamladım ve onun [koltuğunda?] ikamet etmesini sağladım. Ben düzenli [sunularını] [daha çok büyüttüm] ve (onları) atam Babil Kralı Hammurapi'nin emirlerine göre yerleştirdim."⁹²⁰

Orta Fırat Bölgesi'nde Terqa'da yer alan Tel Masaikh'te yapılan kazılarda eski sarayın yıkıldığı, yeniden inşa edildiği ve yeni seramik türlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak kazılarda elde edilen bilgiler de bu gelişmelerle

⁹¹⁸ Nadav Na'aman, "The Suhu Governors' Inscriptions in the Context of Mesopotamian Royal Inscriptions", 223; Edmonds, "New Light on the Land of Suhu", 79.

⁹¹⁹ Na'aman, "The Contribution of the Suhu Inscriptions to the Historical Research of the Kingdoms to Israel and Judah", 120; Nadav Na'aman, "The Suhu Governors' Inscriptions in the Context of Mesopotamian Royal Inscriptions", 231.

⁹²⁰ Nadav Na'aman, "Three Notes on the Suhu Inscriptions", *NABU* 4 (2003), 93-94; Na'aman, "The Suhu Governors' Inscriptions in the Context of Mesopotamian Royal Inscriptions", 231-232.

örtüşmektedir. Dolayısıyla bu dönemdeki Asur kontrolünün sona erdiği ve yerel yöneticilerin bağımsız olarak hareket ettikleri anlaşılmaktadır.⁹²¹

Yeni Asur Devleti, yaşadığı iç karışıklıklardan dolayı Babil ile çatışmadan kaçınmak istemiştir. Ayrıca kültürel olarak Babil'den etkilenme endişesi ya da Babil kültürü karşısında yok olma korkusu, Suhu Bölgesi'nin Yeni Asur Devleti sınırlarına dahil edilmesinin önüne geçmiştir. Yeni Asur Devleti'nin bu tutumu, Suhu valilerine bölge üzerinde daha serbest hareket etme imkânı sağlamıştır.⁹²² Yeni Asur Devleti, III. Tiglat-pileser döneminde iç karışıkları sonlandırmış ve genişlemeye başlamıştır. Aramiler üzerine sefere çıkan Asur kralı, Suhu birliklerini de Asur ordusuna dahil etmiştir.⁹²³ Suhu birliklerinin Yeni Asur Devleti'ne hizmet etmesi, Suhu Bölgesi'nin tekrar Asur vasalı olduğunu göstermektedir. III. Tiglat-pileser ve II. Sargon dönemlerinde Suhu Bölgesi'nin alınması masraflı ve zaman kaybı olarak görülmüştür. Bunun için Ninurta-kudurri-uşur tahttan indirilmiş ve yerine daha uysal Asur yanlısı vali getirilmiştir. Ancak III. Tiglat-pileser ve II. Sargon yazıtlarında artık vali ismi belirtilmemiş, sadece "Suhulu" olarak geçmiştir. II. Sargon döneminde ise Suhu, Hindanu eyaletine eklenmiştir. Bu dönemde ticaret yollarının da gelişip değişmesi Suhu'nun ekonomik önemini azaltmıştır.⁹²⁴ Böylece Suhu Bölgesi, Yeni Asur Devleti ile Babil arasında varlığını devam ettirmiştir.

⁹²¹ Dubovsky, "Studies in Culture and Language of the Kingdom of Suhu", 133.

⁹²² Na'aman, "The Contribution of the Suhu Inscriptions to the Historical Research of the Kingdoms to Israel and Judah", 108.

⁹²³ SAA XIX, 84.

⁹²⁴ Edmonds, "New Light on the Land of Sūḫu", 80.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ ASUR DEVLETİ'NDE EYALET YÖNETİM SİSTEMİ

Yeni Asur kralları oluşturduğu eyaletleri yönetmek ve kontrollerini sürdürmek için eyaletlere yöneticiler atamıştır. Asur merkezindeki idari sistemin bir benzerini oluşturarak atadığı yöneticilere, belli görevler vererek eyaletlerdeki yönetim sistemini oluşturmuşlardır. Asur idari belgelerinde eyalet görevlilerinin görev tanımları, kapsamlarının ve yönetim sistemindeki yerlerine dair bilgiler yer almaktadır.

Yeni Asur Devleti, yeni bir bölgedeki kontrolü askeri sefer ve devamında bu bölgeyi eyalet sınırlarına dahil ederek sağlamıştır. Bölgenin kontrolü, eyalet başkentinden yönetimi sağlayan eyalet valileri ile sürdürülmüştür. Bu eyalet başkentleri, bir saray ve çeşitli yönetsel yapılar, depolar ve endüstriyel kurumlara sahipti. Eyalet başkenti, eyaletlerdeki en önemli bölgeyi oluşturmaktaydı. Bunların altında şehirler, küçük kasabaköyler bulunmaktaydı. Ayrıca tarım köyleri, yol istasyonları, askeri karakol, garnizonlar da güvenlik amacıyla kurulmuştur.⁹²⁵

Eyaletler, iki kategoriye ayrılmıştır. Birinci kategoride yer alan eyaletler ülke sınırları içerisinde bulunmakta ve doğrudan kontrol düzeni içerisindeydi. İkinci kategoride yer alan eyaletler ise kırsal bölgelerde bulunmakta ve dolaylı yönetim şeklindeydi.⁹²⁶ Yeni Asur Devleti'nde teorik olarak bütün topraklar Asur kralına ait olmaktaydı. Ancak pratikte önemli bir kısım valiler tarafından yönetilmiştir.⁹²⁷ Valilerin ve onların bürokrasisi altında şehirler, kasababalar, köyler ve bunların yönetimini sağlayan belediye başkanları gibi idari görevliler bulunmaktaydı.⁹²⁸

Eyalet başkentlerinden saraya gönderilen ya da Asur krallarından eyaletlere gönderilen kraliyet mektupları sayesinde eyalet valileri ve diğer yüksek rütbeli görevliler hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Eyaletlerdeki düşük rütbeli görevliler hakkındaki bilgilerimizin çoğu mektuplarda bu kişilere yapılan atıflarla olmaktadır.⁹²⁹ Dolayısıyla

⁹²⁵ Parker, "Assyrians Abroad", 871.

⁹²⁶ Luis Barbato, "Assur İmparatorluğu (MÖ 900-600)", *Antik Yakındoğu*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, ed. Umberto Eco (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 238; Brinkman, "Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.", 233.

⁹²⁷ Miklos, Kerekes, "The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor's Aspects within Their Province", *Lectures Held at the 6th Conference of Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae (28-29 May 2011)*, ed. Jutai Peter (Budapest: 2011), 106.

⁹²⁸ Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", 36.

⁹²⁹ Parker, "The Assyrians Abroad", 873.

eyalet valilerinin maiyetlerinde bulunan diğer görevliler hakkında daha az bilgi sahibi olmaktayız.

Devletin idari yönetim sisteminde yönetici bir sınıfın oluşmasına dair en net bilgiler Yeni Asur Devleti dönemindeydir. Bu sınıfa dahil olanlar “büyükler” ya da “büyük olanlar” olarak adlandırılmıştır. Bunlar; *turtānu*, *rab šaqê*, *nāgir ēkalli*, *sukallu*, *masennu* ve *rab-ša-reši* adlı görevlilerdi. Devletin idari kararlarında Asur kralına danışmanlık yapmaktaydılar. Yetki alanları ve görevleri belirlenmiş ancak bazıları eyaletlerden ve yönetimlerinden sorumlu olmuşlardır. *Turtānu*, *masennu*, *rab šaqê* ve *nāgir ēkalli* kuzeydeki büyük eyaletlerden sorumluydular. *Sukallu*, *sartennu* ile birlikte adaletten, huzura kabullerden sorumlu olmanın yanında eyalet yönetimlerinin denetimlerinden de sorumluydu. Ayrıca *rab-ša-reši*, *sukallu* ve *sartennu* bunlar kralın yakın danışanlarıydı. Belki de bir tür devlet kabinesini oluşturmaktaydılar. Aralarında kesin bir hiyerarşi olmadan bir bütün halinde toplanmaları Yeni Asur Devleti’ne has bir özellikti.⁹³⁰

Eyaletlerdeki üst yöneticiler, Asur yönetiminin oluşturulmasındaki temel unsurları oluşturmuştur. Yöneticiler, üstlerine düzenli olarak raporlar göndermekteydi. Kralın emirlerini almada ve uygulamadaki bilgi akışında gecikmeleri önlemek için günlük kararların alınması eyalet memurlarının yetkisine bırakılmıştır.⁹³¹ Eyalet yönetiminin işlevi böylece yetkili memura devredilmiştir. Ancak bu memurlar merkezden gelen kraliyet emirlerine göre yol almışlardır.

Eyaletlerdeki halk grupları, yerel seviyede muhtemelen kurum/dernek olarak organize edilmiş, yönetici memurlarla iletişime geçmiş ve hatta önemli siyasi kararlar almışlardır. Devlet görevlileri tarafından dayatılan zorla çalıştırmadan ve aşırı isteklerden kaçınmak için kaçmalar itaatsizlikler kaydedilmiştir. Bazı durumlarda bu baskılara karşı gelmek için dayanışmalar olmuştur.⁹³² Bu kapsamda, SAA I; 171’de Bel-duri iki işçinin kaçmalarına yardım edildiğini ve aynı kökenden olanlar tarafından korunduğunu belirtmiştir.⁹³³ SAA I; 240’da bütün halkın eyalet tarafından yüklenilen zorunlu hizmetten kaçabileceklerini göstermektedir.⁹³⁴ SAA XV; 121’de vali tarafından haksız yere alıkonulan kişilerin sahipleri sadece valiye taleplerini iletmekle kalmamış, aynı zamanda

⁹³⁰ Radner, “Neo-Assyrian Period”, 888; Bordreuil-et al. *Tarihin Başlangıçları*, 161-162.

⁹³¹ Bradley J. Parker, “The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire”, *Journal of Anthropological Research* 67 (2011), 370-371.

⁹³² Ponchia, “Administrators and Administrated in Neo-Assyrian Times”, 215-216.

⁹³³ SAA I, 171.

⁹³⁴ SAA I, 240.

sorunun tatmin edici bir şekilde çözülmesine kadar görevlerini yerine getirmeyi reddetmiş gibi gözükmetedir. Sorunun çözülmesi için krala havale edilmiştir.⁹³⁵ SAA XV; 215'te metin kırık olsa da bir çekişmenin olduğu anlaşılmaktadır.⁹³⁶ Söz konusu mektupta ailelerinden bazılarının Korsabad'da angarya işinde gereksiz çalıştırıldıklarını düşündükleri için krala başvurmuşlardır. Ancak vali, olması gerektiği gibi davrandığı konusunda ısrar etmiştir.

2.1.Šaknu

Yeni Asur Devleti kralları topraklarına dâhil ettiği yeni bölgeleri Asur eyaleti olarak düzenlemiş ve yönetimlerini eyalet valilerine vermişlerdir. Eyalet valisi anlamında iki terim kullanılmıştır. Bunlar *bel pīhāti* ve *šaknu* unvanları şeklindedir. Birinci terim olan *bel pīhāti* eyalet efendisi anlamındadır.⁹³⁷ İkinci terim olan *šaknu* vali, eyalet valisi, başkan, yönetici, idareci ve temsilci anlamlarına gelmekte olup; atamak, yerleştirmek, düzenlemek, oluşturmak, hükmetmek ve meydana gelmek anlamlarına gelen *šakānu* fiilinden gelmektedir.⁹³⁸

Šaknu terimi unvan olarak Mezopotamya'da eski dönemlerden itibaren kullanılmıştır.⁹³⁹ *Šaknu* unvanı *šakin mati* olup, ondan türemiştir.⁹⁴⁰ *Šakin mati* “bölge *šaknu*'su” terimi Nuzi'de görülmüştür. Orta Babil kudurru “sınır taşı” Yeni Asur Dönemi metinlerindeki “*coğrafi bir alanın šaknu*'su” ile hemen hemen aynı anlama gelmekteydi. Pers eyaletlerindeki Satraplar da çiviyazısında *šaknu* olarak bilinmişlerdir.⁹⁴¹ Mezopotamya'da kültürel etkileşimin uzun zaman aralıklarında görüldüğü ve zaman içerisinde değişimler geçirdiği birçok alanda görülmektedir. Bu kapsamda, *šaknu* unvanının Mezopotamya'da eski dönemlerden itibaren kullanılageldiği ve Asur sonrasında da etkileşim sürecini devam ettirerek kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Hallo, Akadca *šak(i)num* veya *šik(i)num* 'un Sümerce'den alındığını ve daha sonra Akadca olan *šakkanakkum* 'un da Sümerce'den aktarılmış bir sözcük olduğunu öne

⁹³⁵ SAA XV, 121.

⁹³⁶ SAA XV, 215.

⁹³⁷ Bedford, “The Neo-Assyrian Empire”, 36; Radner, “Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)”, 61; Kerekes, “The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor's Aspects within Their Province”, 105.

⁹³⁸ Simo Parpola, *Assyrian-English-Assyrian Dictionary Cuneiform Edition* (Helsinki: The Neo-Assyrian Corpus Project No: 27, 2023), 260.

⁹³⁹ Richard A. Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. I”, *Journal of the American Oriental Society* 87/4 (1967), 518; Ali Yaseen Ahmad, *Some Neo-Assyrian Provincial Administrators: University of London School of Oriental and African Studies 1984* (Eisenhower: ProQuest, 2017), 93.

⁹⁴⁰ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 13.

⁹⁴¹ Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. I”, 518.

sürmüştür. Bu sözcüklerin Eski Babil Dönemi'nde varlığını sürdürdüğü Zimri-Lim'in *Dagan'ın šakin'i*, Enki ve Damkina'nın *šiki(i)in'i* unvanlarından anlaşılmaktadır. Bunlar; “*atanan*” ve tanrının “*yaratıcısı*” olarak çevrilmiştir.⁹⁴² Postgate de *šaknu*'nun *šakanu(m)*'dan türemiş ve “*atanmış kişi*” anlamına geldiğini, ancak bunun farklı bağlamlarda ve anlamlarda kullanıldığını belirtmiştir.⁹⁴³ *Šaknu* unvanı II. Adad-nirari, II. Asurnasirpal ve III. Salmanassar gibi bazı Yeni Asur krallarının sıfatlarında *šakin Enlil* “Enlil'in atadığı” şeklinde kullanılmıştır. Bu kullanım Eski ve Orta Asur dönemlerine kadar eskiye dayanmaktadır.⁹⁴⁴ Pihati ise zamanla anlam değişikliğine uğramıştır. Brinkman *bel pīhāti*'yi Babil'de “*özel mülkiyetteki araziye kamu malına geri döndürmek*” olarak, çevirmiştir.⁹⁴⁵ Wilson ise *bel pīhāti*'yi sonraki dönemlerde “*kamusal alanın sahibi*” olarak açıklamıştır.⁹⁴⁶ Bel pīhāti'ye atıfta bulunan tarihi belirlenebilir ilk belge Nazimaruttaş'un beşinci yılına ait bir kudurru taşından gelmektedir.⁹⁴⁷

Bilimsel kaynaklar *šaknu*'yu kendi eyaletindeki başkan ve vali olarak çevirmiş, ancak belirli bir grubun başkanı da olabilir.⁹⁴⁸ Bu kapsamda, *šaknu* teriminin temel iki anlamı bulunmaktadır. Bunlardan biri yüksek hiyerarşideki kişi (vali) olup, diğeri de daha alt sınıf üyesi bir yöneticiyi de temsil etmiştir. İdari görev olarak eyalet valisi anlamında kullanılmıştır. Postgate, İdari işleve sahip olarak *šaknu* unvanına sahip birincisi eyalet valisi ikincisi ise hiyerarşi olarak daha alt bir rütbeye sahip memur olarak iki kişinin olduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁹ Bu kapsamda, eyalet valisi olarak yorumlanmayan *šaknu* terimi incelendiğinde bazı kategoriler ortaya çıkmaktadır. Örneğin *šaknu* Asur ordusunun süvari atları ile ilişkili ve yaya askerlerinden sorumlu olan *šaknu* memuru ortaya çıkmaktadır. Süvari atlarından sorumlu *šaknu* belgelerde *süvari atı šaknu'su*⁹⁵⁰, *savaş arabası*

⁹⁴² William W. Hallo, *Early Mesopotamian Royal Titles: A Philologic and Historical Analysis* (New Haven Connecticut: American Oriental Society, 1957), 106-107.

⁹⁴³ J. N. Postgate, “The Place of the Šaknu in Assyrian Government”, *Anatolia Studies Special Number in honour of Seventieth Birthday of Professor O.R. Gurney (1980)* 30 (1980), 67.

⁹⁴⁴ Richard A. Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II”, *Journal of the American Oriental Society* 88/3 (1968), 462.

⁹⁴⁵ J.A. Brinkman, “Provincial Administration in Babylonia under the Second Dynasty of Isin”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 6/3 (1963), 236.

⁹⁴⁶ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 14.

⁹⁴⁷ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 15.

⁹⁴⁸ Kerekes, “The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor's Aspects within Their Province”, 105.

⁹⁴⁹ Nicolas Postgate, “The Place of the Šaknu in Assyrian Government”, *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 103; J. N. Postgate, “Princeps Iudex in Assyria”, *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 59.

⁹⁵⁰ ND 2386, ND 10,001.

šaknu'su⁹⁵¹ *ahırların šaknu*'su ve *seyis šaknu*'su olarak geçmektedir.⁹⁵² SAA V; 48 nolu mektupta da İlu-illika katır ahır görevlisi olarak geçmiş ve 15 katır ile 52 eşek göndermiştir.⁹⁵³ II. Sargon'a gönderilen SAA V; 79 nolu mektupta da katır ahır görevlisi bulunmaktadır.⁹⁵⁴ Šarru-emuranni'nin II. Sargon'a gönderdiği SAA V; 200 nolu mektupta kendisine bir katır ahır görevlisinin gönderilmesini istemiştir.⁹⁵⁵ Asur kralı II. Sargon tarafından gönderilen ve "acil bir kraliyet emri" notunu içeren SAA I; 22 nolu mektupta "*acilen šaknularını ve süvarilerinin komutanlarını biraraya topla*" ifadesi yer almaktadır.⁹⁵⁶ Ancak söz konusu mektup kırık olduğu için kime ya da kimlere gönderildiği tam anlaşılamamaktadır. Dolayısıyla her zaman eyalet valisi olmadıkları ve başka görevleri olan memurlar olduğu anlaşılmaktadır.

Henshaw da benzer bir sonuca ulaşmıştır. Bu kapsamda *šaknu* olarak; tapınak *šaknu*'su, kraliçe *šaknu*'su, kral çocuklarının *šaknu*'su, özgür bırakılan köle *šaknu*'su, *abarakku rabu šaknu*'su, *ahır šaknu*'su, *bir kişi šaknu*'su Yeni Ev'in *šaknu*'su gibi bazı yerlerde *šaknu* kelimesi kullanıldığını belirtmiştir.⁹⁵⁷ Bu bilgiler, *šaknu* olarak geçen görevlilerin daha düşük rütbeli görevliler olduğunu göstermektedir. Bu yüzden *šaknu* unvanına sahip herkesin eyalet valisi olmadığı anlaşılmaktadır.

Bir eyaletin *šaknu* makamı ile *bel pīhāti*'nin makamı arasında bazı ayrımlar olduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, aynı kişiye farklı zamanlarda aynı görev için aynı unvan verildiğinden, bu pek olası görünmüyor ve olası bir farklılık MÖ 8. yüzyılın başlarında birleşmiş olmalıdır.⁹⁵⁸ Daha sonraki dönemlere tarihlenen belgelerde eyalet valisi için sadece *pahutu* unvanı kullanılmıştır.⁹⁵⁹ Diğer yandan aynı kişi bir belgede *šaknu* olarak geçerken başka bir metinde *bel pīhāti* olarak geçmiştir. Bu kişiler limmu olarak geçtiklerinde eşdeğer oldukları kesinleşmekte ve MÖ 713'den 646'ya kadar devam ettiği görülmüştür.⁹⁶⁰

Asur'da eyalet meselelerinde hem *šaknu* hem de *bel pīhāti* sorumlu olmuşlardır. Bunlar ilk olarak "bölge valisi" ve "kasaba valisi" olarak çevrilmiştir.⁹⁶¹ *Šaknu* ve *bel*

⁹⁵¹ ND 10,004.

⁹⁵² Postgate, "The Place of the Šaknu in Assyrian Government", 70.

⁹⁵³ SAA V, 48.

⁹⁵⁴ SAA V, 79.

⁹⁵⁵ SAA V, 200.

⁹⁵⁶ SAA I, 22=CT 53, 136.

⁹⁵⁷ Henshaw, "The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II", 463-464.

⁹⁵⁸ Postgate, "The Place of the Šaknu in Assyrian Government", 70.

⁹⁵⁹ Postgate, "The Place of the Šaknu in Assyrian Government", 103.

⁹⁶⁰ Henshaw, "The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II", 465.

⁹⁶¹ D.J. Wiseman-J. V. Wilkinson, "The Nimrud Tablets 1950", *Iraq* 13/2 (1950), 103.

pīhāti çok yakın unvanlardır.⁹⁶² Aynı kuruma ait iki farklı terim olduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda, Klauber *šaknu* ve *bel pīhāti*'yi aynı tablette bazen biri bazen de ikisi geçtiği için eşit olarak görmüş ve daha geniş bir alandan sorumlu olarak *bel pīhāti*'yi kabul etmiştir.⁹⁶³ Ancak, *šaknu*'yu daha geniş bir alandan sorumlu olduğunu ve daha sonra her iki unvanında aynı kişi tarafından alındığını ve işlevlerinin eşit olduğunu kabul edenler de olmuştur.⁹⁶⁴ Ancak *šaknu* stellerde yer alırken *bel pīhāti* yer almamıştır.⁹⁶⁵ Asur'da bulunan MÖ 9. yüzyıla ait Bel-lu-balit stelinde kendisinin Harran'da *turtānu* ve *šakin mati* olduğu anlaşılmaktadır. Wilson bundan dolayı eyaletlerde *šaknu*'nun askeri komutan ve *bel pīhāti*'den rütbeli olduğunu belirtmiş olup, uzak bölgelerde bir görevlinin hem *šaknu* hem de *bel pīhāti* olabileceğini düşünmüştür. Bunu da eponimde bir yerde *šaknu* iken başka yerde ise *bel pīhāti* şeklinde geçmesine dayandırmıştır.⁹⁶⁶ Saggs ise her iki unvanın III. Tiglat-pileser öncesinde ayrı olup, daha sonra eşit olduğunu belirtmiştir.⁹⁶⁷ Henshaw, *bel pīhāti* sıfatının yabancı ülkelerde *šaknu*, *qēpu* gibi aynı yönetici anlamında kullanılmasından dolayı aynı kişilerin hem *šaknu* hem de *bel pīhāti* unvanına sahip olduklarını düşünmüştür. Aynı kişinin bir şehrin ya da bölgenin hem *šaknu* hem de *bel pīhāti* rütbesine sahip olduğunu gösteren açık örnekler oldukça az olmasından dolayı *šaknu* ve *bel pīhāti* terimlerinin Yeni Asur zamanlarında eş değer olduğunu ve her iki unvana da sahip olduğunu belirtmiştir.⁹⁶⁸ Asurbanipal yıllıklarında Mısır'a yönetici atadığında "*hizmetkarlarını krallık için šaknu olarak o şehirler üzerine atadı*" ve "*babamın atadığı qēpular*" olarak kaydetmiştir.⁹⁶⁹ Asur kralına gönderilen tayin listeleri ile ilgili olan SAA XIII; 113 nolu mektupta da Ninive'nin *šaknu* ve *bel pīhāti*'si aynı sayıda Kush cinsi atları almıştır.⁹⁷⁰ ND 417⁹⁷¹ de her ikisi de ayrı olarak geçmiştir. Asur kralı belki de bir bölgeye bazen *šaknu* atamış bazen de *bel pīhāti* atamış bazen de bir kişiye her iki unvanı da vermiş olabilir. Bu yüzden böyle farklılıklar ortaya çıkmış olabilir. Dolayısıyla bunların birbirine yakın memurlar olarak birlikte çalıştıklarını

⁹⁶² Simonetta Ponchia, "A New Volume on Neo-Assyrian Prosopography", *Orientalia* 88/1 (2019), 119.

⁹⁶³ Ernst Klauber, *Assyrisches Beamtentum nach Briefen Aus Der Sargonidenzeit* (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1910), 100.

⁹⁶⁴ Henshaw, "The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II", 465.

⁹⁶⁵ Henshaw, "Late Neo-Assyrian Officialdom", *Journal of the American Oriental Society* 100/3 (1980), 286.

⁹⁶⁶ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 13-14.

⁹⁶⁷ H. W. F. Saggs, *The Greatness that was Babylon* (London: Sidgwick and Jackson, 1962), 247.

⁹⁶⁸ Henshaw, "The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II", 466.

⁹⁶⁹ RINAP 5/1, 2-4, 6, 11, ARAB II, 770, 771, 776, 798, 892, 939, ; Henshaw, "The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II", 466.

⁹⁷⁰ SAA XIII, 113.

⁹⁷¹ Wiseman-Wilkinson, "The Nimrud Tablets 1950", 102.

ve eşit olduklarını söylemek mümkündür. Ancak bu iki unvan arasında farkların olup olmadığı hakkında kesin bir görüş bulunmamaktadır.

Bu iki görevli Babil’de (Kassit Dönemi İkinci İsin Hanedanı) birlikte ortaya çıkmışlardır. Babil bu dönemde *pihatu* olarak eyaletlere ayrılmıştır. Eyaletlerin en üst rütbeli yöneticisi *šaknu* idi. Bu dönemde *šaknu* rütbe olarak *bel pīhāti*’den önce gelmiştir. Aksine *bel pīhāti* bu dönemde hiçbir zaman eyalet hükümetinin önemli işlerinde aktif olarak yer almamıştır. *Bel pīhāti* memurları *šaknu*’ların altında çalışmış ve kamu işlerinin amiri olmuştur.⁹⁷² Wilson, aslında bu temel ilişkinin Yeni Asur Dönemi boyunca sabit kaldığına ve birinci sırada yer alan *šaknu*’nun, askeri vali olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹⁷³

Orta Asur Dönemi’nde eyalet valisi anlamındaki unvan *bel pīhāti*, *šaknu* ve *hassihlu/halzuhlu* olmuştur.⁹⁷⁴ Orta Asur Dönemi’nde Tell Billa belgelerinde geçen *hassihlu*’nun askeri komutan olarak geçmesinden dolayı *šaknu* ile mukayese edilebileceği düşünülmüştür.⁹⁷⁵ Orta Asur Dönemi’nde Asur krallarının görevlendirdiği kişilerin makamları saltanat şeklinde sürdüğünden çocuklarının da aynı rütbeye sahip olduğu aynı stelde her ikisinin de isminin olmasından anlaşılmaktadır. Bu sistem Yeni Asur Dönemi’nin ilk dönemlerinde devam etmiştir. Örneğin; MÖ 846 sonrasına tarihlenen III. Salmanassar’a ait taht kaidesindeki yazıtta Asur kralı Šamaš-bela-usur’un sonsuza dek Kalhu’nun *šaknu*’su olduğunu belirtmiştir. Söz konusu kişi MÖ 864 ve 851 yıllarında Kalhu *šaknu*’su olarak limmu olmuştur.⁹⁷⁶ Bu da uzun dönemler *šaknu* olarak kalabileceğini göstermektedir. Ancak yapılan eyalet reformu ile birlikte bunlar ortadan kaldırılmış *šaknu* olarak yerine hadımların görevlendirilmesi sistemi oluşturulmuştur.

Asur’un eyalet valisi için geleneksel olarak *šaknu* ve *bel pīhāti* olarak tercüme edilen terimleri kullandığı gözükmemektedir. Postgate bu çevirilerin Geç Yeni Asur Dönemi için kesin olarak doğru olmadığını şu şekilde belirtmiştir: İlk olarak Asur formu *pahutu* (*bel pīhāti*) ve *LU pa-ha-ti* gibi yazılması, yazma ve konuşmada *bel*’in düşürüldüğü ve *pahas-su*’nun kendi başına “valisi” anlamına geldiğini önermiştir. İkinci olarak, *šaknu* ile ilgili olarak, daha doğru bir çeviri *šakin* + *X=X*’in valisi olacağını düşünmüştür. Büyük ihtimalle, *šaknu*’dan sonra eyalet adı olmadığına *šaknu*’nun daha düşük rütbesine atıfta

⁹⁷² Brinkman, “Provincial Administration in Babylonia under the Second Dynasty of Isin”, 234-237.

⁹⁷³ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 13.

⁹⁷⁴ Llop, “The Creation of the Middle Assyrian Provinces”, 593.

⁹⁷⁵ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 15; Ahmad, *Some Neo-Assyrian Provincial Administrators*, 93-96.

⁹⁷⁶ Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. I”, 523-524.

bulunduğunu, *šaknu* “vali” anlamına gelen idari belgelerde sıklıkla *pahutu*’nun bulunmamasının aslında olası belirsizliğin bu şekilde ortadan kaldırılmak istendiğini söylemiştir.⁹⁷⁷

Henshaw ise belgelerde birçok *šaknu*’nun devamında bölge ya da şehir ismi geçmeden yer almasının aslında yazı kısaltmasından kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Çünkü bütün ilgili kişiler tarafından bilinmekteydi. Bu yüzden şehir ya da bölge ismi yazılmadan geçmiştir. Ayrıca sarayın önceden hem *bel pīhāti* hem de *šaknu*’ya sahip olduğunu, ama coğrafi bir bölgeden başka *bel pīhāti*’nin olduğu örneklerin olmamasından dolayı bu karışıklığın kâtipten kaynaklandığını belirtmiştir.⁹⁷⁸ Bununla birlikte, iki unvanın benzer işlevlere sahip olduğu mektuplardan yüksek rütbelilerin birçoğunun öyle benzer işlevlere sahip olmasından anlaşılmaktadır. Belki de kâtip benzer kurumlarda aynı ismi kaydetmeye gerek duymamıştır. Bu bilgiler ışığında Asur’un muhtemel karışıklıkları ortadan kaldırmak için bu yöntemi kullandıklarını söyleyebiliriz.

Yeni Asur Devleti imparatorluk döneminde oluşturduğu strateji gereği, yeni kral tahta geçtiği zaman bütün devlet görevlilerini yeniden atamaktaydı. Bunlara eyalet valileri ve elçiler de dâhil idi. Asur kralı isterse eski görevliyi görevine devam ettirebilir ya da yeni bir görevliyi atayabilirdi. Bunlar *rabani* olan yönetici sınıfından ve *ša reši* olan hadımlardan seçilmekteydi.⁹⁷⁹ Örneğin, Asarhaddon yıllıklarında Mısır’a yönetici olarak *šaknu*, *bel pīhāti qēpu* ve *hazannu* gibi memurları atadığını kaydetmiştir.⁹⁸⁰ Görevliler, üzerinde imparatorluk amblemi olan bir yüzük taşımaktaydı. Yüzük hem memurların görevini hem de onların kral adına hareket ettiklerini temsil etmekteydi. Asur kralları bu yöntemle, bütün devlet görevlileri üzerinde hâkimiyetini göstermekteydi.⁹⁸¹ Böylece Asur kralları devletin siyasi ve idari mekanizmaları üzerinde tam hâkimiyet sağlayabilmekteydi. Dolayısıyla eyalet valilerinin de Asur kralına bağlılığı en baştan sağlanmaktaydı.

Valilerin görev süreleri bulundukları eyaletlere göre değişmekte olup, görev yerleri az da olsa değişebilmekteydi. Bu bağlamda, Qurdi-Aššur-lāmur, ilk olarak Şimorra

⁹⁷⁷ Postgate, “The Place of the Šaknu in Assyrian Government”, 69.

⁹⁷⁸ Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II”, 466, 469.

⁹⁷⁹ Radner, “Revolts in the Assyrian Empire: Succession Wars, Rebellions Against a False King and Independence Movements”, 44.

⁹⁸⁰ ARAB II, 710.

⁹⁸¹ Radner, “Revolts in the Assyrian Empire: Succession Wars, Rebellions Against a False King and Independence Movements”, 44.

eyaletinin valisi olarak görevlendirilmiştir.⁹⁸² Ancak, Qurdi-Aššur-lāmur MÖ 733/732’de Damaskus’un fethinden sonra yeni kurulan eyalete gönderilmiştir. III. Tiglat-pileser’in son yıllarında ve muhtemelen V. Salmanassar’ın ilk yıllarında orada görevine devam etmiştir.⁹⁸³ İnurta-ila’i (Ninurta-ilaya)’nin de ilk Nasibina, sonra Til-Barsip valisi ve devamında bir süreliğine *turtānu* olduğu düşünülmektedir. *Turtānu* olarak düşünülmesi de MÖ 722 yılının eponiminde V. Salmanassar’dan hemen sonra Ninurta-ilaya’nın gelmesinden kaynaklı olmuştur.⁹⁸⁴ Ašipâ’nın hem Babil bölgesinden hemde kuzey bölgesinden gönderdiği mektuplardan da görev yerinin değiştiği anlaşılmaktadır.⁹⁸⁵ Görev yerlerinin değişikliği durumunda ise valilik ikamet yeri ve hizmetlilerin kaldığı evlerin şahsa mı ya da valilik kurumuna mı bağlı olduğu genellikle net değildir.⁹⁸⁶

Atamalar eponim listeleri prosedürüne göre yapılmaktaydı. Limmu listelerinde Asur kralı tahta geçtiği yılda limmu olmuştur. Daha sonra *turtānu*, *rab šaqê*, *nāgir ēkalli* ve *masennu* olmuş devamında ise *šaknu* limmu olmuştur. Dolayısıyla *šaknu* rütbe olarak bunların altında yer almıştır. Aššur-dan MÖ 771’de tahta geçtiğinde istisna olarak limmu sıralamasında sonraki yıl *turtānu* olurken ondan sonra *šaknu* olmuştur. *Qēpu*, *rab ālāni* ve *šakkanakku* bunlar arasında olup, limmu olmamalarına rağmen yüksek rütbeli görevliler oldukları anlaşılmaktadır.⁹⁸⁷ Bazı atamalar fal ve kehanetlere başvurularak da yapılmaktaydı. Kral valiye yönetici olup olmadığını sorabilir ya da yönetici gönderdiğini belirtebilirdi. Bu uygulamaya yönelik yazışmalar mektuplarda yer almıştır.⁹⁸⁸ Örnek olarak SAA I; 239’daki mektubu gösterebiliriz. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“[Efendim krala]: [hizmetkârınız Takl[ak-ana-Bel]. ... Efendim kralın bana hakkında yazdığı Qappatalı(lar)a gelince: "Onlar düzene girdi mi? Onlardan sorumlu bir yetkiliniz var mı? Kasabanın belediye başkanı ve izcilerin komutanı, onların üzerine benim memurlarım olarak atandılar.”⁹⁸⁹

⁹⁸² Yamada, “Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career”, 309; Robert Rollinger, “Assyria and the Far West: The Aegean World”, 276.

⁹⁸³ Na’aman, “Qurdi-Aššur-Lamur as Governor in Phoenicia and South Syria”, 45-46.

⁹⁸⁴ SAA XIX, xlvi.

⁹⁸⁵ SAA XIX, 108-114; SAA V, 21-30.

⁹⁸⁶ Raija Mattila, “On the Family and Social Background of the elite in Assyria”, *The King as a Nodal Point of Neo-Assyrian Identity*, ed. Johannes Bach-Sebastian Fink (Münster: Publications on Eastern Mediterranean Antiquity, 2022), 165.

⁹⁸⁷ Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II”, 461-462.

⁹⁸⁸ Postgate, “The Invisible Hierarchy: Assyrian Military and Civilian Administration in the 8th and 7th Centuries BC.”, *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 235.

⁹⁸⁹ SAA I, 239.

III. Tiglat-pileser ve II. Sargon dönemlerinden itibaren eyalet valilerinin eponim listelerindeki yerlerinde bazı değişiklikler olmuştur. III. Tiglat-pileser döneminde kraldan sonra Rašappa eyaletinin valisi yer alırken üçüncü sırada *masennu* yer almıştır. Diğer eyalet valileri sıralamada büyüklüklerine göre yer almıştır.⁹⁹⁰ II. Sargon dönemiyle birlikte merkezi bir eyaletin yöneticisi olma eski itibarını kaybetmiş ve devlet yönetiminde kariyer zirvesi olmaktan çıkmıştır. Yeni bir eyaletin yöneticisi olmak daha önemli olmuştur. Önceden merkezi bir eyaletin yöneticisi olmak, devlet yönetiminde olmanın küçük ve erken bir basamağını oluşturmaktaydı. Tecrübeli olan valiler yeni oluşturulan ve uzak eyaletlerin valisi yapılmaktaydı. Eyalet valilerinin rütbe olarak yükselmeleri de görülmektedir. Bu kapsamda, Dur-Šarrukin'in ilk valisi olan Šep-Aššur Şimirra valiliğine terfi edilmiştir. Nabu-bel-ka'in Arapha valisiydi ancak vezir olmadan önce doğudaki Kar-Šarrukin'in valisi olmuştur. Tecrübeli olanların yeni ve uzak eyalet yöneticisi olmaları eponim listelerinde de görülmektedir. Böylece Asur kralının güvenini ve sadakatini alan kişiler bu görevleri alabilmiştir. Sanherib ve halefleri döneminde eyalet valilerinin Yeni Asur Devleti hiyerarşisindeki yeri giderek azalmıştır. Bu süreçte eyalet valilerinin yetkileri kralın yakın ailesinden olanlara ve görevlilerine verilmiştir.⁹⁹¹

Eyalet valileri, doğrudan Asur kralı tarafından atanmaktaydı.⁹⁹² Buna örnek olarak ARAB II; 986 nolu belgeyi gösterebiliriz. Söz konusu belgede Asurbanipal izni olmadan ondan habersiz hiçbir valinin ve yöneticinin atanmadığını kaydetmiştir.⁹⁹³ Eyalet valileri, Asur kralı adına eyaletleri yönetmekteydi.⁹⁹⁴ Eyalet valilerinin düzenli olarak Asur kralına raporlar göndermesi gerekmekteydi. Bunların yönetimleri doğrudan kraliyet mahkemesine cevap veren memurlar tarafından denetlenmekteydi.⁹⁹⁵ Eyalet valileri doğrudan Asur kralına cevap vermektedirler. Yapılan eyalet reformları ile birlikte valilik makamı Orta Asur Dönemi gibi artık kalıtsal değildi. Asur kralları valileri hadımlardan seçmeyi tercih etmişlerdir.⁹⁹⁶ Dolayısıyla babadan oğula geçme durumu yoktu. Eyaletlerde yerel hükümdarlık ya da krallık oluşmasını engellemek için bu yöntemi uyguladıklarını söylemek mümkündür.

⁹⁹⁰ Natalie Naomi May, "Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III", *State Archives of Assyria Bulletin* XXI (2015), 82.

⁹⁹¹ Radner, "Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period", 216, 218.

⁹⁹² Ahmad, *Some Neo-Assyrian Provincial Administrators*, 100.

⁹⁹³ ARAB II, 986.

⁹⁹⁴ Karen Radner, "Neo-Assyrian Treaties As a Source for the Historian: Bonds of Friendship, the Vigilant Subject and the Vengeful King's Treaty", *State Archives of Assyria Studies* XXIX (2019), 316.

⁹⁹⁵ Harrison, "The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)", 254.

⁹⁹⁶ Radner, "The Trials of Esarhaddon: The Conspiracy of 670 BC", *ISMU*, Vol. VI, ed. Peter A. Miglus-Joaquin M. Cordoba (Madrid: UAM Ediciones, 2003), 165.

Eyalet valisi olarak hadımların atanması Yeni Asur Dönemi'nde olmuştur. Bu uygulama, Yeni Asur Devleti'nin yönetim sisteminde oluşturduğu bir yenilikti.⁹⁹⁷ Eyalet valileri Asur krallarına bağlılık, sadakat yeminleri etmekteydiler. Asur kralları bunun karşılığında onlara hem bölge üzerinde siyasi güç hem de ekonomik olarak ödüllendirmenin yanında ayrıcalıklar da vermiştir.⁹⁹⁸ SAA VII; 43 nolu belgede 7 *šaknu*'nun her birine 1 mana gümüş verildiği listelenmiştir.⁹⁹⁹ SAA X; 369 nolu mektupta ise bir tapınak hazinesinden Ninive ve Arbail'in *šaknu* ve *bel pīhāti*'si için ne kadar miktarda gümüşün alınmasının yasal olduğu mektup yazarı Mar-İssar sorgulamıştır.¹⁰⁰⁰ Bu bağlamda, Asur kralları eyalet valilerine ayrıcalıklar vererek ödüllendirmiş olup, onların sadakatini sürdürmelerini sağlamaktaydı. Böylece Asur kralları, valilerin sadakatine itimat etmekte ve kesin bir biçimde onlara güvendiğini göstermekteydi.

Yeni Asur Devleti'nin eyalet hiyerarşisine bakıldığında, her eyalet valisi bulunduğu eyaletin hem sivil hem de askeri hiyerarşinin en başında bulunmaktaydı.¹⁰⁰¹ Bu yüzden eyalet valileri eyaletlerinde ve bağlı olduğu bölgeler üzerinde askeri, adli ve sivil görevleri yerine getirerek kraliyet merkezinin aynadaki yansıması şeklindeydi. Eyalet valilerinin sivil görevleri arasında hammadde sağlamak, arazi yönetimi, vergileri toplamak, tapınak sunuları ve kamu işlerini yürütmek vardı.¹⁰⁰² Eyalet valileri Asur kralı için vergileri toplama görevine sahipti. Çünkü en önemli görevleri arasında vergilerin düzenli ödenmesini sağlamak vardı.¹⁰⁰³ Asur kralları, eyalet valilerine yazdıkları mektuplarda ihtiyaç duydukları hammaddelerin sağlanması için eyalet valilerine belirli görevler vermişlerdir. Her bir valiye ihtiyaç duyduğu belirli bir hammaddenin teminini sağlama görevini vermişlerdir.¹⁰⁰⁴ Eyalet valileri tahıl vergilerinin toplanmasında ve erzak dağıtımından sorumlu olmuşlardır. Eyalet valilerinin vergileri toplaması, gerekli iş gücünü sağlaması ve eyalet yönetimini yerine getirmesi gerekmekteydi. Eyalet valisi bu görevleri yerine getirirken eyaletin boyutuna bakılmazdı.¹⁰⁰⁵ Korsabad'ın inşası için,

⁹⁹⁷ Bordreuil-et al. *Tarihin Başlangıçları*, 160.

⁹⁹⁸ Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", 49; Radner, "Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars", 359.

⁹⁹⁹ SAA VII, 43.

¹⁰⁰⁰ SAA X, 369.

¹⁰⁰¹ Postgate, "The Invisible Hierarchy: Assyrian Military and Civilian Administration in the 8th and 7th Centuries BC.", 334; Ahmad, *Some Neo-Assyrian Provincial Administrators*, 105.

¹⁰⁰² Kerekes, "The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor's Aspects within Their Province", 108.

¹⁰⁰³ Yamada, "Karus on the Frontiers of the Neo-Assyrian Empire", 77; Squitieri, "The Iron Age (c. 1200-539 BC) in the Levant and Mesopotamia", 6.

¹⁰⁰⁴ Parker, "Ašipâ Again: A Microhistory of an Assyrian Provincial Administrator", 189.

¹⁰⁰⁵ Radner "The Assur-Nineveh-Arbela Triangle: Central Assyria in the Neo-Assyrian Period", 327.

eyalet valilerine işçi, araç-gereç, hayvanlar ve hammaddeler sağlama yükümlülüğü verilmiştir.¹⁰⁰⁶ Bu bağlamda, Tuşhan valisi Dur Aşşur Korsabad'ın duvar inşası ile ilgilendiği bilinmektedir. Korsabad'ın inşasından anlaşılacağı üzere Asur eyalet valilerinin eyaletlerinin büyüklüğüne bakılmaksızın vergilerde ve iş gücünde katkıda bulunmaları gerekmektedir. Bu da teorik olarak eyaletlerin aynı ekonomik potansiyellerinin olmasını belirtmektedir.

Eyalet valileri tapınaklara özellikle Asur merkezindeki Asur tapınağına sunular yapmakla sorumluydular.¹⁰⁰⁷ SAA XIII; 31 nolu mektupta Barhalzi'den *şaknu*'nun Aşşur tapınağına *hamusu* vergisini getirmediğini mektup yazarı Nadin- Aşşur yazmıştır. Kralın eğer bir valinin vergisini getirmediğinde diğer ileri gelenlerin de bu vergiyi getirmeyeceğini düşünerek vali katibini cezalandırmasa diğerlerinin de korkmayacağını belirtmiştir.¹⁰⁰⁸ Söz konusu mektuptan eyaletlerin tapınak sunularını yapmaları zorunlu olmuştur. En uzak eyaletlerden vergilerin Asur merkezine din olgusu üzerinden gönderilmesi, eyalet yöneticilerinin Asur dini kurumlarına bağlanması amacını taşımaktaydı. Bu yöntemle Yeni Asur Devleti içerisinde bir bütünlük sağlamak istenmiştir.

Eyalet valileri bölgelerinde yapılan tarımsal faaliyetler hakkında Asur krallarına bilgi vermişlerdir. Örneğin; SAA XV; 4 no'lu mektupta Arapha valisi II. Sargon'a gönderdiği bir mektupta yağmurun çok yağdığını ve hasadın iyi olacağını bildirmektedir.¹⁰⁰⁹ Ziyaret Tepe'de bulunan tabletlerde de gerçekleşen tarımla birlikte depolanan arpa miktarı hakkında mektuplar yazılmıştır. Bu kapsamda, ZTT; 1 nolu mektupta 380 homer arpanın alındığı kaydedilmiştir.¹⁰¹⁰ ZTT; 2 ve 3 nolu belgede yine 380 homer arpa hakkında bir mektubun alındığı yer almaktadır.¹⁰¹¹ ZTT; 11 nolu mektupta da 40.6 homer arpanın harem yöneticileri için ayrıldığı kaydedilmiştir.¹⁰¹² ZTT; 12 nolu belgede ise 14 homer arpanın Akitu Evi ve 2 homer arpanın da harem için toplanıp sorumluların gözetimine verildiği anlaşılmaktadır.¹⁰¹³ ZTT; 13 nolu mektupta ise 421,4 homer arpanın esnaf tahıl ambarında, 108.7 homer arpanın Akitu Evi'nde, 147

¹⁰⁰⁶ Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", 37.

¹⁰⁰⁷ Parker, "The Assyrians Abroad", 874.

¹⁰⁰⁸ SAA XIII, 31.

¹⁰⁰⁹ SAA XV, 4.

¹⁰¹⁰ ZTT, 01=SAAB 17, 28.

¹⁰¹¹ ZTT, 02 ve 03= SAAB, 34 ve 39.

¹⁰¹² ZTT, 11= SAAB, 66.

¹⁰¹³ ZTT, 12=SAAB, 68.

homer arpanın da Mannu-ki-Adad'ın evinde olduğu kaydedilmiştir.¹⁰¹⁴ Asur kralları bu şekilde topraklarında gerçekleşen tarımın ülkenin ihtiyaçları için yeterli olup olmadığını değerlendirebilme ve ortaya çıkan sonuca göre hareket etme imkânı bulmuşlardır.

Korsabad'da fırtına tanrısı Adad'ın tapınağının eşiğinde bulunan yazıtta, Asur kralı II. Sargon fırtına tanrısına dua etmekte ve yağmurun tanrı tarafından yağdırılmasını istemektedir.¹⁰¹⁵ SAA I, 255'teki mektuptaki bilgiye göre Filistin bölgesinde Samaria'yı geçen nehrin kuruduğu ve bölgenin kuraklıkla karşılaştığı anlatılmıştır.¹⁰¹⁶ Bozkır bölgelerinin tarımsal alana dönüştürülmesinin mümkün olduğu yerlerde gerekli çalışmalar eyalet valileri tarafından yapılmıştır. Çorak arazilerin ekilip biçilmesi kralın öncelikli meselelerinden biriydi. Dolayısıyla eyalet valileri Asur krallarını yaptıkları çalışmalar hakkında bilgilendirmişlerdir. Örneğin; Babil'in kuzeyinde bulunan Lahiru valisinin II. Sargon'a gönderdiği mektupta çalışmaların yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır: *"Kralın bana yazdığıyla ilgili: bozkırı biçmek için kalenin çevresini araştırın! Ben inceledim: oldukça elverişlidir."*¹⁰¹⁷

Çorak arazilerin ekilip biçilmesi ya bölge insanı tarafından ya da sürgün edilen insanlar tarafından yapılmaktaydı. II. Sargon Kummuh'tan insanları getirip Babil'de Bit-Yakin bölgesine yerleştirdiğini ve çorak arazileri ekip biçtiklerini kaydetmiştir.¹⁰¹⁸ Bu şekilde ülke sınırları içerisinde tarımın sürekliliği sağlanmak istenmiştir.

Yeni oluşturulan bir eyalette Asur yönetiminin oluşturulması için ilk olarak önemli ölçüde giderleri olmaktadır. Asur yönetimini sağlamlaştırmak, gerekli altyapıları oluşturmak; eyalet merkezinin kurulması, yerel yerleşimin tekrar organize edilmesi, imparatorluk iletişim ağı ile bağlantısının yapılması ve tarımsal potansiyelinin artırılması gider kısmını oluşturmuştur. Bunların karşılanması insan gücü, yeni tarım tekniklerinin yapılması ve mümkün olan yerlerde sulama projelerinin yapılması ile mümkün olmaktadır. Ancak gerekli altyapının oluşturulması sonucu Raşappa eyaletinde görüldüğü gibi birkaç küçük bölgeye ayrılabilirdi.¹⁰¹⁹ Suriye'de Şupat valisi olan Bel-liqbi tarafından gönderilen bir mektupta bu durum iyi bir şekilde belgelenmektedir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

¹⁰¹⁴ ZTT, 13=SAAB, 73.

¹⁰¹⁵ Karen Radner, "How did the Neo-Assyrian King Perceive his Land and its Resources?", 236.

¹⁰¹⁶ SAA I, 255.

¹⁰¹⁷ Radner, "How did the Neo-Assyrian King Perceive his Land and its Resources?", 237-238.

¹⁰¹⁸ ARAB II, 39-40.

¹⁰¹⁹ Radner, "Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period", 215.

“Şimdi, bana 30 aileyi toplayıp oraya yerleştirmeme izin ver. Heşanın Valisi Nabu-şallanın adamları, zanaatkar grubu oradalar; Ona Onları oradan çıkarmayı ve Argite kasabasına yerleştirmeyi izin ver ve onlara tarlalar ve bahçeler ver.”¹⁰²⁰

Bir diğer örnekte Mazamua vali yardımcısı Nabû-hamatua'nın II. Sargon'a gönderdiği mektupta yeni fethedilen Allabria ülkesinin halkına verdiği emirleri rapor etmektedir:

“(Ben söyledim): ‘işinizi yapın, (evinizde) ve arazinizde işinizi yapın ve memnun olun; şimdi kralın hizmetkarısınız.’ Onlar barışçıl ve işlerini yapıyor. Onları 6 kaleden getirdim, söyledim: ‘Gidin! Her biriniz arazide (bir ev) yapmalı ve orda kalmalısınız!’”¹⁰²¹

Küçük eyaletlerin ekonomik gücü, böylece büyük olan Anadolu, Suriye ve İran eyaletleri ile eşitlenmiş olmaktadır. Gerekli işgücünün sağlanması sonucu da merkezi eyaletler daha çok nüfusa sahip olmaktadır.¹⁰²²

Postgate, *şaknu*'nun Babil'de yüksek bir memur olduğunu, ama her zaman bir eyalet valisi olmadığını belirtmektedir. Çünkü yerel olarak mı atandığı yoksa Asur'dan mı gönderildiği genellikle açık değildir.¹⁰²³ Bu kapsamda, Akad, Babil, Borsippa, Kutha, Der, Dilbat, Dur-Şarrukku, Kiş, Lahiru, Marad, Nippur, Deniz Ülkesi, Sippar, Ur ve Uruk kentlerinin eponim memurları olan Asur yöneticileri *şaknu*, *şākin tēmi*, *bel pīhāti*, *şandabakku* ve *şakkanakku* unvanını taşımışlardır.¹⁰²⁴ Asurbanipal dönemi bir *şandabakku* “yönetici” olan Nabu-şuma-ereş Nippur'un yöneticisi idi.¹⁰²⁵ SAA XV; 125 nolu mektupta Asurlu bir *şaknu*'dan bahsetmekte ve Nippur'da, Asurca bir isme sahip başka bir yönetici, kralın mühürlü emirlerini ve habercilerini iletmek için Nippur'a gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁰²⁶ Bu bağlamda Asur kralları Babil'deki hakimiyetlerini sürdürmek ve yönetimlerinin benimsenmesi için eyalet valisi yanında yerel yöneticileri de Babil'de görevlendirdiklerini söyleyebiliriz.

Yeni Asur Dönemi'nde *şaknu* yönettiği eyaletlerdeki en yüksek rütbeli Asur görevlisi olmuştur. Askeri seferlerin gerekli olduğu ve bölgedeki nüfusun kontrol altında

¹⁰²⁰ SAA I, 177.

¹⁰²¹ SAA V, 210.

¹⁰²² Radner, “Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period”, 216.

¹⁰²³ Postgate, “The Place of the Šaknu in Assyrian Government”, 72.

¹⁰²⁴ Frame, *Babylonia 689-627 B.C. A Political History*, 271-281.

¹⁰²⁵ RINAP 5/1, 3-4, 6, 8, 11.

¹⁰²⁶ SAA XV, 125.

olmasını sağlayarak Asur krallarının çıkarları doğrultusunda görevlerini yerine getirmişlerdir. Bu kapsamda, Asur kralları Kuzey, Batı, Doğu ve Güney bölgelerinde oluşturduğu eyaletlere Mısır'a kadar *šaknu*'ları görevlendirerek kontrollerini devam ettirmek istemiştir.

Yeni Babil Dönemi'nde *šaknu* muhtemelen Asur'daki gibi benzer görevlere sahip olmuştur. Akamenid döneminde her *šaknu*, hatru adındaki vergi ödeyen bir topluluktan sorumlu olmuştur. Bunlar meslek gurubu, görevliler, zanaatkarlar, etnik topluluklar olmuştur. Hatru Asur'daki kişru'nun devamı niteliğinde olmuştur. Topladıkları vergiler de *ilku* vergisinin farklı çeşitleri olmuştur.¹⁰²⁷ Dolayısıyla Akamenid (Pers) sistemi Medlerin Asur eyalet sistemine dahil edilmesi ve geçen zamanla birlikte MÖ 7. yüzyıl Asur sisteminden alınarak uygulanmıştır.

Yeni Asur Devleti'nin devlet bürokrasisi içerisinde yer alan eyalet valileri, teknik olarak mahkeme üyesiydiler ancak eyaletlerde hizmet etmekteydiler.¹⁰²⁸ Asur kralları eyaletlerdeki yargılama yetkilerini eyalet valilerine vermiştir.¹⁰²⁹ Eyalet valileri bu taksimatla görev yaptığı bölgelerde yargılama yetkisine sahip olmuştur. Yetki alanları bir şehirden daha fazla olmuştur. Yıllıklarda, sözleşmelerde ve yönetici listelerinde *šaknu* ve *bel pīhāti* aynı yargılama yetkilerine sahip olmuştur.¹⁰³⁰ Eyaletlerdeki yargılamalarda validen başka Vezir ve Baş Kâhya da yer almışlardır. Mahkeme için ayrı bir makam/devlet dairesi olmadığı için Yeni Asur Devleti'nde mahkeme, sorumlu kişiler nerede aktif olmuşlarsa orada gerçekleşmiştir. Bu da genellikle sarayda gerçekleşmiştir.¹⁰³¹ Eyaletlerdeki mahkemeler de ilgili görevlinin aktif olduğu yerde yapılmaktaydı. SAA XVI; 42'deki mektupta Baş Kâhya Asarhaddon'a Arapha'dan mektup göndererek mahkemeye müdahale etmesini istemektedir.¹⁰³² Mektuptan anlaşılabacağı üzere de dava görevlinin bulunduğu yerde gerçekleştirilmekteydi.

Vezir ve Baş Kâhya, bir eyaleti yönetmemesine rağmen sık sık Asur kralı tarafından imparatorluğun farklı bölgelerine kralın elçisi olarak gönderilmekteydi. Genellikle hâkim rolünü üstlenmekteydi. Baş Kâhya ve Vezir seyahat edip hâkimlik görevini yerine getirmekteydi. Bu ikisi arasında hiyerarşik bir seviye belirlemek oldukça

¹⁰²⁷ Postgate, "The Place of the Šaknu in Assyrian Government", 75.

¹⁰²⁸ Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", 36.

¹⁰²⁹ J. N. Postgate, "Royal Exercise of Justice Under the Assyrian Empire", 49.

¹⁰³⁰ Henshaw, "Late Neo-Assyrian Officialdom", 285-286.

¹⁰³¹ Karen Radner, "The Reciprocal Relationship Between Judge and Society in the Neo-Assyrian Period", *MAARAV* 12/1-2 (2005), 43.

¹⁰³² SAA XVI, 42.

zordur. Çünkü adları geçen metinlerde bazen Vezir ilk sırada yazılırken bazen de Baş Kâhya ilk sırada zikredilmiştir.¹⁰³³ Söz konusu görevlilerin eyaletlerdeki mahkemelerde eşit statülere sahip meslektaş oldukları ve beraber çalıştıkları görülmektedir.

Dur Katlimmu'da¹⁰³⁴ (Suriye'deki modern Tell Şeyh Hamad) bulunan belgede Vezir ve Baş Kâhya'nın imparatorluk içerisinde dolaşp mahkemelerde yargılama görevini beraber yürüttükleri anlaşılmaktadır. Eyaletlerde olan mahkemelerin Vezir ve Baş Kâhya tarafından gerçekleştirildiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Ancak eyaletlerdeki yargılama yetkisi eyalet valilerinin yetkisine Asur kralı tarafından bırakıldığı da bilinmektedir.¹⁰³⁵ Dolayısıyla Vezir ve Baş Kâhya'nın da mahkemede yer alarak eyalet valileri ile birlikte yargılama çalışmalarında bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu iki devlet görevlisinin devletin sınırları içerisinde seyahat ederek yargılama faaliyetlerinde bulunması belki de çözülemeyen davaların sonuçlandırılması için uygulanmıştır.

Bu kapsamda, II. Sargon dönemi Til Barsip'te babasını şikâyet edip sonradan şikâyetinden vazgeçen bir mahkeme olayı olmuştur. Bu dava Harran valisi olan Nabu-pasir'in yetkisi altında meydana gelmişti. Asur kralı bu davayı Vezir'e devretmiş ve Vezir'e gerekli bilgileri mektup göndererek vermiştir. Mektuptan başka bir de şahit göndermiştir. Yargılama görevleri eyalet yönetimi tarafından nadiren üstlenilmekteydi. Ancak bu gözlem yanıltıcı olabilir. Eğer her bir eyalet valisinin bir zabıt kâtibinin olduğunu hesaba kattığımızda, valilerin düzenli olarak hukuki davalara hâkimlik yaptıklarını varsayabiliriz. Harran valisinin Vezir'in temsilci olarak gönderilmesini istemesi bu duruma örnek olmaktadır.¹⁰³⁶ Eyaletlerdeki mahkeme, yargılama işleyişi şimdiye kadar arşivlerden elde edilen bilgilere göre bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Yeni bulgularla belki de daha ayrıntılı olarak bilgiler elde edebiliriz.

¹⁰³³ Radner, "The Reciprocal Relationship Between Judge and Society in the Neo-Assyrian Period", 55.

¹⁰³⁴ Karen Radner, "Esarhaddon's Expedition from Palestine to Egypt in 671 BCE: A Trek Through Negev and Sinai", *Fundstellen: Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Alt Vorderasiens ad Honorem Hartmut Kühne*, ed. Dominik Bonatz et al. (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2008, 305.

¹⁰³⁵ Radner, "Neo-Assyrian Period", 890.

¹⁰³⁶ Radner, "The Reciprocal Relationship Between Judge and Society in the Neo-Assyrian Period", 56-57.

2.2.Šaniu

Akadca bir sözcük olan *šaniu* ikinci, ikincil, yardımcı ve vekil anlamlarına gelmektedir.¹⁰³⁷ *Šaniu* memurları eyalet yönetiminde bulunmuşlardır. Eyalet yönetiminde hiyerarşi olarak en üstte eyalet valisi yer almıştır. Eyalet yönetiminde ikinci sırada ise *šaniu* bulunmuştur.¹⁰³⁸ Dolayısıyla eyalet yönetiminde validen sonra emir komuta zincirinde ikinci sırada *šaniu*'nun yer aldığı anlaşılmaktadır.¹⁰³⁹ Söz konusu memurlar eyalet valisi vekili olarak da çalışmışlardır. Bazen de belgelerde *šaknu* ile birlikte yer almışlardır.¹⁰⁴⁰ Radner, eyaletlerdeki yönetme yetkisinin eyalet valileri ve onların vekilleri olan *šaniu*'lar tarafından uygulandığını belirterek *šaniu*'ların muhtemelen eyalet valisi gibi aynı kontrol etme ve yönetme yetkilerine sahip olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴¹ Ponchia ise mevcut kaynaklarla *šaniu* memurlarının sahip olduğu yetkilerin neler olduğunu henüz tam olarak açıklamanın mümkün olmadığını ifade etmektedir.¹⁰⁴² Ancak Yeni Asur Dönemi belgelerinden sahip oldukları görevleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu belgelerden görevleri ve sorumlulukları hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Bu kapsamda, SAA XV; 129 nolu mektupta *šaniu* Nabû-duru-uşur, istihbarat ve askeri konularla ilgili valiye mektup yazmış olup, süvariler ve savaş arabaları için eksik olan ne varsa onları karşılayacağını söylemektedir. Ayrıca vali yardımcılarının emrinde süvarilerin olduğu ya da süvariler tarafından korunduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü söz konusu mektupta vali yardımcısının süvari komutanı da geçmektedir.¹⁰⁴³ Söz konusu mektup ile SAA XV; 130, 131, 133 ve 135 nolu mektuplardan *šaniu*'ların emrinde habercilerin olduğu ve hem istihbarat toplama hem de ekipman ya da erzak toplama yetkisine sahip oldukları görülmektedir.¹⁰⁴⁴ İstihbarat edinme ve eksikleri toplama konularında valinin emir verip vermediği ya da emrin gerekli olup olmadığı tam açık olmasa da “*Efendim, vali uygun bulunduğu şekilde yapsın*”¹⁰⁴⁵ ifadesi yer almaktadır. Hatta bazı konularda cevap verirken “*efendimin hizmetçisine*

¹⁰³⁷ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 262; Stefan Jakob, “Reviewed Work(s): Neo-Assyrian Specialists: Crafts Offices, and other Professional Designations by Heather D. Baker”, *Journal of the American Oriental Society* 140/4 (2020), 1024.

¹⁰³⁸ Parker, “The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire”, 370; Parker, “The Assyrians Abroad”, 873.

¹⁰³⁹ Parker, “The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire”, 370; Parker, “At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria’s Anatolian Frontier ca. 700 BC”, 382.

¹⁰⁴⁰ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 15.

¹⁰⁴¹ Radner, “Neo-Assyrian Period”, 888.

¹⁰⁴² Ponchia “Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire”, *SAAB XVI* (2007), 130.

¹⁰⁴³ SAA XV, 129.

¹⁰⁴⁴ SAA XV, 130, 131, 133, 135.

¹⁰⁴⁵ SAA XV, 133.

yazdığı gibi yapıyorum”¹⁰⁴⁶, “şimdi efendime yazıyorum; efendim uygun bulduğu şekilde yapsın” ve “efendim karar versin ve yazsın”¹⁰⁴⁷ ifadelerini kullanmaktadır. Mektuplarda, vali yardımcısı eyalet valisine danışarak yapacağı görevleri bildirmesini istemektedir. Dolayısıyla eyalet valisinden emir aldığını söylemek mümkündür. Fakat habercilere sahip olmasında eyalet valisinin ne kadar dahil olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

SAA XV; 288 nolu mektupta ise vali yardımcısının emri altında görevlinin olduğu anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

*“Efendim (vali) yardımcısına: hizmetkarınız Aşşur-reşiwa. Efendim sağlıklı olsun! Ben kuyruğumu sallayıp köpek gibi koşar(ken) efendim neden susuyor? Efendime üç mektup gönderdim. Lordum neden mektubuma cevap göndermeyi kabul etmiyor? Efendim beni ofisime döndürsün. Babana ne kadar hizmet ettimse, şimdi de sana hizmet edeyim! ...”*¹⁰⁴⁸

SAA XV; 289 nolu mektupta da yine aynı görevli Aşşur-reşiwa vali yardımcısına mektup göndermiştir. Ancak mektup kırık olduğu için içeriği anlaşılamamaktadır.¹⁰⁴⁹ SAA V; 210 ve 213 nolu mektupta yer alan Nabû-hamatua’nın Mazamua valisinin vali yardımcısı olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁵⁰ SAA V; 213 nolu mektupta onun emrinde çalışan Kuşkayu ona mektup göndererek sorumluluğunda bulunan kasabanın mevcut durumunun Aşşur-şarru-uşur’a arz edilmesini istemektedir.¹⁰⁵¹ Ayrıca söz konusu mektubun zarfı olduğu kabul edilen SAA V; 214 nolu mektupta da Kuşkayu’nun Nabû-hamatua’ya kendisini hizmetkarı olarak arz ettiğini görmekteyiz.¹⁰⁵² Söz konusu mektuplardan vali yardımcısının emri altında görevlilerin olduğu, bunları görevden alma ve tekrar görevine döndürme yetkilerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eyalet valileriyle birlikte ortak çalıştıkları ve çalıştığı bölgede eyalet valisi gibi yetkilere sahip olmuştur.

Vali yardımcıları eyalet valileri ile birlikte eyaletlerdeki yargılamalarda da yer almışlardır. Guzana eyaletinde gerçekleşen bir yargılama sürecinde eyalet valisinin

¹⁰⁴⁶ SAA XV, 129.

¹⁰⁴⁷ SAA XV, 131.

¹⁰⁴⁸ SAA XV, 288.

¹⁰⁴⁹ SAA XV, 289.

¹⁰⁵⁰ Simo Parpola, “Assyrian Royal Inscriptions and Neo-Assyrian Letters”, *Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons*, ed. F. M. Fales (Rome: Istituto Per L’oriente, 1981), 139; Karen Radner, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire Part I:A*, Vol. 1 (Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1998), 193.

¹⁰⁵¹ SAA V, 213.

¹⁰⁵² SAA V, 214.

yardımcısı ile birlikte yargılama sürecini gerçekleştirdiği mektubun ilgili kısımlarında şu şekilde yer almaktadır:

“... Vali Šamaš-emuranni, Pałti-Ia’u (vekil) [ve] Niri-I’u (hesap ŧeŧi) ile istiŧare etti ve ŧöyle dedi: “Kimin (ayaklarını) tutmalıyız?” Valiye ŧöyle dediler: “[Sana] mor giysiler giydiren ve sana altın [bi]leziđi (ve) altın hançeri veren kiŧi. ...”¹⁰⁵³

II. Sargon dönemi yazılan SAA XV; 132 nolu mektupta da doğrudan Asur kralına mektup gönderdiğini görmekteyiz.¹⁰⁵⁴ SAA XV; 168 nolu mektupta ise vali yardımcısı Am-yata Asur kralının hizmetçisi olarak geçmektedir.¹⁰⁵⁵ Bu mektuplardan Asur kralına bağlı olarak da çalıştığını ve doğrudan Asur kralı ile iletiŧime geçebildiğini söylemek mümkündür. Doğrudan Asur sarayı ile haberleŧme yetkisine sahip olması yanında bu haberleŧme eyalet valisiyle yapılan yazıŧmalara paralel olarak da yapılabilmekteydi. SAA XV; 131 nolu mektup bu durumu göstermektedir. Der valisi Šamaš-bel-uŧur’a ŧaniu Nabû-duru-uŧur tarafından gönderilen söz konusu mektupta ŧaniu’nun doğrudan Asur sarayına mektup yazma yetkisine sahip olduğu anlaŧılmaktadır. Mektubun ilgili kısımları ŧu ŧekildedir:

“... Bel-emuranni ile Saray’a gönderdiğim mektupta yer alan rapor ile bu mektupta yer alan rapor birbirinin aynısıdır. ...”¹⁰⁵⁶

Eyalet vali yardımcıları ile veliaht prensin de doğrudan haberleŧtiđi mektuplarda yer almıŧtır. Veliaht prens Sanherib’in gönderdiğini bir mektupta ŧulmu-Bel nāgir ēkalli eyaletinin vekili olarak geçmektedir. Söz konusu mektupta ŧulmu-Bel Sanherib’e giderek Urartu kralının Kimmerlere karŧı yenildiğini rapor etmiŧtir.¹⁰⁵⁷ Asarhaddon döneminde yazılan bir mektupta veliaht prensin vali yardımcısına mektup gönderdiğini ŧu ŧekilde geçmektedir:

“Veliaht prensin (vali) yardımcısı ve Nabû-dini-a[mur]’a bir tableti. Der vatandaŧı olan Mar-Biti-ibni 13 adamın kaçmasına yardım etti, ve onları bulunduğunuz yere getirdi. Onlardan beŧini ŧiyu’ya verin, ama 8’i sizin huzurunuzda (kalsın). ŧimd[i], gönder [.....]!”¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵³ SAA XVI, 63.

¹⁰⁵⁴ SAA XV, 132.

¹⁰⁵⁵ SAA XV, 168.

¹⁰⁵⁶ SAA XV, 131.

¹⁰⁵⁷ SAA I, 30.

¹⁰⁵⁸ SAA XVIII, 6.

Bu mektuptan eyalet vali yardımcılarının kaçakların bulunması ve yakalanmasında görevlendirdikleri de ortaya çıkmaktadır. Yeni Asur Dönemi'nde *šaniu* görevlileri eyaletlerde birçok farklı işte görev almıştır. Aşağıdaki mektupta ise tüccarların geri getirilmesinde yer almıştır. Yeni Asur Devleti'nin kuzeydoğu bölgesinden II. Sargon'a gönderilen SAA V; 150 nolu mektupta Atanha-Šamaš Habsi'yi *nāgir ēkalli*'nin yardımcısı Šulmu-beli'ye göndermiştir. Atanha-Šamaš tarafından tüccarları Asur kralına getirip sorgulanması için gönderilmiştir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... Geçitten geri döner dönmez hem Luqu'yu hem de [...]am'ı efendim, krala getirecek; [Kral, lordum] onları sorgulamalı. ...”¹⁰⁵⁹

Eyalet yönetiminin sorunsuz devam edebilmesi için eyalet memurları Asur kralları tarafından gönderilen mektuplarla kontrol edilmekteydi. Asur kralı gönderdiği mektuplarla eyalet valisi yardımcılar hakkında bilgi edinmek istemiştir. Örneğin; Yeni Asur Devleti'nin doğu bölgesinden Aššur-alik-pani tarafından II. Sargon'a gönderilen mektupta Asur kralının eyalet valisi yardımcısı olan Pihame hakkında bilgi almak istemiştir.¹⁰⁶⁰

Eyalet valilerinin yardımcılar askeri seferlerde yer almıştır. Bu bağlamda, II. Sargon doğu bölgesine sefere giden devletin ileri gelenlerine Nabû-ahu-uşur'u göndererek onları teftiş etmek istemiştir. Nabû-ahu-uşur bunları denetleyerek Asur kralına Mazamua'dan rapor göndermiştir. Söz konusu bu raporda Bit-Hamban eyalet valisinin yardımcısına ganimet toplama görevinin verildiği anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... Efendim, kralın bana Nabû-hamatua hakkında dediğine gelince: “o gelsin ve onardan ganimeti alsın!”- ileri gelenler bana şöyle dedi: “O gelemes; biz bu görevi Bit-Hamban eyalet valisinin yardımcısına verelim. ...”¹⁰⁶¹

Doğrudan Asur kralı ile iletişime geçen *šaniu* görevlileri eyaletlerde vergileri toplama görevinde aktif olarak yer almışlardır. Bu duruma örnek olarak İsana eyalet valisinin yardımcısı Šarru-emuranni (daha sonra 712 de Mazamua valisi olmuş) Asur kralı III. Tiglat-pileser'e eyaletindeki vergilerin toplanması ile ilgili mektup göndermiştir. Mektupta vergileri vermeyi reddeden kişilerin olduğu ve bu durumu vergileri toplayan görevlilere de sormasını istemektedir. Ayrıca İsana eyaletinin kurulduğundan beri tahıl

¹⁰⁵⁹ SAA V, 150.

¹⁰⁶⁰ SAA V, 152.

¹⁰⁶¹ SAA V, 226; SAA VI, 123.

vergilerinin alındığını ancak Kakkakia'nın gelip görevlileri uzaklaştırdığını Asur kralına bildirmiştir. Görevlilerden birinin kendisine gelerek veliaht prensin haznedarı ekili arazilerden 40 hektar kadar tahsis ettiğini de yazmıştır. Bu yüzden kraldan bir habercinin gelip ellerindeki tahıl vergilerini almasını istemiştir.¹⁰⁶²

Sorumlu oldukları bölgelerde ekinlerin hasadında da yer almışlardır. Asur kralı III. Tiglat-pileser'in başka bir mektupta vali yardımcısına bazı kasabaları verdiği görülmektedir. Aşşur-remanni'nin yardımcısı olan Šamaš-naşir, mektubu gönderen Sulaya'ya giderek Asur kralının kendisine üç kasabayı tahsis ettiğini ve hasadını yapacağını yazmıştır. Ancak Sulaya kralın habercisini görene kadar bu üç kasabayı ekip biçeceğini yazmıştır.¹⁰⁶³ Yeni Asur Devleti'nin kuzeydoğu bölgesinden İnurta-ıla'i'nin III. Tiglat-pileser'e gönderdiği SAA XIX; 53 nolu mektupta vali yardımcısı Nergal-uballit'e ait öküzlerin kendisine hasadın harmanını yapması ve getirmesi için gönderilmesini istemektedir.¹⁰⁶⁴

Asarhaddon döneminde yazılan SAA VI; 296 nolu mektupta Remanni-Adad'a¹⁰⁶⁵ ait koç, öküz ve damızlık eşeklerin vali yardımcısı olan Arbailayu ve diğer iki kişinin idaresine verildiği yer almaktadır. Ancak Nisan ayında geri vermeleri gerektiği aksi takdirde bu hayvanların değeri oranında faiz uygulanacağı belirtilmiştir. Arbailayu Asurbanipal döneminde Barhalza eyaleti valisinin vali yardımcısıdır.¹⁰⁶⁶

Aşipâ'nın II. Sargon'a gönderdiği SAA V; 21'de eyalet valisi vekili Tuşhan eyaletinin dağlık bölgelerindeki vadilerde mevsimin kurak geçmesinden dolayı saman aramıştır. İlgili kısım şu şekildedir:

“Efendim, *Kralın bana yazdığı samana gelince, Tammuz'da (IV) yağm[ur] olmadı ve su kıtlıştı, bu yüzden vekil ve tüm köy yöneticileri saman satın almak için (dağlardan) geldiler. Onlara ne kadar harbu (saman) varsa sattılar.*”¹⁰⁶⁷

Tahıl depolarının doğrudan kralın ya da eyalet valilerinin denetiminde olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak *karmu*'lar (depo) vali yardımcısı tarafından

¹⁰⁶² SAA XIX, 39.

¹⁰⁶³ SAA XIX, 47.

¹⁰⁶⁴ SAA XIX, 53.

¹⁰⁶⁵ Remanni-Adad, Asurbanipal döneminde savaş arabası sürücülerini başı olarak geçmiştir. Bkz. SAA VI, 308 ve 324.

¹⁰⁶⁶ SAA VI, 324.

¹⁰⁶⁷ SAA V, 21.

yönetilmekte olup, Asur kralı ve onun ailesi ile özel bir bağlantıya sahipti.¹⁰⁶⁸ SAA I; 181 nolu mektupta depoların eyalet valisinin yardımcısının kontrolünde olduğu görülmektedir. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“Hizmetliniz Bel-liqbi. Çöl nöbeti sıkıdır; Efendim, Kral memnun olabilir. Kral [bana]savaş arabası birliklerine ekmek vermemi emretti. Şimdi, (PN) geldi(ğinde), ona ... söyledim. [...] Ama o dedi ki: “kral bana emirler verdi ve her (erzaktan) iki [aylık] alacağım.” Ona vermeye katılmadım, böylece o gitti ve köylerimden bir silonun kapısını açtı, ölçüsüne göre aldı ve dağıttı. Gittim ve ona itiraz ettim, dedim ki: “neden kendi kendine yarrdımçı (valinin) izni olmadan kralın ambarlarını açıyorsun? Benim gözüme bakmadı [ama şöyle dedi]: Benim otların kaynağı Nisanda azaldı ve bana atlar gelmeye devam ediyor; [başta çıkamıyorum].” [...] Dağıttı ... tüm nisan ayı boyunca; Assur-dalal 70 günlük dağıttı, ... 20 gün değerinde ve şimdi O Sivan ayı için dağıttı. Yeni gelen atları için, O yemlerin bir yarısını çıkarmış, ama diğer yarısını çıkarmadı. Kralım, efendim, atları verdi mi; [.....] depoları aç[tı] [.....] onlarla konuştum ...”¹⁰⁶⁹

Yukarıdaki mektupta *karmu*’ların eyalet valisi yardımcısının kontrolünde olduğu görülmektedir. Eyalet valisi olan Bel-liqbi, yazdığı mektupta eyalet vali yardımcısının izni olmadan depoların açıldığını Asur kralına bildirmiştir. Eyalet vali yardımcıları, valiye bağlı olarak eyaletlerde hizmet etmiştir. Dolayısıyla *karmu*’ların eyalet valilerinin kontrolünde olduğu da söylenebilir.

Eyalet vali yardımcıları sürgünlerin yeniden yerleştirilmesi sürecinde aktif olarak çalışmışlardır. Bunlar bir bölgeye gönderilen sürgünlerin yeniden yerleştirilmesi ve iâşe paylarının sağlanmasında ve dağıtımında yer almışlardır.¹⁰⁷⁰

Eyalet valilerinin vekili olarak hizmet eden *şaniu* memurları eyalet valisinin olmadığı durumlarda eyaletlerdeki sorunların çözümü için danışılan kişi olmuştur. Bunlar anlaşmalarda eyalet valisinin vekili ve yardımcısı olarak yer almışlardır. Vali yardımcılarının mühürleri bulunmaktaydı.¹⁰⁷¹ SAA VI; 243 nolu belgede Asarhaddon döneminde Raşappa eyaletinin vali yardımcısı Yahuṭu’nun mührü olduğu şu şekilde geçmektedir; “*Raş[appa]’nın (vali) yardımcısı Yahuṭu’nun mührü. ...*”¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁸ Melanie M. Groß, “Food and Drink for the Palace: The Management of Foodstuff in Neo-Assyrian Times and Beyond”, *State Archives of Assyria Bulletin* XXI (2015), 31.

¹⁰⁶⁹ SAA I, 181.

¹⁰⁷⁰ SAA V, 242.

¹⁰⁷¹ SAA VI, 123, 245, 247; SAA XIV, 100, 198.

¹⁰⁷² SAA VI, 243.

Sanherib dönemi ise köle alımında yapılan bir anlaşmada valiyle birlikte yer almıştır. Söz konusu mektupta anlaşmayı her kim bozarsa 12 mina gümüş ödeyeceği yer almaktadır.¹⁰⁷³ Ayrıca anlaşmalarda şahit olarak da yer almışlardır.¹⁰⁷⁴

Nimrud'daki Nabu tağınağının denetçisi olan Nabû-şumu-iddina'nın Asur kralına gönderdiği mektuplarda Asur kralına at gönderen eyaletler ve ileri gelenler arasında yardımcı vekil de yer almıştır. Ancak belgelerin kırık olmasından dolayı eyalet valisi vekili olduğu tam anlaşılamamaktadır.¹⁰⁷⁵ Asurbanipal döneminde yine atlarla ilgili olan bir belgede geçmektedir. Fakat belge kırık olduğundan dolayı içeriği tam anlaşılamamaktadır.¹⁰⁷⁶

Yukarıda verilen belgelerden söz konusu memur sınıfının eyaletlerde eyalet valisi ile hemen hemen aynı yönetme yetkisine sahip olmuştur. Birçok farklı görevde bulunması hem Asur kralı hem de veliaht prens ile doğrudan haberleşme yetkisine sahip olması eyalet valisi ile aynı yetkilere sahip olduğunu göstermektedir.

2.3.Qēpu

Orta Asur Dönemi'nde Kral, temsilciler ve görevlilerin yardımlarıyla Asur topraklarındaki çeşitli kurumlarla iletişim sağlamıştır. Yönetimin ana görevi, özellikle eyaletlerde, devletin sahip olduğu alanların ürün verimini ekim ve hayvancılık adı altında depolara kaydetmekti. Yüksek rütbeli görevlilerin onların adına hareket eden qēpu temsilcileri bulunmaktaydı. Bunlar farklı şehirlerdeki ambarları kontrol etmekte ve stok envanterini ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca haberci olarak da görev yapmışlardır. Kraliyet qēpu görevlileri idari süreçlerin kaydından sorumluydu.¹⁰⁷⁷ Bu kapsamda Yeni Asur Dönemi'nde görevlendirilen qēpu memurlarının Asur'daki varlığı gelişerek devam etmiştir. Asur kralları verdikleri görevlerle söz konusu memurların görevlerini ve yetki alanlarını genişlettiği görülmektedir.

Yeni Asur Devleti döneminde Asur kralları bir bölgeyi eyalet ya da vassal olarak Asur kontrolüne aldıklarında bazı memurları Asur çıkarları için görevlendirmişlerdir. Qēpu da bu memurlar içerisinde yer almışlardır.¹⁰⁷⁸ Yeni Asur Devleti'nde kraliyet elçisi

¹⁰⁷³ SAA VI, 177.

¹⁰⁷⁴ SAA VI, 57, 301, 347; SAA XIV, 8, 311, 324.

¹⁰⁷⁵ SAA XIII, 97, 111.

¹⁰⁷⁶ SAA XXI, 152.

¹⁰⁷⁷ Jakob, "Economy, Society, and Daily Life in the Middle Assyrian Period", 146.

¹⁰⁷⁸ Zilberg, "The Assyrian Empire and Judah: Royal Assyrian Archives and Other Historical Documents", 392.

olarak görevlendirilen memurları tanımlamak için kullanılan *qēpu* kelimesi güvenilir, güvenilir kişi, elçi, sırdaş anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bir bölgenin, şehrin ve tapınağın yöneticisi anlamlarını da taşımaktadır.¹⁰⁷⁹ Bunlar Asur kralları tarafından “güvenilir kişi” olarak görevlendirilmekteydi. Kraliyet elçileri eyalet valileriyle birlikte imparatorluğun bel kemiğini oluşturmaktaydılar. Bunlar, Asur merkezinde eğitilen bir sınıf (100-120 kişi) içerisinde kral tarafından seçilmekteydiler.¹⁰⁸⁰ Ancak Yeni Asur Devleti’nin idari yapısında kraliyet elçileri mesleğiyle çok fazla ifade edilmemiştir. Bundan dolayı elçilerin isimleri tam açıklığa kavuşmamıştır.¹⁰⁸¹ Bu memurlar doğrudan eyalet yönetimine atanmamışlardır. Ancak görevleri bakımından eyalet yönetim sistemi içerisinde yer almışlardır. Bu yüzden eyalet yönetim sistemi içerisinde önem arz etmektedirler.

Kraliyet elçileri, imparatorluk döneminde Yeni Asur Devleti’nin farklı bölgelerinde çalışmışlardır. Söz konusu *qēpu* memurları, eyalet yönetiminde eyalet valisine yardım etmekteydi. Memurlar eyalet valilerine yardım ederken, aynı zamanda onlar hakkında bilgi sahibi de olmaktaydı. *Qēpu* memurları eyaletler hakkında topladığı bilgileri Asur kralına göndermekteydi.¹⁰⁸² Böylece eyalet valileri elçiler aracılığıyla gözetim altında olmuş ve bir bakıma denetlenmişlerdir.

Der’in *qēpu* memuru olarak geçen Şamaş-bel-uşur Gambulu yöneticileri olan Nabû-şuma-lişir ve Aqar-Bel-lumur’a habercisini göndererek Elam baskınına karşı uyarmıştır. Bu görevi yaparken ilk başta Gambulu yöneticileri direnmiş ancak habercinin kraliyet emri ile hareket ettiğini öğrendiklerinde insanları güvenli yerlere götürmeyi kabul etmişlerdir.¹⁰⁸³ Mektupta Gambulu valisi olan Nabû-şuma-lişir *qēpu* memurundan aldığı emri yerine getirmiştir. Dolayısıyla eyalet yönetimleri üzerinde etkili oldukları ve eyaletlere gönderdikleri emirlerinin yerine getirildiği görülmektedir. Şabhanu kalesini koruyan Ha’il-il ve Zabdi-il tarafından II. Sargon’a gönderilen SAA XVII; 59 nolu mektupta Nabu-taklak’ın II. Sargon’a gönderdiği mektubun aslında onun *qēpu* memurları tarafından yazıldığını aktarmışlardır. Mektupta *qēpu* memurları Asur kralından Bit-

¹⁰⁷⁹ Erica Reiner-Robert D. Biggs, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: 13-Q*, Vol. 13 (Chicago: The Oriental Institute, 1995), 263-264; Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 236; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 96.

¹⁰⁸⁰ Radner, “Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars”, 359.

¹⁰⁸¹ Bardakçı, “Çiviyazılı Metinlere Göre Eski Önasya’da Alıkonulan Elçiler”, 45.

¹⁰⁸² Parker, “Assyrians Abroad”, 872; Dubovsky, “King’s direct Control: Neo-Assyrian Qēpu Officials”, 450.

¹⁰⁸³ SAA XVII, 120.

Dakuri valisini görevden almasını istemişlerdir.¹⁰⁸⁴ Söz konusu *qēpu* memurlarının Asur kralına Bit Dakuri valisini görevden almasını istemeleri, sahip oldukları gücü göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca *qēpu* memurlarının her ne kadar Asur kralından emir almış ve doğrudan Asur kralına mektupları yazmış olsalar bile, aslında onların eyalet valileri ile ortak çalıştıklarını da göstermektedir.

Qēpu memurları, kraliyet elçisi olarak olayları gözlemlemek ve Asur'un sınır bölgelerindeki çıkarlarını korumakla yükümlüydüler. Bunlar teçhizatlı bir süvari grubu tarafından korunmaktaydı.¹⁰⁸⁵ III. Tiglat-pileser Arap kraliçesi Samsi'nin saldırılarını önlemek için görevlendirdiği *qēpu* memurunun emrine 10.000 asker verdiğini kaydetmiştir. Arap Kralicesi Samsi'nin Asur karşıtı koalisyonda yer almıştır. Bu yüzden Samsi'yi gözetlemesi için Asur kralı tarafından görevlendirilmiştir.¹⁰⁸⁶ Birati şehrinin *qēpu* memuru olan Nabu-bel-šumati'nin emri altında da silahlı görevliler bulunmuştur.¹⁰⁸⁷

Özel durumlarda da eyalet valisinin görevlendirdiği bir görevli bunlara eşlik etmekteydi. Örneğin; Kār-Šarrukīn valisi Nabû-belu-ka'in II. Sargon'a gönderdiği SAA XIX; 194 nolu mektupta elçilerin geldiğini bildirmektedir. Söz konusu elçilere Marduk-iddina adındaki görevlinin eşlik ettiği görülmektedir.¹⁰⁸⁸ SAA I; 10 nolu mektupta Urartu'dan gelen elçilere bir kraliyet muhafızı eşlik etmiştir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

*“Kralın Nabu-duru-uşur’a haberi: şimdi kraliyet muhafızı Mannu-ki Aššur’u Urartulu elçilere gönderiyorum: O onları (tutsakları) Urzuhina’ya getirecek. ...”*¹⁰⁸⁹

Tuşhan valisi Ša-Aššur-dubbu'nun gönderdiği SAA V; 38 nolu mektupta ise bir *qēpu* memuru ile Duri-Adad'ın kendisine geldiğini II. Sargon'a yazmıştır. Söz konusu mektup kırık olduğu için *qēpu* memurunun ismi tam okunamamaktadır. Ša-Aššur-dubbu verecekleri emirleri yazacağını şu şekilde yazmıştır:

¹⁰⁸⁴ SAA XVII, 59.

¹⁰⁸⁵ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 91; Parker, “At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria’s Anatolian Frontier ca. 700 BC”, 383.

¹⁰⁸⁶ RINAP 1, 45, 104.

¹⁰⁸⁷ Dobovsky, “King’s Direct Control: Neo-Assyrian Qēpu Officials”, 453.

¹⁰⁸⁸ SAA XIX, 193.

¹⁰⁸⁹ SAA I, 10.

“... ...]Duri-A[dad] az önce (kraliyet) delegesi [...tuşu ile birlikte] geldi; Urda- [...] aracılığıyla anlatması gerekeni [yazacağım] ve [ra]por edeceğim. Şu anda, Duri-Adad [...] ayrılıyor, ve delege de onunla birlikte; yoldalar. ...”¹⁰⁹⁰

Qēpu memurlarının faaliyetleri hakkında Asur merkezine ayrıntılı raporlar gönderilmiştir.¹⁰⁹¹ Eyalet yönetim sisteminde eyalet memurlarının Asur krallarının görevlendirdiği başka memurlar tarafından denetlenmesi ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı raporlar istemesi bilinmektedir. Bu mektuptan yola çıkarak *qēpu* memurlarının eyaletlerdeki hareketleri ve faaliyetleri eyalet valileri tarafından Asur kralına iletildiğini söylemek mümkündür.

SAA XV; 35 nolu mektupta da Asur kralı, Nabû-belû-ka’in’e gönderdiği emirde mektubun Nabû-iqişa’ya iletilmesini ve onun mektubun bir kopyasını Araşi kentinin *qēpu*’suna göndermesini istemiştir.¹⁰⁹² Söz konusu mektup MÖ 707 yılında yazılmıştır. Bu mektupta Asur kralının böyle bir emir vermesi, *qēpu* memurlarının gizli mektuplara ulaşabildiklerini göstermektedir.¹⁰⁹³ Asarhaddon dönemine ait SAA XVI; 137 ve 138 nolu mektuplar Araşi’nin *qēpu* memuru olarak Pa’e yer almaktadır. Söz konusu mektuplardan Asarhaddon döneminde Yeni Asur Devleti’nin doğu bölgelerindeki görevlilere emir verme yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁹⁴ Dolayısıyla *qēpu* memurlarının çalıştıkları bölgelerde ve eyaletlerde geniş yetkilere sahip oldukları görülmektedir.

Qēpu memurları, kendilerinin ve vassal devletlerin günlük faaliyetleri hakkında eyalet valisine raporlar göndermekteydi. Ama daha acil durumlarda doğrudan krala ya da veliaht prense mektup yazmaktaydılar. Dolayısıyla doğrudan Asur kralına raporlarını gönderme yetkileri bulunmaktaydı.¹⁰⁹⁵ Yeni Asur Devleti’nin müttefikleri olan sözde bağımsız (vassal) devletlerin de Asur politikalarını dikkate almaları gerekmektedir. Bu devletlerin krallarına Asur krallarının tavsiyelerini iletmek ve Asur kralına rapor göndermek için *qēpu* memurları gönderilmiştir.¹⁰⁹⁶ Bunlar vassal devletlerin Yeni Asur Devleti’ne karşı olan görevlerini yerine getirip getirmediğini incelemekteydiler. Bu

¹⁰⁹⁰ SAA V, 38.

¹⁰⁹¹ SAA XVII, 153.

¹⁰⁹² SAA XV, 35.

¹⁰⁹³ Dobovsky, “King’s Direct Control: Neo-Assyrian *Qēpu* Officials”, 452.

¹⁰⁹⁴ SAA XVI, 137-138.

¹⁰⁹⁵ Parker, “The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire”, 370.

¹⁰⁹⁶ Radner, “Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)”, 61.

bağlamda, görevleri yerel yöneticileri izlemek ve bağlılık yeminlerini sürdürmek olmuştur.¹⁰⁹⁷ Böylece *qēpu* memurları, eyaletlerdeki görevlerinin yanı sıra vassal devletleri de kontrol etmekteydiler. Bunların istihbarat ağı da bulunduğundan dolayı gittikleri eyaletlerde ya da vassal devletlerde Asur düşmanları hakkında bilgi toplamaktaydılar.¹⁰⁹⁸ Bu bağlamda, sınır ve sınırların ötesinde istihbarat toplama görevleri de bulunmaktaydı. Sınırlardaki düşman savaşları, askeri hareketler ve komşu devletlerin iç politikaları hakkında Asur krallarına raporlar sunmuşlardır. Yeni Asur Devleti'nin casusluk sistemi oldukça gelişmişti. Bu yüzden Urartu Devleti'nin başkentinde olan bir olay hızlı bir şekilde Asur kralına iletilmekteydi.¹⁰⁹⁹ Örneğin; SAA V; 87 nolu mektupta Aşşur-reşuwa'nın casuslarının olduğu anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir: “... *Efendim, kralın bana yazdığına gelince: "casusları gönder!" — Onları iki kez gönderdim: ilki geri döndü ve bana bunları söyledi; diğerleri henüz gelmedi.*”¹¹⁰⁰

SAA V; 91 nolu mektupta da Aşşur-reşuwa habercisini Uku'ya gönderdiği ve casuslarını görevlendirdiği bilgileri bulunmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... *Uku'ya gönderdiğim haberci ondan hiçbir iz bulmadı; soruşturup duruyor ama kimse ona bir şey söylemiyor. Şimdi soruşturmak ve araştırmak için (casuslar) gönderiyorum ve efendim, krala (tekrar) yazacağım.*”¹¹⁰¹

SAA V; 106 nolu mektup, Kummelilerin kraliyet elçisi olan *qēpu* görevlisine karşı çıktıklarını anlatmaktadır. Göndericisi belli olmayan mektupta Kummelilerin *qēpu* memurundan şikayetçi oldukları anlatılmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... *[Daha önce] [efendim], kral[a] başvurmuş olan Kummeliler geri döndüler ve [bana] şöyle dediler: "Kummu şehri bütünüyle kraliyet delegesi'ne dayanamaz; [ama] yapabiliriz ve sorumluluğu üstleneceğiz."* [Aşşur]-reşuwa şöyle demiştir: “[Çıkarılması gereken] dört adam [var]; Ben buradayken benim huzurumda (özgürce) yürümesinler; Ülkeyi ya[kıp yıkıyorlar].” ... *Şimdi, eğer değilse [...], ve ... ısrar ediyorsa]:*

¹⁰⁹⁷ Anthony P. SooHoo. “Reviewed Work(s): The Southern Levant Under Assyrian Domination by Shawn Zelig Aster and Avraham Faust”, *Orientalia* 88/1 (2019), 134.

¹⁰⁹⁸ Parker, “Geographies of Power: Territoriality and Empire during the Mesopotamian Iron Age”, 135.

¹⁰⁹⁹ Parker, “At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria's Anatolian Frontier ca. 700 BC”, 383.

¹¹⁰⁰ SAA V, 87.

¹¹⁰¹ SAA V, 91.

"Gözaltına alınsınlar", [onlarla nazik bir şekilde konuşmalı]; kraliyet delegesi [ve ... [erkekleri] gözaltına almamalıdır. ...]"¹¹⁰²

SAA V; 107 numaralı mektupta da yine kraliyet elçisine karşı olan bir durum mevcuttur. Göndericisi belli olmayan ve Kumme'den Asur kralına gönderilen mektupta kraliyet elçisinin öldürülmesinden bahsedilmektedir.¹¹⁰³ Bu iki mektup belki de aynı görevliden bahsetmektedir. SAA V; 94 ise Aşşur-reşuwa Kumme'deki bir kasaba etrafındaki evlerden ve insanlardan bahsetmektedir. Ancak mektup kırık olduğu için anlaşılamamaktadır.¹¹⁰⁴

Yukarıda verilen mektuplarda Kumme'de kraliyet elçisi olarak Aşşur-reşuwa bulunmaktadır. Bu mektuplar da gösteriyor ki Yeni Asur Devleti'nin kuzey sınırlarındaki hareketleri kraliyet elçisi olan Aşşur-reşuwa tarafından da sürekli olarak izlenmiş ve Asur kralına rapor edilmiştir. Bu konuya bağlantılı olduğu için Aşşur-reşuwa'nın Kumme'den Asur kralı II. Sargon'a gönderdiği diğer mektuplar ise şu şekildedir: Mannalıların Urartu şehirlerine saldırdığı¹¹⁰⁵, Urartu kralının Tıruşpâ'dan ayrıldığı¹¹⁰⁶, Urartu birliklerinin Waisi'ye girdikleri¹¹⁰⁷, Urartu askerlerinin Muşasir'e doğru yola çıktıkları¹¹⁰⁸, Muşasir kralı Urzana'nın Waisi'ye götürüldüğü¹¹⁰⁹, Urartu valilerinin öldürüldüğü ve Urartu kralının kaçtığı¹¹¹⁰, Urartu kralının Kimmerlere karşı yenildiği ve birliklerini tekrar topladığı¹¹¹¹ Urartu'da bir darbe yapıldığı ve Sarduri ailesinin sağ *turtānu*'sunun henüz başkente girmediği¹¹¹² ve Urartu kralı Argiştı'nın Kummelilere haber gönderdiği ve neden onu ziyaret etmediklerini sorduğunu içeren¹¹¹³ bilgilerini Asur kralına göndermiştir. Böylece Yeni Asur Devleti krallarının görevlendirdikleri *qēpu* memurlarının istihbarat bilgilerini toplama ve Yeni Asur Devleti'nin sınırlarının ötesinde gelişen olaylar hakkında bilgi sahibi olma konularında önemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

¹¹⁰² SAA V, 106.

¹¹⁰³ SAA V, 107.

¹¹⁰⁴ SAA V, 94.

¹¹⁰⁵ SAA V, 84.

¹¹⁰⁶ SAA V, 86.

¹¹⁰⁷ SAA V, 87.

¹¹⁰⁸ SAA V, 88.

¹¹⁰⁹ SAA V, 89.

¹¹¹⁰ SAA V, 90.

¹¹¹¹ SAA V, 92.

¹¹¹² SAA V, 93.

¹¹¹³ SAA V, 95.

Mısır ve Levant Bölgelerinde görevlendirilen *qēpu* memurları yerel krallar ve eyalet valileri ile aynı konuma sahip olmuşlardır. Emirleri altında askerler olan *qēpu* memurları Levant Bölgesi'ndeki ticareti ve yönetimi denetlemişlerdir.¹¹¹⁴ Ayrıca kontrol edilen bölgelerde yerel halkın Yeni Asur Devleti'nin taleplerini karşılayıp karşılamadıklarını da gözlemlemekteydiler.¹¹¹⁵ Levant Bölgesi'nin III. Tiglat-pileser dönemiyle birlikte Yeni Asur Devleti'nin kontrolüne girmeye başlamasıyla birlikte, Asur kralı tarafından ilk kez bölgeye Kraliyet Elçisi atanmıştır.¹¹¹⁶ *Qēpu*'lar Asur kralı tarafından bir bölgeye Asur kraliyet temsilcileri olarak gönderilmiştir.¹¹¹⁷ III. Tiglat-pileser zamanında Kraliyet Elçisi olduğu düşünülen Nabu-şezib, Tir sarayında kalmaktaydı.¹¹¹⁸ Nabu-şezib Tir krallığının durumunu, yazışmalarını gözetlemekteydi. Nabu-şezib'in ismi Qurdi-Aşşur-lamur'un birkaç mektubunda geçmekteydi. Kırık bir belgede de Nabu-şezib ismi geçmekte ve burada Arapların Asur'a karşı tavırlarını izlemekteydi.¹¹¹⁹ Kraliyet Elçilerinin Levant Bölgesi'nde Asur kralları tarafından görevlendirilmesi sonraki Asur kralları tarafından da devam etmiştir. II. Sargon da III. Tiglat-pileser gibi bölgeye *qēpu* memuru atayarak Asur çıkarlarını korumasını sağlamıştır. Bu görevli ayrıca görev yaptığı bölgede bir *karu* oluşturmuştur.¹¹²⁰ SAA VII; 128 nolu mektupta Sanherib tarafından Tir krallığına Kraliyet Elçisi olarak Nabû-ahhe-eriba'nın atandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu mektupta hediye veren görevliler arasında Tir *qēpu* memuru olarak Nabû-ahhe-eriba ismi geçmektedir.¹¹²¹ Ayrıca SAA II; 5 nolu mektupta Asarhaddon ile Tir kralı Ba'al arasında yapılan anlaşmada Kraliyet Elçisi'nin de yer aldığı görülmektedir.¹¹²² Asarhaddon döneminde Tir'deki Asur kraliyet elçisi yapılan anlaşmaya göre Tir kralı Baal'in diğer ülkelerle olan faaliyetlerini ve yazışmalarını denetlemekle görevlendirilmiştir.¹¹²³ Levant Bölgesi'ne Kraliyet Elçisi olarak en son birinin görevlendirilmesinden bahsedilmesi Asurbanipal dönemine

¹¹¹⁴ RINAP 1, 45; Dobovsky, "King's Direct Control: Neo-Assyrian Qēpu Officials", 451.

¹¹¹⁵ Parker, "Geographies of Power: Territoriality and Empire during the Mesopotamian Iron Age", 136.

¹¹¹⁶ RINAP 1, 45; Zilberg, "The Assyrian Empire and Judah: Royal Assyrian Archives and Other Historical Documents", 392.

¹¹¹⁷ Henshaw, "Late Neo-Assyrian Officialdom", 285.

¹¹¹⁸ K. Lawson Younger Jr, "The Assyrian Economic Impact on the Southern Levant in the Light of Recent Study", *Israel Exploration Journal* 65/2 (2015), 193.

¹¹¹⁹ Shigeo Yamada, "Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career", 299.

¹¹²⁰ Moshe Elat, "The Economic Relations of the Neo-Assyrian Empire with Egypt", *Journal of the American Oriental Society* 98/1 (1978), 29.

¹¹²¹ SAA VII, 128.

¹¹²² SAA II, 5.

¹¹²³ Yamada, "Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career", 299; Dobovsky, "King's Direct Control: Neo-Assyrian Qēpu Officials", 451.

tarikhlenmektedir. Bu dönemde Kraliyet Elçisi Suriye'deki Hamu şehrine atanmıştır.¹¹²⁴ Söz konusu *qēpu* İmmaštašu adındaki memurdu.¹¹²⁵

Yeni fethedilen bölgelerde düzenlenme yapılırken Asur kralı tarafından çok yaygın olmasa da müfettiş olarak görevlendirilmişlerdir.¹¹²⁶ Bu kapsamda, Parsua eyaletine iki şehir eklendikten sonra Buzî adında bir *qēpu* memuru onları gözetlemek için görevlendirilmiştir. Söz konusu kraliyet elçisi Parsua eyaletine eklenen Kitipata kentinin *qēpu* memuru olarak geçmiştir.¹¹²⁷ Asarhaddon Mısır'ı ele geçirip yönetimini oluşturduğunda eyalet valisi ve yerel krallara ek olarak *qēpu* memurlarını da atamıştır. Taharka Asarhaddon'un ölümü sonrası Asur'a karşı isyan edip Memfis'i aldıktan sonra bölgeden kaçan Asur memurları içerisinde *qēpu* memurları da yer almıştır. Asurbanipal de Mısır'ı aldığı anda valilere ek olarak *qēpu* memurlarını görevlendirdiğini yıllıklarında belirtmiştir.¹¹²⁸ Bu yüzden eyalet valileri ile aynı yetkiye sahip oldukları düşünülebilir.

Qēpu memurlarının davalara baktığı ve ceza verme yetkisine de sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, II. Sargon döneminde Tubliaş'tan gönderilen SAA XVII, 152 nolu mektupta Elamlı bir tutsak 1 mina gümüş karşılığında serbest bırakılmıştır. Raşi (Araşi) kentinin *qēpu* memuru önünde Elamlı tutsağın ifadesi alınmış ve gönderici öldürülmekten kurtulmuştur.¹¹²⁹ Belkide Asur kralı tarafından doğrudan davayı çözmek için görevlendirilmiştir.

Qēpu memurlarının barış anlaşmalarında Asur kralı adına yer aldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Asarhaddon'un kehanet sorgularında Karkaššî yöneticisi Kaštaritu'nun barış anlaşmasını yapıp yapmayacağına dair tanrı Šamaš'a başvuru kehanet sorgusunda kraliyet elçisinin gelip kendisiyle barış anlaşması yapmasını istediği anlaşılmaktadır. Kaštaritu Asur kralına bir haber gönderilmesini ve elçinin gelip anlaşmayı yapmasını istediği görülmektedir. Asur kralı da bu anlaşmanın yapıp yapılmayacağını tanrıya sorarak öğrenmek istemiştir.¹¹³⁰ Asurbanipal'in elçileri de Kimmerlerle görüşmeye gittikleri Asur idari belgelerinde yer almıştır. Belki de Kimmerlerle anlaşma yapmak için gönderilmiştir. Ancak mektup kırık olduğu için

¹¹²⁴ Zilberg, "The Assyrian Empire and Judah: Royal Assyrian Archives and Other Historical Documents", 392.

¹¹²⁵ SAA, XVII, 155.

¹¹²⁶ Na'aman, "Borders and Districts in Descriptions of the Conquest of the West in Tiglath-Pileser III's Inscriptions and in Biblical Historiography", 48.

¹¹²⁷ SAA XI, 31, 3.

¹¹²⁸ RINAP 5/1, 11.

¹¹²⁹ SAA XVII, 152.

¹¹³⁰ SAA IV, 56.

devamı anlaşılamamaktadır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir: *Ki[mmmlere] [gide]n [Asur] kralı, Asurbanipal'in [elçi]leri ve [...]*¹¹³¹

Söz konusu memurlar uzun süreli görevlere atandıkları için görev süreleri birkaç yıl sürmekteydi.¹¹³² Elçiler casusluk faaliyetlerinde bulundukları için yakalanma durumları da olmaktaydı. Bu bağlamda, Urartu yazıtlarında Uradi adlı bir elçinin yakalandığı bilgisi bulunmaktadır. Ancak kime hizmet ettiği bilinmemektedir. Asur kaynaklarında elçilerin alıkonulması ya da yakalanmasına dair bilgi yoktur.¹¹³³ II. Sargon Que valisi olan Asur-şarru-uşur'a gönderdiği mektupta Frig kralı Midas ile ilişkiler kurduğu için Frig elçilerinin yakalanmamasını emretmiştir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir: “*Sarayındaki Frigyalılardan bir tanesini bile alıkoyma, onları (hemen) Midas'a gönder.*”¹¹³⁴

Asur merkezine gelen yabancı ve vassal ülkelerin elçileri, temsilcileri ve habercileri eyaletler ve eyalet valileri aracılığıyla önceden kontrol edilmişlerdir. Söz konusu görevliler Asur kralını düzenli olarak ziyaret etmek zorundaydılar. Bunlar yapılan anlaşmalar gereği yıllık verginin yanında esirleri ve kaçakları Asur merkezine getirmek zorundaydılar. Bazıları da haberci görevinde bulunmuşlardır. Bunlar Asur merkezi ile çevre bölgeler arasındaki mektupların iletilmesinden sorumlu olmuşlardır. Bu görevlilerin Asur merkezine gitmeden önce eyaletlerden geçmeleri ve eyalet valisini ziyaret etmeleri gerekmektedir. Eyalet valisinin izni dışında Asur merkezine doğru yola çıkamazlardı. Gelen ziyaretçiler eyalet görevlilerinin emirlerine uymadıklarında ya da kontrol noktalarından kaçmaya çalıştıklarında tutuklanabilirlerdi. Yabancı habercilerin ve elçilerin haberleri sıkı bir kontrolden geçmekteydi. Eyalet valisi ya da başka eyalet görevlisi temsilcilerin kimliğini, mektuplarının içeriğini ve hediyelerini kontrol etmek zorundaydı. Bu kontroller bittiğinde temsilciler Asur merkezine doğru yola çıkabilmekteydi. Ancak eyalet valisinin raporu daha önce saraya ulaşmaktaydı. Çünkü eyalet valileri Asur merkezini bilgilendirmek zorundaydı.¹¹³⁵ Böylece Asur kralları yabancı ülkelere gelen bilgilerin, isteklerin ve hediyelerin nasıl değerlendireceğine

¹¹³¹ SAA IV, 295.

¹¹³² Dobovsky, “King’s Direct Control: Neo-Assyrian Qēpu Officials”, 460.

¹¹³³ Bardakçı, “Çiviyazılı Metinlere Göre Eski Önasya’da Alıkonulan Elçiler”, 45-46.

¹¹³⁴ CTN V, 190.

¹¹³⁵ Peter Dubovský, “The Role of Emissaries (šīrāni) in the Assyrian Administrative Machinery: What should an Emissary Learn about Assyria?”, *The Intellectual Heritage of the Ancient Near East: Proceedings of the 64th Rencontre Assyriologique Internationale and the 12th Melammu Symposium, University of Innsbruck, July 16–20, 2018*, ed. Robert Rolinger et al. (Vienna: Austrian Academy of Sciences Press, 2023), 756-757.

önceden karar verme imkanına sahip olmaktaydılar. Örneğin; SAA V; 52 nolu mektupta Asur kralının önceden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu mektupta Šubria elçileri Asur’a gittiğinde ilk olarak rab šaqē eyaletinde Šabirešu’ya gelmişlerdir. Rab šaqē eyalet valisi Aššur-dur-paniya temsilcilerin taşıdıkları tabletleri kontrol etmiş ve Asur kralına gönderdiği mektupta Asur kralını elçilerin ikili bir oyun oynadıkları konusunda uyarmıştır. Diğer yandan temsilciler son üç yılda Asur’dan Šubria’ya kaçanların listesini hazırlayarak Asur kralına götürmekteydi. Ancak Šubria kralı Asur kaçaklarını iade etmek yerine onlara iyi davranmış, yiyecek ve ev vererek ülkesinde yaşamalarına izin vermiştir. Bu yüzden Aššur-dur-paniya kralı uyarmıştır. Konu bakımından oldukça önemli olan bu mektubun tercümesi şu şekildedir:

“Efendim, krala: hizmetkarınız Aššur-dur-paniya. Efendim, kral sıhhatte olsun! Šubria elçileri Adar (XII) ayının 23’nde Šabirešu’a geldiler. Belki efendim, kral şöyle diyecek: “Onlar kim?” (Onlar) Urartu sınırına yakın kasabadan sorumlu Yata’, ve onla birlikte yerel halktan biri olan Abi-yaqâ. Belki efendimiz, kral şöyle der: “Toplantıda geleceklerini söyleyen kardeşi ve yardımcısı neden gelmedi?” Dediler ki: “Hu-Tešub hasta; bunlar (insanlar) pazarlık için geldiler.” Geçen yıl, bir önceki yıl ve üç yıl önce çalışma ve askerlik hizmetinden kaçıp oraya gelen kralın adamlarını ve ülke halkını kil tabletlere yazmışlar ve bunları pazarlık olarak görmüşler; (Tabletleri) getirip efendim, krala okuyacaklar. Ancak kralın işinden kaçıp oraya giden önde gelen adamlar- onlara tarlalar, bahçeler ve evler vermiş, onları kendi ülkesine yerleştirmiş ve onlar orada kalmış. Hu-Tešub hasta olduğundan pazarlık yapmak için gelen bu elçiler şöyle dediler: “Gidip göreceğiz”; şimdi geliyorlar ama söz konusu tableti efendim, krala okuduklar(ında), tüm gerçek bu değil. Elçilerle birlikte sekiz adam, bir katır ve üç eşek geldi. Efendim, kral bana şunu söyledi: “Elçiler geldiğinde, Aššur-bessunu da onlarla birlikte gelsin” - eğer efendim, kral öyle emrederse gidip onlarla konuşabilir. Efendim, kral bana emirlerinin ne olduğunu yazsın.”¹¹³⁶

SAA V; 169 nolu mektupta da İssar-šumu-iqiša Zikirtu krallığı elçilerinin Asur’a geldiklerini önceden II. Sargon’a bildirmiştir. Söz konusu mektupta Asur ile Zikirtu arasında at alımı için bir anlaşmanın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Zikirtu elçileri böyle bir anlaşmadan haberdar olmadıklarını İssar-šumu-iqiša’ya söylemişlerdir. Bunun üzerine İssar-šumu-iqiša atları almak için Asur kralının temsilcilere baskı yapmasını ve

¹¹³⁶ SAA V, 52.

anlaşmaya dahil olan ikinci temsilcinin sorgulanmasını istemiştir.¹¹³⁷ Yukarıda verilen her iki mektupta görüldüğü gibi yabancı ülkelerden gelen elçilerin Asur merkezine gelmeden önce eyaletlerden geçmeleri gerekmektedir. Eyalet görevlileri de bu elçileri teftiş etmiş, geliş amaçlarını öğrenmiş ve Asur kralına önceden durumu arz etmişlerdir. Asur kralı da bu şekilde önceden konuya vakıf olmuş, elçilerin sakladığı bilgileri öğrenmiş ve ona göre hareket etmiştir.

SAA XIX; 8 nolu mektupta ise Karkamış, Marqasi, Aşdod, Moab, Sam'al ve Komagene (Kummuh) elçilerinin Til Barsip ve Guzana eyaletlerinden veliaht prens Ululayu'nun (V. Salmaneser) izni olmadan geçmişlerdir. Bu yüzden onların tutuklanması emrini vermiştir. *Turtānu*'ya da ilerlemelerine izin verilmemesi için emir vermiştir. Bu mektubun diğer mektuplardan farkı ise eyalet valisi yerine Ululayu'nun onlara izin verme yetkisine sahip olduğu görülmektedir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

*"Efendim, krala: hizmetkarınız Ululayu. ... Komagene, Kar[ka]mı, Ma[r]qasi, Sam'al, Aşdod ve Moab elçileri geldi, ama onlar Til-Barsip ve Guzana'dan iznim olmadan geçtiler. Kubana[şe]'de on[ları] tutuklamak için (emir) gönderdim. Onlar şöyle dedi: "[.....] [.....] [baş komutana] elçilerin ilerlememesi için emir gönderdim ama (nehirden) geçmelerine izin verilmiş. [On]lar şimdi Kuban[aşe]'de. Komagenenin ikinci elçisi elinde mektupla geri geldi. Onlara emirlerini bana göndermeleri için emir verdim. Mektupları bana getirir getirmez [...], onları efendim, [krala] göndereceğim. ..."*¹¹³⁸

Bu mektupta da görüldüğü gibi yabancı ülkelerden gelen elçilerin Asur merkezine gitmeden önce eyalet bölgelerinden geçmeleri ve denetlenmeleri gerekmektedir. Veliahtprens ve eyalet valilerinin izni olmadan Asur merkezine doğru gitmeleri yasaktı. Aksi halde mektupta geçtiği gibi tutuklanmaları için emir verilmektedir.

Kār-Šarrukīn valisi Nabû-belu-ka'nın II. Sargon'a gönderdiği SAA XIX; 194 nolu mektupta elçilerin geldiğini bildirmektedir. Ayrıca mektupta elçilerin kendisine bir at ve bir katır çiftini getirdiğini yazmıştır.¹¹³⁹ Bu mektupta elçiler Asur merkezine gelmeden önce eyalet valisine uğramış ve eyalet valisi elçilerin geldiğini mektup yazarak Asur kralını haberdar etmiştir.

¹¹³⁷ SAA V, 169.

¹¹³⁸ SAA XIX, 8.

¹¹³⁹ SAA XIX, 193.

2.4.Hazannu

Akadca olan *hazannu* sözcüğü genellikle bir şehrin/kasabanın belediye başkanı olarak tercüme edilmiştir. Yeni Asur Devleti eyalet yönetim sistemi içerisinde *hazannu*, şehir yönetiminde önemli bir role sahip olmuştur.¹¹⁴⁰ Eyaletlerde görevlendirilen *hazannu*'lar yetki alanlarında kanun ve nizamın yürütülmesinden sorumluydular. Dolayısıyla *hazannu* idari, adli ve dini görevlere sahip olmuştur.¹¹⁴¹ *Hazannu*, temsil ettiği halk ile Asur merkezi arasındaki iletişimi sağlayarak aracılık yapmaktaydı. Vergi toplama ya da vergi değerlendirildiğinde devlet ile halk arasındaki bağlantı görevini yapmaktaydı. Bu yüzden *hazannu*'lar şehirlerinde yerel sorunlar olan yozlaşma (rüşvet), ihmalkârlık ve itaatsiz olan valiler gibi konularda bilgiler toplayarak oluşabilecek başkaldırıları Asur kralına aktarmaktaydılar.¹¹⁴² Bu bakımdan Asur kralının bölgedeki gözü kulağı niteliğindeydi.

Eyaletlerde belediye seviyesinde *hazannu* ve *ša-muhhi-āli* en yüksek rütbeli memurlardı. Kral tarafından seçilen eyalet valilerinin aksine, belediye memurları kent konseyi olan yerel halk arasından seçilmekteydi. Kent konseyi tarafından seçilen *hazannu*, Asur kralı tarafından atanmış ve sorumlu olduğu kentin resmi denetleyicisi olmuştur.¹¹⁴³ Guzana'dan çıkan ve TH 20 nolu belgede şahıs isimleri verildikten sonra en sonunda söz konusu kişiler *yaşlılar* olarak belirtilmiştir.¹¹⁴⁴ Guzana'daki yaşlıların Yeni Asur Dönemi'nde yüksek dereceli ailelerden olduğu ve bir şehrin en önemli kişileri olarak ortaya çıktıkları öne sürülmüştür.¹¹⁴⁵ Bu kapsamda, bunların kent konseyini oluşturan yaşlılar meclisi olduğunu söyleyebiliriz.

¹¹⁴⁰ Karen Radner, "Last Emperor or Crown Prince Forever? Aššur-ubalit II of Assyria According to Archival Sources", *SAAS XXVIII* (2019), 139; Postgate, "Royal Exercise of Justice Under the Assyrian Empire", 48; Nadav Na'aman. "New Light on the Correspondence of Abimilki, Ruler of Tyre", *Ägypten und Levante/Egypt and the Levant* 31 (2021), 393.

¹¹⁴¹ Greta Van Buylare, "The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire", *Proceedings of the 53e Rencontre Assyriologique Internationale: City Administration in the Ancient Near East*, Vol. 2, ed. Leonid E. Kogan et al. (Pennsylvania: Eisenbrauns, 2010) 240; Radner, "The Reciprocal Relationship Between Judge and Society in the Neo-Assyrian Period", 49.

¹¹⁴² J. N. Postgate, "Employer, Employee and Employment", *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 169; Buylare, "The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire", 233.

¹¹⁴³ Radner, "The Reciprocal Relationship Between Judge and Society in the Neo-Assyrian Period", 57-58.

¹¹⁴⁴ AfO Beih 06, TH 02.

¹¹⁴⁵ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 8.

SAA XIII; 25'te *hazannu* olan Sin-na'di krala yazdığı mektupta Asur kralı tarafından atandığını göstermektedir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir: “*Efendim krala (Asurbanipal): hizmetçin, Sin-na'di, iç kentin hazannu'su, efendim kralımın atadığı*”.¹¹⁴⁶

Bu belge Asur kenti *hazannu'su* olan Sin-na'di tarafından yazılmış olsa bile eyaletlerde görevlendirilen *hazannu*'ların da Asur kralı tarafından atandıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Eyalet yönetiminde yer alan *hazannu* memurları, eyalet valisi ile haberleşmenin yanında doğrudan Asur kralı ile de iletişime geçebilmekteydi. SAA XIII; 129 nolu mektupta *hazannu* ve *ša-muhhi-āli* kraldan kendilerine gönderilen bir mektubu göstermektedir.¹¹⁴⁷ Dolayısıyla doğrudan Asur kralının kendilerine mektup gönderdiği gibi, *hazannu* da Asur kralına doğrudan mektup gönderme yetkisine sahipti. Ayrıca Sin-na'di'nin Asurbanipal'e mektup yazması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Eyalet yönetiminde *hazannu*'lar muhtemelen kent konseyi ile bağımsız olarak yerel toplum ile ilgili görevini yerine getirmekteydi. Ancak devleti ilgilendiren durumlar oluştuğunda eyalet valisi hem kent konseyini hem de *hazannu*'ları toplayıp görevlendirebilirdi.¹¹⁴⁸ Örneğin; SAA I, 239 nolu mektupta Nasibina valisi olan Taklak-ana-Bel *hazannu*'yu Qappatalıların gözcüsü olarak görevlendirmiştir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“*[Efendim krala]: [hizmetkârınız Takl[ak-ana-Bel]. ... Efendim kralın bana hakkında yazdığı Qappatalılara gelince: “Onlar düzene girdi mi? Onlardan sorumlu bir yetkiliniz var mı?” Kasabanın belediye başkanı ve izcilerin komutanı, onların üzerine benim memurlarım olarak atandılar.*”¹¹⁴⁹

Bu mektupta görüldüğü üzere eyalet valilerinin emri altında çalışmışlardır. Ayrıca ihtiyaç duyulması halinde eyalet valileri tarafından farklı işlerde de görevlendirilmişlerdir.

Yeni Asur Devleti'nin imparatorluğa dönüşmesiyle birlikte Asur kralları; vergi, askerlik ve angarya işlerinden *hazannu*'ları muaf kılmıştır. Asur kralları *hazannu* memurlarını itaatkâr olmalarını sağlamak için bu yöntemi kullanmışlardır.¹¹⁵⁰ Çünkü

¹¹⁴⁶ SAA XIII, 25.

¹¹⁴⁷ SAA XIII, 129.

¹¹⁴⁸ Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire”, 243.

¹¹⁴⁹ SAA I, 239.

¹¹⁵⁰ Bordreuil-et al. *Tarihin Başlangıçları*, 153.

sorumlu oldukları kentlerde güçlü bir nüfuza sahip olmuşlardır. Bu yüzden güçlerini kendi çıkarları için kullanabilir ve Asur kralına karşı gelebilirlerdi.

Hazannu memurları, *ša-muhhi-āli* ile birlikte bölgelerindeki arazi yönetimi, *nūsahū* ve *šibšu* olan tahıl ve saman vergilerinin dağıtımını ve toplanmasında ortak sorumlu olmuşlardır.¹¹⁵¹ MÖ 658 yılında Asurbanipal döneminde Til-Barsib'e ait bir tablette *hazannu* ve *ša-muhhi-āli*'den birlikte söz edilmesi örnek oluşturmaktadır. Tabletin çevirisi şu şekildedir:

*“Tarbusiba (vali) vekili Šulmu-ahhe'nin mührü, katip Iqbi-Aššur'un mührü. Hanni (ve) Hašana Tarbusia'ya gittikleri gün, (ne?) Tarbusia'nın (vali) yardımcısı [...] (ne?) Tarbusia hazannu'su, (ne de?) ša-muhhi-āli'si saraydan mühürlü bir emir gelip doğrulayana kadar onlarla konuşmamalı. Kimse onlarla konuşmayacak. ...”*¹¹⁵²

Belgede görüldüğü üzere *hazannu* ve *ša-muhhi-āli* harekete geçmek için üst bir emrin gelmesini beklemek zorundadırlar. Dolayısıyla söz konusu memurların ortak sorumlular oldukları anlaşılmaktadır.

Arazi satış belgesi olan Marqasi 28 nolu belgede şahitler kısmında *hazannu* da yer almaktadır. Belgenin ilgili kısımları şu şekildedir:

*“... Marqasi şehrinde oturan tanrı Nergal'in kucağına koyacak. 10 katı gümüş onun sahiplerine ödenecektir. Onun davasında itiraz dikkate alınmayacaktır. Şahitler: hazannu Šurši, Nabû-ahu-uşur, hazannu'nun oğlu Nabû-šēzib... alınması.”*¹¹⁵³

Ayrıca başka mektuplarda da arazi, gayrimenkul, bağ, tarla, ev, harman yeri, köle, satış belgeleri¹¹⁵⁴ tapınak bağışı¹¹⁵⁵ köy satışı¹¹⁵⁶ gibi konularda şahitler kısmında *hazannu* memurları yer almışlardır Söz konusu belgelerden *hazannu* memurunun görev yaptığı bölgelerde bahsi geçen konularda yer aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sorumluluk bölgesinde yer alan tarım arazilerinin düzenlenmesinde, sorunların giderilmesinde büyük bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁵¹ J. Nicolas Postgate, “The Ownership and Exploitation of Land in Assyria in the 1st Millennium B.C.”, *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 143-144; Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian empire”, 235.

¹¹⁵² TB, 14.

¹¹⁵³ Günbatti-et al. *Kahramanmaraş'ta Bulunmuş Yeni Asurca Tabletler*, 74-76.

¹¹⁵⁴ SAA VI, 10, 22, 31, 100, 188, 209, 283, 314, 332; SAA XIV, 419; CTN 2, 17, 21; StAT 3, 32, 77.

¹¹⁵⁵ SAA XII, 96.

¹¹⁵⁶ SAA XIV, 1.

Hazannu'lar bölgelerindeki gayrimenkul işlerinde de yetkili memur olmuşlardır. Örneğin; Nabula'da *hazannu* emlak işlemlerindeki işlem yapma yetkisine sahip olmuştur. Burada İssar-nadin-ahhe tarafından bir bağ/bostan alımında *hazannu* onayı olmadan bahçenin kullanım hakkına sahip olamayacağı satış sözleşmesinde belirtilmiştir.¹¹⁵⁷ *Rab šaqê* eyaletinden Aşşur-dur-paniya tarafından kral II. Sargon'a gönderilen SAA V; 53 nolu mektupta Meturna'nın *hazannu*'su öldürülmüştür. Ancak neden öldürüldüğü mektupta yazılmamıştır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“Efendim, krala: hizmetkarınız Aşşur-dur-paniya. Efendim, krala sağlık dileklerle! Meturna'dan Gurrululardan (birliklerden) elli kişilik bir komutanım, Meturna belediye başkanını öldürdü. ... İl-dalâ onu gördü ve onunla bir [ye]min anlaşması [yap]tı: “Gel ve bana va[li]nin mührünü ver ve [sen] öz[gür] olacaksın.”
....”¹¹⁵⁸

Şubria'ya kaçan katilin yakalanması için bir takım komutanı peşlerinden gönderilmiştir. Buylare öldürülen kişinin *hazannu* olmasından dolayı mektubta yer alan mührün *hazannu*'ya ait olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵⁹ Eyaletlerde görevlendirilen *hazannu* memurları *ilku* sistemiyle şehirlerin günlük işlerini yönetmişlerdir. Ayrıca *ša qurbuti* olarak da eyalet valisinin emirlerini yerine getirmişlerdir. Bu kapsamda, *hazannu*'lar işkâru görevlendirmesiyle vergilerin toplanmasında yer almışlardır.¹¹⁶⁰ Bu bağlamda, alıcısının belli olmadığı SAA I; 24 nolu mektupta II. Sargon vergi toplama görevinde bir valiye *hazannu* ve *ša-muhhi-āli*'yi görevlendirmesi için emir vermektedir. İlgili mektubun çevirisi şu şekildedir:

“İşkâru görevini alacak kişi derhal buraya gelmeli ve [...]şehrine girmeli Zabbua'dan sonra, hızlıca! ... Belediye başkanına ve şehir denetçisine ... ve işkâru atamalarının alıcılarına [...] getirmeleri gerektiğini açıkça söylesinler. ...”¹¹⁶¹

Köyler *hazannu*'lar tarafından temsil edilmekteydi. Eyalet valisi ile olan ilişkisi muhtemelen köy müfettişi bağlamındaydı.¹¹⁶² Her bir köy yöneticisinin tarımsal vergilerin toplanmasında yer alması, *hazannu*'ların vergileri toplamasını

¹¹⁵⁷ Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire”, 240.

¹¹⁵⁸ SAA V, 53.

¹¹⁵⁹ Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire”, 240.

¹¹⁶⁰ SooHoo, “Reviewed Work(s): The Southern Levant Under Assyrian Domination by Shawn Zelig Aster and Avraham Faust”, 133.

¹¹⁶¹ SAA I, 24.

¹¹⁶² J. N. Postgate, “The Ownership and Exploitation of Land in Assyria in the 1st Millennium B.C.”, *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 184.

kolaylaştırmıştır.¹¹⁶³ *Hazannu* MÖ 7. yüzyılın ortalarında belediye yönetiminde en başta yer almaktaydı. Mevcut kaynaklara göre MÖ 7. yüzyılda *hazannu* ve *ša-muhhi-āli*’nin görevlerini açık bir şekilde ayırmak mümkün değildir. Her ikisi de eyalet yönetimine karşı şehirlerini temsil etmişlerdir.¹¹⁶⁴ Bu döneme kadar *ša-muhhi-āli* daha rütbeli belediye memuru konumundaydı. Ancak Asarhaddon döneminin sonlarında ve Asurbanipal dönemi başlarında *hazannu*’ların rütbesi *ša-muhhi-āli* memurlarının üstüne çıkmıştır.¹¹⁶⁵

Genellikle bir şehir bir belediye başkanı ve bir *ša-muhhi-āli* tarafından yönetilmekteydi. Fakat kentlerin dönem dönem Asur merkezi yönetimine isyanları olduğundan, güçlerinin artmasını önlemek ve kontrol altında tutmak için önemli kentlerde birden fazla *hazannu* görevlendirilmiştir.¹¹⁶⁶ Dolayısıyla Asur’da her bir şehre bir ya da birden fazla *hazannu* atanmıştır. Şehrin büyüklüğü bu taksimatta göz önüne alınmamıştır. Bu durum eyaletlerdeki şehirler için de geçerli olabilir.¹¹⁶⁷ Bu kapsamda, Sanherib döneminden itibaren bir şehirde birden fazla *hazannu* görevlendirildiği görülür. Örneğin; Sanherib döneminden itibaren üç *hazannu* Asur kentini *ša-muhhi-āli* ile yönetmiştir. Bunlar; Asur Kapısı’nın *hazannu*’su, Şamaş Kapısı’nın *hazannu*’su ve Dicle Kapısı’nın *hazannu*’ları şeklinde belirtilmiştir.¹¹⁶⁸ Yine aynı kral döneminde Ninive’nin de iki *hazannu*’su olduğu belgelerde yer almıştır. Bu bağlamda, harem mürebbiyesinin 12 köle satın alma hakkında olan belgenin şahitler kısmında Ninive *hazannu*’ları olarak Nabû-belu-uşur ve Nabû-rim-ilani yer almışlardır.¹¹⁶⁹ Asarhaddon döneminde de Asur’da birden fazla *hazannu*’nun görevde olduğu idari belgelerden anlaşılmaktadır.¹¹⁷⁰ MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Asur kentinde belediye başkanlarının sayısında artış olduğu ve bunların geçici bir süre ile seçilip hizmet ettikleri düşünülmüştür.¹¹⁷¹ Ancak belgelerden söz konusu memurların daha erken dönemlerden itibaren sayılarının arttığı ve sonraki dönemlerde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Kapılarda görevli olmalarının

¹¹⁶³ Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire”, 241.

¹¹⁶⁴ Radner, “The Reciprocal Relationship Between Judge and Society in the Neo-Assyrian Period”, 58-59.

¹¹⁶⁵ Radner, “Neo-Assyrian Period”, 889.

¹¹⁶⁶ Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 228.

¹¹⁶⁷ Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire”, 239.

¹¹⁶⁸ Radner, “Neo-Assyrian Period”, 889; Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire”, 231.

¹¹⁶⁹ SAA VI, 86.

¹¹⁷⁰ SAA XVI, 96.

¹¹⁷¹ Radner, “Neo-Assyrian Period”, 889; Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire”, 231.

sebebi ise giren insanların ve malların kontrol edilmesi ve kapılardaki otoriteyi temsil etmiştir denilebilir.

2.5.Ša-muhhi-āli

Yeni Asur Dönemi'nde *ša-muhhi-āli* belediye yönetiminde *hazannu*'dan sonra ikinci sırada yer almıştır.¹¹⁷² Saggs bu görevlinin Asur kralları tarafından *hazannu*'yu dengeleyeceği ve şehirdeki kraliyet çıkarlarını koruyabileceği umuduyla kasıtlı olarak oluşturulduğunu öne sürmüştür.¹¹⁷³ Ancak *hazannu*'nun Asur kralı tarafından atandığı SAA XIII; 25 nolu mektupta “*Asur kralının atadığı Asur'un hazannu'su*” şeklinde geçmekte ve Asur kenti *hazannu*'su olan Sin-na'di Asur kralından bir şehir denetçisi atamasını şu şekilde istemiştir. *Efendim, kral bir ša-muhhi-āli atasın. ...*”.¹¹⁷⁴ Bu ifadelerden bunların birbirinden ayrı olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca her ne kadar Asur kenti ile ilgili olsa da bu memurların Asur kralı tarafından atandığını, dolayısıyla eyaletlere atanan *ša-muhhi-āli* memurlarının da Asur kralı tarafından atandıklarını göstermektedir.

Ša-muhhi-āli genellikle şehir müfettişi ve denetçisi olarak tercüme edilmiştir.¹¹⁷⁵ Bu görevliler de *hazannu* gibi Asur kralı tarafından değil de yerel nüfus arasından seçilmiştir.¹¹⁷⁶ Ancak Parpola *ša-muhhi-āli*'yi belediyi başkanı olarak tercüme etmiştir.¹¹⁷⁷ *ša-muhhi-āli* sıklıkla *hazannu*'lar ile yan yana hareket etmiş olup, şahitler listesinde birlikte geçmişlerdir.¹¹⁷⁸ SAA XIII; 129 nolu mektupta şehir denetçisi ve belediye başkanının Bet-Kidmuri'nin rahibine bir kraliyet emrini getirdikleri ve kralın Bet-Kidmuri'den bir tulum istediği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu memurların isimleri belgede yer almamaktadır.¹¹⁷⁹ Bu mektupta belediye başkanı ile beraber çalışmaları ve doğrudan kraldan emir almaları işleyişleri bakımından önemlidir. Çünkü söz konusu memurlar yerel halk arasından seçilmiş ve Asur kralı tarafından atanmışlardır.

MÖ 7. yüzyıldan önceki dönemlerde şehir yönetiminde *ša-muhhi-āli* memurları *hazannu* memurlarından daha önde gelmekteydi. Ancak sonraki dönemlerde *hazannu*

¹¹⁷² A.L.Oppenheim-E.Reiner , *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: CAD A Part 1*, Vol. 1, 40. Baskı (Chicago: The Oriental Institute, 1998), 390; Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 8.

¹¹⁷³ Saggs, *The Greatness that was Babylon*, 253.

¹¹⁷⁴ SAA XIII, 25.

¹¹⁷⁵ CAD A-1, 390.

¹¹⁷⁶ Radner, “The Reciprocal Relationship Between Judge and Society in the Neo-Assyrian Period”, 58.

¹¹⁷⁷ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 257.

¹¹⁷⁸ Henshaw, “Late Neo-Assyrian Officialdom”, 284.

¹¹⁷⁹ SAA XIII, 129.

rütbe olarak *ša-muhhi-āli*'nin önüne geçmiştir. Bu değişim sonucunda yargılama işlevinde *hazannu* daha sık geçmiştir. Ancak bu değişimden önce, kent yönetiminde *ša-muhhi-āli*'nin önde gelmesinden dolayı, hukuki davalarda hâkim olarak bulunması oldukça muhtemeldir.¹¹⁸⁰ Sonraki dönemlerde *ša-muhhi-āli* Asur yönetiminde *hazannu* memurundan daha az yer almıştır. *Hazannu* memuru kadar uzun bir geçmişi olmasa da Yeni Asur Devleti belgelerinde yer almıştır.¹¹⁸¹ *Ša-muhhi-āli*'nin eyaletlerdeki görevlerine dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Ancak Asur merkezindekilerle görev bakımından tamamen olmasa da çoğunlukla benzer görevlere sahip olmuşlardır. Şehir planlaması, gayrimenkullerin kullanımı ve vergilendirmelerde görev almışlardır. Kentlerdeki inşa faaliyetlerini denetlemiş ve bu işlerde çalışan işçilerin sorumluluğunu elinde tutmuşlardır.¹¹⁸² *Ša-muhhi-āli* memurlarının bulundukları şehirde ikametgahları oldukları ise SAA XVIII; 91 nolu mektupta şu şekilde geçmektedir: “*Uruk şehrinin şehir denetçisinin ofisi*”¹¹⁸³ Dolayısıyla *ša-muhhi-āli*'nin bir şehirdeki hemen hemen bütün görevlerde sorumlu olmasından dolayı eyalet valisinin küçük bir prototipini oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Ša-muhhi-āli memurları farklı alanlarda çalışmışlardır. Sorumlu oldukları kentin hemen hemen bütün işlerinde aktif olmuşlardır. SAA I: 10 nolu mektupta gönderilen esirlerin Urzuhina kentinin *ša-muhhi-āli* memuruna verildiği görülmektedir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“*Kralın Nabu-duru-uşur’a haberi: şimdi kraliyet muhafızı Mannu-ki Aššur’u Urartulu elçilere gönderiyorum: O onları (tutsakları) Urzuhina’ya getirecek. ... Sana gelince: mektubu gördüğünde tutsakları topla, hazırda olmalılar, muhafız Mannu-ki-Aššur sana yazdığında: “Ulaklar Urzuhina’ya varmış, tutsakları harekete geçir” tutsakları topla, Urzuhinaya git ve onları Urzuhina’nın şehir denetçisine [...] emanet et. ...*”¹¹⁸⁴

Bu mektupta esirlerin *ša-muhhi-āli* memuruna teslim edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu mektuptan *ša-muhhi-āli* memurları esirlerin bir bölgeye yerleştirilmesinden

¹¹⁸⁰ Radner, “The Reciprocal Relationship Between Judge and Society in the Neo-Assyrian Period”, 59.

¹¹⁸¹ Greta Van Buylaere, “The Role of Ša-Muhhi-Āli in the Neo-Assyrian Empire”, *State Archives of Assyria Bulletin* XVIII (2009-2010), 145.

¹¹⁸² I. L. Finkel and J. E. Reade. “Assyrian Eponyms, 873-649 BC”, *Orientalia* 67/2 (1998), 248; Buylaere, “The Role of Ša-Muhhi-Āli in the Neo-Assyrian Empire”, 155.

¹¹⁸³ SAA XVIII, 91.

¹¹⁸⁴ SAA I, 10.

sorumlu olabileceklerini söylemek mümkündür. Ancak mektubun devamı kırık olduğu için tam olarak anlaşılamamaktadır.

Ša-muhhi-āli kral tarafından muhtemelen her şehre değil, sadece bir yerde ihtiyaç duyulduğu zaman atanmıştır. Belgeler *ša-muhhi-āli* memurlarının Yeni Asur Devleti'nin önemli merkezlerinde bulunduklarını ve her zaman ya da her yerde olmadıklarını göstermektedir.¹¹⁸⁵ Örneğin; SAA I; 176 nolu belgede Şupat'ta olmadıkları yer almaktadır.

“... *Şupat'ta ne Asurlu şehir müfettişi ne de Asurlu kapı muhafızları var.* ...”¹¹⁸⁶

ND 3433'de “*ne ša-muhhi-āli ne de kapı görevlileri Asurluların Şupatu'ya girmelerine izin vermedi*” şeklinde geçmektedir.¹¹⁸⁷ Dolayısıyla *ša-muhhi-āli*'lerin şehirdeki girişlerden sorumlu oldukları da söylenebilir.

Bu belge aynı zamanda onların Asurlu olmaları, yerel nüfustan biri olmaması gerektiğini de göstermektedir. Ancak Yeni Asur Devleti yönetim sistemi, yerel ve yabancı tabakayı bünyesinde birleştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla söz konusu memurların Asurlu olma zorunlulukları yoktu. Etnik kimlikten ziyade krala sadık olmak daha önemliydi.¹¹⁸⁸ Önemli görevlerde bulunan soylu Asurlu kişilerin zaman içerisinde konumlarını güçlendirdikleri ve kendi çıkarları için hareket ettikleri iç karışıklık dönemlerinden bilinmektedir. Bu yüzden söz konusu mektubun böyle bir zorunluluktan ziyade o zamandaki ihtiyaçtan kaynaklandığı düşünülebilir.

Çoğu eyalette bir *ša-muhhi-āli* görevlisinin olduğunu düşünebiliriz. Muhtemelen ihtiyaç göre Asur kralı tarafından atanmışlardır. Eyalet yönetiminde önemli bir yere sahip olan *ša-muhhi-āli* eyalet valisi ile *hazannu* arasında şehir planlaması, emlak, angarya ve vergi konularında arabuluculuk yapmıştır. Dolayısıyla eyalet valisinin sağ kolu olarak bu işlerde yer almıştır. Eyalet yönetim sisteminin parçası olarak bu memurlar eyalet vali yardımcısı ve 10 kişilik birlik komutanları ile birlikte *ilku* ve *tupšikku* görevlerinin organize edilmesinde yer almışlardır. Ayrıca angarya işlerinden muaf tutulan vatandaşların *ilku* ve *tupšikku* muafiyetini sağlamak için bir tür tapu sicil kaydı olan arazilerin düzenlenmesinden de sorumlu tutulmuş olabilirler.¹¹⁸⁹ Eğer bu ihtimal

¹¹⁸⁵ Buylaere, “The Role of Ša-Muhhi-Āli in the Neo-Assyrian Empire”, 154.

¹¹⁸⁶ SAA I, 176.

¹¹⁸⁷ H. W. F. Saggs, The Nimrud Letters, 1952: Part II, *Iraq* 17/2 (1955), 139.

¹¹⁸⁸ Shana Zaia, “Adad in Assyria: Royal Authority in the Neo-Assyrian Period”, *State Archives of Assyria Bulletin* XXIV (2018), 238.

¹¹⁸⁹ SAA I, 24; SAA V, 213; Buylaere, “The Role of Ša-Muhhi-Āli in the Neo-Assyrian Empire”, 158-159.

doğruysa, nüfus sayım listeleri ve arazi düzenlemeleri *ša-muhhi-āli* memurları tarafından yapılmıştır denilebilir.

Ša-muhhi-āli olarak atanan görevliler hakkında bilgi veren kaynaklar onların hangi şehirlere atandığına çok değinmemiştir. Ancak Dur-Katlimmu, Urzuhina ve Mazamua gibi bölgelerde *ša-muhhi-āli* memurlarının olduğunu gösteren birkaç mektup vardır. Dur-Katlimmu’da görevli olan *ša-muhhi-āli* belgede şahit olarak geçmiştir. Belgede *ša-muhhi-āli*’nin ismi Buru-taqab olarak verilmiştir.¹¹⁹⁰ Başka belgelerde de şahit olarak yer almışlardır.¹¹⁹¹ SAA V; 213’te Kuşkaya’nın Mazamua’dan gönderdiği mektupta *ša-muhhi-āli*’nin burada görev yaptığı ve yetki sahibi olduğu anlaşılmaktadır. İlgili mektubun çevirisi şu şekildedir:

*“Nabû-hamatua’ya bir mektup: hizmetkarınız Kuşkaya. ... Lütfen Aššur-šarru-uşur’un huzurunda, size bahsettiğim elimdeki kasabanın durumunu sunun. Hemen şehir müfettişine ya da valiye, herkesi meyve bahçesinden çıkarmasını söyleyen bir mektup göndersin.”*¹¹⁹²

Mektupta *ša-muhhi-āli*’nin valiyle muhtemelen daha yakından iş birliği içinde olduğu görülmektedir. Bu mektupta vali ve *ša-muhhi-āli*’den bir mektup gönderilmesi istenmektedir. Vali ya da *ša-muhhi-āli*’den böyle bir mektup istenmesi aynı zamanda onun verdiği emirlerin en az eyalet valisinin emri kadar halk üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca *ša-muhhi-āli* sadece bulunduğu şehirde değil komşu köy ve kasabalarda da görevlendirilmiştir.

Bu kapsamda Postgate, *ša-muhhi-āli*’nin kasaba komutanı olarak da belirtildiğini söylemektedir.¹¹⁹³ Bu memurların eyalet valilerine yardımcı oldukları ve işlerini kolaylaştırdıklarını da söylemek mümkündür. Hamat valisi Adda-hati’nin yukarıda verilen mektubunda *ša-muhhi-āli*’nin olmamasından yakınması da bunu göstermektedir.

Asarhaddon zamanında ya da Asurbanipal dönemi başlarında bunların görevleri kısmen değişmiştir. Bu dönemlerde bu memurlukla ilgili kaynaklar azalmıştır.¹¹⁹⁴ Mevcut belgelere baktığımızda arazi ve köle alım satım anlaşmalarında şahitlik yapmışlardır. SAA VI; 31 nolu mektupta arazi satışında *ša-muhhi-āli* Tikusu şahit olarak yer

¹¹⁹⁰ Buylaere, “The Role of Ša-Muhhi-Āli in the Neo-Assyrian Empire”, 154.

¹¹⁹¹ SAA VI, 86; SAA XII, 86.

¹¹⁹² SAA V, 213.

¹¹⁹³ Postgate, “Royal Exercise of Justice Under the Assyrian Empire”, 48.

¹¹⁹⁴ Buylaere, “The Role of Ša-Muhhi-Āli in the Neo-Assyrian Empire”, 159.

almıştır.¹¹⁹⁵ *Ša-muhhi-āli* memurlarının şahit olarak yer aldıklarını gösteren başka bir mektup SAA VI; 319 nolu mektuptur. Asurbanipal dönemi MÖ 665 yılında göndericisi ve alıcısı belli olmayan mektupta köle satışında şehir denetçisi Nergal-šarru-uşur şahit olarak yer almıştır.¹¹⁹⁶ Köle alım satımlarında yer alan *ša-muhhi-āli*'lerin mühürleri bulunmaktadır. SAA VI; 166 nolu mektupta şehir denetçisi olarak Se'-hati yer almış ve satış belgesini mühürlemiştir. Ancak bu mektubun göndericisi belli değildir. Sanherib dönemi MÖ 686 yılında *turtānu* Bel-emuranni'nin eponim yılında yazılmıştır.¹¹⁹⁷

Ša-muhhi-āli memurlarının her zaman Asur kralına sadık oldukları ve görevlerini eksiksiz yaptıklarını söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda, *ša-muhhi-āli* memurlarının görevlerini kötüye kullandıkları, kendi çıkarları için hareket ettikleri, düşmanla hareket ettikleri, hatta Asur kralına karşı komplo kuracak kadar ileri gittikleri de mektuplarda yer almıştır. Söz konusu bu durumlara örnek olarak aşağıdaki mektupları vermek yerinde olacaktır. MÖ 670-671 yılına ait olduğu kabul edilen SAA XVI; 59 nolu mektupta Harran'da şehir denetçisi olan Sasî'nin Asarhaddon'a komplo kurduğu bilgileri yer almaktadır. Konu bakımından önemli olan mektubun ilgili kısımlarının çevirisi şu şekildedir:

“... Harran'ın kenar mahallesinde [...] Bel-ahu-uşur'un bir köle kızı [...] üzerine; Sivan'dan (III) beri mest olmuş ve onun hakkında güzel sözler söyler: 'Nusku'nun sözü: Hükümdarlık Sasî içindir. Sanherib'in adını ve zürriyetini yok edeceğim!' Filo komutanınız Nabû tapınağının kapısı altında Bel-ahu-uşur hanesini sorgulasın; Köle kızı Sasî'nin evine getiren *ša-šēpi* muhafızları onu buraya getirsinler, ve kral onun (adına) bir (iç organ falı) ritüeli gerçekleştirsin. Harran'dan Bel-ahu-uşur'u getirsinler ve [...] Nusku. Sasî'nin adı ve zürriyeti, Bel-ahu-uşur ve suç ortakları yok olsun ve Bel ve Nabû, çok uzak [günlere] kadar efendim, kralın adını ve zürriyetini korusun! Ardâ ile şöyle konuşsunlar: "Ayın 27'sinde, gece, katip Issar-nadin-apli tam o anda şehir gözetmeni [Sa]sî'ye gittiğinde, başkan Awyanu ile [.....yaptı] mı? Katip Issar-nadin-apli [...] bunu [Nabû-eṭir ile birlikte] [yaptı] mı? ... Sasî sonraki gün sizinle ve [...] ile konuştu mu? Gördüklerinizi ve duyduklarınızı neden [rapor etmediniz]?" Filo komutanı [...] adamlar/birlikler yazıc[ı] Issar-[nadin-apli]yi [... tutuklasın].....]. [Onlarla ve Sasî'yle

¹¹⁹⁵ SAA VI, 31.

¹¹⁹⁶ SAA VI, 319.

¹¹⁹⁷ SAA VI, 166.

kompro kuranlar [ölsünler]! Bırakın [sizin] [..... toplayayım. Size gelince], sarayınızda güvenlik içinde kalın. [... Bırakın insanlar [önünüze geçmeden] önce ölsünler! ...”

Mektupta görüldüğü üzere Asur kralına karşı kurulan bir komplonun açığa çıktığı görülmektedir. Asur kralına karşı gelmek Yeni Asur Devleti’nde büyük suç sayılmaktaydı. Hatta tanrılara karşı işlenen günah olarak da değerlendirilebilir. Bu yüzden böyle bir suç işlemenin cezası ölümdür. Yukarıda verilen mektupta görüldüğü gibi kompro kuranların öldürülmeleri istenmiştir. Fakat MÖ 672-669 yılları arasında yazıldığı kabul edilen aşağıdaki mektuplarda Sasî’nin yaşadığını görmekteyiz. Mektuplara dair kısa notlar şu şekildedir; SAA XVI; 60 nolu mektupta da söz konusu kişilerin pusu kurdukları ve kralın kendileri ile konuşacağı zaman Asur kralını öldüreceklerini planladıklarını ve öldürülmeleri istenmektedir.¹¹⁹⁸ Ancak SAA XVI; 62 nolu mektupta ise Asur kralının neden hala bu durumu soruşturmadığını ve Sasî’nin görevine devam ettiğini¹¹⁹⁹, SAA XVI; 71 nolu mektupta ise gönderici Asur kralından Sasî’ye danışmasını istemektedir.¹²⁰⁰ MÖ 649 yılına ait TB; 20 nolu belgede de Til-Barsip *Ša-muhhi-āli*’si olan Sasî’nin ismi yer almaktadır. Söz konusu belge borç verilen gümüş miktarından bahsedilmektedir.¹²⁰¹ Bu mektuplardan kompro kuran Sasî ve suç ortakları hakkında Asur kralının bir soruşturma yapmadığı ve söz konusu kişileri cezalandırmadığı anlaşılmaktadır. Ancak ister cezalandırılsın ister cezalandırılmasın, böyle görevlilerin ihanet konularıyla anılmaları, söz konusu kişilerin her zaman Asur krallarına sadık kalmadıklarını göstermektedir. Fakat diğer taraftan bakıldığında; mektupları gönderen kişiler belki de doğruyu söylememişlerdir. Sasî ve onunla beraber anılan kişiler hakkında kendi çıkarları için iftira attıkları ihtimali de akla gelmektedir. İkinci durum daha mantıklı gözükmektedir. Zira Asur kralına karşı gelmenin ağır bir suç olduğu ve Asur krallarının acımasızlıklarıyla bilindiği üzere böyle bir suçu affedeceklerini düşünmek iyimser bir düşünceden öte değildir.

Asarhaddon döneminde gönderilen SAA XVIII; 77 nolu mektupta ise bir şehir denetçisi yakalanıp krala gönderilmiştir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... Şimdi düşmana yardım çağırmaya giden şehir gözetmeni şöyle dedi: "[Onu] senin ellerine teslim edeceğim"- kal[e ...] [kar]şı çok [...t]. (kırık) Ve [şimdi] O geldi, [onu tutukladım], ve burada onu Bel-eṭir'in elinde k[r]ala, efendim]e gönderiyorum. Kral

¹¹⁹⁸ SAA XVI, 60.

¹¹⁹⁹ SAA XVI, 62.

¹²⁰⁰ SAA XVI, 71.

¹²⁰¹ TB, 20.

en iyi bildiği şeyi yapsın. Efendim, kral hizmetkarlarınız olan Laraklıların krala sadık olduğunu biliyor. Tanrılarımız Nippur'da ..."¹²⁰²

Asarhaddon ya da Asurbanipal döneminde Babil'den gönderilen SAA XIII; 182 nolu mektupta belediye başkanı İssar-na'di ve şehir denetçisinin kraliyet koruması ile bir komploya dahil oldukları görülmektedir. Söz konusu mektupta bu görevliler Raşil'e saldırma planı yapmışlardır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

*"Gider gitmez, efendim [kralın] kraliyet koruması şöyle dedi: "O Hesap verecek" dedi. Öfkeyle, geri aldığım her şeyi elimden aldılar. Şehir denetçisi ve belediye başkanı İssar-na'di, kraliyet muhafızıyla komploya katıldıklarında şöyle dediler: "Raşil'e saldır ve ondan [...] al ve [...] ile"*¹²⁰³

Mektubun devamı kırık olduğu için sonucu anlaşılamamaktadır. Ancak krala bildirdiği cevapta tapınakta ritüelin yapılmaması gerektiğini yazmıştır. Dolayısıyla suça karışanların cezasının ölüm olduğunu söylemek mümkündür.

2.6.Turtānu

Yeni Asur Devleti'nde *turtānu* başkomutan ve savunma bakanı anlamlarına gelmektedir.¹²⁰⁴ Yeni Asur Devleti, oluşturduğu yönetim sistemindeki hiyerarşi düzeni en üstten aşağıya doğru devam eden piramit şeklindeydi. Yüksek dereceli görevliler ve askeri unvanlar taşıyanlar aynı zamanda eyalet valisi de olmaktaydı.¹²⁰⁵

Yeni Asur Devleti'nde *turtānu*'lar, kralın yokluğunda eyaletlerin yönetimleri ile ilgilenmişlerdir. Askeri komutanlar sefer düzenlemekle sorumluydular. Bu yüzden *turtānu* da Asur kralı adına askeri seferleri yürütmüştür. Dolayısıyla *turtānu*'ların emrinde özel askeri birlikler olmuştur.¹²⁰⁶ III. Salmanassar döneminin sonlarına doğru MÖ 832-827 yılları arasında, Urartu, Pattina, Parsua, Manna ve Hubuşkia karşı ganimet toplamak amacıyla düzenlenen askeri seferlere *turtānu* olan Daiiān-Aşşur komutanlık etmiştir. Asur kralı bu seferlere katılmamıştır.¹²⁰⁷ MÖ 826 yılında çıkan isyanda ise III. Salmanassar'ın yerine tahta geçmek isteyen veliaht prensler Daiiān-Aşşur'un nüfuzundan

¹²⁰² SAA XVIII, 77.

¹²⁰³ SAA XIII, 182.

¹²⁰⁴ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 276.

¹²⁰⁵ Postgate, "Some Remarks on Conditions in the Assyrian Countryside", 41; Nishiyama, "Provincial Control in the Eastern Reaches of the Assyrian Empire", 56.

¹²⁰⁶ Gopnik, "Death and Taxes in the Neo-Assyrian Reliefs", 62; Barbato, "Assur İmparatorluğu (MÖ 900-600)", 239.

¹²⁰⁷ RIMA III, A.0.14; 159-190.

çekinmekteydiler. Hatta V. Şamşı-Adad Babil kralı Marduk-zakir-şumi'nin yardımıyla Asur krallık tahtına çıkabilmiştir.¹²⁰⁸

Mattila, *turtānu* Şamşı-ilu, *nāgir ēkalli* Bel-Harran-beli-usur'un uzun bir süre boyunca görevde olduklarını ve kendi adına şehir kurduklarını belirtmiştir.¹²⁰⁹ Şamşı-ilu III. Adad-nirari, IV. Salmanassar, III. Aşşūr-dan ve V. Aşşur-nerari'nin *turtānu*'su olarak görev yapmıştır. III. Adad-nirari ve IV. Salmanassar dönemlerinde Til-Barsip ve Harran'ın *turtānu*'su olan Şamsi-ilu, Til-Barsip'ten Fırat Nehri'nin batısına sefer düzenlemiş ve Kuzey Suriye'deki bölge krallıkları arasında hakemlik yapmıştır. III. Adad-nirari döneminde Şamsi-ilu Urartu kralı Arğişti'ye karşı sefere çıkmış ve onu yenerek kraliyet hazinesini kamp yerinde ele geçirmiştir. IV. Salmanassar döneminde de Damaskus'a sefer düzenlemiş ve gümüş, altın bakır gibi değerli madenleri haraç olarak almıştır.¹²¹⁰

III. Salmanassar son yıllarından III. Tiglat-pileser'e kadar olan süre zarfında tahta geçen Asur kralları döneminde devletin ileri gelen memurları bağımsız davranmıştır. Bu görevliler içerisinde en önemli olanı ise *turtānu* olmuştur. *Turtānu* bu süre içerisinde Asur kralları gibi hareket etmiştir. Bu yüzden *turtānu*'ların sahip oldukları güç Asur krallarını endişelendirmiş olmalıdır ki sonraki dönemlerde güçleri azaltılmak istenmiş ve soylu aileler arasından seçilme yöntemleri sonlanmıştır.

Ancak L. Siddal'e göre Yeni Asur Dönemi'nde II. Aurnasirpal döneminde kaybedilmiş topraklar tekrar alınmış ve III. Salmanassar döneminde sınırlar daha da genişletilmiştir. Yeni bölgelerde Asur idari sisteminin oluşmasının kısa sürede mümkün olmadığını, bu yüzden yeni bölgelerin kontrolü devletin ileri gelenlerine bırakılmıştır. Bu görevliler de birden çok eyalete sahip olarak Asur idari sistemini oluşturmuşlardır. Bunu yaparken de Asur kralına karşı gelerek hareket etmediklerini belirtmiştir.¹²¹¹ Zaia da bu görüşe katılarak söz konusu görevlilerin Asur kralına karşı gelmediğini ancak bu bölgelerde gücü ellerinde tutmak istediklerini belirtmiştir.¹²¹² Dolayısıyla *turtānu* görevinde olan memurlar normal görevlilerden daha fazla güce sahip olmuş ve bu

¹²⁰⁸ Gökçek, *Asurlular*, 152.

¹²⁰⁹ Rajja Mattila, *The King's Magnates: A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire* (Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2000), 139.

¹²¹⁰ RIMA III, A.O. 104.2010, ve 105.1.

¹²¹¹ L. Robert Siddal, *The Reign of Adad-nīrārī III: An Historical and Ideological Analysis of an Assyrian King and His Times, Cuneiform Monographs*, Vol 45 (Leiden: Brill, 2013), 128-129.

¹²¹² Shana Zaia, How To (Not) Be King: Negotiating the Limits of Power within the Assyrian Hierarchy", *Journal of Near Eastern Studies* 77/2 (2018), 208.

görevlerini uzun dönemlerde sürdürmüşlerdir. Bu duruma örnek olarak *turtānu* olan Şamši-ilu gösterilebilir. Ancak bu süreç III. Tiglat-pileser ile sonlanmış ve gerçekleştirdiği reformlarla Asur görevlilerinin gücünü azaltmaya çalışmış ve II. Sargon da bunu sürdürmüştür. Bunun sonucunda *turtānu* eyaletini bölerek bu bölgede Harran ve Til-Barsip eyaletlerini oluşturmuş ve *turtānu*'luk makamını sağ ve sol *turtānu* olarak ikiye ayırmıştır.

Şamši-ilu gibi *turtānu*'lar devlet yönetiminde etkili olmalarının yanı sıra Asur kralı adına hareket etmiş olup, uzun süre bu görevlerine devam etmişlerdir. Şamši-ilu zamanında *turtānu* makamı kralın makamına rakip haline gelmişti. *Turtānu*'ların geniş yetkilere sahip olması Asur merkezi yönetiminde sorunlar oluşturmuştur. III. Tiglat-pileser dönemi öncesinde meydana gelen ayaklanmalarda *turtānu*'lar yer almıştır.¹²¹³ Ancak Asur kralı başarılı bir politika izleyerek Yeni Asur Devleti'ni bu iç karışıklıklardan kurtarmış ve dönemin en güçlü devletlerinden biri yapmıştır.

Yeni Asur Devleti döneminde oluşturulan ve zaman içerisinde gelişerek varlığını devam ettiren eyalet sistemi Asur İmparatorluğu'nun bel kemiğini oluşturmuştur. *Turtānu*'lar ordu komutanı olmalarının yanında eyaletlerde eyalet valilerini kontrol etme yetkilerine de sahip olmuşlardır.¹²¹⁴ *Turtānu*'ların eyalet valilerini kontrol etmelerindeki amaç olası askeri seferlerde eyalet valilerinin hazır bulunması ve görevlerini eksiksiz yapmalarını sağlamak olmuştur.

SAA XIX; 8 nolu mektupta veliaht prens Ululayu (V. Salmanassar) gelen elçilerin Til-Barsip ve Guzana'dan onun izni olmadan geçtikleri için bunları durdurmak için *turtānu*'ya emir vermiştir. Kubaneşe şehrinde durdurulan elçilerin Fırat Nehri'ni geçmemeleri için *turtānu*'ya veliaht prens tarafından emir verilmesine rağmen geçişleri durdurulmamıştır. Bu yüzden onların tutuklanması emrini vermiştir.¹²¹⁵ Bu mektupta *turtānu* eyaleti olan Til-Barsip eyalet valisi olarak *turtānu* yerine V. Salmanassar'ın kontrolünde gözükmektedir. Asur kralı bu değişikliği yaparak belki de *turtānuların* etkisini azaltmak istemiştir. Söz konusu bu mektuptan *turtānu*'nun veliaht prensin emrinde olduğu anlaşılmaktadır. II. Sargon döneminde *turtānu* makamında gerçekleştirilecek değişimin daha III. Tiglat-pileser döneminde kısmen de olsa değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yaptığı eyalet reformunda eyaletleri yeniden

¹²¹³ May, "Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III", 83; Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 215.

¹²¹⁴ Beate Pongratz-Leisten, *Religion and Ideology in Assyria* (Berlin: Walter De Gruyter, 2015), 168.

¹²¹⁵ SAA XIX, 8.

düzenlemiş; sınırlarını değiştirerek küçültmüş ve soylu kişileri eyalet valisi olarak atamaktan vazgeçmiştir. Dolayısıyla III. Tiglat-pileser Til-Barsip'i *turtānu* yerine V. Salmanassar'ın kontrolüne verdiğini söylemek mümkündür.

III. Tiglat-pileser döneminde Naşibina valisi İnurta-ila'i'nin (Ninurta-ilāya) yazdığı SAA XIX, 55 nolu mektupta *turtānu*'nun kendisinden elindeki ganimetle yola çıkmasını istemektedir.¹²¹⁶ Söz konusu mektup bize *turtānu*'ların hala etkili olduklarını ve eyalet valileri üzerinde söz sahibi olduklarını göstermektedir.

MÖ 736 eponim yılında Ninurta-ilāya Naşibina valisi olarak geçmektedir. Ancak MÖ 722 yılındaki eponimde *turtānu* olarak yazılmıştır.¹²¹⁷ Luukko Ninurta-ilāya'nın *turtānu* olarak düşünülmesini eponim sırasında V. Salmanassar'dan sonra Ninurta-ilāya'nın gelmesine bağlamaktadır. Bununla birlikte Luukko Naşibina valisi Ninurta-ilāya'nın kariyerinde ilerleyerek önce Til-Barsip valisi olduğunu daha sonra *turtānu* olduğunu düşünmektedir.¹²¹⁸ Ayrıca III. Tiglat-pileser ya da II. Sargon tarafından *turtānu*'ya gönderilen SAA XIX; 2 nolu mektupta da *turtānu*'nun yönetim sistemindeki önemini ortaya koymaktadır.¹²¹⁹ Yeni Asur Devleti'nin ileri gelen yöneticileri arasında devlet içerisinde konumu en yüksek, en etkili ve en prestijli olan rütbeli görevli bu döneme kadar *turtānu* olmuştur. Asur'un kuzeydoğu bölgesinden II. Sargon'a gönderilen SAA V; 250 nolu mektupta *turtānu*, Taklak-ana-Bel ve İşmanni-Aşşur gibi diğer eyalet valileri ile birlikte Kar-Aşşur'da savaş için toplanmıştır. Görevlilerin unvanları yazılırken de *turtānu* ilk sırada yer almıştır.¹²²⁰ Tevrat'a göre de Aşdod'u II. Sargon için ele geçiren *turtānu* idi.¹²²¹

Yeni Asur Dönemi'nde Asur yönetim sistemi, yerel ve yabancı seçkin tabakayı bünyesinde birleştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla söz konusu memurların Asurlu olma zorunlulukları yoktu. Krala sadık oldukları sürece yabancılar da bu önemli görevlere getirilebilirlerdi.¹²²² Bu bağlamda II. Sargon, Urartu'dan kaçan bir yabancıyı *turtānu* olarak atayarak eski geleneği devam ettirmeyi bırakmıştır.¹²²³ Çünkü II. Sargon, dört Asur kralı döneminde *turtānu* görevini yürüten ve muhtemelen bir süre Asur'u yöneten

¹²¹⁶ SAA XIX, 55.

¹²¹⁷ Millard, The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC, no. 6-7.

¹²¹⁸ SAA XIX, ixvii (not 248.)

¹²¹⁹ SAA XIX, 2.

¹²²⁰ SAA V, 250.

¹²²¹ İşaya, 20; 1.

¹²²² Shana Zaia, "Adad in Assyria: Royal Authority in the Neo-Assyrian Period", 238.

¹²²³ May, "Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III", 83.

Šamši-ilu¹²²⁴ gibi birinin tekrar ortaya çıkmasını istememiştir. Ancak kraliyet yazıtlarında *turtānu*’ların adı II. Sargon döneminden itibaren yazılmamıştır. III. Tiglat-pileser gibi II. Sargon da yönetici, askeri komutan ve özellikle yeni eyalet valileri olarak hadımlardan bahsederken isimlerini vermemiştir.¹²²⁵

II. Sargon döneminin ortalarından itibaren *turtānu*’nun devlet içerisindeki konumunda önemli farklılıklar olmuştur. II. Sargon MÖ 708 yılında Kummuh’u Asur topraklarına kattıktan sonra *turtānu* makamını sağ *turtānu* (*turtān imitti*) ve sol *turtānu* (*turtānu bēt šumēli*) olarak ikiye ayırmıştır. Asur kralı II. Sargon’un böyle bir değişikliği yapması *turtānu*’nun devlet içerisindeki otoritesini ve etkisini azaltmaktı. Belgelerde¹²²⁶ de *turtānu*, sağ ve sol *turtānu* (*Kummuh Turtānu*’su) olarak geçmeye başlamıştır. Ayrıca sol *turtānu* olarak *Kummuh turtānu*’su isminin geçmesi, aslında II. Sargon döneminde sol *turtānu*’nun daha önemli bir yere sahip olduğunu gösterebilir.

Turtānu’lar Yeni Asur Devleti’nde ileri gelen görevliler arasında en etkili olanıydı.¹²²⁷ II. Sargon, bu değişimi şu şekilde kaydetmiştir: “onların üzerine hadımımı yerleştirdim ve onu sol komutan olarak adlandırdım.” Ancak II. Sargon sol *turtānu* olarak görevlendirdiği memurunun adını yazmamıştır. Sol *turtānu* memurunu oluşturan II. Sargon onun emrine 150 savaş arabası, 1.500 süvari, 20.000 okçu ve 10.000 kalkancı ve mızraklı süvariden oluşan küçük bir ordu vermiştir.¹²²⁸

Mattila *turtānu* memurunun sağ ve sol *turtānu* olarak bölünmesini II. Sargon döneminde baş hadımın daha önemli bir memur olması ve *turtānu*’nun eski dönemlere nazaran öneminin azalmasından kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda II. Sargon döneminde *turtānu*’nun ordunun başı olarak görevinin bir kısmının, baş hadıma devredildiğini belirtmiştir. Ancak sağ ve sol *turtānu*’ların görevlerinde farklılık olup olmadığını kestirmenin mümkün olmadığını da eklemektedir.¹²²⁹ Aşşur-reşuwa’nın Kumme’den II. Sargon’a gönderdiği SAA V; 93 nolu mektupta Urartu Devleti’nde de

¹²²⁴ Šamši-ilu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Fuchs, “Der Turtan Šamši-ilu und die Grosse Zeit der Assyrischen Grossen (830–746)”, *Die Welt des Orients* 38 (2008) 61–145.

¹²²⁵ May, “Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III”, 83.

¹²²⁶ SAA VI, 327, SAA VII, 57, SAA XIV, 1, 34, 36.

¹²²⁷ Svärd, “Changes in Neo-Assyrian Queenship”, 163; May, “Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III”, 82–83.

¹²²⁸ ARAB II, 46; Tamas Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721–705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, *State Archives of Assyria Bulletin* 15 (2006), 126; May, “Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III”, 83.

¹²²⁹ Mattila, “The King’s Magnates: A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire”, 153; May, “Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III”, 83.

sağ *turtānu*'nun olduğu şu şekilde geçmektedir: "... *Sarduri ailesinin sağ turtānu'su*, [......] *ama henüz Tu[rušp]â'ya gir[medi] ...*"¹²³⁰

Dolayısıyla II. Sargon'un sol *turtānu* makamını sağ ve sol *turtānu* olarak ikiye ayırması belki de Urartu Devleti'nden etkilenmesinden kaynaklı olmuştur.

Dezső ise sınırların genişlemesinden dolayı bunun bir zorunluluktan kaynaklı olduğunu söylemektedir. Çünkü tek bir *turtānu*'nun askeri seferler esnasında hem eyalet birliklerini yönetmesi hem de diğer lojistik, askere alma ve kaynak sağlama görevlerini yerine getirmesinin zor olduğunu düşünmektedir.¹²³¹ II. Sargon kral ile *turtānu* arasında bir aracı görevi görmesi için sukallu Sîn-aḫu-uşur'un un yetkisini genişletmiştir. Yeni Asur Dönemi'nde vezirlik makamı sadece II. Sargon döneminde önemli ve önde gelmekteydi. Bu değişikliğin olmasındaki temel amaç *turtānu*'nun otoritesini etkisiz hale getirmektir. Korsabad'da bulunan II. Sargona'a ait bir yazıtta Sîn-aḫu-uşur "büyük vezir" (*sukkallu rabiū*) şeklinde geçmektedir.¹²³² Daha sonraki dönemlerde hem II. Sargon dönemi hem de Sanherib dönemi mektuplarında Sîn-aḫu-uşur'un ismi geçmektedir.¹²³³ Sîn-aḫu-uşur, Sanherib döneminde MÖ 694 yılına kadar vezirlik görevine devam etmiştir. Sîn-aḫu-uşur kralın yokluğunda önemli askeri seferlerde *turtānu* yerine orduyu yönetmiştir.¹²³⁴ SAA I; 34 nolu mektupta hediye dağıtılan kraliyet ailesi ve yüksek dereceli memurlar içerisinde Sîn-aḫu-uşur *turtānu*'dan önce gelmektedir.¹²³⁵ SAA VII; 57 nolu mektupta da veliahtprensten sonra vezir gelmekte ve sonra sağ ve sol *turtānu* şeklinde devam etmektedir.¹²³⁶

Turtānu'lar eponim listelerinde yer almaktadır.¹²³⁷ Ancak Sanherib dönemi MÖ 686 eponim listesinde yüksek rütbeli memurlardan sadece sağ *turtānu* yer almıştır.¹²³⁸ sağ *turtānu* olarak görev yapan görevli Bēl-ēmuranni'dir.¹²³⁹ May ise Asarhaddon döneminde ne *turtānu*'nun ismi ne de onun askeri faaliyetleri hakkında kayıtların olmadığını belirtmiştir.¹²⁴⁰ Ancak Asarhaddon döneminde yazılan ve krala gönderilen

¹²³⁰ SAA V, 93.

¹²³¹ Dezső, "A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists" 126.

¹²³² May, "Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III", 89.

¹²³³ SAA VI, 6, 12, 30, 83, 96, 133; SAA VII, 57, 155.

¹²³⁴ May, "Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III", 90.

¹²³⁵ SAA I, 34.

¹²³⁶ SAA VII, 57.

¹²³⁷ Radner, "Last Emperor or Crown Prince Forever? Aššur-ubalit II of Assyria According to Archival Sources", 140.

¹²³⁸ May, "Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III", 81.

¹²³⁹ SAA VI, 166; SAAB, 10.

¹²⁴⁰ May, "Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III", 84.

SAA XIII; 112 nolu mektupta Sol *Turtānu*'nun gönderdiği Kus cinsi atlardan bahsedilmektedir.¹²⁴¹ Asurbanipal döneminde Kummuh'ta *turtānu* olarak eponim listesinde MÖ 648'den sonra Salam-şarri-iqbi ismi geçmektedir.¹²⁴² Aşşur-etel-ilani döneminde yazılan arazi satın almayla ilgili olan SAA XIV; 425 nolu mektupta ise anlaşmanın sol *turtānu* olan Şalmu-şarri-iqbi'nin eponim yılında yapıldığı görülmektedir.¹²⁴³ Dolayısıyla bu makamda meydana gelen değişimlere rağmen önceki dönemler kadar olmasa da varlığını korumaya devam etmiştir. II. Sargon'un uyguladığı bu değişim Yeni Asur Devleti'nin son dönemlerine kadar devam etmiş ve eyalet yönetimlerinde yer almaya devam etmişlerdir.

Turtānu makamında meydana gelen değişiklikler zaman içerisinde adım adım olmuştur. En baştan köklü bir değişime gidilmemiştir. Bu değişimin yavaş yavaş gerçekleşmesi oldukça makuldür. Çünkü tahta geçen yeni kral ilk önce kendi konumunu sağlama almaya çalışmış sonra yönetim ve idari alanda değişiklikler uygulamaya başlamıştır. Bu gerçekliğin ortada olduğu bir durumda, *turtānu* makamının ve görevinin değişiminin kısa zamanda meydana gelmesi oldukça güçtür. Dolayısıyla II. Sargon'un, *turtānu* makamında ve işlevinde uygulayacağı değişiklikleri yaparken onların etkisini göz önünde bulundurarak hareket etmesi gerekmektedir. Değişimin adım adım olması da Asur kralının bunu hesaba kattığını ortaya koymaktadır. Aksi takdirde Asur kralına karşı ayaklanmaların olduğu yıllar çok eski olmadığı gibi, II. Sargon'a karşı ayaklanmaların olması belki de kaçınılmaz olacaktı.

2.7.Masennu

Orta Asur Dönemi'nde Kraliyet Sarayı'nın baş yöneticisi, MÖ 12. yüzyılın ikinci yarısından sonra *masennu* idi. Görev alanı büyük depolama tesislerinden oluşuyordu. Burada, zamanında ürünleri üretmek için zanaatkârlara hammaddeler vermiştir. Uzun mesafeli ticaretin düzenlenmesi de *masennu* görevleri arasında olmuştur. Sarayın ihtiyaç duyduğu lüks mallar, bronz ve gümüş gibi metaller; tekstiller, ahşap ürünler, mücevherat; at, eşek, koyun keçi gibi hayvanlar ve hayvan derilerini sağlamaktaydılar.¹²⁴⁴ *Masennu*

¹²⁴¹ SAA XIII, 112.

¹²⁴² Fales, "An Aramaic Docket on Clay from Kahramanmaraş", 48.

¹²⁴³ SAA XIV, 425.

¹²⁴⁴ Stefan Jakob, "Reviewed Work(s): Mittelassyrische Rechtsurkunden und Verwaltungstexte VIII by Freydank and Feller", *Journal of Near Eastern Studies* 72/1 (2013), 111; Jakob, "Economy, Society, and Daily Life in the Middle Assyrian Period", 148.

memuru Yeni Asur Dönemi'nde de yer alarak varlığını devam ettirmiştir. Ancak Orta Asur Dönemi'ne göre görevlerinde farklılıklar olmuş olup, eyalet yönetiminde olmuştur.

Yeni Asur Devleti krallarının eyaletlerde görev yapan memur sınıfı bulunmaktaydı. *Masennu* memurları da bunlar içerisinde yer almıştır.¹²⁴⁵ *Masennu*, genellikle “*tapınak ve saraylarda kâhya, vekilharç, mabeynci, haznedar, ambar memuru*” olarak tercüme edilmiştir.¹²⁴⁶ Değerli metallerin tartılmasındaki en büyük sorumluluk *masennu* memurunun elindeydi. *Masennu*'nun değerli madenlerin-metallerin tartılma sürecini gözetip denetleyen tek resmi görevli olduğu düşünülmektedir.¹²⁴⁷ *Masennu*'lar, aynı zamanda, “*Her bir şehirde kraliyet mülklerini yöneten ve kralın seyahatleri sırasında ona eşlik eden ve bakımını yapan görevli*” olarak da ifade edilmiştir.¹²⁴⁸ Dolayısıyla, farklı görevleri yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. *Masennu*'ların bir kısmı eyaletlerde görevlendirilmişlerdir. Eyaletlerde görevli olan *masennu*'ların emirlerinde askeri birlikler bulunmuştur.¹²⁴⁹ Eyaletlere gönderilen *masennu* eyaletler arasındaki iş birliklerini ve yardımlaşmaları denetlemekle görevlendirilmiştir.¹²⁵⁰ Eyaletlerde görevlendirmenin yanında doğrudan eyaleti olduğu da kabul edilmektedir.

Masennu eyaleti günümüz Türkiye-Irak sınırında Dicle Nehri'nin doğusunu kapsayan dağlık bölgeleri kapsamaktaydı. Kumme ülkesinin sınır komşusuydu.¹²⁵¹ Postgate *masennu* eyaletini Alkoş Ovası'nın kuzey ve doğusunda yer alan Atruş Dağı'na yerleştirmiştir.¹²⁵² III. Tiglat-pileser döneminde Ulluba *masennu* eyaleti sınırları içerisinde gösterilmiştir. III. Tiglat-pileser Mila Mergi kaya yazıtında Ulluba seferini anlatmaktadır. Bu yazıt sadece altıncı krallık yılındaki MÖ 739 Ulluba seferini anlattığı için Asur kralının diğer yazıtlarından farklılık göstermektedir.¹²⁵³ Asur kralı *masennu*

¹²⁴⁵ H. Hande Duymuş Florioti, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen ‘Maşennu’ Unvanlı Bazı Memurlar”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XXXI/52 (2012), 2-3.

¹²⁴⁶ CAD A-1, 32; Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 209; Natalie N. May, “Reviewed Work(s): The Mythology of Kingship in Neo-Assyrian Art by Ataç”, *Journal of Near Eastern Studies* 73/1 (2014), 130.

¹²⁴⁷ Karen Radner, “Money in the Neo-Assyrian Empire”, *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia. Proceedings of the First Mos Symposium (Leiden 1997)*, ed. J.G. Dercksen (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1999), 136.

¹²⁴⁸ Esma Reyhan “Hititler’de Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”, *Akademik Bakış* 2/4 (2009), 167; Florioti, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen ‘Maşennu’ Unvanlı Bazı Memurlar”, 4-5.

¹²⁴⁹ Florioti, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen ‘Maşennu’ Unvanlı Bazı Memurlar”, 5.

¹²⁵⁰ Kavak, *Yeni Asur Dönemi’nde Askeri Organizasyon*, 76.

¹²⁵¹ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 87.

¹²⁵² Postgate, “Assyria: The Home Provinces”, 6-7.

¹²⁵³ RINAP 1, 9.

Sin-taklak'ın eponim yılında Ulluba seferini düzenlemiş ve kalelerini almıştır.¹²⁵⁴ SAA VI; 18 nolu mektupta III. Tiglat-pileser döneminde Sin-taklak'ın *masennu* olduğu görülmektedir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir: “... *Adar ayının (XII), 19.günü, hazineci, Sin-Taklak'ın eponim yılında.*”¹²⁵⁵

Asur kralı Kalhu yıllıklarında da Ulluba seferini anlatmaktadır.¹²⁵⁶ III. Tiglat-pileser, Ulluba'da bir şehir inşa edip hadımını vali olarak atadığını yıllıklarında şu şekilde belirtmektedir:

“*Ulluba ülkesinde bir şehir inşa ettim (ve) Aşşur-ıqişa adını verdim. Hadımlarımdan birini üzerine eyalet valisi olarak yerleştirdim. Birda(n) şa dağına kadar Enu, Sassu, Lups(u), Luqia, şimirra, Uşurru ... şehirlerini Baş sakinin eyaletine ekledim.*”¹²⁵⁷

Masennu eyaleti ile *rab şaqê* eyaleti böylece komşu eyaletler olmuştur.¹²⁵⁸ Kuzeyinde ise *nāgir ēkalli* eyaleti bulunmaktaydı. ND 2798 nolu belgede de *turtānu* eyaletinin doğusunda *masennu* eyaleti bulunmaktaydı.¹²⁵⁹ Böylece Asur'un kuzeydoğudaki sınırları bahsi geçen eyaletler ile birleşmiş olup, Asur üşmanlarına karşı sınırları korumada bir ön cephe hüviyetini kazanmıştır.

Asur kralı RINAP I, 41, 47 ve 49 numaralı belgelerde de Ulluba ve Habhu bölgelerini tamamen aldığını ve Asur sınırlarına eklediğini; Aşşur-ıqişa şehrini inşa edip içine bir saray yaptırdığını ve farklı ülkelerden yabancıları buraya yerleştirip hadımını eyalet valisi olarak atadığını anlatmaktadır.¹²⁶⁰ Ulluba'nın alınması sonucu III. Tiglat-pileser halkını sürgün etmiş ve onları görevlisi olan Nabû-eṭiranni'nin sorumluluğuna vermiştir.¹²⁶¹ Hamath bölgesinden 1223 kişiyi de Ulluba'ya yerleştirmiş ve Ulluba Ülkesini Asur eyaleti yaptığını kaydetmiştir.¹²⁶²

III. Adad-nirari'den III. Tiglat-pileser'e kadar limmular kraldan sonra *turtānu*, *nāgir ēkalli*, *rab şaqê* ve *masennu* sırasıyla gelmiş ancak bu gelenek II. Sargon döneminin başında sona ermiştir. Bu bağlamda, II. Sargon'un Asur kralı olmasıyla birlikte yönetim

¹²⁵⁴ RINAP 1, 17.

¹²⁵⁵ SAA VI, 18.

¹²⁵⁶ RINAP 1,10-11.

¹²⁵⁷ RINAP 1, 39.

¹²⁵⁸ Postgate, “Assyria: the HomeProvinces”, 7.

¹²⁵⁹ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 14.

¹²⁶⁰ RINAP 1, 41, 47, 49.

¹²⁶¹ SAA XIX, 65.

¹²⁶² RINAP 1, 13, 39.

alanında bazı değişiklikler olmuştur. II. Sargon döneminden önce eponim listelerinde yer alan *masennu*’dan hariç diğer görevlilerin isimleri artık yer almamıştır. Hatta bazı görevlilerin eponim listelerinde yer almaması II. Sargon’un ardılları döneminde de devam etmiştir.¹²⁶³ II. Sargon döneminden itibaren merkezi bir eyaletin yöneticisi olma eski itibarını kaybetmiştir. Yeni Asur Devleti’nin oluşturduğu yeni bir eyaletin yöneticisi olmak daha önemli olmuştur. Tecrübeli ve güvenilir olan kişiler Asur merkezine uzak ve yeni oluşturulan eyaletlere vali yapılmaktaydı. Böylece Asur kralının güvenini kazanan kişiler bu görevlere atanmışlardır. *Masennu* da bu görevliler içerisinde yer almıştır.

Bu kapsamda, II. Sargon döneminde *masennu* eyaletinin sorumluluğu kralın *masennu*’su olan ̤ab-şar-Aşşur’a verilmiştir.¹²⁶⁴ II. Sargon döneminde *masennu* olan ̤ab-şar-Aşşur Asur kralına birçok mektup göndermiştir. Tab-şar-Aşşur’un eyalet bölgesinden gönderdiği birkaç mektup Yeni Asur Devleti’nin kuzey sınırlarında gerçekleşen faaliyetler hakkında bilgiler vermektedir.¹²⁶⁵

Bu bağlamda, II. Sargon döneminde Kummedeki kraliyet elçisi Aşşur-reşuwa da ̤ab-şar-Aşşur’a mektuplar göndermiştir. ̤ab-şar-Aşşur’un II. Sargon’a gönderdiği SAA I; 41 nolu mektupta Aşşur-reşuwa’nın kendisine mektup gönderdiğini söylemektedir. Mektupta Ukku kralının Kumme kralı Ariye ile görüşeceği ve bir Ukku habercisinin Urartu’ya gittiği bilgisi bulunmaktadır. Kral tarafından mektup gelene kadar haberciyi alıkoyduğunu ifade etmiştir.¹²⁶⁶ ̤ab-şar-Aşşur’un II. Sargon’a gönderdiği SAA I; 43 nolu mektupta Aşşur-reşuwa Urartu kralının bulunduğu şehir söylemektedir. Ancak şehir isminin geçtiği kısım kırıktır.¹²⁶⁷

SAA I; 44 nolu mektupta ̤ab-şar-Aşşur’un II. Sargon’a gönderdiği mektupta Aşşur-reşuwa’nın kendisine Mitunu’nun habercisini gönderdiğini yazmıştır.¹²⁶⁸ Belge kırık olduğundan dolayı tam olarak anlaşılmamaktadır. ̤ab-şar-Aşşur’un II. Sargon’a gönderdiği SAA I; 42 nolu mektupta Ukku habercisinden bahsedilmektedir. Ancak mektup kırık olduğu için tam olarak içeriğine hâkim olamıyoruz.¹²⁶⁹ ̤ab-şar-Aşşur’un II. Sargon’a gönderdiği SAA I; 46 nolu mektupta Kumme Ülkesi’nde gerçekleşen ticaretten

¹²⁶³ May, “Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III”, 81.

¹²⁶⁴ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 87.

¹²⁶⁵ SAA I, 41-46.

¹²⁶⁶ SAA I, 41.

¹²⁶⁷ SAA I, 43.

¹²⁶⁸ SAA I, 44.

¹²⁶⁹ SAA I, 42.

dolayı bir rahatsızlık söz konusudur. Burada Tab-şar-Aşşur'un emir vermesi durumunda gönderici şahsı yakalayıp getireceğini yazmıştır. Bunun üzerine Tab-şar-Aşşur Saraya, yani krala durumu bildireceğini ve saraydan gelen emirlere göre hareket edeceğini yazmıştır.¹²⁷⁰

Masennu Tab-şar-Aşşur Asur İmparatorluğu'nda en yüksek görevlilerden biriydi. Eyalet valisi onun tek görevi değildi, kral tarafından imparatorluğun farklı bölgelerine çeşitli misyonlarda gönderilmekteydi. Bu yüzden mektuplarını sadece eyalet başkentinden ya da hakimiyet alanındaki diğer bölgelerden göndermiyordu. Mektubunda habercinin kendisine Zagros bölgesinde, Erbil'in güneydoğusunda yer aldığı düşünülen Anisu'dayken Birate ve Habhu hakkında haberler getirdiğini söylemektedir.¹²⁷¹ Söz konusu SAA I;45 nolu mektupta *masennu* Tab-şar-Aşşur baş hadımın birlik komutanından mühürlü bir kraliyet mesajını getirdiğini anlatmaktadır. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

*"Efendim krala: Hizmetkarınız Tab-şar-Aşşur. ... Hadımbaşı'nın bir birlik komutanı, ayın 27'sinde Anisu şehrinde bana kralın mühürlü mesajını ilette. Anisu'dayken kale komutanının habercisi yanıma geldi; Ona haberleri sordum ve bana şunu söyledi: "Birate şehri ve tüm Habhu ülkesi iyi durumda; herkes işini yapıyor." Her şey iyi; Kral, efendim, memnun olabilir. Ayın 28'inde Ieri şehrinde olacağım."*¹²⁷²

Tab-şar-Aşşur krala yazdığı mektupta eyalet sınırında olan bölgelerin durumu hakkında kralı bilgilendirmektedir. Yukarıda verilen mektuplarda da görüldüğü gibi *masennu* Tab-şar-Aşşur *masennu* eyaleti dışındaki Yeni Asur Devleti'nin kuzey bölgelerinde de aktif olarak çalışmıştır. Kraliyet Elçisi'nin bazı mektuplarını Asur kralı yerine *masennu*'ya göndermesi onun önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca mektuplardan Tab-şar-Aşşur'un Asur sınırlarında gerçekleşen faaliyetler hakkında bilgi toplamış olup, Asur kralına gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, sınırlarda gerçekleşen olaylar devamlı olarak Asur kralına iletilmiş ve Asur kralından gelecek emirler doğrultusunda harekete geçeceği görülmektedir. Farklı bölgelere gidip ve eyalet dışında da mektupları aldığına bakıldığında Asur eyalet sınırları içerisinde yer alan bölgelere gittiği ve bu bölgelerde kalarak Asur çıkarlarını gözettiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, eyalet valisi

¹²⁷⁰ SAA I, 46.

¹²⁷¹ Giovanni B. Lanfranchi-Padova, "Assyrian Geography and Neo-Assyrian Letters The Location of Hubuškia Again", *Neo-Assyrian Geography*, ed. Mario Liverani (Rome: Università di Roma, 1995), 134.

¹²⁷² SAA I, 45.

olmanın ötesinde, sınırlarda görev yapan ve bilgileri toplayarak Asur kralına gönderen bir bölge yöneticisi olduğu söylenebilir.

2.8.Nāgir ēkalli

Akadca olan *nāgir ēkalli* sözcüğü *nāgiru*'dan türemiştir. *Nāgiru* kelimesi de müjdelemek, haber vermek, haberci, müjdecî, hanedan armacısı ve öncü birlik gibi anlamlara gelmektedir.¹²⁷³ Wilson, *nāgir ēkalli*'nin kraliyet emrine göre asker toplama, bir kenti savaş için toplama ya da duyurma görevlerini de yerine getirdiğini belirtmiştir.¹²⁷⁴

Nāgir ēkalli'nin görevi Yeni Asur Devleti'nin doğu ve kuzeydoğusunda yer alan yerel güçler hakkında bilgi toplamak ve Asur merkezine iletmektir.¹²⁷⁵ Bu bağlamda, III. Tiglat-pileser döneminde Aşşur-natki tarafından *nāgir ēkalli*'ye gönderilen SAA XIX; 70 nolu belgede Urartuların Meşi şehrine kaleyi ele geçirmek için girdiği yazılmıştır. Ancak Meşi valisi tarafından kentin kapatıldığı bildirilmiştir.¹²⁷⁶ *Nāgir ēkalli*'ye gönderilen SAA V; 147 nolu mektupta da *nāgir ēkalli*'nin Urartu kralı hakkında bilgi toplamak amacıyla Urzana'ya mektup gönderdiği ve Urzana'nın bu mektuba cevaben bilgiler toplayarak gönderdiği anlaşılmaktadır.¹²⁷⁷ II. Sargon dönemi *nāgir ēkalli* olan Gabbu-ana-Aşşur, Yeni Asur Devleti'nin kuzey sınır bölgesinin sorumlusuydu. Asur kralı tarafından görevlendirilmiş ve Urartu Devleti hakkında bilgi toplaması istenmiştir. Bu görevi yerine getirmek için Asur kralına gönderdiği mektuplardan Kurbail ve çevre bölgelere gönderildiği anlaşılmaktadır. Gönderdiği mektuplar hem Yeni Asur Devleti'nin kuzey sınırlarındaki faaliyetleri hem de Urartu Devleti'nin hareketleri hakkında istihbarat bilgileri vermektedir. Bu bağlamda; habercilerinin bölgedeki Urartu hareketleri için Nabû-le'i, Aşşur-belu-uda'an ve Aşşur-reşuwa ile iletişime geçtikleri¹²⁷⁸; Urartu kralının ordusunu topladığı ve saldırı yapacağı¹²⁷⁹; bölgedeki Asur kalelerinin ihtiyaçlarını karşıladığı ve Urartu'nun erzak taşıyan Asur askerlerine saldırdıkları¹²⁸⁰; Kumme'de tutuklamaların olduğu¹²⁸¹; çevre bölgelerde kereste toplayıp Asur merkezine

¹²⁷³ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 219.

¹²⁷⁴ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 36.

¹²⁷⁵ Karen Radner-et al. "The Peshdar Plain Project, 2015-2016. A Major Neo-Assyrian Settlement on the Empire's Eastern Border", *Ash-sharq* 1/1 (2017), 126.

¹²⁷⁶ SAA XIX, 70.

¹²⁷⁷ SAA V, 147.

¹²⁷⁸ SAA V, 113.

¹²⁷⁹ SAA V, 114.

¹²⁸⁰ SAA V, 115.

¹²⁸¹ SAA V, 116.

gönderdiği¹²⁸²; emrinde çalışan insanların olduğu hatta ona karşı geldikleri ve işlerini yapmadıkları¹²⁸³; Asur kralının kendisine verdiği görevleri yerine getirdiği ve dolayısıyla Asur kralına sadık olduğu konularında II. Sargon’a mektuplar yazmıştır.¹²⁸⁴ Söz konusu mektuplardan Asur’un bölge hakkında bilgi topladığı, ihtiyaçları gidermek için çalışmalar yürüttüğü, düşman hareketleri hakkında bilgi toplayarak bölgeyi sürekli kontrol ettiği anlaşılmaktadır.

II. Sargon döneminde Urda-Sin *nāgir ēkalli*’ye haber göndererek Kimmer kralının Manna’dan ayrıldığını ve Urartu’ya girdiğini bildirmiştir.¹²⁸⁵ Ayrıca SAA V; 130 nolu mektupta *nāgir ēkalli*’nin bir haberciye emir verilmesinden söz edilmektedir.¹²⁸⁶ Mektup kırık olduğu için içeriği tam anlaşılamasa da bölge hakkında istihbarat faaliyetleri gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla *nāgir ēkalli*’nin kuzey ve kuzeydoğu bölgesinde istihbarat faaliyetlerinde aktif olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Asur için Urartu gibi düşman güçlerin gerçekleştirdiği faaliyetler oldukça önemli olmuştur. Toplanan bilgiler sonucunda Asur kralı hem önlem almak hem de avantaj sağlamak için politikalar geliştirmiştir. Bundan dolayı söz konusu bölge önemli bir coğrafya olduğu için Asur kralı *nāgir ēkalli* memurunu görevlendirmiş olmalıdır.

Nāgir ēkalli eyaleti, Yeni Asur Devleti’nin kuzeydoğu sınır eyaletini oluşturmaktadır. Bu bölge, Aşağı Zab Nehri’nin Dicle Nehri ile kesiştiği yerden Asur merkezi ile birleştirilmiştir.¹²⁸⁷ *Nāgir ēkalli*, Yukarı ve Aşağı Zab arasındaki bölgeleri kontrol etmekteydi.¹²⁸⁸ SAA XI; 1 nolu mektupta listeleri verilen eyaletler içerisinde *Nāgir ēkalli*’nin eyaleti “*Nāgir ēkalli*’nin Ülkesi” şeklinde belirtilmiştir.¹²⁸⁹

Irak’ın Süleymaniye kentinde yer alan Rania ve Peşdar Ovaları MÖ 9. yüzyılın sonlarında *Nāgir ēkalli* eyaletinin parçası olmuştur.¹²⁹⁰ Rania Ovası’nda Asur kontrolü II. Asurnasirpal’in ilk seferinde sağlanmıştır. Peşdar Ovası’na kadar bu kontrol devam etmiş ve yıkılışa kadar Asur kontrolünde kalmıştır.¹²⁹¹ Rania Ovası, Yeni Asur

¹²⁸² SAA V, 117.

¹²⁸³ SAA V, 118.

¹²⁸⁴ SAA V, 120-125.

¹²⁸⁵ SAA V, 145.

¹²⁸⁶ SAA V, 130.

¹²⁸⁷ Squitieri, “Towards an Understanding of the Assyrian Empire’s Defence Strategies in the East”, 111.

¹²⁸⁸ Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. I”, 520.

¹²⁸⁹ SAA XI, 1.

¹²⁹⁰ Altaweel-et al. “New Investigations in the Environment, History, and Archaeology of the Iraqi Hilly Flanks: Shahrizor Survey Project 2009-2011”, 14; Squitieri, “Towards an Understanding of the Assyrian Empire’s Defence Strategies in the East”, 114.

¹²⁹¹ MacGinnis-et al. “Excavations of the Assyrian Fort at Usu Aska in Iraqi Kurdistan”, 95-142.

Devleti'nin doğuya doğru genişlemesinde en önemli aktarma ve ikmal noktalarından biriydi. Ova, askeri birliklerin toplanma alanını oluşturmuştur. Bölgede küçük kaleler oluşturularak sınırlar korunmuş ve garnizon olarak kullanılmıştır. Arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkarılan rampa ve duvarlar da askeri üs noktası veya garnizon olduğunu göstermektedir. Rania Ovası diğer bölgelere erişimi sağlayan önemli noktalara sahip olduğundan Yeni Asur için önemli bir bölge olmuştur. Asur ordusu buradan Musasir, Manna, Habruri ve Urartu'ya hareket etmiştir ki II. Asurnasirpal MÖ 883 yılında bölgeyi alırken bu rotayı kullanmıştır.¹²⁹² II. Asurnasirpal tarafından ele geçirildikten sonra MÖ 620'ye kadar Asur ordusu birlikleri tarafından kullanılmıştır. Grd-i Tle'deki arkeolojik çalışmalar sonucu bölgedeki Yeni Asur hakimiyetinin MÖ 883 yılından 620 yılına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.¹²⁹³ Bu askeri garnizon (Grd-i Tle) kuzeye doğru Habruri, Musasir ve Urartu'ya yöneldiği için Rania Ovası'nın önemli bir stratejik bölge olduğunu göstermektedir.¹²⁹⁴

MÖ 9. yüzyıl ve 7. yüzyılda Asur kontrolünde olan Peşdar Ovası, *nāgir ēkalli* eyaleti sınırları içerisindeydi.¹²⁹⁵ Bu bağlamda, Rania Ovası'nın doğusunda yer alan Zab Nehri, Peşdar Ovası'na doğru devam etmekte ve nehir güzergahı burada doğuya doğru doğal bir sınır oluşturmaktadır. Asur birlikleri bu rotadan Peşdar Ovası'na girmiştir. Peşdar Ovası konumu itibarıyla Manna, Allabria, Parsua, Med ve Zagros'taki diğer yerel siyasi güçlere erişimi sağlamaktaydı. Bu geçiş noktası oluşturulan bir sınır kalesi ile korunmuştur. Güneyindeki geçiş ise Şehrizor Ovası'na yani Mazamua'ya yönelmekteydi. Mazamua da Asur birliklerinin toplanma ve ikmal bölgesini oluşturmaktaydı.¹²⁹⁶

Musasir'in güneyinde yer alan *nāgir ēkalli* eyaletinin güneyinde ise Mazamua eyaleti yer almaktaydı. Bu bölgelerin Yeni Asur Devleti için kontrol altında olması oldukça önemliydi. Çünkü Aşağı Zab rotası doğrudan Asur'un merkezine yönelmekteydi. Doğudan gelecek tehditleri savunmak için de stratejik bir noktayı oluşturmaktaydı. Bu

¹²⁹² Tamás Dezső, "Reconstruction of the Military, Civilian and Economic Administration of the Region within the Framework of the Neo-Assyrian Empire (A preliminary Study for a Detailed Survey)", *The Archaeology of The Raparin Region of Kurdistan: A Review of Results from the Field and Directions of Further Research*. ed. Tamás Dezső and Gábor Kalla (Budapest: Eötvös University Press, 2021), 12-14.

¹²⁹³ Dezső, "Reconstruction of the Military, Civilian and Economic Administration of the Region within the Framework of the Neo-Assyrian Empire (A preliminary Study for a Detailed Survey)", 10.

¹²⁹⁴ Dezső, "Reconstruction of the Military, Civilian and Economic Administration of the Region within the Framework of the Neo-Assyrian Empire (A preliminary Study for a Detailed Survey)", 14.

¹²⁹⁵ Radner, "A Neo-Assyrian Slave Sale Contract of 725 BC from the Peshdar Plain and the Location of the Palace Herald's Province", 192.

¹²⁹⁶ Dezső, "Reconstruction of the Military, Civilian and Economic Administration of the Region within the Framework of the Neo-Assyrian Empire (A preliminary Study for a Detailed Survey)", 12-13.

bölgelerin kontrol altında olması hem savunma stratejisi için hem de insanların, orduların, malların ve özellikle haraçların Asur merkezine gönderilmesini sağlamak için önem arz etmiştir.¹²⁹⁷ Urzana'nın *nāgir ēkalli*'ye gönderdiği SAA V; 147 (ABL 409) nolu mektupta *nāgir ēkalli* II. Sargon döneminde Musasir'in güneyinde bölge komutanı olarak gözükmekte ve eyalet yönetmektedir.¹²⁹⁸ Bu bölgeler engebeli dağlık bölgelerden oluşmaktaydı. Ancak Yeni Asur Devleti eyaletleri Zagros'un doğu ve batısındaki komşu devletleri birbirine bağlayan iletişim yolları şeklinde olmuştur. *Nāgir ēkalli* eyaletinin kurulması, bu yollar üzerindeki kontrolün sağlanması bakımından oldukça önemliydi.¹²⁹⁹ Hem savunma hem de haraçların düzenli akışı Yeni Asur Devleti'nin bölge üzerindeki hakimiyetinin devam ettirmesindeki en önemli etkenleri oluşturmuştur.

Limmu listelerinde Asur kralı tahta geçtiği yılda limmu olmuştur. Daha sonra *turtānu*, *Rab šaqê*, *nāgir ēkalli* ve *masennu* limmu olmuş devamında ise *šaknu* yer almıştır.¹³⁰⁰ Örneğin; III. Salmanassar döneminde kraldan sonra *turtānu*, *Rab šaqê*, *nāgir ēkalli* limmu olarak yer almıştır.¹³⁰¹ III. Adad-nirari'den III. Tiglat-pileser'e kadar olan limmularda kraldan sonra *turtānu*, *nāgir ēkalli*, *Rab šaqê* ve *masennu* sırasıyla gelmiş ancak bu gelenek II. Sargon döneminin başında sona ermiştir.¹³⁰² Yeni Asur Dönemi'nde *turtānu*, *Rab šaqê*, *nāgir ēkalli* ve *masennu* bir bölgedeki en üst rütbeli yöneticiler olmuş, eponimlerde kraldan sonra yer almış ve büyük eyaletlerin askeri valileri olmuşlardır. Yönettikleri eyaletler Asur'un kuzey sınırını kapsamaktaydı bu bağlamda, Wilson *nāgir ēkalli* eyaletinin *masennu* eyaletinin kuzeyinde olduğunu belirtmiştir.¹³⁰³ Yamada'ya göre de III. Tiglat-pileser döneminden önce Urartu sınırında *nāgir ēkalli* eyaleti yer almaktaydı.¹³⁰⁴ Radner, söz konusu eyaletin Asur'un doğusunda yer almasına rağmen kesin konumunun bilinmediğini söylemiştir.¹³⁰⁵ Liverani de *nāgir ēkalli* eyaletinin Aşağı

¹²⁹⁷ Altaweel-et al. "New Investigations in the Environment, History, and Archaeology of the Iraqi Hilly Flanks: Shahrizor Survey Project 2009-2011", 14; Squitieri, "Towards an Understanding of the Assyrian Empire's Defence Strategies in the East", 114.

¹²⁹⁸ SAA V, 147; Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 36.

¹²⁹⁹ Squitieri, "Towards an Understanding of the Assyrian Empire's Defence Strategies in the East", 116.

¹³⁰⁰ Henshaw, "The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II", 461.

¹³⁰¹ Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC State Archives of Assyria Studies II*, 56-57.

¹³⁰² May, "Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III", 81.

¹³⁰³ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 14, 36.

¹³⁰⁴ Shigeo Yamada, "Ulluba and its Surroundings: Tiglath-pileser III's Province Organization Facing the Urartian Border", *State Archives of Assyria Studies XXVIII* (2018), 11.

¹³⁰⁵ Radner, "A Neo-Assyrian Slave Sale Contract of 725 BC from the Peshdar Plain and the Location of the Palace Herald's Province", 195.

Zab vadisinin üst kısmında yer aldığını ileri sürmüştür.¹³⁰⁶ Bu görüşler neticesinde *nāgir ēkalli* eyaletinin Yeni Asur Devleti'nin savunması için stratejik olarak kuzey-kuzeydoğu sınır bölgesinde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda anlatıldığı üzere Qalat-i Dinka'da bulunan tablet de bu ihtimali desteklemektedir. Böylece eyalet merkezinin Rania bölgesinde olması daha olası olmaktadır.

Nāgir ēkalli eyaleti sınırları içerisinde olan Rania ve Peşdar ovalarında Yeni Asur Dönemi'ne tarihlendirilen toplam 61 yerleşim alanı tespit edilmiştir.¹³⁰⁷ *Nāgir ēkalli* eyaleti sınırları içerisindeki Qalat-i Dinka'da bulunan taş duvarlar buranın Zan Nehri'ni gözetlen bir kale olduğunu düşündürmüştür. Yapılan kazı çalışmalarında depolar, yaşam alanları, atölyeler ortaya çıkarılmıştır.¹³⁰⁸ Sınır bölgelerinde küçük kalelerin oluşturulması, Asur savunma ve kontrol-gözetleme sistemi içerisinde yer almıştır. Dolayısıyla bu yoğunlukta yerleşim alanlarının olması ve bazılarının kale ve garnizon işlevinde olması doğal bir sonuçtur.

Qalat-i Dinka ve Gird(i) Bazar'da bulunan bulgular Peshdar Ovası'nın Asur bölgesi olduğunu göstermekte ve bu bölgeyi korumak için askeri sınır bölgesine dönüştürülmüş olması mantıklıdır. Çünkü bu yeni bulgular, MÖ 8. yüzyılın sonlarında Manna krallığı Asur ile doğrudan sınırdaş olmuştur.¹³⁰⁹

Günümüz Irak'ın Süleymaniye kentinde yer alan Darband-i Rania bir geçiş noktasını oluşturmaktadır. Darband-i Rania, Rania Ovası ile Peşdar Ovası'na bağlantıyı sağlamaktadır. Kewa Raş ve Assos dağlarından Aşağı Zab Bölgesi'ndeki Peşdar Ovası'ndan Rania Ovası'na geçişi sağlayan noktada yer almaktadır.¹³¹⁰ Söz konusu bölgede Britiş Müzesi tarafından yapılan çalışmalar sonucunda Usu Aska olarak adlandırılan küçük bir kale kazılmıştır. Assos Dağı'nın güneyinde yer alan bu kale geçişi kontrol etmek ve korumak için oluşturulmuştur.¹³¹¹ Usu Aska'daki çalışmalar sonucunda Yeni Asur Dönemi'ne ait duvarlar, kapı girişleri, demir ok uçları, oda bölümleri, depo

¹³⁰⁶ Mario Liverani, "Assyria in the Ninth Century: Continuity or Change?", *From the Upper Sea to the Lower Sea: Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A. K. Grayson*, ed. G. Frame (İstanbul-Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2004), 218.

¹³⁰⁷ Dezső, "Reconstruction of the Military, Civilian and Economic Administration of the Region within the Framework of the Neo-Assyrian Empire (A preliminary Study for a Detailed Survey)", 16.

¹³⁰⁸ Radner-et al. "The Peshdar Plain Project, 2015-2016. A Major Neo-Assyrian Settlement on the Empire's Eastern Border", 127.

¹³⁰⁹ Radner, "A Neo-Assyrian Slave Sale Contract of 725 BC from the Peshdar Plain and the Location of the Palace Herald's Province", 196.

¹³¹⁰ MacGinnis-et al. "Excavations of the Assyrian Fort at Usu Aska in Iraqi Kurdistan", 95-142.

¹³¹¹ Dezső, "Reconstruction of the Military, Civilian and Economic Administration of the Region within the Framework of the Neo-Assyrian Empire (A preliminary Study for a Detailed Survey)", 15.

alanları, tahkimat duvarları, mezarlar, ekmek kırıntısı ve silindir mühür bulunmuştur. Duvarlar da 70 ve 90 cm arası genişliğinde ve 75-80 cm yüksekliğe kadar korunmuş durumdaydı. Usu Aska'daki mezarlar da askerlerin dinlenme alanı olarak düşünülmüştür.¹³¹² Söz konusu bulgular kalede yaşayan askerleri göstermektedir. Bu çalışmalar sonucunda Darband-i Rania'da Asur kalesi oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Usu Aska kalesi Yeni Asur Dönemi'ne tarihlendirilen ve belirlenen kalelerden biridir. Panka Lawaz ve Gawr Qalat alanları da Asur kaleleri kategorisine alınmıştır. Panka Lawaz, Merga Dağlarının güney eteklerinde Gawr Qalat ise iki kayalık tepe arasındadır. Bu alanlar stratejik noktalarda yer almakta, geçişleri ve iletişim güzergahlarını gözetlemektedir.¹³¹³ Yeni Asur Devleti, sınır bölgelerindeki stratejik noktalarda farklı büyüklükte birçok kale inşa etmiştir. Bu küçük kaleler garnizon olarak yerel askeri birliklerin ve yardımcı birliklerin ikmetgah noktaları olmuş ve sınır bölgelerini gözetleme işlevine sahip olmuştur. Dolayısıyla Rania Ovası'ndaki küçük Asur kaleleri bu amaçla oluşturulmuştur diyebiliriz.

Rania Ovası'nda yer alan Gird-i Gulak'ta bulunan Yeni Asur Dönemi'ne tarihlenen kil tablet arazi satışı ile ilgilidir. Bu tablet Rania Ovası'nda bulunan ilk Yeni Asur tabletidir.¹³¹⁴ Peşdar Ovası'ndaki Qalat-i Dinka ve Gird(i) Bazar bölgeleri de Yeni Asur Devleti sınırlarına dahil olmuştur. Bu bağlamda, Qalat-i Dinka'da ve Gird(i) Bazar civarında bulunan tablet ve çömlek parçaları Peshdar Ovası'nın Asur eyalet sisteminin bir parçası olduğunu göstermektedir. Qalat-i Dinka'da MÖ 725 yılına ve V. Salmanassar dönemine tarihlenen bir tablet bulunmuştur. Köle bir kadının satın alınması hakkında olan çivi yazılı tablet, Yeni Asur Dönemi'ne ait Süleymaniye'de bulunan ikinci arşiv metnidir.¹³¹⁵ Tabletın şahitler kısmında yer alan Haruaşu'nun *nāgir ēkalli*'nin hizmetkarı olarak yer alması, bu işlemin *nāgir ēkalli* eyaletinde yapıldığını ortaya koymaktadır. Böylece bu bölgenin *nāgir ēkalli* eyaletinin sınırlarına dahil edildiği anlaşılmaktadır.¹³¹⁶ Ancak MÖ 725 yılındaki *nāgir ēkalli*'nin kim olduğu bilinmemektedir. II. Sargon döneminde *nāgir ēkalli* olan Gabbu-ana-Aššur'un gönderdiği mektuplardan dolayı

¹³¹² MacGinnis-et al. "Excavations of the Assyrian Fort at Usu Aska in Iraqi Kurdistan", 95-142.

¹³¹³ Dezső, "Reconstruction of the Military, Civilian and Economic Administration of the Region within the Framework of the Neo-Assyrian Empire (A preliminary Study for a Detailed Survey)", 15.

¹³¹⁴ John MacGinnis-et al. "On the Eastern Frontier of Assyria: A Newly Discovered Text from the Rania Plain in Northeastern Iraq", *SAAB* XXVI (2020), 89.

¹³¹⁵ Radner, "A Neo-Assyrian Slave Sale Contract of 725 BC from the Peshdar Plain and the Location of the Palace Herald's Province", 192.

¹³¹⁶ Radner-et al. "The Peshdar Plain Project, 2015-2016. A Major Neo-Assyrian Settlement on the Empire's Eastern Border", 124.

Gabbu-ana-Aššur olması muhtemeldir.¹³¹⁷ Bu tabletler Yeni Asur Devleti'nin doğu sınırını oluşturmaları bakımından stratejik olarak önemlidir.

Mektuplardan yardımcısının ve/veya vekilinin de olduğu anlaşılmaktadır. *Nāgir ēkalli* vekili de Urartular hakkında mektuplar yazmıştır. Mektuplarını veliaht prens Sanherib'e de göndermiştir. Sanherib'in II. Sargon'a gönderdiği SAA I; 30 nolu mektupta ilgili kısımlarda şu şekilde geçmektedir:

"... [Šulmu]-Bel, Saray Habercisi'nin vekili huzuruma (şu raporla) geldi: "Urzana bana şöyle yazdı: 'Urartu kralının birlikleri Kimmerlere karşı yaptığı seferde yenildi. Waisi valisi öldürüldü; henüz detaylı bilgiye sahip değiliz, ancak detaylı rapor elimize geçer geçmez, size tam bir rapor göndereceğiz.' "[Ayrıca: Šarru-lu-dari komutasındaki süvariler] ortadan kayboldu ve Urartu'ya kaçıyorlar. Saray Habercisi hanesinin [casus]ları [Hubuškia bölgesinde çalışıyorlar] [.....] ele geçirdiler [.....] Birate şehrini [.....]."¹³¹⁸

Yine II. Sargon döneminde Yeni Asur Devleti'nin kuzeydoğu bölgesinden gönderilen bir başka mektupta *nāgir ēkalli*'nin yardımcısı olduğu görülmektedir. Göndericisi belli olmayan söz konusu SAA V; 149 nolu belgede şu şekilde geçmektedir: "... Saray Habercisi'nin vekili ondan x mina gümüş almış. ... Bu insanlar Saray Habercisi'nin insanları değil! ..." ¹³¹⁹

Rab šaqê eyaletinden gönderilen SAA V; 56 nolu mektupta Aššur-dur-paniya bazı ustalarını *nāgir ēkalli*'ye verdiğini yazmıştır.¹³²⁰ Dolayısıyla bu iki eyaletin Yeni Asur Devleti'nin kuzey sınırlarında ortak çalıştıkları ve birbirini destekledikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca kuzeydoğu bölgesinden Aššur-alik-pani tarafından gönderilen SAA V; 159 ve 160 nolu mektuplarda Aššur-alik-pani ile *nāgir ēkalli*'nin birlikte çalıştıkları anlaşılmaktadır.¹³²¹ Ancak söz konusu mektuplar kırık olduğu içeriği anlaşılamamaktadır.

¹³¹⁷ Radner, "A Neo-Assyrian Slave Sale Contract of 725 BC from the Peshdar Plain and the Location of the Palace Herald's Province", 195.

¹³¹⁸ SAA I, 30.

¹³¹⁹ SAA V, 149.

¹³²⁰ SAA V, 56.

¹³²¹ SAA V, 159-160.

Göndericisi belli olmayan ve Asur kralı II. Sargon’a gönderilen SAA I; 170 nolu mektupta da Baqar şehrinin bir kasabasından *nāgir ēkalli*’den arpa alındığı ve Arzuhina valisine dağıtıldığı geçmektedir. Ancak belgede *nāgir ēkalli*’nin ismi geçmemektedir.¹³²²

SAA VII; 133 ve 134 nolu mektuplarda ise yiyecek ve hayvan gönderen görevliler arasında *nāgir ēkalli* yer almıştır. SAA VII; 133 nolu belgede bu görevli Aplaya olarak geçmiştir.¹³²³ Belgelerin nereden ve hangi kral döneminde gönderildiği belli değildir. Fakat Aplaya MÖ 768 yılında Mazamua valisi olarak limu listelerinde yer almıştır.¹³²⁴ Ancak aynı isimde farklı bir görevlinin olma ihtimali de unutulmamalıdır.

Asur merkezine gönderilen atlarla ilgili olan belgede Nabu Tapınağı müfettişi olan Nabu-şumu-iddina/Nadinu *nāgir ēkalli*’den 90 Kus cinsi at ve 58 atın gönderildiğini kaydetmiştir.¹³²⁵ Kus cinsi atların Mısır’dan alındığını düşündüğümüzde, *nāgir ēkalli*’nin bu tür atlara sahip olması askeri seferler için ihtiyaçlarının karşılandığını da varsaymak mümkün olmaktadır.

Rania Ovası Yeni Asur Dönemi’nde tarım yapılan bir bölge olmuştur. Asur ordusunun ihtiyaçlarını gidermek bakımından önemli olmaktadır. Mektuplaşmalardan Asur yönetimi yerel güçlerin tahıl üretimini arttırmaya önem verdiği anlaşılmaktadır. Verimli araziye sahip olduğundan ordu ihtiyaçlarını gidermek için hasadı azımsanmayacak kadar çoktu.¹³²⁶ Bu bağlamda, Gabbu-ana-Aşşur’un II. Sargon’a gönderdiği SAA V; 119 nolu mektupta yük hayvanları için saman eksikliğinden dolayı şikâyet ettiği görülmektedir. İlgili kısmı şu şekildedir: “*Ülkemdeki tüm samanlar Dur-Şarruken’e ayrılmış ve askere alma görevlilerim artık peşimden koşuyor (çünkü) yük hayvanları için saman yok.*”¹³²⁷

Söz konusu mektuptan *nāgir ēkalli*’nin kaynaklarını Asur merkezine gönderdiği görülmektedir. Bu yüzden başkentte ihtiyaç duyulan hammaddelerin giderilmesi için önemli bir bölge olduğu denilebilir. Dolayısıyla Asur’un doğuya yayılmasında en önemli ikmal bölgelerinden biri olduğu için Asur kontrolünün sağlanması oldukça önemli olmuştur.

¹³²² SAA I, 170.

¹³²³ SAA VII, 133-134.

¹³²⁴ SAAB, 13.

¹³²⁵ SAA XIII, 113-114.

¹³²⁶ Dezső, “Reconstruction of the Military, Civilian and Economic Administration of the Region within the Framework of the Neo-Assyrian Empire (A preliminary Study for a Detailed Survey)”, 13.

¹³²⁷ SAA V, 119.

III. Tiglat-pileser MÖ 745 yılında Babil'den Aramileri Yeni Asur Devleti'nin kuzey sınırlarına yerleştirmiştir. Asur kralı bu kapsamda *nāgir ēkalli* eyaletine 10.000 Arami'yi sürgün ederek yerleştirdiğini yıllıklarında kaydetmiştir.¹³²⁸ Sürgünlerin güvenlik ve tarım alanlarının işlenmesi amacıyla yapıldığını düşündüğümüzde Asur kralının söz konusu bölgeye sürgünleri yerleştirmesi makul olmaktadır.

Rania ve Peşdar Ovası'ndaki Asur sınırlarının daha fazla araştırılması, Yeni Asur Devleti'nin en yüksek askeri yetkililerinin komutası altındaki sınır bölgelerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu askeri yetkililerin eyalet sistemindeki rolü, bir valinin yetkisi altındaki standart eyaletlerden önemli ölçüde farklı olmalıdır.

II. Asurnasirpal'in Mazamua seferi sonucunda Raina Ovası'nı alması Asur kontrolünü sağlamıştır. Bu dönemden sonra Yeni Asur Devleti'nin sınırlarına eklenmiş ve Peşdar Ovası'nın da dahil edilmesi ile doğuya doğru Asur ilerlemiş, Zağros Dağları'na kadar sınırını genişletmiştir. Darband-i Rania böylece Asur bölgesinde bir iç kontrol noktası olmuştur. Yeni Asur Dönemi sonlarına doğru bu sınır batıya doğru gerilemiştir. Ancak Darband-i Rania ve Peşdar Ovası'ndaki Asur kontrolünün ne zaman sonlandığına dair kesin bir tarih bilinmemektedir. Babil kronikleri Medler'in MÖ 615 yılında Arapha'ya geldiğini kaydetmiştir. Medlerin geliş yollarından biri Darband-ı Rania güzergahı olduğu düşünülmektedir.¹³²⁹ Bundan dolayı Darband-ı Rania'daki Asur kontrolünün bu dönemde sona erdiğini söylemek mümkündür.

2.9.Ša rēši

Yeni Asur Dönemi'nde hadım için Akadca *ša rēši*, *šut-reši* ve *gerseqû* terimleri kullanılmış olup, hadım başı için de *rab ša rēši* ve *rab ša rēšutu* sözcükleri kullanılmıştır.¹³³⁰ *Ša rēši* CAD'de görevli, asker, memur, yetkili ve hadım olarak çevrilmiştir.¹³³¹ Bu bağlamda, hadımların Asur sarayında bir sınıfa sahip olduğu ve hadım başı olan kişi tarafından yönetildikleri anlaşılmaktadır.¹³³²

¹³²⁸ RINAP 1, 5.

¹³²⁹ MacGinnis-et al. "On the Eastern Frontier of Assyria: A Newly Discovered Text from the Rania Plain in Northeastern Iraq", 89; MacGinnis-et al. "Excavations of the Assyrian Fort at Usu Aska in Iraqi Kurdistan", 143.

¹³³⁰ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 47, 258, 270.

¹³³¹ Robert D. Biggs-et al. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: CAD R*, Vol. 14 (Chicago: The Oriental Institute, 1999), 292.

¹³³² A. Leo Oppenheim, "A Note on ša rēši", *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 5/1 (1973), 332-334.

Eyaletlere gönderilen hadımlar Asur krallarının güvenine mazhar olan kişiler olmaktaydı.¹³³³ Hem Asur kralının hem de Asur kralının eşi ve kraliyet ailesinden olan kadınların güvenliği hadımların, hatta baş hadımın sorumluluğundaydı.¹³³⁴ Akadca hadım için kullanılan *gerseqû* sözcüğü de saray mensubu ve saray adamı anlamlarına gelmektedir.¹³³⁵ Bu bağlamda, güvenilir kişiler oldukları anlaşılmaktadır.

Yeni Asur Devleti'nde hadımların eyalet valisi olarak atanmaları III. Adad-nirari dönemine kadar eskiye dayanmaktadır. Bu bağlamda, III. Adad-nirari'nin Raşappa eyaleti valisi olarak görevlendirdiği Nergal-ēreš, Asur kralının hadımıydı. Dolayısıyla III. Adad-nirari döneminde hadımların devlet yönetimindeki önemleri artmıştır. Hadımlara ait bulunan silindir mühürler de bunu desteklemektedir. Silindir mühürlerde Asur kralının adı ve hadımların isimleri geçmektedir. Bunlar içerisinde eyalet valisi olarak sadece Nergal-ēreš ismi yer almaktadır. Böyle silindir mühürlerin bulunması, III. Adad-nirari'nin Yeni Asur Devleti merkezi yönetimindeki yeniliği olarak görülmektedir.¹³³⁶ Asur'da bütün valiler Asur kralları tarafından atanmaktaydı. Bunlar *rabani* olan yönetici sınıfından olmuştur. Bunların çoğunluğu da hadımlardan seçilmekteydi.¹³³⁷ Yapılan eyalet reformlarından sonra hadımların eyalet valisi olarak atanmaları gelenek haline gelmiştir. Asur krallarının hadımları eyalet valisi olarak atamasının amacı soylarının olmaması ve böylece daima krala sadık kalmalarına dayanmaktaydı.¹³³⁸ Emekli olmaları ya da ölmeleri durumunda görev alanları krallık merkezine dönmekteydi. Böylece Asur krallarının yeniden hadım atamaları ile bölgedeki Asur kontrolü sağlanmaktaydı.¹³³⁹ Yeni Asur Devleti'nde devlet yönetiminde ileri gelenlerin ve eyalet valilerinin çoğunun

¹³³³ Albert K. Grayson, "Eunuchs in Power: Their Role in the Assyrian Bureaucracy", *Vom Alten Orient zum Alten Testament: Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85. Geburtstag am 19. Juni 1993: Alter Orient und Altes Testament* 240, ed. Manfred Dietrich-Oswald Loretz (Verlag: Vluyn, 1995), 85-98.

¹³³⁴ Omar N'Shea, "Royal Eunuchs and Elite Masculinity in the Neo-Assyrian Empire", *Near Eastern Archaeology* 79/3 (2016), 217.

¹³³⁵ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 47; İlan Peled, "Eunuchs in Hatti and Assyria: A Reassessment", *Time and History in the Ancient Near East Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona 26-30 July 2010*, ed. L. Feliu et al. (Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2013), 786.

¹³³⁶ RIMA III, A.O.104.6-7; Niederreiter, "Cylinder Seals of Eleven Eunuchs (*Ša Rēši* Officials) A Study on Glyptics Dated to the Reign of Adad-Nērārī III", 126-141.

¹³³⁷ Gojko Barjamovic, "Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879-612 BCE", *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective*, ed. Jeroen Duindam et al. (Leiden-Boston: Brill, 2011) 42; Ahmad, *Some Neo-Assyrian Provincial Administrators*, 100.

¹³³⁸ Hayim Tadmor, "Monarchy and the Elite in Assyria and Babylonia: The Question of Royal Accountability", *The Origins and Diversity of Axial Age Civilizations*, ed. S. N. Eisenstadt (New York: State University of New York Press, 1986), 208; Mattila, "On the Family and Social Background of the elite in Assyria", 168.

¹³³⁹ Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 227; Duymuş, *Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)*, 101.

hadımlardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Önceden soylu ailelerden gelen yöneticiler Asur merkezi yönetiminin zayıfladığı dönemlerde sorun çıkarmışlardır.

Hadımların eyalet valisi olarak atanmaları geleneği kapsamında, yeni fethedilen ve eyalet yapılan bölgelere hadımlar eyalet valisi olarak atanmışlardır.¹³⁴⁰ Hadımların eyalet valisi olarak sürekli atanmaları III. Tiglat-pileser döneminden itibaren görülmektedir.¹³⁴¹ III. Tiglat-pileser, bu değişimi yazıtlarında “... *hadımlarımdan birini eyalet valisi olarak onların üzerine yerleştirdim...*”¹³⁴², “... *Onların üzerine eyalet yöneticim [...hadımı] yerleştirdim.*”¹³⁴³, “*onların üzerine iki hadımı eyalet valisi olarak yerleştirdim*”¹³⁴⁴, “*Üzerlerine hadımlarımı eyalet valileri olarak yerleştirdim.*”¹³⁴⁵, “*Hadım(lar)ımı onlar üzerinde yönetici olarak yerleştirdim*”¹³⁴⁶ şeklinde yıllıklarında ifade etmiştir. II. Sargon da yıllıklarında şu şekilde belirtmiştir: “*Hadım'ımı onların üzerine vali olarak yerleştirdim.*”¹³⁴⁷

Bu uygulamalarla eyaletlerdeki Asur otoritesi güçlendirilmek istenmiştir. Bu dönemden itibaren hadımların ismi yazılmamıştır.¹³⁴⁸ Asur kralları hadımları eyalet valisi olarak görevlendirirken onların isimlerini belirtmemiştir.¹³⁴⁹ Asur kralları eyalet valisi olarak hadımları görevlendirirken isimlerini yazmak yerine unvanını belirtmiştir. Asur krallarının yıllıklarında ve belgelerinde genellikle hadımın vali için alternatif bir terim olarak kullanıldığı görülmektedir. Özetle hadımların eyaletlerde vali olarak görevlendirilmeleri Asur krallarının eyalet olarak düzenleyip Asur sınırına eklediği bölgelerde Asur kontrolünü sürdürmek istediklerini ve olası bir karışıklık durumunda kendilerine karşı cephe almamalarını sağlamak istemelerine dayanmaktadır denilebilir. Soylu ve güçlü kişilerin eyalet yöneticisi olduğu dönemlerde ve Yeni Asur Devleti'nin yaşadığı iç karışıklıklarda önemli kentlerin isyana katılmaları Asur krallarını

¹³⁴⁰ N'Shea, “Royal Eunuchs and Elite Masculinity in the Neo-Assyrian Empire”, 216; Barbato, “Assur İmparatorluğu (MÖ 900-600)”, 239.

¹³⁴¹ RINAP 1, 6,7,8,9,35

¹³⁴² RINAP 1, 15.

¹³⁴³ RINAP 1, 12.

¹³⁴⁴ RINAP 1, 13, 39, 49.

¹³⁴⁵ RINAP 1, 47.

¹³⁴⁶ RINAP 1, 17.

¹³⁴⁷ RINAP 2, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 102, 105, 117, vd.

¹³⁴⁸ Luukko, *The Correspondence of Tiglath-pileser III and Sargon II from Calah/Nimrud (SAA 19)*, 16; Hrouda, *Mezopotamya*, 49, 52; İrit Ziffer, “The King's Faithful Servants: The Eunuch's Role as Sovereign Attribute with an Emphasis on Assyria”, *Picturing Royal Charisma: Kings and Rulers in the Near East from 3000 BCE to 1700 CE*, ed. Arlette David et al. (Oxford: Archaeopress, 2023), 77-78.

¹³⁴⁹ May, “Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III”, 107.

endişelendirmiş olmalıdır ki yapılan reformlarla birlikte hadımlar eyalet yöneticisi olarak sürekli olarak görevlendirilmeye başlanmıştır.

2.10.Rab ālāni

Yeni Asur Devleti ihtiyaç duyduğu malları ürünleri oluşturulan eyalet sistemi aracılığıyla elde etmiştir. Yeni Asur Devleti, oluşturduğu eyalet sistemi ile birlikte eyalet bölgelerini eyalet merkezi, şehirler ve köy-kasaba olarak birbirine bağlayarak kontrolünü ve bunun sonucunda ekonomik gelirlerini sürdürmek istemiştir. Bu bağlamda, eyaletlerdeki köylerin de yöneticileri olmuş olup, eyalet merkezine bağlanmaları sağlanmıştır. Köy yöneticisi olarak da *rab ālāni* memurları yer almıştır.¹³⁵⁰

Mallovan, *rab ālāni*'lerin eyaletlerdeki köy-kasaba yönetimlerinde sorumlu olduklarını belirterek kaymakam ile aynı statüye sahip olduklarını önermiştir.¹³⁵¹ Harrison da *rab ālāni*'yi sivil yönetimde ikinci sıraya koymakta ve köy denetmeni ya da müfettişi olarak belirtmekte olup, görev kapsamını da eyalet sınırlarındaki çeşitli bölgeleri gözetlemek ve valiye rapor etmek olarak belirtmektedir.¹³⁵² Bazı belgelerde eyalet valisi, *šaniu* ve *rab ālāni*'ler birlikte geçmiştir. Bu bağlamda, eyalet yönetiminde birkaç şehir ya da arazi üzerinde şehir denetçisi olarak geçtiklerinde eyalet valisi ile birlikte yer almış olup, yetki olarak *šaniu* ile aynı seviyede olmuşlardır.¹³⁵³

Ancak Parpola vd. eyalet yönetimindeki en alt rütbeli memurun köy yöneticisi olan *rab ālāni* görevlisi olduğunu ve köy yöneticisi anlamına geldiğini düşünmektedirler.¹³⁵⁴ Bunlar sınırlardaki çok küçük bölgelerdeki sorunları gözlemlemekten sorumluydular.¹³⁵⁵ Köy yöneticileri bir ya da birden çok köy veya mezradan sorumlu olmaktadır.¹³⁵⁶ Ancak *rab ālāni*'nin birkaç şehirden sorumlu olduğuna dair kesin kanıtlar yoktur.¹³⁵⁷ Eyaletlerdeki köyler, köy yöneticileri olan *rab ālāni*'ler aracılığıyla eyalet merkezine bağlanmıştır.¹³⁵⁸ Bedford bu kapsamda her köyün bir köy yöneticisi (*rab ālāni*) olduğunu, eyalet merkezinde temsil ettiğini ve temsil ettiği

¹³⁵⁰ Postgate, "The Economic Structure of the Assyrian Empire", 94; Mandacı, "Yeni Asur Devleti'nde Tarım Ürünlerinin Toplanması ve Nakliyesi", 208.

¹³⁵¹ M.E.L. Mallowan, *Nimrud and Its Remains*, Vol. 1 (London: Collins, 1966), 46.

¹³⁵² Harrison, "The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)", 254.

¹³⁵³ CAD A-1, 390; Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 15.

¹³⁵⁴ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 327.

¹³⁵⁵ SAA V, 52; Parker, "At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria's Anatolian Frontier ca. 700 BC", 383.

¹³⁵⁶ Parker, "The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire", 370; Parker, "The Assyrians Abroad", 873.

¹³⁵⁷ Henshaw, "Late Neo-Assyrian Officialdom", 285.

¹³⁵⁸ Postgate, "The Economic Structure of the Assyrian Empire", 94.

köyün yerel yargıçlığını yaptığını belirtmiştir.¹³⁵⁹ Saggs da eyaletlerdeki köylerin her birine bir *rab ālāni* atandığını önermiştir.¹³⁶⁰ Bazı idari belgelerde sayıları hakkında bilgi olsa da her bir eyalete toplam kaç tane *rab ālāni*'nin atandığını sayısını veren doğrudan bilgiler bulunmamaktadır. Bu kapsamda, Nadinu'nun gönderdiği SAA XIII; 107 nolu mektupta Rašappa eyaletinde iki *rab ālāni*, Barhalza eyaletinden iki *rab ālāni*, Tille'den üç *rab ālāni* ve diğer üç *rab ālāni* olarak toplam 10 köy yöneticisi şeklinde geçmiştir.¹³⁶¹ II. Sargon'a Ašipâ taraafından Urartu sınırından gönderilen SAA V; 21 nolu mektupta da tüm *rab ālāni*'ler şeklinde geçmiştir.¹³⁶² Söz konusu mektuplardan eyaletlere birden fazla *rab ālāni*'nin atandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu sayılar az olmanın yanında farklılık da göstermekte olup, her bir köye bir *rab ālāni*'nin atandığı görüşünü kabul etmek için doğru olmayabilir.

Bazı belgelerde de *rab ālāni* Asur valisi olarak geçmiştir. Bu bağlamda, III. Adad-nirari döneminde *rab ālāni* olarak geçen İlima-le-û ismi daha sonra Nasibina valisi olarak geçmiştir.¹³⁶³ Eyalet yönetimlerinde *rab ālāni*'lerin eyalet valisi olabilecekleri ve Asur kralları tarafından ödüllendirildikleri de düşünülebilir.

Köy yöneticileri eyalet valileri tarafından görevlendirilmekteydi ve eyalet valisine bağlılardı.¹³⁶⁴ Ancak valiler bu görevlendirmeyi yaparken Asur kralına danışmaktaydı. Bu bağlamda, Bel-liqbi'nin Asur kralına gönderdiği SAA I; 177 nolu mektupta Argite *bēt mardēti*'sine vekilini *rab ālāni* olarak göndermek için Asur kralı II. Sargon'dan izin istemektedir.¹³⁶⁵

Eyalet valileri gibi vergilerin toplanmasında yer almışlardır. Vergilerin toplanması ve merkeze gönderilmesi en önemli görevleri olmuştur. Dolayısıyla eyaletlerde görevlendirilen memurlar vergiye tabi kalemlerin transferi, belirlenen zamanlarda gerçekleşmesinden sorumlu olmuşlardır.¹³⁶⁶ Köy Yöneticileri, *hazannu*'lar tarafından temsil edilmekteydi. Hiyerarşik olarak birbirine bağlı olan bu resmi eyalet görevlileri ile vergiler alınmaktaydı.¹³⁶⁷ Her bir köy yöneticisinin tarımsal vergilerin toplanmasında sorumlu olduğu halkını gözetmesi ve vergilerin toplanmasında yer alması,

¹³⁵⁹ Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", 37.

¹³⁶⁰ Saggs, *The Greatness that was Babylon*, 248.

¹³⁶¹ SAA XIII, 107.

¹³⁶² SAA V, 21.

¹³⁶³ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 15.

¹³⁶⁴ SAA I, 183.

¹³⁶⁵ SAA I, 177.

¹³⁶⁶ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 16.

¹³⁶⁷ Postgate, "The Ownership And Exploitation of Land in Assyria in the 1st Millennium B.C.", 189.

hazannu’ların vergileri toplamasını kolaylaştırmıştır. Ancak vergilerin toplanmasında farklı alanlardan ödenecek vergi miktarının belli olması ve *hazannu*’ların bilgi sahibi olmalarından dolayı muhtemelen danışman olarak görevlendirilmiştir.¹³⁶⁸

Eyalet valileri eyaletlerden gelir elde etmenin en önemli yolu olan vergi ve iş gücü kaynaklarını oluşturmuşlardır. Bu sistemin en alt tabakasını oluşturan köy yöneticileri de bu hizmetleri sağlamak zorundaydı. Çünkü Köy Yöneticileri eyalet valilerine karşı vergilerin değerlerini belirlemekle sorumluydu. Köy yöneticilerinin öncelikli görevi vergileri mal ve iş gücü olarak sağlamaktı. Bunları yerine getirmek için yerel halka yüklenilmekteydi.¹³⁶⁹ Adda-hati’nin Hamat’tan II. Sargon’a gönderdiği SAA I; 176 nolu mektuptan köy yöneticilerinin yerel halka vergileri gümüş olarak yüklediği ve topladığı yer almaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... Valilerin ve köy yöneticilerinin yerel halka dayattığı gümüş aidatları teslim edildi: Karkamış standardına göre iki talent ve 18 mina gümüş. Ayrıca efendimiz krala, habercimle birlikte yarım şekel altın, iki [ih]ram ve üç tunik gönderdim. ...”¹³⁷⁰

Rab ālāni’ler, eyalet valilerinin temin etmek zorunda oldukları tahılı sağlamak zorundaydılar.¹³⁷¹ Bu bağlamda, Asur kralına Sippar bölgesinden Aşipâ tarafından gönderilen belgede *rab ālāni* Şil-Bel tarafından toplanan 6000 homer tahılın toplandığı ve geri kalanın hala toplanmadığı kaydedilmiştir.¹³⁷² Söz konusu belgenin çevirisi şu şekildedir:

“Efendim, kra[la]: (senin) hizmetkarın Aşipa. Köy yöneticisi Şil-Bel’in 6.000 (homer) arpası yakındadır. Arpanın geri kalanı yığılmadı. (Ayrıca) 2.000 (homer) arpa Nergal-e’ir; (ve) Sippar’da 3.000 (homer) arpa. Arpa nehir kıyısından uzaktadır. Arpa yerinde, (ama) Sippar’a gidemiyorum ve arpa nehirden uzakta. Eğer kral ‘(oraya) Git!’ derse, çalışmalar sürüyor demektir. Onlar şikâyet ederek diyorlar: “Cutha’dan, Kar-Nergal’dan.”¹³⁷³

Bölgelerindeki doğal kaynakların kullanımında imparatorluk yönetimine yardımcı olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, *rab ālāni*’lerin doğal kaynakların

¹³⁶⁸ Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire”, 241.

¹³⁶⁹ Bedford, “The Neo-Assyrian Empire”, 38; Parker, “The Assyrians Abroad”, 873; Parker, “The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire”, 371.

¹³⁷⁰ SAA I, 176; SAA XIX, 173.

¹³⁷¹ Parker, “Aşipâ Again: A Microhistory of an Assyrian Provincial Administrator”, 187.

¹³⁷² SAA XIX, 109; H.W.F. Saggs, *The Nimrud Letters, 1952(CTN 5)* (Great Britain: British School of Archaeology in Iraq, 2001), 33; H.W.F. Saggs, “The Nimrud Letters, 1952: Part III”, *Iraq* 18/1 (1956), 50.

¹³⁷³ SAA XIX, 109.

sağlanmasına da yardım etme görevi bulunmaktaydı.¹³⁷⁴ Emrinde küçük askeri birlikler bulunmaktaydı. ¹³⁷⁵ SAA V; 3 nolu mektupta Amedi valisi Nashir-Bel *rab ālāni*'nin kütükleri toplamasının zor olduğunu yazmaktadır. *Rab ālāni* askeri birlikleri ormana yönlendirmiş ve orada düşen ağaçları tehlikeli alandan taşımaya çalışan işçileri korumuştur. İlgili mektubun çevirisi şu şekildedir:

“Efendim krala: hizmetçiniz Nashir-Bel. ...kralın ülkesi iyi; kaleler iyi. Efendim kral memnun olabilir. Urartuluların haberine gelince, keşif için gönderdiğim casuslar bana şöyle bilgi verdiler: ‘Karşımızdaki vali, Vezir’in karşısındaki Harda şehrinde vali yardımcısı ile nöbet tutuyor; toplanan birlikler, Tūrušpā’ya kadar savaş düzeninde kasaba kasaba konumlanmıştı.’ ... Eziat’ta tutulan kütükler için köy müfettişiyle birlikte İtu’aları gönderdim ve o da savaşarak bunların taşınmasını sağladı. Köy müfettişinin yardımcısı ve dokuz askeri yay ile vuruldu; ikisi öldü. Onların üç askerini yaraladılar. Bu onların raporuydu. Benim emrimdeki Saray’ın İtūalıları Fırat’tan döndüler; Vezir’in yanına gitmediler. Onları çağırttım ama şehirden ancak bir veya iki evin (adamları) çıktı. Kral, efendim, şeyhlere yazsın; Biz hasadı toplayana kadar kralın adamlarını Laruba’da benimle birlikte nöbet tutmak üzere dışarı çıkarmalılar.”¹³⁷⁶

SAA V; 21’de *rab ālāni* Tuşhan eyaletinin dağlık bölgelerindeki vadilerde mevsimin kurak geçmesinden dolayı saman aramıştır. İlgili kısım şu şekildedir:

“Efendim, Kralın bana yazdığı samana gelince, Tammuz’da (IV) yağm[ur] olmadı ve su kıtlaştı, bu yüzden vekil ve tüm köy yöneticileri saman satın almak için (dağlardan) geldiler. Onlara ne kadar harbu (saman) varsa sattılar.”¹³⁷⁷

Ayrıca Asur krallarının başkentte ihtiyaç duydukları hammaddeleri da sağlama görevleri bulunmaktaydı. II. Sargon Dur-Šarrukin’i inşa ederken, *rab ālāni* tarafından yapımı için kerpiçler sağlanmıştır.¹³⁷⁸

Yeni Asur Devleti oluşturduğu eyalet yönetim sisteminde, eyalet yöneticilerini denetleyerek eyalet yönetiminin devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Eyalet yönetiminde aktif olan yöneticiler, en üst rütbeden en alt rütbe kadar Asur kralları ya da kralların görevlendirdiği memurlar aracılığıyla denetlenmişleridir. Örneğin; SAA

¹³⁷⁴ Parker, “The Assyrians Abroad”, 873.

¹³⁷⁵ Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II”, 469.

¹³⁷⁶ SAA V, 3.

¹³⁷⁷ SAA V, 21.

¹³⁷⁸ SAA V, 211, 291.

XIII; 107 nolu mektupta farklı eyaletlerdeki köy yöneticilerinin denetlemeden kaçtıkları yer almaktadır.¹³⁷⁹ İlgili mektuptan, *rab ālāni*’lerin denetlendiği anlaşılmaktadır. Özetle, eyaletlerde görevlendirilen köy yöneticileri ile köyler eyalet merkezine ve dolayısıyla Asur merkezine bağlanmış olmaktadır. Eyalet valileri tarafından görevlendirilmiş olup, Asur kralının son karar mercii olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Vergilerin ve tarımsal ürünlerin toplanmasında eyalet yönetimi ile ortak çalışarak, bölgelerinde gerçekleşen üretimin sürekliliğini sağlamışlardır. Halk üzerinde sahip oldukları yetkiyi kullanarak aksamaların oluşmasını engellemişlerdir.

2.11.Rab bēti

Rab bēti genellikle baş kâhya olarak çevrilmiştir.¹³⁸⁰ Ancak bunun görevini tam olarak ortaya çıkarmak oldukça zordur. Normalde yüksek rütbeli birinin yardımcısıyken, eyalet valilerine de yardım etmiştir. Çalışmamızın kapsamında eyalet yönetimindeki görevi ve rolü üzerinde duracağız. Dezső, *rab bēti*’nin kraliyet ve eyalet birlikleri arasında irtibatı sağlayan askeri bir personel (subay) olduğunu önermektedir.¹³⁸¹ Postgate de *rab bēti*’nin askeri konularda vali yardımcısı olarak görev yapan bir eyalet memuru olduğunu belirtmiştir.¹³⁸² Harrison ise eyalet valilerinin, *šaniu* gibi *rab bēti* tarafından da desteklendiğini ifade etmiştir.¹³⁸³ Bu kapsamda eyalet yönetiminde eyalet vali yardımcısı gibi hareket etmiş olup, Asur merkezi ile askeri konularda aracılık yapmıştır denilebilir. Asur idari belgelerinden eyaletlerdeki etkinliği ve görevleri hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Asur kraliyet yazışmalarından bilindiği üzere, *rab bēti* görevlileri eyalet valilerinin birliklerine toplanmaları ve kraliyet seferlerine katılması için liderlik etmiştir.¹³⁸⁴ Tuşhan valisi Duri-Aşşur’un III. Tiglat-pileser’e gönderdiği mektupta bunu görmek mümkündür. İlgili mektup şu şekildedir:

*“Krala efendim: hizmetkarınız Duri-Aşşur. Efendim, Krala en iyi sağlıklar! Efendim kralın bana yazdığı şeye gelince: “Baş Kâhyan gelsin”- şu anda orada bulunan tüm [adamlarıma] erzak sağlıyor ve onlar (sonra) çabucak gelecekler.”*¹³⁸⁵

¹³⁷⁹ SAA XIII, 107.

¹³⁸⁰ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 79, 238.

¹³⁸¹ Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 121.

¹³⁸² J.N. Postgate, *The Governor’s Palace Archive (Cuneiform Texts from Nimrud I)*, (London: British Institute for the Study of Iraq, 1973), 15.

¹³⁸³ Harrison, “The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)”, 254.

¹³⁸⁴ Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 121.

¹³⁸⁵ SAA XIX; 62.

Duri-Aşşur'un III. Tiglat-pileser'e gönderdiği mektupta baş kâhyanın eyaletlerde eyalet valisinin emri altında çalıştığı da görülmektedir. Ayrıca eyalet valisinin baş kahyası kraliyet birliklerini de yönetebilirdi. Konuyla ilgili mektubun çevirisi şu şekildedir; “*Kraliyet birlikleri ne kadar çok varsa, ... baş kâhyayı seçtim ve atadım. Şivan ayının yirmisinde yola çıktılar ve gittiler.*”¹³⁸⁶

Bunların hareketleri Asur merkezine birlik komutanı olarak yazılmıştır.¹³⁸⁷ SAA XV;60 nolu mektupta, eyalet valisi, Asur kralına gönderdiği mektupta, seferberliğin kraliyet emrine göre yapıldığını ve *rab bēti*'sine kendisinden sonra kampa birlikte hareket etmesini emrettiğini yazmıştır.¹³⁸⁸ SAA V;67 nolu mektupta ise şehrin etrafındaki birliklerin toplanması için *rab bēti* görevlendirilmiştir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“*[Kralın, efendim, bana ne yazdığına gelince]: "[Birlikleriniz] toplanmış olmalı; çabuk bana gelin] efendim, [k]ral bütün birliklerimin şehrin etrafında olduğunu biliyor; üç [gün] içinde toplanabilirler. Ben [...]i atadım; baş kahya birlikleri bir araya getirecek. ...*”¹³⁸⁹

SAA V; 215 nolu mektupta eyalet valisi Adad-issiya Asur kralına Mazamua'da bulunan birliklerin bir kısmının *rab bēti* ile birlikte olduğunu Asur kralına bildirmektedir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“*[Belki] Kralım, (şimdi) diyor ki: "Birliklerin geri kalanı nerede?" Be[nim] baş kâhya gecikti ama [sonra] birliklerin geri kalanını getirecek.*”¹³⁹⁰

SAA V; 115 nolu mektupta kalelere erzak sağlamada görevlendirilen askerlerin yakalanması ile ilgili olan mektupta, gönderici *nāgir ēkalli* Gabbu-ana-Aşşur, *rab bēti*'ye güç kullanmaktan kaçınmasını ve diplomasi ile hareket etmesini emretmektedir. İlgili mektup şu şekildedir:

“*[Krala, efendim: sizin] hizmetkarınız [Gabbu-ana-Aşşur]. Ura[r]tuların] haberlerine gelince, şunu yazdım: "Onların haberleri ne?" Kalelere erzak taşıyan altı askerimizi yakaladıkları bildirildi. Baş kahya'ya şunu yazdım: "Onları zorla almaya*

¹³⁸⁶ Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 121.

¹³⁸⁷ Ponchia “Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire”, 131.

¹³⁸⁸ SAA XV, 60.

¹³⁸⁹ SAA V, 67.

¹³⁹⁰ SAA V, 215.

kalkmayın. (Bunun yerine) Abile'ye yazın: 'Bizim adamlarımızı neden yakaladınız?' ve onun cevabını hemen bana yaz."¹³⁹¹

Dolayısıyla eyalet yönetimlerinde eyalet yönetiminden sorumlu yöneticilerinin emrinde çalıştıkları ve onlardan emir alarak hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

SAA XVI; 42 nolu mektupta kâtip ve *rab bēti* Arrapha valisinin efendilerinin evini israf ettiği için şikâyet etmiş ve araştırmasını istemişlerdir. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“Efendimiz krala: hizmetkârlarınız Şallaya, baş kâhya (ve) kâtip Asalluhi-ereş. Efendimiz kral sağlıklı olsun! Nabu (ve) Marduk efendimiz kralı kutsasın. Valiler efendimizin evini israf ettiler, (ve) kralın haberi yok. Arrapha valisi, kralın efendimize verdiği hediye elinden aldı. Efendimiz krala, efendimiz ev halkının israf edildiğinin bilinmesini dilerim. Kral, lordumuzun düşmanı ile tartışmadığını biliyor; ve dava açtığımızda bize kötü davranıyorlar. Kral bizi, hikâyemizi kralın önünde anlatacak maiyetinden birine emanet etsin. Ayrıca, evle ilgili davaları çözebilmesi için hizmetçisinin evine bir kraliyet koruması (şa qurbute) atayabilir.”¹³⁹²

İlgili mektupta *rab bēti*’lerin kâtiple birlikte eyalet valisinden başka emrinde çalıştığı başka bir memurda bulunmaktadır. İlgili memurlar sorumlularını eyalet valisine karşı korumakta ve Asur kralına sorunu aktararak haksızlığın giderilmesini Asur kralından istemişlerdir.

Asarhaddon döneminde yazılan SAA XVIII; 56 nolu belge ise *rab bēti* Ahheşaya Bit-Dakkuri’den Nabû-uşallim’in habercisiyle birlikte at alımında yer almıştır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir;

“... [Ba]ş kâhya Ahheşaya ve Bit-Dakkuri’den Nabû-uşallim’in bilgi memuru Bel-itta[din] üzerlerinde çok miktarda gümüş taşıyor. At satın alacaklarını söylüyorlar. Efendim, kral (bunu) bilmeli. ...”¹³⁹³

Söz konusu mektupta Baş Kâhya’nın at alımlarında yer alması eyalet yönetimindeki diğer görevlilerle de ortak çalıştıklarını göstermektedir. Bel-iqişa’nın Asur kralına gönderdiği SAA XVI; 112 mektupta da atlar için gerekli yemin sağlanmasında *rab bēti*’nin yer aldığı görülmektedir. Söz konusu mektupta *rab bēti*’nin emrinde kâtipin

¹³⁹¹ SAA V, 115.

¹³⁹² SAA XVI, 42.

¹³⁹³ SAA XVIII, 56.

olduğu da görülmektedir. Hatta gerekli yemin sağlanması doğrudan *rab bēti* katibinden istenmiştir.¹³⁹⁴ Ancak bütün *rab bēti*’lerin emrinde kâtip olduğunu varsaymak doğru olmayabilir. Çünkü diğer belgelerde böyle bir ayrım görülmemektedir.

Mektuplardan da anlaşıldığı üzere *rab bēti*, eyaletlerdeki kraliyet birliklerini yönetmiş ve askeri seferler için eyaletlerde bulunan birlikleri toplayarak sefere katılmıştır. Eyaletlerdeki askerlerin toplanmasında eyalet valilerine yardım etmişlerdir. Bu bağlamda, askeri konularda eyaletlerde eyalet valisi gibi bir role sahip olmuştur. Ayrıca eyaletlerdeki diğer memurlarla da iş birliği yaparak faaliyetlerini yürüttüğü anlaşılmaktadır.

2.12.Kâtip

Eyalet valilerinin mektuplarını yazmaları için genellikle bir kâtipleri bulunmaktaydı. Valiler kâtipleri olmadığında Asur kralına mektup gönderip yeni bir kâtibin gönderilmesini istemekteydiler.¹³⁹⁵ II. Sargon’a gönderilen mektupta görüldüğü gibi hemen bir kâtibin gönderilmesi istenmektedir.

*“Efendim krala: hizmetkârınız Sîn-na’dı. Efendim, kral sağlıklı olsun! Kralın beni gönderdiği yerde yazıcım yok. Kral, Arapha valisine ya da Aşur-belu-taqqin’e bana bir yazıcı göndermesi için talimat versin.”*¹³⁹⁶

Eyalet valileri de görevlerine başlamadan önce kraliyet merkezinde eğitim sürecinden geçtikleri için yazışmaları yapabilirlerdi. Ancak mektupların yazımında kullanılan imla kuralları ve biçim özelliklerinden dolayı bir uzmanın olmasına gerek duyulmaktaydı.¹³⁹⁷ Bu yüzden kâtipler de eyaletlerde valilere bağlı olarak çalışmışlardır. Kâtiplerin gönderilen mektupların içeriklerini bilmelerinden dolayı daima güvenilir kişiler olması gerekmektedir. Bundan dolayı eyaletlere gönderilen kâtipler kraliyet sarayından gönderilmekteydi.¹³⁹⁸ Muhtemelen eyalet valileri görevleri esnasında yazma için vakitleri olmadığından bir kâtip gibi ustaca yazma yeteneğinde gerilemiş olmaktaydı.

¹³⁹⁴ SAA XVI, 112.

¹³⁹⁵ SAA XIX, 171; Radner, “Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)”, 64.

¹³⁹⁶ SAA XV, 17.

¹³⁹⁷ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 69.

¹³⁹⁸ Radner, “Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)”, 65.

Eyaletlerde kâtiplerin olduğunu açıkça ortaya koyan kayıtlar mevcuttur. MÖ 8. yüzyılın sonlarına doğru eğitilmiş kâtiplerin toplanmasına dair gönderilen emirde eyaletlerde bulunan kâtiplerden de söz edilmiştir. Bu mektupta kâtiplerden hem Asurca hem de Aramice dillerinde eğitilmiş kâtipler olarak ifade edilmesi, eyaletlerde görevli olan kâtiplerin iyi yetiştirildiklerini ortaya koymaktadır. Söz konusu belgenin tercümesi şu şekildedir:

“Aşşur-bel-uaqqin’e kraliyet emri. Sarayın (herhangi bir) katibine gelince, herhangi bir zamanda ülkenize gelmiş ister çivi yazısı (Aşşurāyu) ister alfabetik yazı (Aramāyu) konusunda tecrübeli olsun, nerede olurlarsa olsunlar tüm bölgelere habercilerinizi gönderin; Hepsini toplayın, ve onları bana gönderin. Onlarla birlikte, onları Dur-bel-ila’a şehrine götüreceğiniz süvarileri ve İtualıları görevlendirin. İşkaru vergisini uygulama [zamanının] geldiğinin farkında olun.”¹³⁹⁹

İlgili belgede görüldüğü gibi kâtipler toplanan vergilerin kaydedilmesinde görev almışlardır. Bu kayıtları yaparken de süvariler gibi askerler tarafından korunmuşlardır.

Eyaletlere gönderilen kâtipler de diğer eyalet görevlileri gibi denetlenmekteydi. Asarhaddon döneminde Guzana eyaletinden rüşvetten dolayı Asur kralına mektup gönderilmiştir. Mektupta Guzana eyaletindeki rüşvetten dolayı köy yöneticisi ile şehir kâtibinden mühürleri alınmış, görevlerine son verilerek uzağa gönderilmişlerdir.¹⁴⁰⁰ Guzana’nın kâtibi olan Tarşi’nin ailesinden birçok kişi suçlanmış özellikle kadın olanlar büyüculükle suçlanmıştır. Tarşi’nin eşi Zazâ ile erkek çocukları muhtemelen öldürülmüştür.¹⁴⁰¹ Kâtiplerin denetlendiğini gösteren SAA XVI; 63 nolu mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“Kâtip Kutî, [kâtip] Tutî, ... Efendim, kralımın babası (döneminde), Asurca ve Aramice bir belge üzerine çobanların gümüş payını yazmışlar ve gümüşün miktarını haznedar Nabû-qati-sabat, köy yöneticisi, (ve) kâtibin boyun mühürleri ve (kraliyet) mührü ile mühürlemiş, şöyle söylemekte: “Bu yıl ödeme yapmazlarsa ölecekler!” (Ama) bir rüşvet verildiğinde, onlar damga mühürleri ve boyun mühürlerini kesip koparmışlar, (ve) onları atmışlar. Onları keyfi olarak kesip atmamışlar mı? ... Guzana’nın kâtibi Tarşi ... Üstelik efendim kralın Guzana’ya gönderdiği haberciler, Tarşi ve karısının onlar

¹³⁹⁹ Frederick Mario Fales, “Multilingualism on Multiple Media in the Neo-Assyrian Period: A Review of the Evidence”, *State Archives of Assyria Bulletin* XVI (2007), 109.

¹⁴⁰⁰ Fales, “Multilingualism on Multiple Media in the Neo-Assyrian Period: A Review of the Evidence”, 108-109.

¹⁴⁰¹ Mattila, “On the Family and Social Background of the Elite in Assyria”, 164.

*hakkında söylediği küçümseyici sözleri kim duyuyor? Tarşi'nin eşi Zazâ ve oğulları yaşatılmamalı. Ey kral, efendim! Rahip, Tarşi'nin kayınbiraderidir. Eşleri gökten ayı indiriyor!”*¹⁴⁰²

2.13.Mākisu

Yeni Asur Devleti, oluşturduğu eyaletlerden vergiler alarak ekonomik olarak faydalanmış ve ihtiyaç duyduğu malları ve ürünleri sağlamıştır. Ancak bunlar belirli bir düzen içerisinde olmuş ve resmi görevlileri bulunmaktaydı. Bu kapsamda, eyaletlerden vergi toplayan görevliler *mākisu* olarak adlandırılmışlardır.¹⁴⁰³ Akadca *mākisu* sözcüğü vergi memuru, vergi toplayıcı ve vergi tahsildarı olarak çevrilmiştir.¹⁴⁰⁴ Ayrıca vergi toplayıcısı, saraya ait bir araziden hisse getirisinin toplayıcısı, gümrük memuru, gümrük aidat toplayıcısı olarak da çevrilmiştir.¹⁴⁰⁵ *Mākisu* sözcüğü Arapça'da varlığını *makis* olarak devam ettirmekte olup, Akadca'daki gibi vergi memuru olarak tercüme edilmektedir.¹⁴⁰⁶ Ancak Yeni Asur Dönemi'nde anlaşılması oldukça zordur. Bu bağlamda, Akadca *miksu/mākisu/makāsu* terimleri Yeni Asur kaynaklarında çok az geçmektedir. Tell Billa'da bulunan metinlerde uygulanması ticari alanda olmuştur. *Miksu* Akadca vergi anlamında kullanılmış olup, *šibšu* ve *nusahe* vergilerinde uygulanmıştır. Bu yüzden *miksu* kelimesi, bilinen tarım vergileri ile ticari vergiler arasında genel bir sayıma eklenmiştir.¹⁴⁰⁷

Yeni Asur Dönemi'nde, Asur'un ticari faaliyetlerini korumak için Lübnan ve kıyı şehirlerinde yer alan Fenikeli tüccarların ticaret merkezlerine vergi müfettişleri yerleştirilerek onlardan vergi toplanmıştır.¹⁴⁰⁸ Bu bağlamda, *mākisu* memurları Qurdi Aşşu-lamur'un gönderdiği ND 2715'te geçmiştir. İlgili belgede “*Lübnan'daki tüm rıhtımlara vergi tahsildarları atadığım için nehrin aşağısına gönderdikleri kesilen ağaçlardan yüzdelik vergi alıyorum.*” şeklinde geçmiştir.¹⁴⁰⁹

¹⁴⁰² SAA XVI, 63.

¹⁴⁰³ Brinkman, “Provincial Administration in Babylonia under the Second Dynasty of Isin”, 237.

¹⁴⁰⁴ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 207.

¹⁴⁰⁵ CAD 10/1 M, 129; Richard A. Henshaw. “Reviewed Work(s): Taxation and Conscription in the Assyrian Empire by J. N. Postgate”, *Journal of the American Oriental Society* 100/1 (1980), 62; Giuseppe Visicato, “Some Aspects of the Administrative Organization of Fara”, *Orientalia* 61/2 (1992), 97.

¹⁴⁰⁶ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 18.

¹⁴⁰⁷ Maria deJ. Ellis, “Taxation in Ancient Mesopotamia: The History of the Term miksu”, *Journal of Cuneiform Studies* 26/4 (1974), 245-246.

¹⁴⁰⁸ Yamada, “Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career”, 309-310.

¹⁴⁰⁹ Saggs, “The Nimrud Letters, 1952: Part II”, 127-128; Saggs, *The Nimrud Letters, 1952*(CTN 5), 157.

SAA mektupları kapsamında tekrar yayımlanan belgenin Qurdi-Aşşur-lamur tarafından III. Tiglat-pileser'e gönderildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu mektup SAA XIX; 22 nolu mektup olup, Lübnan Dağı'ndaki bütün limanlara *mākisu* (*mākisanī*) memuru görevlendirdiğini ve meydana gelen sorunları anlatmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... Lübnan Dağı'nın bütün ticaret limanlarına vergi toplayıcıları atadım. Onlar dağ üzerinde nöbet tutuyorlar (gözetliyorlar). Sidonlular Sidon'da bana verilen ticaret limanlarına atadığım vergi memurunu kovaladılar. Akabinde İtualıları Lübnan Dağı'na gönderdim, ve onlar halkı korkuttular. Daha sonra onlar (Sidonlular) vergi toplayıcını Sidon'a getirdiklerini yazdılar. Onlara şöyle dedim: 'Keresteyi aşağı indir, işinizi orada yapın, ama onu Mısırlılara ya da Filistlilere satmayın. Aksi halde dağa çıkmanıza izin vermeyeceğim.' ...”¹⁴¹⁰

Qurdi-Aşşur-lāmur Lübnan Dağı'ndan Sidon (Sayda) ve Sur bölgesindeki limanlara indirilen odunlardan gümrük vergisi (*miksu*) almıştır. Mektup ayrıca Yeni Asur Devleti'nin Fenike ticaretinde oluşturduğu tekeli de ortaya koymaktadır.¹⁴¹¹

Söz konusu belge CAD'da da şu şekilde geçmektedir: *“Tüm Lübnan Dağı'nın gümrük evlerinden sorumlu gümrük memurları atadım ve onlar dağda nöbet tutuyorlar, Sidon'un gümrük evlerine inenlerden sorumlu bir gümrük memuru atadım (ama Sidonlular onu kovaladılar). Daha sonra bana haber gönderdiler ve vergi tahsildarını Sidon'a getirdiler.”¹⁴¹²*

Eyaletlerde eyalet valisinin emri altında çalışan *mākisu* görevlileri bütün vergi türlerini toplama işlerini yapmaktaydılar.¹⁴¹³ Bunlardan bazıları ordu için at toplama gibi özel olarak da görevlendirilmişlerdir.¹⁴¹⁴ Bel-liqbi'nin II. Sargon'a gönderdiği SAA I; 179 nolu mektupta vergi toplayıcıların şehir kapılarına yerleştirilmişlerdir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... Şupat'ın kent giriş kapısına bir vergi toplayıcı yerleştirildi, ve şimdi onlar Huzaza'ya da başka bir tane yerleştirdiler. ...”¹⁴¹⁵

¹⁴¹⁰ SAA XIX, 22.

¹⁴¹¹ Aster, “Assyrian Control Points in the Domination of the Southern Levant in the Reign of Tiglath-Pileser III”, 49.

¹⁴¹² CAD 10-1 M, 130.

¹⁴¹³ Yamada, “Karus on the Frontiers of the Neo-Assyrian Empire”, 78.

¹⁴¹⁴ Bedford, “The Neo-Assyrian Empire”, 36.

¹⁴¹⁵ SAA I, 179.

SAA VII; 118 nolu mektupta da Dilil-İssar, Que eyaletinin *mākīšu* memuru olarak geçmektedir.¹⁴¹⁶ Söz konusu belgelerden *mākīsani*’ler, eyalet valisinin emrinde çalıştıkları ve bu nedenle eyalet yönetiminin memurları olarak hizmet ettikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, eyaletlerde *mākīšu* memurlarının olduğu ve eyalet valisi emrinde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ancak bilinen Yeni Asur Dönemi kaynaklarında çok geçmediği için her eyalete atanıp atanmadığı ya da her eyalete kaç tane *mākīšu* memuru atandığı şimdilik bilinmemektedir. Yeni bulgularla beraber elde edilecek bilgiler kapsamında yeni değerlendirmeler mümkün olacaktır.

2.14.Rab karmāni

Yeni Asur Devleti eyalet sistemi kapsamında eyaletlerinde erzak depoları oluşturmuştur. Bu depolar *karmu* olarak adlandırılmış olup, *rab karmāni* adındaki eyalet memurlarının denetiminde bulunmaktaydı.¹⁴¹⁷ *Rab karmāni* depo alanı şefi ve tahılların sorumlusu anlamına gelmektedir.¹⁴¹⁸ *Karmu* (*Karammu*) kelimesi ise depo alanı, yığın ve arpa yığını anlamlarına gelmektedir.¹⁴¹⁹ Ancak Groß, *rab karmāni*’nin hiçbir zaman böyle bir kuruluşla bağlantılı olarak ortaya çıkmadığını belirtmiştir. Yine de Yeni Asur kaynaklarında *karmu* olarak adlandırılan kuruluşlardan *rab karmāni*’nin sorumlu olduğunu söylemiştir. *Rab karmāni* kurumunun hiyerarşik olarak organize edildiğini gösteren kanıt olmasa da *rab karmāni* teriminin kullanılması ve eyalet valileri ile birlikte geçmesi ana temsilcilerinin olduğunu göstermektedir.¹⁴²⁰ Eyaletlerden vergilerin toplanmasında *rab ālāni*’ler ile birlikte *rab karmāni* memuru da görev almıştır.¹⁴²¹ *Rab*

¹⁴¹⁶ SAA VII, 118.

¹⁴¹⁷ Groß, “Food and Drink for the Palace: The Management of Foodstuff in Neo-Assyrian Times and Beyond”, 28; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 118; Serdar Özbilen, *Yeni Asur Dönemi Yukarı Dicle Bölgesi Kırsal-Kentsel Yerleşim Modelleri Işığında Asur Eyalet Sistemi ve Tarımsal Kolonicilik* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 229.

¹⁴¹⁸ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 238; J. N. Postgate. “Reviewed Work(s): Neo-Assyrian Toponyms by Simo Parpola”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 34/2 (1971), 390.

¹⁴¹⁹ A. L. Oppenheim-Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: 8-K*, 40. Baskı (Chicago: The Oriental Institute, 2008), 200; Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 238; Paul Haupt, “Greek Sīrós, Silo, and Sōrós, Stack”, *Journal of Biblical Literature* 40/3 (1921), 171.

¹⁴²⁰ Groß, “Food and Drink for the Palace: The Management of Foodstuff in Neo-Assyrian Times and Beyond”, 30, 32.

¹⁴²¹ Simonetta Ponchia, “Neo-Assyrian Corn-Loans: Preliminary Notes”, *State Archives of Assyria Bulletin* 4 (1990), 49; Postgate, “The Ownership And Exploitation of Land in Assyria in the 1st Millennium B.C.”, 189.

karmāni memurları eyaletlerdeki tahıl depolarından sorumlu olmuşlardır.¹⁴²² Bu kapsamda, eyalet valisinin tahıl kaynaklarından sorumlu memuru da denilebilir.

Karmu’lar ile kraliyet ailesinin, görevlilerin ve hayvanların ihtiyaç duydukları gıda tedariki sağlanmaktaydı.¹⁴²³ Asur kralları alınan vergileri ve seferlerden toplanan ganimetlerin bir kısmını eyaletlerde bulunan *karmu*’larda depolamış ve ihtiyaç duyduklarında kullanmışlardır. Bu kapsamda, II. Sargon’un sekizinci seferini anlattığı belgede: “görevlilerim, Asur valilerinin yapacağı gibi O (Ullusunu) ordumun beslenmesi için un ve şarap depoları hazırlamıştı”¹⁴²⁴ ifadelerinden eyaletlerde depoların oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ziyaret Tepe’de bulunan tabletlerde de arpaların depolandığı kaydedilmiş olup, Asur merkezine haber gönderilmiştir. Bu bağlamda eyaletlerde tahıl ambarlarının varlığı anlaşılmaktadır.¹⁴²⁵ Depolanan tahıl, erzak ve gıdaların Asur merkezine bildirilmesi, aynı zamanda gözetim altında olduğunu da göstermesi açısından önemlidir.

İhtiyaç fazlası olarak eyaletlerde depolanan malların kullanılması *rab karmāni* memurunun izniyle olmaktaydı. Onun izni olmadan tahıl ambarlarının açılması yasaktı.¹⁴²⁶ Bu bağlamda, SAA I, 210 nolu belgede tahıl depolarının *rab karmāni* görevlisinin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu belgede Nabû-bel-šumate Asur kralına başvurmak için gittiği ve tahıl depolarının onun elinde olduğu yer almaktadır.¹⁴²⁷ Ayrıca SAA XV; 10 nolu mektupta da tahıl ambarının açılması ve arpa paylarının yapılması için mühürlü bir belgenin olması istenmiştir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“... Onların ya[zı tahtasına] göre [bana mühürlü bir emir gönder]meleri gerekirdi, ve ben de arpayı nerede olursa olsun ona göre verirdim. Ša[bbu] kasabasında olan arpa. ... geri kalanı ...da”¹⁴²⁸

Asur kralına batı bölgesinden gönderilen SAA; 232 nolu belgede ise Veliaht prens Sanherib dağıtım yapılacak olan tarım ürünlerinin dağıtım aşamasında yer aldığı gözükmektedir.¹⁴²⁹ İlgili belge bize Veliaht prensin toplanmasından sorumlu olduğunu

¹⁴²² Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, 16.

¹⁴²³ Groß, “Food and Drink for the Palace: The Management of Foodstuff in Neo-Assyrian Times and Beyond”, 31; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 119.

¹⁴²⁴ ARAB II, 148.

¹⁴²⁵ ZTT, 01=SAAB 17, 28; ZTT, 02 ve 03= SAAB, 34 ve 39, vd.

¹⁴²⁶ Ponchia, “Neo-Assyrian Corn-Loans: Preliminary Notes”, 57.

¹⁴²⁷ SAA I, 210.

¹⁴²⁸ SAA XV, 10.

¹⁴²⁹ SAA I, 232.

göstermese bile, dağıtımından sorumlu olabileceğini gösterebilir. Ayrıca eyaletlerdeki tahıl ambarlarının kullanımından vali yardımcılarının da sorumlu olduğunu *šanui* alt başlığında da belirtmiştik. Bu kapsamda, eyaletlerde depolanan ve dağıtımı yapılacak ürünlerin farklı görevliler tarafından sürekli olarak denetlendiğini söyleyebiliriz.

Eyaletlerdeki söz konusu depoların güvenli alanlarda olması gerekmektedir. Bu bağlamda, kaleler önemli bölgeler olmuştur ki Asur kralına gönderilen mektuplarda depoların kalelerde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴³⁰ Asur eyaletlerindeki tahıl ve gıda depolarından sorumlu olan *rab karmāni* memurları, topladıkları tahıl ürünleri ile hem Asur sarayının ihtiyaçlarını gidermiş hem de eyaletlerde bulunan esirlerin beslenmesinde kullanmışlardır. Bu bağlamda, SAA I; 260 nolu mektupta bilgiler yer almaktadır. Ancak ilgili mektubun başı kırık olduğu için göndericisi bilinmemektedir:

“... Şimdi Bel-i[qbi] (bana diyor ki): ‘Senin [...]ne verdiğim arpayı bana getir ve onu kralın esirlerine vereyim!’ Kral bir haberci gönderdi mi, ve [O] evlerini ve silolarını gördü [mü]? Onlar beni zayıflattılar, ve onlara ne söylenirse söylensin, onlar beni dinlemeyi reddediyorlar.”¹⁴³¹

Amedi valisi olarak geçen Bel-iqbi’nin kendisinden istediği arpayı getirmesini istemesi, muhtemelen söz konusu göndericinin *rab karmāni* memuru olabileceğini ve buna göre Asur kralı ile haberleşebildiğini göstermekte olup, eyaletlerdeki esirlerin bakımından sorumlu olabildiklerini de gösterebilir. Özetle eyaletlerde bulunan tarım ürünleri depolarının başta eyalet valisi olmak üzere *šanui* ve *rab karmāni* görevlileri tarafından kontrol altında olduğu ve bu ürünler öncelikle Asur merkezine gönderilerek sarayın ihtiyaçları karşılanmış olup, eyaletlerde de ihtiyaca göre kullanılmıştır.

Henshaw, Asur kralının ordu yönetimi, haberlerini iletme ve ele geçirilen bölgelerin yönetiminde farklı yüksek dereceli memurları kullanması sonucu eyaletlerdeki yüksek dereceli idari memurları hiyerarşi olarak düzgün bir sıralamaya koymanın mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁴³² Bu kapsamda, eyaletlerde görev yapan görevlilerin kesin bir hiyerarşisini oluşturmak oldukça zordur. Ayrıca zaman içinde gelişen ve değişen eyalet sistemiyle birlikte, Asur krallarının görevlendirdikleri eyalet memurlarının işlevleri ve dolayısıyla merkezdeki rütbeleri farklılık göstermiştir.

¹⁴³⁰ SAA V, 250; SAA XV, 166; SAA XIX, 200.

¹⁴³¹ SAA I, 260.

¹⁴³² Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II”, 468.

Eyaetlerde yüksek dereceli memurları seçen Asur kralı, daha alt seviyedeki memur seçimlerini bürokratlara bırakmıştır. Ancak bunlar görevli ya da memur seçerken krala danışmak zorundaydı. Devlet görevlilerinin asıl görevi kralın her zaman bulunmadığı yerlerde onun adına hareket etmektir. Çünkü görevlendirilen memurlar kendi bölgelerinde kral adına yetki kullanmak üzere görevlendirilmişlerdi. Dolayısıyla eyalet memurları da eyaletlerinde ve görev bölgelerinde fark etmeksizin kral adına hareket etmekteydiler.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EYALETLERDEKİ ASKERİ FAALİYETLER VE HABERLEŞME SİSTEMİ

Eyalet yönetimlerinin sağlanması için yöneticilerin atanması yanında askeri ve idari kontrolün sürdürülebilmesi için de görevlendirmeler yapılmış olup, eyaletlerdeki güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda eyaletlerde askeri birlikler yer almıştır. Yönetim ve sorumluluklarının eyalet valisinde olmasıyla vali, eyalet bölgesindeki düzenlemelerin yapılabilmesi için gerekli kontrol mekanizmasına sahip olmaktadır. Ayrıca eyaletlerde kontrol gücüne sahip olma ve ihtiyaçlarını tespit etme ve karşılamada Yeni Asur'da haberleşme oldukça önemli olmuştur. Bunların eyaletler ve Asur merkezi için önemi hakkında detaylı bilgilendirmeler yapılacaktır. Bu kapsamda çalışmamızın bu bölümünde eyaletlerdeki askeri faaliyetler ve haberleşme sisteminin nasıl olduğunu mevcut kaynaklar çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız.

3.1.Eyaletlerdeki Askeri Birlikler

Valilerin eyaletlerinde ilk sorumlulukları içerisinde asker toplama, kanun ve yasaları korumak, haberleşmeyi sağlamak ve askeri birliklere komutanlık yapmak yer almaktaydı.¹⁴³³ Bu kapsamda, eyalet valilerinin askeri görevleri arasında askeri birlikleri tedarik etmek, eyalet birliklerini ve istihbaratı yönetmek vardı.¹⁴³⁴ Eyaletlerin kendi askeri birlikleri bulunmakta ve sefer esnasında merkezi orduya yardımcı birlikler olarak katılmaktaydı. III. Adad-nirari döneminde Guzana valisinin aldığı talimatta, diğer valilere katılması gerektiği ve sefere asker göndermesi istenmekteydi.¹⁴³⁵ Eyalet valileri, askeri seferlerden önce toplanma yerine (Ninive'deki) ordunun kullanması için atlar ve katırlar göndermekteydi.¹⁴³⁶ Dolayısıyla eyalet valilerinin sivil meseleleri yönetmenin yanında askeri görevleri de bulunmaktaydı. Eyalet valileri sefere emrindeki askerlerle birlikte katılmakta ve askeri seferler olmadığında eyaletlerde sivil idareci olarak görevlerinin başında yer almaktaydılar. Eyaletlerdeki haberleşme ve istihbaratı yöneterek Asur merkezi ile iletişim halinde olmuşlardır.

¹⁴³³ Harrison, "The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)", 254.

¹⁴³⁴ Kerekes, "The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor's Aspects within Their Province", 108.

¹⁴³⁵ J. N. Postgate, "The Invisible Hierarchy: Assyrian Military and Civilian Administration in the 8th and 7th Centuries BC.", 334.

¹⁴³⁶ Postgate, "The Place of the Šaknu in Assyrian Government", 104; Duymuş, *Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)*, 24.

Asur eyalet valilerinin eyaletlerinden topladıkları birlikleri sefer esnasında yönettiği ve askeri birliklerinden sorumlu oldukları Asur idari belgelerinden bilinmektedir. Henshaw, ABL 380 nolu mektuba dayanarak valinin birliklere komutanlık ettiğini belirtmiştir.¹⁴³⁷ Ancak söz konusu mektup SAA mektupları kapsamında tekrar düzenlenmiştir. Yeni düzenlemede mektup, Aşşur-reşuwa'nın Asur kralı II. Sargon'a Urartu birlikleri hakkında gönderdiği raporu olup, bahsettiği valinin de Urartu valisi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴³⁸

Yeni Asur Devleti krallarının kurduğu eyaletler, hammadde kaynakları sağlamanın yanında gerekli insan gücünü de sağlamaktaydı. Yeni Asur Devleti eyaletleri bu şekilde kullanmak için *ilku* sistemini oluşturmuştur. Vali askerlik hizmetinden muaf tutulan görevliler ve diğer kişilerden *ilku* ödemelerini toplamakla görevli olmuştur. Bu sistemle angarya işleri için gerekli kaynaklar sağlanmış ve aksamalar ortadan kaldırılmıştır.¹⁴³⁹ Bunun yanında eyaletler, Asur ordusu için de gerekli insan gücünü sağlamaktaydı.¹⁴⁴⁰ Çünkü eyalet valilerinin Asur ordusu için gerekli askerleri toplama sorumlulukları bulunmaktaydı. Ancak eyaletler, ordu için topladıkları askerleri kendi bünyelerinde tutmaktaydı. Böylece eyalet valileri hem savaş hem de barış dönemlerinde kendilerine bağlı olan askerlere bakmakla görevli olmuşlardır.¹⁴⁴¹ Bu bağlamda, SAA I; 240 nolu belge eyalet valisi tarafından Asur kralına gönderilmiş ve askeri birliklerin gelip zorunlu görevlerini yerine getirmesinde zorluklar yaşadığı anlaşılmaktadır. Belgede askeri birliklere *şaknu*'yu göndermiş ancak bu birlikler emirlerini dinlememiş ve *şaknu*'larına saldırdıkları yer almaktadır.¹⁴⁴² SAA XV; 121 nolu mektupta da Arzuhina valisi Šamaš-belu-usur bazı Babilli sürgünleri bir araya toplamak için Asur kralına mektup yazmış ve Asur kralından onların *şaknu*'su olan Balasu'ya emir vermesini istemiştir.¹⁴⁴³ Asur kralları bu taksimatla hem eyalet güvenliğini sağlamış hem de erzak temini zorunluluğunu eyaletlere yükleyerek maddi kazanç elde etmiştir. Asur kralları böylece bu askerlerin oluşturduğu ekonomik yükten bir nevi kurtulmuş

¹⁴³⁷ Henshaw, "The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. I", 521.

¹⁴³⁸ SAA V, 88.

¹⁴³⁹ Kerekes, "The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor's Aspects within Their Province", 107.

¹⁴⁴⁰ Brinkman, "Babylonia Under the Assyrian Empire", 223.

¹⁴⁴¹ Robert McC. Adams "Common Concerns But Different Standpoints: A Commentary", *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*, ed. M. Trolle Larsen (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), 396.

¹⁴⁴² SAA I, 240.

¹⁴⁴³ SAA XV, 121.

olmaktaydılar. Eyalet valileri de maddi külfetten kurtulma ya da daha aza indirmek için askeri seferlerde yerel halk kesiminden insanları asker olarak birliklerine almışlardır.

Eyalet valisi yönettiği Arami paralı askerleri ya da yakın zamanda kraliyet birliğine alınmış diğer askerleri birliklerden hem savaşta hem de barışta sorumlu olmuştur. Vali birliklerden sorumlu olduğundan bunlar onun sorumluluğunda olmuştur.¹⁴⁴⁴ Bu bakımdan *rab kišri* ve *rab hanse* gibi aynı göreve sahip olmuştur. *Šaknu* askeri birliklerden sorumlu kişi olduğunda *rab kišri* ve *rab hanse*'den daha üst rütbede yer almıştır.¹⁴⁴⁵ Bu bağlamda, askeri hiyerarşideki bir görevli olduğunda savaş arabaları, süvari ve yaya askerler onun sorumluluğunda olmuş ve *rab kišri* ile *rab hanse* onun altında olmuştur.

Sınır bölgelerinde bulunan eyaletlerde küçük çaplı savaşlar meydana gelmekteydi. Bu şekilde ortaya çıkan savaşlar eyalet valileri, kraliyet elçileri ve diğer eyalet memurları tarafından yönetilmiştir. Eyalet valileri sorumluluğunda bulunan askeri birliklerle müdahalede bulunmaktaydı. Ancak bu şekilde olan savaşlar yazılı olarak bahsi geçen kişiler tarafından çok kayda geçilmemiştir.¹⁴⁴⁶ Bu duruma örnek oluşturabilecek ilgili mektuplar şu şekildedir:

“Krala efendim: Hizmetkarınız Ša-Aššur-dubbu. Efendim, Krala sağlık dilerim! Efendim, kralın kaleleri ve toprakları iyi durumda. Penzâ'daki firarilere iki hadımım ile altı asker ve bir mühürlü (emir) gönderdim; iki kohort (lejyon) komutanıyla birlikte yola çıktılar ve adamları indirdiler. Orada akşam yemeği yediler; Šubria (kralı)'nın kardeşi de onlarla orada yemek yiyordu. Birlikte yola çıktılar ve evlerine dönerlerken Šubrialılar onlara pusu kurarak saldırdı ve iki hadımımı ve altı askerimi esir aldı. Her iki kohort (lejyon) komutanım da kaçtı. Ona şunu yazdım: “Askerleri serbest bırakın!” ama o şöyle dedi: “(Konuyla ilgili) araştıracağım; [e]ğer onlar benim ülkemdeyse, onları geri vereceğim.” Ben bizzat onların peşine düştüm ama onlar (zaten) askerleri onun kalesine götürmüşlerdi. Kral, efendimiz, burada (tarlaları) tutan kraliyet Taziru ve Itu'u'nun (birliklerin) valilerinin gelip, o kişiler ortaya çıkana kadar benimle birlikte nöbet tutmaları konusunda haber göndermeli. Kral, efendim, adamlarımın Dur-Šarruken'de çalıştığını biliyor ve emrimde yalnızca süvarilerim var.”¹⁴⁴⁷

¹⁴⁴⁴ Postgate, “The Place of the Šaknu in Assyrian Government”, 72.

¹⁴⁴⁵ Postgate, “The Place of the Šaknu in Assyrian Government”, 74.

¹⁴⁴⁶ Parker, “Hegemony, Power and the Use of Force in the Neo Assyrian Empire”, 286.

¹⁴⁴⁷ SAA V, 32.

*“Baş Saki orduyla girdiğinde, Rusa geldi ve onu yendi. Hiçbiri (canlı) çıkmadı. O ilerlemeye devam ediyor ve Baş Saki’nin kalelerine yerleşiyor ve savaşacak.”*¹⁴⁴⁸

Sınırlardaki eyalet valilerinin görevleri arasında Asur düşmanları hakkında askeri istihbarat toplamak bulunmaktaydı. Bu amaçla geniş casus ve muhbir ağlarına sahipti.¹⁴⁴⁹ Bunun sonucunda düşman ülkelerdeki hareketlenmeleri izleyen valiler hazırladıkları raporları krala ya da veliaht prene göndermekteydiler. Siyasi ya da diplomatik ilişkilerde nadiren bulunmaktaydılar. Valilerin istihbarat faaliyetlerini gerçekleştirdiği ve Asur kralına rapor gönderdiği idari belgelerde yer almıştır. Bu bağlamda, Şa-Aşşur-dubbu’nun gönderdiği mektubta istihbarat faaliyetlerinde bulunduğu açıkça görülmektedir. İlgili mektup şu şekildedir;

*“[Efendim, krala, : [hizmetkarınız] Şa-Aşşur-dubbu. Efendim, krala en iyi dileklerle! Kaleler ve [efendim kralın ülkesi iyi durumda]. [Efendim kralın bana yazdığı Ur[artu(lar)ın haberlerine gelince: “(Bunu) araştırın!” Ben (zaten) krala, efendime [ayrıntılı bir rapor] gönderdim, [.....]! İkinci kez [göndermeme] izin verin.”*¹⁴⁵⁰

Eyalet valileri emirleri altındaki askeri birliklerle eyaletlerdeki düzeni tesis etme, yol güvenliğini sağlama, ticaret kervanlarının ve armağanların sevkiyatının sorunsuz yapılmasını sağlama, sürgün edilenleri yol boyunca besleme, kral ve maiyetinin eyaletlerden geçişleri esnasında onları ağırlamak gibi görevleri vardı. Bu bağlamda, eyaletlerdeki haberleşmeyi sağlamak için oluşturulan yollar valilerin sorumluluğunda olmuştur.

Erzak tayınında vali ihtiyaçları karşılamak ve bu kaynağı krala sunmakla görevliydi. II. Sargon’un sekizinci seferini anlattığı belgede *“Asur ülkesin valileriymiş gibi ordumu beslemek için askerlerimin önüne un ve şarap yığdı.”*¹⁴⁵¹ şeklinde kaydetmiştir. Bu satırlardan, Asur ordusunun yıllık seferi sırasında güzergahı boyunca yiyecek tedarikinin sağlanmasının valinin görevi olduğu anlaşılmaktadır.

Eyalet valileri seferlere birlikleriyle katılmış ve bu birlikler Asur ordusu içerisinde farklı birlikler olarak yer almışlardır. Asur ordusunda yer alan eyalet birlikleri savaş arabacıları ya da atlılar olarak yer almışlardır.¹⁴⁵² SAA V; 215 nolu mektupta Mazamua

¹⁴⁴⁸ SAA XIX, 71.

¹⁴⁴⁹ Parker, “The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire”, 370.

¹⁴⁵⁰ SAA V, 34.

¹⁴⁵¹ ARAB II, 148.

¹⁴⁵² Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 102.

valisi Adad-issiya, II. Sargon’a gönderdiği mektupta Mazamua eyaletinin sahip olduğu askeri birlik hakkında bilgi vermektedir. Mektupta görüleceği üzere çoğunluğu savaş arabası ve atlı birliklerden oluşmaktadır. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“[Efendim krala: [hizmetkârınız] Adad-issiya. ... Efendim kralın bana verdiği emre gelince: "Mamazua'nın birliklerini gözden geçirin ve bana yazın!" — (işte gerçekler): 10 vagon; 20 büyük tekerlekli savaş arabası, (bunlardan 10'u) atlı, 10'u katırlı; 30 takım; 97 binici atı; 11 savaş arabası sürücüsü; 12 üçüncü adam; [3]0 savaş arabası savaşçısı; 53 seyisi, toplam 106 adam ve [30] savaş arabası. 161 süvari, 130 seyis, 52 ...: toplam 343 seyis. [8] uşak, 12 terzi, 20 saki, 12 şekerçi, 7 fırıncı, 10 aşçı: toplam 69 ev içi olan. 8 bilgin, 23 eşek sürücüsü, 1 bilgi memuru, 80 sevk görevlisi. Toplam 630 Asurlu. 360 Gurrulu, 440 İtuali. Burada bulunan öncekiler ve kraliyet korumasının getirdikleri de dahil olmak üzere toplam 1.430 kralın adamı. Efendim, (belki de şimdi) diyor ki: "Birliklerin geri kalanı nerede?" Be[nim] baş kâhya gecikti ama [sonra] birliklerin geri kalanını getirecek.”¹⁴⁵³

Söz konusu mektup Nimrud Mektubu 89 olarak da bilinmektedir. Mektubun içeriğinde kısmen farklılıklar olsa da temelde aynı konular işlenmiştir. İlgili mektubun çevirisi şu şekildedir:

“Efendim kralıma, hizmetçiniz Adad-issiya, Kralın bana gönderdiği direktifte Mat-Zamua güçlerini gözden geçirip Ona (sonuçları) iletmemle ilgili: 10 savaş arabası, 2 yük vagonu. 10 (takım) at, 10 (Takım) katır, toplamda 20 takım. 97 süvari atı. 11 savaş arabası sürücüsü, 12 (üçüncü binici), 10 nitelikli/soylu, 53 seyis. 20 takım komutanı: toplam 106 savaş arabası birliği. 161 süvari, 130 seyis, 52 zunzurahu, toplam 343 seyis. 8 uşak, 12 terzi, 20 kâhya, 12 erzakçı, 7 fırıncı, 10 aşçı: toplam 69 hizmetçi. 8 kâtip. 23 eşek sürücüsü, 1 haberci. 8 kallapu. Toplam 630 Asurlu, 360 Qurrealı, 440 İtuali. Genel toplam 140 “kralın birlikleri”, önceden burada olanlar ve emir subayının bana getirdikleri dahil. Efendim kralın askeri güçlerin geri kalanı nerede diye merak etmesi durumunda, kahyam gecikmiş ve askeri güçlerin geri kalanını bana getiriyor.”¹⁴⁵⁴

SAA V; 226 nolu mektupta kraliyet koruması (ša qurbūte) olan Nabû-ahu-uşur, Mazamua valisi Šarru-emurani’ye getirdiği kralın emrinde birliklerinin tam olması gerektiği kral tarafından emredilmiştir.¹⁴⁵⁵ Bu kapsamda, valilerin seferlere birlikleriyle

¹⁴⁵³ SAA V, 215.

¹⁴⁵⁴ Postgate, “The Assyrian Army in Zamua”, 262.

¹⁴⁵⁵ SAA V, 226.

eksiksiz katılması gerekmektedir. Asur kralları da gönderdikleri emirlerle bu denetimi önceden sağlamış olup, olası sorunları önceden gidermek istemişlerdir.

Yeni Asur Devleti eyaletlerinin askeri birliklere sahip olduğu ve bu birliklerini sürekli olarak geliştirmek istedikleri mektuplardan anlaşılmaktadır. Eyalet valilerinin Asur krallarına mektuplar yazarak ihtiyaç duyduklarında himayelerinde bulunan askerlerin sayılarını arttırmak istedikleri görülmektedir.¹⁴⁵⁶ Sanherib'in dul eşi Zakutu'nun Asurbanipal'e karşı isyan etmemeleri için prensler ve yüksek rütbeli görevlilerle yaptığı bağlılık anlaşmasında valiler de yer almıştır.¹⁴⁵⁷ Zakutu'nun anlaşmada valilere de yer vermesi muhtemelen emirleri altında askerlerin olmasından kaynaklı olmuştur.

3.1.1.Šab šurri

Eyalet valilerinin emirleri altındaki birliklerinden başka birlikler de bulunmaktaydı. Bu birlikler eyalet valilerinin birliklerinden farklı olup, emri altında bulunan komutanlarının isimleriyle kaydedilmişlerdir. Bunlar eyaletlerdeki Asur merkezi ordusunu oluşturan birliklerdi. Bu birlikler hakkında Nimrud At Listeleri detaylı bilgiler vermektedir. Nimrud At Listeleri'ne göre bu birlikler toplam 7 birlikten oluşmaktadır. Bu birliklerin askerleri eyaletlerden toplanmışlardır. Büyük ihtimalle bunlar çivi yazılı kaynaklarda “*kralın adamları*” olarak anılan askerlerdir. Asur kralı II. Sargon güvendiği eyalet valilerine bu birlikleri tahsis etmiştir. Çünkü II. Sargon döneminden itibaren güvenilir kişiler önemli eyaletlere vali olarak gönderilmişlerdir.¹⁴⁵⁸ SAA V; 250 nolu mektupta bu askeri birlikler valilerin birlikleri olarak kaydedilmişlerdir. İlgili mektupta, Asur ordusu kaydedilirken hem eyalet birlikleri olarak kaydedilmiş hem de Taklak-ana-Bel ve İšmanni-Aššur gibi valilerin isimleri verilerek kaydedilmişlerdir. Mektupta eyalet valisi gibi yönetici unvanlarından ziyade direkt isimleriyle yazılmışlardır.¹⁴⁵⁹ Bu askeri birimler komutanlarının adıyla bilinmiş ve eyalet valisinin birliğinden farklıydı. Dolayısıyla askeri seferler esnasında eyalet valilerinin hem eyalet birliklerine hem de kendilerine tahsis edilen “*kralın adamları*” birliklerine komutanlık ettikleri anlaşılmaktadır. Bu yenilik II. Sargon döneminden itibaren Asur ordusunda uygulanmaya

¹⁴⁵⁶ Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 15.

¹⁴⁵⁷ Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. I”, 522.

¹⁴⁵⁸ Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 99, 105-106.

¹⁴⁵⁹ SAA V, 250.

başlanmıştır.¹⁴⁶⁰ Onun döneminde güvenilir kişilerin eyalet valisi yapılması, bu değişikliğin temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Asur kendi askeri birlikleri dışında kraliyet ordusunda bulunan ancak eyalet valilerinin sorumluluğunda bulunan askerleri de bulunmaktaydı. Bu birlikler belgelerde “*kralın adamları*” olarak yer almış ve gerekli olduğunda acil toplanmaları gerekmektedir. Konuyla ilgili SAA V; 152 nolu mektupta Aşşur-alik-pani’nin II. Sargon’a gönderdiği bir mektupta şöyle geçmektedir:

“... Mademki kral, efendim, bana yazmış, ben kralımın adamlarını, savaş arabalarını ve süvarilerini kralın bana yazdığı gibi görevlendireceğim ve kralın belirlediği zamanda kralımın adamları ve ordusuyla birlikte Arbela’da efendimin huzurunda olacağım. ...”¹⁴⁶¹

SAA XIX; 210 nolu göndericisi belli olmayan ve Asur kralı II. Sargon’a gönderilen mektupta da kralın adamlarının ihtiyaç duyulmasında acil olarak toplandıklarını ve yola çıktıklarını göstermektedir. İlgili mektubun çevirisi şu şekildedir:

“*Kralın bana yazdığı adamlara gelince, mevcut tüm kralın adamlarını görevlendirdim ve onları baş kâhyaya emanet ettim. Sivan’ın (III) 20’sinde yola çıkıp uzaklaştılar.*”¹⁴⁶²

Eyalet valilerinin emrindeki askeri gücün çekirdeğini “*kralın adamları*” oluşturmaktaydı. Bunların içerisinde Asurlu ve yabancı askerler bulunmaktaydı. Bunlar eyalet valilerinin emri altına verilmişlerdir.¹⁴⁶³ Eyalet valileri, kendi bölgelerinde olan insanlardan “*kralın adamları*” birliklerini oluşturmuşlardır. Eyalet birliklerinin illaki kendi eyaletlerinden ya da o bölgeden olması gerekmiyordu. Samaria, Karkamış gibi bölgelerdeki askerlerin Asur ordusuna alınmasına bakıldığında, ele geçirdiği farklı bölgelerdeki insanlardan da birliklerini oluşturabilirlerdi. Eyalet bölgelerindeki birlikler “*kralın adamları*” olarak orduya alınabiliyordu. Genellikle Arami ve Yeni Hitit bölgelerinden alınmaktaydı.¹⁴⁶⁴ Bu bağlamda, II. Sargon ilk yılında Qarqar Savaşı sonucunda Hamat kralı İa’u-bi’di’nin ordusundan 200 savaş arabası ve 600 süvariye Asur

¹⁴⁶⁰ Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 106.

¹⁴⁶¹ SAA V, 152.

¹⁴⁶² SAA XIX, 210.

¹⁴⁶³ Postgate, “The Invisible Hierarchy: Assyrian Military and Civilian Administration in the 8th and 7th Centuries BC.”, 246-247.

¹⁴⁶⁴ Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 100, 105.

ordusuna katmıştır.¹⁴⁶⁵ Beşinci yılında Karkamış'ı yendikten sonra 50 savaş arabası, 200 süvari ve 300 piyadeyi ordusuna almıştır.¹⁴⁶⁶ Samaria'yı aldıktan sonra da 50 savaş arabasını Asur ordusuna almıştır.¹⁴⁶⁷

Gurrulu Arami askerleri ilk defa III. Tiglat-pileser zamanında yapılan reformla Asur ordusuna alınmaya başlamışlardır. Bunlar daha sonraki Asur kralları tarafından da Asur ordusunda kullanılmıştır.¹⁴⁶⁸ Yazıtlarda sıkça İtu'alılarla birlikte adları geçen Gurrulular, Asur eyalet birlikleri içerisinde yer almış ve mektuplarda isimleri geçmiştir. Kral II. Sargon tarafından gönderilen ve alıcısı belli olmayan bir mektupta Asur kralı İtu'alıları ve Gurruluları toplamasını istemektedir:

“... sana gelince, ordunla ve savaş arabalı askerlerinle [hazır ol], Gurruları, İtu'alıları, bir araya topla”...¹⁴⁶⁹

Eyalet valileri, bölgelerinde bulunan “*kralın adamları*” birliklerinden sorumluydular. Bu kapsamda, savaş olmadığı dönemlerde kral tarafından eyaletlere gönderilerek maddi masrafları eyaletlere yüklenilmekteydi. Bunlar eyaletlerde bulunan Asur merkez ordusunun birlikleriydi.¹⁴⁷⁰ Askeri seferlerde “*kralın adamları*” birliklerinin gerekli erzakının sağlanması ve ihtiyaç duydukları savaş teçhizatlarının sağlanması eyalet valilerinin görevleri arasında olmuştur. Çünkü eyalet valileri, yapılan askeri seferlerde kendi eyaletlerinden sevk ettikleri askeri birliklere komutanlık edip yönetmekteydiler.¹⁴⁷¹ Barış dönemlerinde de eyalet valilerinin sorumluluğunda bulunan “*kralın adamları*” birlikleri *ilku* hizmetlerinde yer almışlardır.¹⁴⁷² Yapılan bu düzenlemelerle birlikte “*kralın adamları*” birliklerinden hem savaş dönemi hem de barış döneminde faydalanılmıştır. Eyalet valilerinin kralın adamları birliklerini yerel halktan neden seçtikleri bu şekilde daha net anlaşılmaktadır. Böylece hem Asur merkezi hem de eyalet valileri ekstra masraflardan kurtulmuşlardır.

Sanherib döneminden itibaren yüksek dereceli memurlar ve eyalet valilerinin birlikleri birbirinden ayrılmaya başlamış ve ayrı olarak organize edilmiştir. Dezső bu değişimi “*Sanherib'in yeni birlikleri*” olarak tanımlamıştır. Bu yeni düzenlemede eyalet

¹⁴⁶⁵ ARAB II, 55.

¹⁴⁶⁶ ARAB II, 8.

¹⁴⁶⁷ ARAB II, 4, 55.

¹⁴⁶⁸ Postgate, “The Assyrian Army in Zamua”, 273.

¹⁴⁶⁹ SAA V; 277.

¹⁴⁷⁰ Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 99.

¹⁴⁷¹ SAA V, 250; Radner, “Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars”, 372.

¹⁴⁷² SAA I, 223.

valilerinin birlikleri veliaht prensin kontrolüne bırakılmıştır. Böylece Asur ordusunda yer alan eyalet birliklerinin yarısı veliaht prens tarafından yönetilmiştir.¹⁴⁷³ Sanherib döneminde bazı eyaletlerin ve vassal krallıkların isyan etmesi bu düzenlemenin yapılmasında etkili olmuş olabilir.

3.1.2.Rab kišri

Eyaletlerdeki askeri komuta zinciri dört aşamadan oluşmaktaydı. En üstte genel komutan olarak vali, onun altında *šaniu*, üçüncü sırada *rab kišri* yer almaktaydı. Son sırada ise sıradan asker bulunmaktaydı.¹⁴⁷⁴ *Rab kišri*'ler asker toplama, birlikleri askere almakta ve askeri sefer esnasında onları yönetmekteydiler. Bu askeri birlikler, ordunun önde gelen birliğini oluşturmakta ve orduda yardımcı kuvvetler olarak yer almaktaydılar. Bunlar eyaletlerde hizmet etmekteydi. Ama bütün yıl boyunca sorumlulukları yoktu, kışın sefer olmadığında evlerine gidebilmekteydiler. Böylece kraliyet merkezi kışın bu birlikleri besleme yükünden kurtulabilmekteydi.¹⁴⁷⁵ Askeri sefer esnasında Asur ordusu içerisinde Baş Hadım'ın emri altında yer almaktaydılar.¹⁴⁷⁶

SAA XV; 223 nolu mektupta kraliyet emrine göre *rab kišri*, atların dağıtımı için görevlendirilmiştir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“... *Efendim kralın bana yazdığı atlarla ilgili olarak: “Onlar Qudanati’ye gitmeliler” - on adet yalnız atı donattım ve onlarla birlikte bir birlik komutanı gönderdim. ...*”¹⁴⁷⁷

Rab kišri'nin birliklerin lojistik ihtiyaçlarını gidermeden sorumlu olduğu SAA V; 69 ve 234 nolu mektuplarda görülmektedir.¹⁴⁷⁸ SAA V; 234'te Šamaš-bel-uşur'un Arzuhina'dan gönderdiği mektupta *rab kišri* arpa ve erzak istemektedir. Bunun için kraliyet altın mührünü getirmesinden dolayı doğrudan kral tarafından yetki aldığı mektuptan anlaşılmaktadır;

¹⁴⁷³ Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 131.

¹⁴⁷⁴ Harrison, “The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)”, 354.

¹⁴⁷⁵ Ponchia “Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire”, 135; Kerekes, “The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor’s Aspects within Their Province”, 107.

¹⁴⁷⁶ Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 122.

¹⁴⁷⁷ SAA XV, 223.

¹⁴⁷⁸ SAA V, 69, 234.

“İnceleme için yola çıkmaya [hazırız] ama birlik komutanı Işme-ilu bize (kralın) altın damgalı mührünü getiriyor ve bizi sürekli ayakta tutarak şöyle diyor: “Arpa tayınlarını Mazamua’ya getirin.”¹⁴⁷⁹

SAA I; 45 nolu mektupta *masennu* Tab-şar-Aşşur baş hadımın *rab kişri*’sinden mühürlü bir kraliyet mesajını getirdiğini anlatmaktadır.

“Efendim krala: Hizmetkarınız Tab-şar-Aşşur. ... Hadımbaşı’nın bir birlik komutanı, ayın 27’sinde Anisu şehrinde bana kralın mühürlü mesajını ilettiler. Anisu’da kale komutanının habercisi yanıma geldi; Ona haberleri sordum ve bana şunu söyledi: “Birate şehri ve tüm Habhu ülkesi iyi durumda; herkes işini yapıyor.” Her şey iyi; Kral, efendim, memnun olabilir. Ayın 28’inde Ieri şehrinde olacağım.”¹⁴⁸⁰

SAA V, 217’de Manna’daki bir savaş hazırlığı için Mazamua valisi Adad-issiya tarafından birliklerin teçhizat ve erzak kontrolü için iki *rab kişri*’yi Sanha ve Uluşia şehirlerine göndermiştir.¹⁴⁸¹ SAA V; 32’de Tuşhan valisi Şubria’daki asker kaçaklarını kurtarmak için küçük bir birlikten oluşan iki *rab kişri*’yi görevlendirmiştir. İlgili kısım şu şekildedir:

“Penzâ’daki firarilere iki hadımım ile altı asker ve bir mühür(lü emir) gönderdim; iki birlik komutanıyla birlikte yola çıktılar ve adamları indirdiler.”¹⁴⁸²

Yukarıdaki mektuplarda görüldüğü üzere *rab kişri* ya da birlik komutanları eyaletlerde valilerin emri altında çalışmışlardır. Eyalet valileri bu komutanları ihtiyaç duyulan bölgelere hem sefer için hem de kontrol için göndermişlerdir. Ancak kralın altın damgalı mührünü taşıdığı örneğe baktığımızda doğrudan Asur kralı tarafından da görevlendirildikleri görülmektedir.

3.1.3.Rab pethalli-Taşlışu

Süvari takım komutanları *taşlışu* olarak adlandırılmışlardır.¹⁴⁸³ SAA I; 1 ve 47 nolu mektuplarda görüleceği gibi süvari takım komutanları belgelerde bazen de “üçüncü adam” olarak geçmiştir.¹⁴⁸⁴ Süvari takım komutanları, elçilere ve önemli kişilere eşlik ederek onları korumaktaydılar. Ayrıca sorumlu olduğu kişiye haberler getirerek istihbarat

¹⁴⁷⁹ SAA V, 234.

¹⁴⁸⁰ SAA I, 45.

¹⁴⁸¹ SAA V, 217.

¹⁴⁸² SAA V, 32.

¹⁴⁸³ Ponchia “Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire”, 132.

¹⁴⁸⁴ SAA I, 1, 47.

faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Bunun yanında asker toplama görevleri de bulunmaktaydı.¹⁴⁸⁵ SAA I; 47 nolu mektupta da süvari takım komutanının ordunun nehri geçmesi için validen emirler aldığı görülmektedir.¹⁴⁸⁶ Söz konusu mektuptan eyalet valisinin emrinde çalıştığını söylemek mümkündür.

Süvari takım komutanları eyalet valisinin vali vekili olarak da hizmet edebilmekteydi.¹⁴⁸⁷ Eyaletlerde, askeri ya da diğer konulardaki eyalet valilerinin emirleri askeri görevlileri tarafından yerine getirilmekteydi. Askeri rütbelere sahip görevliler eyalet valisi tarafından emirlerinin yerine getirilmesi için görevlendirilmiştir. Süvari takım komutanları da eyalet valisi tarafından görevlendirilmiştir. Belki de bundan dolayı eyalet valisinin vekili olarak da görev yapmıştır.

3.1.4.Kabile Birlikleri

II. Asurnasirpal döneminde bazı Aramili kabileler Asur ordusunda görülmeye başlanmıştır. Bunlar arasında Ruqahulu, Hallatulu, Habinulu ve Hamatalı Arami kabile askerleri yer almıştır.¹⁴⁸⁸ Bazı kabileler kralın askerleri olarak Asur eyalet valisi idaresi altında bulunmuşlardır. Arami kabileleri Kraliyet yazıtlarında Asur ordusunun askerleri olarak geçmektedir. Asur kralı tarafından farklı eyaletlere dağıtılmışlardır. Eyalet bölgelerinde bulunan kale ve garnizonlarda görevlendirilmişlerdir.¹⁴⁸⁹ Eyaletlerde belli kabile gruplarının *šaknu*'su da vardır. Bu unvanlarda kullanılan *šaknu*'lar denetleyici anlamında olmuştur.¹⁴⁹⁰ Bu bağlamda, eyaletlere gönderilen kabileler Asur kralı tarafından görevlendirilen *šaknu*'lar ile gözetim altında tutulmuştur. Muhtemelen Asurlu olmadıkları ve kabile yaşamına alışkın olduklarından uyum sağlamada sorun çıkaracakları düşünüldüğü için böyle bir uygulama yapmışlardır.

3.1.5.Kale ve Garnizon Askerleri

Yeni Asur Devleti'nin eyaletlerde oluşturduğu kalelerin ve kalelerdeki askerlerin kale komutanları (*rab(u) birtu*) tarafından yönetildiği mektuplardan anlaşılmaktadır.¹⁴⁹¹ Eyalet valisine bağlı olarak çalışan kale komutanları, valilere gönderdikleri istihbarat bilgileri ile düşman bölgeleri hakkında bilgiler vermektedirler. Doğrudan krala yazma

¹⁴⁸⁵ Dezső, "A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists", 115.

¹⁴⁸⁶ SAA I, 47.

¹⁴⁸⁷ Kavak, *Yeni Asur Dönemi'nde Askeri Organizasyon*, 78.

¹⁴⁸⁸ Postgate, "The Assyrian Army in Zamua", 273.

¹⁴⁸⁹ Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 29, 31.

¹⁴⁹⁰ Henshaw, "The Office of *Šaknu* in Neo-Assyrian Times. II", 464.

¹⁴⁹¹ SAA I, 45; SAA V, 12, 245.

yetkileri bulunmadığından öncelikle elde ettikleri bilgileri habercileri ile eyalet valisine ya da veliaht prens göndermeleri gerekmektedir.¹⁴⁹² SAA I; 31 nolu mektupta Kimmerler'in Urartular'ı yendiği ve dağıtıldığı hakkındaki mektupta, kale komutanlarının veliaht prens Sanherib'e raporları gönderdikleri ve Sanherib'in bu mektupları II. Sargon'a gönderdiği görülmektedir. Mektubun ilgili kısımlarının çevirisi şu şekildedir:

*"... Sınır boyunca tüm kalelerin nöbetçileri benzer raporları bana gönderdi. ... Bu nedenle bunu efendim, krala iletiyorum."*¹⁴⁹³

Sınırları korumak ve bilgi toplama görevlerine sahip kalelerde Asur askerleri bulunmaktaydı. Kalelerdeki askerlerin sayısı bulunduğu bölgeye göre değişebilmekteydi. Örneğin SAA XV; 142 nolu mektupta Der şehrindeki *qēpu* memuru 2000 asker istemektedir. Ancak mektubu yazan kişi elindeki askerlerin kaleler için bile yetmediğini belirtmiştir. İlgili kısmın çevirisi şu şekildedir:

*"... Der'in elçisi bana şunu yazdı: "Bana 2.000 adam gönder!" Ama buradaki adamlar kalelere (bile) yetmez! Ona göndereceğim adamları nereden alayım?"*¹⁴⁹⁴

Mektuptan anlaşılaacağı üzere, kalelerde bulunan askerlerin sayıları azımsanmayacak kadar çoktur. Sınırların korunmasında kilit rol oynayan kale ve garnizonlardaki asker sayılarının az olması zaten beklenemezdi. Çünkü düşman bölgelerinden her an bir saldırı gerçekleşebilirdi.

Kalelerde bulunan askerler, ihtiyaç duyulması halinde başka kalelere ya da bölgelere de gönderilebilmekteydi. Bu konuya örnek olarak SAA XV; 238 nolu mektubu gösterebiliriz. İlgili mektubun çevirisi şu şekildedir;

*"Efendim, krala: hizmetçiniz Šarru-emuranni. Efendim krala sağlık dilerim! Kale iyidir. Efendim kralın bana yazdıklarıyla ilgili olarak: "Sabhanu'ya 50 Gurrulu ve 50 Itualı gönder" - Onları gönderdim, ama orada bulunan baş sakinin adamları [...] [onları içeri almayı] reddettiler. Efendimin emirlerinin ne olduğunu bana yazsınlar."*¹⁴⁹⁵

Askerlerin kalelerde görevlendirilmesi Asur kralları tarafından yapılmaktaydı. SAA XV; 166 nolu mektupta İl-yada Minu kalesinin inşa edildiğini, içerisine tahıl

¹⁴⁹² SAA I, 45; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 212.

¹⁴⁹³ SAA I, 31.

¹⁴⁹⁴ SAA XV, 142.

¹⁴⁹⁵ SAA XV, 238.

ürünlerinin depolandığını, savaş araç gereçlerinin yerleştirildiğini ve kaleye Gurrulu ve İtualı askerlerin görevlendirildiğini yazmaktadır.¹⁴⁹⁶

3.2.Eyaletlerin Askeri Seferlerdeki Yeri

Yeni Asur kralları, oluşturduğu eyalet sistemi kapsamında düzenlediği askeri seferlerde eyalet valilerinin katılmasını zorunlu kılmıştır. Kralın adamları alt başlığında askeri sefer esnasında eyalet valilerinin askeri birliklerine komutanlık ettiklerinden bahsetmiştik. Askeri sefer için toplanan Asur ordusu ve orduya katılan eyalet valileri ve birlikleri kaydedilmişlerdir. Eyalet birlikleri kaydedilirken, bazı durumlarda eyalet valilerinin isimleri altında kaydedilmiş, bazı durumlarda ise doğrudan eyalet isimleri verilerek kaydedilmişlerdir.

Asur kralları gönderdikleri mektuplarda eyalet valilerinin askeri sefer için acele etmelerini emretmiştir. Gönderdikleri emirlerde eğer bir yere gidilecekse ya da bir bölgede toplanılacaksa geç kalanların cezalandırılacaklarını açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Ayrıca gönderdikleri mektuplara hızlı bir şekilde cevap verilmesini ve emirlerinin derhal uygulanmasını emretmişlerdir.¹⁴⁹⁷ Buna örnek olarak, alıcısının tam belli olmadığı ve II. Sargon'un gönderdiği SAA I; 22 nolu mektubu gösterebiliriz. Mektupta, süvarilerin toplanması ile ilgili geç kalanların evlerinin ortasında kazığa oturtulacakları yazmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... Valilerini artı süvari takımının atlarını derhal toplanma alanında bir araya getir! Kim ki geç kalırsa evinin ortasında kazığa oturtulacak ve kim şehrin [... nın] değiştirirse evinin ortasında kazığa çakılacak ve oğulları ve kızları onun (kendi) emriyle katledilecek. Sakın erteleme; işini bırak derhal gel!”¹⁴⁹⁸

Yukarıda verilen mektupta görüldüğü gibi eyalet valileri, gerçekleştirilen askeri seferlere kralın emriyle katılmaktaydılar. Asur kralları eyalet valilerine mektuplar göndererek askeri sefer hazırlığının tamamlanması kapsamında askerlerin ve atların sefer öncesinde toplanma alanına gönderilmelerini emretmiştir. Eyalet valilerinin toplanma alanına zamanında gelmeleri gerekmekteydi, aksi durumda gecikenlerin cezalandırılacakları mektuplarda alenen görülmektedir.

¹⁴⁹⁶ SAA XV, 166.

¹⁴⁹⁷ Frederick Mario Fales, “Time in Neo-Assyrian Letters”, *Time and History in the Ancient Near East*, ed. L. Feliu et al. (Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2013), 97.

¹⁴⁹⁸ SAA I, 22.

Asur kralı II. Sargon'un gönderdiği ve alıcısının tam belli olmadığı SAA I; 18 nolu mektupta da Mazamua valisi Šarru-ēmuranni, düzenlenecek askeri sefer için farklı eyaletlerdeki askere alınanları Asur ordusunun toplanma alanına getirmekle görevlendirilmiştir. Mektubun birinci alıcısına ise kralın adamları birlikleriyle yola çıkılması emredilmiştir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... Şu [anda] Šarru-emuranni'ye yazıyorum. Bit-Awukani'dekiler de dahil olmak üzere Dur-Ladini, Dur-Bilhai ve Larak'taki tüm askerleri seferber edecek ve buraya getirecek. Onlar buraya varır varmaz Šarru-emuranni de buraya dönecek ve sen de kralın tüm adamlarıyla birlikte yola çıkacaksın. ...”¹⁴⁹⁹

Bir diğer mektup ise Yeni Asur Devleti'nin doğu sınırlarından, Aššur-alik-pani tarafından, II. Sargon'a gönderilen mektuptur. Aššur-alik-pani Asur kralının gönderdiği emre cevaben yazdığı mektupta emirlerini yerine getirerek yola çıkacağını yazmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... Mademki kral, efendim, bana yazmış, ben kralımın adamlarını, savaş arabalarını ve süvarilerini kralın bana yazdığı gibi görevlendireceğim ve kralın belirlediği zamanda kralımın adamları ve ordusuyla birlikte Arbela'da efendimin huzurunda olacağım. ...”¹⁵⁰⁰

Ancak böyle emirler bulunmasına rağmen, olumsuz hava koşulları nedeniyle gecikmeler de olabilmekteydi. Kış aylarındaki kötü hava koşulları, özellikle kar yağışının fazla olduğu bölgeleri birçok yönden kötü etkilemiştir.¹⁵⁰¹ Bu yüzden kar ve yağmur gibi olumsuz hava durumlarında harekete geçilemediği mektuplarda yer almıştır. Gecikme durumlarında eyalet valileri Asur kralına mektuplar göndererek bilgi vermişlerdir. Ayrıca mektuplarında en erken ne zaman yola çıkabileceklerini de belirtmişlerdir. Bu bağlamda, SAA XV; 83 nolu mektupta kar yağışından dolayı eyalet valisinin yola çıkamadığı yer almaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“Krala efendim: Hizmetkarınız Nabû-belu-ka"ın. Efendim, Krala en iyi sağlıklar! Efendim kral bana şöyle yazmıştı: “1 Nisan'da Kalah'ta olun” - Biz yolları temizliyoruz, fakat kar yağıyor ve kar onları (yolları) dolduruyor. Çok fazla kar var. ... Geçen yıl, bu

¹⁴⁹⁹ SAA I, 18.

¹⁵⁰⁰ SAA V, 152.

¹⁵⁰¹ Greta Van Buylare, “I Feared the Snow and Turned Back”, *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, ed. Mikko Luukko et al. (Helsinki: The Finnish Oriental Society, 2009), 298.

kadar kar yağdığında bana iki araba verdi ve benimle birlikte olan adamlar ve atlar karda öldü. 6 veya 7 Nisan'da efendimin huzurunda olacağım."¹⁵⁰²

Mektupta Asur kralı II. Sargon, Nisan ayının başında Nabu-belu-ka'in'in Kalah'ta olmasını emretmiştir. Ancak Kār-Šarrukīn valisi Nabu-belu-ka'in yolların kardan dolayı kapandığı ve temizlemek istemesine rağmen işe yaramadığını mektupta belirterek birkaç gün sonra gelebileceğini yazmıştır. Yola geç çıkmasına neden olarak ise bir önceki sene kar yağarken yola çıktığını ve askerlerini kaybettiğini belirtmiştir. Bu yüzden kar yağışının sonlanmasını beklemek ve ona göre yola çıkmayı tercih etmiştir.

Yağışların çok olduğu ve nehirlerin taşıdığı dönemlerde de askerlerin nehirlerde boğulma tehlikesi bulunduğundan dolayı böyle koşullarda askerlerin harekete geçmeleri gecikmiştir. Sefer yapılacak bölge güzergâhında eğer nehir varsa ve askerlerin geçebilecekleri uygun koşullar yoksa başka yollar aranarak sorunu çözmeye çalışmışlardır. Šarru-emuranni tarafından Asur kralına gönderilen SAA V; 200 nolu mektup bu durumu açıklamaktadır. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

*"Efendim, Krala: hizmetkarınız Šarru-emuranni. ... Efendim, kralın bana yazdığına gelince: "Ordunuzu organize edin ve tetikte olun! Eğer [mümkünse], Hirite'ye giden yola çıkın [...]" Hiç de mümkün değil! Arazi zordur; dağların arasında yer alır, suları daraldı ve akıntısı kuvvetlidir, tulum ve kelek kullanımına uygun değildir. Kral, efendim, adamların (yani askerlerin) yüzemediğini biliyor. Birlikler toplandı ve ben Sumbi'ye gidiyorum, dolambaçlı yol yaparak, [...]" sonra Bit-Hamban'a [iniyorum] ... [Önce ben gidebilirdim [...]] ve onu bekleyebilirdim, [ama o] benden önce ayrıldı ve beni bekliyor. ..."*¹⁵⁰³

Yeni Asur Devleti'nde askeri seferler genellikle ilkbahar ve yaz dönemlerinde gerçekleştirilmiştir. Ancak seferlere ani ve günü birlik kararlarla karar verilmesi beklenemezdi. Askeri seferlerin başarılı olması için önceden hazırlıkların yapılması, sefer güzergâhının belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sefer hazırlıklarının adım adım yapıldığı ve Asur kralları tarafından takip edildiği aşikârdır. Zaten Asur ordusu kaydedilirken eyalet birliklerinin ve eyalet valilerinin isimleri geçmesi hazırlıkların titizlikle yapıldığını göstermektedir. Askeri seferlerden önce Asur kralları tarafından eyalet valilerine mektuplar gönderilerek hazırlıkların yapılması ve belirtilen tarihlerde

¹⁵⁰² SAA XV, 83.

¹⁵⁰³ SAA V, 200.

hazır bulunmaları emredilmiştir. Yeni Asur Devleti sınırlarının oldukça geniş alanlara yayılması, sahip olduğu ordunun hızlı toplanmasını yavaşlatmıştır. Eyaletlerin farklı coğrafyalarda bulunması ve Asur merkezine uzak bulunmalarından dolayı askerlerin toplanması da sorun teşkil etmekteydi. Bu duruma örnek olarak SAA V; 67 nolu mektubu gösterebiliriz. *Rab šaqê* eyaletinden Na'di-ilu tarafından Asur kralı II. Sargon'a gönderilen bu mektupta askerlerin toplanmasının birkaç günü bulacağını yazmatadır. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

*“[Efendim, kralın bana ne yazdığına gelince]: “[Birlikleriniz] toplanmış olmalı; çabuk bana gelin]. Efendim, [k]ralım bütün birliklerimin şehrin etrafında olduğunu biliyor; üç [gün] içinde toplanabilirler. Ben [...]’i atadım; Baş Kahya’[m] birlikleri [topla]yacak. ...”*¹⁵⁰⁴

Asur eyaletlerinin askeri birliklere sahip olması, eyalet valilerinin Asur kralı adına askeri seferler gerçekleştirmelerine imkân vermektedir. Urartu, Manna, Şubria, Mazamua, Parsua gibi sınırlarda bulunan eyalet valileri acil ya da tehlike arz eden hususlarda askeri birlikleriyle sefere çıkmaktaydılar.¹⁵⁰⁵ Mektuplardan eyalet valilerinin Asur kralı olmadan sefere çıkmışları görülmektedir. Bu bağlamda, Kar-Şarrukin, Parsua, Mazamua, Arapha ve Nasibina eyalet valilerinin Medlere karşı sefer düzenledikleri anlaşılmaktadır.¹⁵⁰⁶

Eyalet valileri Asur kralı adına düzenlediği seferlerde ihtiyaç durumunda diğer eyaletlerden destek almaktaydılar. Konuyla ilgili geçen bir mektupta Mazamua valisi Şarru-emuranni Parsua'ya düzenlenecek olan seferde Arapha valisini beklemeden sefere çıkmış ve nedenini de kral II. Sargon'a gönderdiği mektupta şöyle açıklamaktadır:

“Efendim, krala: Hizmetkârınız Şarru-emuranni. Efendim, krala sağlık dilerim! Efendim kralın bana yazdığına gelince; “Niçin Arrapha valisini beklemeden erkenden yola çıktınız?” Arapha valisi için söz konusu yol çok yavaş, Zaban'dan yola çıkıyor ve oraya varması üç gün sürüyor, ben de bu taraftan Parsua'ya gidiş-dönüş yapabilirim. Bu nedenle ilk önce kaleye çıktım. Geçen yıl da, ben ve o [...] buna göre [...] (kırık) [...] [A]tları [ve özgür adamları] [kal]ede bırakmamalı mıydım? Fakat [atları] ve özgür adamları yanıma al[ıp], Mazamua'ya inip ekini biçmemeli miydim? Efendim kralın habercisini bekliyorum, efendim kralın emirleri nedir? Efendim kral şöyle dediği için:

¹⁵⁰⁴ SAA V, 67.

¹⁵⁰⁵ SAA I, 70; SAA V, 199, 200, 217, 220; SAA XV, 59; SAA XIX, 196; SAA XXI, 23,24.

¹⁵⁰⁶ SAA V, 199-200; SAA XV, 3, 54, 94-95.

“Beliddina’nın oğlu da seninle gelmeli”, Onun birliklerle gitmesine izin ver, ve efendim kralın işlerini yapması ve efendim kralın kalesini tamir etmesi için Nabû-hamatua’nın burada kalmasına izin ver.”¹⁵⁰⁷

Mektupta, eyalet valilerinin Asur kralının emriyle ve Asur kralı adına sefer düzenledikleri anlaşılmaktadır. Mektuptan anlaşıldığı üzere, eyalet valilerinin düzenledikleri sefer esnasında birbirlerini destekledikleri ve askeri birliklerini birleştirerek hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Asur kralı gönderdiği emirle sefer gidişatının nasıl olduğunu eyalet valisine sormaktadır. Ancak eyalet valilerinin düzenlediği seferlere katılmayanlar ya da eksik katılanlar da olmaktadır. Bu yüzden eyalet valileri sefere katılacak diğer eyalet valilerinin birlikleriyle eksiksiz katılmaları için Asur kralına mektuplar göndermişlerdir. Şarru-emuranni’nin gönderdiği mektup bu duruma örnek oluşturmaktadır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“... Geçen yıl Bel-iddina’nın oğlu benimle sefere gelmedi ama en iyi adamları evde tuttu ve benimle sadece genç erkek çocukları gönderdi. Şimdi kral, efendim, bana bir katır ahır görevlisi göndersin, onun gelip benimle gelmesini sağlasın. Aksi takdirde, (yine) geri çekilecek, uzaklaşacak, gönülsüzce tetikte kalacak ve kesinlikle benimle [gelmeyecek], [en iyi adamları] evde tutarak benimle sadece genç erkekleri gönderecek.”¹⁵⁰⁸

Mektubun içeriğine baktığımızda, eyalet valileri her ne kadar Asur kralı adına askeri seferler düzenleme yetkisine sahip olsalar bile, sefere katılmayanların da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Eyalet valileri de bu sorunlarla karşılaşmamak için sefere çıkmadan önce Asur kralına mektup göndererek olası aksamaların giderilmesini istemişlerdir.

Eyalet valilerinin ayrıca askeri seferlere çıkan Asur ordusu için ihtiyaç duyulan gıdayı sağlamaları gerekmektedir. Sefer güzergahında bulunan eyaletler önceden bilgilendirilerek gerekli hazırlıkları yapmaları istenmiştir. Valiler, bu kapsamda ihtiyaçları karşılamak için hazırlıklar yapmışlardır. Konuyla ilgili belgede şöyle geçmektedir:

¹⁵⁰⁷ SAA V, 199.

¹⁵⁰⁸ SAA V, 200.

“... Ullusunu, Sirdakku'daki kalesinde, orduma hizmet etmek üzere, ülkesinin insanlarıyla birlikte sadakatle bekledi. Sanki benim görevlilerim, Asur ülkesinin valileriymiş gibi ordumu beslemek için askerlerimin önüne un ve şarap yığdı. ...”¹⁵⁰⁹

Belgeden, sefer esnasında ordunun ihtiyaç duyduğu erzakların Asur valileri tarafından karşılanması gerektiğini söylemek mümkündür. Asur kralları bu ihtiyaçların sağlanmasını eyalet valilerine bırakarak merkezden erzak taşımayı da azaltmış olabilir. Bu şekilde ordu daha hızlı hareket edebilmiştir. SAA V; 250 nolu mektupta bu hazırlıkların yapıldığı görülmektedir. Mektup, Asur kralı II. Sargon'a kuzeydoğu bölgesinden gönderilmiştir. Askeri sefer için Kar-Aşşur eyaletinde toplanacak Asur ordusu için hazırlıkların yapılması Asur kralı tarafından istenmiştir. Göndericisi belli olmasa da muhtemelen Kar-Aşşur valisi tarafından Asur kralına gönderilen mektupta askerler ve yük hayvanları için depoladığı tahıl ve hayvan yemi hakkında bilgi vermektedir. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“Efendim, krala: hizmetkarınız [NN]. [Efendim], krala şifalar olsun! 2. günde [Kar-Aşşur]'a vardık. Başkomutan, [..., baş] saki, Taklak-ana-Be[l, Išmann]i-Aşşur ve Si'imm]ê, Tillê, Guzan[a ve İsa]na valileri: bunlar Kar-Aşşur'a [bizimle] gelen ileri gelenlerdir. Biz kral[ın işini] ya[pıyoruz]. Efendim kral[ın] depolanmış tahılla ilgili bana yazdığına gelince: “[Şehriniz tarafından bir takvim ayında (tüketmek) için depolanmış tahıl (verilerini) bana gönder!”- Şimdi yük hayvanlarının günlük (tüketim) hayvan yemi ve depolanan tahılın miktarını listeledik ve (bu bilgiyi) krala, efendime gönderiyoruz: 470 homer¹⁵¹⁰ hayvan yemi, askerler için 549 homer 4 seah¹⁵¹¹ tahıl, hepsi 1.019 homer, 4 seah bir günlük [...]. 108 homer hayvan yemi, askerler için 155 homer 6 seah tahıl, hepsi 263 homer 6 seah günlük, ki [...] ve Lahi[ru] eyaletinde onların şehirleri [...]. [Toplam olarak, 57]8 homer [günlük] hayvan yemi, aylık (ise) [17,3]40 homer tahıl yapar. [Toplam olarak homer] askerler için günlük tahıl, aylık da [21,150 ho]mer yükü tahıl (yapar); [bütünüyle, 38,4]90 homer hayvan yemi ve [k]ralın [adamları] için [aylık] depolanmış tahıl, artı ileri gelenlerin ne [...]. Ve efendim, krala yazdığım savaş düzenine

¹⁵⁰⁹ ARAB II, 148.

¹⁵¹⁰ Tevrat ve İncil'de geçen İbranilerin kullandığı hububat ölçü birimi. Bir homer (=1 kor) 370 litreye denk gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Garo Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri* (İstanbul: AKMED, 2003), 14.

¹⁵¹¹ Yaklaşık 8,5 litreye eşit olan İbrani hacim birimi.

gelince [eğer kral] efendim, öyle em[reder]se, [bunu hazırlayacağız]. Bu [mektubu] bizim tarafımızdan se[çilen] bir katip [yaz]dı.”¹⁵¹²

Eyalet valilerinin Asur kralı adına seferler düzenlediği ve vergi topladığı aşağıdaki mektupta da görülmektedir. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“[Büyük efendim Šamaš, sana] soruyorum, [Med bölgesine] adamları, at[ları ve onların sorumluluğundaki ordusu]yla at haracını toplamaya [giden] valiler ve ileri gelenler [bu] yolculukların[da] Me[d askerlerinden, İskit askerlerinden ya da he]rhangi [diğer düşmandan] kaçabilecek ya da [kendilerini] kur[tar]abilecek mi?”¹⁵¹³

Kraliyet ordusunun başkentten hareket edip sınıra varması uzun sürdüğünden böyle durumlarda eyalet valileri kral tarafından görevlendirilmekteydi. Başarılı seferler gerçekleştiren eyalet valilerinin isimleri rölyef ya da saray duvarlarındaki kitabelerde yer almıştır.¹⁵¹⁴ SAA I; 70 nolu mektupta Tab-šar-Aššur, Asur kralı II. Sargon’a gönderdiği mektupta Med ve Manna bölgesine gerçekleştirilen seferi saray duvarına yapıldığını ve isimlerin tamamlandığını yazmıştır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“Efendim, kral Mannaa (ve) Med’e yönlendirdiğimiz önceki seferimizin Eski Saray’ın duvarlarında [... tasvir edildiğini] biliyor. ... onların [i]simleri [tamam]landı.”¹⁵¹⁵

3.3.Eyaletlerdeki Kaleler ve Garnizonlar

Orta Asur Dönemi’nde oluşturulan kaleler hem yolları hem de Fırat Nehri’ni korumak için inşa edilmiştir. Ayrıca vergi ve haraç toplama merkezleri olarak da kullanılmıştır.¹⁵¹⁶ Yeni Asur Dönemi’nde de kaleler vergi ve haraçların toplanıp merkeze gönderildiği alanlar olmuştur. Yeni Asur Dönemi’nde tarım alanlarının güvenliğini ve işlerliğini sağlamak için kalelerin savunma ve güvenlik amacıyla oluşturulması aslında Orta Asur Dönemi’nden alındığını ve geliştirildiğini göstermektedir.

Yeni Asur Dönemi’nde kaleler şehirlerin ya da köylerin dışında sınır bölgelerinde stratejik olarak önemli yerlerde oluşturulmuştur.¹⁵¹⁷ Kaleler, Yeni Asur Devleti’nin kraliyet mektupları ve belgelerinde *birtu* ya da *HAL.ŠU* olarak yer almıştır. Kaleler

¹⁵¹² SAA V, 250.

¹⁵¹³ SAA IV, 67.

¹⁵¹⁴ Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 20.

¹⁵¹⁵ SAA I, 70.

¹⁵¹⁶ Tenu, “Building the Empire Settlement Patterns in the Middle Assyrian Empire”, 81.

¹⁵¹⁷ A. L. Oppenheim-Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: 2-B*, Vol. 2, 40. Baskı (Chicago: The Oriental Institute, 1998), 261.

bulundukları bölgedeki eyaletlere bağlıydı. Garnizon işlevi gören kaleler ile oluşabilecek ayaklanmaların önlenmesi amaçlanmıştır.¹⁵¹⁸

Kaleler, seferlerin ve istihbarat faaliyetlerinin gerçekleştirildiği garnizon ileri karakolları olan askeri merkezlerdi. Çevre bölgeleri gözetleme, haberleşme ve bilgilerin aktarıldığı iletişim merkezleri olarak işlev görmektedir. Ayrıca Asur ideolojisini de çevresine yaymaktaydı. Yeni Asur Devleti, toprakları fethedip yayılarak değil, kurduğu geniş iletişim ağıyla birlikte imparatorluk kimliğini kazanmaya başlamıştır. Önemli noktalarda yeni kaleler ya da garnizonlar kurarak bu kimliğini korumaya ve geliştirmeye devam etmiştir.¹⁵¹⁹ Yeni kale ve garnizonların kurulmasıyla birlikte çevre bölgeler Asur kontrolü altına alınmak istenmiştir. Böylece kaleler arasındaki bölgelerin Asur egemenliğine girmesi de kolaylaşmıştır.

Yeni Asur Devleti kralları sınır bölgelerinde kale ve garnizonlar oluşturularak sınır güvenliğini sağlamaya çalışılmışlardır. II. Asurnasirpal'ın Kurkh Monoliti yazıtında II. Salmanassar tarafından Nairi ülkeleri sınırlarında garnizonların oluşturulduğunu anlamaktayız. Bu garnizonların Aramiler tarafından ele geçirildiğini belirttikten sonra tekrar aldığını ifade etmektedir. Yazıtın ilgili kısmında bu bilgiler şöyle geçmektedir:

*“Benden önceki Asur kralı prens Salmanassar'ın (II) Nairi ülkeleri sınırında yaptırdığı garnizonlar olan Sinabu ve Tidu kentleri kalelerini Aramiler tarafından zorla ele geçirilmişlerdi. Ben tekrar aldım. ... Nairi ülkesinde Asur kalelerini ellerinde tutan Asurluları huzur içerisinde oturulur kıldım. ... Nairi topraklarının hasadını topladım (vetopraklarım olan Tuşha, Damdammusa, Sinabu, (ve) Tidu kentlerinin geçimi için) (onu yani hasadı) depoladım.”*¹⁵²⁰

Yeni Asur Devleti kralları özellikle kuzey ve kuzeydoğu bölgesindeki sınırların güvenliği için kaleler inşa etmişlerdir. Urartu sınır bölgelerinde Urartu ve Manna arasındaki bölgede 20'den fazla kale inşa edilmiştir.¹⁵²¹ Bu bölgede kalelerin inşa edilmesi Urartu Devleti'nin genişlemesine karşı olarak sınırların güvenliğini sağlamak

¹⁵¹⁸ Bradley J. Parker, *Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier*, *Iraq* 59 (1997), 77; Nathan Morello, “Frontiers and Fortifications in Assyria: An Introduction”, *Broadening Horizons* 4, ed. Giorgio Affanni et al. (Oxford: Archaeopress, 2015), 243; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 211.

¹⁵¹⁹ Parker, *Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier*, 77.

¹⁵²⁰ RIMA II, A.0.101. 19; 85b-97.

¹⁵²¹ Frederick Mario Fales, “The Rural Landscape of the Neo-Assyrian Empire: A Survey”, *State Archives of Assyria Bulletin* IV (1990), 105; Morello, “Frontiers and Fortifications in Assyria: An Introduction”, 243.

için olmuştur. Asur kralları eyalet olarak düzenledikleri bölgelerin güvenliğini sağlamak ve Asur kontrolünü devam ettirmek için kaleler oluşturmuşlardır. Bu kapsamda, Marqasi, Kummuh, Tabal ve Melid’de eyaletlerin kurulması ve söz konusu bölgelerde kalelerin de yapılması bu kontrolün devamlılığını istediklerini göstermektedir.¹⁵²² Kaleler genellikle geçiş bölgelerini kapsayan önemli noktalarda kurulmuştur. Bölgede bir yerleşim yeri varsa kaleye dönüştürülmüştür. Ancak yerleşim olmadığında da yeni bir kale oluşturulmuştur. Asur topraklarına katılan bölgelerde inşa edilen kale ve garnizonlar, bir yandan bu bölgelerin kontrol edilmesini sağlarken, diğer yandan da hem bu bölgeler hem de çevresi hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamıştır.¹⁵²³ Bu yüzden kaleler aynı zamanda istihbarat merkezleri olarak da işlev görmüştür.

Kalelerde yer alanların sürekli olarak çevre bölgeleri gözetlemesi gerekmektedir. Bu bağlamda, kale komutanları tarafından Kimmerlerin Urartular’a saldırması, kaçaklar, yağmacıların, sınırı geçmeye çalışanların olması gibi durumlarda raporlar hazırlanmıştır.¹⁵²⁴ Örneğin düşman askerlerinin hareketleri¹⁵²⁵, tampon devletlerin Urartu Devleti ile olan ilişkileri¹⁵²⁶, düşman eyaletlerindeki isyanlar ve düşman casuslarının çalışmaları hakkında bilgiler¹⁵²⁷ Asur kraliyet mektuplarında yer almıştır. Dolayısıyla kaleler bir nevi Yeni Asur Devleti’nin sınırlardaki gözü ve kulağı hüviyetine sahip olmuştur.

Levant Bölgesi’nde, Mısır sınırında da birçok kale ve garnizon oluşturulmuştur. Bunlar genellikle Mısır’a yönelen sınır noktalarındaki stratejik noktalarda yapılmıştır. Çoğunluğu da Mısır’ın kontrolü altındaki bölgelerin önünde yer alan Nahal Muşur’da yer almıştır.¹⁵²⁸ Eyalet valisine bağlı bulunmalarından dolayı kalelerin inşası, bakımı ve kale için gerekli teçhizatların sağlanması eyalet valileri tarafından yapılmaktaydı.¹⁵²⁹ Valiler kalelerin durumu hakkında Asur kralına mektuplar yazarak bilgiler vermektedir. Önceden Nimrud 67 nolu mektupta yayımlanan ve sonradan SAA XIX: 60 nolu mektupta tekrardan yayımlanan belgede Tuşhan valisi Duri-Aşşur, III. Tiglat-pileser’e kale inşası

¹⁵²² Maxwell-Hyslop, “Assyrian Sources of Iron A Preliminary Survey of the Historical and Geographical Evidence”, 149-150.

¹⁵²³ Parker, “Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier”, 86.

¹⁵²⁴ Morello, “Frontiers and Fortifications in Assyria: An Introduction”, 244.

¹⁵²⁵ SAA V, 3,45, 85-88, 113, 114.

¹⁵²⁶ SAA V, 31.

¹⁵²⁷ SAA V, 12, 91, 93.

¹⁵²⁸ SAA XIX, 22; Morello, “Frontiers and Fortifications in Assyria: An Introduction”, 243.

¹⁵²⁹ Dezső, “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”, 100.

hakkında bilgi vermiştir. Duri-Aşşur'un bu mektubunda kale inşası, kale yönetimi, altyapısı, kale askeri birlikleri için depoların yapılması, su sarnıçlarının oluşturulması ve garnizon askerlerinin gelip yerleşebileceği gibi bilgiler yer almaktadır. Bu mektup, bir kalenin inşası ve yönetimi hakkında detaylı bilgilerin verildiği önemli bir mektuptur. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“Efendim, krala, hizmetkârınız Duri-Aşşur. Kralım, efendimin bana yazdığı çalışmayla ilgili. Savunma duvarı tamamlandı. ... Ana girişin kapısı yerleştirildi ve anahtar ve kilit[k] yapıldı. Avlunun Kanalizasyon boruları bitüm ile kaplandı. ... Garnizon birliklerinin depoları tamamen inşa edilmiştir. ... Dış su depo sarnıcı oldukça iyidir. Dış havuz (Sarnıç) mükemmeldir. İçeride, Dicle göletinden su iyidir. Efendim, kralım, gelsin bir baksın. Toprak altı pulluklarını, şugurru-matları, ziftleri, hamartuları ve sığırları garnizona getirip düzenliyorum. Garnizon askerleri gelip garnizona girsin. [Arpa]yı kim yetiştirecek? Belki Efendim [kral]bana bunun hakkında talimatlar göndermeli. Kraliyet 'katır evi [adamı]' [askerleri] denetledi: [x yüz]-62 adam Raşappa'[dan], ..., Arzuhinu. G[uzana] ve Arrapha valilerinin (birliklerinin) ve baş saki'in bana yardıma gelmesini sağlayacağım.”¹⁵³⁰

Mektupta görüldüğü üzere, kalenin savunma sistemi sur duvarı ile oluşturulmuştur. Kalenin ana giriş kapısından bahsedilmesi başka girişlerin de olabileceğini akla getirmektedir. Kalelerin iç mekanlarında düzenlemeler yapılmıştır. Bir bölümünde görevli memurlar yer alırken diğer bölümünde daha alt kademedeki yer alan askerlerin kaldığı odalardan oluşmaktaydı. Ayrıca kalelerde su ihtiyaçları oluşturulan sarnıçlarla karşılanmaktaydı.

Asur kralları eyalet valilerine gönderdikleri mektuplarda kalelerin inşaa çalışmalarının tamamlanması için emirler vermişlerdir. Eyalet valileri de bu çalışmalar hakkında bilgilendirici mektuplar göndermişlerdir. Amedi valisi Liphur-Bel'in II. Sargon'a gönderdiği SAA V; 15 nolu mektup buna örnek oluşturmaktadır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“[Krala efendimiz: hizmetkarınız Liphu]r-Bel. Kralın ülkesi iyidir; kaleler iyi durumda. Efendim Kral sevinebilir. ... Tarlalarla ilgili olarak, efendim, kral [x] yıl önce kralın arazisinde bir kasaba inşa ettiğimi biliyor. Efendim, kralın himayesi altında,

¹⁵³⁰ SAA XIX, 60; Parker, “Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier, 79-81.

[A]šipâ'nın tebaasından 400 (hektar) arazi satın aldım ve buna ekledim. Oraya bir kale inşa ettim. ... Bir kraliyet sarayı inşa ettim ve içine kralın resmini (heykelini) çizdim. Oraya 200 taş levha yerleştirdim ve kralın tebaasını oraya yerleştirdim. ..."¹⁵³¹

Bir diğer mektup ise Der valisi Šamaš-belu-uşur tarafından II. Sargon'a gönderilen SAA XV; 113 nolu mektuptur. Bu mektupta da vali kale çalışması hakkında bilgi vermektedir. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

*"Efendim krala: Hizmetkarınız Šamaš-belu-uşur. ... Der şehri ve kalenin durumu iyi. ... Der [iyi], [garnizonların] durumu iyi ve insanlar işlerini yapıyorlar. Bana gelince, kalede çalışıyorum ve dış duvarı inşa ediyorum. Güney ve doğu yönlerini yıkıp tekrar tuğlayla ördüm, ama henüz (çalışmayı) bitirmedim; Her ikisini de 50 tabaka yükseklikte yaptım. Şimdi kuzey ve batı istikametlerini örüyorum."*¹⁵³²

Bazı kalelerde savunma duvarlarının dışında hendekler de bulunmaktaydı. Bu hendekler bölgeye göre savunma için suyla doldurulmaktaydı. Bu duruma örnek olarak SAA I; 18 nolu mektup gösterilebilir. II. Sargon tarafından Šarru-emuranni'ye gönderilen mektupta, kalenin etrafında bir hendeğin oluşturulmasını emrettiği yazmaktadır.¹⁵³³ Kalelerde ihtiyaç duyulan teçhizatlar ve erzaklar yapılan depolarda muhafaza edilmekteydi. SAA XV; 166 nolu mektuba baktığımızda kalelerde ihtiyaç duyulan teçhizatların, tahılların ve başka gıdaların depolandığı anlaşılmaktadır. İlgili mektubun çevirisi şu şekildedir:

*"Efendim krala: Hizmetkarınız İl-ya[da]'. ... Efendim kralın toprakları ve [kaleleri] iyi durumda. Kral, [lordum] memnun olabilir. İleri gelenler Minu kalesini inşa ettiler. Luhutların kalesinden 1000 homer arpa yetiştirip orada depoladılar. Oraya 10 homer tuz, 16 [...s] kudimmu tuzu, 30 testi yağ, 18 testi nafta, 30 yay, 20.000 [...] ok, 10.000 ok mili, 100 [...], iki talent [...] yün ve üç talent, ve 100 Itu'alı ve Saray Gurruları eşliğinde oraya memurumu atadım."*¹⁵³⁴

Kalelerde tahılların depolandığını gösteren bir başka mektup ise SAA XIX; 200 nolu mektuptur. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

"Rapiša [kasabasına gittim]. [Gözetleme kulelerini] o[raya] yerleştirdim ve on[ları alarma geçirdim], [arpayı] taşıdım ve [oraya] yığdım ve oraya asker getirdim.

¹⁵³¹ SAA V, 15.

¹⁵³² SAA XV, 113.

¹⁵³³ SAA I, 18.

¹⁵³⁴ SAA XV, 166.

Oradan [...li ve Menaga'ya gidiyorum, Aššur-be[lu-taqq]in'in (iki) ka[lesi] için. Alarma geçirilmedikleri yerde onları alarma geçireceğim, ve arpa taşıyacağım, oraya yığacağım ve onların içine asker getireceğim. Bel-aplu-iddina'nın altına yerleştirilen kaleleri [teçhizat]la[n]dırdım şöyle dedim: "[...li] (ve) Menag[a ...]".¹⁵³⁵

Kalelerde yaşayan asker ve sivil insanların ihtiyaçlarını karşılamak için hayvanlar da bulunmaktaydı. Bu hayvanlar içerisinde at, koyun ve yük hayvanlarının bulunduğu mektuplarda görülmektedir. SAA XIX; 198 ve 222 nolu mektuplarda kalelerde atların ve yük hayvanlarının olduğu anlaşılmaktadır. Mektupların ilgili kısımlarının çevirisi şu şekildedir:

"... Ayrıca bir kale inşa ediyoruz [...] ve oraya muhafızlar yerleştireceğiz. [L] muhafızlar için yük hayvanları toplayıp buraya gelsin [...]. Kralın [efendimin bana yazdığına] gelince: "hayvan[lar.....]"."¹⁵³⁶

*"... [Bana] dediler ki: '22 atı besleyeceğiz ve aynı zamanda [koyunları] da besleyeceğiz. Tu...'nun ilk görev yılında. Eğer kral, efendimiz öyle emrederse; Ben (yem) vereceğim, onlar da (atları) besleyecekler. Kalede şarap mahzeni bulunmamaktadır. Şimdi onları oraya götüreceğim, atları taşıyacağım ve besleyeceğiz."*¹⁵³⁷

Ancak kalelere tahıl ve gıdaların taşınması bazen sorun yaratabilirdi. Çünkü düşman saldırısına uğrayabilirlerdi. Eskiçağ medeniyetlerinde düşman ülkelerin saldırılar yaparak yağma yaptıkları ve ganimet topladıkları sıradan bir olgu halini aldığı ve varlıklarını bu şekilde devam ettirdikleri bilinmektedir. Dolayısıyla Yeni Asur Devleti'ne de düşmanlar tarafından saldırılar yapılması ve yağmalanması yadsınamaz. Bu duruma örnek olarak SAA V; 115 nolu mektubu göstermek yerinde olacaktır. Mektubun içerisinde kaleye erzak taşıyan Asur askerlerine Urartular tarafından saldırı düzenlendiği ve Asur askerlerinin esir edildiği yazılmaktadır.¹⁵³⁸ SAA V; 2 nolu mektupta da Amedi valisi Nashir-Bel II. Sargon'a gönderdiği mektuptan Asur kalelerinin saldırıya uğradığı, bazı kalelerin kaybedildiği görülmektedir. Mektubun ilgili kısmının çevirisi şu şekildedir:

"Urartuluların haberine gelince, karşımdaki valiye gönderdiğim elçim geri dönmüş; Efendim, kralın bana yazdığı gibi onunla konuştu: "Biz barış içindeyken neden kalelerimizi ele geçiriyorsunuz? Dedi ki: "Ne yapayım? Eğer topraklarınıza veya

¹⁵³⁵ SAA XIX, 200.

¹⁵³⁶ SAA XIX, 198.

¹⁵³⁷ SAA XIX, 222.

¹⁵³⁸ SAA V, 115.

*kalelerinize izinsiz girmişsem benden hesap sor. “Birlikleri onunla birlikte toplandı; Harda’da nöbet tutuyor. Bu onlarla ilgili haberdir.”*¹⁵³⁹

Bu mektuptan anlaşılacağı üzere, barış dönemlerinde bile kalelere saldırılar olabilmekteydi. Bu yüzden kalelerin çevre bölgeleri sürekli kontrol etmesi ve olası bir saldırıda kaleleri savunmaları gerekmektedir.

Eyaletlerden Asur kralına gönderilen mektuplarda da kaleler ve garnizonlar hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu mektuplara örnek olarak aşağıdaki mektupları göstermek yerinde olacaktır. Amedi valisi olan Nashir-Bel, II. Sargon’a yazdığı SAA V; 2 nolu mektupta kaleler hakkında bilgi vermektedir:

*“Efendim kralıma, hizmetkârınız Nashir-Bel. Efendim kralıma sağlıklar dilerim. Kralın toprakları iyi durumda: Kalelerde iyi. Efendim kralım mutlu olabilir.”*¹⁵⁴⁰

Bir diğer mektup ise, Gabbu-ana-Aşşur tarafından II. Sargon’a gönderilen SAA V; 122 nolu mektuptur. Mektupta muhtemelen kaledeki kaynaklardan ve ekipmanlardan bahsedilmektedir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

*“... Şimdi bir [memurum] bir katiple birlikte ayrılıyor; efendim kralın huzuruna girsinler ve efendim kral bana/ona/onlara kalede ne bıraktıklarını sorsun. Kral, efendimiz, “Onu ben atadım, ama (hiçbir şey) başaramadı!” demesin.”*¹⁵⁴¹

SAA V; 152 Aşşur-alik-pani’nin II. Sargon’a gönderdiği mektupta, garnizonlar, raporlar ve kalelere gönderilen askerlerden bahsedilmektedir.

*“Efendim krala: Hizmetkarınız Aşşur-alik-pani. Kral, efendimiz, ... garnizonlar hakkında, raporlar hakkında ve işlerin hızlandırılması hakkında bana yazdığı bu sözler - kral, efendim, çok şey yaptı ... hizmetkarı! [Kralın, efendimin bana yazdığı] İtualılara gelince, onları [...] garnizonlara, ..., kasabalara ve kalelere atayacağım.”*¹⁵⁴²

SAA XV; 119 nolu mektupta da Asur kralı II. Sargon Şamaş-bel-uşur’a göndereceği bütün samanın kalenin içine alınmasını istemiştir. Şamaş-bel-uşur da Asur kralının emrini yerine getirdiğini ve arpa istihkaklarını da yaptığını yazmıştır.¹⁵⁴³

¹⁵³⁹ SAA V, 2.

¹⁵⁴⁰ SAA V, 2.

¹⁵⁴¹ SAA V, 122.

¹⁵⁴² SAA V, 152.

¹⁵⁴³ SAA XV, 119.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, birçok mektupta kalelerden ve kalelerin durumundan söz edilmektedir. Asur krallarının kaleler hakkında sürekli bilgilendirilmesi, kalelerin sahip olduğu siyasi ve sosyal önemlerini ortaya koymaktadır. Kalelerin güvenli ve sağlam olmaları sayesinde Yeni Asur Devleti'nin bu bölgelerdeki etkinliği artmıştır.

Coğrafi olarak önemli bölgeleri kapsayan yol güzergahları ve geçitlerdeki yapılar kalelere dönüştürülmekte ve eyaletlere bağlanmaktaydı. Bu kapsamda, Asur kralları yıllıklarında ele geçirdiği bölgelerin kalelerini de Asur sınırlarına eklediklerini kaydetmişlerdir.¹⁵⁴⁴ Ayrıca kaleler tarım alanlarına yerleştirilen sürgünlerin kontrol edilmesi, oluşturulan tarım alanlarının işlerliğini ve güvenliğini sağlamaktaydı.¹⁵⁴⁵ Kalelerde genellikle Asur halkı ve sürgün edilen insanlar yaşamıştır. Bu bağlamda, yeni köylerin kurulması ve tarımsal faaliyetleri gerçekleştirme amacıyla farklı bölgelerden sürgün edilenler bu bölgelere getirilerek yerleştirilmiştir.¹⁵⁴⁶ Böylece sınır bölgelerindeki ileri karakol görevinde olan kalelerde siviller de yaşamış olmaktadır.¹⁵⁴⁷ Kalelerde yaşayan sivil halka tarım arazileri tahsis edilmiş ve tarım araçları kalelere getirilmiştir. Kalelerde yaşayan sivil halk kendi ihtiyaçlarını gidermek için tarım faaliyetlerinde bulunmuşlardır.¹⁵⁴⁸ Bu bağlamda, kaleler güvenliği sağladığı kadar, tarımsal üretimin devamlılığını sağlamada da önemli rol oynamıştır. Kalelerin bu özelliği kendi ihtiyaçlarını karşıladığını ortaya koymuş ve ekonomik olarak da ihtiyaç duyulan ürünleri karşılamıştır. Yeni Asur Devleti'nin ekonomisi tarıma bağlı olduğu için ele geçirilen bölgelerde tarımsal süreklilik oldukça önemliydi. Fethedilen yeni bölgelerdeki tarımsal üretimin devamlılığı da bölgenin güvenliğini sağlayan kale ve garnizonlar sayesinde mümkün olmuştur.

Kaleler vassal devletlerden gelen haraçların toplandığı merkez olması yanında, ticaret yollarını da kontrol etmekteydi. Bu kapsamda, doğu eyaletlerinde görüldüğü gibi Büyük Horasan Yolu etrafında önemli noktalarda kalelerin kurulması, ele geçirilen şehirlerin kalelere dönüştürülmesi bölgedeki ticaretin güvenliğini sağlama amacı taşımıştır.

¹⁵⁴⁴ ARAP I, 467, 506,508, vd.

¹⁵⁴⁵ Morello, "Frontiers and Fortifications in Assyria: An Introduction", 244.

¹⁵⁴⁶ Parker, "Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier", 84.

¹⁵⁴⁷ Morello, "Frontiers and Fortifications in Assyria: An Introduction", 243.

¹⁵⁴⁸ Parker, "Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier", 83.

Kaleler hakkındaki mektupların çoğunda “*efendim, kralın kaleleri iyidir*” ifadesi yer almaktadır. Lukko, sadece veliaht prenslerin “*kralın bütün kaleleri iyi durumda*” iddiasında bulunabildiklerini ifade etmektedir. Çünkü veliaht prenslerin bu iddiası, dolaylı olarak Yeni Asur Devleti’nin bütün kalelerini kapsadığını öne sürmektedir.¹⁵⁴⁹ SAA mektuplarına baktığımızda bu ayrımın olduğu göze çarpmaktadır. Veliaht prenslerin yazdığı mektuplarda *kralın bütün kaleleri iyi durumda* ifadeleri yer almaktadır. Örneğin; SAA I ve XIX’da yer alan bazı mektuplarda veliaht prensler olan Sanherib ve Ululayu’nun gönderdiği mektuplarda “*Krala efendim: Hizmetkarınız Sin-ahhe-riba/Ululayu. Efendim krala sağlıklar dilerim! Asur iyi durumda, tapınaklar iyi durumda, kralın bütün kaleleri iyi durumda. Efendim, kral gerçekten sevinebilir.*” ifadeleri yer almaktadır. Veliaht prenslerin kaleler ile ilgili yazdığı mektuplarda Asur ve tapınakların da yer alması, Asur’un bütün kalelerden bahsettiklerini ortaya koymaktadır.¹⁵⁵⁰ Eyalet valilerinin mektuplarında yazdıkları “*kralın kaleleri iyi*” ifadesi ise sadece kendi eyaletlerinde bulundukları kaleleri kapsadığını anlaşılmaktadır.¹⁵⁵¹

Kaleler çoğunlukla MÖ 8-7. yüzyıllardaki mektuplarda geçmektedir. Kale ve garnizonlar bulundukları bölgeleri güvenli alanlar yapması ile ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesine de imkân sağlamıştır. Kurulan kale ve garnizonlar sayesinde tarımsal faaliyetler için köy ve kasabalar oluşturulmuştur. İnşa edilen kaleler ve garnizonlarla birlikte, mevcut bölgelerin kullanılması sağlanmıştır. Kaleler sadece askeri hareketler için değil aynı zamanda ileri karakol ve imparatorluk merkezi arasındaki casusluk bilgilerinin iletilmesinde kilit nokta olmuştur. Mektuplardan, özellikle kuzey bölgesi ile ilgili, kalelerin Asur’un bölgedeki varlığı için önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Kale ve garnizonlarla oluşturulan savunma sistemi, çatışmaları komple sona erdirmese de büyük çatışmaların meydana gelmesini ve Urartu’nun cepheden saldırısını engellemiştir denilebilir.

3.4.Eyaletlerdeki Haberleşme Sistemi

Yeni Asur Devleti sınırlarının genişlemesi ile birlikte, hakimiyet kurduğu bölgelerden haberdar olmak ve ortaya çıkan karışıklıkları azaltmak için imparatorluk sınırları içerisinde iletişimi hızlandırmak istemiştir. Bu kapsamda, Yeni Asur Devleti eski

¹⁵⁴⁹ Mikko Luukko, “On Standardisation and Variation in the Introductory Formulae of Neo-Assyrian Letters”, *Iraq LXXIV* (2012), 101.

¹⁵⁵⁰ SAA I, 29,31, 33, 34, 35, 36, 37, 38; SAA XIX, 2, 8-11, vd.

¹⁵⁵¹ SAA I, 208; SAA V, 1, 2, 3, 6, 10-12, 14-15, 21-35, 37, 40, 80, 92, 128, 144; SAA XV, 112-113, 115, 129-133, 155-156, 158, 162, 164, 166, 171, 174, 196; SAA XIX, 61, 63-64, 79, vd.

ticaret yollarını kullanarak devleti kuzeyden güneye ve batıdan doğuya doğru birbirine bağlayan Kral Yolu'nu (*hūl šarri*) oluşturmuştur. Kuzey Suriye ve Türkiye'nin güney kısımlarını Ninive'ye bağlayan Kral Yolu doğu-batı ana yol hattı şeklinde yapılmıştır.¹⁵⁵² Kral Yolu (*hūl šarri*) büyük ihtimalle III. Salmanassar ve III. Tiglat-pileser dönemi arasında yapılmıştır. Kessler doğu-batı şeklindeki kuzey Mezopotamya Kral Yolu'nun batı bölümünün III. Adad-nirari döneminde bölgedeki *turtānu* olan Şamsi-ilu zamanında oluşturulduğunu önermiştir.¹⁵⁵³ III. Adad-nirari döneminde belgelerde yer almıştır.¹⁵⁵⁴ Yeni Asur Dönemi Kral Yolu genellikle geleneksel ticaret yollarını takip etmektedir. En erken belgeler III. Adad-nirari döneminden gelmektedir. Bundan dolayı daha kesin tarihler belirlemek oldukça zordur.

Kral Yolu'nun başlangıç noktası Asur başkentleri olmasıyla birlikte, Asur kaynaklarında Fırat'ın batı bölgesinden Kral Yolu (*hūl šarri*) terimi yer almamaktadır. Yazılı kaynaklarda Fırat'ın batısındaki Kral Yolu ile ilgili verilerin eksik ya da yetersiz olmasından dolayı yolun büyük ihtimalle Fırat'a kadar devam ettiği düşünülmüştür. Kuzey Mezopotamya bölgesi için Kral Yolu terimi için çok az yazılı kaynak mevcuttur. Kaynaklarda geçen yerler Guzana ve Nasibina arasında yer almaktadır.¹⁵⁵⁵ Bu bağlamda, Guzana ve Nasibina arasındaki yol kaynaklarda belgelenmiş olup, Girnavaz'da bulunan metinlerin birinde de Kral Yolu'ndan "*kral yoluna bağlı*" şeklinde bahsedilmiştir.¹⁵⁵⁶ Kessler, SAA VI; 328 nolu mektupta yer alan Nemed-İstar'daki Kral Yolu'nun Nasibina'dan Asur merkezine devam eden yol boyunca olduğunu varsayarak yazılı belgelerin yolun doğru olduğunu kanıtlayacağını belirtmiştir.¹⁵⁵⁷ Dicle Nehri'nin doğusundaki yol daha karışıktır. Arzuhina'dan Mazamua'ya giden yol ND 2734, ND 2416 ve ND 2457 nolu belgelerde ana yol olarak açıklanmıştır.¹⁵⁵⁸ SAA I, 97 nolu mektupta Arapha'ya giden yolun vadiler ve sazlıklar tarafından engellendiği, Dicle Nehri boyunca yönelen yol ise daha iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁵⁹ Mektubu yazan

¹⁵⁵² Frederick Mario Fales, "Rivers in Neo-Assyrian Geography", *Neo-Assyrian Geography*, ed. Mario Liverani (Rome: Università di Roma, 1995), 207; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 236.

¹⁵⁵³ Karlheinz Kessler, "“Royal Roads” and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System", *Assyria 1995 Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995*, ed. S. Parpola- R. M. Whiting (Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1997), 130.

¹⁵⁵⁴ SAA XII, 1.

¹⁵⁵⁵ Kessler, "Royal Roads" and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System", 131.

¹⁵⁵⁶ Veysel Donbaz, "Some Neo-Assyrian Contracts from Girnavaz and Vicinity", *State Archives of Assyria Bulletin* II/1 (1988), 8.

¹⁵⁵⁷ Kessler, "Royal Roads" and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System", 131.

¹⁵⁵⁸ H. W. F. Saggs. "The Nimrud Letters, 1952: Part IV", *Iraq* 20/2 (1958), 188.

¹⁵⁵⁹ SAA I, 97.

Asur yöneticisi kral yolu (*hūl šarri*) terimini kullanmadığı için bu yolların kraliyet yolu olduğu kesin olarak söylenemez. Bu bağlamda oluşturulan bütün yolları Kral Yolu olarak adlandırmak yanıltıcı olabilir.

Yine de eski ticaret yolları ve bölgesel yolların eklenmesiyle Asur’u kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru kat eden Kral Yolu’nun oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, SAA VI; 335 nolu mektuptan Kral Yolu’nun sadece doğu batı şeklinde olmadığı, kuzey güney şeklinde kollara ayrıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁶⁰ Buradaki yol Habur boyunca Qatni’den Dur-Katlimmu’ya devam etmektedir. NALK 83: 5’teki bilgilere göre, muhtemelen Harran’a yönelen bir kraliyet yolu oluşturulmuştur. Böylece doğu-batı çizgisinden ayrıldığını göstermektedir. Çünkü bu şehirler doğu-batı çizgisinde devam eden yolun daha kuzeyinde yer almaktadır. Ancak belge kırık olduğu için kral yolunun Balih Nehri’nden Harran’a devam eden Kral Yolu mu olduğu ya da tamamen farklı bir yol mu olduğu anlaşılamamaktadır.¹⁵⁶¹

Kral Yolu, imparatorluğun önemli merkezlerini birbirine bağladığı gibi, eyaletleri de Asur merkezine bağlamıştır. Kral Yolu, Kuzey Mezopotamya bölgesindeki Dur-Katlimmu, Harran, Guzana ve Nemed-Iştar gibi çoğu merkezlerden geçmiştir.¹⁵⁶² Kurulan iletişim ağları sayesinde Yeni Asur Devleti eyaletlerle yakın bir şekilde birbirine bağlanmıştır.¹⁵⁶³ Ancak, Fırat’ın batısında veya Asur merkezinin kuzeyinde bu terimin eksikliği, bütün önemli Asur eyaletlerinin kraliyet yoluna entegre edildiği varsayımını desteklemek için engel oluşturmaktadır.¹⁵⁶⁴

Yeni Asur Devleti, birbirine sınır bölgeleri alıp genişlemek yerine, mevcut olan iletişim yollarını geliştirmek ya da merkeze uzak bölgelerde yeni iletişim yolları kurarak genişlemek istemiştir. Yeni Asur Devleti oluşturduğu yönetim sistemi ve haberleşme sistemiyle farklı bölgelerden haberlerin Asur merkezine daha hızlı gönderilmesini sağlamıştır. Bu yüzden Yeni Asur Devleti, geliştirdiği iletişim ve haberleşme sistemiyle birlikte MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluk hüviyetini kazanmaya başlamıştır.¹⁵⁶⁵ Liverani, bir imparatorluğun geniş bir toprak parçası değil, maddi

¹⁵⁶⁰ SAA VI, 335.

¹⁵⁶¹ Kessler, “Royal Roads” and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System”, 131.

¹⁵⁶² Fales, “The Rural Landscape of the Neo-Assyrian Empire: A Survey”, 99.

¹⁵⁶³ SAA I, 233; Radner, “Neo-Assyrian Period”, 886.

¹⁵⁶⁴ Kessler, “Royal Roads” and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System”, 133.

¹⁵⁶⁵ Peter Dubovský, “The Role of Emissaries (*širāni*) in the Assyrian Administrative Machinery: What should an Emissary Learn about Assyria?” 751; Aster, “Assyrian Control Points in the Domination of the Southern Levant in the Reign of Tiglath-Pileser III”, 47.

malların taşındığı bir iletişim ağı olduğunu söylemektedir.¹⁵⁶⁶ Bunun sonucunda Bedford, Yeni Asur Devleti’ni malların ve materyallerin taşındığı iletişim ağı olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁶⁷ Bu bağlamda, Yeni Asur Devleti iletişim ağları sayesinde birbirine bağlanmıştır. İmparatorluk oluşturmada esneklik kilit anahtar niteliğindedir. Bu yüzden Asur kralları geliştirdikleri iletişim ağına ihtiyaç duydukları esnekliği sağlayarak devletten imparatorluğa dönüşmüştür denilebilir.

3.4.1.Eyaletlerdeki Yol İstasyonları (bēt mardēti)

Yeni Asur Devleti haberleşme sisteminde Kral Yolu oldukça önemliydi. Kral Yolu’nun en belirgin yönü *marditu*’lar şeklinde oluşturulan yol istasyonlarıydı. Akadca *bēt mardēti/marde(i)tu* kelimesi menzil, menzil evi, yol, yol istasyonu, rota, yol kenarı konaklama yeri ve bölgeler arasındaki mesafe anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁶⁸

Yeni Asur Devleti, haberleşmeyi sağlamak için eyalet bölgelerinde yol istasyonları oluşturmuştur. Yeni fethedilen topraklar, oluşturulan yol istasyonlarıyla birbirine bağlanmıştır. Yol istasyonları haberleşme ağı için kullanılmasına ek olarak Yeni Asur Devleti’nin siyasi gücünü sağlamlaştırma aracı olarak da işlev görmüştür.¹⁵⁶⁹ Bu bağlamda, Asur’un kontrol ettiği bölgelerdeki hâkimiyetini sürdürmesinde etkili olmuştur denilebilir.

Yollar etrafındaki yol istasyonlarının *bēt mardēti* olarak adlandırılması SAA I; 177 ve SAA X; 361 nolu mektuplara dayanmaktadır.¹⁵⁷⁰ Bu belgelerden dolayı çoğu bilim adamı sadece *mardētu* teriminin geçtiği pasajlarla birleştirmişlerdir. Parpola, Asur ana yolları etrafında düzenli aralıklarla yol istasyonları oluşturulduğunu, kraliyet ordusu ve habercileri için dinlenme yerleri olarak hizmet ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁷¹ Kessler *mardētu* teriminin otomatik olarak posta istasyonu anlamına gelmediği, sadece seferdeki bir aşama olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷² Levine ise yol istasyonlarının yollar boyunca bir günlük

¹⁵⁶⁶ M. Liverani, “The Growth of the Assyrian Empire in the Habur/Middle Euphrates Area: A New Paradigm”, *SAAB* 2/2 (1988), 86.

¹⁵⁶⁷ Bedford, “The Neo-Assyrian Empire”, 42.

¹⁵⁶⁸ A. L. Oppenheim-Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: 10/1-M*, 30. Baskı (Chicago: The Oriental Institute, 2004), 278; Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 162.

¹⁵⁶⁹ Parker, “Hegemony, Power and the Use of Force in the Neo Assyrian Empire”, 290; Bedford, “The Neo-Assyrian Empire”, 42.

¹⁵⁷⁰ Israel Eph’al, *Ancient Arabs: Nomads on the Borders of the Fertile Crescent 9th-5th Centuries B. C.* (Jerusalem: The Magnes Press, 1982), 95-98.

¹⁵⁷¹ SAA I, xiv.

¹⁵⁷² Kessler, “Royal Roads” and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System”, 134.

mesafelerde oluşturulduğu sonucuna varmıştır.¹⁵⁷³ Fales de yol istasyonlarının önemli yerlerde, sabit aralıklarla ve günlük mesafelerde olacak şekilde yapıldığını belirtmiştir.¹⁵⁷⁴ Bu görüşler sonucunda eyaletlerde bulunan yol istasyonlarının Asur haberleşme sistemi kapsamında hem ordu için hem de haberciler için kullanıldığını söylemek mümkündür.

Yeni Asur Devleti'nin iletişim sisteminde oldukça önemli bir yeri olan *bēt mardēti* yol istasyonları sadece devlet hizmeti için kullanılmaktaydı. Bu bağlamda Radner *bēt mardēti*'lerin oldukça küçük olduğunu ne yük hayvanları için ahırları ne de ürünler için depoları bulunmadığından dolayı şimdiye dek herhangi bir *bēt mardēti*'nin arkeolojik olarak tespit edilemediğini söylemektedir.¹⁵⁷⁵ Kessler de Asur egemenliğine karşı belirli bir düşmanın yanı sıra göçebe kabileler veya kaçaklarla ilgili sayısız sorunun görüldüğü Suriye gibi bölgelerde küçük kaleleri ve kontrol noktalarını gerekli kılmıştır. Ancak bu tür sorunlu alanların dışında, kontrollü yollar boyunca küçük kaleler olarak inşa edilmiş bu kadar çok yol istasyonu beklemenin olası olmadığını söylemiştir.¹⁵⁷⁶ Bu kapsamda günümüze kadar yol istasyonu olarak nitelendirilebilecek bir yapının bulunmadığı düşünülmüştür. Ancak 1995 yılında Tel Hadid bölgesinde gerçekleştirilen kazılar sonucunda Yeni Asur Dönemi'ne ait iki tablet bulunmuştur. Tabletlerden biri MÖ 698 yılına tarihlenirken, diğeri de MÖ 664 yılına tarihlenmektedir.¹⁵⁷⁷ Tabletlerin bulunduğu yerin yol güzergahına yakın olmasından dolayı bu bölgenin yol istasyonu olduğu öne sürülmüştür.¹⁵⁷⁸ Aşdod'un MÖ 712 yılında Asur eyaleti yapılması ve Asur yönetiminde olması bu görüşü desteklemektedir.

Yeni Asur Devleti'nin iletişim yol ağı atlı habercilerle sağlanmaktaydı. Bunun için kullanılan hayvanlar çiftler halindeki katırlardı.¹⁵⁷⁹ Ulakların kullanımı için katırlar (*kudunu*) gerekli ulaşım araçlarıyla donatılmaktaydı.¹⁵⁸⁰ Kar-Şarrukîn valisi Nabû-bêlu-

¹⁵⁷³ L. Levine "K 4675+- The Zamua Itinerary", *SAAB* 3 (1989), 90.

¹⁵⁷⁴ Fales, "Time in Neo-Assyrian Letters", 94-95; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 237.

¹⁵⁷⁵ Radner, "Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)", 63.

¹⁵⁷⁶ Kessler, "Royal Roads" and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System", 135.

¹⁵⁷⁷ Aster, "Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction", 600.

¹⁵⁷⁸ S. Z. Aster, "An Assyrian bīt mardēti Near Tel Hadid?", *Journal of Near Eastern Studies* 74/2 (2015), 281-288; Aster, "An Assyrian Loyalty-Oath Imposed on Ashdod in the Reign of Tiglath-pileser III?", 285.

¹⁵⁷⁹ SAA XV, 332; SAA XIX, 141; Radner "An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire", 73.

¹⁵⁸⁰ Radner, "Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)", 63.

ka'in tarafından II. Sargon'a gönderilen belgelerde Aşşur-da''inanni isimli görevlinin *kalliu* (aktarma sistemi) görevlisinin Arzuhinalılar'ın ekipmanlarını hazırda tutması gerektiğini yazmıştır.¹⁵⁸¹ Söz konusu belgede gerekli ekipmanların teçhizatların yol istasyonu görevlisi tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır.

Yeni Asur Devleti'nde posta iletişimde katırların tercih edilmesinde onların dayanıklı olması, uzun yıllar boyunca aktif kullanılmaları ve suda iyi yüzebilmeleri etkili olmuştur.¹⁵⁸² Çünkü Yeni Asur Devleti'nin yayıldığı coğrafya hem engebeli arazilere hem de nehirlerle sahipti. Örneğin Yeni Asur Devleti'nin Que eyaletinden Asur merkezine bir mektup gönderilmek istendiğinde bunun için izlenecek yolun bu bölümünde ikisi ana nehir olmak üzere birçok küçük nehir bulunmaktaydı. Üstelik bu nehirlerde herhangi bir köprü yoktu. Böyle durumlarda posta iletişim sisteminde katırların neden tercih edildiği ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁸³ Fales yol istasyonlarında kullanılan hayvanlar içerisinde katırların yanı sıra atların, hatta bir koşum dişi devenin de olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁸⁴ Kār-Šarrukīn valisi Nabû-belu-ka'in'in mektuplarında¹⁵⁸⁵ katırlarla birlikte atlardan da bahsetmesi, yol istasyonlarında atların da kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Eyaletlerde kral ile valileri arasındaki haberleşme mektup ya da elçiler aracılığıyla sağlanmaktaydı. Mektup ile gönderilen haberler daha hızlı iletilmekteydi. Çünkü mektup yol istasyonuna ulaştıktan sonra yeni bir kurye ve dinlenmiş yeni bir çift katır ile beklemeden yoluna devam etmekteydi. Her yol istasyonunda bu şekilde uygulanmıştır. Bu şekilde bir aktarma sistemi oluşturulmuştur. Böylece dinlenmek için geçen süre ortadan kalkmış olmaktadır. Bu sistem *kalliu* olarak adlandırılmış ve Yeni Asur Devleti'nin kurduğu yeni bir sistem olarak belirtilmiştir.¹⁵⁸⁶ Ancak Orta Asur Dönemi metinleri, elçilerin dolaşımı ile bağlantılı olarak *kalliu* teriminden¹⁵⁸⁷ ve *ina kallie* veya *ana kallie* 'den bahsetmiştir.¹⁵⁸⁸ Bu kapsamda, *kalliu* sisteminin Yeni Asur Dönemi kadar gelişme bile Orta Asur Dönemi'nde var olduğu ve miras alındığı anlaşılmaktadır.

¹⁵⁸¹ SAA XV, 83; SAA XIX, 190.

¹⁵⁸² Ebru Mandacı, *Eski Mezopotamya'da Ulaşım ve Taşımacılık* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2022), 106-107.

¹⁵⁸³ Radner "An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire", 74; Radner, "Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)", 63-64.

¹⁵⁸⁴ Fales, "Time in Neo-Assyrian Letters", 95.

¹⁵⁸⁵ SAA XIX, 193-194.

¹⁵⁸⁶ Radner, "Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)", 64; Mandacı, *Eski Mezopotamya'da Ulaşım ve Taşımacılık*, 107.

¹⁵⁸⁷ Eva Cancik-Kirschbaum, *Die Mittelassyrische Briefe aus Tel Šēh Hamad (BATSH 4)* (Berlin 1996), 5.

¹⁵⁸⁸ Paci, "Travelers in Upper Mesopotamia during the Middle and Early Neo-Assyrian Periods: Itineraries and Objectives, from East to West", 206.

Akadca *kalliu* sözcüğü kraliyet mesajı taşıyan haberci anlamına gelmektedir.¹⁵⁸⁹ Mektuplar *kalliu* sistemini kullanan haberciler, *ša qurbuti* ya da *kallapu* habercileri aracılığıyla aktarılmıştır.¹⁵⁹⁰ Haberleşme sistemi kapsamında yol istasyonlarında uygulanan aktarma sistemi gelişen Asur'da, haberciler *rab kallie* adındaki posta istasyonu komutanının emri altında çalışmıştır. Söz konusu sistem ardılları olan Persler döneminde daha kullanışlı hale getirilmiştir.¹⁵⁹¹ Ayrıca *kalliu* katır servisi, posta servisi, posta görevlisi ve ulak anlamlarını da taşımaktadır.¹⁵⁹² İmparatorluk posta sisteminde ulaklar katırlar tarafından çekilen iki tekerlekli arabalar kullanmışlardır. Şam'dan Ninive'ye ortalama 900 km mesafe olduğu düşünüldüğünde, Asur kralının mesajını taşıyan bir ulakın dinlenmeden gece gündüz yol gitmesi ve taşıdığı mesajı iletmesi yaklaşık bir haftalık süreye denk gelmektedir.¹⁵⁹³ Ancak aktarma sistemi aracılığıyla mektubun gecikmeden yoluna devam etmesi sağlanmıştır. Aktarma sisteminde kuryenin değişmesiyle birlikte kurye ile mektup arasındaki ilişki sonlanmakta ve daha güvenli olmaktadır. Mektup ile kurye arasındaki ayrıklık, aslında Yeni Asur Devleti'nin bir yeniliği ve haberleşme süresini oldukça hızlandırmaktaydı.¹⁵⁹⁴

Bu bağlamda, SAA V; 227 nolu mektupta Arzuhina eyaleti valisi Şamaş-bel-uşur'un kraliyet elçisinin II. Sargon'a yaptığı şikâyeteye olan cevabını içermektedir. Elçi, yolun Mazamua eyaletine yönelen rotasında yeterli katırları sağlamadığını bildirmiştir. Bunun üzerine vali II. Sargon'a gönderdiği mektupta durumu açıklamaktadır. İlgili mektupta aktarma sisteminin (*kalliu*) olduğu görülmektedir. Haberleşme için ise katırların çiftler halinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“Efendim, krala: Hizmetkârınız Şamaş-bel-uşur. Efendim kral sağlıklı olsun! Efendim kralın Arbailayu aracılığıyla bana yazdığı özel ulak servisine (Kalliu) gelince: “neden orada hiç özel ulak hizmeti yok?” Kraliyet muhafızı Ubru-Harran'la birlikte yanıma geldiğinde, onlar gelmeden önce Arzuhina'da Ubru-Harran'nın kullanması için iki katır koşturdum: O onları Arapha'ya götürdü, Arbilayu'nun kullanması için iki katır koşturdu ve Mazamua'ya gitti. Efendim, kral Dur-Taliti'ye bir takım [katır] ve başka bir takım Taggalag'a yerleştirip yerleştirmediğimi sor]sun! O Arzuhina'dan ayrıldığında,

¹⁵⁸⁹ CAD 8-K, 83.

¹⁵⁹⁰ Kessler, “Royal Roads” and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System”, 134.

¹⁵⁹¹ Wilson, *The Nimrud Wine Lists*, xiii; Henshaw, “Late Neo-Assyrian Officialdom”, 296.

¹⁵⁹² Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 191.

¹⁵⁹³ Fales, “Time in Neo-Assyrian Letters”, 94-95.

¹⁵⁹⁴ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 74.

Arrakdi'ye kadar bir posta istasyonundan diğerine kullanması için orada iki katır vardı. Şimdi geldiğinde, kralın, efendimin onu gönderdiği yere (giderken), Dur-Taliti'ye kadar [onun] kullanımı için Arzuhina'da iki katır koşturttum (...). Kral, efendim, Arzuhina'nın bir kavşakta olduğunu biliyor; Arzuhina'dan Arrakdi'ye kadar olan menzil (mardetu) hayvanlar için zordur. Efendim, kral Dur-Atanate'de bir katır posta servisinin kurulması için emir vermeli, böylece birbirimizi güçlendirebiliriz. ...”¹⁵⁹⁵

Elçinin şikayetine neden olan muhtemelen vali gelen elçi ile kraliyet muhafızının yollarına beraber devam etmeyeceklerini anlamamıştır. Bundan dolayı elçi gerekli katırların zamanında sağlanmadığını ve bu yüzden krala şikâyetle bulunmuştur. Vali Arzuhina'nın kavşak noktasında yer aldığına, bir ayağının Arapha eyaletine diğerinin ise Mazamua eyaletine doğru zorlu bir dağ yolundan geçtiğine dikkat çekmiş ve yeni yol istasyonu kurulmasıyla öneride bulunmuştur. Ayrıca yol istasyonlarında kullanmaları için katırları önceden hazırladığını da belirtmiştir Ek bir yol istasyonunun kurulmasını Asur kralından istemesi ve mevcut soruna çözüm bulmaya çalışması sistemin devamlı olarak hizmet etmesinin gerekliliğini de göstermektedir. Valinin sorunları çözmeye çalışması aslında yol istasyonlarının denetlendiğini göstermektedir. Mektup, aynı zamanda posta sisteminin Yeni Asur Devleti için olan önemini ve ihtiyaçların sağlanmasının valinin görevi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Sorunların çözülmesi için mevcut eksikliklerin en hızlı şekilde giderilmeye çalışılması, oluşturulan yol sisteminin iyi organize edildiğini göstermektedir.

Kalliu aktarma sistemi ana yollar etrafında günlük mesafelerde olan yol istasyonları boyunca her istasyonda hayvanların değiştirildiği bir sistemdir. Ancak Kessler SAA V; 227 nolu belgeden dolayı günlük mesafelerde yer alan her yol istasyonlarında hayvanların değiştirilmesinin çokta mümkün olmadığını belirtmiştir. Söz konusu belgede yer alan “Efendim, kral Dur-Atanate'de bir posta servisinin (*kalliu*) kurulması için emir vermeli,” kısmından yola çıkarak burada yol istasyonunun olmadığı ortaya çıkmakta ve yol istasyonunun bir günlük mesafeyi aştığı sonucuna varmaktadır.¹⁵⁹⁶ İlgili mektup incelendiğinde yeni bir istasyonun kurulmasının istenmesi Kessler'in görüşünü desteklemekle beraber, yeni yol istasyonunun kurulması isteği aslında sistemin geliştirildiğini ve günlük mesafelerde oluşturulma amacını taşıdığını göstermektedir.

¹⁵⁹⁵ SAA V, 227.

¹⁵⁹⁶ Kessler, “Royal Roads” and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System”, 134.

Asarhaddon döneminde yazılan ve göndericisi belli olmayan SAA XVIII; 119 nolu belgede söz konusu görevli habercisini mektubuyla saraya doğru yola çıkardığını ve gideceği ara bir bölgede geceyi geçirmeden saraya doğru yola devam etmesini istemiştir. Bunun için de ulaşacağı bölgedeki görevliden kendi katır ekspresi ile göndermesini istemiştir.¹⁵⁹⁷ Bu bağlamda, bir aktarma sisteminin kullanıldığı ve aktarma yerlerinde yedek katırların bulunduğu anlaşılmaktadır.

İletişim hızının çok önemli olmadığı durumlarda elçi ile haberleşme sağlanmaktaydı. Dolayısıyla kat edilecek bütün mesafeyi elçi kullanmaktaydı. Böyle durumlarda elçi mektup kadar değerli olmaktaydı. Ayrıca gönderilen haber çok önemliyse ya da bir karar alınacak durumu ilgilendiriyorsa elçiler kullanılmaktaydı.¹⁵⁹⁸ Yeni Asur Devleti'nde hem mektup gönderme hem de elçiyle haber gönderme yöntemi eşzamanlı olarak kullanılmıştır. Sanherib'in veliaht prens döneminde II. Sargon'a gönderdiği mektuplar, iki sistemin rutin olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.¹⁵⁹⁹

İmparatorluk posta sistemi kral ve memurlarının bütün Asur topraklarında güvenli ve mümkün olduğu kadar hızlı iletişim kurmalarını sağlayacak şekilde oluşturulmuştu. Ancak bu sistemi kullanmak sınırlı olup, devletin yüksek memur kesiminde yer alanlar kullanabilmekteydi. Tüccarların kullanılmasına izin verilmemekteydi. Bu görevliler “büyük olanlar” olarak ifade edilmiş ve Asur kralının bir aslanı öldürdüğünü betimleyen imparatorluk mührünü taşımaktaydılar. Ulakların taşıdıkları yüzük mühür, önemli bir mektubu taşıdıklarını göstermiş ve yol istasyonu çalışanlarının gerekli ehemmiyeti göstermelerini sağlamıştır.¹⁶⁰⁰ Kraliyet mührünün olmadığı durumlarda gönderilen mektuplar yol istasyonlarından geri döndürülmekteydi. Gönderilen mektubun ya da haberin iletilmesi için mührün olması gerekliydi. Aşağıdaki mektupta görüleceği üzere mührün olmadığı bir mektup yol istasyonlarında iletilmek için kabul edilmemiş ve geri gönderilmiştir. Mektubun sahibi de bunun üzerine krala bir mektup yazarak mühürlü kraliyet emrinin verilmesiyle mektubun kabul edilmesini ve yol istasyonlarından

¹⁵⁹⁷ SAA XVIII, 119.

¹⁵⁹⁸ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 74.

¹⁵⁹⁹ SAA I, 29, 31; Radner, “Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)”, 64.

¹⁶⁰⁰ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 77; Radner, “Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)”, 65.

gönderilmesini kraldan yazmasını istemektedir. Söz konusu mektubun çevirisi şu şekildedir:

“... Yol boyunca posta istasyonları (personeli) mektupları birin[den] diğerine göndermiş (böylece) onları krala, efendime getirecekler. (Ama) (zaten) iki ya da üç kez mektubum Kamanate, Ampihaipi ve [...]garešu kasabalarından [dan] (posta istasyonlarından) geri döndürülmüş! Onlara [mühürlü bir emir verilsin] (ki), onlar mektubumu [birinden diğeri]ne iletsinler ve onu [krala, efendime] getirsinler! ... ”¹⁶⁰¹

Asarhaddon döneminde yazılan ve göndericisi belli olmayan söz konusu mektuptan, mektupların gönderilmesi için kraliyet mührünün olması zorunluluk şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca mektupların yol istasyonları ağı aracılığıyla gönderildiği anlaşılmaktadır.

Asur'da iletişim ağının oluşturulması ilk başta askeri seferlerden kaynaklı olmuştur. Bu kapsamda, yol istasyonlarının askeri seferlerin kamp ve kontrol merkezleri ile aynı olması da kuvvetle muhtemeldir.¹⁶⁰² MÖ 8. yüzyıldaki Yeni Asur Devleti'nin varlığı yönetim merkezi ve çevresi arasındaki iletişim sistemine bağlıydı. Bu bakımdan geniş imparatorluğun organizesi ve işlevi Sargonid krallar tarafından oluşturulmuştu.¹⁶⁰³ III. Tiglat-pileser ile sınırların genişlemesi sonucunda iletişim sisteminin olması artık zaruri olmuştu. Ayrıca ilk Yeni Asur kraliyet mektuplaşmaları III. Tiglat-pileser döneminden gelmektedir. Bu kraliyet yazışmalarının iletilmesi için iletişim sisteminin düzenlenip, geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Söz konusu bu düzenlemeyi yapan ise Asur kralı II. Sargon idi. II. Sargon'dan önce kraliyet postası kanıtlarının olmaması, Onun imparatorluk posta sistemini ilk organize eden kral olduğunu düşündürmüştür.¹⁶⁰⁴ Ancak kraliyet mektuplaşmalarının III. Tiglat-pileser döneminden gelmesiyle, söz konusu düzenlemenin II. Sargon'dan önce başladığını gösterebilir. Yeni Asur Dönemi'nde düzenlenen seferler sonucunda askeri, siyasi ve ekonomik bilgilerin merkeze aktarılması, iletişim ağının aynı anda geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, eyaletlerde oluşturulan yol sistemi Asur'un söz konusu bölgelerdeki yönetimini sağlamasında önemli yer kaplamıştır.

¹⁶⁰¹ SAA X, 361.

¹⁶⁰² Kessler, “Royal Roads” and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System”, 129.

¹⁶⁰³ SAA V, xiii.

¹⁶⁰⁴ May, “Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III”, 95.

Yeni Asur Devleti'nin geliştirdiği posta haberleşme sistemi haberlerin ve mektupların hızlı gönderilmesini sağlamıştır.¹⁶⁰⁵ Akdeniz'den Basra Körfezi'ne, Zagros ve Toroslar ardındaki bölgelerde meydana gelen olaylara mümkün olduğu kadar erken müdahale etme imkanı sağlamış olup,¹⁶⁰⁶ Mezopotamya ve Anadolu'da Osmanlı Devleti'nde telegrafın kullanılmaya başladığı döneme kadar kullanılmıştır.¹⁶⁰⁷ Kral Yolu, Pers İmparatorluğu döneminden bilirse de daha önceden Yeni Asur Dönemi'nde oluşturulduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, Persler Yeni Asur Dönemi'nde oluşturulan haberleşme sistemini temel alarak daha geniş bölgelere yaymışlardır.¹⁶⁰⁸ Bu kapsamda, Yeni Asur Devleti'nin oluşturduğu bu haberleşme sistemi, daha sonraki devletler tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Öncelikle ardılları olan Yeni Babil ve Persler Yeni Asur Devleti'nin oluşturduğu iletişim sistemini temel alarak kendi sistemlerini oluşturup geliştirmişlerdir.

3.4.2.Yol İstasyonlarının Bakımı

Hızlı ve güvenilir bir şekilde uzak mesafelerden iletişim kurabilmek, imparatorluğu devam etmesinde kilit rol oynamıştır. Eyalet valilerinin yol istasyonlarının korunmasında ve sürdürülmesine yardımcı olma zorunlulukları bulunmaktaydı. Çünkü yolu istasyonları bulundukları eyalet valilerine bağlıydı. Dolayısıyla yol istasyonlarının bakımı ve ihtiyaçlarının giderilmesi eyalet valilerinin görevi olmuştur.

Ekonomik sebeplerden dolayı Asur kentleri yollarla birbirine bağlanmıştır. Etrafları da daha küçük köy ve kasabalarla çevrelenerek yeni yerleşim yerleri oluşturulmuştur.¹⁶⁰⁹ Bu bölgelerde de yol istasyonları haberleşme için yapılmıştır. Bu bağlamda, eyaletlerdeki yol istasyonları iki şekilde oluşturulmuştur. Yol istasyonları ya mevcut yerleşim yerlerinde bulunmakta ya da eyalet valileri yol istasyonları için yeni yerleşim yerlerini oluşturmaktaydılar. SAA XVIII; 192 nolu mektup yol istasyonunun mevcut yerleşim yerinde olduğunu göstermektedir.¹⁶¹⁰ Valilerin yol istasyonları için

¹⁶⁰⁵ Radner, "Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)", 68.

¹⁶⁰⁶ Radner "An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire", 93.

¹⁶⁰⁷ Radner, "Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)", 64.

¹⁶⁰⁸ Kessler, "Royal Roads" and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System", 130.

¹⁶⁰⁹ Pedde, "The Assyrian Heartland", 852.

¹⁶¹⁰ SAA XVIII, 192.

oluşturdukları yeni yerleşim yerlerinin personelleri ve nakil hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli tarımsal altyapıya sahip olması gerekmektedir.

SAA I; 177 nolu mektupta da Hesa, Argite ve Şazana köyleri *bēt mardēti* olarak geçmiştir. Belgede Hesa’da insanların eksik olduğu ve yeni insanlarla nüfuslandırılması istenmiştir. Argite *bēt mardēti*’sine şimdi rab *ālāni* unvanı alan vali vekilinin atandığı-kral kabul ederse- Şazana’ya ise Hamat valisinin *rab bēti*’si görevlendirildiği yer almaktadır.¹⁶¹¹ Bu bağlamda, yol istasyonlarının tek tip bir yapıya sahip olmadığı, yol istasyonlarının organizasyonu, yerleşim yerlerinin büyüklüğü veya vali tarafından seçilen personele bağlı olarak birbirinden farklı olabileceğini düşündürmektedir.

Asur idari metinlerinde posta müdürü ya da katır expresinden sorumlu memur olarak *rab kallie* terimleri geçmiştir. Yol istasyonlarının çoğu normalde metinlerde adıyla bahsedilen köyler gibi görünmektedir. Bu yüzden metinlerde nadiren *bēt mardēti* atamaları gözükmektedir. Yerleşim şehirlerinde ve valilerin konutları gibi kraliyet yapılarının yeni yapıldığı bölgelerde posta ve ulaşım, Asur valileri ya da diğer eyalet görevlilerinin kontrolünde olduğundan ve *kalliu*’nun hiyerarşik olarak çok düşük rütbeye sahip olmasından kaynaklı olduğunu düşünülmüştür.¹⁶¹² Ancak *kalliu* (*kallū*), kraliyet mesajını taşıyan haberci üyesi olarak geçmenin yanında, kamu işlerinin yapılması için insanları toplayan görevli olarak da geçmektedir.¹⁶¹³ Bu kapsamda, söz konusu görevlinin atamalarda yer almamış bile olsa bölgesindeki işlerin düzene koyulmasında bulunduğunu ve eyalet yöneticileri ile birlikte çalıştığını belirtebiliriz.

Eyalet valileri yol istasyonları için gerekli kaynakları yerel halktan toplayarak karşılamışlardır.¹⁶¹⁴ SAA XII; 1 nolu mektupta Nasibina ve Guzana arasında Kral Yolu boyunca olan arazilerden bahsetmesi bunu ortaya koymaktadır.¹⁶¹⁵ SAA XIX; 193 nolu mektupta Kār-Šarrukīn valisi Nabû-belû-ka’in bölgesindeki kasabalarda yol istasyonu hizmetinin kaldırılıp kaldırılmadığını Asur kralına sormaktadır. Mektupta eğer böyle bir değişim varsa artık at ve katır temin etme zorunluluğunun kendisinden alınıp söz konusu

¹⁶¹¹ SAA I, 177.

¹⁶¹² Kessler, “Royal Roads” and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System”, 135-136.

¹⁶¹³ CAD 8-K, 83.

¹⁶¹⁴ Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction”, 608; Aster, “Ashdod in the Assyrian Period: Territorial Extent and Political History”, 333- 334.

¹⁶¹⁵ SAA XII, 1; Simonetta Ponchia, “Management of Food Resources in the Neo-Assyrian Empire: Data and Problems”, *Paleonutrition and Food Practices In The Ancient Near East HANE / M*, Vol. XIV, ed. Lucio Milano (Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2014), 390.

kasaba ve köylere verilmesini istemiştir.¹⁶¹⁶ Bu bağlamda ihtiyaçların vali tarafından karşılanması gerektiği anlaşılmaktadır. Devamında Kar-Šarrukin'den Nabû-belu-ka'in'in II. Sargon'a gönderdiği SAA XIX; 194 nolu mektupta Asur kralının Nabû-belu-ka'in'den atlarının bulunduğu yol istasyonlarını rahatsız ederek gelmesini istediği görülmektedir.¹⁶¹⁷ Nabû-belu-ka'in ile Asur kralı arasındaki mektuplardan anlaşıldığı üzere yol istasyonlarındaki ihtiyaçların eyalet yönetimleri tarafından karşılanması gerekmektedir. Ancak Asur kralının valisinden böyle bir istekte bulunması tam olarak anlaşılamamaktadır. Belki de “*rahatsız etme*” söylemi aslında yol istasyonlarını denetlemesini istemesinden kaynaklı olabilir. Çünkü haberleşmenin kesintisiz olması Asur kralları için olmazsa olmazlardandı. Yol istasyonları olan *bēt mardēti*'lerin aralıksız hizmetine devam etmesi gerekmektedir.

Yeni Asur Devleti kralları sürgün ettiği insanları devletin ihtiyaç duyduğu farklı alanlarda çalıştırmışlardır. Sürgün edilenler eyalet valilerinin denetiminde olan yol istasyonlarının bakımlarının yapılması ve ihtiyaçlarının giderilmesi için valilere gönderilmiştir. II. Sargon'un Samaria'da nüfusu artırdığını belirttiği yazıtta sürgünlerin yerleştirildiği bölgeler arasında muhtemelen yol istasyonları da yer almıştır.¹⁶¹⁸ SAA I; 177 nolu mektubun ilgili kısımlarında sürgünlerin yol istasyonlarına yerleştirildiği şöyle geçmektedir:

*“Efendim, krala: Hizmetliniz Bel-liq-bi. ... Benim yol istasyonumda olan Hēsa kasabasında insanlar eksik; postane yöneticisi ve askere alma memuru orada yalnız ve (düzgünce) işletemiyorlar. Şimdi, bana 30 aileyi toplayıp oraya yerleştirmeme izin ver. Hesa'da yaşayan vali Nabû-šalla'nın zanaatkâr grubu, adamları oradalar; onları dışarı çıkarsın, Argite kasabasına yerleştirsın ve onlara tarlalar ve bahçeler versin.”*¹⁶¹⁹

Mektupta görüldüğü gibi Hesa kasabasında bulunan yol istasyonunun işletilebilmesi için gerekli insan gücü bulunmamakta ve öneride bulunarak çözümünün sağlanmasını istenmiştir.

Bir valinin yolun ne kadarına bakması gerektiği bölgedeki arazinin yapısına bağlıydı. Valilere yüklenen yük bu şekilde eşit olarak pay edilmek istenmiştir.¹⁶²⁰ SAA

¹⁶¹⁶ SAA XIX, 193.

¹⁶¹⁷ SAA XIX, 194.

¹⁶¹⁸ Postgate, “Some Latter-Day Merchants of Aşşur”, 241; Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction”, 601.

¹⁶¹⁹ SAA I, 177.

¹⁶²⁰ SAA I, 97; Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 71; Yiğit, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 217.

V; 74 nolu mektupta katır ekspresinin kraliyet emrini taşımada kullanıldığı ve belli bir bölgeye kadar gerekli katırları sağlaması gerektiği görülmektedir.¹⁶²¹ Bu bağlamda, eyaletlerdeki yol istasyonlarının bir bölgeden diğer bölgeye kadar sorumluluklarının paylaşıldığı ve gerekli ihtiyaçların yöneticiler tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır.

Yol istasyonlarının bakımı eyalet valileri arasında eşit bir şekilde dağıtılmadığı durumlar da olmuştur. Eyalet valileri de bu durumu çözmek için Asur krallarına mektuplar göndermişlerdir. Örneğin Şam valisi Bel-Duri'nin Asur kralı II. Sargon'a yazdığı SAA I; 172 nolu mektup bu duruma örnek teşkil etmektedir:

*"Efendim, kral [emirler verdi]: "[Tüm] vali[ler] sizinle birlikte çöl]ün köy[lerinden] yiyecek ve yem toplayabilir ve Adad-isse'a ve Bel-leşir, Abi-leşir'i destekleyecektir!" Ancak buna razı değiller ama itaatsizlik ediyorlar ve şöyle diyorlar: "Çöldeki köylerimiz neden bütün valilerin olsun? Köyler... iç içe!" ... Efendim, kralım bizim yol istasyonlarının üç bölümünden sorumlu olduğumuzu, onların ise her biri ikişer bölümden sorumlu olduğunu biliyor. Artık efendimiz, kral bilmeli ki onlar (bu düzenlemeye karşı) isyan ediyorlar, biz [...]."*¹⁶²²

Yol istasyonlarının düzgün işlemlerini sağlamanın valilerin görevi olduğu ve bunun devam edilmesinin masraflı olduğu gözükmemektedir. Bu yüzden Bel-duri, komşularından daha fazla yol istasyonuna baktığından yakınmaktadır. Mektuba bakıldığında, yol istasyonlarının bakımı eyaletler arasında paylaşılan bir sorumluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Etrafındaki tarlalarda gerekli ihtiyaçların sağlanması ve ürünlerin toplanması gibi durumlar bunu açıklamaktadır.

Valiler yol istasyonlarında sorunların çözülmesi için öneriler sunmuşlardır. Şupat valisinin gönderdiği SAA I: 177 nolu mektup bu yöndedir. İlgili mektupta vali olan Bel-liqbi iki yol istasyonu için atayacağı görevlilerin kabul edilip edilmemesi için II. Sargon'a danışmıştır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

*"... Eğer efendim, kral için kabul edilebilirse, vali Nabû-uşalla'ya bir mektup göndersinler ve ben de Ia'iru'yu vekil olarak orada köy yöneticisi olarak atayayım ve Sazanada Adda-hati'nin rab bēti'sini (kâhya) olarak atayayım, böylece onlar yol istasyonlarına devam edecek ve kraldan korkacaklar. ..."*¹⁶²³

¹⁶²¹ SAA V, 74; SAA XIX, 161.

¹⁶²² SAA I, 172.

¹⁶²³ SAA I, 177.

Eyalet yönetimleri tarafından bakımları yapılan yollar ve posta istasyonları sayesinde mektuplar hızlı bir şekilde gönderilmiştir.¹⁶²⁴ Bu bağlamda “... *Veliaht prensin (Asurbanipal) birlik komutanı Ahu-dur-enši, hızlı yol istasyonu sistemini kullanarak hemen bana getirecek.*”¹⁶²⁵ ifadeleri de bu görüşü desteklemektedir denilebilir. Eyalet bölgelerinden geçen yolların coğrafyaları hakkında mektuplar bilgi verse de genişliklerinin ne kadar olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹⁶²⁶ Bu yüzden eyaletlerdeki yolların genişlik ölçüleri hakkında net bilgilere sahip değiliz. Ancak Asur krallarının Kral Yolu hakkında verdikleri bilgilerden yola çıkarak çıkarımlar yapabiliriz. Bu bağlamda, Sanherib yıllıklarında Kral Yolu’nu genişlettiğinden bahsetmektedir. Asur kralı Ninive’nin başkent yapılması ile Ninive içerisinde yer alan yolun her iki tarafına diktirdiğini söylediği stelden yol hakkında bazı bilgiler edinebilmekteyiz. İlgili kısım şu şekildedir:

*“O zaman, başkentim Ninive’yi genişlettim. Sokaklarını Kral Yolu yönünde genişlettim. ... gelecekte kral yolunda küçültme olmaması için, ben Steller yaptım ve steller yolun her iki yanında birbirlerine karşı durmaktadır. Kral Yolu’nun genişliğini, Bahçe Kapısı kadar, 52 geniş kübit olarak ölçtüm. Herhnagi bir zamanda bu şehirde yaşayan (biri) eski evni yıkıp ve yeni bir ev inşa ettiğinde- Evinin temelleri Kral Yolu sınırını aşarsa, evinin üzerindeki bir kazığa asılacaktır.”*¹⁶²⁷

Asur krallarının Kral Yolu’na gösterdikleri ehemmiyeti ortaya koyması bakımından oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Eyaletlerdeki yol istasyonlarında ulakların kullanması için katırların çiftler halinde olduğu ve at arabaları ile çekildiklerinden söz etmiştik. Bu bilgiler ışığında posta istasyonlarının bulunduğu eyaletlerdeki yolların en azından bir at arabasının rahat geçebileceği genişlikte olduğunu söylemek mümkündür.

Yeni Asur Devleti’nin iletişim ağı için en iyi kaynaklar kraliyet mektuplarıdır. Ancak Yeni Babil Dönemi’nin aksine yol sisteminin bakımı hakkında bilgi veren idari belgeler yoktur. Pers Dönemi’nden farklı olarak da bir bütün olarak yapısını açıklayacak çağdaş bir açıklama yoktur. Mektuplar bir sorun olduğunda yazıldıkları için farklı özellikleri ve yönleri vardır. Fakat mektupların özellikleri ve dili sistemin organizasyonu

¹⁶²⁴ Frahm, *The Neo-Assyrian Period* (ca. 1000-609 BCE), 182.

¹⁶²⁵ SAA XVI, 148.

¹⁶²⁶ SAA I, 97.

¹⁶²⁷ RINAP 3/1, 38.

hakkında bilgi vermektedir.¹⁶²⁸ Kessler, Asur haberleşme sisteminin karmaşık olduğunu ve iyi organize edilmediğini belirtmiştir.¹⁶²⁹ Bu görüşe kısmen katılmakla birlikte, belgelerden Yeni Asur Devleti'nin oluşturduğu haberleşme sisteminin iyi bir şekilde organize edildiğini söylemek mümkündür. Merkezden eyaletlere görev ve sorumluluklarının paylaşıldığını ve sorunların en aza indirilerek haberleşmenin mümkün olduğunca hızlı olmasını sağlamayı gösteren söz konusu idari belgelerdeki bilgiler, arkasında iyi bir idari organizasyonun olduğunu göstermektedir. Eyaletlerdeki yol istasyonlarının eyalet yönetimleri tarafından devamlılığını sağlamak için mektuplar bulunmaktadır. Mektuplarda bu sorumlulukların eyalet valilerine verildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yol istasyonlarının bakımı ve işletilmesi için sorumluluklar merkezi yönetimden eyaletlere dağıtılarak organize edilmiştir. Asur kralları bu şekilde merkezi hazinedeki masrafları eyalet yönetimlerine devretmiş ve haberleşmenin kesintisiz devam etmesini sağlamak istemiştir.

Eyaletlerde Asur için önemli olan ekonomik olarak vergilerin devamlı alınabilmesi ve yerel halkın angarya işlerini aksatmadan yapmasıydı. Bu yüzden ekonominin canlanması için yolların geliştirilmesi ve yollar boyunca kontrol bölgelerinin oluşturulması gerekli olmuştur. Kontrol noktalarının yapılması ile daha çok vergilendirme mümkün olmuştur. Bu bağlamda, kontrol ve vergilendirme arasında pozitif bir kolerasyon olmuştur diyebiliriz.

3.5.Eyaletlerdeki İstihbarat Sistemi

Eyalet yönetimlerinin en önemli görevleri arasında sınır bölgelerini ve ötesindeki bölgeleri izlemek, güvenliği sağlamak ve düşman ülkeler hakkında bilgiler toplamaktı. Bu bağlamda eyalet valileri hazırladıkları raporlarını doğrudan Asur kralına gönderme yetkisine sahip oldukları gibi veliaht prense de gönderebiliyorlardı. Bu sistem, gönderilen bilgileri kontrol etme imkânı vermekte ve haberleri göndermeyeninin olup olmadığı da bu şekilde anlaşılmaktaydı. Ayrıca sınır bölgelerinde görevli olan ve üstleri konumunda olan *nāgīr ēkalli* gibi diğer görevlilerle de iletişim kurmaktaydılar.¹⁶³⁰ Bu yöntemle istihbarat çalışmaları daha hızlı yürütülmekte ve gecikmeler azaltılmaktaydı.

¹⁶²⁸ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 64.

¹⁶²⁹ Kessler, “Royal Roads” and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System”, 136.

¹⁶³⁰ Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 87; Kerekes, “The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor’s Aspects within Their Province”, 108.

Ninive ve Kalhu arşivlerinden Asur kralı II. Sargon’a eyalet valileri, askeri ve sivil görevliler tarafından yüzlerce mektup gönderilmiştir. Bu mektuplardan Yeni Asur Devleti’nin geniş bir istihbarat ağına sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶³¹

Eyalet valileri çevre bölgelerden aldığı bilgileri toplayarak Asur kralına iletmışlerdir. Eyalet valileri bölgelerinde oluşan siyasi ya da askeri konularda düzenli olarak Asur kralına istihbarat mektupları göndermişlerdir. Bu bağlamda, Şimarra’dan Qurdi-ili-lamur’un Asur kralı III. Tiglat-pileser’e gönderdiği bir mektupta istihbarat faaliyetlerine dair bilgiler şu şekildedir;

*“Efendim kralıma, hizmetçiniz Qurdi-ili-lamur: İyonyalılar geldi ve Samsim(uruna), Harişu, ve [GN]’de savaştılar. Bir süvari Daman’a geldi [...]. Özgür adamları topladım ve gittim. Onlar (İyonyalılar) hiçbir şeyi götürmedi. Onlar askerlerimi görür görmez onlar kayıklarına bindi ve denizin ortasına kaçtılar. ...”*¹⁶³²

Eyaletlerin farklı bölgelerindeki istihbarat bilgileri önce eyalet valisine gönderilmekteydi. Sınırlarda bulunan kalelerde de toplanan bilgiler ilk önce eyalet valisine gönderilmekteydi.¹⁶³³ Eyalet valisi de bilgileri veliaht prense göndermiş ve ordan Asur kralına iletilmiştir. SAA I;32 nolu mektupta bu durum görülmektedir. Mektubun çevirisi şu şekildedir.

*“[Efendim, krala: hizmetkarınız Sin-ahhe-riba]. ... [Urartular hakkında] ona sordum ve o bana dedi: “Urartular [ve ileri gelenleri] Kimmerlere [karşı] olan seferinde [yenildi]. ... Onlar titredi ve kadınlar gibi sessiz kaldı, ve hiçkimse [...]”*¹⁶³⁴

Mektupta görüldüğü üzere toplanan bilgiler önce veliaht prense gönderilmiş, devamında veliaht prens tarafından Asur kralına gönderilmiştir. Sınır bölgelerinde bulunan eyalet görevlilerinin en önemli görevlerinden biri Urartu Devleti gibi düşman devletler hakkında askeri istihbarat toplamaktı. II. Sargon döneminde Urartu Devleti sınırlarının batı kısmında istihbarat faaliyetlerine ağırlık veren Amedi valisi Nashir-Bel, Tuşhan valisi Şa-Aşşur-dubbu ve Tidu kenti yöneticisi Aşıpa’yı görmekteyiz.¹⁶³⁵ Bu bağlamda, Asur’un kuzey bölgelerindeki eyalet valileri Asur krallarına Urartu hakkında

¹⁶³¹ Frahm, The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE), 182.

¹⁶³² SAA XIX, 25; Robert Rollinger, “Assyria and the Far West: The Aegean World”, 278.

¹⁶³³ SAA I, 31.

¹⁶³⁴ SAA I, 32.

¹⁶³⁵ Tamás Dezső, “Subria and the Assyrian Empire”, *Acta Ant. Hungary* (2006), 224; Akçay ve Özbilen, “Yeni Asur Dönemi’nde Yukarı Dicle Bölgesi ve Tarihi Coğrafya İçin Bazı Öneriler”, 547.

birçok mektup göndermişlerdir. Konuyla ilgili bir mektupta Amedi valisi Nashir-Bel tarafından II. Sargon’a yazılan mektupta da şu bilgiler yer almaktadır:

“Efendim, krala: hizmetkarınız Nashir-Bel. Efendim, kralım sağlıklı olsun. ... Bel[ki efendim, kral] diyecek: "Urartu'dan haber var mı?" O hala orada; oradan kimse gelmedi, onlarla ilgili h[enü]z hiç haber duymadık.”¹⁶³⁶

Asur eyalet valileri geniş istihbarat ağına sahiplerdi. Bu kapsamda istihbarat görevlileri eyalet valilerini sınır içi ya da dışındaki olaylar hakkında bilgilendirmişlerdir. Asur merkezinin eyaletlerdeki gelişmeler hakkında daima bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Bu yüzden eyalet valileri buna dikkat etmiş gerekli yerlerde ikinci bir mektupla tekrar bilgilendirme yapılmıştır.¹⁶³⁷ SAA V; 34 nolu mektupta Tuşhan valisi Şa-Aşşur-dubbu’nun II. Sargon’a ikinci defa mektup gönderdiği görülmektedir. Mektubun ilgili kısımlarının tercümesi şu şekildedir:

“Efendim, [Kral]a: [Hizmetkarınız] Şa-Aşşur-dubbu. ... [Efendim, kralın bana yazdığı Ur[artian(lar)]ın haberlerine gelince]: "(Bunu) araştırın!" Ben (zaten) efendim, krala [ayrıntılı bir rapor] gönderdim, [.....]! [Şim]di İkinci kez [göndermeme] izin verin. ...”¹⁶³⁸

Yeni Asur Devleti, geliştirdiği istihbarat sistemi ile eyalet bölgeleri ve çevresinde ortaya çıkan karışıklıklara hızlı bir şekilde cevap vererek kontrolünü devam ettirebilmiştir.¹⁶³⁹ Asur krallarına genellikle birçok kaynaktan haber gönderilmiştir. Asur kralları valilerden gelen bilgileri kontrol ederek doğruluğunu araştırmaktaydı. Bu şekilde bilgilerin doğruluğu kontrol edilmiş ve bu bilgiler ışığında karar verilmiştir.¹⁶⁴⁰ Bu bağlamda, farklı görevlilerin, yöneticilerin veliaht prens Sanherib’e gönderdikleri SAA I; 31 nolu mektup birçok kişiden haber aldığını göstermektedir. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“Ukkaean (Ukku yöneticisi) bana şu mesajı gönderdi: Urartu kralının birlikleri kimmerlere karşı olan seferde tümüyle yenilmiş, yöneticilerinden 11’i birlikleriyle yok edilmiş ve başkomutanı ile iki yönetici esir olarak alınmış. Bu Ukkaean’nın mesajı. Aşşur-reşuwa bana (Sanherib) yazdı böylece: önceden Urartular hakkında gönderdiğim

¹⁶³⁶ SAA V, 1.

¹⁶³⁷ Parker, “The Assyrians Abroad”, 874.

¹⁶³⁸ SAA V, 34.

¹⁶³⁹ Adams “Common Concerns But Different Standpoints: A Commentary”, 398.

¹⁶⁴⁰ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 88; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 81.

raporda onlar (Kimmerlere karşı) korkunç bir zayıf verdiler. Şimdi onun ülkesi yine durgun ve her bir ileri geleni eyaletine gitti. Kaqqadanu, başkomutanı, esir alındı, Urartu kralı Wazaun eyaletinde. Bu Aşşur Reşuwa'nın mesajı. Nabû-le'i, Birate yöneticisi bana yazdı: Urartu kralı ile ilgilenen Sınır boyunca kale muhafızlarına yazdım ve onlar bana şunu söyledi: onun orduları kimmerlere karşı olan seferde tamamen yenilmiş. İleri gelen adamlarından üçü birlikleriyle öldürülmüş; kendisi kaçmış ülkesine gitmiş ancak henüz orduları geri gelmemiş. Bu Nabû-le'inin raporu. Muşaşır (kralı) ve erkek kardeşiyle oğlu Urartu kralını selamlamaya gitti ve Hubuşkia (kralının) habercisi de gitti. Sınır boyunca tüm kalelerin nöbetçileri benzer raporları bana gönderdi. Nabû-le'i den, Ahat-abişa'nın baş kahyası, bir mektubu Tabal'dan bana getirdiler. Bu nedenle Krala, efendime ilettim.”¹⁶⁴¹

Sanherib'in babasına gönderdiği SAA I; 29 nolu mektupta da Asur eyalet görevlilerinin Urartu Devleti hakkında bilgileri topladığı ve Urartular'ın Kumme'deki Asur güçlerine saldırı yapacağı bilgileri görülmektedir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“Efendim, krala: [hizmetkarınız] Sin-ahhe-riba. ... [Ariye'nin bir haber]cisi (şu mesajla) [huzuruma geldi]: "[Ukku'nun (yöneticisi) Urartu kralına Asur kralının valilerinin Kumme'de bir kale inşa ettiklerini yazdı] ve Urartu kralının valilerine (aşağıdakileri) emri [verdiğini] yazmıştır: 'Birliklerinizi alın, gidin ve Asur kralının valilerini Kummelilerden canlı yakalayın ve bana getirin.' Henüz tüm ayrıntıları bilmiyorum; daha fazlasını duyar duymaz, veliaht prense acilen bana asker göndermeleri gerektiğini yazacağım. "Bu Ariye'nin raporuydu. Aşşur-reşuwa'dan bir mektup aldım: "Karşımdaki vali (de) Waisi'deydi; kralın gidişinden sonra onun çıkıp gittiğini duydum ama kimse Waisi'den çıktığını görmedi. Bana yönelen yolları düzeltiyorlar, köprüler yapıyorlar; en kısa zamanda Askerleriyle birlikte gelip gelmediğini ya da 'temiz' olup olmadığını öğrendiğimde, derhal veliaht prense yazacağım." Bu, Aşşur-reşuwa'nın raporuydu; Arzabia'nın (yöneticisi) bana şöyle yazdı: "Ukku'nun (yöneticisi) benden uzak tutulmalı; O beni yok etmeye çalışırken neden sessiz kalıyorsun?" Korumamı (şu mesajla) Ukkuluya gönderdim: "Arzabian ile tar[tışma]yın! Kır[al gelinceye kadar], aranızda [hakemlik] yapacağım!" Manna (kralın)ın bir habercisi bana geldi ve kabul hediyesi olarak bir at getirdi ve bana Manna'nın selamlarını ilettiler. ... ”¹⁶⁴²

¹⁶⁴¹ SAA I, 31.

¹⁶⁴² SAA I, 29.

SAA V; 84 nolu mektupta Aşşur-reşuwa krala yazdığı mektupta Mannalılar'ın Urartu şehirlerine saldırdığını ve dağlara gittiklerini bildirmektedir. Ayrıca Musasir valisi ile başka bir valinin Manna sınırını korumak için oraya gittiklerini, Urartu kralının bütün valileri ile Turuşpâ'da sunularını yaptığını yazmıştır.¹⁶⁴³ SAA I; 44 nolu mektupta Tabşar-Aşşur'un II. Sargon'a gönderdiği mektupta Aşşur-reşuwa'nın kendisine Mitunu'nun habercisini gönderdiğini yazmıştır.¹⁶⁴⁴ Belge kırık olduğundan dolayı tam olarak anlaşılmasa da Aşşur-reşuwa'nın haberciyi göndermesi bakımından önemlidir. Çünkü eyaletlerde görevli memurların diğer üst düzey Asur memurları ile de haberleştiklerini ortaya koymaktadır.

Asur merkezinden gönderilen emirler sadece son raporlarla takip edilmiyordu, aynı zamanda aralarda gönderilen diğer raporlarla da takip edilmekteydi. Böylece bilginin doğruluğu saptanabilmekteydi. Ayrıca alt sınıf görevlilerin gönderdiği raporlar iletişim sistemi içerisinde birbirine bağlanmış olmaktadır.¹⁶⁴⁵ SAA XV; 186 da eyalet valisinin hizmetçisi gönderdiği casusluk raporunun Asur merkezine gönderilmesini yazmıştır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“Efendim, valiye: Šamaš-abu-uşur’dan bir tablet. ... Bunu Saraya bildirin! Sana b[ilg]i gönderdim!”¹⁶⁴⁶

Göndericisi belli olmayan ve Tuşhan’dan II. Sargon’a gönderilen SAA V; 40 nolu mektupta bilgi sağlamaları durumunda gönderici krala ayrıntılı rapor yazacağını yazmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“Araştırmak için (casuslar/izciler) gönderdim; Ayrıntılı bir raporla geri döndük(lerinde) efendim, krala yazacağım.”¹⁶⁴⁷

SAA V; 144 nolu mektupta da Asur kralı II. Sargon Şulmu-beli'den Urartular hakkında ayrıntılı bir rapor göndermesini şu şekilde istemiştir:

“... Efendim, kralın Urartular hakkında bana yazdığına gelince: “ [bana deta]yılı bir rapor [gönder]!” ... ”¹⁶⁴⁸

¹⁶⁴³ SAA V, 84.

¹⁶⁴⁴ SAA I, 44.

¹⁶⁴⁵ Ponchia “Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire”, 126.

¹⁶⁴⁶ SAA XV, 186.

¹⁶⁴⁷ SAA V, 40.

¹⁶⁴⁸ SAA V, 144.

Gelen bilgi kaynağının güvenilir olması ve kontrol edilmesi önlem almak için temel noktayı oluşturmaktaydı. Bu yüzden gönderilen mektuplardaki bilgilerin farklı olması durumunda ikinci bir haberin gönderilmesi istenmekteydi.¹⁶⁴⁹ Bu duruma örnek olarak SAA XV; 32 nolu mektup gösterilebilir. Mektupta, Nabu-belu-ka'nın Elamla ilgili gönderdiği istihbarat mektubunda saray kâtibinden gelen mektuptan farklı olduğu ve bilginin doğru olduğuna kani olmak için ikinci bir haberin gönderilmesini istemiştir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“... *Bu rapor, saray kâtibinin kaynağındaki gibi değil. Eğer efendim kral (öyle) emrediyorsa bir tane daha göndermeli. ...*”¹⁶⁵⁰

Yeni Asur Devleti'nin kuzey sınır bölgesinde bulunan *nāgīr ēkalli* Gabbu-ana-Aššur da Asur kralına istihbarat bilgileri içeren mektuplar göndermiştir. *Nāgīr ēkalli*'nin gönderdiği mektuplar yine Urartu Devleti hakkında bilgiler içermektedir.¹⁶⁵¹ Örneğin SAA V; 114 nolu mektupta Gabbu-ana-Aššur Asur kralına Urartular hakkında şu bilgileri yazmıştır. “*Urartu kralı Wazana'da ordusunu topladı; nereye gideceğini henüz duymadım. ...*”¹⁶⁵²

Asur krallarının çevre bölgeler hakkında istihbarat bilgilerini aldığı söz konusu mektuplardan anlaşılmaktadır. Ancak bunun her zaman başarılı olduğu söylenemez. Bunun önündeki en büyük engelin çevresel şartlar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda sınır bölgelerinde karın fazla olmasından dolayı düşman hakkında bilgi edinmek istendiğinde başarılı olunamamıştır.¹⁶⁵³ SAA XIX; 61 nolu mektupta Tuşhan valisi Duri-Aššur III. Tiglat-pileser'e gönderdiği mektupta çok fazla kar olmasından dolayı habercilerin düşman hakkında kralın habercilerine eşlik edemediğini şöyle ifade etmiştir:

“*Efendim, krala: [hizmetçiniz] Duri-Aššur. ... Belki kral, efendimiz şöyle der: "Neden habecinizin gözetiminde bana habercimi göndermediniz?" çok fazla kar var; casusları gönderdim ama geri gelip şöyle dediler: 'nereye gidebiliriz? Kar azalır azalmaz, onlar yola çıkacaklar ve (Saraya) girecekler. Haberciler düşman hakkında bilgi getirecekler.*”¹⁶⁵⁴

¹⁶⁴⁹ Ponchia “Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire”, 127.

¹⁶⁵⁰ SAA XV, 32.

¹⁶⁵¹ SAA V, 113.

¹⁶⁵² SAA V, 114.

¹⁶⁵³ Buylare, “I Feared the Snow and Turned Back”, 298.

¹⁶⁵⁴ SAA XIX, 61.

Mektupta anlaşıldığı üzere istihbarat faaliyetlerinde aksamaların olması bazı durumlarda kaçınılmaz olmuştur. Uygun şartların olması durumunda ise yarım kalan görevlerin tamamlanacağı bildirilmektedir.

Eyaletlerdeki yönetim ve haberleşme sisteminin iyi organize edilmesiyle birlikte eyalet valileri hemen hemen günlük mektupları Asur kralına gönderme imkanına sahip olmaktaydı. Ayrıca gelişmiş istihbarat faaliyetleri de bu sistem sayesinde günlük olarak Asur kralına istihbarat bilgilerinin gönderilmesini sağlamaktaydı.¹⁶⁵⁵ İstihbarat mektupları, şüpheli kişilerin ya da grupların hareketleri ve entrikaları, yerel huzursuzluk ya da hasımlık belirtileri, yağmacı kabilelerin baskınları, personellerin vardiya değişimleri ve komşu yabancı bölgelerin ekonomik faaliyetleri hakkında bilgiler içermekteydi. Asur kralı sık sık mümkün olduğu kadar ayrıntılı bilgiler istediği anlaşılmaktadır.

3.5.1.Eyaletlerdeki İstihbarat Görevlileri

Asur krallarının oluşturdukları eyaletlerde kontrollerini sürdürebilmeleri, söz konusu bölgeler hakkında elde edecekleri bilgilere bağlı olmuştur. Bunun farkında olan Asur yönetimi zaman içerisinde güçlenerek idari sistemini sürekli olarak geliştirmiştir. İdari sistem içerisinde önemli yer teşkil eden istihbarat sistemi de buna bağlı olarak gelişmiştir. Bu bağlamda, eyaletlerde oluşturdukları istihbarat sisteminin sürekli olarak devam ettiği ve Asur merkezine bilgilerin gönderildiği görülmektedir. İstihbarat bilgilerini veliaht prens, devletin ileri gelen yöneticileri ve eyalet yönetimleri aracılığıyla toplamışlardır. Eyaletlerdeki yöneticilerin hemen hemen hepsi kısmen de olsa istihbarat toplama görevine sahip olmuştur. Buna ek olarak eyaletlerde Asur sınırları ve sınırlarının ötesindeki bölgelerde istihbarat bilgilerini toplayan özel görevliler olmuş olup, topladıkları bilgileri gerekli yerlere göndermişlerdir.

3.5.1.1.Daiālu

Yeni Asur Devleti'nde onlarca mektupta casuslar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Oppenheim ve Reiner *dajālu* şeklinde belirtmiştir. Dajālu kelimesi casus anlamına geldiği gibi müfettiş, izci, gözcü ve kâşif anlamlarına da gelmektedir.¹⁶⁵⁶ Ancak

¹⁶⁵⁵ Davide Nadali, "Numbers Matter. On the Nature and Function of Counting in Warfare in the Neo-Assyrian Period", *Societies at War Melammu Symposia*, ed. Robert Rollinger-Simonetta Ponchia (Vienna: Austrian Academy of Sciences, 2020), 24.

¹⁶⁵⁶ A. L. Oppenheim-Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: 3-D*. Vol. 3. 50. Baskı, (Chicago: The Oriental Institute, 2004), 27-28.

Parpola izci, casus ve kurye karşılığı olarak *daiālu* olarak yazmıştır.¹⁶⁵⁷ Eyaletlerdeki Asur yöneticilerinin geniş bir casus ve muhbir ağıları bulunmaktaydı. Asur casusları ve muhbirleri eyalet valilerini iç ve dış olaylar hakkında bilgilendirmişlerdir.¹⁶⁵⁸ Eyaletlerde eyalet valilerinin ve *qēpu* gibi diğer eyalet görevlilerinin emri altında çalışan casus ve muhbirlerin en önemli görevleri düşman ülkeler, özellikle Urartu hakkında bilgiler toplamak ve çevre bölgelerini daima izleyerek raporlar hazırlamaktır. Bu bağlamda, Aşşur-reşuwa'nın II. Sargon'a yazdığı SAA V; 85 nolu mektupta Asur kralının Aşşur-reşuwa'dan casuslarını Urartu başkenti çevresine göndermesini ve detaylı bilgiler toplamasını istemiştir.¹⁶⁵⁹ SAA V; 246 nolu mektupta ise Bel-emuranni II. Sargon'a gönderdiği mektupta casuslarının henüz dönmediğini bildirmiştir.¹⁶⁶⁰ SAA V; 3 nolu mektupta Amedi valisi Nashir-Bel Urartular hakkında bilgi toplamak için gönderdiği casusların kendisine getirdikleri bilgileri II. Sargon'a göndermiştir. Söz konusu mektupta Urartu yöneticilerinin ve birliklerinin savaşa hazırlandıkları anlatılmıştır.¹⁶⁶¹ SAA V; 12 nolu mektupta ise Nashir-Bel II. Sargon'a gönderdiği mektupta şu bilgilere yer vermiştir:

“... [Hubu]škialı, [Gönderdiğim casuslar onun yanından [döndüler], (rapor veriyorlar); “O şehrin [önünde], [...] Onlar [Urartu] kampının geri kalanına [saldır]dı; şimdi [.....].” ...”¹⁶⁶²

Eyalet görevlileri sınır ötesindeki köy ve kasabalara Asur casuslarıyla birlikte sızmaya çalışmışlardır. Casuslar o bölgelerdeki halk ya da yetkililerden bilgileri satın alma, aşırma veya zorla elde ederek istihbarat elde etmeye çalışmışlardır.¹⁶⁶³ Eyalet görevlilerinin bilgi edinme yöntemleri arasında asker, casus ve muhbirleri yakalamak, kaçırmak ve Asur merkezine göndermekte bulunmaktaydı.¹⁶⁶⁴ Eyalet görevlileri düşman casusları ya da muhbirleri sorgulayarak düşmanları hakkında istihbarat elde etmek istemiştir. SAA V; 55 nolu mektupta bir Urartu casusunun yakalanıp sorgulandığı görülmektedir. *Rab šaqê* eyaletinden Aşşur-dur-paniya'nın Asur kralı II. Sargon'a gönderdiği mektubun çevirisi şu şekildedir:

¹⁶⁵⁷ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 166.

¹⁶⁵⁸ Alexander Steiner. “Der Bedeutungswandel des Akkadischen Lexems *dajjālu* im Kontext der Geschichte Altorientalischer Imperien”, *Historical Linguistics* 135 (2022), 270-273; Parker, “The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire”, 370.

¹⁶⁵⁹ SAA V, 85.

¹⁶⁶⁰ SAA V, 246.

¹⁶⁶¹ SAA V, 3.

¹⁶⁶² SAA V, 12.

¹⁶⁶³ Parker, “Ašipâ Again: A Microhistory of an Assyrian Provincial Administrator”, 191.

¹⁶⁶⁴ Parker, “The Assyrians Abroad”, 874.

“Efendim, [kr]ala, [hizmetkârınız] Aššur-dur-paniya. [Efendim], krala [iyi] sağlık dilerim! Benim [gözcü]lerim Argistiani'den Ari]ye'ye dağlardan giden bir casus yakaladılar. Ona Urartularla ilgili haberleri s[ord]um, ve o bilgilendirdi: “.... tinealı(lar) [...] [henüz] ortaya [çıkmadılar] ... ”¹⁶⁶⁵

Taklak-ana-Bel'in Naşibina'dan II. Sargon'a gönderdiği SAA I; 239 nolu mektupta casusların komutanını belediye başkanı ile birlikte Qappatalılardan sorumlu olarak görevlendirdiğini yazmaktadır. Bu mektuptan casusların bir hiyerarşiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eyalet valilerinin emrinde çalıştıkları ve casusluk görevleri dışında da görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“[Efendim, krala]: sizin [hizmetkârınız] Takl[ak-ana-Bel]. ... Efendim, kralın Qappatalılar hakkında bana yazdığına gelince: "Onlar düzene sokuldu mu? Onların başında bir yetkiliniz var mı?" Kasabanın belediye başkanı ve izcilerin komutanı, benim memurlarım olarak atandı. Belki efendim, kral şöyle diyecektir: "İzcilerin komutanı onların üzerine atayalım [...]?!" Kral, efendim [.....]”¹⁶⁶⁶

SAA V; 105 nolu mektupta Kumme'den casusların kiralandıkları görülmektedir. Göndericisi belli olmayan bu mektubun sahibi Urartu sınır bölgesinde onlara ihtiyaç duyduğu için Asur kralından onların bulunmasını istemiştir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“Efendim, kralım onları Kumme'ye geri döndürmeli. Kral, efendim, Urartu'da onlara ihtiyaç duyulduğunu ve Asur'da (sadece) kiralık olarak bulunduklarını biliyor.”¹⁶⁶⁷

Aşipâ'nın Tuşhan'dan II. Sargon'a gönderdiği SAA V; 24 nolu mektupta aynı anda birden fazla casusun görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu belgede casusların Abâ geçidini korumakla görevlendirildiklerinden¹⁶⁶⁸ gerektiğinde farklı görevlerde eyalet görevlilerinin emrinde çalıştıklarını göstermektedir. Eyaletlerdeki casuslar topladıkları bilgileri eyalet valilerine ya da emri altında bulunduğu eyalet görevlisine iletmış, bu görevliler de bilgileri rapor haline getirerek Asur kralına ya da veliaht prence

¹⁶⁶⁵ SAA V, 55.

¹⁶⁶⁶ SAA I, 239.

¹⁶⁶⁷ SAA V, 105.

¹⁶⁶⁸ SAA V, 24.

göndermiştir.¹⁶⁶⁹ Eyalet görevlilerinin ihtiyaç halinde farklı alanlarda çalıştıkları Asur eyalet sisteminde casusların da farklı görevlerde yer almaları, oluşturulan sistemin gerektiğinde esnek bir şekilde şekillendiğini söylemek mümkündür.

3.5.1.2.Bätiqu

Yeni Asur Dönemi'nde eyalet yöneticilerinin istihbarat görevlileri arasında muhbirler de bulunmuştur. Bu bağlamda Mazamua birlikleri hakkında Asur kralına gönderilen belgede muhbir de yer almıştır.¹⁶⁷⁰ Muhbir için Akadca *bätiqu* sözcüğü kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu terim seyyah, ihbarcı ve suçlayan kimse anlamlarını da taşımaktadır.¹⁶⁷¹ Muhbirler Asur kralına düşman birliklerinin hareketleri, yabancı kralların amaçları, eyaletlerdeki önemli olaylar ve diğer ilgili konular hakkında yazdıkları raporları toplayarak yöneticilerine göndermiş ve yöneticiler de raporları Asur merkezine gönderilmiştir.¹⁶⁷² Bu bağlamda, SAA V; 164 nolu mektupta Bel-iddina Asur kralı II. Sargon'a gönderdiği mektupta Urartular hakkında muhbirlerinin elde ettikleri bilgileri toplayarak göndermiştir. İlgili kısımlar şu şekildedir:

“... ‘birliklerinizi hazırlayın, kendimi Asur kralına karşı hazırlamalıyım.’ Bu [mu]hbirlerden; askeri birliklerin silahlandırılması (kısmı) muhbirlerden.”¹⁶⁷³

Bel-iddina'nın II. Sargon'a gönderdiği SAA V; 164 nolu mektupta muhbirin kendisine Urartular hakkında rapor gönderdiğini yazmaktadır. Bel-iddina'da bu bilgileri Asur kralına göndermiştir.

“Bu muhbirlerden geliyor; Dizilişle ilgili (bölüm) muhbirlerden geliyor.”¹⁶⁷⁴

II. Sargon döneminde muhbir ya da casus olan Urdu-Sin *nāgir ēkalli*'ye haber göndererek Kimmer kralının Manna'dan ayrıldığını ve Urartu'ya girdiğini bildirmiştir.¹⁶⁷⁵ Mektubun ilgili kısımlarının çevirisi şu şekildedir:

“Efendim, Saray Habercisi'ne: Hizmetkarınız Urda-Sin. Kimmer (kralı) Manna'dan ayrıldı bu [...] ve Urartu'ya girdi. ... Wais[i] valisinin habercisi [yardım]

¹⁶⁶⁹ SAA I, 10, 14, 29, 30-32, 41-44; SAA V,3, 13, 45, 51, 85, 88, 100, 162, 188, 246, vd.

¹⁶⁷⁰ SAA V, 215.

¹⁶⁷¹ CAD 2-B, 166; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*, 92; Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 160.

¹⁶⁷² Frahm, *The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE)*, 182.

¹⁶⁷³ SAA V, 164.

¹⁶⁷⁴ SAA V, 164.

¹⁶⁷⁵ Buylare, “I Feared the Snow and Turned Back”, 300.

için Ur[za]na'ya gitti ve şunları söyledi: "Birliklerinizin Pulia ve Suriana halkına (yardım) gelmesine izin verin.""¹⁶⁷⁶

Yöneticilerin Asur kralına gönderdikleri mektuplarda birden çok muhbirlere sahip oldukları anlaşılmaktadır.¹⁶⁷⁷ Bu bağlamda Asur çıkarları için istihbarat toplamak için aynı anda birden fazla muhbirin görevli oldukları söylenebilir.

Düşman bölgelerden kaçan ya da yakalanan kişiler arasında muhbirler de yer almıştır. Bunun yanında esir alınanlar da muhbir olarak kullanılmak ve sorgulanmak üzere Asur kralına gönderilmiştir. Bu bağlamda Şarru-emuranni'nin II. Sargon'a gönderdiği SAA XV; 218 nolu mektupta bir muhbirin yakalanıp kendisine getirildiğini görmekteyiz. Şarru-emuranni yakalanan muhbiri sorgulaması için Asur kralına gönderdiğini yazmıştır.¹⁶⁷⁸ Asarhaddon döneminde yazılan bir belgede de kaçanlar arasında muhbirin olduğu ve veliaht prens Asurbanipal'e gönderildiklerini görmekteyiz. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

*"... Şimdi, Mannalının iki asker kaçağı kaçtı, bir hadım ve bir muhbir. Onları söyleyecek bir şeyleri var diye veliaht perense gönderdim."*¹⁶⁷⁹

Nabû-şumu-lişir'in Asurbanipal'e gönderdiği SAA XVIII; 148 nolu mektupta Asurlulara saldıran Araplardan bazılarını muhbir olarak esir aldığını ve sorgulaması için Asur kralına gönderdiğini yazmıştır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

*"Araplar Birati'ye iş yapmak için gelen Asur kralının hizmetkârı olan Asurlulara saldırdı. ... içlerinden biri kaçtı [ve b]ana bildirdi. Onları yendim ... (onlara) tekrar saldırdım, ve onlardan muhbir olarak yedisini esir aldım. ... onları efendim, krala gönderiyorum... kral onları sorgulamalı."*¹⁶⁸⁰

Söz konusu mektuplardan, yakalanan muhbirlerin Asur sınırları dışındaki olaylar hakkında bilgi elde etmek için sorgulanmak için kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Asurlu olmayan muhbirlerin de yakalanması durumunda ya da Asur'a kaçmaları durumunda istihbarat elde etmek için önemli kaynaklar olduğu söylenebilir.

II. Sargon'un 8. Urartu seferini anlattığı RINAP 2, 65 nolu belgede, muhbirlerden baş düşman olarak bahsetmektedir. İlgili belgede Tāb-šār-Aššur'un muhbirleri Tanrı

¹⁶⁷⁶ SAA V, 145.

¹⁶⁷⁷ SAA XVII, 2; SAA XVIII, 157.

¹⁶⁷⁸ SAA XV, 218.

¹⁶⁷⁹ SAA XVI, 148.

¹⁶⁸⁰ SAA XVIII, 148.

Aşşur'a gönderdiği yazmaktadır.¹⁶⁸¹ Bu belgede görülen tanrıya gönderme muhtemelen yakalanan düşman muhbirlerinin ölümle cezalandırılıklarını göstermektedir.

SAA XVIII; 157 nolu mektupta da muhbirlerden bahsedilmektedir.¹⁶⁸² Ancak ilgili kısım kırık olduğundan dolayı tam olarak hangi sebeple muhbirlerden bahsedildiği anlaşılamamaktadır. Bu yüzden ilgili mektuptaki muhbirlerin Asur muhbirleri mi ya da yakalanan düşman muhbirleri mi olduğunu kestirmek zordur. Asur kralları kontrolü sağladığı bölgeler, özellikle doğudaki bölgeler hakkında yerel yöneticilerin yanında çobanları da rehber, muhbir ve casus olarak görevlendirerek istihbarat bilgileri toplamışlardır.¹⁶⁸³ Dolayısıyla çobanlar da istihbarat sistemi içerisinde kısmen de olsa yer almışlardır. Bu bağlamda, yerel yöneticilerin bilgileri de kontrol edilerek Asur'a olan bağlılıkları denetlenmiştir diyebiliriz. Özetle Asur krallarının oluşturduğu istihbarat sistemi içerisinde yer alan muhbirler, topladıkları bilgileri yöneticilerine göndermiş ve yöneticiler de bunları derleyerek Asur kralına göndermişlerdir. Ayrıca yakalanan düşman muhbirler de öncelikle yöneticiler tarafından sorgulanmış sahip oldukları bilgileri eksiksiz öğrenmek için de sorgulanmak üzere Asur kralına sevk edilmişlerdir.

¹⁶⁸¹ RINAP 2, 65; 427.

¹⁶⁸² SAA XVIII, 157.

¹⁶⁸³ SAA XVI, 124.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EYALETLERDEKİ SOSYO-EKONOMİK FAALİYETLER

Mezopotamya bölgesindeki doğal kaynaklar, bölgede varolan devletlerin varlığını devam ettirmesinde önemli yer tutmuştur. Fırat ve Dicle nehirleri bölgede hem üretimde hem de sağlanan üretimin ulaşımında etkili olmuştur.¹⁶⁸⁴ Ancak bölgedeki kaynaklar devletlerin ihtiyaçlarını karşılamada her zaman yeterli olmamıştır. Bu ihtiyaçların karşılanması da yeni bölgelerin ele geçirilmesi ve kaynaklarının sömürülmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda Yeni Asur Devleti de ihtiyaç duyduğu her türlü kaynağı yeni bölgelerden temin etmek istemiştir. Bu da güçlü bir siyasi otorite ve idari sisteme bağlı olarak gelişmiştir. Ele geçirilen bölgelerin Asur eyaletleri olarak yeniden düzenlenmesiyle bölgedeki idari kontrol gerçekleştirilmiş olup, söz konusu bölgelerin doğal kaynakları Asur'un ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir yere sahiptir.

4.1.Eyaletlerin Asur Ekonomisindeki Yeri

Yeni Asur Dönemi'nde Asur krallarının temel hedefi eyalet yapılan bölgeleri ya da kontrol altına alınan bölgelerden ekonomik sömürme olarak en kısa sürede maksimum fayda sağlamaktır. Genişleyen sınırlarla birlikte artan ihtiyaçların karşılanması üretimle sağlanamayacağından Asur kralları bu yöntemi uygulamışlardır. Bu şekilde eyalet valisi için bir sarayın inşa edilmesi hem masraflı hem de uzun süreli kesintisiz bir kontrolün olmasını gerektirmekteydi. Ancak kuzey ve Levant gibi batı bölgelerinde uzun süreli kontrolün sağlanması her zaman mümkün olmamış ve bazen de bu bölgeler bağımsız olarak Asur kontrol mekanizmasının dışında kalmışlardır.

Yeni Asur Devleti'nin genişlemesinde ekonomik ihtiyaçlar en önemli etken olmuştur. Bu kapsamda, Asur kralları ticaret yollarını kontrol etmek için genişlemeye devam etmiştir. Çünkü ticaret rotalarında gerçekleşecek hakimiyetle birlikte bu bölgelerde üretilen ve ihtiyaç duyulan malları kontrolü altına alabilecekti. Bu kontrolü sağlamasıyla birlikte Asur merkezinde inşa edilen yeni başkentler, saraylar ve yeni şehirler için gerekli olan kaynakları Asur merkezine aktarabilecekti.¹⁶⁸⁵ Asur'da eyaletlerin işlevi, kaynakların merkezileştirilmesi ve insan kaynaklarının yönetilmesine

¹⁶⁸⁴ Ercüment Yıldırım–Ozan Arslan Aytan, “Mezopotamya’da Tarımsal Üretimin Devamlılığı için Krallığın Finanse Edilmesi: Vergilendirme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/1 (2023), 291.

¹⁶⁸⁵ Bedford, “The Neo-Assyrian Empire”, 44.

dayanmaktaydı. Asur kralları gerçekleştirdikleri idari sistemle birlikte eyaletlerden ekonomik olarak faydalanmayı amaçlamışlardır. Bu kapsamda, “*Tuṣhan’ı yenileme için ele aldım ... Nirbu bölgesinden içinde arpa ve saman depoladım. ... onlara daha fazla haraç ve vergi yükledim.*”¹⁶⁸⁶ Asur kralının bu ifadelerinden eyalet olarak düzenlenen bölgelerin öncelikle ekonomik bir getirisi olması gerektiğini göstermektedir.

Gelişen sınırları, fethedilen bölgeleri elde tutabilmek coğrafi bilgiye dayanmaktadır. Fethedilen bölgeleri elde tutabilme teknik kapasiteye bağlıdır.¹⁶⁸⁷ Asur’un yayılmasında siyasi ve ekonomik nedenlerin birarada olduğu bir gerçektir. Hakimiyet altına alınan bölgeler eyalet olarak düzenlenmiş ve idari sistemin uygulanabilmesi için gerektiğinde birkaç eyalete de bölünmüştür. Bu bağlamda, Asur kralları oluşturdukları eyalet sistemiyle birlikte ele geçirdiği bölgelerde ikili yönetim, eyaletlerin bölünmesi ve sürgün politikası gibi bölgesel coğrafya etkenlerini de düşünerek egemenliklerini devam ettirmek istemiştir. Eyaletlerdeki kaynakların Asur merkezine aktarılabilmesi de arka plandaki iyi organize edilen idari sistem sayesinde mümkün olmuştur.

Yeni Asur Devleti sınırları içerisindeki herkes Asurlu idi. Hakimiyet kurulan bölgelerde halkın Asurlu sayılması, Asurlaştırma politikası kapsamında aynı zorunluluklara sahip olmaktaydı.¹⁶⁸⁸ Bu nedenle, yeni kurulan eyaletlerin sakinlerine Asur vatandaşlığı verilmesi, Asurlular gibi onlardan düzenli vergi alarak ekonomik gelir sağlamanın bir yöntemi olmuştur. “*Onları Asur vatandaşları olarak saydım*” ifadesi Orta Asur kralı I. Tiglat-pileser’in yazıtlarında geçmiştir. Erken Yeni Asur krallarından yalnızca II. Asurnasirpal yeni bir eyaletin (Mazamua) nüfusuna bütünüyle Asur vatandaşlığı verdiğini açıkça belirtmiştir. Söz konusu tabir III. Tiglat-pileser döneminden itibaren düzenli olarak bir ülkenin Asur eyaleti haline getirilmesi ve Asur’a askerlik, angarya ve vergi dayatılmasıyla ilişkilendirilmekte olup¹⁶⁸⁹ sonraki krallar tarafından da gelenekselleşerek uygulanmıştır. Dolayısıyla “*Ben orayı Asur topraklarına ekledim*” ve *Asurlular gibi onlara haraç ve vergi yükledim*” ifadeleri ekonomik nedenlere dayanmaktaydı.

¹⁶⁸⁶ RIMA II, 101.1; ii 3-12.

¹⁶⁸⁷ Liverani, *Assyria: The Imperial Mission*, 179.

¹⁶⁸⁸ Radner, “Mesopotamia: Neo-Assyrian Period”, 892.

¹⁶⁸⁹ Simo Parpola, “National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times”, *Journal of Assyrian Academic Studies* 18/2 (2004), 13, dipnot 38.

III. Tiglat-pileser tarafından düzenlenen eyalet sistemi, her eyaletin zenginliğini ve ekonomik gelirlerini eyaletlerin başkentlerine yönlendirmiştir. Yeni düzenlemede Yeni Asur Devleti'nin eski şehirleri MÖ 8. yüzyılda önemini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Bu yüzden eyalet sistemi oldukça önemli olmuştur.¹⁶⁹⁰ Yeni Asur Devleti'nin batıya doğru sınırlarının genişlemesi sonucunda Fenike kentleri ve Lübnan Bölgesi'ndeki sedir, selvi, ardıç, maden ve egzotik hayvanlara da ulaşmıştır.¹⁶⁹¹ Batıdaki ticaret rotası Suriye-Filistin hattından geçmekteydi. Akdeniz sahil bölgesi, Suriye-Filistin hattı, farklı bir iklime sahip olduğu için Asur bölgesinden farklı tarım ürünleri üretilmekteydi. Ayrıca Fenike şehirlerinin ticaret merkezleri olması, Yeni Asur Devleti'nin egzotik ürünleri elde etme iştahını kabartmaktaydı.¹⁶⁹² Bu ticaret merkezleri aracılığıyla, Akdeniz ticaretini kontrol altına almak istemiştir. Yeni Asur Devleti'nin Akdeniz ticaretini kontrol etmesiyle bölgedeki limanlardan alınan vergiler önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur. Alınan bu vergiler eyaletler üzerinden Yeni Asur Devleti hazinesine aktarılmaktaydı. Kuzey Suriye, Kilikya, Filistin ve hatta Kıbrıs limanları bu sebeple oldukça önemliydi. Buralardan elde edilen lüks mallar Asur krallarının inşa ettiği saraylarda ve tapınaklarda gösteriş için kullanılmaktaydı. Çünkü Asur krallarının zenginliğini sergilemesi gelenek haline gelmişti.¹⁶⁹³ Yeni Asur Devleti'nin kuzeye doğru, Doğu Anadolu ve Zagros 'un doğu bölgelerine ilerlemesiyle de maden yatakları ve hayvan kaynakları üzerinde kontrolü elde etmiştir.¹⁶⁹⁴ Bu bağlamda Asur kralları ihtiyaç duyulan ve Mezopotamya bölgesinde mevcut olmayan ürünleri gerek gösteriş için olsun gerekse ihtiyaçların karşılanması için olsun kontrol altına alınan bölgelerden karşılamaya çalışmışlardır. Bunu da güçlü olduğu dönemlerde başarmıştır.

Eyalet olarak düzenlenen bölgelerde tarımsal üretimin devamlılığı için çalışmalar yapılmıştır. Eyalet valileri bölgelerindeki tarımsal üretimin sağlanması ve devam ettirilmesinden sorumlu olmuşlardır. Bu kapsamda, Asur kralları eyaletlerdeki hasatların durumunu valiler vasıtasıyla takip etmekteydiler. Mazamua valisinin kral II. Sargon'a gönderdiği bir mektupta ekinlerin hasadının yapıp yapılmayacağını krala danışması ve kralın emrini beklemesi örnek olarak gösterilebilir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

¹⁶⁹⁰ Postgate, "The Economic Structure of the Assyrian Empire", 94-95.

¹⁶⁹¹ RIMA II, A.0.101.1; iii 84b-92a.

¹⁶⁹² Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", 44, 52.

¹⁶⁹³ Postgate, "The Economic Structure of the Assyrian Empire", 77.

¹⁶⁹⁴ Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", 44.

“... Geçen yıl da, ben ve o [...] buna göre [...] (kırık) [...] [A]tları [ve özgür adamları] [kal]ede bırakmamalı mıydım? Fakat [atları] ve özgür adamları yanıma al[ıp], Mazamua 'ya inip ekini biçmemeli miydım? Efendim kralın habercisini bekliyorum, efendim kralın emirleri nedir? ...”¹⁶⁹⁵

SAA I; 176 nolu mektupta Hamat valisi Adad-hati hasadını yaptığı mısır hasadı hakkında Asur kralı II. Sargon'a bilgi vermektedir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“... Hi[...] şehrinin ekilen tarlalarını hasat ediyorum ve onlara ek olarak Laba 'u şehrinin ekstradan 1000 (hektar) mısırını hasat ediyorum. ...”¹⁶⁹⁶

SAA XV; 4 nolu mektupta da Asur kralına hasatın iyi olduğu bildirilmiştir. İlgili kısımlar şu şekildedir:

“... bolca yağmur yağdı ve mahsüller iyi. Efendim, kral memnun olabilir.”¹⁶⁹⁷

Yeni Asur Devleti ekonomisinin sağlıklı olması doğal olarak tarımın başarılı olmasına dayanmaktaydı. Bu yüzden eyaletlerden gelen mektuplarda¹⁶⁹⁸ yoğun yağmurlardan bahsedilmiştir. Yağmurun yağması sonucu bolluk bereketin olacağı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, SAA XV; 6 nolu mektupta İssar-duri Asur kralına yağmurun yağdığını bildirmekte ve neler yapması gerektiğini krala danışmaktadır.¹⁶⁹⁹

Eyalet valileri tarımsal üretimin yapılması, depolanması ve dağıtılmasından sorumlu olmuşlardır.¹⁷⁰⁰ Bu bağlamda, SAA I; 170 nolu mektupta eyalet valilerinin depoladıkları tahılların (arpa) dağıtımları hakkında bilgi vermektedir.¹⁷⁰¹ Ancak mektup kırık olduğu için içeriği tam anlaşılamamaktadır. Ayrıca mektuplardaki¹⁷⁰² bilgilerden elde edilen ürünlerin günlük ve aylık olarak hesaplanan miktarlarla gelir ve harcamaların kapsamlı bir kaydının oluşturulduğu ve buna göre hareket edildiği ortaya çıkmaktadır. Ancak her ne kadar kontrol edilse de sorunların olması kaçınılmaz olmuştur.¹⁷⁰³ Bu kapsamda, SAA I; 105 nolu mektupta Tab-şill-Eşarra, saman ve mısır kaynaklarının düzensiz ve gayrimeşru kullanılmasından ve valinin izni olmadan kullanılmasından dolayı şikâyet etmektedir. İlgili mektubun çevirisi şu şekildedir:

¹⁶⁹⁵ SAA V, 199.

¹⁶⁹⁶ SAA I, 176.

¹⁶⁹⁷ SAA XV, 4.

¹⁶⁹⁸ SAA XV, 4, 6; Postgate, “The Economic Structure of the Assyrian Empire”, 93.

¹⁶⁹⁹ SAA XV, 6.

¹⁷⁰⁰ Ponchia, “Management of Food Resources in the Neo-Assyrian Empire: Data and Problems”, 385.

¹⁷⁰¹ SAA I, 170.

¹⁷⁰² SAA I, 170, 181-182.

¹⁷⁰³ Ponchia, “Neo-Assyrian Corn-Loans: Preliminary Notes”, 57.

“... [...] kasabasında [...] ortasında iki günlük (kaynaklar olarak) 40 homer ar[pa] vee 200 balya saman alınmış, Çölde Diqarate köyünde vali Aşşur-belu-taqqin 16 homer arpa ve bir yığın saman almış ve saray çiftçilerini ele geçirmiş. ... onlar [...] va[li]nin izni olmadan açtı; efendim, [kral bunu bilmeli].”¹⁷⁰⁴

Söz konusu mektuptan toplanan arpanın ve samanın kullanımı için yetkili kişi olarak vali gözükmekte olup, eyalet valilerinin ihtiyaçların karşılanmasında eyaletlerinde toplanan ürünlerden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Eyaletlerdeki dağlık alanlar ve bozkırlar hayvan sürüleri için otlak ve tarım alanları olarak kullanılmıştır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olan Yeni Asur Devleti’nde sürülerin otlatılması her zaman önemli olmuştur. Hayvanlardan elde edilen yün tekstil dokuma için hammadde kaynağını oluşturmuştur. Et olarak ise en çok koyun eti tüketimi tercih edilmiştir. Yaylacılık için yazlık-kışlık olarak dağlık bölgeler elverişli alanlardı. Dağlardaki çayırlar ve otlaklar sürülerin beslenmesi için temel besin kaynağını oluşturmuştur.¹⁷⁰⁵ Bu bağlamda eyalet yapılan bölgelerdeki geniş meralar ve çayırlar oldukça önemli bölgelerdi. Asur krallarının doğuya doğru, İran içlerine yayılması ile bölgedeki önemli ovalar Asur kontrolüne alınmıştır.

Asur krallarının askeri seferler için ordunun ihtiyacı olan atların temin edilmesinde eyalet yapılan bölgeler önemli yer tutmuştur. Anadolu’nun bazı bölgeleri, İran ve Mısır bölgeleri bu bağlamda önemli bölgeler olmuştur. Yabani atların yakalanıp evcilleştirilmesinin yanı sıra Asur belgelerinde at ağıllarından bahsedilmesinden dolayı onların Asur topraklarında da yetiştirildiğini göstermektedir. Eyaletlerde bulunan ve tarım için kullanılmayan dağ etekleri ve tepeler atların yetiştirilmesi için uygun bölgelerdi.¹⁷⁰⁶ Bu kapsamda, eyaletlerden sadece tarımsal üretimde faydalanılmadığı, hayvanların yetiştirilmesinde, beslenmesinde ve kullanılmasında önemli pay sahibi olduğu görülmektedir.

Yeni Asur Devleti’nin ekonomik olarak ihtiyaç duyduğu mallar eyalet sistemi üzerinden toplanmaktaydı. Eyaletlerdeki şehirlerin köylerin kendi yönetimi olabilmekteydi. Ancak işlerin çoğunluğu *rab ālāni* tarafından yürütülmekte ve *rab*

¹⁷⁰⁴ SAA I, 105.

¹⁷⁰⁵ Radner, “Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period”, 218.

¹⁷⁰⁶ Frederick Mario Fales, “Ethnicity in the Assyrian Empire: A View from the Nisbe (I): Foreigners and ‘Special’ Inner Communities”, *Literature as Politics, Politics as Literature: Essays on the Ancient Near East in Honor of Peter Machinist*, ed. David S. Vanderhoof-Abraham Winitzer (Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2013), 62-63.

ālāni'ler eyalet valilerinin emri altında çalışmaktaydı. Bu görevliler aracılığıyla her köy eyalet merkezine bağlanmaktaydı. Böylece her eyaletin ekonomik bir döngüsü sağlanmıştır. Köylerde yaşayan halkın çoğunluğu köle statüsündeydi. Köylüler, toprakları sahipleri yani kral için ekip biçmekteydi.¹⁷⁰⁷ Eyaletlerde oluşturulan köylerle tarımsal üretimin artırılması amaçlanmıştır. Asur merkezi bu yönetim sayesinde ihtiyaç duyulan ürünleri, özellikle seferler için ordunun ihtiyaç duyduğu malları, eyaletler vasıtasıyla karşılamaktaydı. Bu bağlamda Yukarı Dicle Bölgesi gerçekleştirilecek tarımsal üretim için önemli bir bölge olmuş olup, düzenlenen eyaletlerle birlikte Asur sınırlarına eklenmesi ilk dönemlerden itibaren Asur krallarının hedefleri arasındaki başat bölgelerden olmuştur. Eyalet bölgelerinden gönderilen söz konusu idari mektuplarda toplanan ve hasadı yapılan tarımsal ürünler hakkında Asur krallarının bilgilendirilmesi de bunu göstermektedir.

Asur kralları gerçekleştirdikleri seferler sonucunda ele geçirdiği bölgeleri Asur sınırlarına eklemiş ve Asur eyalet olarak düzenlediklerini birçok metinde kaydetmişlerdir. Bu bölgelerden vergi, haraç olarak da genellikle çok sayıda hayvan aldıklarını kaydetmişlerdir. Vergi, haraç verme metinlerinde at, katır, eşek, koyun, keçi, öküz, sığır deve inek gibi hayvanlar ilk sıralardadır. Ayrıca altın, gümüş, bakır, lapolazuli gibi değerli madenler; parlak renkli giysiler ve şarap oluşturmuştur.¹⁷⁰⁸ Atlar askeri seferlerde ve orduda kullanıldığı için ganimet ve vergi olarak alınması önemli yer almıştır. Bunlar kraliyet ailesinden esir alınan kişiler ve değerli eşyalar ile birlikte yazılmıştır.¹⁷⁰⁹ Asur kral yazıtları vergi, haraç ve ganimet alınan mallar arasında küçük ve büyük baş hayvanlar; at, katır ve eşek gibi nakliye ve iletişim bakımından önem arz eden hayvanların temini konusunda düşman ülkelere baskı ve seferlerin gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır.¹⁷¹⁰ Hayvanlar tanrılara kurban edildiği için de önemlidir. Siyasi olarak askeri seferlerin başarılı olması, ekonomik ve diğer alanlarda başarılı olunması için Asur kralları şükran olarak hayvanları kurban etmişlerdir.¹⁷¹¹ Kurban edilen hayvanlarla vergi ganimet olarak alınan hayvanlar arasında paralellik olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁷⁰⁷ Postgate, "The Economic Structure of the Assyrian Empire ", 94; Ebru Mandacı, "Yeni Asur Devleti'nde Tarım Ürünlerinin Toplanması ve Nakliyesi", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, ed. L. Gürkan Gökçek et al. (İstanbul: Değişim Yayınları, 2023), 208.

¹⁷⁰⁸ RIMA II, A.0.87.1; RIMA II, A.0.98.1; RINAP 2, 1; 104-117a; RINAP 4, 1; iii 75-76; ARAP I, 61, 360, 414, 457, 581, 587-588, 607, 613, 641, 686, 718, 811-812.

¹⁷⁰⁹ RIMA II, A.0.99.2; Gökçek-Akyüz, "Asur Ordusu", 48-49.

¹⁷¹⁰ RIMA II, A.0.100.5, 172.

¹⁷¹¹ RIMA II, A.0.101.1 iii 84b-92a.

Eyalet valilerinin üretim ve dağıtım işlerinde görevli olmalarındaki en önemli nedenlerden biri gerçekleştirilecek seferler için ihtiyaçların sağlanmasıdır. Bu bağlamda, belgelere¹⁷¹² bakıldığında hasadın yapılması-toplanması, arpa paylarının getirilmesi, tahıl harcamalarının kaydedilmesi gibi konularının hepsi gerçekleştirilecek askeri seferlerin hazırlıkları kapsamında olduğu anlaşılmaktadır. Özetle, eyalet yapılan bölgelerin öncelikle ekonomik kazançların sağlanmasına ve devleti finanse etmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Genişleyen sınırlarla birlikte artan nüfusun, ordunun ihtiyaçları da çoğalmış ve bunun karşılanmasında eyaletler önemli bir paya sahip olmuşlardır. Asur'un kurulduğu Mezopotamya bölgesinde gerek tarımsal gerekse hayvan ve maden kaynaklarının sınırlı olması, Asur krallarını farklı coğrafyalara yönlendirmiştir. Eyalet olarak düzenlediği bölgelerden vergiler alarak da ihtiyaçlarını karşılamıştır. Siyasi otoritenin güçlü olduğu dönemlerde bu genişlemeler daha çok artmış ve eyalet olarak düzenlenip kontrol edilen bölgelerdeki ekonomik faaliyetler ve kazançlar artmıştır.

4.2.Eyaletlerden Alınan Vergiler

Eskiçağ devletleri ilk dönemlerden itibaren yönettikleri kesimlerden vergiler alarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda, Mezopotamya'da yönetilen halk kesimi ilk dönemlerden itibaren vergilendirilerek ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir yere sahiptir. Vergilerle elde edilen kaynaklarla merkezin ihtiyaçları kısmen de olsa karşılanmıştır. Söz konusu vergiler ayni ve nakdi olarak alınarak merkezin ve ordunun ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁷¹³ Yeni Asur Dönemi'nde ele geçirilen bölgelerde genellikle eyaletler oluşturulmuştur. Söz konusu eyaletlerde kontrolün devamlılığı ve ekonomik sömürü için Asur kralları devlet memurlarını göndermiştir. Böylece bu bölgeler düzenli olarak vergilendirilmiştir.¹⁷¹⁴ Bu yöntem Orta Asur Dönemi'nden alınarak uygulanmış ve Orta Asur Dönemi'ne göre oldukça geniş kapsamlı olmuştur. Asur kralları da bu kapsamda oluşturduğu eyaletlerden vergiler alarak hem ihtiyaçlarını karşılamış hem de yerel kaynakları merkeze aktararak bölgede olası bir ekonomik zenginliği önleyerek egemenliklerine karşı bir yapının oluşmasını engellemek istemişlerdir. Alınan vergiler düzenlenen yıllık askeri seferlerdeki ihtiyaçların karşılanmasına paralel olarak şekillenmiştir. Ayrıca eyaletlerden tanrılar adına düzenli

¹⁷¹² SAA V, 129, 199, 217, 234, 250; CTN 5, 2452.

¹⁷¹³ Gwendolyn Leick, *Mesopotamia: The Invention of the City* (London: Penguin Books, 2002), 244-245; Yıldırım-Aytan, "Mezopotamya'da Tarımsal Üretimin Devamlılığı için Krallığın Finanse Edilmesi: Vergilendirme", 293.

¹⁷¹⁴ Mario Liverani, "Imperialism", *Archaeologies of the Middle East Critical Perspectives*, ed. S. Pollock-Reinhard Bernbeck (Oxford: Blackwell Publishing, 2005), 233.

vergi alınmış olup, söz konusu bölgelerde Tanrı Aşşur kültünü yayarak monarşik yapılarını güçlendirmeye çalışmışlardır. Eyalet yönetimleri Asur merkezindeki büyük tanrıların tapınaklarına sunular yaparak bu yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir.

Asur eyaletlerinden vergilerle elde edilen kazançların kontrol edilmesi önemli bir mesele olmuş olup, vergi toplayıcılarının rüşvet almasını önlemek için denetimler yapılmıştır.¹⁷¹⁵ Bu bağlamda eyalet valileri, eyaletlerinde bu denetimleri gerçekleştiren yetkili memur olmuştur. Valiler, eyaletinden vergilerin ve diğer ödemelerin toplanmasından, mecburi hizmet, askerlerin sağlanması ve kamu işçileri sağlamakla sorumluydular.¹⁷¹⁶ Eyalet valileri tahıl vergilerinin toplanmasında ve erzak dağıtımından sorumlu olmuşlardır.

Yeni Asur Devleti ele geçirdiği topraklardan vergi ve haraç almıştır. Asur için önemli olan eyaletlerden vergilerin devamlı alınabilmesiydi. Asur krallarının her yıl askeri seferlere çıkması ve yeni başkentler inşa etmelerinden dolayı gerekli kaynakların sağlanması sadece üretimle karşılanamazdı. Bu yüzden Yeni Asur Devleti'nin hayatını devam ettirebilmesi bir nevi vergi ve haraçlara bağlı olmuştur.¹⁷¹⁷ Yeni Asur Devleti'nde eyalet sistemine dâhil edilen bölgeler, Asur kralları tarafından vergilendirilmiş ve ihtiyaç duydukları hammaddeleri bu bölgelerden elde etmişlerdir. Hediye ve haraç daha çok Asur egemenliğini kabul etme olarak görülürken vergiler ise alınan bölgelerin Yeni Asur Devleti'nin bir parçası olduğunu göstermiştir.¹⁷¹⁸ III. Adad-nirari tarafından Nasibina eyaleti valisine gönderilen mektupta görüldüğü üzere vergilerin Asur kralı tarafından düzenlendiği anlaşılmaktadır. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

*“Kralın İlumma-le'i'ye (Nasibina valisi) sözü. Her kasaba başına bütün kasabalarında kral için 6 takım at 2. ayın 10. gününde hazır olsunlar. Mühürlü belgeyi al (yani bu mektubu) ve onu Mannu-ki-Aşşur'a (Guzana valisi) getirin; (ona) kasabalarında ona göre vergi koy.”*¹⁷¹⁹

Yeni Asur Devleti, III. Tiglat-pileser döneminden itibaren oluşturduğu yeni eyalet sistemiyle birlikte, Asur eyaletlerine kendi vergilerini koymuştur. Böylece Yeni Asur

¹⁷¹⁵ Yıldırım–Aytan, “Mezopotamya’da Tarımsal Üretimin Devamlılığı için Krallığın Finanse Edilmesi: Vergilendirme”, 296.

¹⁷¹⁶ Radner, “Mesopotamia: Neo-Assyrian Period”, 889.

¹⁷¹⁷ Brinkman, “Babylonia Under the Assyrian Empire”, 223.

¹⁷¹⁸ Bedford, “The Neo-Assyrian Empire”, 51.

¹⁷¹⁹ Radner “An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire”, 87.

Devleti eyaletlerden aldığı vergiler sayesinde ekonomisini güçlendirmiştir.¹⁷²⁰ Eyaletlerdeki insanların Asur kralları tarafından belgelerinde “*Asurlu*” olarak kaydedilmeleri, aslında onları “*vergi ödeyenler*” olarak değerlendirmelerinin sonucu olmuştur.¹⁷²¹

Yeni Asur Devleti, eyalet merkezlerinden yıllık olarak belirlenen oranlara göre vergiler almıştır. Asur kralları vergileri alırken eyaletlerin sahip oldukları doğal kaynakları ve mevcut ürünleri göz önüne alarak vergilendirme işlemi yapmışlardır. Bütün eyaletlerden aynı ürünleri almak yerine, sahip oldukları ürünleri ve kaynakları almayı tercih etmişlerdir. Vergi aldığı ürünler; arpa, buğday, mısır, bağ, saman gibi tarım ürünleri ve hayvanlardır. Eyaletlerin ödedikleri vergi miktarları ihtiyaca göre ve kullanılacak alana göre farklılık göstermiştir. Bu yöntemle hem eyaletler vergilerini tam ve zamanında ödeme imkanına sahip olmuşlar hem de Asur kralları ihtiyaç duyduyu kaynakları elde etmişlerdir.¹⁷²² ND 2449 nolu belgede vergi alınırken mevcut hasadın durumu göz önüne alınarak vergilendirme yapılacağından söz edilmektedir. İlgili mektubun çevirisi şu şekildedir:

*“Kralım efendim, hizmetkarınız Aşşur-işmeani. Asur’un yetiştiricileri hakkında yola koyulduk ki, onlar hakkında kral şöyle sordu: “Ekin tarlası neden sular altında?” (Cevap veriyorum): “Hasatları çok iyi.” Kral (bunu) onuncu yılda bilebilir. ...mısır arazisi. Onlar şöyle (derler): “bize ait olan mısır tarlasına ne olacak?” Şöyle (cevap veriyorum): “Bol (ürün) olana hasat vergisi koyacağım. Eğer yetersizse muaf tutacağım...”*¹⁷²³

Yeni Asur Devleti eyalet sistemine dahil edilen topraklardan ekonomik olarak faydalanmanın en önemli yolu vergiler olmuştur. Yeni Asur Devleti eyaletlerden iki çeşit vergi almıştır. Kesin tarihli olan yıllık/aylık ile ara sıra olan vergilerdir. Ara sıra olan vergi çeşidi genellikle askeri seferlerle bağlantılıydı. Toplanan vergilerin taşınması oldukça masraflı olduğu için, kayıtları eyaletlerde yapılmıştır. Kayıt hesapları sorumlu

¹⁷²⁰ Yamada, “Karus on the Frontiers of the Neo-Assyrian Empire”, 73.

¹⁷²¹ Masetti-Rouault, “Globalization and Imperialism: Political and Ideological Reactions to the Assyrian Presence in Syria (IXth-VIIIth Century BC)”, 50.

¹⁷²² Daniele Morandi Bonacossi, “The Creation of the Assyrian Heartland: New Data from the Land Behind Nineveh”, *The Archaeology of Imperial Landscapes*, ed. Bleda S. Düring-Tesse D. Stek (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 51.

¹⁷²³ Saggs, “The Nimrud Letters, 1952: Part III”, 40; Mandacı, “Yeni Asur Devleti’nde Tarım Ürünlerinin Toplanması ve Nakliyesi”, 212-213.

memurların gözetiminde yapılmıştır. Söz konusu memurlar eyalet valisi emrinde çalışan muhtemelen *rab karmāni* ve *rab ālāni* memurları olmuştur.¹⁷²⁴

4.2.1.Hamusu Vergisi

Bütün eyaletlerin Asur'daki Tanrı Aššur tapınağına ödedikleri vergi çeşididir. *Hamusu* vergisi, eyaletlerin elde ettikleri ürünün beşte birlik kısmını kapsamaktaydı.¹⁷²⁵ Eyaletlerin Yeni Asur Devleti'nin merkezinde bulunan tapınaklara gıda ürünleri, yiyecek ve sunular yapmaları zorunlu olmuştur. Bu tapınaklar içerisinde öne çıkan ise Tanrı Aššur tapınağıydı. Eyaletlerin Tanrı Aššur'un tapınağına sunular yapmasıyla eyalet gelirleri Asur merkezine aktarılmış ve Asur ekonomisi daha da güçlenmiştir. Eyaletlerden sunuların gönderilmesi Tanrı Aššur'a olan saygıyı göstermekteydi. Bu şekilde eyalet valilerinin ve görevlilerinin Yeni Asur Devleti dini kurumlarına, dolayısıyla Asur krallarına bağlılıkları sağlanmış olmaktadır. Yeni Asur Devleti kralları din sayesinde sınırları içerisinde bir bütünlük sağlamak istemişlerdir.¹⁷²⁶ Dolayısıyla eyaletlerin tapınaklara ve özellikle Tanrı Aššur'a sunu faaliyetleri, dini temelli ekonomik nedenlere dayanmaktaydı denilebilir.

Oluşturulan bu sistem aslında devletin ekonomik ihtiyaçlarını gidermeye yönelikti. Ayrıca Asur egemenliğindeki tüm bölgelerin ekonomisi ideolojik olarak tek bir sistem içerisinde birleştirilmiş olmaktadır.¹⁷²⁷ Akkulanu'nun Asur kralı Asurbanipal'e gönderdiği SAA X; 96 nolu mektup buna örnek oluşturmaktadır. Mektuptan anlaşıldığı gibi bütün eyaletlerin Tanrı Aššur tapınağına düzenli sunular vermeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili kısmının çevirisi şu şekildedir:

“Efendim, krala: hizmetkarınız Akkulanu. ... Efendim, kralın hizmetkarına yazdığı, sürekli koyun sunuları ve Aššur'a yapılan düzenli teslimatlarla ilgili olarak: ‘İleri gelenlerden kim onları vermeyi kabul etmedi?’- Belirleyemedim (onları ve dolayısıyla) dün efendim krala yazmadım. (Şimdi o zaman) koyun sunularını vermeyen ileri gelenler şunlardır: Barhalzi, Rašappa, Kilizi, İsana, Tille, Kullania ve Arpad valileri. (Bunların) hepsi sürekli koyun sunusu vermediler. Rašappa, Barhalzi, Diquqina,

¹⁷²⁴ Kerekes, “The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor’s Aspects within Their Province”, 106.

¹⁷²⁵ Ponchia “Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire”, 137.

¹⁷²⁶ Parker, “The Assyrians Abroad”, 874; Ponchia, “Management of Food Resources in the Neo-Assyrian Empire: Data and Problems”, 404; Mandacı, “Yeni Asur Devleti’nde Tarım Ürünlerinin Toplanması ve Nakliyesi”, 208.

¹⁷²⁷ Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 214.

tahıl ambarlarının şefi, Dayyan-adad, İsana, Halzi-atbar, Birtu, Arzuhina, Arbela, Guzana, Şahuppa, Tamnuna, Talmusa. Bütün bunlar düzenli olarak arpa ve emmer teslimatları vermedi. ...”¹⁷²⁸

Eyaletlerin Tanrı Aşşur tapınağına düzenli olarak sunu yapmaları gerekmesine rağmen ilgili mektupta görüldüğü gibi bu zorunluluklarını yerine getirmedikleri durumlar da olmaktadır. Böyle durumlarda Asur kralları memurlarına mektuplar yazarak sunu yapmayanları tespit ettiği görülmektedir.

SAA XIII; 31 nolu mektupta ise Barhalzi'den kimsenin Tanrı Aşşur tapınağına *hamusu* vergisini getirmediğini mektup yazarı Aşşur tapınağı rahibi Nadin-Aşşur yazmıştır. Kralın eğer bir valinin vergisini getirmedğinde diğer ileri gelenlerin de bu vergiyi getirmeyeceğini düşünerek vali katibini cezalandırmasa diğerlerinin de korkmayacağını belirtmiştir. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“Krala efendim: Hizmetkarınız Nadin-Aşşur. Kralınıza sağlık efendim. Şu an itibariyle hiç kimse topraklarınızın ilk ürünlerini ya da Barhalzi'den alınan beşte bir vergiyi getirmiyor. Tüccar evinde senin kullarını sattım, verginin beşte birini alıp (sunu) yerine getirdim. Kral, Barhalzi valisinin katiplerine şu soruyu sormalıdır: “Neden verginin beşte birini Aşşur'a vermediniz?” Üstelik kral, tanrılarınızın pahasına grevde olduklarını aklında tutmalı. [...] Eğer kral bir kâtibî cezalandırmazsa, [diğerleri] korkmayacaktır. Bu [...:eğer] bir vali beşte bir vergiyi getirip tapınağınıza vermezse, onu gözlemleyen geri kalan ileri gelenler de tapınak(lar)ınıza karşı greve gidecek. ...”¹⁷²⁹

Bu bağlamda eyaletleri ekonomik olarak sömürmenin diğer bir yolu ise tapınak sunuları olmuştur. Tanrıların şanını ve en büyük desteklerini almak için krallar daha büyük tapınaklar inşa etmiş ve görevlendirdikleri insan sayısı toplumun besleyeceğinden daha fazlaydı. Asur kralları oluşturdukları bu sistemle söz konusu sorunları çözmeye çalışmışlardır. Kalhu'daki Nabu Tapınağı'nda bu sistem kayda geçilmiştir. Asur kentindeki Tanrı Aşşur Tapınağı için oluşturulan bu sistem Yeni Asur Devleti'nin bütün bölgelerini kapsamıştır. Devletin bütünlüğü ve uzun ömürlü olması için sembolik olarak büyük bir etkiye sahip olmuştur. Tam detaylı olarak bilinmese de *ginnu sistemi* olarak adlandırılmaktadır.¹⁷³⁰

¹⁷²⁸ SAA X, 96.

¹⁷²⁹ SAA XIII, 31.

¹⁷³⁰ Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, 229; Kerekes, “The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor's Aspects within Their Province”, 107.

Asur kralları faaliyetlerini tanrıların emriyle yaptıklarını her fırsatta belirterek tanrılara, özellikle Tanrı Aşşur'un emriyle hareket ettiklerini ifade etmiş olup, siyasi otoritelerini meşrulaştırmak istemişlerdir. Bu kapsamda, eyaletlerden tanrılar adına düzenli vergi alınmıştır. Bu bağlamda, Eyalet yönetimleri Asur merkezindeki büyük tanrıların tapınaklarına sunular yaparak bu yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir. Tanrılara sunuların yapılması, Tanrı Aşşur, Asur kralı ve halkı ile olan bütünleşmede büyük bir öneme sahip olmuştur.¹⁷³¹ Orta Asur Dönemi'nde her yıl bütün eyalet valilerinin Aşşur tapınağına göndermesi gereken *gina*'u devletin bütünlüğünü simgelemiştir.¹⁷³² Bu gelenek daha sonraki Yeni Asur eyalet sisteminde de devam ettirilmiş ve eyaletlerin baş tanrı Aşşur'un tapınağına düzenli sunuların yapmaları zorunlu olduğu görülmektedir.

4.2.2. Miksu Vergisi

Mezopotamya'da ilk devletlerin kurulmasıyla beraber tahıl ürünlerinden vergi alınmaya başlanmıştır. Bu vergi *miksu* vergisi olup, elde edilen ürünlerin bir kısmının krallık merkezine ödenmesi şeklinde olmuştur.¹⁷³³ Ayrıca *miksu* vergi toplayıcısı, saraya ait bir araziden hisse getirisinin toplayıcısı, gümrük memuru, gümrük aidat toplayıcısı olarak da çevrilmiştir.¹⁷³⁴ Bu bağlamda, Akadca *miksu/mākisu/makāsu* terimleri kullanılmış olup, Yeni Asur kaynaklarında çok az geçmektedir. Tell Billa'da bulunan metinlerde uygulanması ticari alanda olmuştur. *Miksu*, Akadca vergi anlamında kullanılmış olup, *šibšu* ve *nusahe* vergilerinde uygulanmıştır.¹⁷³⁵ Bu yüzden *miksu* kelimesi, bilinen tarım vergileri ile ticari vergiler arasında genel bir sayıma eklenmiştir.¹⁷³⁶ Bu kapsamda, Qurdi Aşşur-lamur'un gönderdiği ND 2715 nolu belgede vergi tahsildarları olarak *makisani*'ler yer almıştır: “*Lübnan'daki tüm rıhtımlara vergi tahsildarları atadığım için nehrin aşağısına gönderdikleri kesilen ağaçlardan yüzdelik vergi alıyorum.*”¹⁷³⁷ Bu kapsamda *miksu* vergisini gümrük vergisi olarak da değerlendirmek mümkündür.

¹⁷³¹ Jakob, “Economy, Society, and Daily Life in the Middle Assyrian Period”, 145.

¹⁷³² Tenu, “Building the Empire Settlement Patterns in the Middle Assyrian Empire”, 77.

¹⁷³³ Ellis, “Taxation in Ancient Mesopotamia: The History of the Term miksu”, 211-212.

¹⁷³⁴ CAD 10/1 M, 129; Henshaw. “Reviewed Work(s): Taxation and Conscription in the Assyrian Empire by J. N. Postgate”, 62; Giuseppe Visicato. “Some Aspects of the Administrative Organization of Fara”, *Orientalia* 61/2 (1992), 97.

¹⁷³⁵ Ellis, “Taxation in Ancient Mesopotamia: The History of the Term miksu”, 245.

¹⁷³⁶ Ellis, “Taxation in Ancient Mesopotamia: The History of the Term miksu”, 246.

¹⁷³⁷ Saggs, *The Nimrud Letters, 1952(CTN 5)*, 157.

4.2.3.Nusahe Vergisi

Yeni Asur Devleti belgelerinde *nūsaḫū*, *nasahu* ve *nusahe* şeklinde geçmiştir.¹⁷³⁸ *Nusahe* vergisi, tahıl/mısır tarlaları, arpa ve bağlarla ilgili olarak gösterilen vergi çeşididir. Eyaletlerdeki tarım arazilerinden ve ürünlerinden Asur kralı muafiyet vermediği sürece, Yeni Asur Devleti vergiler alarak merkezi ekonomisini güçlendirmiştir. *Nusahe*'nin oranı %10 (iki kez), olarak metinlerde kaydedilmiştir. Ancak bu oran düzenli olmamıştır. Asur kralları, *nusahe* verigisini *rab ālāni* ve *hazannu* memurları aracılığıyla almıştır.¹⁷³⁹ Hasat döneminde yıllık olarak yüklenen *nusahe* vergisi ND 413'te "*Calah valisi için tahıl vergisini toplayın!*" şeklinde geçmektedir.¹⁷⁴⁰ Eyaletlerde görevli olan *rab ālāni* ve *hazannu* memurları eyalet valilerine bağlı olduğundan dolayı eyalet valileri aracılığıyla vergilerin toplandığı anlaşılmaktadır.

Sanherib döneminde yazılan ve arazi satış sözleşmesini içeren SAA VI; 176 nolu belgede *nusahe* vergisi 1/10 şeklinde geçmiştir.¹⁷⁴¹ Ayrıca Sîn-šarru-iškun döneminde yazılan ve arazi kiralama için yapılan sözleşmeyi içeren SAA XIV; 41 nolu belgede de söz konusu vergi oranı şu şekilde geçmiştir:

"... (O 1/10 mısır/tahıl vergisi (ve) ¼ saman vergisi ödemeli. ...)"¹⁷⁴²

Asur kralları oluşturdukları eyaletler aracılığıyla ihtiyaç duydukları ürünleri karşılamaya çalışmışlardır. Bunu da düzenledikleri vergilerle karşılamışlardır. Eyaletlerdeki tarımsal üretimi öncelikle artırmaya yönelik çalışmalar yapmasıyla, alacakları vergiler de bu kapsamda şekillenmiştir. Bu kapsamda, SAA I; 220 nolu mektupta uygulanan tahıl ürünleri vergisini ortaya koymaktadır. Asur kralı II. Sargon döneminde ve Arihu tarafından Nabu-duru-usur'a yazılan söz konusu mektupta Samaryalılar'dan toplanan tahıl vergisinin olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

"Arihu'dan Nabû-duri-uşur'a bir mektup. Samiriyelilerin tahıl vergisine gelince, Efendim var olup olmadığına dair bir bilgi göndermeli, biz de bununla yetinelim.

¹⁷³⁸ J.A. Brinkman-et al. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: N-2*, Vol. 11, 3. Baskı (Chicago: The Oriental Institute, 2008), 351; Postgate, "The Ownership And Exploitation of Land in Assyria in the 1st Millennium B.C.", 189.

¹⁷³⁹ SAA XVI, 96; SAA XVIII, 181; Postgate, "The Ownership And Exploitation of Land in Assyria in the 1st Millennium B.C.", 189; Radner, "How did the Neo-Assyrian King Perceive his Land and its Resources?", 242.

¹⁷⁴⁰ J. N. Postgate, *Neo-Assyrian Royal Grants and Decrees*, (Rome: Pontifical Biblical Institute, 1969), 14.

¹⁷⁴¹ SAA VI, 176.

¹⁷⁴² SAA XIX, 41.

*Yetkililer pasif, oldukları yerde duruyorlar, gidip işlerini yapmıyorlar, biz de onlara emir veremiyoruz. Geçen yıldan bu yana size bu şekilde gelirle ilgili dilekçe veriyorum ama herhangi bir gelir elde edemedik. Şimdi var olup olmadığına dair bir bilgi gönderin!”*¹⁷⁴³

SAA VI; 191 nolu belgede Marqasi valisi Adad-šarru-uşur eponiminde yapılan bahçe satış anlaşmasında, söz konusu bahçeden *nusahe* vergisinin alınmayacağı ve *ilku* hizmetinden muaf olduğu yazılmıştır.¹⁷⁴⁴ Yukarıdaki mektuplardan Asur kralları tarafından eyaletlerden vergi muafiyetlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Nusahe vergisini toplama görevi *rab karmāni* görevlisine de verilmiştir. *Rab karmāni* memuru toplanan vergiyi Asur merkezine göndermekteydi. Örneğin; *rab karmāni* memuru olan İlu-ammār büyük miktarda arpayı Dur-Šarrukin *šakintu*'suna vermek zorundaydı. *Rab karmāni* ayrıca dağıtılacak yem miktarından da sorumlu olmuştur.¹⁷⁴⁵

4.2.4.Şibšu Vergisi

Yeni Asur Dönemi'nde eyaletlerden samandan alınan vergi çeşidi olarak kaydedilmiştir. *Şibšu* vergisi, samandan %25 oranında (bir kez) olarak alındığı metinlerde kaydedilmiştir.¹⁷⁴⁶ Asur belgelerinde *şibšu* vergi oranı $\frac{1}{4}$ şeklinde geçmiştir.¹⁷⁴⁷ Söz konusu vergi oranı SAA XIV; 41 nolu belgede şu şekilde geçmiştir: “... (O 1/10 mısır/tahıl vergisi (ve) $\frac{1}{4}$ saman vergisi ödemeli. ...”¹⁷⁴⁸ Ancak bu verginin oranı da *nusahe* vergisi gibi düzenli olmamıştır. *Hazannu* ve *ša-muhhi-āli* memurlarının *şibšu* vergisinin toplanmasında ve dağıtımında sorumlu memur oldukları belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁷⁴⁹ Bu kapsamda, bunları eyalet valileri aracılığıyla topladığını söyleyebiliriz.

Yeni Asur Devleti'nde merkezin ve ordunun ihtiyaçları eyaletler üzerinde yüklenmiştir. Sağlanan organizasyon sayesinde eyaletlerden tahıl ürünlerinin özellikle arpa, mısırın ve diğer yiyeceklerin tedariki sorun olmamıştır. Ancak eyalet valilerinin emrine verilen atların ve katırların saman ihtiyacı sorun oluşturmaktaydı. Saman kıtlığı

¹⁷⁴³ SAA I, 220.

¹⁷⁴⁴ SAA VI, 191.

¹⁷⁴⁵ Ponchia, “Neo-Assyrian Corn-Loans: Preliminary Notes”, 49-56.

¹⁷⁴⁶ Postgate, “The Ownership And Exploitation of Land in Assyria in the 1st Millennium B.C.”, 189; Ponchia, “Neo-Assyrian Corn-Loans: Preliminary Notes”, 49; Mandacı, “Yeni Asur Devleti'nde Tarım Ürünlerinin Toplanması ve Nakliyesi”, 211.

¹⁷⁴⁷ SAA VI, 176; SAA XIV, 41.

¹⁷⁴⁸ SAA XIX, 41.

¹⁷⁴⁹ SAA XVI, 96; SAA XVIII, 181; Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire”, 235.

olduğunda eyalet valileri birçok at ve katırı besleyemeyeceklerini belirtmişlerdir.¹⁷⁵⁰ Örneğin SAA V; 119 nolu mektupta *nāgir ēkalli* yük hayvanları için saman eksikliğinden dolayı şikâyet etmekteydi. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“Ülkemdeki tüm samanlar Dur-Šarruken’e ayrılmış ve askere alma görevlilerim artık peşimden koşuyor (çünkü) yük hayvanları için saman yok.”¹⁷⁵¹

Eyalet yönetimleri saman kıtlığı sorununu gidermek için de çözümler aramışlardır. Örneğin Ašipâ’nın Asur kralı II. Sargon’a gönderdiği SAA V; 21 nolu mektupta mevsimin kurak geçmesinden dolayı Tuşhan eyaletinin dağlık bölgelerindeki vadilerde saman aradıkları görülmektedir. Mektubun ilgili kısmının çevirisi şu şekildedir:

“... Kral, efendimin bana yazdığı samana gelince, Tammuz’da (IV) yağm[ur] olmadı ve su kıtlaştı, bu yüzden vekil ve tüm köy yöneticileri saman satın almak için (dağlardan) geldiler. Onlar ne kadar harbu (saman) varsa satmışlar. ...”¹⁷⁵²

II. Asurnasirpal, Tuşhan’da eyalet merkezini kurduğunu yıllıklarında anlatırken arpa ile birlikte saman depoladığını da kaydetmiştir.¹⁷⁵³ SAA XV; 119 nolu mektupta da Asur kralı II. Sargon Šamaš-bel-uşur’a göndereceği bütün samanın kalenin içine alınmasını istemiştir.¹⁷⁵⁴ Söz konusu belgelerden eyaletlerdeki samanların kalelerde depolandıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca samanın eyaletlerden toplandığı gibi ihtiyaç halinde başka bir bölgeden muhtemelen merkezden, Asur kralı tarafından ihtiyaçların giderilmesi için gerekli takviyenin yapıldığı da görülmektedir.

Bazı eyaletlerde *nusahe* vergisi gibi *šibšu* vergisinden muaf tutuldukları da belgelerde yer almıştır.¹⁷⁵⁵ Toplanan saman sadece hayvan yemi olarak kullanılmamıştır. Asur merkezinde gerçekleştirilen inşa çalışmalarında da samanın kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁵⁶ Asur merkezine gönderilen saman miktarının azımsanmayacak kadar çok olduğu ve zamanında gönderilmesi gerektiği, gecikmesi halinde cezasının ölüm olduğu belgelerde yer almıştır.¹⁷⁵⁷ Kerpiç yapımında önemli bir bileşen olması, yeni başkent inşalarının devam etmesi önemini artırmıştır. Gecikmesi halinde ölümle

¹⁷⁵⁰ Postgate, “The Economic Structure of the Assyrian Empire”, 81.

¹⁷⁵¹ SAA V, 119.

¹⁷⁵² SAA V, 21.

¹⁷⁵³ RIMA II, A.O. 101.17; ii 5b-36.

¹⁷⁵⁴ SAA XV, 119.

¹⁷⁵⁵ SAA XIV, 263, 425.

¹⁷⁵⁶ SAA I, 114, 143; SAA V, 16.

¹⁷⁵⁷ SAA XIX, 52, 153.

cezaladırılmaları, Asur krallarının inşa faaliyetlerine verdikleri önemden kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür.

4.2.5.İlku Vergisi

Yeni Asur Dönemi'nde *ilku* devletin sahip olduğu arazilerin kullanım hakkının devredilmesi ve kullanılmasını sağlamak şeklinde uygulanmaktaydı. Ancak arazilerin ne kadarının *ilku* kapsamında olduğu kesin değildir.¹⁷⁵⁸ Yeni Asur Devleti krallarının kurduğu eyaletler, hammadde kaynakları sağlamanın yanında gerekli insan gücünü de sağlamaktaydı. Asur kralları eyaletleri daha çok kullanmak için *ilku* sistemini uygulamışlardır. Bu sistemle angarya işleri için gerekli kaynaklar sağlanmış ve aksamalar ortadan kaldırılmıştır.¹⁷⁵⁹ *İlku*, devlet hizmeti, görev, hak vergi ve istihkak anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁶⁰ *İlku* hizmeti, askeri ya da sivil hizmetlerini yerine getirmek için Yeni Asur Devleti kralları tarafından uygulanmaktaydı. Arazi kullanım hakkıyla olan vergi *ilku* hizmetiyle karşılanmaktaydı. Yeni Asur Devleti bu taksimatla bir nevi vergi ödemesini almaktaydı.¹⁷⁶¹ Asur tebaasından bazılarının *ilku* sistemi adı altında Asur ordusuna alındığını yazıtlardan öğrenmekteyiz. Bunlar, "*kralın adamları*" olarak görev yapmaktaydı.¹⁷⁶² İlgili bir belgede şu şekilde geçmektedir:

"... Onlar kaçak değiller, (fakat) *ilku* hizmeti yapıyorlar; aralarından "*kralın adamları*" sağlarlar." ¹⁷⁶³

Barış dönemlerinde de eyalet valilerinin sorumluluğunda bulunan "*kralın adamları*" birlikleri *ilku* hizmetlerinde yer almışlardır.¹⁷⁶⁴ Bu bağlamda, Asur ordusunun temeli bu sisteme dayanmaktaydı denilebilir.¹⁷⁶⁵ Böylece eyalet valileri merkezi ordunun ihtiyaçlarını *ilku* görevi ile sağlamaktaydı. Sınırlı süre için gerekli asker ve işgücü sağlanması bu sistem ile sağlanmaktaydı.¹⁷⁶⁶ *Hazannu* ve *ša-muhhi-āli* eyaletlerdeki *ilku*

¹⁷⁵⁸ Mehmet Kurt, "Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklara Göre Yeni Asur Döneminde Tarımsal Üretim", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, ed. L. Gürkan Gökçek et al. (İstanbul: Değişim Yayınları, 2023), 162.

¹⁷⁵⁹ Kerekes, "The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor's Aspects within Their Province", 107.

¹⁷⁶⁰ Parpola, *Assyrian Dictionary Cuneiform Edition*, 185.

¹⁷⁶¹ Postgate, "The Ownership And Exploitation of Land in Assyria in the 1st Millennium B.C.", 189.

¹⁷⁶² Postgate, "The Invisible Hierarchy: Assyrian Military and Civilian Administration in the 8th and 7th Centuries BC.", 334; Robert McC. Adams, "Late Prehispanic Empires of the New World", *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*, ed. M. Trolle Larsen (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979), 71.

¹⁷⁶³ Mandacı, "Yeni Asur Devleti'nde Tarım Ürünlerinin Toplanması ve Nakliyesi", 208.

¹⁷⁶⁴ SAA I, 223.

¹⁷⁶⁵ Gökçek-Akyüz, "Asur Ordusu", 45.

¹⁷⁶⁶ Postgate, "The Economic Structure of the Assyrian Empire", 81.

organizasyonundan sorumluydular. Söz konusu görevliler, dağıtım ve toplamada görevlendirilmişlerdir.¹⁷⁶⁷ III. Tiglatpileser'e gönderilen SAA XIX; 33 nolu mektupta *ilku* hizmetinin Asur kralı tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“... Aya-neri, Bel-ibni'den gelen 16 kütüğü getirip bana emanet etti, ben de aldım. Şimdiye kadar Attar-şumki ve Mati'-il [nehir] kıyısına [kütükler] yığıyordu, ben de onları oraya yığdım. Şimdi [şimdi NN] bana (geliyor) ve şöyle diyor: "O (= Aya-neri) onları benim için kessin, (ve) onları (nehirin) bu yakasına getirsin!" Kral, efendimiz, bunun bizim *ilku* görevimiz olmadığını elbette biliyor. Efendimin ülkesi çok iyi (ve) biz işimizi yapıyoruz. Efendim, kral gerçekten sevinebilir.”¹⁷⁶⁸

II. Sargon'a gönderilen SAA I; 183 nolu mektupta Karkamış eyaletinden bazıları *ilku* görevlerinin ağır olmasından şikâyet etmiş ve Arpad'a kaçmışlardır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“Artık insanlar, efendilerinin *ilku* görevinden korktular [ve homurdandılar]: “Neden bize her ay [zulmediyorlar]?” Birer birer kaçıp (Fırat) Nehri'nin ötesindeki Arpad bölgesine yerleşiyorlar, ...”¹⁷⁶⁹

Ele geçirilen bölgelerdeki halka *ilku* sistemi kapsamında araziler verilerek ekonomik kazanç sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çobanlara da Asur'a hizmet etmeleri için araziler verilmiş ve *ilku* hizmetlerini yerine getirmişlerdir.¹⁷⁷⁰ *İlku* hizmeti ile eyaletlerde çalışan insanlar savaş olmadığı dönemlerde eyaletlerdeki tarım alanlarının işlenmesini sağlamış ve eyaletlerdeki ekonomik döngünün devamlılığını sürdürmüşlerdir.

4.3.Eyaletlerdeki Vergilerin Toplanması ve Kullanılması

Asur kralı III. Tiglatpileser kurduğu eyalet sistemi kapsamında posta teşkilatı ile birlikte eyaletlerden gelen vergilerin ve doğal kaynakların doğrudan devletin hazinesine girmesini sağlamıştır.¹⁷⁷¹ Böylece Yeni Asur Devleti'nde kaynaklar merkeze aktarılmaktaydı. Asur ekonomisinde saray sektörü, hükümet sektörü ve özel sektör şeklinde üç sektör bulunmaktaydı. Hükümet sektörünün bel kemiğini eyalet sistemi

¹⁷⁶⁷ Buylare, “The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire”, 240.

¹⁷⁶⁸ SAA XIX, 33.

¹⁷⁶⁹ SAA I, 183.

¹⁷⁷⁰ Edmonds, “New Light on the Land of Sühu”, 78.

¹⁷⁷¹ Duymuş, *Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)*, 84.

oluşturmaktaydı. MÖ I. binyılda ise Asur merkezi ve Kuzey Mezopotamya’da iki sektörlü bir model olmaya başlamıştır. Bunlar saray ve aile sektörleri şeklinde olmuştur. Eyaletler de bu yeni düzenlemede saray sektörü içerisinde yer almıştır.¹⁷⁷² Dolayısıyla MÖ I. binyılda hükümet sektörünün saray sektörü içerisine girerek çalıştığı düşünülebilir.



“Eskiden Barruqu (ve) Nergal-ashared’den aldığımız arpa vergisine gelince, şimdi Bel-apal-iddin yöneticileri kovdu. Efendim kralım şöyle diyebilir: Qurbutu yetkilisi

¹⁷⁷³ Petra M. Creamer, “Inequalities in Wealth Distribution within Imperial Assyrian Graves”, *ANTIQUITY* 98/400 (2024), 922.

¹⁷⁷⁵ Postgate, "Some Remarks on Conditions in the Assyrian Countryside", 31.

(vergiden) muaf değildir; (sadece kraliyet kararnameşi kapsamında olan kişi muaftır).”¹⁷⁷⁶

Eyaletlerdeki *rab ālāni* memurları eyalet yönetim sisteminde bir diğer eyalet memuru olan *hazannu*’lar tarafından temsil edilmekteydi. Hiyerarşik olarak birbirine bağlı olan söz konusu eyalet görevlileri ile vergiler alınmaktaydı.¹⁷⁷⁷

Yeni Asur Devleti’nin kırsal kesiminde hayvancılık, tarım ve bahçecilik vasıtasıyla et, tahıl, baklagiller, otlar ve meyveler üretilmiştir. Bunlar toplanıp depolandıktan sonra ihtiyaç olan bölgelere dağıtılmıştır.¹⁷⁷⁸ Üretim fazlası ürünlerin depolarda saklanması ile ihtiyaçlar giderilmiştir. Bu ürünler genellikle tahıl ve saman olmuş, insanların ve hayvanların özellikle atların beslenme ihtiyaçları giderilmiştir. Ayrıca ülke genelinde ekim yapmayan nüfusun da ihtiyaçları bu depolarda bulunan ürünlerle giderilmiş olmaktadır.¹⁷⁷⁹

Eyaletlerden toplanan vergiler nehir taşımacılığı üzerinden Asur merkezine kayıklarla gönderildiği belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁷⁸⁰ Hem hızlı olması hem de daha az masrafla olması, nehir taşımacılığının yapılmasında etkili olmuştur. Bu kapsamda nehir taşımacılığına uygun bölgelerde bu ulaşım seçeneği tercih edilmiştir.

Eyaletlerdeki kötü hava koşulları, valilerin merkeze göndereceği insanların, hayvanların ve vergilerin gecikmesine neden olmuştur. Özellikle kış aylarındaki kötü hava koşulları ve kar yağışının fazla olduğu bölgelerde bu tarz gecikmeler kaçınılmaz olmuştur. ¹⁷⁸¹ Örneğin SAA XV; 83 nolu mektupta Asur kralı II. Sargon, Nisan ayının başında Nabu-belu-ka’in’in Kalah’ta olmasını yazmıştır. Ancak Kār-Šarrukīn valisi Nabu-belu-ka’in yolların kardan dolayı kapandığı ve temizlemek istemesine rağmen işe yaramadığını mektupta belirterek daha sonra geleceğini cevap olarak yazmıştır. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“Krala efendim: Hizmetkarınız Nabû-belu-ka”in. Efendim, Krala en iyi sağılıklar! Efendim kral bana şöyle yazmıştı: “1 Nisan’da Kalah’ta olun” - Biz yolları temizliyoruz,

¹⁷⁷⁶ Mandacı, “Yeni Asur Devleti’nde Tarım Ürünlerinin Toplanması ve Nakliyesi”, 212.

¹⁷⁷⁷ Postgate, “The Ownership And Exploitation of Land in Assyria in the 1st Millennium B.C.”, 189; Ponchia, “Neo-Assyrian Corn-Loans: Preliminary Notes”, 49.

¹⁷⁷⁸ Groß, “Food and Drink for the Palace: The Management of Foodstuff in Neo-Assyrian Times and Beyond”, 23.

¹⁷⁷⁹ Kerekes, “The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor’s Aspects within Their Province”, 107.

¹⁷⁸⁰ SAA I, 94; SAA V, 233.

¹⁷⁸¹ Buylare, “I Feared the Snow and Turned Back”, 297.

fakat kar yağıyor ve kar onları (yolları) dolduruyor. Çok fazla kar var. ... Geçen yıl, bu kadar kar yağdığında bana iki araba verdi ve benimle birlikte olan adamlar ve atlar karda öldü. 6 veya 7 Nisan'da efendimin huzurunda olacağım."¹⁷⁸²

Eyalet yöneticileri tarafından toplanan vergiler, öncelikle eyaletlerdeki depo alanlarında stoklanmış ve miktarları belirtilerek kaydedilmiştir. Tahıl ürünleri ve samandan alınan vergiler kaydedilirken ve Asur merkezine gönderildiğinde yazılan miktarlara baktığımızda bu oranlar oldukça fazla görülmektedir.¹⁷⁸³ Bu kapsamda, eyaletlerin Asur ekonomisindeki yeri ortaya çıkmaktadır. Üretimin sınırlı olduğu veya yetmediği Asur merkezi hem kraliyet ailesinin hem de ordusunun ve merkezdeki halkının ihtiyaçlarını eyaletler üzerinden karşılamaya çalışmıştır. Ordunun hemen hemen her yıl sefer düzenlemesi, ihtiyaçları daha çok artırmıştır. Söz konusu ihtiyaçların karşılanması için de eyalet kaynakları daha çok kullanılmış olup, bazı durumlarda eyaletlerin kendi ihtiyaçlarını kullanacak kaynaklarının bile kalmadığı hepsinin Asur merkezine gönderildiği görülmüştür. Özetle eyaletlerin ekonomik sömürüsü, Asur krallarının din vurgusu üzerinden sağladıkları hâkimiyet düzeni sonucu din olgusu altında zaman içerisinde artmıştır. Ancak bu artış idari başarıya paralel olarak devam etmiştir.

4.4.Eyaletlerdeki Nüfusun Yeniden Düzenlenmesi ve Kullanılması: Sürgün Politikası

Sürgün, yenilgiye uğratılan bölge halkının katledilmediği ve galip devlet tarafından zorunlu göçle yerlerinden edilmeleri sonucunda ortaya çıkan bir olgudur. Sürgün uygulaması Mezopotamya'da kurulan medeniyetlerde sürekli olarak uygulanan bir politika olmuştur.¹⁷⁸⁴ Asur'daki sürgün uygulaması I. Tiglat-pileser döneminden başlamış olup, sonraki Asur kralları tarafından da uygulanmıştır. Bu bağlamda Yeni Asur kralları da bu geleneği sürdürmüş ve fethedilen bölgelerdeki insanların sürgünle yerlerinden edilmesi Asur kralları için karakteristik bir özellik kazanmıştır. II. Asurnasirpal ve III. Salmanassar dönemlerinde yaygınlaşan politika, III. Tiglat-pileser ile birlikte sistemli bir uygulamaya dönüşmüştür. Eyalet sistemi bu uygulamada etkili olmuştur. Bu kapsamda, III. Tiglat-pileser'in gerçekleştirdiği yenilikler içerisinde yer alan eyalet sistemiyle birlikte Yeni Asur Devleti yeni bölgeleri Asur sınırlarına ekleyerek genişlemiştir. Bu yeni düzenlemeler sonraki Asur kralları tarafından da devam

¹⁷⁸² SAA XV, 83.

¹⁷⁸³ SAA I, 192; SAA XIX, 52, 81, 109; ZTT 2,3, 13, vd.

¹⁷⁸⁴ Philippe Clancier, "Warlike Men and Invisible Women: How Scribes in the Ancient Near East Represented Warfare", *Clio* 39 (2014), 27.

ettirilmiştir.¹⁷⁸⁵ Asur kontrolünün bu bölgelerde devam edebilmesi için Asur krallarının sürgün politikasını devam ettirdiklerini söyleyebiliriz.

Gerçekleştirilen sürgün politikasıyla birlikte MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürgünlerin sayısında artış olmuştur. Bu dönemden başlayarak Asurbanipal dönemine kadar 157 toplu nüfus aktarımı yapılmış olup, savaş esirleri olarak 1.5 ile 4.5 milyon arası insan sürgün politikası sonucu başka yerlere yerleştirilmiştir. Sadece Sanherib döneminde bu sayı hemen hemen yarım milyonu bulmuştur.¹⁷⁸⁶ Bu dönemde Asur'un güçlenmesi ve Mezopotamya'da rakipsiz olması sürgün sayılarını katlayarak artırmıştır. Asur kralları sürgün olarak yerlerinden ettiği toplulukları sadece Asur merkezine göndermemiş aynı zamanda eyaletlere de göndermiştir. Asur belgelerinde sürgünlerin eyaletlere gönderildiğine dair birçok kayıt bulunmaktadır.

Asur kralları sürgünleri eyalet olarak düzenlediği bölgelere göndererek bakımlarını eyalet yönetimlerine devretmiştir.¹⁷⁸⁷ Bu kapsamda, III. Tiglat-pileser MÖ 745 yılında Aramileri sürgün ederek Yeni Asur Devleti'nin kuzey sınırlarına göndermiştir. *Nāgir ēkalli* eyaletine 10.000 ve Mazamua eyaletine 5.000 Arami'yi sürgün politikası çerçevesinde yerleştirdiğini kaydetmiştir.¹⁷⁸⁸ III. Tiglat-pileser Hamath bölgesinden 83.000 kişiyi de sürgün ederek Tuşhan eyaletine yerleştirmiştir.¹⁷⁸⁹ Asur kralı II. Sargon ise MÖ 720 yılında Samaria bölgesinden 27.290 insanı sürgün ederek başka bölgelere yerleştirmiştir.¹⁷⁹⁰ Sürgün edilen halk, Yeni Asur Devleti'nin doğu bölgelerine yerleştirilmiştir. Bu bölgeden sürgün ettiği insanların yerine de Babil, Hamath ve Kutha gibi yerlerden diğer halk gruplarını getirmiştir.¹⁷⁹¹ II. Sargon'un gerçekleştirdiği bu

¹⁷⁸⁵ Heather D. Baker, "Slavery and Personhood in the Neo-Assyrian Empire", *On Human Bondage: After Slavery and Social Death*, ed. John Bodel-Walter Scheidel (New York: John Wiley & Sons, 2017), 19; Faruk Akyüz, "Yeni Asur Devleti'nin Sürgün Politikası", *Eski Yakındoğu'da Sürgünler*, ed. İrfan Albayrak (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020), 129.

¹⁷⁸⁶ Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 43; Bonacossi, "The Creation of the Assyrian Heartland: New Data from the Land Behind Nineveh", 52; H. Hande Duymuş Florioti, "Yeni Asur Devri'nde Gerçekleştirilen Toplu Nüfus Nakillerinden Örnekler", *History Studies* 4/2, 2012, 154; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 91-612)*, 243; Akyüz, "Yeni Asur Devleti'nin Sürgün Politikası", 130; Andrea Squitieri-Mark Altaweel, "How Empires and Cities in the Ancient Near East Accelerated Wealth Inequality", *The Ancient Near East Today* 11/10 (2023), 4.

¹⁷⁸⁷ Yamada, "The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire", 184.

¹⁷⁸⁸ RINAP 1, 5.

¹⁷⁸⁹ RINAP 1, 13; MacGinnis, "Population and Identity in the Assyrian Empire", 141.

¹⁷⁹⁰ ARAB II, 4; RINAP 2, 1, vd.

¹⁷⁹¹ Nadav Na'aman, "Locating the Sites of Assyrian Deportees in Ancient Israel and Southern Palestine in Light of the Textual and Archaeological Evidence", *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*, ed. J. MacGinnis et al. (Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2016), 275-276.

sürgün politikası Tevrat'ta da yer almıştır.¹⁷⁹² II. Sargon Samaria'nın alınmasını ve halkını sürgün etmesini yıllıklarında şöyle anlatmaktadır:

*“Samiriye şehrini kuşatıp fethettim. Ben onun ortasından 27.290 kişiyi ganimet olarak aldım. ... Geriye kalanları el sanatları konusunda eğittim. Üzerlerine bir hizmetçimi vali olarak görevlendirdim. Onlara Asurlularla aynı haraç, vergi koydum. Birbirine karıştırdım. ...”*¹⁷⁹³

Asur kralları tarafından esirlerin “koyun”, “keçi” ve “çekirge” gibi dağıtıldıkları kral yıllıklarında geçmektedir.¹⁷⁹⁴ Asurbanipal de Elam üzerine gerçekleştirdiği sefer sonucunda halkını zorunlu göçle yerlerinden ettiğini ve bazılarını eyalet valileri de dâhil olmak üzere diğer görevlilere dağıtığını kaydetmiştir. Belgenin ilgili kısımları şu şekildedir:

*“... Elam'dan getirdiğim okçuları, kalkancıları, uzmanları, mühendisleri kraliyet birliğime ekledim. Geri kalanlarını koyun ve keçi gibi valilerime soylularıma, kült merkezlerime (ve) bütün kampıma dağıttım.”*¹⁷⁹⁵

Sürgün politikası ele geçirilen bölgelerde olası isyanları engellemek ve güçlerini ortadan kaldırmak ya da dağıtmak için kullanılmıştır.¹⁷⁹⁶ Bu kapsamda, yapılan sürgünler sonucunda bazı bölgelerde nüfus azalmış ve bazen de bölge terk edilmiş ya da yaşayan kimse kalmayacak kadar ileri gitmiştir.¹⁷⁹⁷ II. Sargon, MÖ 715 ve 710/709 yıllarında Babil'in güneyinden, muhtemelen Borsippa'dan Arapları ve Hamat halkını Samaria'ya yerleştirmiştir.¹⁷⁹⁸ Asur kralı Nimrud Prizma'sında şöyle anlatmaktadır:

*“Ben tekrar Samaria'yı, (eskisinden) daha fazla (yerleşime açtım). Ellerimle fethettiğim toprakların insanlarını buraya getirdim. ... Onları Asur topraklarının halkı olarak saydım.”*¹⁷⁹⁹

¹⁷⁹² Krallar II, 17; 5-24.

¹⁷⁹³ ARAB II, 4.

¹⁷⁹⁴ RINAP 1, 12; RINAP 4, 33; Baker, “Slavery and Personhood in the Neo-Assyrian Empire”, 22.

¹⁷⁹⁵ RINAP 5/1, 7; Akyüz, “Yeni Asur Devleti'nin Sürgün Politikası”, 145.

¹⁷⁹⁶ William R. Gallagher, “Assyrian Deportation Propaganda”, *SAAB* 8/2 (1994), 57; Akyüz, “Yeni Asur Devleti'nin Sürgün Politikası”, 132.

¹⁷⁹⁷ Ur-Osborne, “The Rural Landscape of the Assyrian Heartland: Recent Results from Arbail and Kilizi Provinces”, 165.

¹⁷⁹⁸ Cogan, *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israel in the Eighth and Seventh Centuries B.C.E.*, 100.

¹⁷⁹⁹ Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction”, 595.

II. Sargon bazı Arap kabilelerini de Samaria'ya sürgün ettiğini ve yerleştirdiğini yıllıklarında şu şekilde kaydetmiştir:

Çöllerde yaşayan, ne üst düzey ne de alt düzeydeki memurları (valiler veya amirler) tanımayan, ve haraçlarını hiçbir krala getirmemiş, uzak Araplar olan, Tamud, 'İbadid', Marsimanu ve Haiapâ kabilelerini- Efendim Tanrı Aşşur'un silahıyla onları vurdum, geri kalanları da sürgüne gönderdim ve Samaria'ya yerleştirdim."¹⁸⁰⁰

Asur kralları eyalet olarak düzenledikleri bölgelerde sadık olmadıklarını düşündüğü kesimleri zorunlu göç ve sürgün politikasıyla kontrol etmeye çalışmışlardır.¹⁸⁰¹ Bu bağlamda, II. Sargon Kar-Şarrukin'in isyanı sonucu isyanı bastırması ve 4820 kişiyi sürgün etmiştir.¹⁸⁰² Sanherib de "boyunduruğum altına girmeyen Kaldeliler, Aramiler, Manneahlar, Que ve Hilakku ülkesinin halkını ülkelerinden sınır dışı ettim" şeklinde belirterek kendisine karşı gelenleri sürgün ettiğini aktarmıştır.¹⁸⁰³ Asur kralı II. Sargon Aşdod'un tekrar isyan etmesini engellemek için Borsippa'daki halkı MÖ 710'da Aşdod'a yerleştirmiştir. SAA XVII; 82'deki mektup Aşdod'a gönderilen sürgünleri doğrulamaktadır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

*"... şimdi bu adamlar [...] [...] güvenilmez (ve) isyan[kar] [...] ve onların erkek kardeşleri Aşdod'a [gönderildi] (ve) Tabal'a [yerleştirildi]."*¹⁸⁰⁴

Asur kralı II. Sargon yine aynı yılda (MÖ 710) Babil'in güneyinden, Bit-Yakin bölgesinden 90.580 kişiyi ve sayısız ganimeti ele geçirdiğini yıllıklarında yazmıştır. Ele geçirdiği insanları Kummuh'a sürgün ettiğini ve Kummuh halkını da bu bölgelere yerleştirdiğini kaydetmiştir.¹⁸⁰⁵

Asur kralları genişleyen sınırlar ve yıllık düzenlenen askeri seferlere paralel olarak ihtiyaç duyduğu askerleri ele geçirdiği bölgelerdeki savaş esiri olan askeri birlikleri Asur ordusuna dâhil ederek karşılamaya çalışmışlardır.¹⁸⁰⁶ III. Tiglat-pileser döneminden itibaren görülen bu değişim sonucunda Asur ordusunda yabancı askerlerin

¹⁸⁰⁰ ARAB II, 17.

¹⁸⁰¹ Bonacossi, "The Creation of the Assyrian Heartland: New Data from the Land Behind Nineveh", 52; Squitieri-Altaweel, "How Empires and Cities in the Ancient Near East Accelerated Wealth Inequality", 4.

¹⁸⁰² Reade, "Why did the Medes Invade Assyria", 51.

¹⁸⁰³ ARAP II, 364, 383.

¹⁸⁰⁴ SAA XVII, 82.

¹⁸⁰⁵ ARAB II, 39-40; RINAP 2, 1.

¹⁸⁰⁶ Lanfranchi, "The Assyrian Expansion in the Zagros and the Local Ruling Elites", 79-118; Lanfranchi-Rolinger, "Some General Considerations on Assyria and North-Western Iran from a Historical Perspective", 62.

varlığı artmıştır.¹⁸⁰⁷ Bu kapsamda, ele geçirilen bölgelerden orduya dâhil edilen askerler genellikle savaş arabacıları, süvariler, piyadeler, yardımcı birlikler, kalkancılar, okçular ve mızrakçılar olmuştur. Bunlarda genellikle Arami, Gurrulu, İtu'alı, Samarialı, Karkamışlı ve Hamatlı halklardan oluşmaktaydı.¹⁸⁰⁸

Asur kralları sürgün politikasıyla bölgedeki yerel halkın direnci ortadan kaldırılmak istendiği gibi bölgenin kimlik bütünlüğünü dağıtma amacını taşımıştır.¹⁸⁰⁹ Örneğin Sanherib yıllıklarında Babil'deki şehirlerde Asur'a boyun eğmeyen 208 bin Arami, Kalde ve Arap halklarını Asur'a sürdüğünü aktarmıştır.¹⁸¹⁰ Yine aynı Asur kralı Levant Bölgesi'ndeki Moab, Edom, Arvad, Biblos, Aşdod ve Bet-Ammon gibi şehirlerden 200.000'i aşkın insanı Asur'a sürgün etmiştir.¹⁸¹¹ Sanherib yeni bir eyalet oluşturmamasına rağmen haleflerinden daha fazla insanı sürgüne tabi tutmuştur. Yaklaşık yarım milyonu aşkın insanı yerinden eden Sanherib, bunların çoğunluğunu da Babil'deki halk gruplarından yapmıştır.¹⁸¹² Sanherib'in Babil hâkimiyetini sağlamaya çalışırken oğlunun öldürülmesi de bunda etkili olmuş olabilir.

Yeni Asur Devleti'nde fethedilen bölgelerdeki nüfus, esir sınıfı için ana kaynağı oluşturmıştır. Ele geçirilen halk kayıt altına alınmış olup, nakledilmeleri kraliyet muhafızları eşliğinde olmaktadır.¹⁸¹³ Konuyla ilgili bir mektupta şöyle geçmiştir:

*“Muhafız Guhura'ya teslim edilen esirler Dur-Şarrukin yolundadır. Onlara (esirlere) eşlik eden muhafıza şöyle yazdım; [On]ları Baqarru'ya [getir] ve orada kalsınlar. [On]lara ekmek ve su [ver]... ”*¹⁸¹⁴

Esirlerin bakımı ve ihtiyaçlarının giderilmesi Asur kralları için hem masraflı hem de zahmetliydi. Bu yüzden Asur kralları esirlerin sorumluluklarını eyalet valilerine yüklemek için onları eyalet merkezlerine göndermişlerdir. Bu kapsamda esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması, bakımları ve beslenmeleri eyalet valilerine verilmiştir. Böylece eyaletlere gönderilen esirlerin yerel yönetim içerisinde asimile edilmeleri

¹⁸⁰⁷ Akyüz, “Yeni Asur Devleti'nin Sürgün Politikası”, 136.

¹⁸⁰⁸ RINAP 2, 1, 7; RINAP 3/2, 46; Akyüz, “Yeni Asur Devleti'nin Sürgün Politikası”, 136-137.

¹⁸⁰⁹ ARAB II, 4; Frahm, The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE), 177.

¹⁸¹⁰ RINAP 3/2, 213.

¹⁸¹¹ ARAB II, 234, 240; Faust, “The Interests of the Assyrian Empire in the West: Olive Oil Production as a Test-Case”, 65.

¹⁸¹² Radner, “Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period”, 217.

¹⁸¹³ Akyüz, “Yeni Asur Devleti'nin Sürgün Politikası”, 147.

¹⁸¹⁴ SAA XV, 12.

yanında ekonomik giderlerinin karşılanması eyaletlere yüklenilmiştir.¹⁸¹⁵ Ancak eyalet valileri, kendi güçlerini açacak sayıdaki esirlerin sorumluluklarından alınmalarını, diğer eyaletlere gönderilmesini ya da iâşe yardımı yapılmasını krala gönderdikleri mektuplarla belirtmişlerdir.¹⁸¹⁶ Konuyla ilgili olan ve Arapha valisinin III. Tiglat-pileser'e gönderdiği SAA XIX; 81 nolu mektupta söz konusu durum şu şekilde geçmektedir:

"Efendim, krala: hizmetçiniz Aşşur-şallimanni. Efendim, krala sağlık diliyorum! Efendim, kralıma yazdıklarına gelince: "Nerede olurlarsa olsunlar halkı bir araya getireceğim için geç kalacağım." (Şimdi) şeyhlere sordum ve bana dediler ki: "Bir tek kişi bile kalmadı. Hepsi bu kadar." Şimdi şeyhler geliyor; efendim kralım onlar[a] sorsun! Rema[n]ni-[İs]sar ortaya çıktı ve Ka[r]-Aşşur'a giden yol boyunca bizimle buluştu. Efendim, kralımın bana yazdıklarına gelince: "Huzurundaki 6.000 esiri besle." Ne kadar süre boyunca? (Onlar) 6,000 kişi! Üçte birini ileri gelenlere tahsis edebilir miyim? Ben geçen sene efendim, kralıma yazmamış mıydım: "Arpa yok" diye. Efendim kral bana şöyle söyledi: "Eğer bana başvursaydın, sana 40,000 (homer) arpa verirdim." Şimdi kral arpamın olmadığını biliyor mu? Daha ne kadar? 6,000- 3.000 (homer) bana verilsin, ve 3,000 (homer) de Şamaş-bunaya'ya verilsin. Benim efendim kralıma burada başvurduğum (şey) bu. Efendim, kralımın bana yazdıklarına gelince: "Ben onlara (=diğer ileri gelenlere) sonraki tutsakları veriyorum." Onlar bunları (6,000 tutsağı) benimle paylaşsın, ve ben de (o zaman) sonrakileri (tutsakları) onlarla paylaşacağım. Belki efendim, kralım diyecek ki: "Onlar Şamaş-bunaya'nın huzuruna nasıl girecekler? Onlar ne zaman stoklanacaklar?" Şamaş-bunaya'nın Arrapha'da 150 tane tahkimli kasabası var. Onlar oralara getirilsin." ¹⁸¹⁷

Yine aynı durum II. Sargon'a gönderilen SAA I; 260 nolu mektupta geçmiştir. Kırık olduğu için göndericisi belli olmayan söz konusu mektupta esirler için Bel-iqbi'den arpa istenmiş ancak esirlerin zaten kendisini zor durumda bıraktığını ifade etmektedir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

"Şimdi Bel-i[qbi] (bana diyor ki): "Senin [...]’e verdiğim arpayı bana getir ve onu kralın esirlerine vereyim!" Efendim kral bir haberci gönderdi mi ve [o] onların

¹⁸¹⁵ J. Nicolas Postgate, "Employer, Employee and Employment in the Neo-Assyrian Empire", *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005* (Oxford: Oxbow Books, 2007), 174.

¹⁸¹⁶ Akyüz, "Yeni Asur Devleti'nin Sürgün Politikası", 149; Akyüz, *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 91-612)*, 250.

¹⁸¹⁷ SAA XIX, 81.

*evlerini ve silolarını gördü mü? Onlar beni zayıflattılar ve onlara ne söylenirse söylensin beni dinlemeyi reddediyorlar.”*¹⁸¹⁸

İlgili mektuplardan sorumluluklarına verilen esirlerin bakımları eyalet valileri için güç bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Bu yükümlülüklerinin azaltılması için esirlerin kendilerinden alınıp başka idarecilere dağıtılmasını Asur kralından istemişlerdir. Esirlerin eyalet valilerinin nezaretine bırakılması Asur merkezinin bunları başından savdıkları anlamına gelmemektedir. Asur kralları eyalet valilerinin gıda yardımı için gönderdikleri mektuplarına kayıtsız kalmamış ve istedikleri tahıl yardımlarını yapmışlardır. Bu bağlamda, Asur krallarının esirler için eyaletlere tahıl yardımı yaptıkları¹⁸¹⁹ ve eyaletlere gönderilen esirlerin beslenmesi için tahıl depolarının kullanıldığı mektuplarda¹⁸²⁰ yer almıştır. Bu kapsamda, II. Sargon dönemine ait söz konusu mektupta Marqasi’ye esirlerin yerleştirilmesi istenmiş olup, esirlerin beslenme için Guzana’da bulunan tahıl depolarını kullandıkları anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

*“... Efendim, kralın kölesine sürgünlerle ilgili yazdığına gelince, sağlıklı 160 kişi bana Si’immê şehrinden geldi. Onları kontrol ettim ve aldım. ... ‘Onları Marqasa’ya yerleştir, onlar orada ekmek yiyecek’- efendim kralın onların Guzana’da tepolanmış tahılı yediklerini biliyor, kişi başı 3 seah. ...-şimdi, kralın emrettiği gibi, biri onlara yağ mı verecek? Kralın emrettiği gibi. ...”*¹⁸²¹

İlgili mektuptan esirlerin beslenmesi için eyaletlerdeki tahıl depolarının kullanıldığı ve esirlerin nereye yerleşecekleri Asur kralı tarafından organize edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Asur kralları eyalet valilerinin esirlerin beslenmesi için görevlerini yerine eksiksiz getirmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin III. Tiglat-pileser Aşşur-remanni ve kâtip Nabû-bel-ahheşu’ya yazdığı SAA XIX; 6 nolu mektupta esirler konusunda ihmalkâr olmamalarını emretmekte aksi takdirde öldürüleceklerini yazmıştır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

*“... Esirlere erzak verilm(esine gelince), tekrar tekrar ihmalkârlık yapmayın (yoksa) bu yüzden ölürsünüz. ...”*¹⁸²²

¹⁸¹⁸ SAA I, 260.

¹⁸¹⁹ SAA I, 10; SAA V, 242; SAA XV, 42; SAA XIX, 3, 6, 23, vd.

¹⁸²⁰ SAA I, 219, 260; SAA XIII, 157; SAA XV, 42.

¹⁸²¹ SAA I, 257.

¹⁸²² SAA XIX, 6.

Yeni Asur Devleti'nin sürgün faaliyetlerini dikkatli bir şekilde planlamış ve organize ettiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, sürgün edilen halkların yerlerine sağlam ulaşması, yerleştirilmesi, ihtiyaçlarının giderilmesi ve onların evlendirilmesi de Asur kralları tarafından eyalet valileri aracılığıyla denetlenmiştir.¹⁸²³ SAA XIX; 18 nolu mektupta III. Tiglat-pileser'in yazdığı mektuba karşılık gelen cevabın ilgili kısmı şu şekildedir.

*“Kralın hakkında söylediği Aramilere gelince: ‘Karılarıyla evlendirilmelidir!’ (orada) çok sayıda kadın gördüm ama onların babası onları vermeyi reddederek şöyle söyledi: ‘bize para vermeyene kadar olmaz.’ Onlara (Aramilere) para verilmesini sağla böylece onlar evlenebilir.”*¹⁸²⁴

Asur krallarının uyguladığı zorunlu göç politikası farklı etnik kimliklere sahip toplumları asimilasyona uğrarak söz konusu toplumların bütünleşmesini sağlamıştır. Mektupta görüldüğü gibi sürgün edilen halkın Asur nüfusu içerisinde bir bütünlük oluşturması için Asur halkı ile evlendirilmeleri Asur kralı tarafından istenmiştir. SAA XV; 311 nolu mektupta ise Asur kralının gönderdiği sürgünlerin kontrol edildiği, erzak verildiği şu şekilde geçmektedir:

*“[Efendim], kralın gönderdiği halkı gözden geçirdim, onlara yiyecek sağladım ve onlara Ta[...] şehrinin köylerinden birini verdim. 14'ü kaçı. Belki gelecekl[er ...]”*¹⁸²⁵

II. Sargon'un Nabu-duru-uşur'a gönderdiği SAA I; 10 nolu mektupta da esirlerin durumlarının denetlendiği anlaşılmaktadır. İlgili mektup şu şekildedir:

*“Kralın Nabu-duru-uşur'a haberi: şimdi kraliyet muhafızı Mannu-ki Aşşur'u Urartulu elçilere gönderiyorum: O onları (tutsakları)-senin sorumluluğunda ekmek yiyen esirleri- Urzuhina'ya getirecek. Sana gelince, bu mektubu gördüğün gün esirleri topla; onlar tetikte, hazır olsun, ve Mannu-ki Aşşur sana ‘ elçiler Urzuhina'ya vardı, esirleri hazırla’ yazdığında esirleri topla, Urzuhina'ya git ve onları [...] Urzuhina'nın [şehir denetçisine] teslim et. ...”*¹⁸²⁶

Asur kralları ele geçirdikleri bölgelerde uyguladıkları sürgün politikalarıyla mevcut coğrafyaları, bölgeleri yeniden şekillendirmişlerdir.¹⁸²⁷ Uygulanan sürgün

¹⁸²³ SAA XV, 55; Radner, “Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period”, 210.

¹⁸²⁴ SAA XIX, 18.

¹⁸²⁵ SAA XV, 311.

¹⁸²⁶ SAA I, 10.

¹⁸²⁷ Na'aman, “Province System and Settlement Pattern in Southern Syria and Palestine in the Neo-Assyrian Period”, 109.

politikası çok yönlü olmuştur. Çünkü Asur kralları sürgün ettiği topluluğu genellikle farklı coğrafi şartların olduğu bölgelere göndermişlerdir. Bunların yerine ise farklı halk gruplarını yerleştirmiştir.¹⁸²⁸ Bu uygulama yerel halk için cezalandırma olsa da daha önemlisi, Yeni Asur Devleti için ihtiyaç duyulan iş gücünü karşılamaktaydı. Bu yüzden aileler hatta bütün halk aynı anda göç ettirilmiştir.¹⁸²⁹ Ancak farklı coğrafi koşulların her zaman geçerli olmadığı durumlar da olmuştur. Bu bağlamda, Asurların uyguladığı sürgün politikasında yerlerinden edilenlerin benzer coğrafyalara gönderildikleri örnekler de olmuştur. Örneğin İsrail'den Guzana'ya bir köy sürgün edilirken hemen hemen benzer koşullara sahip olmuştur. Diğer yandan SAA XV; 84 nolu mektupta Tabal'dan Parsua'ya 2000 kişinin sürülmesi de bunu göstermektedir.¹⁸³⁰ Tabal bölgesi de Zagros gibi yüksek dağlık bir coğrafyaya sahip olmuştur. İnsanların benzer coğrafyalara sürülmesi yaşam şartlarına uyum sağlamaları bakımından önemli bir etken olmuş olabilir. Böylece halk grupları Asur topraklarında sürekli bir devinim içinde olmuşlardır. Ancak en çok gönderildikleri bölge Asur merkezi ve yeni kurulan başkentlerdir.

Zorunlu göç, toplumların yapısına göre farklılık göstermiştir. Ele geçirilen esirlerin nerede ve nasıl kullanılacakları sahip oldukları mesleklere göre farklılık göstermiştir.¹⁸³¹ Çünkü sürgün edilen halk ihtiyaç duyulan meslek gruplarına göre sınıflandırılmıştır. Bunların zanaat sınıfından, sıradan insanlar ya da elit kesimden olması etkili olmuştur. Bu kapsamda, Asur krallarının ihtiyaçlarını göz önüne alarak planlı ve organize bir şekilde esirleri aldığını söyleyebiliriz.¹⁸³² Zagros bölgesinden yapılan sürgünler genellikle yerel elitlerden oluşmuştur. Diğer bir durum ise Zagroslu savaşçıların Asur ordusuna alınması, zanaatkârlar ve diğer uzmanların sürgün edilmesidir. Büyük oranda yerel halkın sürgün edilmesi nadiren gerçekleşmiştir. Dolayısıyla çoğunlukla elit sınıftan ya da meslek sahibi olanlar Zagros bölgesinden sürgün edilmiştir.¹⁸³³ Asur kralları Zagros bölgesinden sürgün faaliyetlerini genellikle tek yönlü uygulamıştır. Sadece III. Tiglat-pleser doğu seferi sonucunda kurduğu yeni eyaletlerin bazı şehirlerine farklı bölgelerden insanları tekrar yerleştirdiği hakkında bilgi

¹⁸²⁸ Shigeo Yamada, "To Be Assyrian Residents A Reflection on the Integration of the Subjugated People into the Assyrian Empire", *The King as a Nodal Point of Neo-Assyrian Identity*, ed. Johannes Bach-Sebastian Fink (Münster: Publications on Eastern Mediterranean Antiquity, 2022), 281.

¹⁸²⁹ ARAB II, 64; SAA I, 177.

¹⁸³⁰ SAA XV, 84.

¹⁸³¹ Baker, "Slavery and Personhood in the Neo-Assyrian Empire", 23.

¹⁸³² Bonacossi, "The Creation of the Assyrian Heartland: New Data from the Land Behind Nineveh", 52; Squitieri-Altaweel, "How Empires and Cities in the Ancient Near East Accelerated Wealth Inequality", 4.

¹⁸³³ Vér, "The Local Elite and the Assyrian Administration in the Neo-Assyrian Provinces in the Zagros", 221.

sahibi olmaktadır.¹⁸³⁴ Bu kapsamda Asur kralı Ulluba'ya da 1223 kişiyi sürgün ettiğini kaydetmiştir.¹⁸³⁵ Zagros bölgesinde eyalet yönetimi altında olan bölgeler ve çevresi sürgün edilmiş ve yerel beylerin kontrol ettiği bölgelerden sürgün yapılmamıştır. Böylece oluşturulan ikili sistem bu alanda da etkisini göstermiştir.¹⁸³⁶ Asarhaddon Şubria'dan sürgün ettiği kişiler arasında usta, kâtip ve bahçıvan gibi meslek sahibi olan kişileri kaydetmiştir.¹⁸³⁷ Ancak dengeli bir nüfus oluşturulmak istendiğinde bu ayrıma dikkat edilmezdi. Asur kralları insanların çoğunluğunu ve uzmanları Asur merkezi bölgelerine göndererek zanaatlerinden faydalanmak istemiştir. Bunlar olmadan altyapı, devasa sarayların ve tapınakların zenginleştirilmesi ya da Asurbanipal'in efsanevi kütüphanesinin birleştirilmesi belki de imkânsızdı.¹⁸³⁸ Ancak yapılan zorunlu göçler Yeni Asur Devleti'nin demografik yapısında da önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Dolayısıyla bu politikanın her zaman fayda sağladığı sonucu doğru olmayabilir.

Sürgün ve göç faaliyetleri ekonomik olarak Yeni Asur Devleti için olumlu sonuçlar vermiş olmalıdır. Bu kapsamda eyalet merkezlerinin çevresinde sürgün ve esir nüfus için köyler oluşturulmuştur. Bu köylerde gerçekleştirilen tarım faaliyetlerinde yer alan esir nüfustan maksimum fayda sağlanmak istenmiştir. Eyalet merkezlerinin çevresindeki verimli kırsal alanlarda tarımsal üretim ve süreklilik artmıştır. Bunların düzenlenmesi ve uygulanması devletin ve eyalet valilerinin en önemli görevleri arasında yer almıştır.¹⁸³⁹ Hem kendi masrafları devlete yük olmadan karşılanmış hem de bölgedeki ihtiyaçlar -örneğin yol istasyonlarının bakımı gibi- Asur merkezinden giderler olmadan bu köyler aracılığıyla karşılanmıştır. Böylece esir nüfus, tarımın az yapıldığı bölgelerde, köylerde tarım faaliyetlerini geliştirmekteydi.¹⁸⁴⁰ II. Sargon'a gönderilen SAA I; 219 nolu mektuptan sürgünlerin hasat yaptıkları anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

*“... Sürgün edilen[ler]in hasadı iyi sonuç vermişti; ellerindeki tüm yiyecekleri yanlarında getirdiler. ...”*¹⁸⁴¹

¹⁸³⁴ RINAP 1, 13, 47.

¹⁸³⁵ RINAP 1, 13.

¹⁸³⁶ Vér, “The Local Elite and the Assyrian Administration in the Neo-Assyrian Provinces in the Zagros”, 223.

¹⁸³⁷ RINAP 4, 33.

¹⁸³⁸ Radner, “Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period”, 212.

¹⁸³⁹ Squitieri-Altaweel, “How Empires and Cities in the Ancient Near East Accelerated Wealth Inequality”, 4.

¹⁸⁴⁰ Clancier, “Warlike Men and Invisible Women: How Scribes in the Ancient Near East Represented Warfare”, 28.

¹⁸⁴¹ SAA I, 219.

Yeni Asur Dönemi'nde sürgün faaliyetleri kapsamında yerlerinden edilen insanların devletin ihtiyaçlarını karşılamak için tarım alanlarına yerleştirildikleri ve tarımsal üretimde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca sürgün edilen halk eyaletlerdeki kalelere de yerleştirilmiştir. Bunlara tarım arazileri tahsis edilmiş ve tarım üretiminin gelişmesinde aktif olmuşlardır.¹⁸⁴² Dolayısıyla kaleler güvenliği sağladığı kadar, sürgünlerin tarımsal üretimde yer alarak devamlılığını sağlamada da önemli rol oynamıştır.

MÖ 8. ve 7. yüzyıllarda Asur krallarının saray, kale, kanal ve yol gibi kamu çalışmaları yapması büyük bir işgücü ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Gerekli işgücünün sağlanması için ele geçirilen bölgelerin eyalet yapılması sonucu yerel nüfus Asur merkezine sürülmüştür. Nasibina valisinin II. Sargon'a yazdığı mektupta bu açıkça görülmektedir. Mektupta, Korsabad'da çalışmaları için bir yüzbaşının gönderilmesini ve adamlarını almasını belirtmektedir. Şehir duvarının yeni bölümlerinin yapılması için gerekli işçilerin sağlanması da eyaletlere verilmiştir.¹⁸⁴³ Yerel nüfus Asurlu sayıldıkları için zorunlu hizmetlerini yapmaları gerekmektedir.¹⁸⁴⁴ Asur kralları yıllıklarında sürgün ettiği topluluklar hakkında genellikle *"Onları Asurlu yaptım"*, *"onları Asurlu saydım"*, *"onlara Asurlularla aynı vergiyi ve haracı koydum"*¹⁸⁴⁵ şeklinde ifadeleri kullanarak farklı insan gruplarını birbirine entegre etmek istemiştir.¹⁸⁴⁶ Fakat bu düzenlemede ekonomik çıkarların etkili olduğu unutulmamalıdır. Çünkü Asurlu sayılan nüfusun vergilerini vermeleri ve zorunlu hizmetlerini yapmaları gerekmektedir.

Yeni Asur Dönemi'nde Asur merkezi bölgelerine savaş esirleri ve tehcir edilmiş insanlar gerekli işgücünü sağlamak için gönderilmişlerdir.¹⁸⁴⁷ Asur kralları ihtiyaç duydukları işgücünü karşılamak için Asur merkezine ve diğer bölgelere uyguladıkları sürgün politikası ile ayaklanan veya yeni fethedilen bölgelerdeki toplumların direncini de kırmak istemişlerdir.¹⁸⁴⁸ Esirler hem Asur merkezindeki bölgelerde hem de eyaletlerdeki

¹⁸⁴² SAA XV, 16; Parker, *Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier*, 83-84.

¹⁸⁴³ Postgate, *"Employer, Employee and Employment in the Neo-Assyrian Empire"*, 176-177.

¹⁸⁴⁴ Postgate, *"The Economic Structure of the Assyrian Empire"*, 88; Liverani *"The Ideology of the Assyrian Empire"*, 312.

¹⁸⁴⁵ ARAB II, 4, 29, 30, 43, 44, 102, 104, 107, vd.

¹⁸⁴⁶ Shigeo Yamada, *"To Be Assyrian Residents A Reflection on the Integration of the Subjugated People into the Assyrian Empire"*, 280.

¹⁸⁴⁷ Liverani, *"Imperialism"*, 233.

¹⁸⁴⁸ Yıldırım-Pekşen, *"Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler"*, 32.

bölgelerde gerekli iş gücünün sağlanması için oldukça önemli olmuştur.¹⁸⁴⁹ Şehir merkezlerindeki çalışmalara iş gücü kaynağı sağlamak, tapınaklarda tanrılara hizmet etmek ve orduya dâhil edilmeleri gibi farklı alanlarda kullanılmışlardır.¹⁸⁵⁰ Örneğin; Şarru-emuranni'nin II. Sargon'a gönderdiği SAA XV; 280 nolu mektupta Dur-Şarrukin'deki Samarialılara iş verilmesini Asur kralı tarafından emredilmiştir.¹⁸⁵¹ Sürgünlerin Dur-Şarrukin'e yerleştirildikleri ve çalıştırıldıkları görülmektedir.

Asur krallarının inşa ettikleri yeni başkentlerin ve sarayların ihtiyaç duydukları iş gücünün temin edilmesi ve yaptıkları çalışmalar kral yıllıklarında da yerini almıştır. Asarhaddon yıllıklarında esirler tarafından yapılan çalışmalara yer vermiştir. Asur kralı esirler tarafından hangi çalışmaların yerine getirildiğini yazmıştır: *“O zamanlar, efendim tanrı Asur'un yardımıyla fethettiğim bölgelerdeki esirlerin aracılığıyla, Kalhu'daki harap olmuş sur duvarı, kent kapıları, (ve) sarayları onardım (ve) yeniledim. Onları inşa ettim (ve) tamamladım (ve) öncekinden daha da büyük yaptım.”*¹⁸⁵²

Yeni Asur Devleti krallarının zorunlu göç uygulamalarındaki amaçlarından biri de kurdukları yeni başkentlerin, önemli kentlerin kırsal bölgelerini ve eyalet merkezlerini doldurmaktır. Bu kapsamda II. Sargon, Sanherib, Asarhaddon ve Asurbanipal gibi Asur kralları büyük sayıdaki sürgünleri merkezi bölgelere (Ninive, Kalhu, Kilizi, Erbil) dağıtmışlardır.¹⁸⁵³ Çünkü sürgünlerin görevleri arasında yeni ya da ihmal edilmiş bölgelerin işlenmesi de yer almıştır. Ayrıca sulama, zeytin hasadı ve işlenmesi de görevleri arasında bulunmaktaydı. Böylece Asur krallarının su kanalları ve bahçeler gibi bayındırlık faaliyetlerini gerçekleştirmeleri hızlanmaktaydı.¹⁸⁵⁴ Bunun en faydalı örnekleri günümüz İsrail ve Habur Vadisi'nde yapılan çalışmalarda görülmektedir. Aşdod'da (Ekron bölgesinde) zeytinyağı endüstrisinin kurulması ve Mezopotamya'daki Habur Nehri'ni beslemesi ve sulama için kanal sistemi yapılması bunu göstermektedir.¹⁸⁵⁵

Eyalet yapılan bölgelerden diğer eyaletlere sürgünler gerçeştiği yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Karkamış kralı Pisiri ve destekçilerinin

¹⁸⁴⁹ Baker, “Slavery and Personhood in the Neo-Assyrian Empire”, 19.

¹⁸⁵⁰ SAA XIX, xxxvii; Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 82-92; Bonacossi, “The Creation of the Assyrian Heartland: New Data from the Land Behind Nineveh”, 52.

¹⁸⁵¹ SAA XV, 280.

¹⁸⁵² RINAP 4, 78; 37-39.

¹⁸⁵³ Postgate, “Employer, Employee and Employment in the Neo-Assyrian Empire”, 175.

¹⁸⁵⁴ Bonacossi, “The Creation of the Assyrian Heartland: New Data from the Land Behind Nineveh”, 69.

¹⁸⁵⁵ Radner, “Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period”, 210.

sürgün edilmesi, halkının Tabal bölgesinde Bit-Purutaş'a sürgün edilmesi, yerlerine Asur boyunduruğundaki insanların getirilmesi gösterilebilir.¹⁸⁵⁶ III. Tiglat-pileser'in Ulluba seferi sonucunda halkını sürgün etmesi ve yerlerine ele geçirdiği ülke halklarını getirmesi de çift yönlü sürgün uygulamasının gerçekleştiğini göstermektedir. III. Tiglat-pileser yazıtına göre Ulluba'da Ahlamu Aramileri yaşamıştır.¹⁸⁵⁷ Aramiler Barhalza'ya sürgün edilmiştir. Ninurta-ilaya ile ilgili olan mektuplardan onun III. Tiglat-pileser döneminde Barhalza'daki tarım işleriyle ilgilendiği ve emrinde sürgün edilen insanların olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁵⁸ Bu tip nüfus aktarımı Asurların iki yönlü sürgün politikasının olduğunu göstermektedir.

Asur kral yazıtlarında sürgün edilen sayıların abartılı olduğu göze çarpsa da De Odorico, en azından III. Tiglat-pileser dönemindeki sürgün edilen insan sayılarının abartılı olmadığını düşünmektedir.¹⁸⁵⁹ Bustenay Oded, Asur krallarının sınır dışı etme sisteminde Asur krallarının güney ve doğusundaki bölgeleri kuzey ve batıdaki bölgelerden çok daha fazla kullandıklarını belirtmiştir.¹⁸⁶⁰ Belki de güney ve doğu bölgesindeki sürgün sayılarının daha çok olmasından dolayı bu sonuca varmıştır.

Eyaletlerdeki halkın etnik yapılarının ne olduğunu gösterecek belge Harran nüfus sayımı dışında mevcut değildir. Ancak Asur krallarının sürgün politikaları sonucunda gerçekleştirdiği nüfus hareketleri eyaletlerin etnik yapıları hakkında bize ipuçları sunmaktadır. Bu sürgün politikaları sonucunda genelde Aramili halklar yerlerinden edilerek başka bölgelere yerleştirilmiştir. Asur'un son yıllarına ait Asur, Ninive ve Dur-Katlimmu'dan gelen yasal belgeler Habur'da isimlerine veya onlara iliştirilen etnik etiketlere göre Mısırlılar, İsraililer, Araplar, Anadolu'lular ve İranlılar olarak tanımlanan veya tanımlanabilecek çok sayıda Asurlu insanlardan bahsedilmektedir.¹⁸⁶¹

Öte yandan, Asur'un eyalet sistemi içindeki nüfusun uzun yıllar boyunca sürekli ve sistematik bir asimilasyon ve entegrasyon sürecine tabi olmuştur. II. Asurnasirpal'in başlattığı ve III. Salmanassar, III. Tiglat-pileser ve Sargonidler döneminde büyük ölçüde artırılarak sürdürülen toplu sürgün politikası, bölgenin siyasi ve demografik yapısını

¹⁸⁵⁶ Marchesi, "A New Historical Inscription of Sargon II from Karkemish", 11.

¹⁸⁵⁷ RINAP 1, 37.

¹⁸⁵⁸ SAA XIX, 53-59, 65.

¹⁸⁵⁹ Marco De Odorico, The Use of Numbers and Quantifications in the Assyrian Royal Inscriptions, *State Archives of Assyria Studies* 3 (Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1995), 171.

¹⁸⁶⁰ Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 26.

¹⁸⁶¹ Parpola, "National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times", 7; Novotny, "Royal Assyrian Building Activities in the Northwestern Provincial Center of Harran", 73-75.

tamamen değiştirmiştir. MÖ 830 ile 640 yılları arasında tahminen 4,5 milyon insan sürgüne tabi tutulmuş ve bunlar çoğunlukla Asur'un merkezi şehir merkezlerine yerleştirildiği belirtilmiştir.

Yeni Asur Devleti'nin sürgün politikasında temelde siyasi ve ekonomik amaçlar bulunmaktaydı. Asur merkezine ve eyaletlerine çoğunlukla Aramice konuşan binlerce insanın sürgün hareketleri sonucu Yeni Asur Devleti de tek dilli devletten çok dilli bir devlete dönüştürmüştür. Aramice dili de Asur sınırlarında MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren ortak bir dil (lingua franca) olmaya başlamıştır. Hatta MÖ 700 civarında Arami alfabesi Yeni Asur Devleti'nin günlük yazı sisteminde çivi yazısının yerini almaya başlamıştır.¹⁸⁶² Yabancı insanların Asur'a kitlesel olarak sürülmesi ve buna bağlı olarak fethedilen bölgelerin Asur eyaletleri olarak yeniden düzenlenmesi, çok sayıda yeni insanı doğrudan ve giderek artan bir Asur kültürel etkisine maruz bırakmıştır. Bu, vergilendirme ve askerlik hizmeti, tek tip bir takvim, yargı ve zorunlu askerlik sisteminin yanı sıra ortak ağırlıklar, ölçüler ve diğer standartların uygulandığı Asur kültürünü içinde barındırmıştır. Yeni kurulan eyaletlerdeki nüfus yıllıkarda belirtildiği gibi Asurlu olmuştur. Diğer yandan Akkadca olmayan isimlere sahip kişiler MÖ 8. yüzyılın sonları ve 7. yüzyılda yönetimin her kademesinde yer almaya başlamıştır. Bu da gerçekteşen sürgün politikaları sonucunda Asur'un etnik kimliğinde yaşanan farklılıkları ortaya koymaktadır.

4.5.Eyaletlerdeki Kaçakların Yakalanması ve Cezalandırılması

Yeni Asur Devleti'nde bir eyaletten başka bir eyalete ya da aynı eyalet içerisinde bir bölgeden başka bir bölgeye veya farklı ülkelere kaçanlar olmuştur. Eyalet valileri kaçakların teslim edilmesi için çalışmalar yapmaktaydı. Örneğin Parsua valisi Nabû-rēmanni eyaletine gönderilen, daha sonra kaçan Taballılar'ın geri getirilmesi için Mazamua ve Bit Hamban eyaletleri ile Manna ülkesine haber gönderdiğini Asur kralına yazmıştır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“... Efendim kralın tanrıları adına: [Ta]ballıların kaçtığını bilmiyordum. Bunu (sadece) Med'den çıktığımda duydum. Manna'ya, Mazamua'ya ve (Bit-)Hamban'a (haber) gönderdim, ve onlar da Manna'dan içlerinden olan bazı adamları getirdiler.
... ”¹⁸⁶³

¹⁸⁶² Parpola, “National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times”, 9.

¹⁸⁶³ SAA XV, 54.

Kaçakların fark edilmesi ile birlikte onların yakalanması için bir arama başlatıldığı mektuptan anlaşılmaktadır. Genellikle kuzey sınırı ve sınır bölgelerinde aramalar yapılmaktaydı. Eyalet valileri ve görevlileri kaçakların bulunması ve yakalanmasında izcilerden faydalanmıştır. II. Sargon'a gönderilen SAA XIX; 186 nolu mektupta bir köy yöneticisinin ve iki hizmetçinin Šubria'ya kaçtıkları anlaşılmaktadır. Bulunmaları için izcilerle çalışma yapılmıştır. Bu mektubun önemli olmasının diğer bir sebebi ise farklı ülkelere kaçanlar arasında köy yöneticileri gibi eyalet görevlileri de yer almıştır. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“... Tillê [vali]si Nabû-kenu-[uşu]r'un (iki) hizmetkârı olan [NN] ve Hallusu'nun [...'nin] köy yöneticisi kralın birkaç adamıyla birlikte kaçmasına yardım etti ve onları Upumu'ya götürdü. Etrafı biraz araştırdıktan sonra bir izci bana (onların izinde) rehberlik etti. Šubria'ya seyahatini ayarlayan kişiyi tutukladım ve izcite bir haberci vererek şunları söyledim: “Git ve bir bak, ben de buna göre krala rapor vereceğim; olumsuz durumda, onu burada arayacağım.” Šubria (kralı) onu izciden gizleyerek şöyle dedi: “Benim huzurumda kimse yok. ... Šu]b[r]ialı köy yöneticisini ve kaçmasına yardım ettiği kişileri vermeyi reddeder. Šubrialı [onların] arkadaşıdır. Efendim, [krala] [onu gönderiyorum] (=izci). Kralım, [benim] efendim, [ona sorabilir]. [Geri döner] dönmez onu [geri gönderdim].”¹⁸⁶⁴

Asur ile Urartu arasında olan Šubria Ülkesi kaçaklar için güvenli bir yer olmuştur. Bulunduğu konum ve Šubria Ülkesi kralının kaçakları kabul etmesi bunda etkili olmuştur.¹⁸⁶⁵ Eyaletlerden kaçanlar arasında köy yöneticilerinin de olduğunu gösteren bir diğer mektup ise SAA XII; 107 nolu mektuptur. Nadinu tarafından Asur kralına gönderilen mektupta farklı eyaletlerden toplamda 10 köy yöneticisinin kaçtığı yazılmaktadır. Mektubun ilgili kısmının çevirisi şu şekildedir:

“Efendim, krala: Hizmetkarınız Nadinu. ... [Sa]'ilu, Tab-šar-[Sin], Sukki-Aia: [toplam] 3 köy yöneticisi: [A]habû, Adda-natan: toplam 2 tane Rašappa'dan; Gabbê, Mar-larim: toplam 2 tane Barhalzi; Addî, Šarru-lu-dari, Bagusû: toplam 3 tane Tillê'den- denetlemeye gel[meyen] toplam 10 tane köy yöneticisi kaçak”¹⁸⁶⁶

¹⁸⁶⁴ SAA XIX, 186.

¹⁸⁶⁵ Krzysztof Hipp, “Fugitives in the State Archives of Assyria”, *State Archives of Assyria Bulletin* XXI (2015), 50.

¹⁸⁶⁶ SAA XIII, 107.

Dağlık bölgeler gibi ulaşılması zor bölgeler kaçakların ilk tercih ettikleri bölgeler olmuştur. Bu bağlamda, Taklak-ana-Bel tarafından II. Sargon’a gönderilen SAA I; 240 nolu mektuba baktığımızda Lapsija kasabasından olan halk Nasibina valisi Taklak-ana-Bel’in emirlerine karşı çıkmışlardır. Bütün halk grubu dağa kaçmışlardır. Vali tarafından başkahya geri gelmeleri için gönderilmiştir. Ancak sonuç alınamamıştır. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“.....] erkekler [... eski zamanlarda [...] Onlara [...] gönderdim. Şimdi onlara sorumlularını (şu mesajla) gönderdim: “Gelin! Sizi gözden geçireyim, sizi anaya (kasabaya) götüreyim ve size ekipman vereyim.” Hiç itaat etmediler; Gelmediler aksine valilerine saldırdılar. Dağın eteğinde Lapsija adında bir kasaba var; Oraya gittim ve başkahyayı onlara (şu mesajla) gönderdim: “Gelin, sizinle konuşmak istiyorum.” Kalkıp kaçtılar, orada kimseyi bulamadı. Efendimin huzurunda Ninova’da krala şöyle dedim: “İtaat etmeyecekler, adamlar vermeyecekler.” Efendim, kral bana dediler ki: “(Onları) getirin! Onların şehirlerinden iki ya da üçünü Bel-duri’ye vermek istiyorum ve onun yerine sana (diğerlerini) vereceğim.” Dedim ki: “Gidip onlarla konuşacağım; Eğer itaat etmezlerse, efendim, krala yazacağım.” Şimdi, efendim kral onlara (şu emirle) bir kraliyet muhafızı göndermelidir: “Tıpkı daha önce adamlarınızı Nergal-naşir ve Inurta-ilai’ye [verdiğiniz] gibi [.....]”¹⁸⁶⁷

Ayrıca iş yükü bakımından aşırı sömürülmüş, hayat şartlarından şikâyet eden ve gereğinden fazla iş yükü verilen kişilerin de kaçtıkları belgelerde yer almıştır.¹⁸⁶⁸ Bu kapsamda, göndericisi belli olmayan ve II. Sargon’a gönderilen SAA I; 183 nolu mektupta Karkamış eyaletinden bazıları *ilku* görevlerinin ağır olmasından şikâyet etmiş ve Arpad’a kaçmışlardır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“Artık insanlar, efendilerinin ilku görevinden korktular [ve homurdandılar]: “Neden bize her ay [zulmediyorlar]?” Birer birer kaçıp (Fırat) Nehri’nin ötesindeki Arpad bölgesine yerleşiyorlar, sanki kral, efendim, bu ülkeyi deniyormuş gibi.”¹⁸⁶⁹

Suç işleyen kişilerin de Asur eyaletlerinden kaçtıkları mektuplarda yer almıştır. SAA V; 53 nolu mektupta bu durum görülmektedir. Mektup, Aşşur-dur-paniya tarafından kral II. Sargon’a gönderilmiştir. İlgili mektubun çevirisi şu şekildedir:

¹⁸⁶⁷ SAA I, 240.

¹⁸⁶⁸ Hipp, “Fugitives in the State Archives of Assyria”, 51-52.

¹⁸⁶⁹ SAA I, 183.

“Efendim, krala: hizmetkârınız Aššur-dur-paniya. Efendim, krala sağlık dileklerle! Meturna’dan Gurrululardan (birliklerden) elli kişilik bir komutanım, Meturna belediye başkanını öldürdü. Sefer geldiği andan itibaren, arkadaşlarıyla birlikte çalışmak için gelmedi ama yaptıklarından korkarak yanına 15 Gurrulu alıp Urartu’ya gitti. Gelip bana haber verdiklerinde, İl-dalâ’yı Šubria’ya gönderdim, dedim ki: “Gidin ve hizmetkârlarınızı geri getirin.” Gitti ama hizmetçilerini geri getirdi mi? Habercimi İl-dalâ’ya geri gönderdim ve ona şöyle dedim: “Bu elli kişilik komutan ve adamları! Onun yüzünden bütün dağa (bölgeye) ve bütün geçitlere zarar verdim! Onun peşinden gidin!” Onu takip ederek Šubria’ya gitti. Elli kişilik komutan ve askerleri, Šubrialı (kral) bir [ka]lesi olan Marhuha’ya girdiler. İl-dalâ onu gördü ve onunla bir [ye]min anlaşması [yap]tı: “Gel ve bana va[li]nin mührünü ver ve [sen] öz[gür] olacaksın.” Elli kişilik komutanım ve 100 kişilik Marhuhalı [pi]yadeler İl-dalâ’nın peşine düştüler ve yolda ona saldırdılar. Efendim, kralın hizmetkârları tetikteydiler; Hiçbiri ölmedi ve elli kişilik birlik komutanını yaraladılar. Geri döndüler ve Marhuha’ya girdiler. Elli kişilik birlik komutanın mevcut takibini organize eden bizler, onu tutuklayıp teslim etmediler, onu götürdüler! Bir kez daha kralın, efendimin, orada yaşayan eski tebaasını (sadece) ortaya çıkarıp teslim ediyorlar.”¹⁸⁷⁰

Söz konusu mektupta Gurrulu 50 kişilik takım komutanı Mēturna’nın belediye başkanını öldürdükten sonra emrindeki Gurrulu askerlerle beraber kaçtığı görülmektedir. Mektubun devamında kaçan komutanın ve askerlerin yakalanması için uzun uğraşlar verilmesine rağmen Šubria kralı iadelerini yapmamıştır. Šubria kralı ile anlaşma yapılmasına rağmen Šubria kralının anlaşmaya uymadığı ve iadeleleri gerçekleşmediği Asur kralına yazılmıştır.

Asur kralları suçluların yakalanmasını eyalet valilerine gönderdiği mektuplarla emretmiştir. Aksi halde eyalet valisinin cezalandırılacağı Asur kralı tarafından belirtilmiştir. Örneğin SAA V; 227 nolu mektupta suçluların yakalanmaması halinde Asur kralı Šamaš-bel-uşur’un bedel ödeyeceğini açıkça yazmıştır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“Kral, lordum, bana şöyle yazdı: ‘Suçluları yakalamazsan, emin ol ki ödemek zorunda kalacaksın.’- Arapha’nın (ve) Saray Habercisi bölgesinin suçluları bir araya geldi ve oraya baskın yapıyorlar. Şimdi nöbet tutmak için [birlikleri] yukarı kaydardım;

¹⁸⁷⁰ SAA V, 53.

yakalarlarsa [efendim, kralın] huzuruna getirecekler. Şimdilik efendim, krala Arzuhina yakınlarında (elime) düşen [sartinu] evinin suçlularını [gönderiyorum.]”¹⁸⁷¹

Askerliğin getirdiği ağır yük askerlerin kaçmasına neden olmuştur. Yakalanan asker kaçakları Asur merkezine gönderilmiştir. Asker kaçağının Asur merkezine gönderildiğini gösteren mektupta şu bilgiler yer almaktadır:

“Saraya gönderdiğim önceki asker kaçağı bana şunları dedi: “20 kişi beni şehrin eteklerine kadar kovaladı.” Şafak vaktinde peşlerine atlıları gönderdim. ...”¹⁸⁷²

Yeni Asur Devleti’nin düşman ülkelerle sınırı olan eyaletlerinde askerlik hizmetini yapan askerlerin kaçmayı tercih etmelerinde düşman ülkenin kaçakları kabul etmesi ve onlara karşı iyi niyetli olması, onları kaçmaya teşvik etmiştir. Ayrıca süvari birliklerinin hızlı bir şekilde hareket edebilmeleri, kaçmalarına ve fark edilene kadar uzun mesafede uzaklaşmalarına olanak sağlamıştır.¹⁸⁷³

Sürgünlerin kaçmasını önlemek için onları bir yerden başka bir yere gönderirken sayılarına dikkat etmişlerdir. Böylece kaçan olunca fark edilmesi kolaylaşmaktaydı. SAA I; 195 nolu mektupta sürgünlerin sayılarının kontrol edildiği anlaşılmaktadır. Harran’dan Nabû-paşir tarafından II. Sargon’a gönderilen mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“Efendim, [kralın] emrettiğine gelince: “... Bu kişileri kontrol et.” Tarqunanilerin yaşlılarına gizlice sordum ve sorguladım. ... Onları kontrol ettiğimden beri kimse ölmedi ya da kaçmadı. Efendim, kralımın tanrıları sayesinde Uppumu’dan sağlam adamlar [.....”¹⁸⁷⁴

Aşşur-patinu’nun II. Sargon’a gönderdiği SAA V; 48 nolu mektupta da Guzana ve başka bölgelere gönderilen sürgünlerin sayıldığı ve kaydedildiğini görmekteyiz. İlgili mektupta kaçanların olduğu şu şekilde belirtilmiştir:

“... O bana şöyle dedi: “Benim hizmetçilerim beni terketti ve kaçtılar.” Şimdi geldikleri kasabalar dahil, onların her birinin isimlerini yazacağım ve (bu bilgiyi) efendim, karal göndereceğim. ...”¹⁸⁷⁵

Birisi eksik olduğunda kral derhal bilgilendirilmekteydi. Bir kraliyet koruması (ša qurbūti), sayıları doğrulama ve kayıp kişileri geri getirme göreviyle transferlerin yapıldığı

¹⁸⁷¹ SAA V, 227.

¹⁸⁷² SAA XIX, 53.

¹⁸⁷³ SAA XIX, 186; Hipp, “Fugitives in the State Archives of Assyria”, 53.

¹⁸⁷⁴ SAA I, 195.

¹⁸⁷⁵ SAA V, 48.

bölgeye gönderilmekteydi.¹⁸⁷⁶ SAA I; 128 nolu mektupta bu durum görülmektedir. Ina-şar-Bel-allak'ın II. Sargon'a gönderdiği mektupta Guzana'dan Dur-Şarrukin'e gönderilenlerde eksiklik olduğu tespit edilmiş ve bir kraliyet koruması Guzana'ya gönderilmiştir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“Şabirešu'dan Guzana'ya onlar için bir koruma gönderdim, ona şöyle dedim: “git ve insanların geri kalanını al, ve onları bana geri getir!”¹⁸⁷⁷

Bir diğer mektupta ise sürgünlerin transfer sürecinde kaçtıkları anlaşılmaktadır. Urartulu esirlerin Sippar'a nakledilmesiyle ilgili mektupta Şarru-emuranni II. Sargon'a gönderdiği mektupta kaçakların olduğunu aktarmıştır. İlgili mektup şu şekildedir:

“... Muhafız Ahu-bani 70 Urartulu adam ve onlara bağlı (kişileri) getirdi ve Sippar'a yer[leştirdi]. Ancak, adam [...] [onlardan] 10 kişinin kaçtığını ssöyledi.”¹⁸⁷⁸

Sürgünlerde eksik ya da kaçak olduğunu gösteren bir diğer mektup ise SAA XI; 159 nolu belgededir. Kırık olan söz konusu belgede, Guzana ve Nasibina'dan gönderilen kişilerin sayılarını içermekte ve kaçakların olduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁸⁷⁹

Yeni Asur Devleti kralları, Asur'dan başka ülkelere kaçakları engellemek için anlaşmalar yaparak önlemler almışlardır. Bunlar içerisinde en erken tarihli olan ise V. Şamşi-Adad'ın Babil kralı Marduk-zākir-şumi ile yaptığı anlaşmadır. Anlaşma metninde yer alan *“Kral ona [Asur'dan Babil'e] kaçan kaçakları gösterecek”¹⁸⁸⁰* kısmı kaçakların olması durumunda iadelerinin yapılacağını göstermektedir.

Kaçakları önlemek için yapılan diğer bir anlaşma ise Asarhaddon'un Urartu kralı II. Rusa ile yaptığı anlaşmadır. Şubria ülkesine kaçan Urartulu kaçaklar, Şubria'nın alınmasından sonra Urartu'ya teslim edilmiştir. Asur kralı yapılan anlaşmaya sadık kaldığını ve Asur'a gelen Urartulu kaçakları eksiksiz iade ettiğini yıllıklarında şu şekilde belirtmiştir:

“Şubria Ülkesini efendim tanrı Aşşur'un yardımıyla aldıktan ve insanların ganimet olarak saydıktan sonra, anlaşmayı sürdürmek için ve büyük tanrıların bana verdiği doğruluk ve adaletten dolayı, araştırdım, soruşturdum, inceledim, (ve) o insanları

¹⁸⁷⁶ Aster, “Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions”, 601.

¹⁸⁷⁷ SAA I, 128.

¹⁸⁷⁸ SAA XV, 232.

¹⁸⁷⁹ SAA XI, 159.

¹⁸⁸⁰ SAA II, 1.

ihbar ettim. Urartulu kaçaklardan birini tutmadım (ve) biri bile kaçmadı. Onları ülkesine geri döndürdüm.”¹⁸⁸¹

Kaçakların yakalanması da şüphesiz cezasız kalmamaktaydı. Kaçakların suçları tanrılara karşı işlenmiş ağır suç olarak görülmekteydi. Asur kralı yüksek rütbeli birinin kaçmasında ceza verilmesine karışırken, diğer kaçakların cezalandırılması eyalet yönetimine kalmaktaydı. Ancak eyalet yönetimi Asur kralını verdiği cezalar konusunda bilgilendirmekteydi.¹⁸⁸² SAA I; 246 nolu mektupta kaçan kişinin yakalanması ve kendisine gönderilmesi için Asur kralı II. Sargon Taklak-ana-Bel’e mektup yazmıştır. Taklak-ana-Bel ise kaçan kişiyi yakalamış ve ellerini ayaklarını zincirleyerek Asur kralına gönderdiğini yazmıştır.¹⁸⁸³ Kaçanların yakalanıp cezalandırılması ise oldukça acımasız olmaktadır. Asarhaddon döneminde kaçıp yakalananların ceza olarak elleri, burunları, gözleri ve kulaklarının kesildiği anlaşılmaktadır. Asur kralı yıllıklarında şöyle aktarmaktadır:

*“Sahiplerini bırakıp Šubria’ya kaçan tüm kaçaklara gelince, ... onların ellerini kestim ve burunlarını, gözlerini ve kulaklarını yok ettim.”*¹⁸⁸⁴

Madalyonun iki yüzü olduğu gibi, düşman ülkelerden Asur’a kaçanlar da olmuştur. SAA V; 35 nolu mektupta Urartu’dan Asur’a kaçanların olduğu görülmektedir. Ancak Šubria kralı kaçakların Asur’a gelmesini engellemiş ve onları kendi şehrine yerleştirmiştir. Bunun üzerine Tuşhan valisi Ša-Aššur-dubbu Šubria kralına mektup göndererek Urartulu kaçakların neden verilmediğini sormaktadır.¹⁸⁸⁵ Asur’a kaçanlar arasında yönetici sınıfından birinin olması Asur kralları için oldukça önemli olmaktadır. Bu kişilerden alınacak bilgiler sayesinde düşman hakkında bilgi elde edilebilmekteydi. Asur’a kaçan yönetici sınıfından olan kaçaklar Asur kralları tarafından ödüllendirilmiştir. SAA I; 8 nolu mektup bu durumu açıklamaktadır. İlgili mektupta Asur’a kaçan Urartulu vali II. Sargon tarafından *turtānu* yapılarak ödüllendirilmiştir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

¹⁸⁸¹ RINAP 4, 33; iii 30-34.

¹⁸⁸² Hipp, “Fugitives in the State Archives of Assyria”, 60.

¹⁸⁸³ SAA I, 246.

¹⁸⁸⁴ RINAP 4, 33; iii 23-24.

¹⁸⁸⁵ SAA V, 35.

*“Hakkında yazdığın valin[e gelince]: “[.....]”- o (benim) valim! O [.....] sahipsiz olduğunu duyduğunda, ortadan kayboldu, şöyle dedi: “Gideyim [ve Asur kralının ayağını öpeyim”, öyle yaptı, ve Asurdayken] bu kişiyi başkomutan olarak ata[dım]. [.....]”*¹⁸⁸⁶

Asur kralları düşman ülkelerden kaçakların, özellikle askerlerin, Asur ülkesine kaçmalarını sağlamak için onları Asur ordusunda yardımcı birlikler olarak orduya almışlardır.¹⁸⁸⁷ Göndericisi belli olmayan SAA XIX; 45 nolu mektupta ise Damascus’un elli kişilik (*rab hanšē*) birlik komutanı Asur’a kaçmış ve Asurlu yönetici de onu III. Tiglat-pileser’e göndermiştir.¹⁸⁸⁸ Asur kralları düşman asker kaçaklarından bilgi almayı ihmal etmemiştir. İstihbarat faaliyetlerinde görüldüğü gibi düşman bölgelerden bilgi alma yöntemlerinden biri de kaçaklardan bilgiler almaktır.

Farklı ülkelerden Asur’a kaçan kişiler üst düzey görevliler olduğunda sorgulanarak istihbarat elde etmek istenmiştir. Kaçaklardan bilgi alınması Asur kralları tarafından gönderilen emirlerden anlaşılmaktadır. Önemli bir bilginin elde edilmesi halinde kaçakları sorgulayan Asur yöneticisinin bu bilgileri düzenli bir rapor haline getirip veliaht prense göndermesi gerekmektedir. SAA XVI; 148’de Asur kralı Asarhaddon Aşşur-uşallim’e yazdığı mektupta Manna, Med ya da Hubuškia ülkelerinden kaçakları yakalarsa habercisiyle birlikte derhal veliaht prense göndermesini emretmektedir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

*“... Efendim, kralın bana yazdığı Urartu, Manna, Med (ve) Hubuškia kalelerine atanan garnizonlara gelince: “Onlara emirler verin ve muhafız görevlerinde ihmalkar olmamaları gerektiğini çok açık bir şekilde belirtin. Üstelik, çevrelerinden gelen asker kaçaklarına dikkat etsinler. M[anna, Med] veya Hubu[ški]a’dan bir asker kaçağı onların eline düşerse, onu hemen elçinizin eline vermeli ve veliaht prense göndermelisiniz. Ve eğer söyleyecek bir şeyi varsa, bunu veliaht prense doğru bir şekilde söyleyeceksiniz. Raporunuzu iyi yapın! ... O sırada Manna topraklarından iki asker kaçağı geldi: biri hadım ve biri muhbir. Onları veliaht prense gönderdim. Söyleyecekleri şeyleri var.”*¹⁸⁸⁹

¹⁸⁸⁶ SAA I, 8.

¹⁸⁸⁷ Hipp, “Fugitives in the State Archives of Assyria”, 54.

¹⁸⁸⁸ SAA XIX, 45.

¹⁸⁸⁹ SAA XVI, 148.

4.6.Eyaletlere Gönderilen Hayvanlar

Asur kralları askeri seferler sonrasında ganimet olarak esirlerle beraber hayvanları da Asur merkezine getirmişlerdir. Ayrıca vergi ve haraç olarak hayvanların özellikle de atların alındığı Asur belgelerinde yer almış olup, Asur kralları ele geçirdiği hayvanların sayılarını vererek kayıtlar oluşturmuşlardır.¹⁸⁹⁰ Eyaletlere gönderilen sürgünlerin işlendiği bazı belgelerde¹⁸⁹¹ sürgünlerle beraber hayvanlardan da bahsetmesi, ele geçirilen hayvanların bakımlarının sağlanması için eyaletlere aktarıldığını göstermektedir.

Ancak ganimet, hediye haraç ya da vergi olarak alınan hayvanların alınması beraberinde bakım ve beslenme sorunlarını da doğurmuştur. Bu sorunun farkında olan Asur kralları hayvanları bakım ve beslenmeleri için memurlar arasında paylaşmıştır. Bu memurlar arasında eyalet yönetimleri de yer almıştır.¹⁸⁹² Hayvanların eyalet valilerinin sorumluluğuna verildiği kraliyet mektuplarında da yer almıştır. Örneğin Arpad valisi İnurta-bel-uşur'un III. Tiglatpileser'e gönderdiği SAA XIX; 33 nolu mektupta Tabal'dan gelen hayvanların paylaşıldığı görülmektedir. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

*"Efendim, [K]rala: [hizmetkârın] İnurta-bel-uşur. Krala sağlık efendim! Efendimin bana hakkında yazdığı İnurta-aplu-iddina'ya gelince: "O, Tabal'dan getirdiği kaç atı, öküzü (ve) koyunu sana emanet etti? Neden (bunun hakkında) yazmadın?" Efendime daha önce iki kez yazdım: 46 at, 165 öküz, 4.635 koyun benim sorumluluğumda (ve) 33 at, 135 öküz Aşşur-naşir'in sorumluluğunda. Ona emirler verdim, mühürlü bir belge yazıp kendisine verdim ve o da efendime doğru yola çıktı. ..."*¹⁸⁹³

SAA I; 181 nolu mektupta da hayvanların eyaletlere gönderildiği anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili yerleri şu şekildedir:

"Hizmetliniz Bel-liqbi. ... Benim otların kaynağı Nisan'da azaldı ve bana atlar gelmeye devam ediyor; [başa çıkamıyorum]. ... Dağıttı ... tüm nisan ayı boyunca; Assur-dalal 70 günlük dağıttı, ... 20 gün değerinde ve şimdi O Sivan ayı için dağıttı. Yeni

¹⁸⁹⁰ ARAB II, 39, 74, 87, 149, 234, 236-237, 245; RINAP 1, 18, 20; RINAP 3/2, 213, vd.

¹⁸⁹¹ SAA I, 219, SAA XV, 54; SAA XIX, 46; RINAP 5/1, 11.

¹⁸⁹² SAA V, 47-48.

¹⁸⁹³ SAA XIX, 33.

gelen atları için, O yemlerin bir yarısını çıkarmış, ama diğer yarısını çıkarmadı. Kralım, efendim, atları verdi mi; [.....] depoları aç[tı] [.....] onlarla konuştum ...”¹⁸⁹⁴

Ele geçirilen hayvanların Asur merkezinde beslenmeleri yerine eyaletler arasında bölüştürüldüğünü gösteren bir diğer belge de SAA I; 107 nolu mektuptur. Söz konusu mektupta Asur kentinin valisi olan Tab-şill-Eşarra sorumluluğunda bulunan atların yarısının Barhalzi eyaletinde diğer yarısının da İsette şehrinde beslendiğini kral II. Sargon’a söylemektedir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

“... Efendim, kralın bana yazdığına gelince: “Varsayalım ki evde kalıyorsun, (atlarını) nasıl besliyorsun?” Atlarımın yarısı Barhalza eyaletinde besleniyor, diğer yarısı da [...] İsette şeh[rinin] iç bölgelerinde beslenir. ...”¹⁸⁹⁵

Eyaletlere gönderilen hayvanlar eyaletlerdeki kırsal alanlardaki otlaklarda beslenmişlerdir. Eyalet bölgelerindeki çayırlar ve otlaklar hayvanların beslenmesi için önemli yerler olmuştur. Bu bağlamda, Nasibina valisi Taklak-ana-Bel’in II. Sargon’a gönderdiği SAA I; 241 nolu mektupta atların otlanması için onları dağa gönderdiğini yazmaktadır. Mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“... Efendim kralın atları zayıflamıştı, ben de onların dağa çıkıp orada otlamalarına izin verdim [.....”¹⁸⁹⁶

Yeni Asur Devleti krallarının eyalet yönetimlerini görevlerini yerine getirmeleri için sürekli olarak denetledikleri mektuplardan anlaşılmaktadır. Mektuplarda görüldüğü üzere hayvanların bakımı ve beslenmesi Asur kralları tarafından kontrol edilmiştir. Eyalet valileri bakmakla yükümlü oldukları hayvanların gerekli saman ihtiyacını karşılayamadıkları zamanlar da olmuştur. Bu sorunlarını çözmek için Asur kralına mektuplar yazarak sorumluluğunda bulunan hayvanların alınmasını ya da başka eyaletlere gönderilmesini istemişlerdir.

Asur krallarının gerçekleştirdikleri seferler sonucunda ele geçirdikleri ganimetler arasında hayvanların önemli yer tuttıkları sefer yıllıklarındaki anlatılardan bilinmektedir. Ancak kralların bu anlatılarda ele geçirdiği büyük sayılardaki hayvanları nasıl kullandıklarını tam açıklamamışlardır. Yine de ele geçirilen hayvanların Asur merkezine götürüldüğü bilinmektedir. Bunun yanında ele geçirilen hayvanların eyalet bölgelerine de

¹⁸⁹⁴ SAA I, 181.

¹⁸⁹⁵ SAA I, 107.

¹⁸⁹⁶ SAA I, 241.

gönderildiğine dair belgeler mevcuttur. Bu kapsamda, ele geçirilen çok sayıdaki hayvanların hepsi olmasa da bir kısmının bakım ve ihtiyaçlarının giderilmesi için eyaletlere gönderildiği anlaşılmaktadır.



BULGULAR

Mezopotamya’da MÖ I. binyılda kurulan Yeni Asur Devleti, erken dönemlerden itibaren sınırlarını genişletmeye başlamıştır. Tahta geçen güçlü Asur kralları, askeri seferler düzenleyerek farklı bölgeleri fethetmiş ve ihtiyaçlarını karşılamak istemiştir. Ancak ihtiyaçların karşılanması sadece bu yöntemle mümkün olmamış ve Asur kralları ele geçirdikleri bölgelerde kalıcı olmak için eyaletler kurmuşlardır. Eyalet sistemini Mitanniler’den miras alan ve Orta Asur Dönemi’nden itibaren uygulayan Asur, mevcut eyalet sistemini organize etmek için eyalet reformları gerçekleştirmeye başlamıştır. Eski eyalet sisteminde yer alan geniş eyaletlerin kurulması ve soylu kişilerin eyalet yöneticisi olarak görevlendirilmeleri yerine öncelikle eyalet sınırları küçültülmeye başlanmıştır. Yeni Asur Devleti’nin merkezdeki buhranlı dönemlerinde soylu eyalet valileri geniş yetkilere sahip olduğundan Asur kralı gibi davranmaya başlamış, hanedanlık şeklinde yönetimlerini devam ettirmiş ve hatta tahta geçen Asur kralları üzerinde etki sahibi olmuşlardır. Bu sorunların giderilmesi için eyalet yöneticisi olarak soylu kişilerin yerine Asur kralına sadık memurların görevlendirildikleri görülmüştür. Eyalet valisi olarak da genellikle III. Tiglat-pileser döneminden itibaren hadımlar atanmıştır. Eyaletlere gönderilen valiler arasında hadımların seçilmesi ise eyalet sisteminin değiştirilmesi sonucu bir gelenek olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Hadımların Asur sarayında yetişmeleri, güvenilir olmaları ve soylarının olmaması bu tercihin yapılmasındaki temel etken olmuştur.

Asur kralları düzenledikleri seferlerle ve kurdukları eyaletlerle devletin sınırlarını oldukça geniş coğrafyalara ulaştırmışlardır. Bunun temelinde ekonomik kazançlar olduğu görülmektedir. Mezopotamya bölgesinde kaynakların yetersiz olması, Yeni Asur Devleti’nin gelişen sınırlarına paralel olarak artan ihtiyaçlarının karşılanması için yeterli olmamıştır. Ele geçirilen yeni bölgelerin eyalet olarak düzenlenmesiyle Yeni Asur Devleti ekonomik olarak kazanç sağlamış ve merkezini finanse ederek daha çok seferler düzenlemeye başlamışlardır. Asur krallarının inşa, bayındırlık faaliyetleri, kraliyet ailesinin, ordunun ve artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak gibi nedenlerden dolayı kaynakların daha çok olduğu kuzey, güney, batı ve doğu bölgelerinde yeni eyaletler kurmaya sevk etmiştir. İhtiyaçların üretimle karşılanmadığı Yeni Asur Devleti’nde, eyalet bölgeleri bu kapsamda genişlemiştir. Bu kapsamda, eyaletlerin kurulduğu bölgeler de Asur krallarının ihtiyaç duyduğu kaynaklar ve ürünler çerçevesinde şekillenmiştir. Sınırların kuzeyinde kurulan eyaletler hammadde, maden, tarımsal ürünler ve hayvanlar

bakımından zengin bir coğrafya olması yanında düşman saldırılarına karşı da önemli işlevlere sahip olmuştur. Batıda kurulan eyaletler ise ticaret yolları ve deniz ticareti kapsamında bulunan liman bölgelerinin kontrolü neticesinde şekillenmiştir. Doğudaki eyaletler de kuzeydeki kaynaklara erişimin zor olduğu dönemlerde oluşturulmaya başlanmış olup, askeri seferler ve tarımsal üretim için ihtiyaçların karşılandığı bölgeler olarak düzenlenmiştir. Güneydeki eyaletlerin kurulması da güney sınırlarının güvence altına alınmasıyla Asur krallarının farklı bölgelere seferler düzenlemesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra tarım ürünleri, hem işgücü hem de ordu için gerekli askerlerin temin edildiği bölge olmuştur.

Asur kralları yeni eyalet sistemi kapsamında eyaletler oluştururken konumlarına dikkat etmiştir. Kurulacak yeni bir eyaletin geçiş noktalarında olmasına dikkat edilmiştir. Yapılan yeni düzenlemelerin amacı Asur krallarının eyalet yönetimleri üzerinde kontrollerini sağlamlaştırmak ve devam ettirmektir. Bu çalışmalar sonucunda birçok eyaletin kurulması ve yönetimlerinin sağlanmasıyla başarılı oldukları anlaşılmaktadır.

Yeni Asur Devleti'nin hâkimiyeti esas olarak Asur'un eyalet bölümüne dayanan idari bir çerçevede tasarlanmıştır. Asur kralları kurdukları eyaletlerin yönetimlerini sağlamak için merkezden yöneticiler atayarak hâkimiyetlerini sürdürmek istemişlerdir. Bu bağlamda, eyalet yönetimlerini merkezdeki yönetimin benzeri şekilde oluşturmuşlardır. Eyalet yönetiminde en başta eyalet valisi olup, valinin yönetimi altında birçok eyalet memurunu da görevlendirmişlerdir. Ancak eyalet yönetimlerinde tek tip bir yönetimin olmadığı farklı yönetim biçimlerinin de oluşturulduğu ortaya konulmuştur. Bunun oluşmasında bölgesel farklılıklar, coğrafi konum, yerel dinamikler ve ekonomik olarak maksimum faydalanma gibi nedenler etkiliydi. Asur kralları da eyalet yönetimlerinin Asur merkezine bağlılıklarını sürdürmeleri ve ekonomik kazanç sağlama görevlerini yerine getirdikleri müddetçe esneklik sağlayarak eyalet kurulan bölgelerde farklı eyalet yönetimlerini uygulamışlardır. Bu bağlamda farklı bölgelerde bulunan eyalet yönetimlerinin birbirinden farklı özelliklere sahip oldukları, ancak temelde aynı görevleri yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.

Eyalet valisinin bölgesindeki çalışmaların her aşamasından sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, eyalet yönetiminin sağlanması, vergilerin toplanması, adaletin tesis edilmesi, haberleşme ve istihbaratın oluşturulması, yol istasyonlarının bakımı, sürgünlerin istihdamı ve bakımı, kaçakların yakalanması, eyaletlerdeki askeri birliklerin bakımı ve seferlere katılması; güvenliğin oluşturulması için kale ve garnizonlar

ile tarımsal üretim için köylerin oluşturulması gibi konularda görev almıştır. Ayrıca eyalet reformlarından sonra eyalet valisi olmak daha prestijli olmuş olup, Asur yönetiminde yer almanın önemli bir basamağını oluşturmuştur. Eyalet valisinin yönetimini sağlamak ve kapsamlı görevlerin eksiksiz yapılması için yardımcılar da bulunmaktaydı. Yardımcılar da vali vekili olarak görevini yerine getirmiş olup, söz konusu görevlerde gerekli durumlarda yer almıştır. Eyalet yönetiminde yer alan kraliyet elçileri de eyalet yönetiminin sağlanmasında valilere yardımcı olmuştur. Bu görevini yerine getirirken eyalet valilerini de aynı zamanda denetleyerek Asur kralına eyalet valisinin görevinden alınması gibi raporlar hazırlamıştır. Ancak eyalet valileri de elçiler hakkında Asur kralına mektup göndermiştir. Dolayısıyla eyalet bölgelerinde karşılıklı bir denetim mekanizmasının oluşturulduğu görülmektedir.

Eyaletlerin şehir yönetimleri de belediye başkanı olan *hazannu*'lar tarafından sağlanmıştır. Bu görevlinin Asur merkezinden görevlendirilmediği, eyaletlerdeki yerel halk arasından seçildiği ve ancak görevine başlaması için en son Asur kralının onayı gerekmektedir. Eyalet merkezi ile sorumlu olduğu halkın aracılığını gerçekleştirmiş olup, eyalet hakkında Asur kralına bilgiler sağlamıştır. Sorumlu oldukları şehirlerin vergilerinin toplanmasında, gayri menkul işlerinde yer alarak farklı görevleri gerçekleştirmişlerdir. Eyalet yönetimindeki görevleri ve konumları zaman içerisinde farklılık göstermiştir. Şehir yönetiminde *hazannu* ile birlikte şehir denetçisi olan *šamuhhi-āli* de yer almış olup yönetimlerini beraber gerçekleştirmişlerdir. Yönetimdeki yeri zamanla değişmiştir. Bu bağlamda, eyalet memurlarının statüleri ve görevleri zaman içinde değişerek gelişmiştir. Eyalet yönetiminde yer alan *turtānu* eyalet valilerinin yönetimlerini Asur kralı olmadığında gerçekleştirmiştir. Asur yönetimindeki etkileri bilindiği için yetkileri sınırlandırılmak için sağ ve sol *turtānu* olarak II. Sargon döneminde bölünmüştür. Ancak bu değişimin ilk adımlarının III. Tiglat-pileser döneminde başladığı açıklanmıştır. Bunun temelinde eyalet sistemindeki değişim yer almıştır.

Masennu ve *nāgir ēkalli* memurları da eyaletlerde görevlendirilmiş olup, eyaletler arasındaki iş birliklerini ve yardımlaşmaların yapılmasında bulunarak Asur sınırlarının korunmasında etkili oldukları anlaşılmaktadır. Sınır bölgesinde doğrudan eyaletlerinin olması ve farklı bölgelerde çalışmalar yürütmesi, eyalet sisteminde önemli yere sahip olduklarını ve görev yerlerinin daha geniş coğrafyaları kapsadığını göstermektedir. Etkin oldukları bölgelerde Asur yönetiminin devam ettirilmesinde ve söz konusu bölgelerde

haberleşmelerin, dolayısıyla istihbaratın işleyişini de yönetmişlerdir. Eyaletlerde görevlendirilen bir diğer görevli ise *rab bēti* olmuş olup, Asur merkezi ile eyalet arasında askeri konularda aracılık yaparak eyalet birliklerinin toplanmasında yer almıştır. Kâtipler ise vergilerin kaydedilmesi ve mektupların yazılmasında bulundukları için güvenilir kişilerdi.

Eyaletlerin oluşturulmasında en önemli neden ekonomik ihtiyaçlar olmuştur. Bunun için eyaletler vergilendirilmiştir. Asur kralları da eyaletlere vergi memurları görevlendirerek vergileri toplayarak görevlerini gerçekleştirmişlerdir. Eyalet olarak düzenlenen bölgelerde eyalet merkezleri ve şehirleri yanında köylerinin de yönetimi sağlanarak organize bir sistem oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu köyler *rab ālāni* memurları ile yönetilmiş olup, eyalet merkezine bağlanmıştır. Ancak görev kapsamının geniş olduğu, vergilerin toplanmasında kilit rol aldığı, gerekli kaynakları sağladığı ve eyalet valisi oldukları da görülmektedir. Yeni Asur Devleti'nde eyaletlerdeki tarımsal ürünlerin depolanması, saklanması ve kullanılması için *karmu* adında depolar oluşturmuş olup, yönetimi de *rab karmāni* görevlisine verilerek denetimi sağlanmıştır. Depolarda bulunan tarım ürünleri ihtiyaca göre kullanılmıştır. Bu bağlamda, eyaletlerdeki kaynakların kullanımı ve denetimi sağlanarak gereksiz harcamaları ortadan kaldırmaya çalışıldığı görülmektedir.

Asur kralları ihtiyaçlarını karşılamayı temel aldığı eyalet sisteminde merkezi hazineden giderleri azaltmak için farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Bu kapsamda, Yeni Asur Devleti eyaletlerde görevlendirdikleri askeri memurlar ve askeri birliklerle hem gerekli güvenliği sağlamış hem de merkezi hazineden olan giderleri azaltmıştır. Ayrıca askeri birliklerin savaş olmadığı dönemlerde arazilerin tahsis edilmesiyle tarımsal üretim faaliyetlerine dahil edilmişlerdir. Bunun sonucunda hem gerekli işgücünün sağlanması hem de kendi masraflarını karşılayarak eyalet yönetiminin bakım külfetini azaltmışlardır.

Yapılan kale ve garnizonlar Asur sınırlarını korumada ve istihbarat bilgilerini toplamada önemli merkezler olmuştur. Ayrıca bunlar düşman ülkelerin Asur sınırlarına doğrudan saldırılarını engelleme hüviyetine sahipti. Yapılan kalelerin bölgesel olarak farklılıklar gösterdiği tespit edilmiş olup, benzer işlevleri olduğu anlaşılmıştır. Kalelere yerleştirilen askerler güvenliği sağlayarak bölgedeki tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesine yardımcı olmuşlardır. Eyaletlerde oluşturulan haberleşme sisteminin işlevini geliştirmek için yol istasyonları oluşturulmuştur. Yol istasyonlarında

haberleşmenin mümkün olduğu kadar hızlı olması için *kalliu* olarak adlandırılan aktarma sistemi Yeni Asur Devleti'nin oluşturduğu yeniliklerden birisiydi.

Eyaletlerdeki istihbarat sistemi eyalet memurlarının yönetiminde olmuştur. Asur kralları için sınırlara dâhil edilen ve sınırların dışında bulunan bölgeler hakkında bilgi sahibi olmak oldukça elzemdi. Bu kapsamda, eyalet yönetimlerinde bulunan farklı görevlilere bu misyon yüklenmiştir. Asur krallarının bu istekleri birçok memurun istihbarat bilgilerini sağlamak için habercilerinin olmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda eyaletlerde geniş bir istihbarat ağının oluşturulduğu ve hem Asur sınırlarında hem de sınırların ötesinde gelişen olaylar hakkında bilgi akışının sağlandığı tespit edilmiştir.

Asur merkezi bölgelerindeki kaynakların sınırlı ve yetersiz olması, eyaletlerin Asur ekonomisindeki önemini artırmıştır. Eyaletlerden ekonomik olarak maksimum fayda sağlamak temel prensip olmuştur. Asur kralları eyaletlerdeki ekonomik faaliyetleri artırmak için tarım köyleri oluşturmuş ve toprakların işlenmesini artırmışlardır. Eyalet yönetimlerinden alınan vergilerle de kaynakların merkeze akması sağlanmıştır. Eyaletler üzerindeki kontrolün iyi organize edilmesi ile eyaletlerdeki ürünlerin çeşitleri de alınan vergilerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda farklı vergi kalemleri oluşturulmuştur. Ayrıca tanrısal öneme vurgu yapılarak tanrılar adına da ekonomik kazançlar vergiler dışında sağlanması, ülkedeki bütünlüğü simgelese de ekonomik sömürünün daha çok etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Eyalet bölgelerindeki Asur otoritesinin sağlanması için toplu sürgün uygulaması yapılmıştır. Sürgün politikasında gerekli işgücü sağlama ve yerel direncin ortadan kaldırılması en önemli etken olduğu görülmüştür. Eyaletlerden Asur merkezine ve diğer eyalet bölgelerine doğru kapsamlı bir uygulama olmuştur. Bu politika sonucu kaydedilen sayılar abartılı olsa bile Asur belgelerinden gerçekliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Esirlerin kullanılacağı işler, gönderileceği bölgeler, sahip oldukları mesleklere göre şekillenmiştir. Yeni Asur Devleti sürgün politikasının idari olarak iyi organize edilen bir sistem olduğu, sürgün aşamalarının her sürecinin titizlikle planlandığı anlaşılmıştır. Bu kapsamda, doğudaki eyalet bölgelerinin zorlu coğrafi şartlara sahip olması, Asur krallarının söz konusu bölgelere sürgün faaliyetlerini kısıtlamıştır. Bakımlarının, ihtiyaçlarının karşılandığı ve güvenliklerinin sağlandığı uzun soluklu bir süreç olması bu politikanın farklı bölgelerde uygulanmasında etkiliydi. Halkların yerlerinden edilmesi sonucu Asur nüfusu çok farklı etnik grupların olduğu bir kimliğe bürünmüş olup, Aramice dili daha baskın dil olmaya başlamıştır.

Asur kralları eyalet bölgelerinden kaçakların oluşmasını engellemek için anlaşmalar yapmışlardır. Ancak tamamen ortadan kalkmadığı ve kaçakların olduğu anlaşılmaktadır. Bunları en aza indirmek için cezalandırıldıkları görülmektedir. Düşman ülkelerden ya da Asur sınırları dışından Asur'a kaçanların olması ise Asur kralları için velinimet olmuş hatta bunların daha çok olması için ele geçirilenler ödüllendirilerek teşvik etmişlerdir.



SONUÇ

Yeni Asur Devleti eyalet sisteminde eyalet bölgelerini oluştururken stratejik ve ekonomik etkenleri göz önüne alarak hareket etmiştir. Bu kapsamda, kuzey bölgelerinde kurulan eyaletler stratejik bölgeler olup, sınırların korunmasında ve saldırılara karşı ön savunma hattı şeklinde olmuştur. Asur eyalet yönetim merkezlerinin uzun süreli olmamasında bölgedeki sürekli değişen konjoktürden kaynaklanmıştır. Asur kralları da söz konusu eyaletleri vergilendirmiştir. Asur kralları kuzey bölgelerinden vergi ve haraç almayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, kuzey bölgelerinde eyaletlerin kurulması hem stratejik hem de ekonomik nedenlere dayanmıştır.

Batı bölgelerinde eyaletlerin kurulması temelde ekonomik sebeplere dayansa bile Asur kralları için prestij de önemli bir etkendi. Yeni Asur Devleti krallarının kendilerini en güçlü kral olarak tanıtmaları, Mısır'ın da güçlü bir devlet olarak varolması ve Asur krallarının bu propagandasına gölge düşürmesi, Mısır'ın alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bunun için öncelikle Asur kralları Levant ve Doğu Akdeniz Bölgelerini almış ve eyaletler oluşturmuşlardır. Bölgenin ticaret yollarında yer alması ve deniz ticareti bakımından zengin olması da önemli etkenlerdi. Mısır'ın kaynaklar bakımından zengin olması da önemli bir unsuru teşkil etmekteydi. Levant Bölgesi'nin alınması ile başlayan süreç Mısır'ın alınmasıyla sonlanmıştır. Mısır'daki Asur kontrolü çalkantılı ve uzun ömürlü olmasa da Asur krallarının Önasya'daki en büyük güç olduğunu göstermesini sağlamıştır.

Doğu bölgelerinde eyaletlerin kurulması ise başlangıçta askeri seferler için ihtiyaç duyulan kaynakların sağlanmasına dayansa da bölgenin ticaret yollarında olması ve Urartu Devleti'nin kuzeyden güneye inmesini engellemeye dayalı bir politika kapsamında şekillenmiştir. Doğu bölgesinin zorlu ve Asur'un alışık olmadığı bir coğrafyaya sahip olması Yeni Asur Devleti'nin geleneksel eyalet sisteminin uygulanmasına engel oluşturmaya rağmen Asur kralları bu amaçlarından vazgeçmemiştir. Aksine farklı bir yönetim modelini oluşturarak hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır.

Güney bölgelerinde Asur kontrolünün sağlanması, aslında Orta Asur Dönemi'nden itibaren Asur krallarının tahta geçtiklerinde uyguladıkları seferlere dayanmaktaydı. Güneyde Babil'in güçlü bir devlet olarak var olmasından dolayı Asur kralları öncelikle güney sınırlarında bir denge politikası geliştirmiş olup, Yeni Asur

Devleti kralları da bunu takip etmişlerdir. Yeni Asur Devleti kralları tahta geçtiklerinde ilk seferlerini güney bölgesine gerçekleştirmiş ve devamında diğer bölgelere hareket etmişlerdir. Bu kapsamda, güneyde Yeni Asur Devleti eyaletlerinin oluşturulması siyasi, idari ve ekonomik nedenlerin bir bütün halinde olmasından kaynaklanmaktaydı. Yeni Asur krallarının kapsamlı sürgün politikası da kendisini en iyi söz konusu bölgede göstermiştir. Bu bağlamda, güney bölgesi aynı zamanda gerekli insan gücünün temin edildiği önemli bir bölgeyi kapsamıştır.

Eyalet sistemindeki ilk düzenlemeler III. Adad-nirari döneminden itibaren başlamış olup, III. Tiglat-pileser dönemiyle kapsamlı eyalet reformlarına dönüşmüştür. III. Tiglat-pileser'in reformları, Yeni Asur Devleti'ni imparatorluk haline dönüştürmek amacıyla yapılırken, II. Sargon'un yeniliklerinin amacı ise imparatorluğu yönetmek için kraliyet gücünü ve idari aygıtları mutlak oluşturmaya yönelik olmuştur.

Eyalet yönetimlerinde bulunan en üst görevliden en alt görevliye kadar yer alan memurların gerek eyalet yönetimleri içerisinde gerekse Asur kralları tarafından denetlenmeleri sağlanmıştır. Yöneticilerin eyalet görevlileri tarafından denetlenmesi ve Asur kralına, bazı durumlarda da veliaht prense raporlarını gönderme yetkilerine sahip olmaları, eyalet yönetiminde bulunan memurların hiyerarşisini ortaya koymayı zorlaştırmıştır. Asur krallarının atadıkları yöneticiler, Asur kralının isteklerini yerine getirmesi ve içinde bulunulan duruma binaen hareket etmeleri, aynı zamanda farklı görevleri de yapmalarını beraberinde getirmiştir. Eyalet memurlarının sadakatlerini sürdürmeleri, Asur çıkarları için görevlerini ifa etmeleri, eyaletlerdeki ihtiyaçların sağlanması, haberleşme ve istihbaratı devam ettirmeleri, sürgün ve kaçakların durumu, yolların işleyişi, askeri seferlere katılmaları, tarım arazilerinin işlenmesi, vergilerin alınması gibi birçok konuda görevlerini yapmaları gerekmektedir. Asur kralları memurların görevlerini yerine getirdikleri sürece farklı görevlerde bulunmalarından dolayı oluşan hiyerarşiye bakmadan görevlendirmeleri yapmış ve eyaletlerdeki sömürsünü devam ettirmeyi hedeflemişlerdir. Eyalet memurları da oluşturulan idari organizasyonda bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlanmışlardır.

Asur kralları eyalet yöneticisi olarak hadımlarını görevlendirdiklerinde isimleri yerine unvanlarını belirtmelerinden dolayı kim oldukları genellikle bilinmemektedir. Ayrıca idari mektuplaşmaların parçalı ve kırık olmasından dolayı diğer eyalet memurlarının isimleri de tam anlaşılamamaktadır.

Ekonomik ihtiyaçlarını karşılama ve merkezi otoritenin sağlam olduğu dönemlere paralel olarak yeni eyaletler kurulmuş ve bu eyaletlerden ihtiyaç duyulan tarım ürünleri, küçük ve büyükbaş hayvanlar, değerli madenler, lüks ve egzotik ürünler temin edilmiştir.

Yeni Asur Devleti'nin hegemonik uygulamaları tek bir tahakküm ve sömürü ile sınırlı olmamıştır. Asur kralları yerel ve bölgesel duruma uyum sağlamak için farklı stratejiler uygulamışlardır. Bu da oluşturulan eyalet yönetimlerinin değişim ve gelişime açık olduğunu göstermekte olup, Yeni Asur Devleti'nin yeniliklere açık olduğunu göstermektedir.

Asur ordusunda bulunan bazı askerlerin ihtiyaının karşılanması eyalet yönetimlerine devredilmiştir. Bu şekilde eyalet valilerinin yönetiminde olan ve bakımlarıyla mesul olan birliklerden başka Asur kral birlikleri de yer almıştır. İlku sistemi kapsamında eyaletlerde yer alan askerlere arazilerin tahsis edilmesi, işletilmesinin sağlanması ve sefer döneminde orduya katılmaları, Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemlerindeki tımar sisteminin ilk örneklerini oluşturmuştur.

Yeni Asur Devleti'nin oluşturduğu aktarma sistemi ile farklı habercilerin yola devam etmesi habercilerin dinlenme süresini ortadan kaldırmış olup, günlük olarak kat edilecek mesafeleri artırmıştır. Bu aynı zamanda habercilerin takip edilmesini de engellemiş olmaktadır. Belli mesafelerde oluşturulan istasyonlarda gerekli olan ihtiyaçlar eyalet yönetimleri tarafından sağlanmıştır. Ele geçirilen bölgeler arasında haberleşmenin hızlanması için yeni yol istasyonları yapılmıştır. Bu da Asur krallarının haberleşmeye verdikleri önemi göstermektedir. Yol istasyonlarının bakımı merkezden eyalet yönetimlerine devredilerek organize bir sistem oluşturulmuştur. Yeni Asur Devleti'nin oluşturduğu bu sistem, Yeni Babil ve Persler tarafından alınmış ve geliştirilerek kullanılmıştır. Perslerin geliştirdikleri haberleşme sistemi daha çok kapsamlı olsa da bakiyesini Asur'dan almıştır. Bu bağlamda, Yeni Asur Devleti'nin oluşturduğu eyalet sistemi Önasya coğrafyasını hakimiyet altına alan Pers İmparatorluğu için rol model olup, Perslerde satraplıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Yeni Asur Devleti eyalet sisteminde yöneticilerin Asurlu olma zorunlulukları Asur kralları tarafından ortadan kaldırılmıştır. Sürgün uygulaması sonucu farklı etnik kimliklere sahip kişilerin Yeni Asur Devleti yönetim sisteminde yer almaları, Asur'un etnik kimliğinde dönüşümü gerçekleştirmiştir.

Savaşlardan elde edilen sürgünlerin eyaletlere gönderilmesi, savaş sonucu bazı askeri birliklerin eyaletlerde ikamet etmeleri, ele geçirilen hayvanların eyaletler arasında dağıtılması, kalelerin, yolların bakımı ve tüm bunların bakımlarının yapılması için gerekli kaynakların eyalet yönetimleri tarafından karşılanması bize eyaletlerin Asur merkezinin yedek deposu niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmalar ve yenilikler Yeni Asur Devleti'nde oluşturulan eyalet sisteminin kapsamlı bir şekilde planlandığını ortaya koymaktadır. Merkezi otoritenin güçlü olduğu dönemlerde söz konusu idari organizasyonun daha güçlü olmasını sağlamıştır. Eyaletlerdeki kontrol ve sömürü arasında pozitif bir korelasyon gerçekleşmiştir. Ele geçir, böl ve yönet mantığına dayalı bu sömürü sistemi, Yeni Asur Devleti için vazgeçilmez bir yöntem olmuştur.

KAYNAKLAR

- Adams, Robert McC. “Common Concerns But Different Standpoints: A Commentary”. *Power and Propaganda A Symposiom on Ancient Empires*. ed. M. Trolle Larsen. 393-404. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979.
- Adams, Robert McC. “Late Prehispanic Empires of the New World”. *Power and Propaganda A Symposiom on Ancient Empires*. ed. M. Trolle Larsen. 59-73. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979.
- Ahmad, Ali Yaseen. *Some Neo-Assyrian Provincial Administrators: University of London School of Oriental and African Studies 1984*. Eisenhower: ProQuest, 2017.
- Akçay, Atakan - Özbilen, Serdar. “Yeni Asur Dönemi’nde Yukarı Dicle Bölgesi ve Tarihi Coğrafya İçin Bazı Öneriler”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2018), 537-563.
- Akçay, Atakan. “Tabal Heykeltraşlık Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2020), 11-28.
- Akçay, Atakan. “Tabal Ülkesinin Tarihsel süreci Üzerine Bir Değerlendirme”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXIX/1 (2014), 37-58.
- Akkuş Mutlu, Suzan. *Asur ile Urartu Arasında Tampon Bir Ülke Šubria Ülkesi*. Ankara: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Akkuş Mutlu, Suzan. “Asur ve Urartu Devleti’nin Anadolu’ya Hükmetme Mücadelesinde Tabal Krallığı’nın Rolü”. *Atlas I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi. (19-21 Ekim 2018)*. ed. M. Salih Mercan ve Zhanuzak Alimgerey. 108-119. Kapadokya-Nevşehir: İksad Yayınevi, 2018.
- Akkuş Mutlu, Suzan. “Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu’ya Hükmetme Çabaları”. *Akademik Bakış Dergisi* 51 (2015), 537-549.
- Akkuş Mutlu, Suzan. “Kummuh Ülkesi’nin Asur Devleti Açısından Önemi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2/7 (2015), 96-109.
- Akkuş Mutlu, Suzan. “Tabal Krallığı”. *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri (16-19 Kasım)*. C. 7. ed. Adem Öger. 257-267. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları, 2011.

- Akyüz, Faruk. “Yazılı Kaynaklar Işığında Yeni Asur Ordusunun Sefer Sürecinde Erzak Temin Yöntemleri”. *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 10/2 (2017), 1-14.
- Akyüz, Faruk. “Yeni Asur Devleti’nin Sürgün Politikası”. *Eski Yakındoğu’da Sürgünler*. ed. İrfan Albayrak. 129-180. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Akyüz, Faruk. *Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Alibbaigi, Sajjad - MacGinnis, John. “Clues to the Presence of an Assyrian Administration in the Mahidasht Plain, Kermanshah, Iran”. *Journal of the American Oriental Society* 142/4 (2022), 773-788.
- Alkuş, Oktay. “Tyana Yöresinde Kent-Devlet Yönetimi”. *Kent Akademisi* 12/4 (2019), 802-811.
- Altaweel, Mark et al. “New Investigations in the Environment, History, and Archaeology of the Iraqi Hilly Flanks: Shahrizor Survey Project 2009-2011”. *Iraq* 74 (2012), 1-35.
- ARAB I: Luckenböll, D. David. *Ancient Records of Assyria and Babylonia*. Vol. I. New York: Greenwood Press, 1975.
- ARAB II: Luckenbill, D. David. *Ancient Records of Assyria and Babylonia*. Vol. II. New York: Greenwood Press, 1975.
- ARI I: Grayson, A. Kirk. *Assyrian Royal Inscriptions*. Vol. 1. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1976.
- ARI II: Grayson, A. Kirk. *Assyrian Royal Inscriptions*. Vol. 2. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1976.
- Aslan, Cemre – Pekşen, Okay. “Yeni Asur Dönemi’nde Asur Devleti’nin Batı Seferlerinin İktisadi Kazanımları ve Bu Kazanımların Korunmasına Yönelik Faaliyetler”. *Near East Historical Review* 11/1 (2021), 1-15.
- Aster, Shawn Zelig. “An Assyrian Loyalty-Oath Imposed on Ashdod in the Reign of Tiglath-pileser III?”. *ORIENTALIA* 87 (2018), 275-289.
- Aster, Shawn Zelig. “Ashdod in the Assyrian Period: Territorial Extent and Political History”. *Journal of Near Eastern Studies* 80/2 (2021), 323-340.

- Aster, Shawn Zelig. "Sargon in Samaria-Unusual Formulations in the Royal Inscriptions and Their Value for Historical Reconstruction". *Journal of the American Oriental Society* 193/3 (2019), 591-609.
- Aster, Shawn Zelig. "An Assyrian bīt mardīte Near Tel Hadid?". *Journal of Near Eastern Studies* 74/2 (2015), 281-288.
- Aster, Shawn Zelig. "Assyrian Control Points in the Domination of the Southern Levant in the Reign of Tiglath-Pileser III". *Aula Orientalis* 39/1 (2021), 47-55.
- Ay Arçın, Şeyma. "Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları". *Filistin Araştırmaları Dergisi* 2 (2018), 1-31.
- Ayman, İsmail. "M.Ö. I. Binyılda Hubuşkia Ülkesi'nin Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojik Veriler Hakkında Bir Değerlendirme". *Tarih Dergisi* 61 (2015), 1-24.
- Ayvazian, Alina. "The Urartian Empire". *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. ed. D. T. Potts. 877-895. New Jersey: Blackwell Publishing, 2012.
- Bagg, Ariel M. "Assyria and the West: Syria and the Levant". *A Companion to Assyria*. ed. Eckart Frahm. 268-274. West Sussex: Wiley Blackwell, 2017.
- Baker, Heather D. "Slavery and Personhood in the Neo-Assyrian Empire". *On Human Bondage: After Slavery and Social Death*. ed. John Bodel and Walter Scheidel. 15-30. New York: John Wiley & Sons, 2017.
- Baker, Heather D. *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire Part II: L-N*. Vol. 2. Helsinki: The Neo-Assyrian Texts Corpus Project, 2001.
- Barbato, Luis. "Assur İmparatorluğu (MÖ 900-600)". *Antik Yakındoğu*. ed. Umberto Eco. çev. Leyla Tonguç Basmacı. 230- 249. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Bardakçı, Kürşat. "Çiviyazılı Metinlere Göre Eski Önasya'da Alıkonulan Elçiler". *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 16/1 (2022), 35-49.
- Bardakçı, Kürşat. "İki Dil, İki Halk, Tek Coğrafya: Luvi-Arami İlişkileri MÖ 1050-750". *Universal Journal of History and Culture* 2/1 (2020), 77-89.
- Barjamovic, Gojko. "Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879-612 BCE". *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective*. ed. Jeroen Duindam et al. 27- 61. Leiden, Boston: Brill, 2011.

- BATSH 4: Cancik-Kirschbaum, Eva. *Die Mittelassyrische Briefe aus Tel Šēh Ḥamad*. Berlin, 1996.
- Bauer, Susan Wise. *Antik Dünya İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına Kadar*. çev. M. Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Bauer, Susan Wise. *Antik Dünya*. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Baysal, Ahmet Selim. “Yeni Asur İmparatorluğu Propagandasının Hedefleri ve Yöntemleri”. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2021), 1-30.
- Bedford, Peter R. “The Neo-Assyrian Empire”. *The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium*. ed. Ian Morris and Walter Scheidel. 30-65. New York: Oxford University Press, 2009.
- Belli, Oktay. “Van Gölü'nün Güneyindeki Maden Yataklarının Mezopotamya İçin Önemi”. *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, 6-10 Temmuz 1987 İstanbul*. 305-313. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Bonacossi, Daniele Morandi. “The Creation of the Assyrian Heartland: New Data from the Land Behind Nineveh”. *The Archaeology of Imperial Landscapes*. ed. Bleda S. Düring and Tessa D. Stek. 48-85. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Bordreuil, Pierre et al. *Tarihin Başlangıçları*. çev. Levent Başaran. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Brinkman, J. A. “Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.”. *Mesopotamia Power and Propaganda*. ed. M. Trolle Larsen. 223-250. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979.
- Brinkman, J. A. “Elamite Military Aid to Merodach-Baladan”. *Journal of Near Eastern Studies: Erich F. Schmidt Memorial Issue Part One* 24/3 (1965), 161-166.
- Brinkman, J. A. “Foreign Relations of Babylonia from 1600 to 625 B.C.: The Documentary Evidence”. *American Journal of Archaeology* 76 (1972), 271-281.
- Brinkman, J. A. “Provincial Administration in Babylonia under the Second Dynasty of Isin”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 6/3 (1963), 233-242.
- Brinkman, J.A. et al. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: N-2*. Vol. 11. 3. Baskı. Chicago: The Oriental Institute, 2008.

- Brown, Brian. "Settlement Patterns of the Middle Assyrian State: Notes Toward an Investigation of State Apparatuses". *The Archaeology of Political Spaces The Upper Mesopotamian Piedmont in the Second Millenium BCE*. ed. Dominik Bonats. 85-106. Berlin: De Gruyter, 2014.
- Brown, Brian. "The Structure and Decline of the Middle Assyrian State: The Role of Autonomous Nonstate Actors". *Journal of Cuneiform Studies* 65 (2013), 97-126.
- Buylaere, Greta Van. "I Feared the Snow and Turned Back". *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*. ed. Mikko Luukko et al. 295-306. Helsinki: The Finnish Oriental Society, 2009.
- Buylaere, Greta Van. "The Role of *hazannu* in the Neo-Assyrian Empire". *Proceedings of the 53e Rencontre Assyriologique Internationale: City Administration in the Ancient Near East*. Vol. 2. ed. Leonid E. Kogan et al. 229-246. Pennsylvania: Eisenbrauns, 2010.
- Buylaere, Greta Van. "The Role of Ša-Muhhi-Āli in the Neo-Assyrian Empire". *State Archives of Assyria Bulletin* XVIII (2009-2010), 145-162.
- Cancik-Kirschbaum, Eva. *Asurlular*. çev. Aslı Yarbaş. İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2004.
- Clancier, Philippe. "Warlike Men and Invisible Women: How Scribes in the Ancient Near East Represented Warfare". *Clio* 39 (2014), 17-34.
- Cogan, Morton. *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israel in the Eighth and Seventh Centuries B.C.E.*. Montana: Scholars Press, 1974.
- Collon, Dominique. *First Impressions Cylinder Seals in The Ancient Near East*. London: British Museum Publications, 1987.
- Coşkun, İsmail - Polat, Erdal. "Yeni Asur Krallığı'nda 'Çadır'". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 20/77 (2021), 479-493.
- Coşkun, İsmail et al. *MÖ I. Binde Anadolu ve Mezopotamya Arasındaki Ticari İlişkiler*. Ankara: İksad Publishing House, 2021.
- Creamer, Petra M. "Inequalities in Wealth Distribution within Imperial Assyrian Graves". *ANTIQUITY* 98/400 (2024), 920-935.
- Curtis, John. *An Examination of Late Assyrian Metalwork with Special Reference to Nimrud*. Oxford: Oxbow Books, 2013.

- Çoban, Hacı. “Arami Göçleri”. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 29 (2011), 91-102.
- D. Biggs, Robert et al. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: CAD R. Vol. 14*. Chicago: The Oriental Institute, 1999.
- Dalley, Stephanie. “Neo-Assyrian Tablets from Til Barsib (TB 14)”. *Abr-Nahrain* 34 (1996–97), 66-99.
- Dalley, Stephanie. *The Mystery of the Hanging Garden of Babylon*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- De Odorico, Marco. The Use of Numbers and Quantifications in the Assyrian Royal Inscriptions. *State Archives of Assyria Studies* 3. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1995.
- Denizhanogulları, Ahmet et al. “Kahramanmaraş’tan Hiyeroglif Luvice Yeni Bir Stel: Maraş 17”. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 22 (2018), 57-61.
- Dezső, Tamás. “Reconstruction of the Military, Civilian and Economic Administration of the Region within the Framework of the Neo-Assyrian Empire (A preliminary Study for a Detailed Survey)”. *The Archaeology of The Raparin Region of Kurdistan: A Review of Results from the Field and Directions of Further Research*. ed. Tamás Dezső and Gábor Kalla. 9-39. Budapest: Eötvös University Press, 2021.
- Dezső, Tamás. “A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”. *State Archives of Assyria Bulletin* 15 (2006), 93-140.
- Dezső, Tamás. “*Şubria and the Assyrian Empire*”. *Acta Ant. Hungary* (2006), 221-235.
- Dodd, Lynn Swartz. “Squeezing Blood from a Stone: The Archaeological Context of the İncirli Inscription”. *Puzzling Out the Past Studies in Northwest Semitic Languages and Literatures in Honor of Bruce Zuckerman*. ed. Marilyn J. Lundberg et al. 213-233. Leiden: Brill, 2012.
- Doğancı, Kamil. “Geç Hitit Devletleriyle Yeni Asur İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkiler”. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Çalışmalar*. ed. Bekir Çınar et al. 6-16. Ankara: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Donbaz, Veysel. “Some Neo-Assyrian Contracts from Girnavaz and Vicinity”. *State Archives of Assyria Bulletin* II/1 (1988), 3-30.

- Dornauer, Aron. “Die Geschichte von Guzana im Lichte der Schriftlichen Quellen”. *Tell Halaf V. Im Krieg Zerstörte Denkmäler und ihre Restaurierung*. ed. Nadja Cholidis and Lutz Martin. 47-67. Berlin: De Gruyter, 2010.
- Dubosky, Peter. “King’s Direct Control: Neo Assyrian Qēpu Officials”. *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East, Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008*. ed. Gernot Wilhelm. 449-460. Winona Lake Indiana: Eisenbrauns 2012.
- Dubovský, Peter. “The Role of Emissaries (šīrāni) in the Assyrian Administrative Machinery: What should an Emissary Learn about Assyria?”. *The Intellectual Heritage of the Ancient Near East: Proceedings of the 64th Rencontre Assyriologique Internationale and the 12th Melammu Symposium, University of Innsbruck, July 16–20, 2018*. ed. Robert Rolinger et al. 751-782. Vienna: Austrian Academy of Sciences Press, 2023.
- Dubovsky, Peter. “Studies in Culture and Language of the Kingdom of Suhu”. *Power and Identity at the Margins of the ancient Near East*. ed. Sara Mohr and Shane M. Thompson. 131-147. Denver: University Press of Colorado, 2023.
- Duymuş Florioti, H. Hande. “Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı”. *Tarih Okulu XII* (2012). 23-40.
- Duymuş Florioti, H. Hande. “Yeni Asur Metinlerinde Geçen ‘Maşennu’ Unvanlı Bazı Memurlar”. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi XXXI/52* (2012), 1-21.
- Duymuş Florioti, H. Hande. “M.Ö. I. Binyıl’da Mezopotamya’da Nehir Ulaşımı: Asur Örneği”. *History Studies* 4/4 (2012), 147-159.
- Duymuş Florioti, H. Hande. “Yeni Asur Devri’nde Gerçekleştirilen Toplu Nüfus Nakillerinden Örnekler”. *History Studies* 4/2 (2012), 149-168.
- Duymuş, H. Hande. “Asur Kaynaklarına Göre Demir Çağında Tabal Krallığı”. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2011), 34-46.
- Duymuş, Hanım Hande. *Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Edmonds, Alexander Johannes. “New Light on the Land of Sūḫu”. *Zeitschrift für Assyriologie* 114/1 (2024), 58-83.

- Elat, Moshe. "The Economic Relations of the Neo-Assyrian Empire with Egypt". *Journal of the American Oriental Society* 98/1 (1978), 20-34.
- Ellis, Maria deJ. "Taxation in Ancient Mesopotamia: The History of the Term miksu". *Journal of Cuneiform Studies* 26/4 (1974), 211-250.
- Eph'al, Israel. *Ancient Arabs: Nomads on the Borders of the Fertile Crescent 9th-5th Centuries B. C.* Jerusalem: The Magnes Press, 1982.
- Erica Reiner - Robert D. Biggs. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: 13-Q. Vol. 13. 2. Bask1.* Chicago: The Oriental Institute, 1995.
- Erzen, Afif. *Doğu Anadolu ve Urartular.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Fales, F. M. "After Ta'yinat: The New Status of Esarhaddon's Adê for Assyrian Political History". *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* 106 (2012), 133-158.
- Fales, Frederick Mario. "Ethnicity in the Assyrian Empire: A View from the Nisbe (I): Foreigners and 'Special' Inner Communities". *Literature as Politics, Politics as Literature: Essays on the Ancient Near East in Honor of Peter Machinist.* ed. David S. Vanderhooft and Abraham Winitzer. 47-73. Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2013.
- Fales, Frederick Mario. "Multilingualism on Multiple Media in the Neo-Assyrian Period: A Review of the Evidence". *State Archives of Assyria Bulletin* XVI (2007), 95-122.
- Fales, Frederick Mario. "River Transport in Neo-Assyrian Letters". *Šulmu IV: Everyday Life in Ancient Near East.* ed. Julia Zablocka - Stefan Zawadzki. 79-92. Poznan: UAM, 1993.
- Fales, Frederick Mario. "Rivers in Neo-Assyrian Geography". *Neo-Assyrian Geography.* ed. Mario Liverani. 203-215. Rome: Università di Roma, 1995.
- Fales, Frederick Mario. "The Eighth-Century Governors of Kalhu: a Reappraisal in Context". *Stories of Long Ago: Festschrift für Michael D. Roaf.* ed. H. D. Baker et al. 117-139. Münster: Alter Orient und Altes Testament 397, 2012.
- Fales, Frederick Mario. "The Rural Landscape of the Neo-Assyrian Empire: A Survey". *State Archives of Assyria Bulletin* IV (1990), 81-142.

- Fales, Frederick Mario. "Time in Neo-Assyrian Letters". *Time and History in the Ancient Near East*. ed. L. Feliu et al. 91-100. Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2013.
- Fales, Frederick Mario. "Transition: The Assyrian at the Euphrates between the 13th and 12th Century BC". *Empires after the Empire Anatolia, Syria and Assyria after Suppiluliuma II (ca. 1200-800/700 B.C.)*. ed. Karl Strobel. 9-60. Firenze: Logisma, 2011.
- Fales, Mario. "An Aramaic Docket on Clay from Kahramanmaraş". *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 3/1 (2019), 43-55.
- Faust, Avraham. "The Interests of the Assyrian Empire in the West: Olive Oil Production as a Test-Case". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54 (2011), 62-86.
- Finkel, I. L. - Reade, J. E. "A Duck-Weight from the Reign of Tukulti-Ninurta (890-884 BC). *NABU* 1 (2019), 45-47.
- Finkel, I. L. - Reade, J. E. "Assyrian Eponyms, 873-649 BC". *Orientalia* 67/2 (1998), 248-254.
- Firouzi, Sorena - Novotny, Jamie. "Revising the Locations of Several Cities in the Western Region of the Iranian Plateau". *SAAB* XXIX (2023), 7-30.
- Forrer, Emil. *Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches*. Leipzig: Hinrich, 1920.
- Foster, Benjamin R. - Foster, Karen Polinger. *Civilizations of Ancient Iraq*. Princeton: Oxford University Press, 2009.
- Frahm, Eckart. "Assyria and the Far South: The Arabian Peninsula and Persian Gulf". *A Companion to Assyria*. ed. Eckart Frahm. 299-310. West Sussex: Wiley Blackwell, 2017.
- Frahm, Eckart. "Assyria and the South: Babylonia". *A Companion to Assyria*. ed. Eckart Frahm. 286-298. West Sussex: Wiley Blackwell, 2017.
- Frahm, Eckart. "The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE)". *A Companion to Assyria*. ed. Eckart Frahm. 161-208. West Sussex: Wiley Blackwell, 2017.
- Frame, Grant. "A "New" Cylinder Inscription of Sargon II of Assyria from Melid". *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars. Neo-Assyrian and Related Studies in Honour*

- of Simo Parpola. ed. Mikko Luukko et al. 65-82. Helsinki: Finnish Oriental Society, 2009.
- Frame, Grant. *Babylonia 689-627 B.C. A Political History*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2007.
- Frangipane, Marcella - Liverani, Mario. "Neo-Hittite Melid: Continuity or Discontinuity?". *Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations between Syria and Anatolia*. ed. Aslihan K. Yener. 349-371. Leuven: Peeters Press, 2013.
- Frankenstein, Susan. "The Phoenicians in the Far West: A Function of Neo-Assyrian Imperialism". *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*. ed. M. Trolle Larsen. 263-294. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979.
- Freeman, Charles. *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*. çev. Suat Kemal Angı. 5. Baskı. Ankara: Dost Kitabevi, 2018.
- Fuchs, Andreas. "Assyria and the North: Anatolia". *A Companion to Assyria*. ed. Eckart Frahm. 249-258. Hoboken NJ: Wiley Blackwell, 2017.
- Fuchs, Andreas. "Der Turtan Šamši-ilu und die Grosse Zeit der Assyrischen Grossen (830–746)". *Die Welt des Orients* 38 (2008), 61–145.
- Fuchs, Andreas. *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1994.
- Gallagher, William R. "Assyrian Deportation Propaganda". *SAAB* 8/2 (1994), 57-65.
- Galter, Hannes D. "Warrior Kings: The Changing Facets of Heroic Kingship in Assyria". *The King as a Nodal Point of Neo-Assyrian Identity*. ed. Johannes Bach and Sebastian Fink. 107-127. Münster: Publications on Eastern Mediterranean Antiquity, 2022.
- Garelli, Paul. "L'Etat et La Legitimite Royale Sous L'empire Assyrien". *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*. ed. M. Trolle Larsen. 319-328. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979.
- Goetze, Albrecht. "Cilicians". *Journal of Cuneiform Studies* 16/2 (1962), 48-58.
- Goldstone, Jack A. - Haldon, John F. "Ancient States, Empires, and Exploitation: Problems and Perspectives". *The Dynamics of Ancient Empires: State Power from*

- Assyria to Byzantium*. ed. Ian Morris and Walter Scheidel. 3-29. New York: Oxford University Press, 2009.
- Goodspeed, George S. “A Sketch of Assyrian History, with Special Reference to Palestine, from the Division of the Kingdom”. *The Biblical World* 9/6 (1897), 401-414.
- Gopnik, Hilary. “Death and Taxes in the Neo-Assyrian Reliefs”. *Death and Taxes in the Ancient Near East*. ed. Sara E. Orel. 61-86. New York: The Edwin Mellen Press, 1992.
- Gökçe, Bilcan - Pınarcık, Pınar. “Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi Dini Yapısı Üzerine Gözlemler”. *Cedrus* 8 (2020), 147-176.
- Gökçe, Bilcan. “Yeni Asur Krallığı’nda Savaş Esirleri Üzerine Notlar”. *MASOP E-Dergi* 13/2 (2019), 20-52.
- Gökçek, L. Gürkan - Akyüz, Faruk. “Asur Ordusu”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32/54 (2013), 41-62.
- Gökçek, L. Gürkan. “Bir Yeni Asurca Tablet Işığında Marqaşti/Marqalti Yer Adı”. *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (25-31 Ağustos)*. C. I. haz. Aygül Süel. 341-346. Çorum: Çorum Valiliği, 2008.
- Gökçek, L. Gürkan. “Kahramanmaraş’ta Bulunmuş İki Yeni Asurca Tablet”. *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 8/1 (2005), 47-57.
- Gökçek, L. Gürkan. “Yeni Asur Devletinin Marqası Örgütlenmesi”. *Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*. ed. L. Gürkan Gökçek et al. 371-382. İstanbul: Değişim Yayınları, 2019.
- Gökçek, L. Gürkan. *Asurlular*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Grayson, A. Kirk. “Assyria: Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (954–745 B.C.)”. *The Cambridge Ancient History*. ed. J. Boardman et al. 238-281. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- Grayson, A. Kirk. *Assyrian and Babylonian Chronicles: Texts from Cuneiform Sources*. Vol. 5. Locust Valley N.Y: J.J. Augustin Publisher, 1975.
- Grayson, A. Kirk. “Assyrian Civilization”. *Cambridge Ancient History*. Vol. III/2. ed. John Boardman et al. 194-228. Cambridge: The Cambridge University Press, 2008.

- Grayson, A. Kirk. "Assyrian Expansion into Anatolia in the Sagonid Age (744-650)". *XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi, 6-10 Temmuz 1987 İstanbul*. 131-136. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Grayson, A. Kirk. "Eunuchs in Power: Their Role in the Assyrian Bureaucracy". *Vom Alten Orient zum Alten Testament: Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85. Geburtstag am 19. Juni 1993: Alter Orient und Altes Testament 240*. ed. Manfred Dietrich and Oswald Loretz. 85-98. Verlag: Vluyn, 1995.
- Greco, Alessandro. "Zagros Pastoralism and Assyrian Imperial Expansion: A Methodological Approach". *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia*. ed. Giovanni B. Lanfranchi et al. 65-78. Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2003.
- Greenfield, Jonas C. "Arameans and Aramaic in Anatolia". *XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi, 6-10 Temmuz 1987 İstanbul*. 199-207. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Greenfield, Tina - Rosenzweig, Melissa. "Assyrian Provincial Life: A Comparison of Botanical and Faunal Remains from Tuşhan (Ziyaret Tepe), Southeastern Turkey". *Proceedings of the 9th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*. Vol. 2. ed. Rolf Stucky et al. 305-321. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016.
- Greenfield, Tina. "Feeding Empires: Provisioning Strategies at a Neo-Assyrian Provincial Capital at Ziyaret Tepe (Tuşhan)". *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*. ed. John MacGinnis et al. 295-307. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2016.
- Groß, Melanie M. "Food and Drink for the Palace: The Management of Foodstuff in Neo-Assyrian Times and Beyond". *State Archives of Assyria Bulletin XXI* (2015), 21-45.
- Günbattı, Cahit et al. *Kahramanmaraş'ta Bulunmuş Yeni Asurca Tabletler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Gündüz, Serhan. "M.Ö. I. Binyılın İlk Yarısında Önasya Krallıklarında Araba Tekerleklerinin Özellikleri ve Yapım Teknikleri". *Belleten* 66/247 (2002), 789-818.

- Hallo, William W. *Early Mesopotamian Royal Titles: A Philologic and Historical Analysis*. New Haven Connecticut: American Oriental Society, 1957.
- Harrak, Amir. *Assyria and Hanigalbat: A Historical Reconstruction of Bilateral Relations from the Middle of the Fourteenth to the end of the Twelfth Centuries B.C.*. Hildesheim: G. Olms Verlag, 1987.
- Harrison, Richard. "Ashurnasirpal II and Ninth-Century Assyria". *History Today* 27/12 (1977), 772-778.
- Haupt, Paul. "Greek Sīrós, Silo, and Sōrós, Stack". *Journal of Biblical Literature* 40/3 (1921), 170-173.
- Hawkins, D. John. "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period". *Neo-Assyrian Geography*. ed. Mario Liverani. 87-102. Rome: Università di Roma, 1995.
- Hawkins, David John. "Hittites and Assyrians at Melid (Malatya)". *XXXIV. Uluslararası Assiriyojoloji Kongresi 6-10/VII*. ed. Hayat Erkanal et al. 63-77. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Hawkins, David John. "Marqas". *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*. ed. Ernst Weidner et al. 431-432. Berlin: Walter de Gruyter, 1987-1990.
- Hawkins, David John. "Melid. A.". *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*. ed. Ernst Weidner et al. 35-41. Berlin: Walter de Gruyter, 1993-1997.
- Hawkins, John D. "Hittites and Assyrians at Melid (Malatya)". *XXXIV. Uluslararası Assiriyojoloji Kongresi 6-10 Temmuz 1987 İstanbul*. 63-77. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Hayim, Tadmor. "Monarchy and the Elite in Assyria and Babylonia: The Question of Royal Accountability". *The Origins and Diversity of Axial Age Civilizations*. ed. S. N. Eisenstadt. 203-204. Albany: State University of New York Press, 1986.
- Henshaw, Richard A. "Late Neo-Assyrian Officialdom". *Journal of the American Oriental Society* 100/3 (1980), 283-305.

- Henshaw, Richard A. "Reviewed Work(s): Taxation and Conscription in the Assyrian Empire by J. N. Postgate". *Journal of the American Oriental Society* 100/1 (1980), 62-63.
- Henshaw, Richard A. "The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. I". *Journal of the American Oriental Society* 87/4 (1967), 517-525.
- Henshaw, Richard A. "The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times. II". *Journal of the American Oriental Society* 88/3 (1968), 461-483.
- Hipp, Krzysztof. "Fugitives in the State Archives of Assyria". *State Archives of Assyria Bulletin* XXI (2015), 47-77.
- Holloway, S.W. *Aššur is King! Aššur is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*. Leiden-Boston: Brill, 2002.
- Horunlu, Tuğçe. "Yeni Asur Dönemi Devlet Politikalarında Din Faktörü". *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*. ed. L. Gürkan Gökçek et al. 383-400. İstanbul: Değişim Yayınları, 2019.
- Hrouda, Barthel. *Mezopotamya*, çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- İnalcık, Halil. "Eyalet". *TDV İslam Ansiklopedisi* 11 (1995), 548-550.
- Jakob, Stefan. "Daily Life in the Wild West of Assyria". *Understanding Hegemonic Practices of Early Assyrian Empire: Essays Dedicated to Frans Wiggermann*. ed. Bleda S. Düring. 177-187. Leiden: Nederland Instituut voor het Nabije Osten, 2015.
- Jakob, Stefan. "Economy, Society, and Daily Life in the Middle Assyrian Period", *A Companion to Assyria, A Companion to Assyria*. ed. Eckart Frahm. 143-160. Hoboken NJ: Wiley Blackwell, 2017.
- Jakob, Stefan. "Reviewed Work(s): Mittellassyrische Rechtsurkunden und Verwaltungstexte VIII by Freydank and Feller". *Journal of Near Eastern Studies* 72/1 (2013), 111-112.
- Jakob, Stefan. "Reviewed Work(s): Neo-Assyrian Specialists: Crafts, Offices, and Other Professional Designations by Heather D. Baker". *Journal of the American Oriental Society* 140/4 (2020), 1024.

- Jakob, Stefan. "The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)". *A Companion to Assyria, A Companion to Assyria*. ed. Eckart Frahm. 117-142. Hoboken NJ: Wiley Blackwell, 2017.
- Kahn, Dan'el. "Taharqa, King of Kush and the Assyrians". *JSSEA* 31 (2004), 109-128.
- Kahn, Dan'el. "The Assyrian Invasions of Egypt (673-663 B.C.) and the Final Expulsion of the Kushites". *Studien zur Altägyptischen Kultur* 34 (2006), 251-267.
- Kahn, Dan'el. "The Inscription of Sargon II at Tang-i Var and the Chronology of Dynasty 25". *ORIENTALIA* 70/1 (2001), 1-18.
- Kahn, Dan'el. "Tirhakah, King of Kush and Sennacherib". *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* 6/1 (2014), 29-41.
- Kaniewski, D. et al. "Late Second-Early First Millenium BC Abrupt Climate Changes in Coastal Syria and their Possible Significance for the Eastern Mediterranean". *Quaternary Research* 74 (2010), 207-215.
- Kavak, Abdülhamit. *Yeni Asur Dönemi'nde Askeri Organizasyon*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Kerekes, Miklos. "The Assyrian Provincial Administration-The Neo-Assyrian Governor's Aspects within Their Province". *Lectures Held at the 6th Conference of Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae (28-29 May 2011)*. ed. Jutai Peter. 104-109. Budapest, 2011.
- Kerekes, Miklos. *Anadolu'daki Yeni Asur Eyalet Sistemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Kessler, Karlheinz. "'Royal Roads' and other Questions of the Neo-Assyrian Communication System". *Assyria 1995 Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki (September 7-11, 1995)*. ed. S Parpola and R. M. Whiting. 129-136. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1997.
- Kestemont, Guy. "Les Phéniciens en Syrie du Nord". *Phoenicia and its Neighbours*. ed. Edward Lipiński and Eric Gubel. 135-161. Leuven: Uitgeverij Peeters, 1985.

- Kılıç, Yusuf – Ay, Şeyma. “Eski Mezopotamya’da Siyasi Örgütlenmede Din Olgusu”. *Turkish Studies* 8/5 (2013), 387-403.
- Kitabı Mukaddes. *Tevrat-Eski Ahit*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2010.
- Klauber, Ernst. *Assyrisches Beamtentum nach Briefen Aus Der Sargonidenzeit*. Leipzig: J. C. Hinrichs’sche Buchhandlung, 1910.
- Köroğlu, Kemalettin. “Archaeological Evidence for the Provincial System of the Neo-Assyrian Empire in Anatolia”. *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*. ed. John Macginnis et al. 309-320. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2016.
- Köroğlu, Kemalettin. “Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations”. *European Journal of Archaeology* 18 (2017), 111-127.
- Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Köroğlu, Kemalettin. *Üçtepe I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Kuhrt, Amelie. *Eskiçağ’da Yakındoğu (MÖ 3000-300)*. C. I. çev. Dilek Şendil. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Kuhrt, Amelie. *Eskiçağ’da Yakındoğu (MÖ 3000-300)*. C. II. çev. Dilek Şendil. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Kurt, Mehmet. “Kilikya’da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21 (2009), 327-337.
- Kurt, Mehmet. “Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklara Göre Yeni Asur Döneminde Tarımsal Üretim”. *Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*. ed. L. Gürkan Gökçek et al. 155-187. İstanbul: Değişim Yayınları, 2023.
- Kurt, Mehmet. “Demir Çağı’nda Kilikya’da Politik Yapı”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2009), 119-129.
- Kurt, Mehmet. “II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29/48 (2010), 69-88.
- Kurt, Mehmet. “M.Ö. 1. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi”. *Belleten Dergisi* LXX/257 (2006), 1-28.

- Kurt, Mehmet. “Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti’nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/3 (2008), 117-134.
- Kurt, Mehmet. “Sanherib Dönemi Kilikya İsyanları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (2009), 189-203.
- Kurt, Mehmet. “Tabal Ülkesi’nin Politik ve İdari Yapısı”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2010), 127-136.
- Kurt, Mehmet. “Yeni Asur Devleti’nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası”. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2009), 1-13.
- Kurt, Mehmet. *Yazılı Kaynaklara Göre MÖ I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*. Ankara: Murat Kitap ve Yayınevi, 2007.
- Kühne, Hartmut. “The Assyrians on the Middle Euphrates and the Habur”. *Neo-Assyrian Geography*. ed. Mario Liverani. 69-87. Rome: Università di Roma, 1995.
- Kürkman, Garo. *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*. İstanbul: AKMED, 2003.
- Læssøe, Jørgen. *People of Ancient Assyria*. ing. çev. F.S. Leigh-Browne. London: Routledge & Kegan Paul, 1963.
- Lanfranchi-Padova, Giovanni B. “Assyrian Geography and Neo-Assyrian Letters The Location of Hubuškia Again”. *Neo-Assyrian Geography*. ed. Mario Liverani. 127-137. Rome: Università di Roma, 1995.
- Lanfranchi, Giovanni Battista - Rolinger, Robert. “Some General Considerations on Assyria and North-Western Iran from a Historical Perspective”. *Befund und Historisierung Dokumentation und Ihre Interpretationsspielräume, ARAXES I*. ed. Sandra Heinsch et al. 57-72. Turnhout: Brepols Publisher, 2021.
- Lanfranchi, Giovanni Battista. “The Assyrian Expansion in the Zagros and the Local Ruling Elites”. *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia*. ed. Giovanni B. Lanfranchi et al. 79-118. Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2003.
- Larsen, Mogen Trolle, “The Tradition of Empire in Mesopotamia”, *Mesopotamia Power and Propaganda*. ed. M. Trolle Larsen. 75-103. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979.

- Lauinger, J. "Esarhaddon's Succession Treaty at Tell Tayinat: Text and Commentary". *Journal of Cuneiform Studies* 64 (2012), 87-123.
- Leick, Gwendolyn. *Mesopotamia: The Invention of the City*. London: Penguin Books, 2002.
- Lemaire, Andre. "L'inscription phénicienne de Hassan-Beyli Reconsidérée". *Rivista di Studi Fenici* 11/1 (1983), 9-19.
- Lemaire, Andre. "Tarshish-Tarsisi: Problème de Topographie Historique Biblique et Assyrienne". *Studies in Historical Geography and Biblical Historiography Presented to Zecharia Kallai*. ed. Gershon Galil and Moshe Weinfeld. 44-62. Leiden: Brill, 2000.
- Levine, L. "K 4675+- The Zamua Itinerary". *SAAB* 3 (1989), 75-92.
- Levine, Louis D. *Two Neo-Assyrian Stelae from Iran*. The Royal Ontario Museum: Thorn Press, 1972.
- Lipinski, Edward. *Itineraria Phoenicia Studia Phoenicia 18 (Orientalia Lovaniensia Analecta 127)*. Leuven: Peeters Publishers, 2004.
- Liverani, Mario. *Assyria: The Imperial Mission*. ing. çev. Andrea Trameri and Jonathan Valk. Winona Lake- Indiana: Eisenbrauns, 2017.
- Liverani, Mario. "Assyria in the Ninth Century: Continuity or Change?". *From the Upper Sea to the Lower Sea. Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A. K. Grayson*. ed. G. Frame. 213-226. İstanbul-Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2004.
- Liverani, Mario. "Imperialism". *Archaeologies of the Middle East Critical Perspectives*. ed. S. Pollock, Reinhard Bernbeck. 223-243. Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- Liverani, Mario. "The Growth of the Assyrian Empire in the Habur/Middle Euphrates Area: A New Paradigm". *SAAB* 2/2 (1988), 81-98.
- Liverani, Mario. "The Ideology of the Assyrian Empire". *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*. ed. M. Trolle Larsen. 297-317. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979.
- Liverani, Mario. "The Medes at Esarhaddon's Court". *Journal of Cuneiform Studies* 47 (1995), 57-62.

- Llop, Jaume. "The Creation of the Middle Assyrian Provinces". *Journal of the American Oriental Society* 131/4 (2011), 591-603.
- Lloyd, Seton. *Türkiye'nin Tarihi*. çev. Ender Varinlioğlu. Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2000.
- Luckenbill, D. D. *The Annals of Sanherib*. Chicago: The University of Chicago Press, 1924.
- Luukko, Mikko. "On Standardisation and Variation in the Introductory Formulae of Neo-Assyrian Letters". *Iraq* LXXIV (2012), 97-115.
- MacGinnis, John - Matney, Timothy. "Archaeology at the Frontiers: Excavating a Provincial Capital of the Assyrian Empire". *Journal of Assyrian Academic Studies* 23/1 (2009), 3-21.
- MacGinnis, John. "Population and Identity in the Assyrian Empire". *The Assyrian Heritage: Threads of Continuity and Influence. Studies in Religion and Society* 7. ed. Ö. A. Cetrez et al. 131-153. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2012.
- MacGinnis, John et al. "On the Eastern Frontier of Assyria: A Newly Discovered Text from the Rania Plain in Northeastern Iraq". *SAAB* XXVI (2020), 89-112.
- MacGinnis, John et al. "Excavations of the Assyrian Fort at Usu Aska in Iraqi Kurdistan". *The Archaeology of The Raparin Region of Kurdistan: A Review of Results from the Field and Directions of Further Research*. ed. Tamás Dezső and Gábor Kalla. 93-150. Budapest: Eötvös University Press, 2021.
- Machinist, Peter. "Provincial Governance in Middle Assyria and Some New Texts from Yale". *Assur* 3/2 (1982), 1-37.
- Macqueen, J. G. *Hititler*. çev. Esra Davutoğlu. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2001.
- Mallowan, M.E.L. *Nimrud and Its Remains*. Vol. 1. London: Collins, 1966.
- Mandacı, Ebru. "Yeni Asur Devleti'nde Tarım Ürünlerinin Toplanması ve Nakliyesi". *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*. ed. L. Gürkan Gökçek et al. 203-218. İstanbul: Değişim Yayınları, 2023.
- Mandacı, Ebru. *Eski Mezopotamya'da Ulaşım ve Taşımacılık*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2022.

- Marchesi, Gianni. "A New Historical Inscription of Sargon II from Karkemish". *Journal of Near Eastern Studies* 78 (2019), 1-24.
- Marriott, John – Radner, Karen. "Sustaining the Assyrian Army Among Friends and Enemies in 714 BCE". *Journal of Cuneiform Studies* 67 (2015), 127-143.
- Masetti-Rouault, Maria Grazia and Rouault, Olivier. "A View from the Bridge: Notes About the Assyrian Empire Economic System, as Seen from Tell Masaikh (Lower Syrian Middle Euphrates Valley)". *Alphabets, Texts and Artifacts in the Ancient Near East Studies Presented to Benjamin Sass*. ed. Israel Finkelstein et al. 395-420. Paris: Van Dieren Editeur, 2016.
- Masetti-Rouault, Maria Grazia. "Globalization and Imperialism: Political and Ideological Reactions to the Assyrian Presence in Syria (IXth-VIIIth Century BC)". *Melammu: The Ancient World in an Age of Globalization*. ed. Markham J. Galler. 49-68. Berlin: Neopubli GmbH, 2014.
- Matney, Timothy. "The Iron Age of southeastern Anatolia". *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10.000-323 B.C.E.* ed. S. R. Seadman - G. McMahon. 443-463. New York: Oxford University Press, 2011.
- Matthew W. Waters. "Elam, Assyria, and Babylonia in the Early First Millennium BC", *Oxford Handbook of Ancient Iran*. ed. D. T. Potts. 478-492. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Mattila, Raija. *The King's Magnates: A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire*. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2000.
- Mattila, Raija. "On the Family and Social Background of the elite in Assyria". *The King as a Nodal Point of Neo-Assyrian Identity*. ed. Johannes Bach - Sebastian Fink. 161-170. Münster: Publications on Eastern Mediterranean Antiquity, 2022.
- Maxwell-Hyslop, K. R. "Assyrian Sources of Iron A Preliminary Survey of the Historical and Geographical Evidence". *Iraq* 36/1 (1974), 139-154.
- May, Natalie Naomi. "Reviewed Work(s): The Mythology of Kingship in Neo-Assyrian Art by Ataç". *Journal of Near Eastern Studies* 73/1 (2014), 128-131.
- May, Natalie Naomi. "Administrative and Other Reforms of Sargon II and Tiglath-pileser III". *State Archives of Assyria Bulletin* XXI (2015), 79-116.

- May, Natalie Naomi. “The Imitators of the King and Empire”. *The King as a Nodal Point of Neo-Assyrian Identity*. ed. Johannes Bach - Sebastian Fink. 171-194. Münster: Publications on Eastern Mediterranean Antiquity, 2022.
- Melville, Sarah C. “Kings of Tabal: Politics, Competition, and Conflict in a Contested Periphery”. *Rebellions and Peripheries in the Cuneiform World*. ed. Seth Richardson. 85-107. New Haven: American Oriental Society, 2010.
- Memiş, Ekrem. *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. 13. Baskı. Bursa: Ekin Yayınları, 2015.
- Memiş, Ekrem. *Eskiçağda Mezopotamya*. 3. Baskı. Bursa: Ekin Yayınları, 2015.
- Mieroop, Marc Van De. “A Tale of Two Cities: Nineveh and Babylon”. *Iraq* 66 (2004), 1-5.
- Mieroop, Marc Van de. *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*. çev. Sinem Gül. İstanbul: Homer Kitabevi, 2018.
- Millard, Alan. *The Eponyms of the Assyrian Empire 910–612 BC State Archives of Assyria Studies II*. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1994.
- Miller, Eva. “Drawing Distinctions: Assyrians and Others in the Art of the Neo-Assyrian Empire”. *Studia Orientalia Electronica* 9/2 (2021), 82-107.
- Morello, Nathan. “Frontiers and Fortifications in Assyria: An Introduction”. *Broadening Horizons* 4. ed. Giorgio Affanni et al. 241-247. Oxford: Archaeopress, 2015.
- Moscatti, Sabatino. *Fenikeliler*. çev. Sinem Gül. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2004.
- Muscarella, Oscar White. “Relations Between Phrygia and Assyria in the 8th Century B.C.”. *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, 6-10 Temmuz 1987 İstanbul*. 149-157. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- N’Shea, Omar. “Royal Eunuchs and Elite Masculinity in the Neo-Assyrian Empire”. *Near Eastern Archaeology* 79/3 (2016), 214-221.
- Na’aman, Nadav. “Aribua and the Patina-Hamath Border”. *ORIENTALIA* 71/3 (2002), 291-295.
- Na’aman, Nadav. “Borders and Districts in Descriptions of the Conquest of the West in Tiglath-Pileser III’s Inscriptions and in Biblical Historiography”. *State Archives of Assyria Bulletin* XVI (2007), 39-61.

- Na'aman, Nadav. "Esarhaddon's Treaty with Baal and Assyrian Provinces Along the Phoenician Coast". *Rivista degli Studi Fenici* 22 (1994), 3-8.
- Na'aman, Nadav. "Locating the Sites of Assyrian Deportees in Ancient Israel and Southern Palestine in Light of the Textual and Archaeological Evidence". *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*. ed. J. MacGinnis et al. 275-282. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2016.
- Na'aman, Nadav. "Province System and Settlement Pattern in Southern Syria and Palestine in the Neo-Assyrian Period". *Neo-Assyrian Geography*. ed. Mario Liverani. 103-115. Rome: Università di Roma, 1995.
- Na'aman, Nadav. "Qurdi-Aššur-Lamur as Governor in Phoenicia and South Syria". *NABU* 1 (2018), 42-47.
- Na'aman, Nadav. "The Contribution of the Suhu Inscriptions to the Historical Research of the Kingdoms of Israel and Judah". *Journal of Near Eastern Studies* 66 (2007), 107-122.
- Na'aman, Nadav. "The Incirli Stela and Tiglath-pileser III's Operations on the Gurgum-Que Border". *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires (N.A.B.U.)* 2/48 (2019), 79-82.
- Na'aman, Nadav. "The Suhu Governors' Inscriptions in the Context of Mesopotamian Royal Inscriptions". *Treasures on Camels' Humps*. ed. Mordechai Cogan and Dan'el Kahn. 221-236. Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 2008.
- Na'aman, Nadav. "Three Notes on the Suhu Inscriptions". *NABU* 4 (2003), 93-94.
- Nadali, Davide. "Numbers Matter On the Nature and Function of Counting in Warfare in the Neo-Assyrian Period". *Societies at War Melammu Symposia*. ed. Robert Rollinger and Simonetta Ponchia. 21-37. Vienna: Austrian Academy of Sciences, 2020.
- Na'aman, Nadav. "New Light on the Correspondence of Abimilkī, Ruler of Tyre". *Ägypten und Levante/Egypt and the Levant* 31 (2021), 391-402.
- Neumann, Jehuda - Parpola, Simo. "Climatic Change and the Eleventh-Tenth Century Eclipse of Assyria and Babylonia". *Journal of Near Eastern Studies* 46/3 (1987), 161-182.

- Niederreiter, Zoltán. "Cylinder Seals of Eleven Eunuchs (Ša Rēši Officials) A Study on Glyptics Dated to the Reign of Adad-Nērārī III". *State Archives of Assyria Bulletin* XXI (2015), 117-156.
- Nishiyama, Shin'ichi. "Provincial Control in the Eastern Reaches of the Assyrian Empire". *The Reach of the Assyrian and Babylonian Empires: Case Studies in Eastern and Western Peripheries*. ed. Shuici Hasegawa - Karen Radner. 45-71. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020.
- Novotny, Jamie. "Royal Assyrian Building Activities in the Northwestern Provincial Center of Harran". *The Reach of the Assyrian and Babylonian Empires: Case Studies in Eastern and Western Peripheries*. ed. Shuici Hasegawa - Karen Radner. 73-93. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020.
- Novotny, Jamie. "Texts, Scribes and Literary Traditions: A General Introduction". *SAAS* XXIX (2019), 109-121.
- Oates, Joan. *Babil*. çev. Fatma Çizmeli. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015.
- Oded, Bustenay. *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*. Wiesbaden: Reichert 1979.
- Olmstead, A. T. "Shalmaneser III and the Establishment of the Assyrian Power". *Journal of the American Oriental Society* 41 (1921), 345-382.
- Olmstead, A. T. "The Fall and Rise of Babylon". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 38/2 (1922), 73-96.
- Olmstead, A. T. *History of Assyria*. USA: The University of Chicago Press, 1968.
- Oppenheim, A. L. - Reiner, Erica. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: 2-B*. Vol. 2. 40. Baskı. Chicago: The Oriental Institute, 1998.
- Oppenheim, A. L. - Reiner, Erica. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: 3-D*. Vol. 3. 50. Baskı. Chicago: The Oriental Institute, 2004.
- Oppenheim, A. L. - Reiner, Erica. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: 8-K*. 40. Baskı. Chicago: The Oriental Institute, 2008.

- Oppenheim, A. L. - Reiner, Erica. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: 10/I-M*. Vol. 10/1. 30. Baskı. Chicago: The Oriental Institute, 2004.
- Oppenheim, A. Leo. "A Note on ša rēši". *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 5/1 (1973), 325-334.
- Oppenheim, A. L. - Reiner, Erica. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: CAD A Part 1*. Vol. 1. 4. Baskı. Chicago: The Oriental Institute, 1998.
- Oppenheim, A. Leo et al. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago: CAD H*. 5. Baskı. Chicago: The Oriental Institute, 1995.
- Otzen, Benedikt. "Israel under the Assyrians". *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*. ed. M. Trolle Larsen. 251-261. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979.
- Ökse, Tuba. "Diyarbakır Kentinin En Eski Yerleşimi: İçkale'deki Amida Höyük". *Olba* 23 (2015), 59-110.
- Önal, Mehmet. "Tel Halaf'ın Öyküsü". *Şanlıurfa Kültür Sanat ve Turizm Dergisi* 4/9 (2011), 3-7.
- Özbilen, Serdar. *Yeni Asur Dönemi Yukarı Dicle Bölgesi Kırsal-Kentsel Yerleşim Modelleri Işığında Asur Eyalet Sistemi ve Tarımsal Kolonicilik*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Özbilen, Serdar. "Tavşantepe Höyükten Bir Grup Asur Seramiği". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 6/12 (2016), 359-370.
- Paci, Aurélie. "Travelers in Upper Mesopotamia during the Middle and Early Neo-Assyrian Periods: Itineraries and Objectives, from East to West". *Literary Change in Mesopotamia and Beyond and Routes and Travellers between East and West Proceedings of the 2nd and 3rd Melammu Workshops*. *Melammu Workshops and Monographs* 2. ed. Rocio da Riva et al. 187-220. Münster: Zaphon, 2019.
- Parker, Bradley J. "Archaeological Manifestations of Empire: Assyria's Imprint on Southeastern Anatolia". *American Journal of Archaeology* 107 (2003), 525-557.

- Parker, Bradley J. "Ašipâ Again: A Microhistory of an Assyrian Provincial Administrator". *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*. ed. Mikko Luukko et al. 179-192. Helsinki: The Finnish Oriental Society, 2009.
- Parker, Bradley J. "At the Edge of Empire: Conceptualizing Assyria's Anatolian Frontier ca. 700 BC". *Journal of Anthropological Archeology* 21 (2002), 371-395.
- Parker, Bradley J. "Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier". *Iraq* 59 (1997), 77-87.
- Parker, Bradley J. "Geographies of Power: Territoriality and Empire during the Mesopotamian Iron Age". *Archeological Papers of the American Anthropological Association* 22/1 (2013), 126-144.
- Parker, Bradley J. "Hegemony, Power and the Use of Force in the Neo Assyrian Empire". *Understanding Hegemonic Practices of the Early Assyrian Empire*. ed. Bleda Düring. 283-293. Leiden: Peeters, 2014.
- Parker, Bradley J. "The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire". *Journal of Anthropological Research* 67 (2011), 357-386.
- Parker, Bradley J. "The Neo-Assyrian Kings in Nineveh". *Nineveh The Great City Symbol of Beauty and Power Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities* 13. ed. L. P. Petit - D. Morandi Bonacossi. 142-146. Leiden: Sidestone Press, 2017.
- Parker, Bradley J. "The Northern Frontier of Assyria: An Archeological Perspective". *Assyria 1995*. ed. S. Parpola and R.M. Whiting. 217-244. Helsinki: Helsinki University Press, 1997.
- Parker, Bradley J. "The Assyrians Abroad". *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. ed. D. T. Potts. 867-876. New Jersey: Blackwell Publishing, 2012.
- Parker, Bradley J. "Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier". *Iraq* 59 (1997), 77-87.
- Parker, Bradley J. *The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001.

- Parpola, Simo. "A Letter to Sennacherib Referring to the Conquest of Bit-Ha'iri and Other Events of the Year 693". *Ex Mesopotamia et Syria Lux: Alter Orient und Altes Testament*. Band 281. ed. Oswald Loretz et al. 559-580. Münster: Ugarit-Verlag, 2002.
- Parpola, Simo. "Assyrian Royal Inscriptions and Neo-Assyrian Letters". *Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons*. ed. F. M. Fales. 117-142. Rome: Istituto Per L'oriente, 1981.
- Parpola, Simo. "National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times". *Journal of Assyrian Academic Studies* 18/2 (2004), 5-22.
- Parpola, Simo. *Assyrian-English-Assyrian Dictionary Cuneiform Edition. Neo-Assyrian Text Corpus Project*. No. 27. Helsinki: Foundation for Finnish Assyriological Research, 2023.
- Pauline Albenda, "Assyrian Royal Hunts: Antlered and Horned Animals from Distant Lands", *BASOR* 349 (2008), 61-78.
- Pedde, Friedhelm. "The Assyrian Heartland". *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. ed. D. T. Potts. 851-866. New Jersey: Blackwell Publishing, 2012.
- Peker, Hasan. "A Bull Statue with Hieroglyphic Luwian Inscription (MARAŞ 16) in Kahramanmaraş Museum and The Chronology of the Late Hittite Kingdom of Gurgum". *GEPHYRA* 4 (2022), 1-10.
- Pekşen, Okay – Topaloğlu, Yasin. "A Theocratic Approach to Governance in Ancient Times: Assyrians". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/1 (2024), 09-36.
- Pekşen, Okay. "Southern Policy of the Neo-Assyrian State and The Elamite-Babylonian Alliance". *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXVI/2 (2021), 621-641.
- Peled, İlhan. "Eunuchs in Hatti and Assyria: A Reassessment". *Time and History in the Ancient Near East Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona 26-30 July 2010*. ed. L. Feliu et al. 785-797. Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2013.

- Ponchia, Simonetta. "Administrators and Administrated in Neo-Assyrian Times". *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*. ed. Gernot Wilhelm. 213-224. Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2012.
- Ponchia, Simonetta. "A New Volume on Neo-Assyrian Prosopography". *Orientalia* 88/1 (2019), 118-124.
- Ponchia, Simonetta. "Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire". *SAAB* XVI (2007), 123-143.
- Ponchia, Simonetta. "Management of Food Resources in the Neo-Assyrian Empire: Data and Problems". *Paleonutrition and Food Practices In The Ancient Near East HANE/M*. Vol. XIV. ed. Lucio Milano. 385-412. Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2014.
- Ponchia, Simonetta. "Neo-Assyrian Corn-Loans: Preliminary Notes". *State Archives of Assyria Bulletin* 4 (1990), 39-60.
- Pongratz-Leisten, Beate. *Religion and Ideology in Assyria*. Berlin: Walter De Gruyter, 2015.
- Postgate, J. Nicholas. "Reviewed Work(s): Neo-Assyrian Toponyms by Simo Parpola". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 34/2 (1971), 389-390.
- Postgate, J. Nicholas. "Royal Exercise of Justice Under the Assyrian Empire". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 47-56. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "The Assyrian Army in Zamua". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 261-280. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "Assyria: the Home Provinces". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 243-260. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "Employer, Employee and Employment in the Neo-Assyrian Empire". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 167-180. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "Middle Assyrian to Neo-Assyrian: The Nature of the Shift". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 229-238. Oxford: Oxbow Books, 2007.

- Postgate, J. Nicholas. *Neo-Assyrian Royal Grants and Decrees*. Rome: Pontifical Biblical Institute, 1969.
- Postgate, J. Nicholas. "Princeps Iudex in Assyria". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 58-60. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "Rings, Torcs and Bracelets". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 217-228. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "Some Latter-Day Merchants of Aššur". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 239-242. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "Some Remarks on Conditions in the Assyrian Countryside". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 27-45. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "The Economic Structure of the Assyrian Empire ". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 71-99. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "The Economic Structure of the Assyrian Empire". *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*. ed. M. Trolle Larsen. 251-261. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979.
- Postgate, J. Nicholas. "The Invisible Hierarchy: Assyrian Military and Civilian Administration in the 8th and 7th Centuries BC.". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 331-360. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "The Land of Assur and the Yoke of Assur". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 199-215. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "The Ownership And Exploitation of Land in Assyria in the 1st Millennium B.C.". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 181-192. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Postgate, J. Nicholas. "The Place of the Šaknu in Assyrian Government". *The Land of Assur & The Yoke of Assur Studies on Assyria 1971-2005*. 101-111. Oxford: Oxbow Books, 2007.

- Postgate, J. Nicholas. *The Governor's Palace Archive (Cuneiform Texts from Nimrud I)*. London: British Institute for the Study of Iraq, 1973.
- Postgate, J. Nicolas. "Die Stadt Assur und das Land Assur". *Assur- Gott, Stadt und Land (CDOG 5)*. ed. Johannes Renger. 87-94. Wiesbaden: Harrassowitz, 2011.
- Postgate, J. Nicolas. "The Place of the Šaknu in Assyrian Government". *Anatolia Studies Special Number in honour of Seventieth Birthday of Professor O.R. Gurney (1980)* 30 (1980), 67-76.
- Radner, Karen. "Assur Kenti ve Assur Krallığı Tarihine Genel Bakış". *Assurlular Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*. ed. Kemalettin Köroğlu - S. F. Adalı. 2-23. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Radner, Karen - Schacner, Andreas, "Tuşhan'dan Amedi'ye: Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular". *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*. ed. Numan Tuna et al. 729-776. Ankara: ODTÜ, 2001.
- Radner, Karen. "The Trials of Esarhaddon: The Conspiracy of 670 BC". *ISIMU*. Vol. VI. ed. Peter A. Miglus and Joaquin M Cordoba. 166-184. Madrid: UAM Ediciones, 2003.
- Radner, Karen. "A Neo-Assyrian Slave Sale Contract of 725 BC from the Peshdar Plain and the Location of the Palace Herald's Province". *Zeitschrift für Assyriologie* 105/2 (2015), 192-197.
- Radner, Karen. "Afer Eltekeh: Royal Hostages from Egypt at the Assyrian Court". *Stories of Long Ago: Festschrift für Michael D. Roaf*. 471-479. ed. H. D. Baker, K. Kaniuth and A. Otto. Münster: Alter Orient und Altes Testament 397, 2012.
- Radner, Karen. "An Assyrian View on the Medes". *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia*. ed. Giovanni B. Lanfranchi et al. 37-64. Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2003.
- Radner, Karen. "An Imperial Communication Network: The State Correspondence of the Neo-Assyrian Empire". *State Correspondence in the Ancient World: From New Kingdom Egypt to the Roman Empire*. ed. Karen Radner. 64- 92. New York: Oxford University Press, 2014.

- Radner, Karen. "Aššur-dūr-pānīya, Statthalter von Til-Barsip unter Sargon II. von Assyrien". *Baghdader Mitteilungen* 37 (2006), 185–197.
- Radner, Karen. "Assyria and Medes". *The Oxford Handbook of Ancient Iran*. ed. Daniel Potts. 442-456. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Radner, Karen. "Assyrian and Non-Assyrian Kingship in the First Millennium BC". *Concepts of Kingship in Antiquity, History of the Ancient Near East / Monographs*. Vol. XI. ed. Giovanni B. Lanfranchi - Robert Rollinger. 25-34. Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2010.
- Radner, Karen. "Assyrians and Urartians". *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. ed. S. R. Steadman - G. McMahon. 734-751. Oxford: University of Oxford Press, 2011.
- Radner, Karen. "Between A Rock and A Hard Place: Muṣaṣır, Kumme, Ukku, And Šubria-The Buffer States Between Assyria and Urartu". *Bianili-Urartu The Proceedings of the Symposium Held in Munich (12-14 October 2007)*. ed. S. Kroll et al. 243-264. Leuven: Peeters, 2012.
- Radner, Karen. "Diglossia and the Neo-Assyrian Empire's Akkadian and Aramaic Text Production". *Multilingualism in ancient Contexts: Perspectives from Ancient Near Eastern and Early Christian Contexts*. ed. Louis C. Jonker et al. 147-181. Stellenbosch: African Sun Media, 2021.
- Radner, Karen. "Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period". *A Companion to Assyria*. ed. Eckart Frahm. 209-228. West Sussex: Wiley Blackwell, 2017.
- Radner, Karen. "Esarhaddon's Expedition from Palestine to Egypt in 671 BCE: A Trek Through Negev and Sinai". *Fundstellen: Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Altvorderasiens ad Honorem Hartmut Kühne*. ed. Dominik Bonatz et al. 305-314. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008.
- Radner, Karen. "Fame and Prizes: Competition and War in the Neo-Assyrian Empire". *Competition in the Ancient World*. ed. Nick Fisher - Hans van Wees. 37-57. Swansea: The Classical Press of Wales, 2011.
- Radner, Karen. "High Visibility Punishment and Deterrent: Implement in Assyria Warfare and Legal Practice". *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische*

- Rechtsgeschichte*. ed. Reinhard Achenbach et al. 103-128. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015.
- Radner, Karen. "Hired Labor in the Neo-Assyrian Empire". *Labor in the Ancient World*. ed. Piotr Steinkeller - Michael Hudson. 329-343. Verlag: ISLET, 2015.
- Radner, Karen. "Hired Labour in the Neo-Assyrian Empire". *State Archives of Assyria Bulletin* XVI (2007), 185-226.
- Radner, Karen. "How Did the Neo-Assyrian King Perceive His Land and its Resources?". *Rainfall and Agriculture in Northern Mesopotamia*. ed. R.M. Jas. 233-246. İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 2000.
- Radner, Karen. "Last Emperor or Crown Prince Forever? Aššur-ubalit II of Assyria According to Archival Sources". *SAAS XXVIII* (2019), 135-142.
- Radner, Karen. "Money in the Neo-Assyrian Empire". *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia. Proceedings of the First Mos Symposium (Leiden 1997)*. ed. J.G. Dercksen. 127-157. İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1999.
- Radner, Karen. "Neo-Assyrian Period". *A History of Ancient Near Eastern Law*. Vol. 2. ed. Ramond Westbrook. 883-910. Brill: Leiden 2003.
- Radner, Karen. "Neo-Assyrian Treaties As a Source for the Historian: Bonds of Friendship, the Vigilant Subject and the Vengeful King's Treaty". *State Archives of Assyria Studies XXIX* (2019), 309-328.
- Radner, Karen. "Revolts in the Assyrian Empire: Succession Wars, Rebellions Against a False King and Independence Movements". *Revolt and Resistance in the ancient Classical World and the Near East*. ed. John J. Collins - J.G. Manning. 41-54. Leiden: Brill, 2016.
- Radner, Karen. "Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars". *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*. ed. Karen Radner-Eleanor Robson. 358-379. Oxford: University of Oxford Press, 2011.
- Radner, Karen. "Royal Pen Pals: The Kings of Assyria in Correspondence with Officials, Clients and Total Strangers (8th and 7th Centuries BC)". *Official Epistolography and the Language(s) Power. Papyrologica Vindobonensia 8*. ed. S. Procházka et al. 61-72. Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015.

- Radner, Karen. "The Assur-Nineveh-Arbela Triangle: Central Assyria in the Neo-Assyrian Period". *Between the Cultures: The Central Tigris Region in Mesopotamia from the 3rd to the 1st Millennium BC*. ed. Peter A. Miglus - Simone Mühl. 321-329. Heidelberg: Heidelberger Studien zum Alten Orient 14, 2011.
- Radner, Karen. "The Assyrian King and His Scholars: The Syro-Anatolian and the Egyptian Schools". *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*. ed. Mikko Luukko et al. 221-238. Helsinki: The Finnish Oriental Society, 2009.
- Radner, Karen. "The Neo-Assyrian Empire". *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte: Epochenübergreifende und Globalhistorische Vergleiche*. ed. M. Gehler - R. Rollinger. 101-119. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014.
- Radner, Karen. *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire Part I:A*. Vol. 1. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1998.
- Radner, Karen. "The Reciprocal Relationship Between Judge and Society in the Neo-Assyrian Period". *MAARAV* 12/1-2 (2005) 41-68.
- Radner, Karen. "The Stele of Adad-nerari III and Nergal-ereš from Dur-Katlimmu (Tell Şaiḥ Hamad)". *Altorientalische Forschungen* 39/2 (2012), 265-277.
- Radner, Karen et al. "A First Radiocarbon Date for the Iran Age Cemetery of Sanandaj: Dating an Elite Burial in the Assyrian Province of Parsua". *The Reach of the Assyrian and Babylonian Empires: Case Studies in Eastern and Western Peripheries*. ed. Shuici Hasegawa - Karen Radner. 95-109. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020.
- Radner, Karen et al. "The Peshdar Plain Project, 2015-2016. A Major Neo-Assyrian Settlement on the Empire's Eastern Border". *Ash-sharq* 1/1 (2017), 124-130.
- Reade, J. "Shalmanasser or Ashurnasirpal in Ararat?". *State Archives of Assyria Bulletin* 3/2 (1989), 93-97.
- Reade, J. E. "Hasanlu, Gilzanu and Related Considerations". *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 12 (1979), 175-181.
- Reade, J. E. "Iran in the Neo-Assyrian Period". *Neo-Assyrian Geography*. ed. M. Liverani. 31-42. Rome: Università di Roma, 1995.

- Reade, Julian. "Ideology and Propaganda in Assyrian Art". *Power and Propaganda A Symposium on Ancient Empires*. ed. M. Trolle Larsen. 329-343. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1979.
- Reade, Julian. "Why did the Medes Invade Assyria". *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia*. ed. Giovanni B. Lanfranchi et al. 149-156. Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2003.
- Reyhan, Esmâ. "Hititler'de Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım". *Akademik Bakış* 2/4 (2009), 157-174.
- RIMA II :Grayson, A. Kirk. *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*. Vol. 2. Toronto: University of Toronto Press, 1991.
- RIMA III: Grayson, A. Kirk. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC), The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*. Vol. 3. Toronto: University of Toronto Press, 1996.
- RINAP 1: Tadmor, Hayim - Yamada, Shigeo. *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744–727 BC) and Shalmaneser V (726–722 BC), Kings of Assyria* (The Royal Inscriptions of Neo-Assyrian Period Vol. 1). Indiana Winona Lake: Eisenbrauns, 2011.
- RINAP 2: Frame, Grant. *The Royal Inscriptions of Sargon II. King of Assyria (721-705 BC)* (The Royal Inscriptions of Neo-Assyrian Period Vol. 2). Pennsylvania: Eisenbrauns, 2021.
- RINAP 3/1: Grayson, A. Kirk – Novotny Jamie. *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC) Part 1* (The Royal Inscriptions of Neo-Assyrian Period Vol. 3/2). Indiana Winona Lake: Eisenbrauns, 2012.
- RINAP 3/2: Grayson, A. Kirk – Novotny Jamie. *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC) PART 2* (The Royal Inscriptions of Neo-Assyrian Period Vol. 3/2). Indiana Winona Lake: Eisenbrauns, 2014.
- RINAP 4: Leichty, Erle. *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)* (The Royal Inscriptions of Neo-Assyrian Period Vol. 4). Indiana Winona Lake: Eisenbrauns, 2010.
- RINAP 5/1: Novotny, Jamie - Jeffers Joshua. *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal (668–631 BC), Aššur-etel-ilāni (630–627 BC), and Sîn-šarra-iškun (626–612 BC)*,

- Kings of Assyria, Part I* (The Royal Inscriptions of Neo-Assyrian Period Vol. 3/2). Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2018.
- Rollinger, Robert. "Assyria and the Far West: The Aegean World". *A Companion to Assyria*. ed. Eckart Frahm. 275-285. West Sussex: Wiley Blackwell, 2017.
- Rollinger, Robert. "Med Krallığı Hayalet İmparatorluk". *Son Tunç Çağından Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeolojik Atlası*. ed. Necmi Karul. 174-183. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- Rosenzweig, Melissa. "Cultivating Subjects in the Neo-Assyrian Empire". *Journal of Social Archaeology* 16/3 (2016), 307-334.
- SAA I: Parpola, Simo. *The Correspondence of Sargon II Part I: Letters from Assyria and the West*. Helsinki: Helsinki University Press, 1987.
- SAA II: Parpola, Simo – Watanabe, Kazuko. *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*. Helsinki: Helsinki University Press, 1988.
- SAA III: Livingstone, Alasdair. *Court Poetry and Literary Miscellanea*. Helsinki: Helsinki University Press, 1989.
- SAA IV: Starr, Ivan. *Queries to the Sun-god: Divination and Politics in Sargonid Assyria*. Helsinki: Helsinki University Press, 1990.
- SAA IX: Parpola, Simo. *Assyrian Prophecies*. Helsinki: Helsinki University Press, 1997.
- SAA V: Lanfranchi, G.B. - Parpola, Simo. *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces*. Helsinki: Helsinki University Press, 1990.
- SAA VI: Kwasman, Theodore - Parpola, Simo. *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part I: Tiglath-Pileser III through Esarhaddon*. Helsinki: Helsinki University Press, 1991.
- SAA VII: Fales, F. M. - Postgate, J. N. *Imperial Administrative Records, Part I: Palace Administration*. Helsinki: Helsinki University Press, 1992.
- SAA VIII: Hunger, H. *Astrological Reports to Assyrian King*. Helsinki: Helsinki University Press, 1992.
- SAA X: Parpola, Simo. *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*. Helsinki: Helsinki University Press, 1993.

- SAA XI: Fales, F. M. - Postgate, J. N. *Imperial Administrative Records, Part II: Provincial and Military Administration*. Helsinki: Helsinki University Press, 1995.
- SAA XII: Kataja, L. – Whiting, R. *Grants, Decrees and Gifts of the Neo-Assyrian Period*. Helsinki: Helsinki University Press, 1995.
- SAA XIII: Cole, S. W. - Machinist, P. *Letters from Assyrian and Babylonian Priests to Kings Esarhaddon and Assurbanipal*. Helsinki: Helsinki University Press, 1998.
- SAA XIV: Mattila, R. *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part II: Assurbanipal through Sîn-šarru-iškun*. Helsinki: Helsinki University Press, 2002.
- SAA XIX: Luukko, Mikko. *The Correspondence of Tiglath-pileser III and Sargon II from Calah/Nimrud*. Helsinki: Helsinki University Press, 2012.
- SAA XV: Fuchs, A. - Parpola, Simo. *The Correspondence of Sargon II, Part III: Letters from Babylonia and the Eastern Provinces*. Helsinki: Helsinki University Press, 2001.
- SAA XVI: Luukko, Mikko - Van Buylaere, Greta. *The Political Correspondence of Esarhaddon*. Helsinki: Helsinki University Press, 2002.
- SAA XVII: Dietrich, M. *The Babylonian Correspondence of Sargon and Sennacherib*. Helsinki: Helsinki University Press, 2003.
- SAA XVIII: Reynolds, F. *The Babylonian Correspondence of Esarhaddon and Letters to Assurbanipal and Sîn-šarru-iškun from Northern and Central Babylonia*. Helsinki: Helsinki University Press, 2003.
- SAA XX: Parpola, Simo. *Assyrian Royal Rituals and Cultic Texts*. Helsinki: Helsinki University Press, 2017.
- SAA XXI: Parpola, Simo. *The Correspondence of Assurbanipal, Part I: Letters from Assyria, Babylonia, and Vassal States*. Helsinki: Helsinki University Press, 2018.
- SAAS II: Millard, A. R. *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC*. Helsinki: Helsinki University Press, 1994.
- Saggs, H. W. F. "The Nimrud Letters, 1952: Part IV". *Iraq* 20/2 (1958), 182-212.
- Saggs, H. W. F. "The Nimrud Letters, 1952: Part II". *Iraq* 17/2 (1955), 126-160.
- Saggs, H. W. F. "The Nimrud Letters, 1952: Part III". *Iraq* 18/1 (1956), 40-56.

- Saggs, H. W. F. *The Greatness that was Babylon*. London: Sidgwick&Jackson, 1962.
- Saggs, H. W. F. *The Might That was Assyria*. London: Sidgwick&Jackson, 1984.
- Saggs, H. W. F. *The Nimrud Letters, 1952(CTN 5)*. Great Britain: British School of Archaeology in Iraq, 2001.
- Sass, Benjamin. "From Maraş and Zincirli to es-Sawdā: The Syro-Hittite Roots of the South Arabian Table Scene". *Images as Sources. Studies on Ancient Near Eastern Artefacts and the Bible Inspired by the Work of Othmar Keel*. ed. S. Bickel et al. 293-319. Fribourg-Göttingen, 2007.
- Sever, Hüseyin. "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi* 31/1-2 (1987), 421-428.
- Sever, Hüseyin. *Asur Tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008.
- Sevin, Veli. *Yeni Asur Sanatı I Mimarlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Shibata, Daisuke. "Local Power in the Middle Assyrian Period: The 'Kings of the Land of Māri' in the Middle Habur Region". *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East: Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at (Würzburg 20–25 July 2008)*. ed. Gernot Wilhelm. 489-505. Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2012.
- Siddal, L. Robert. *The Reign of Adad-nīrārī III: An Historical and Ideological Analysis of an Assyrian King and His Times. Cuneiform Monographs*. Vol 45. Leiden: Brill, 2013.
- SooHoo, Anthony P. "Reviewed Work(s): The Southern Levant Under Assyrian Domination by Shawn Zelig Aster and Avraham Faust". *Orientalia* 88/1 (2019), 132-139.
- Squitieri, Andrea - Altaweel, Mark. "How Empires and Cities in the Ancient Near East Accelerated Wealth Inequality". *The Ancient Near East Today* 11/10 (2023), 1-6.
- Squitieri, Andrea. "The Iron Age (c. 1200-539 BC) in the Levant and Mesopotamia". *Encyclopedia of Archaeology (Second Edition)*. ed. Nikita Efthymia - Rehren Thilo. 518-526. London: Elsevier, 2023.
- Squitieri, Andrea. "Towards an Understanding of the Assyrian Empire's Defence Strategies in the East". *The Reach of the Assyrian and Babylonian Empires: Case*

- Studies in Eastern and Western Peripheries*. ed. Shuici Hasegawa - Karen Radner. 111-135. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020.
- Steiner, Alexander. “Der Bedeutungswandel des Akkadischen Lexems dajjālu im Kontext der Geschichte Altorientalischer Imperien”. *Historical Linguistics* 135 (2022), 264-282.
- Svärd, Saana. “Changes in Neo-Assyrian Queenship”. *State Archives of Assyria Bulletin* XXI (2015), 157-171.
- Şahin, Hasan Ali. “Eski Asur Toplumunda Baştanrı Aşşur Kültü”. *Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*. ed. L. Gürkan Gökçek et al. 349-370. İstanbul: Değişim Yayınları, 2019.
- Şahin, Hasan Ali. “Geç Hitit Beylikleri”. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2019), 131-153.
- Şen, Durali. *M.Ö. I. Bin Yılda Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*. Ankara, 2012.
- Şenyurt, S. Yücel et al. “Yukarı Dicle Havzası’nda Bir Yeni Asur Yerleşimi: Aşağı Salat” *Seleucia* 8 (2008), 233-268.
- Tekin, Halil. “Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Assur Dönemi Mezarları”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (2009), 193-211.
- Tenu, Aline. “Building the Empire Settlement Patterns in the Middle Assyrian Empire”. *Understanding Hegemonic Practices of the Early Assyrian Empire*. ed. Bleda S. Düring. 75-87. Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 2015.
- Timothy, Harrison. “The Neo-Assyrian Provincial Administration at Tayinat (Ancient Kunalia)”. *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*. ed. John MacGinnis et al. 253-264. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2016.
- Tiryaki, Sırrı. “Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Politik Güçler”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/9 (2015), 103-142.
- Tiryaki, Sırrı. “Orta Demir Çağı’nda Anadolu-Mezopotamya İlişkileri Bağlamında İç Anadolu Bölgesinin Tarihi ve Politik Coğrafyası”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/17 (2019), 463-481.

- Toptaş, Koray. *Yeni Asur İmparatorluğu'nda İdeoloji, Propaganda ve İsyanlar*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Toptaş, Koray. "Asur Kaynaklarında Araplar ve Arap Krallıkları". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/3 (2020), 889-934.
- Toptaş, Koray. "Yeni Asur İmparatorluğu'nda Saray Rölyeflerinin ve Anıtlarının Propaganda Aracı Olarak Kullanımı". *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 16/1 (2022), 185-223.
- Unger, Eckhard. "Bit-Bahiani". *Reallexikon der Assyriologie*. ed. Erich Ebeling et al. Berlin: De Gruyter, 1938.
- Ur, Jason - Osborne, James. "The Rural Landscape of the Assyrian Heartland: Recent Results from Arbail and Kilizi Provinces". *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*. ed. John MacGinnis et al. 163-174. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2016.
- Ussishkin, David. "Observations on Some Monuments from Carchemish". *Journal of Near Eastern Studies* 26/2 (1967), 87-92.
- Ürkmez, Özden. "Mezopotamya-Anadolu-Levant Kavşağında Gurgum/Maraş: Askeri Rotalar, Ticaret Yolları ve Sınır Taşları". *Eski Yakındoğu'da Ulaşım Üzerine Yazılar*. ed. Bilcan Gökçe ve Pnar Pınarcık. 333-353. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018.
- Vér, Ádám. "The Local Elite and the Assyrian Administration in the Neo-Assyrian Provinces in the Zagros". *Imperial Connections. Interactions and Expansion from Assyria to the Roman Period, West & East Monografie* 3. Vol. 2. ed. Katia Gavagnin - Rocco Palermo. 217-228. Trieste: EUT Press, 2020.
- Visicato, Giuseppe. "Some Aspects of the Administrative Organization of Fara". *Orientalia* 61/2 (1992), 94-99.
- Waerzeggers, C. "Babylonian Kingship in the Persian Period: Performance and Reception". *Exile and Return: The Babylonian Context*. ed. J. Stökl - C. Waerzeggers. 181-222. Berlin-Boston: De Gruyter, 2015.
- Westenholz, Joan Goodnick. "Relations Between Mesopotamia and Anatolia in the Age of the Sargonic Kings". *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi 6-10 Temmuz 1987 İstanbul*. 5-22. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

- Wiggerman. A.M.F. - Akkermans, P.M.M.G. "West of Aššur: The Life and Times of the Middle Assyrian Dunnu at Tell Sabi Abyad, Syria". *Understanding Hegemonic Practices of Early Assyrian Empire: Essays Dedicated to Frans Wiggermann*. ed. Bleda S. Düring. 98-123. Leiden: Nederland Instituut voor het Nabije Osten, 2015.
- Wilson, J. V. Kinnier. *The Nimrud Wine Lists: A study of Men and Administration at the Assyrian Capital in the Eighth Century, B.C. (CTN 1)*. London: British School of Archaeology in Iraq, 1972.
- Wiseman, D. J. - Wilkinson, J. V. "The Nimrud Tablets 1950". *Iraq* 13/2 (1950), 102-124.
- Yamada, Keiko - Yamada, Shigeo. "Shalmaneser V and His Era, Revisited". *Now It Happened in Those Days: Studies in Biblical, Assyrian, and Other Ancient Near Eastern Historiography Presented to Mordechai Cogan on His 75th Birthday*. Vol. 2. ed. Amitai Baruchi-Unna et al. 387-442. Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2017.
- Yamada, Shigeo. "Karus on the Frontiers of the Neo-Assyrian Empire". *ORIENT* XL (2005), 56-90.
- Yamada, Shigeo. "Tukulti-Ninurta I's Rule over Babylonia and its Aftermath: A Historical Reconstruction". *ORIENT* 38 (2003), 153-177.
- Yamada, Shigeo. "Chronographic Styles and the Sense of Chronology in the Neo-Assyrian Royal Inscriptions". *State Archives of Assyria Studies* XXIX (2019), 161-181.
- Yamada, Shigeo. "Qurdi-Assur-lamur: His Letters and Career". *Treasures on Camels' Humps. Historical and Literary Studies from the Ancient Near East to Israel Eph'al*. ed. M. Cogan and D. Kahn. 296-311. Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 2008.
- Yamada, Shigeo. "The Conquest and Reorganization of the Land of Zamua/Mazamua in the Assyrian Empire". *The Reach of the Assyrian and Babylonian Empires: Case Studies in Eastern and Western Peripheries*. ed. Shuici Hasegawa - Karen Radner. 167-193. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020.
- Yamada, Shigeo. "To Be Assyrian Residents A Reflection on the Integration of the Subjugated People into the Assyrian Empire". *The King as a Nodal Point of Neo-*

- Assyrian Identity*. ed. Johannes Bach - Sebastian Fink. 273-294. Münster: Publications on Eastern Mediterranean Antiquity, 2022.
- Yamada, Shigeo. "Ulluba and its Surroundings: Tiglath-pileser III's Province Organization Facing the Urartian Border". *State Archives of Assyria Studies* XXVIII (2018), 11-40.
- Yıldırım, Ercüment – Aytan, Ozan Arslan. "Mezopotamya'da Tarımsal Üretimin Devamlılığı için Krallığın Finanse Edilmesi: Vergilendirme". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/1 (2023), 289-299.
- Yıldırım, Ercüment – Pekşen, Okay. "Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler". *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 4/13 (2013), 31-55.
- Yıldırım, Ercüment. "Eski Mısır'da Asur Hakimiyetinin Başlangıcı ve Sonrasında Oluşturulan İdari Organizasyon". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 4/1 (2023), 1-18.
- Yıldırım, Ercüment. "İnsanlığın Yönetim Bilincinde Mezopotamya'daki Adalet Anlayışının Yeri". *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*. ed. L. Gürkan Gökçek et al. 141-160. İstanbul: Değişim Yayınları, 2019.
- Yıldırım, Nurgül - Erenkul, Şeyma. "Yazılı Kaynaklara Göre Erken Demir Çağı'nda Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Anadolu'nun Değişen Siyasi Yapısı". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/46 (2020), 481-498.
- Yıldırım, Nurgül. "Anadolu'da Bulunan Yeni Asurca Belgeler". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29/48 (2010), 119-135.
- Yıldırım, Nurgül. "Arşivler ve Arkeolojik Bulgular Işığında Antakya ve Yakın Çevresinin Demografik Yapısı (İ.Ö. 2000-600)". *Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar-1 Dr. Mehmet Tekin Armağanı*. ed. Sacit Uğuz - Bülent Arı. 50-68. Hatay: Color Ofset Matbaacılık İskenderun, 2016.
- Yıldırım, Nurgül. "Asi Nehri'nin Adı Üzerine Bir İnceleme". *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 11/2 (2017), 77-88.
- Yıldırım, Nurgül. "Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci". *Belleten* 80/289 (2016), 701-718.

- Yıldırım, Nurgül. “Demir Çağı Kent Devletleri Döneminde Sam’al ve Yakın Çevresinde Kullanılan Luvace ve Sam’alca Kayıtlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 10 (2018), 163-178.
- Yıldırım, Nurgül. “Demir Çağında Göçün ve Ticaretin Şekillendirdiği Coğrafya ‘Kuzey Levant’”. *History Studies* 12/4 (2020), 2219-2246.
- Yıldırım, Nurgül. “Eski Doğu Akdeniz’de Krali Bir Liman “Al-Mina”. *Archivum Anatolicum (Ar/An)* 13/2 (2019), 185-201.
- Yıldırım, Nurgül. “Inscribed Triumphal Columns of Assyrian Kings in Anatolia as a Symbol of Sovereignty”. *International Journal of Social Sciences and Education Research* 3/4 (2017), 112-1119.
- Yıldırım, Nurgül. “Yeni Asurca Belgelerde geçen Amedi Şehri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi* 52/2 (2019), 1-9.
- Yıldız, İrfan. “Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı 2020 Yılı Kazısı”. *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler*. ed. İrfan Yıldız-Salih Batal. 675-695. Ankara: Serüven Yayınevi, 2024.
- Yiğit, Turgut. “Tabal”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 40/3-4, (2000), 177-189.
- Yiğit, Turgut. *Eski Mezopotamya Tarihi*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Younger Jr, K. Lawson. “The Assyrian Economic Impact on the Southern Levant in the Light of Recent Study”. *Israel Exploration Journal* 65/2 (2015), 179-204.
- Zaia, Shana. “Adad in Assyria: Royal Authority in the Neo-Assyrian Period”. *State Archives of Assyria Bulletin* XXIV (2018), 235-252.
- Zaia, Shana. “Going Native: Šamaš-Šuma-Ukīn, Assyrian King of Babylon”. *IRAQ* 81 (2019), 247-268.
- Zaia, Shana. How To (Not) Be King: Negotiating the Limits of Power within the Assyrian Hierarchy”. *Journal of Near Eastern Studies* 77/2 (2018), 207-217.
- Ziffer, İrit. “The King’s Faithful Servants: The Eunuch’s Role as Sovereign Attribute with an Emphasis on Assyria”. *Picturing Royal Charisma: Kings and Rulers in the Near East from 3000 BCE to 1700 CE*. ed. Arlette David et al. 76-95. Oxford: Archaeopress, 2023.

Zilberg, Peter. "The Assyrian Empire and Judah: Royal Assyrian Archives and Other Historical Documents". *From Sha'ar Hagolan to Shaaraim Essays in Honor of Prof. Yosef Garfinkel*. ed. Saar Ganor et al. 383-406. Jerusalem: Israel Exploration Society, 2016.



EKLER

Çizelge 1.1: Yeni Asur Dönemi Eyalet Valileri ve Eponim Yılları

Asur Kralı	Eyalet Valisinin Adı	Eyaletin Adı	Eponim Yılı
III. Salmanassar	Šamaš-abū'a	Nasibina	MÖ 853
III. Salmanassar	Šulmu-bēli-lāmur	Arzuhina	MÖ 839
III. Salmanassar	Ninurta-kibsi-uşur	Rašappa	MÖ 838
III. Salmanassar	Ninurta-ilāya	Arzuhina	MÖ 837
V. Šamsi-Adad	Šarru-ḫattu-ipella	Nasibina	MÖ 815
V. Šamsi-Adad	Šamaš-kūmūa	Arrapha	MÖ 811
III. Adad-nirari	Bēl-qātē-šabat	Mazamua	MÖ 810
III. Adad-nirari	Palil-ēreš	Rašappa	MÖ 803
III. Adad-nirari IV. Salmanassar	Palil-ēreš/Nergal- ēreš	Rašappa	MÖ 803 MÖ 775
III. Adad-nirari	Aššur-balti-ekurri	Arrapha	MÖ 802
III. Adad-nirari	Ninurta-ilāya	Arzuhina	MÖ 801
III. Adad-nirari	Šēp-Ištar	Nasibina	MÖ 800
III. Adad-nirari	Marduk-šimanni	Amedi	MÖ 799
III. Adad-nirari	Kēnu-abūa	Tušhan	MÖ 794
III. Adad-nirari	Mannu-kī-Aššur	Guzana	MÖ 793
III. Adad-nirari	Mušallim-Ninurta	Tillê	MÖ 792
III. Adad-nirari	Ninurta-nāšir	Mazamua	MÖ 783
IV. Salmanassar	İlumma-lē'i	Nasibina	MÖ 782
IV. Salmanassar	Pālil-ēreš	Rašappa	MÖ 775
IV. Salmanassar	İštar-dūrī	Nasibina	MÖ 774
III. Asur-dan	Bēl-ilāya	Arapha	MÖ 769
III. Asur-dan	Aplāya	Mazamua	MÖ 768
III. Asur-dan	Qurdi-Aššur	Arzuhina	MÖ 767
III. Asur-dan	Šidqi-ilu	Tušhan	MÖ 764
III. Asur-dan	Bur-Sagalê	Guzana	MÖ 763
III. Asur-dan	Tāb-bēl	Amedi	MÖ 762
V. Asur-nirari	Sîn-šallimanni	Rašappa	MÖ 747
V. Asur-nirari	Nergal-nāšir	Nasibina	MÖ 746
III. Tiglat-pileser	Nabû-bēlu-uşur	Arrapha	MÖ 745
III. Tiglat-pileser	Bēl-ēmuranni	Rašappa	MÖ 737
III. Tiglat-pileser	Ninurta-ilāya	Nasibina	MÖ 736
III. Tiglat-pileser	Aššur-šallimanni	Arrapha	MÖ 735
III. Tiglat-pileser	Aššur-da''inanni	Mazamua	MÖ 733
III. Tiglat-pileser-V. Salmanassar	Qurdi-Aššur-lāmur	Damascus	MÖ 732?- ?
III. Tiglat-pileser	Nergal-uballiṭ	Arzuhina	MÖ 731
III. Tiglat-pileser	Dūri-Aššur	Tušhan	MÖ 728
III. Tiglat-pileser	Bēl-Ḫarrān-bēlu-uşur	Guzana	MÖ 727

III. Tiglat-pileser	Qurdi-Aššur-lāmur	Simirra	?
III. Tiglat-pileser	Īnurta-bel-uşur	Arpad	?
III. Tiglat-pileser	Aššur-šallimanni	Arapha	?
V. Salmanassar	Marduk-bēlu-uşur	Amedi	MÖ 726
II. Sargon	Adad-issiya	Mazamua	MÖ 726, 716
II. Sargon	Zēru-ibni	Rasappa	MÖ 718
II. Sargon	Taklāk-ana-Bēl	Nasibina	MÖ 716
II. Sargon	Taklak-ana-Bēl	Nasibina	MÖ 715
II. Sargon	Īštar-dūrī	Arrapha	MÖ 714
II. Sargon	Šarru-ēmuranni	Mazamua	MÖ 712
II. Sargon	Šamaš-bēlu-uşur	Arzuhina	MÖ 710
II. Sargon	Nabû-bel-ka'in	Kar-Šarrukin	MÖ 710-707
II. Sargon	Mannu-ki-Ninua	Kar-Šarrukin	MÖ 708-706
II. Sargon	Ša-Aššur-dubbu	Tušhan	MÖ 707
II. Sargon	Mutakkil-Aššur	Guzana	MÖ 706
II. Sargon	Nashir-bēl	Amedi	MÖ 717-716 (MÖ 705)
II. Sargon	Aššur-šarru-uşur	Que	?
II. Sargon	Nabu-pašir	Harran	?
II. Sargon	-	Til-Barsip	?
II. Sargon	Bel-liqbi	Šupat	?
II. Sargon	Šamaš-bel-uşur	Der	?
II. Sargon	Aššur-alik-pani	Doğu bölgesi	?
II. Sargon	Aššur-dur-paniya	Rab šaqê	?
II. Sargon	Bel-Duri	Damascus	?
II. Sargon	Adad-hati	Hamat	?
II. Sargon	Nabû-rēmanni	Parsua	?
Sanherib	Nuhšāya	Kilizi	MÖ 703
Sanherib	Ḫanāna	Til-Barsip	MÖ 701
Sanherib	Šulmu-šarri	-	MÖ 698
Sanherib	Īlu-ittīya	Damascus	MÖ 694
Sanherib	Īddin-ahhē	Simirra	MÖ 693
Sanherib	Zazāya	Arpad	MÖ 692
Sanherib	Bēl-ēmuranni	Karkamış	MÖ 691
Sanherib	Nabû-kēnu-uşur	Samaria	MÖ 690
Sanherib	Giḫīlu	Hatarikka	MÖ 689
Sanherib	Īddin-ahhē	Simirra	MÖ 688
Sanherib	Bēl-ēmuranni	Sağ turtānu	MÖ 686
Sanherib	Aššur-da''inanni	Que	MÖ 685
Sanherib	Manzernê	Kullania	MÖ 684

Sanherib	Nabû-šarru-uşur	Marqasi	MÖ 682
Sanherib	Nabû-ahhē-ēreš	Sam'al	MÖ 681
Sanherib	Nabû-šuma-lišir	Gambulu	?
Sanherib	Adad-šarru-uşur	Marqasi	?
Asarhaddon	İtti-Adad-anēnu	Megiddo	MÖ 679
Asarhaddon	Šarru-nūrī	Barhalzi	MÖ 674
Asarhaddon	Atar-ili	Lahiru	MÖ 673
Asarhaddon	Palil-šalim	Marqasi	MÖ 672-669
Asarhaddon	Šulmu-bēli-lašme	Der	MÖ 670
Asarhaddon	Šamaš-kāšid-ayāb(i)	Ašdod	MÖ 669
Asarhaddon	Šamaš-emuranni	Guzana	?
Asurbanipal	Tāb-šār-Sîn	Rasappa	MÖ 662
Asurbanipal	Dadi-nūrī	Marqasi	MÖ 662
Asurbanipal	Ša-Nabû-šu eponimi?	Til-Barsip	MÖ 658
Asurbanipal	Nabû-šar-aḥḥēšu	Samaria	MÖ 646
Asurbanipal	Aššur-šarru-uşur	Marqasi	MÖ 643
	Marduk-zēru-ibni	Marqasi	MÖ 629
Asurbanipal sonrası?	Bel-iqbi	Tušan ve Amedi	MÖ 616
Asurbanipal sonrası?	Mannu-ki-Liballi	Tušan	MÖ 611

Çizelge 1.2: Zagros Bölgesi'ndeki eyaletlerde *bēl-āli* olarak kendi bölgesini yönetenler, bölgeleri ve hangi Asur eyaletine bağlı oldukları hakkındaki bilgiler

Bēl āli	Bölgesi/Şehri	Eyalet - Yıl
Dūrēsi	Nārtu	Harhar - MÖ 716
Uaksatar	Nārtu	Harhar - MÖ 716
Kitakki	Uriangi	Harhar - MÖ 716
Dārī	Šaparda	Harhar - MÖ 716
Karakku	Uriakku	Harhar - MÖ 716
Rametī	Uriakku	Harhar - MÖ 716
Irtukkanu'nun oğlu Asrukanu?	Uriakku	Harhar - MÖ 716
Uzitar	Qantaju	Harhar - MÖ 715
Uppite	Uriakku	Harhar - MÖ 716
Anzī	Halhubara	Kiṣessim - MÖ 716
Paiukku	Kilambate	Kiṣessim - MÖ 716
Makirtu	Bīt-Sagbat	Kiṣessim - MÖ 716 Parsua - MÖ 737
Humbē	Bīt-Zualzaš	Parsua - MÖ 737
Burburazu	Bīt-Ištar	Parsua - MÖ 737
Baga-parna	Zakrute	Parsua - MÖ 737
Birtātu	Šiburaja	Parsua - MÖ 737
Paiukku	Bīt-Kapsi	Parsua - MÖ 744
Usrā	Kanzabakani	? - MÖ 716
Sarruti	Karzinū	? - MÖ 716
Zardukka	Harzianu	? - MÖ 716
Mašdakku	Aratište	? - MÖ 716
Satarpānu	Barikanu	? - MÖ 716

Humbareš	Nahšimarti	? - ?
Bur-Dadi	Karzitali	? - ?
Hatarna	Sikris	? - ?
Larkutla	Māzamua	? - ?
Ramataja	Urakazabanu	? - ?
Tunî	Ellipi	? - ?
(xxx)	Izaja	? - ?

